

The Project Gutenberg eBook of Totuus, by Émile Zola

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Totuus

Author: Émile Zola

Translator: Reijo Warén

Release date: September 22, 2014 [EBook #46929]

Language: Finnish

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK TOTUUS ***

Produced by Tapio Riikonen

TOTUUS

Kirj.

Émile Zola

Reijo Warénin suomennos alkukielestä ["Vérité"].

Eero Erkko, Helsinki, 1902.

ENSIMMÄINEN KIRJA.

I.

Edellisenä iltana, keskiviikkona, oli Markus Froment, opettaja Jonvillessä, vaimonsa Genevièven ja tyttärensä Louisen kanssa saapunut Mailleboisiin, jossa hän tavallisesti vietti kuukauden lomastaan vaimonsa isoäidin ja äidin, rouva Duparquen ja rouva Berthereaun luona, joita paikkakunnalla kutsuttiin vain vanhoiksi rouviksi. Maillebois, piirikunnan pääpaikka, jossa oli kaksi tuhatta asukasta, sijaitsi ainoastaan kymmenen kilometrin matkan päässä Jonvillen kylästä ja kuuden kilometrin päässä Beaumontista, suuresta, vanhasta yliopistokaupungista.

Elokuun ensi päivät olivat tukehduttavat. Sunnuntaina koululasten palkintojenjaon aikana oli ollut kauhea rajuilma. Viime yönä vielä oli kello kahden aikaan ollut ankara rankkasade, eikä taivas vieläkään ollut kirkastunut, vaan pysyi yhä pilvisenä, matalana, keltaisena ja lyijyraskaana. Vanhat rouvat, jotka olivat nousseet ylös kello kuudelta mennäkseen kello seitsemän messuun, olivat jo pienessä, maakerroksessa sijaitsevassa ruokasalissa ja odottivat nuorta pariskuntaa, joka ei ollenkaan näyttänyt pitävän kiirettä.

Neljä kuppiparia oli asetettu valkealla pöytäliinalla verhotulle pöydälle ja Pélagie tuli sisään kahvikannu kädessä. Hän oli pieni ja punakka, nenä suuri ja huulet ohuet, ja hän oli ollut rouva Duparquen palveluksessa kaksikymmentä vuotta, joten hän sai puhua vapaasti kaikesta.

— No niin! sanoi hän, kahvi jäähtyy, eikä se ole minun syyni.

Pélagien mentyä takaisin keittiöön mutisten hiljaa itsekseen, rouva Duparquekin lausui ilmi tyytymättömyytensä.

— Se on sietämätöntä, voisi luulla että Markus täällä ollessaan huvikseen estää meitä ajoissa joutumasta messuun.

Mutta sävyisämpi rouva Berthereau uskalsi hiljaa puolustaa heitä.

— Rajuilma on ehkä estänyt heitä nukkumasta, mutta nyt kuuluu että he kiiruhtavat minkä ennättävät siellä ylhäällä.

Rouva Duparque, joka oli kuudenkymmenenkolmen vuotias nainen, hyvin pitkä, hiukset vielä aivan mustat, kasvot syvien sopusuhtaisten ryppyjen uurtamat, silmät totiset, nenä voimakas, oli kauan aikaa pitänyt "Suojelusenkeli" nimistä muotikauppaa vastapäätä Beaumontin tuomiokirkkoa. Mieheensä äkillisen kuoleman jälkeen, johonka sanottiin erään katolisen pankin vararikon olleen syynä, oli hän ollut kyllin viisas lopettamaan kauppansa ja muuttamaan kuuden tuhannen markan korkojen omistajana Mailleboisiin, jossa hänellä oli pieni talo. Siitä oli kulunut jo lähes kaksitoista vuotta, ja hänen tyttärensä, rouva Berthereau, joka myöskin oli jäänyt leskeksi, oli muuttanut hänen luokseen pienen tyttärensä, silloin kymmenvuotiaan Genevièven kanssa. Väyven äkillinen kuolema oli uusi suru. Hän oli ollut virkamies raha-asiainhallituksessa, ja rouva Duparque oli toivonut hänelle hyvää tulevaisuutta. Hän kuoli kumminkin köyhänä ja jätti vaimonsa ja tyttärensä anoppinsa elätettäväksi. Siitä alkaen molemmat lesket olivat eläneet yhdessä tuossa pienessä synkässä talossa, ahdasta, ummehtunutta elämää, joka vähitellen kangistui mitä ankarimpiin uskonnollisiin kaavoihin. Mutta rouva Berthereau, jota hänen miehensä oli syvästi rakastanut, oli säilyttänyt olennossaan jotain vienoa lempeyttä. Hän oli pitkä ja tumma kuten äitinsä, kasvonsa olivat kuihtuneet ja surulliset, silmät alakuloiset ja väsynyt ilme suun ympärillä, jossa välistä saattoi nähdä merkkiä salaisesta kadotetun onnen kaipuusta.

Eräs Berthereaun ystävä, Salvan, entinen koulunopettaja Beaumontissa, silloinen kansakoulun tarkastaja, nykyinen normaalikoulun johtaja oli välittänyt naimiskaupan Markuksen ja Genevièven välillä, jonka viimemainitun holhoja hän oli. Berthereau oli ollut hyvin vapaamielinen mies, ei välittänyt kirkosta eikä ripistä, mutta ei kieltänyt niitä vaimoltaan; alkoipa hän vielä lopulta seurata vaimoiaan messuunkin, mukaantuena tämän pyyntöihin. Salvan, jolla oli vielä vapaammat mielipiteet ja joka ei uskonut muuta kuin mikä voitiin todistaa, oli parhaassa tarkoituksessa tuonut Markuksen tähän ankarasti uskonnolliseen perheeseen, ajattelematta mahdollisia ristiriitaisuuksia. Molemmat nuoret rakastavat toisiaan tulisesti; asiat järjestyisivät kyllä jollakin tavalla. Ja niinä kolmena vuonna, jotka he olivat olleet naimisissa, oli Geneviève, entinen Beaumontin luostarikoulun oppilas, vähitellen laiminlyönyt uskonnolliset velvollisuutensa siihen määrin, ettei hän enää edes rukoillut, niin oli rakkaus mieheensä hänet vallannut. Rouva Duparque oli siitä hyvin pahoillaan, vaikkakin nuori rouva, ollessaan lomaa viettämässä Mailleboisissa häntä miellyttääkseen säännöllisesti seurasi häntä kirkkoon. Ankara isoäiti, joka oli vastustanut tätä avioliittoa, vihasi salaa Markusta, jota hän syytti siitä että oli menettänyt tyttärentyttärensä sydämen.

— Neljännessä vailla seitsemän, sanoi hän itsekseen kuullessaan läheisen kirkonkellon lyövän kolme neljännessä. Emmehän tule koskaan valmiiksi.

Ja hän meni ikkunan luo ja katsoi Kapusiinitorille. Pieni talo, jossa he asuivat, oli tämän torin ja Kirkkokadun kulmassa. Se oli kaksikerroksinen talo: alakerroksessa keskikäytävän oikealla ja

vasemmalla puolella oli ruokahuone ja sali, perällä taas keittiö ja pesuhuone homehtuneelle ja synkälle pihalle päin; toisessa kerroksessa oikealla kaksi huonetta rouva Duparquelle, vasemmalla kaksi huonetta rouva Berthereaulle; ja vihdoin ullakolla vastapäätä Pélagien kamaria vielä kaksi pientä huonetta, jotka olivat sisustettu Genevièveille hänen ollessaan nuori tyttö, ja joihin hän taas riemuiten asettui tullessaan miehineen Mailleboisiin. Mutta siellä vallitsi haudantapainen kosteus, synkkä hämärä ja syvä hiljaisuus. Kirkkokatu, joka alkoi Saint-Martin kirkon päästä, oli niin kapea, ettei sitä voitu ajaa, se oli hämärä keskellä päivääkin, rakennukset olivat rappeutuneen näköisiä ja katukivitys sammaloitunut, likavesistä haiseva. Pohjoispuolella oli aivan puuton Kapusiinitori ja sitä pimitti korkea vanha luostarirakennus, jonka kapusiinimunkit ja kristillisten koulujen veljet olivat ottaneet haltuunsa. Edelliset toimittivat jumalanpalvelusta suuressa kauniissa kappelissa, jälkimmäiset olivat sijoittaneet hyvin suositun koulun luostarin sivurakennuksiin.

Hetkisen rouva Duparque katseli tuota autiota toria, jossa kirkollinen rauha vallitsi, jossa liikkui ainoastaan aaveentapaisia munkkeja ja jota vain veljien oppilaat elähyttivät säännöllisten väliaikojen kuluttua. Hitaasti kaikui kirkonkellon lyönnit syvässä hiljaisuudessa ja hän kääntyi kärsimättömänä ympäri, mutta samassa ovi aukeni ja Geneviève astui sisään.

— Vihdoinkin! sanoி isoäiti. Syökäämme nopeaan, kerran on jo soitettu.

Geneviève, joka oli vaalea, kookas ja hieno, ja jolla oli ihailtava tukka ja iloiset, isää muistuttavat kasvot, nauroi lapsellisesti niin että valkeat hampaat näkyivät, vaikka hän oli jo kahdenkymmenen kahden vuotias. Mutta kun rouva Duparque huomasi hänen olevan yksin, huudahti hän:

— Mitä, eikö Markus olekaan valmis?

— Hän tulee jälestä, isoäiti, hän tuo Louisen alas.

Ja ensin ääneti syleiltyänsä äitiänsä, hän lausui ilonsa siitä, että naituna taas sai olla nuoruutensa rauhallisessa kodissa. Tuolla Kapusiinitorilla hän tunsu jokaisen katukiven, hän tervehti vanhana ystävänä pienintäkin ruohomätästä! Ja ikäänkuin ollakseen kohtelias ja voittaakseen aikaa hän jäi ihastuneena seisomaan ikkunan ääreen, ja huomasi torilla kaksi tuttua mustaa varjoa.

— Kas! isä Philibin ja veli Fulgentius, mihinkähän he näin varhain menevät?

Kaksi munkkia kulki hitaasti poikki torin, joka ikäänkuin pimeni heidän mustista kauhtanoistaan matalan ja myrskyisen taivaan alla. Talonpoikaissukuinen isä Philibin, jolla oli neliskulmaiset hartiat, paksut, pyöreät ja punakat kasvot, suuret silmät, suuri suu ja jykevät leukapielet, oli neljäkymmenen vuotias ja oli Valmarie-nimisen, jesuiittain omistaman suuremman maatilan koulun ylitarkastaja. Veli Fulgentius joka oli samanikäinen, mutta pieni, musta ja laiha mies, johti kolmen muun veljen kanssa pitämänsä kristillistä koulua. Kerrottiin hänen olevan hulluinhuoneessa kuolleen mielenvikaisten lääkärin ja heikkohermoisen, kiihottuneen ja kunnianhimoisen palvelustytön avioton poika. Hän näkyi puhuvan kovalla äänellä tehden suuria liikkeitä.

— Tänä iltapäivällä, selitti rouva Duparque, jaetaan koulussa palkinnot. Ja isä Philibin, joka suuresti rakastaa kunnan veljiämme, on varmaankin suostunut johtamaan palkinnojakoja. Hän tulee nyt luultavasti Valmariesta, ja minä otaksun, että hän on menossa veli Fulgentiuksen kanssa järjestämään joitakin yksityisseikkoja.

Mutta hän tuli keskeytetyksi, Markus saapui vihdoin, sylissä tuskin kaksivuotias tyttärensä Louise, joka pienet kädet kiedottuina hänen kaulaansa, leikki ja nauroi ylen onnellisena.

— Hopsis! Hopsis! huusi Markus astuessaan sisään. Me tulemme junalla, hei! sen pikemmin ei voi joutua!

Markus Froment oli lyhempi kuin hänen kolme veljeänsä, Matheus, Luukas ja Johannes; hänen kasvonsa olivat pitemmät ja laihemmat ja erittäin huomattava oli hänessä korkea otsa, hänen sukunsa tornin muotoinen otsa. Mutta ennen kaikkea olivat hänelle omituisia silmät ja viehättävä ääni, kirkkaat, lempeät silmät, jotka katsoivat sielun syvyyteen ja puoleensa vetävä, miellyttävä ääni, joka valloitti mielet ja sydämet. Viiksien ja pienen parran lomasta näkyi hiukan ankara ja lujapiirteinen, mutta samalla hyvänsävyinen suu. Niinkuin kaikki Pierre ja Marie Fromentin pojat oli hänkin oppinut käsityötä, nimittäin kivipiirustusta, ja suorittuaan tutkintonsa kahdeksantoista vuotiaana hän saapui Beaumontiin täydentämään taitoansa Papon-Larochen työpajassa, jossa valmistettiin maantieteellisiä karttoja ja koulutauluja melkein kaikkiin Ranskan kouluihin. Täällä hän innostui opetukseen siinä määrin, että suoritti alkeisopettajan tutkinnon päästäkseen siten Beaumontin normaalikouluun, josta hän kahdenkymmenen ikäisenä pääsi ulos varustettuna apuopettajan todistuksella. Myöhemmin saatuaan arvonimen ja todistuksen kasvatusopin taidostaan nimitettiin hänet opettajaksi Jonvilleen. Silloin meni hän naimisiin Genevièven kanssa hyvän ystävänsä Salvanin välityksellä; tämä oli nimittäin

vienyt hänet vanhojen rouvien perheeseen ja nuorten kaunis rakkaus liikutti häntä. Kolme vuotta olivat nyt Markus ja Geneviève varattomina, kaikenlaisten rahallisten huolien ja taloudellisten selkkauksien kiusaamina viettäneet ihanteellista rakkauselämää tuskin kahdeksansataa asukasta sisältävässä kylässään.

Rouva Duparque ei, tyytymätönnä kun oli, välittänyt mitään isän ja tyttären iloisesta leikistä.

— Tuo junanne, sanoi hän, ei vedä vertoja minun nuoruuteni aikaisille postivaunuille... Kas niin, syökäämme nopeaan, muuten emme joudu koskaan.

Hän oli istunut ja kaatoi jo maitoa kuppeihin. Sillaikaa kun Geneviève asetti pikku Louisen korkean tuolin itsensä ja äitinsä väliin voidakseen valvoa lasta, koetti Markus, joka oli sopuisa luonteeltaan, pyytää anteeksi.

— Minä olen viivytännyt teitä, eikö niin?... Se on teidän syyne, isoäiti, on liian hyvä nukkua teidän luonanne, on niin rauhallista!

Rouva Duparque, joka paraillaan tyhjenti kuppiansa, ei kiireissään suvainnut vastata. Mutta rouva Berthereau katsoi pitkään tytärtään Genevièveä, joka näytti niin onnelliselta miehensä ja tyttärensä välissä, ja hän hymyili väsyneesti. Hiljaisella äänellä, ikäänkuin tahtomattaan hän sanoi katsahtaen hitaasti ympärilleen.

— Niin kyllä, rauhallista, niin rauhallista, ettei tunne elävänsäkään.

— Torilta kuului sentään, jatkoi Markus, melua kello kymmenen aikana. Geneviève ei voinut sitä käsittää. Yöllistä hälinää Kapusiinitorilla!

Hän epäonnistui taaskin hyvässä tarkoituksessaan saada muut nauramaan. Tällä kertaa isoäiti vastasi loukatun näköisenä.

— Ihmiset tulivat ulos Kapusiinikappelista. Eilen illalla kello yhdeksän oli siellä pyhän sakramentin palvelus. Veljet veivät sinne ne oppilaista, jotka tänä vuonna ovat käyneet ensi kerran ripillä, ja nämä lapset uskalsivat hiukan keskustella ja nauraa torilla kulkiessaan... Ja se on sentään parempaa kuin moraalia ja uskontoa vailla olevain lasten inhottavat leikit.

Yht'äkkiä syntyi syvä ja kiusallinen hiljaisuus huoneessa. Kuului ainoastaan lusikoiden kalina kuppeja vastaan. Syytös inhottavista leikeistä tarkoitti Markuksen koulua ja hänen maallista opetustapaansa. Mutta kun Geneviève loi häneen rukoilevan katseen, ei hän suuttunut, vaan alkoi pian uudelleen keskustelun. Hän puhui rouva Berthereaun kanssa heidän elämästään Jonvillessä, hän puhui oppilaistaankin niinkuin puhuu opettaja, joka rakastaa heitä, jolle he tuottavat tyydytyksen ja ilon. Kolme heistä oli juuri saanut päästötodistuksensa.

Silloin kuului taas autiossa, synkässä kaupunginosassa kellon soitto, jonka hitaat lyönnit ikäänkuin valittaen kaikuivat raskaassa ilmassa.

— Viimeinen soitto, huudahti rouva Duparque, sanoinhan minä jo, että me emme ehdi!

Hän nousi, ja kiirehti tytärtään ja tyttärentytärtään, jotka vielä joivat kahviaan, mutta silloin ilmestyi Pélagie vapisten kauhistuksesta sanomalehti "le Petit Beaumontais" kädessään.

— Voi, voi, rouva! kuinka kauheaa!... Poika, joka toi sanomalehden kertoi minulle...

— Mitä sitten? Joutukaa!

Palvelijatar oli tukehtumaisillaan.

— Pikku Zéphirin, koulun opettajan veljenpoika on löydetty murhattuna täällä, aivan lähellä, huoneessaan.

— Mitä! murhattuna?

— Niin, rouva, ensin oli tehty kaikenlaisia ilkitöitä ja sitten hänet oli kuristettu!

Hirveä väristys valtasi kaikki, rouva Duparque vapisi hänkin.

— Pikku Zéphirin, Simonin, juutalaisen opettajan veljenpoika, tuo raajarikkoinen mutta niin kaunis lapsi; ja hän oli katolilainen, hän kävi veljien koulua, eilen illalla hän varmaankin oli jumalanpalveluksessa, sillä hän oli juuri äsken käynyt ripillä. Sanokaa mitä tahdotte! löytyy kirottuja perheitä.

Markus oli kuunnellut jäykistyneenä, kauhuissaan. Ja hän huudahti, tällä kertaa arkailematta.

— Simon, minä tunnen Simonin! Hän oli normaalikoulussa samaan aikaan kuin minäkin, hän on ainoastaan kaksi vuotta minua vanhempi. En ole kenessäkään nähnyt selvempää järkeä ja hellempää sydäntä. Hän oli ottanut lapsi raukan, katolilaisen veljenpojan luokseen, ja harvinaisesta arkatuntoisuudesta hän antoi tämän käydä veljien koulua... Kamala onnettomuus on kohdannut häntä!

Markus oli vapisten noussut ylös ja lisäsi.

— Menen häntä etsimään... Minä tahdon tietää, tahdon olla häntä tukemassa hänen surussaan.

Rouva Duparque ei kuullut enää. Hän työnsi rouva Berthereaun ja Genevièven ulos, tuskin antaen heille aikaa panna hattua päähänsä, Viimeinen soitto oli vaiennut, ja vanhat rouvat kiiruhtivat kirkkoa kohden aution kaupunginosan raskaassa, uhkaavassa hiljaisuudessa Ja uskottuaan pikku Louisen Pélagien hoitoon läksi Markus vuorostaan ulos.

Mailleboisin aivan uusi alkeiskoulu, johon kuului kaksi rakennusta, toinen pojille ja toinen tytöille, sijaitsee République-torin varrella vastapäätä raatihuonetta, joka myöskin on uusi ja samaa tyyliä; Isokatu, tie Beaumontista Jonvilleen kulkee poikki torin ja erottaa toisistaan nämä kaksi liidunkarvaista rakennusta, joista paikkakunta ylpeilee. Tämä Isokatu, jonka varrella alempana kohosi myöskin Saint-Martin kirkko, oli väkirikas, ja siellä liikkui lakkaamatta edestakaisin kävelijöitä ja ajajia. Mutta koulun takana vallitsi yksinäisyys ja hiljaisuus ja ruohoa kasvoi katukivien välillä. Lyhytkatu, jonka varrella oli ainoastaan pappila ja rouva Milhommen paperikauppa, yhdisti République-torin aurinkoisen kulman Kapusiinitoriin. Markuksella oli siis ainoastaan pari askelta kuljettavanaan.

Molemmat leikkipihat olivat Lyhyellekadulle päin, ja niitä erotti toisistaan kaksi kapeata puutarhaa, toinen opettajain toinen opettajattarien. Poikien rakennuksen maakerroksessa, pihan nurkassa oli Simon, ottaessaan pikku Zéphirin luokseen antanut hänelle ahtaan huoneen. Lapsi oli hänen vaimonsa, Rachel Lehmannin veljenpoika, ja hänen isoisänsä oli Lehmann, köyhä juutalainen räätäli, joka omisti pienen, mustan talon Trou-kadun, Mailleboisin kurjimman kadun varrella. Isä, Daniel Lehmann, oli viisitoista vuotta nuorempi veljeään, räätäliä, ja oli ammatiltaan koneseppä. Hän oli rakkaudesta nainut katolilaisen orpotytön Marie Prunierin, jonka nunnat olivat kasvattaneet ja joka oli ompelijatar. Nuoret jumaloivat toisiaan, ja kun pieni Zéphirin syntyi, ei häntä kastettu, hän ei kuulunut mihinkään uskontoon, sillä isä ja äiti eivät tahtoneet tuottaa surua toisilleen antamalla lasta omalle jumalalleen. Mutta kuusi vuotta myöhemmin tapahtui onnettomuus: Daniel joutui hirveän kuoleman uhriksi. Hän jäi hammasrattaiden väliin ja murskautui vaimonsa silmien edessä, silloin kun tämä oli tuomassa hänelle ruokaa työpajaan. Marie kauhistuneena palasi nuoruutensa uskontoon, pitäen onnettomuutta Jumalan rangaistuksena siitä, että hän oli rakastanut juutalaista, ja antoi kastaa poikansa, pannen hänet veljien kouluun. Pahinta oli että lapsi koukistui, tuli kyttyräseläksi jonkun perinnöllisen sairauden vaikutuksesta. Äiti luuli siinäkin huomaavansa taivaan leppymättömän koston, ja hän vihasi itseään, sillä hän ei voinut riistää sydämestään miehensä ihailtua muistoa. Tämä tuska, tämä salainen taistelu ja sen yhteydessä alituinen ompeleminen tekivät hänestä vihdoin lopun. Hän kuoli siihen aikaan jolloin Zéphirinin yhdentoista vuotiaana piti ensikerran päästä ripille. Ja silloin Simon, joka itsekin oli hyvin köyhä, otti pojan luokseen, ettei tämä joutuisi hänen vaimonsa sukulaisten elätettäväksi, ja ollen hyvä ja suvaitsevainen hän antoi hänelle asunnon ja ruoan sekä salli hänen käydä ripillä ja jatkaa opintojaan läheisessä veljien koulussa.

Huone, jossa Zéphirin nukkui, entinen romuhuone, oli häntä varten sisustettu hyvin siististi. Sen ikkuna oli melkein maanrajassa koulun takana, torin yksinäisimmässä kulmassa. Kun nuori apuopettaja Mignot, joka asui ensimmäisessä kerroksessa, puheena olevana aamuna läksi ulos, huomasi hän että ikkuna oli selko selällään. Mignot, innostunut kalastaja kun oli, tahtoi käyttää hyväkseen ensimmäisiä lupapäiviä ja meni onkivapa olallansa kalastamaan Vervillelle, pienelle joelle, joka virtaa läpi Mailleboisin tehdaskaupunginosan. Hän oli talonpojan poika ja oli mennyt Beaumontin normaalikouluun aivan samoin kuin hän olisi voinut mennä hengelliseen seminaariinkin, päästäkseen raskaista maatöistä. Hän oli vaalea, tukka lyhyeksi leikattu, kasvot suuret ja rokonarpiset, mikä teki hänet kovan näköiseksi, vaikka hän pohjaltaan ei ollut paha, vaan koetti ainoastaan välttää kaikkea mikä estäisi hänen kohoamistaan virassa. Vaikka hän oli jo kahdenkymmenenviiden vuotias ei hän kiirehtinyt menemään naimisiin, vaan odotti mitä olosuhteet hänestä tekisivät. Zéphirinin avoin ikkuna hämmästytti häntä siihen määrään, että hän lähestyi ja katsahti huoneeseen, vaikkakaan asiassa ei ollut mitään tavatonta, sillä pienokainen tavallisesti nousi sangen varhain.

Kauhistuneena Mignot pysähtyi ja huusi hirveän pelästyksen valtaamana:

— Hyvä Jumala! lapsi raukka!... Hyvä Jumala! mitä tämä on? mikä hirveä onnettomuus!

Pienessä, vaaleilla tapeteilla varustetussa huoneessa vallitsi hiljaisuus ja rauha. Pöydällä oli pieni värillinen pyhän neitsyen veistokuva, muutamia kirjoja ja huolellisesti järjestettyjä pyhimysten kuvia.

Pieni, valkea vuode oli koskematton, lapsi ei ollut mennyt nukkumaan. Lattialla oli ainoastaan kaatunut tuoli. Ja matolla vuoteen edessä makasi Zéphirin raukan pieni ruumis, puettuna paitaan, kasvot sinertävinä, kuristettuna, kaula, jossa näkyi inhottavan murhaajan sormenjäljet, paljaana. Rikkirevityn, likaisen paidan alta näkyivät lihat, väkivaltaisesti väännetyt jalat, asennossa, joka selvään osoitti luonnottoman ilkityön tapahtuneen. Mutta pää oli, huolimatta sinertävästä kalpeudesta suloinen ja kaunis, vaalea, kiharainen enkelinpää, kasvot hennot kuin tytön, siniset silmät, hieno nenä ja pieni, ihastuttava suu sekä hymykuopat poskissa.

Kauhistuneena Mignot huusi lakkaamatta:

— Oi! Hyvä Jumala! oi! Hyvä Jumala! hirveä tapaus!... Oi! Hyvä Jumala! apuun, tulkaa apuun!

Neiti Rouzair, opettajatar, kiiruhti paikalle kuullessaan huudot. Hän oli varhain aamulla mennyt puutarhaan katsomaan kasviksiaan, jotka ankaran sateen jälkeen olivat virkistyneet. Hän oli kolmenkymmenen kahden vuoden ikäinen, punakka, suuri ja tukeva eikä juuri kaunis. Hänellä oli pyöreät kesakkoiset kasvot, suuret harmaat silmät, väritön ja terävä nenä, joka ilmaisi viekasta ja saittaa kovuutta. Vaikka hän oli ruma, kerrottiin alkeiskoulujen tarkastajan, kauniin Mauraisinin mieltyneen häneen, mikä seikka takasi hänelle varman ylenemisen. Hän oli muuten täydellisesti isä Quandieun, seurakunnan kirkkoherran, Kapusiinimunkkien ja vieläpä veljienkin vallassa, ja hän vei itse oppilaansa katkismuskouluun ja jumalanpalvelukseen.

Nähdessään kamalan näyn, alkoi hän vuorostaan huutaa.

— Laupias Jumala! armahda meitä!... Se on murha, teurastus, perkeleen teko, oi Jumala armahda!

Nähdessään että Mignot aikoi hypätä sisään ikkunasta, esti hän häntä.

— Ei, ei! älkää menkö, täytyy kutsua ihmisiä ensin.

Mutta juuri kun hän kääntyi mennäkseen hakemaan ihmisiä, huomasi hän isä Philibinin ja veli Fulgentiuksen, jotka tulivat Lyhyeltä kadulta, missä Geneviève ja vanhat rouvat olivat nähneet heidän kulkevan. Hän tunsi heidät ja nosti kätensä taivasta kohden ikäänkuin itse Jumala olisi ilmestynyt.

— Oi! isäni, oi! veljeni, tulkaa pian, pahahenki on käynyt täällä!

Munkit lähestyivät ja heidät valtasi hirveä väristys. Samalla kun lujatahtoinen ja päättäväinen isä Philibin pysyi äänettömänä, puhkesi herkkätuntoinen veli Fulgentius huudahduksiin, aina haluten pistäytyä esiin.

— Lapsi raukka!... Mikä kirottu rikos! niin suloinen lapsi, niin hyvä, paras oppilaamme ja niin hurskas, niin harras!... Meidän täytyy tutkia asiaa, emme voi jättää sitä tähän.

Ja ilman että neiti Rouzair uskalsi vastustaa harppasi hän ensimmäisenä ikkunalaudan yli isä Philibinin seuraamana, joka, huomattuaan ruumiin vieressä paperipallon, meni heti ja otti sen ylös. Opettajatar ei mennyt sisään. Pelosta tai ennemmin varovaisuudesta ei opettajatar mennyt sisään, ja hän pidätti Mignotakin vielä vähän aikaa. Se mitä Jumalan palvelijat saattavat tehdä, ei ehkä ole soveliasta yksinkertaisille opettajille. Sillä aikaa kun veli Fulgentius hyöri uhrin ympärillä koskematta siihen ja, päästäen yhä uusia huudahduksia, otti isä Philibin paperikäärön ja näytti tarkasti tutkivan sitä. Hän seisoi selkä ikkunaan päin, ja ulos ei näkynyt muuta kuin kyynäspäiden liikkeet, eikä ensinkään paperia, jonka kahinaa vaan kuului. Tätä kesti muutamia silmänräpäyksiä. Ja kun Mignot vuorostaan hyppäsi huoneeseen huomasi hän, että paperikäärö oli tehty sanomalehdestä, ja että sanomalehden sisässä oli kapea, valkoinen, rutistunut ja tahrattu paperiliuska.

— Mitä se on?

Jesuiitta katseli apulaista ja sanoi rauhallisesti, paksulla, verkkaisella äänellään:

— Se on eilispäivän, elokuun toisen päivän "Petit Beaumontais" ja omituista on, että lehden sisässä on rutistuneena kirjoituskaava... Katsokaahan hieman.

Hän ei voinut olla paperia näyttämättä, koska Mignot oli jo huomannut sen. Ja hän piti sitä paksuilla sormillaan, antamatta näkyä muuta kuin sanat: "Rakastakaa toinen toistanne", kirjoitettuna kauniilla käsialalla, englantilaiseen tapaan. Kaava oli likainen ja riekaleina. Apuopettaja ehti ainoastaan vilkaista siihen, sillä ulkoa kuului uusia kauhun huudahduksia.

Markus saapui ja hänessä pienen, kurjan ruumisraukan näkeminen herätti kauhua ja suuttumusta. Kuuntelematta opettajattaren selityksiä, hän työnsi hänet pois tieltä ja harppasi ikkunalaudan yli, tahtoen tutkia ja saada selvitystä asiaan. Munkkien läsnäolo kummastutti häntä, ja apuopettaja kertoi että hän itse ja neiti Rouzair olivat kutsuneet heidät, kun he kulkivat ohi juuri silloin kun rikos

keksittiin.

— Älkää koskeko mihinkään, älkää muuttako mitään, huusi Markus. Jonkun täytyy heti juosta pormestarin luo ja santarmihallitukseen.

Ihmisiä alkoi kokoontua, eräs nuori mies otti viedäkseen sanan ja läksi juoksemaan minkä ehti, sillä aikaa kun Markus tarkasti huonetta. Ruumiin vieressä hän näki veli Fulgentiuksen, aivan suunniltaan mielenliikutuksesta. Tämä näky liikutti Markusta, hän oli itsekin pöyristyksissään näkemistään yksityiskohdista, jotka selvästi näyttivät kamalan, inhoittavan ja luonnottoman rikoksen laadun. Silmänräpäykseksi tuntui hänestä kuin olisi hänellä koko asia selvillä, ja tämä ajatus oli myöhemmin palaava uudestaan. Mutta tunne katosi, ja hän näki ainoastaan isä Philibinin, joka yhä seiso i surullisen rauhallisena ja piti kädessään sanomalehteä ja kirjoituskaavaa. Jesuiitta oli kääntynyt hetkeksi selin ikäänkuin katsoakseen vuoteen alle, sitten hän palasi lähelle Markusta.

— Katsokaa! sanoi hän, näyttäen sanomalehteä ja kaavaa, tämän löysin lattialta, palloksi käärittynä; aivan varmaan on murhaaja koettanut pistää sen lapsen suuhun estääkseen häntä huutamasta. Kun hän ei siinä onnistunut, kuristi hän lapsen... Te näette, että sylen tahraamassa paperissa on pienokaisraukan hampaanjälkiä... Eikö niin? herra Mignot, käärokin oli tuossa pöydän jalan vieressä, Te näitte sen.

— Kyllä, aivan varmaan, sanoi apuopettaja. Minä huomasin sen heti.

Kun hän lähestyi vielä kerran tarkastaakseen kirjoituskaavaa, valtasi hänet epäselvä hämmästyksen tunne, sillä hän näki että oikeanpuoleinen yläkulma oli pois revitty. Hän tiesi varmasti, ettei hän ollut huomannut revittyä paikkaa silloin, kun jesuiitan ensi kerran oli täytynyt näyttää hänelle paperia. Mutta paksut sormet, jotka pitelivät kapeaa liuskaa, olivat kai epäilemättä peittäneet sen silloin. Hänen muistonsa hämmentyi, hän ei tiennyt enää mitä uskoa, ei enää ollut varma asiasta.

Markus oli silläaikaan ottanut kirjoituskaavan, jota hän nyt tutki, lausuen itseksensä.

— Niin, niin, tätä on purtu ... oh! tästä todistuksesta ei ole paljon hyötyä, sillä näitä kaavoja löytyy myytävänä, niitä näkyy kaikkialla. Painettu kirjoitus on persoonatonta... Kas! mutta tässä alhaalla on jonkunlainen nimimerkki, pari kirjainta, joita ei voi lukea.

Isä Philibin lähestyi hitaasti.

— Nimikirjoitus, niinkö luulette? Minusta se näytti mustetahralta, jonka sylki ja hampaat ovat puoleksi hävittäneet. Hampaat ovat tuossa vieressä puhkaisseet paperin.

— Mustetahrako, ei! Ne ovat kirjaimia, mutta niistä ei todellakaan saa selvää.

Sitten Markus huomasi revityn paikan.

— Tuosta on pois se yksi kulma. Epäilemättä sekin hampaiden repimä... Oletteko löytäneet palasen.

Isä Philibin sanoi, ettei hän ollut etsinyt sitä. Ja hän aukaisi uudelleen sanomalehden ja tutki sitä tarkasti, samalla kun Mignot kumartui katsomaan lattialta. Ei löydetty mitään. Sitä pidettiin sitäpaitsi aivan merkityksettömänä. Markus ja munkit olivat yhdessä arvelleet, että murhamies, kauhun valtaamana, oli kuristanut lapsen, koetettuaan ensin turhaan tukahduttaa sen huutoja pistämällä paperikäärön sen suuhun. Merkillisintä oli vaan tuo sanomalehteen kääritty kirjoituskaava. Päivän numero "Petit Beaumontais"-lehteä voi selvästikin olla vaikka kenen taskussa. Mutta tuo kaava, mistä se tuli, miten se oli rutistuneena ja kokoonpuristuneena joutunut sanomalehden sisään? Kaikellaiset arvelut olivat mahdollisia, ja oikeuden asia oli panna toimeen tutkimus, jotta totuus tulisi ilmi.

Markuksesta tuntui kuin olisi murheen henki huokunut näytelmän pimeydessä, kuin kamala yö olisi peittänyt kaikki.

— Oh! lausahti hän tahtomattaan, siinä on hirviö vaanimassa pimeän luolansa pohjalla!

Ihmisiä alkoi sillävälin pysähtyä akkunan eteen. Siellä olivat läheisen paperikaupan omistajat rouvat Milhomme, jotka olivat jättäneet myymälänsä nähdessään kansanjoukon. Vaalea, pitkä, lempeännäköinen rouva Alexandre ja yhtä pitkä, mutta tumma ja ankara rouva Edouard, olivat sitä enemmän kauhuissaan kun jälkimmäisen poika Viktor kävi veljien koulua, jota vastoin Sébastien, edellisen poika, oli Simonin oppilas. He kuuntelivat neiti Rouzaireä, joka joukon keskellä kertoi yksityisseikkoja tapahtumasta, sillä aikaa kun odotettiin pormestarin ja santarmien tuloa.

— Olin eilen illalla Kapusiinikappelissa, tuossa liikuttavassa juhlallisuudessa, ja Zéphirin oli myöskin siellä muutamien koulutoveriensa, vuoden ensimmäisten rippilasten kanssa. Me ihailimme häntä kaikki,

hän näytti pieneltä enkeliltä.

— Minun poikani Viktor ei ollut siellä, hän on vasta yhdeksän vuotias, sanoi rouva Edouard. Mutta oliko Zéphirin aivan yksin siellä? Eikö kukaan saattanut häntä kotiin?

— Oh! selitti opettajatar, tästä on vaan muutama askel kappeliin. Minä tiedän että veli Gorgiaan toimitena on saattaa kotiin ne lapset, joiden vanhemmat eivät voi tulla heitä hakemaan, ja jotka asuvat kauempana. Sitä paitsi oli rouva Simon pyytänyt minua pitämään huolta Zéphirinistä, ja minä toin hänet kotiin. Hän oli hyvin iloinen, hän aukasi akkunan luukut, jotka hän oli ainoastaan työntänyt kiinni, ja hyppäsi akkunasta sisään, nauraen, laskien leikkiä ja sanoen, että se tie oli paljon lyhempi ja mukavampi. Jäin hetkeksi odottamaan että hän sytyttäisi kynttilän.

Markus oli lähestynyt ja kuunteli tarkkaavaisesti. Hän kysyi:

— Mitä kello oli silloin?

— Täsmälleen kymmenen, vastasi neiti Rouzair. Saint-Martinin kello löi juuri.

Ihmisiä värisytti. Se että poikaraukka oli hypännyt sisään huoneeseen, jossa hän pian oli saava niin surkean lopun, liikutti sydämiä. Ja rouva Alexandre teki lempeästi huomautuksen, joka hänelle johtui mieleen.

— Ei ollut ollenkaan varovaista, että lapsi sai nukkua yksin tässä syrjäisessä, kadunpuoleisessa huoneessa. Luukut olisi pitänyt teljetä yöksi.

— Oh! hän kyllä sulki ne, sanoi neiti Rouzair.

Markus sekaantui taas keskusteluun.

— Sulkiko hän ne eilen illalla teidän läsnäollessanne?

— Ei, en voi sanoa sitä. Kun jätin hänet mennäkseni huoneeseen, oli hän sytyttänyt kynttilän ja järjesteli kuvia pöydällä, avonaisen akkunan edessä.

Mignot vuorostaan puuttui puheeseen.

— Tämä akkuna huolestutti herra Simonia, hän olisi suonut voivansa antaa pienokaiselle toisen huoneen. Hän kehoitti usein lasta sulkemaan huolellisesti akkunaluukut. Mutta minä luulen, ettei hän totellut häntä.

Munkit olivat päättäneet lähteä huoneesta. Isä Philibin oli, pantuaan sanomalehden ja kirjoituskaavan pöydälle, seisonut äänettömänä, katsellut ja kuunnellut, seuraten etenkin Markuksen jokaista sanaa, jokaista liikettä. Veli Fulgentius oli silläaikaan yhä antanut valitusten kaikua. Jesuiitta, joka näytti haluavan lukea nuoren opettajan silmistä hänen ajatuksiaan, sanoi vihdoinkin.

— Te pidätte siis mahdollisena, että joku yökuleksija nähdessään lapsen yksinään huoneessa on tullut sisään ikkunasta?

Markus oli niin varovainen, ettei ilmaissut mielipidettään.

— Oh! minä en ajattele mitään, oikeuden tehtävä on syllisen etsiminen ja löytäminen... Muuten on vuode koskematon, lapsi oli jo riisuutunut ja oli luultavasti juuri nukkumaan menossa, tämä näyttää todistavan että rikoksen on täytynyt tapahtua hyvin vähän kymmenen jälkeen. Otaksukaamme että lapsi järjesteli kuviansa neljänneksentunnin, korkeintaan puoli tuntia. Sitten hän varmaankin olisi huutanut nähdessään tuntemattoman tunkeutuvan sisään, ja joku olisi epäilemättä kuullut sen... Te ette kuulleet mitään, neiti?

— En mitään, vastasi opettajatar. Itse minä paneuduin levolle puoli yksitoista. Kadulla oli kaikki aivan rauhallista. Heräsin vasta yhden aikaan aamulla rajuilmasta.

— Kynttilä on palanut ainoastaan vähäsen, huomautti Mignot. Murhaaja puhalsi sen varmaankin sammuksiin poistuessaan ikkunan kautta, jonka hän jätti selko selälleen, niinkuin se oli silloin kun minä tulin paikalle.

Tämä huomautus, joka jonkun verran vahvisti arveluita että hurja ja väkivaltainen yökuleksija oli kuristanut kuoliaaksi lapsen, antoi ajattelemista kauhistuneelle joukolle, Mutta kukaan ei tahtonut saattaa itseään selkkauksiin, jokainen piti mietteensä mahdolltomuuksista ja epätodenmukaisuuksista omana salaisuutenaan. Kun pormestari ja santarit viipyivät, kysyi isä Philibin hetken äänettömyyden jälkeen.

— Herra Simon ei siis ole Mailleboisissa?

Mignot, joka ei voinut tointua peljästyksestään, katseli häntä kauhistuneena. Myöskin Markus hämmästyí ja kysyi.

— Simon on luultavasti kotonaan... Eikö hänelle sitten ole ilmoitettu?

— Ei, toden totta! huudahti opettaja. Minä olen kokonaan päästä pyörällä!... Herra Simonilla oli eilen pidot Beaumontissa, mutta hän palasi aivan varmaan yöllä takaisin. Hänen vaimonsa on hiukan sairas, he eivät varmaankaan ole nousseet vielä.

Kello oli jo puoli kahdeksan, mutta myrskyinen taivas oli yhä niin raskas ja matala, että tässä yksinäisessä torin kulmassa oli kuin aamu olisi vasta hämärtänyt. Apuopettaja läksi Simonia hakemaan. Kaunis herääminen siitä tulee, sanoi hän, ja olikin se hauska sanoma, joka hänen oli vietävä esimiehelleen. Simon oli pienen juutalaisen kellosepän poika Beaumontista ja hänellä oli kolme vuotta vanhempi veli David. Hän oli viidentoista ja hänen veljensä kahdeksantoista vuotias, kun heidän isänsä, joka oikeusjutuissa oli menettänyt omaisuutensa, kuoli äkkiä. Kolme vuotta myöhemmin kuoli äitikin suuressa puutteessa. Simon meni normaalikouluun ja päästyään sieltä hyvillä todistuksilla varustettuna, rupesi hän apuopettajaksi Dherbecourtiin, suureen, läheisyydessä olevaan linnoitukseen, missä hän viipyi lähes kymmenen vuotta. Siellä hän kahdenkymmenenkuuden vuoden vanhana nai rakkaudesta Rachel Lehmannin, Trou-kadun varrella asuvan räätälin tyttären. Räätällillä oli Mailleboisissa jotakuinkin suuri ostajakunta. Rachel oli erinomaisen kaunis, tummaverinen nainen, hiuksensa olivat komeat, silmänsä suuret ja hyväilevät, ja hänen miehensä rakasti häntä tulisella jumaloimisella. Kaksi lasta heillä oli, pieni neljänvuotias poika Josef ja kaksivuotias tyttönen Sarah. Simon oli hyvin ylpeä siitä että hänellä kolmenkymmenenkahden vuoden ikäisenä oli virka Mailleboisissa, jossa hän jo oli ollut kaksi vuotta, sillä niin nopea yleneminen oli harvinaista opettajien joukossa.

Markus ei suosinut juutalaisia, ja se johtui jostakin perinnöllisestä epäluulosta ja vastenmielisyydestä, joiden syytä hän ei koskaan ollut koettanutkaan selvittää itselleen huolimatta suuresta vapaamielisyydestään. Mutta kuitenkin hän normaalikoulun ajoilta muisteli ystävyydellä Simonia, jota hän kutsui sinuksi. Hänen mielestään Simon oli erittäin etevä, hyvä opettaja, ja tunsí täydellisesti velvollisuutensa. Mutta Markus piti häntä liian pelkurimaisena, liian puustaviin kiintyneenä sääntöjen orjana, joka liian tarkasti noudatti määräyksiä, aina pelkäsi joutuvansa huonoihin kirjoihin ja tekevänsä sellaista, joka ei ollut esimiesten mieleen. Hän huomasi Simonissa hänen rodulleen ominaisen nöyryyden, arkuuden ja pelon, joka johtui vuosisatoja kestäneestä vainosta. Simonilla olikin syytä olla varovainen, sillä hänen nimityksensä Mailleboisiin, tähän pieneen papilliseen kaupunkiin, jossa oli veljien koulu ja mahtava Kapusiinien veljeskunta, oli melkein ollut häväistys. Ja hän saikin anteeksi sen että oli juutalainen ainoastaan ehdottoman nuhteettomalla esiintymisellä ja tuomalla ilmi hartaan isänmaallisuutensa, siten että hän oppilailleen ylisteli asetettua Ranskaa ennustaen sille mainetta ja maailman valtaa.

Simon ilmestyi yhtäkkiä Mignotin seuraamana. Hän oli pieni, laiha ja hermostunut mies, ja hänellä oli lyhyeksi leikattu, punertava tukka ja ohut parta. Hänen siniset silmänsä olivat lempeät, suu oli hieno, nenä suuri ja kapea juutalaisena; mutta kasvot olivat jotakuinkin ilmeettömät, epämääräiset ja rauhattomat, mitättömän näköiset. Tällä hetkellä oli hän niin typerytynyt kamalasta uutisesta, että häntä olisi voinut luulla juopuneeksi, kun hän saapui hoiperrelleen, änkyttäen, vapisevin käsin.

— Onko se mahdollista, suuri Jumala! moinen julmuus, tuollainen ilkityö!

Tultuaan akkunan eteen, pysähtyi hän aivan murtuneena, tuijottaen pieneen ruumiiseen, voimatta lausua sanaakaan. Koko hänen ruumiinsa yhä vapisi. Paikalle saapuneet ihmiset, munkit, paperikauppiat ja opettajatar katselivat häntä ääneti, ihmetellen sitä ettei hän itkenyt.

Markus sääli häntä sydämensä pohjasta ja tarttui hänen käsiinsä.

— Kas niin, toveri, sinun täytyy rohkaista mieltäsi, tarvitset kaiken voimasi.

Mutta kuuntelematta häntä kääntyi Simon apuopettajan puoleen.

— Rukoilen teitä, Mignot, menkää vaimoni luokse. En tahdo, että hän saa nähdä tätä. Hän rakasti suuresti veljenpoikaansa, ja hän on niin sairas ettei hän voi kestää tätä kamalaa näkyä.

Nuoren miehen lähdettyä jatkoi hän murtuneella äänellä.

— Oi! mikä herääminen! Sattumalta makasimme myöhäiseen. Rachel raukkani nukkui: ja kun en tahtonut häiritä hänen lepoaan, makasin silmät auki, mietiskellen, uneksien loma-ajan iloista... Yöllä olin herättänyt hänet tullessani kotiin, eikä hän rajuilman vuoksi ollut saanut unta ennen kello kolmea.

— Milloinka tulit sitten kotiin? kysyi Markus.

— Täsmälleen kahtakymmentä minuuttia vailla kaksitoista. Vaimoni kysyi minulta kelloa ja minä katsoin.

Neiti Rouzair näytti hämmästyneeltä ja huomautti ääneen.

— Mutta siihen aikaan ei Beaumontista tule mitään junaa.

— Minä en palannutkaan junalla, selitti Simon. Pidot kestivät kauemmin, minä myöhästyin puoli yhdentoista junasta ja päätin kulkea jalkaisin nuo kuusi kilometriä, etten olisi ollut pakotettu odottamaan kahdentoista junaa... Minulla oli kiire vaimoni luo.

Isä Philibin oli yhä ääneti ja yhtä tynnen näköisenä; mutta veli Fulgentius ei voinut kauempaa hillitä itseään ja hän alkoi kysellä.

— Kahtakymmentä minuuttia vailla kaksitoista, rikos oli varmaankin tehty silloin... Ettekö nähneet tai kuulleet mitään?

— En mitään. Tori oli autio, rajuilma pauhasi jo etäisyydessä... Minä menin sisään tapaamatta ketään ihmistä. Koko talo oli hiljainen.

— Teille ei siis johtunut mieleen mennä katsomaan oliko Zéphirin raukka onnellisesti palannut kappelista ja nukkuiko hän? Teillä ei siis ollut tapana pistäytyä hänen luonaan iltasilla.

— Ei. Lapsi kulta oli jo aika neuvokas poika, me annoimme hänelle niin suuren vapauden kuin mahdollista. Kaikki näytti sitäpaitsi niin rauhalliselta, että en voinut ajatellakaan mennä, häntä häiritsemään. Nousin suoraan huoneeseemme koettaen olla niin hiljaa kuin voin. Suutelin nukkuvia lapsiani, paneuduin heti maata ja puhelin hiljaa vaimoni kanssa iloisena siitä, että hän oli vähän parempi.

Isä Philibin nyökäytti myöntävästi päätään ja sanoi vihdoin.

— Tämä kaikki on aivan selvää.

Kaikki läsnäolevat näyttivät pitävän uskottavampana sitä arvelua, että joku yökuleksija on puoli yhdentoista aikana tehnyt tämän työnsä, tullut sisään akkunasta ja paennut samaa tietä. Se mitä Simon kertoi, vahvisti neiti Rouzairin tiedonantoja. Ja molemmat neidit Milhomme väittivätkin iltayöstä nähneensä erään epäilyttävän näköisen miehen kuleksivan torilla.

— Kaduilla kulkee niin paljon huonoja ihmisiä! päätti jesuiitta-isä. Toivokaamme että poliisi saa kiinni murhaajan, vaikka se tehtävä ei olekaan helppo.

Markus yksin oli epä tietoinen ja tyytymätön. Vaikka hän ensimmäiseksi lausui arvelun, että murhaaja olisi tuntematon yökuleksija, oli hän sittemmin huomannut sen olevan hyvin vähän todenmukaista. Olihan luultavampaa että murhaaja tunsikin lapsen ja puhutteli häntä ensin mairitellen ja rauhoittaen. Sitten oli varmaankin inhoittava kiusaus syntynyt ja hurja ilkityö, väkivaltaisuus ja murha olivat olleet seurauksena. Mutta tämä kaikki oli niin hämärää että Markus äkkiä taas vaipui epä tietoisuuteen, vastakkaisten arvelujen tuskalliseen ristiriitaisuuteen. Hän sanoi Simonille ainoastaan häntä tyyntyttäkseen.

— Kaikki todistukset käyvät samaan suuntaan, totuus on pian tuleva ilmi.

Nyt palasi Mignot, saatuaan rouva Simonin pysymään huoneessaan. Samassa saapui myöskin pormestari Darras, muassaan kolme santarmia. Muurausurakoitsija Darras, joka oli saavuttamaisillaan sievän varallisuuden, oli neljäkymmenen kahden vuoden vanha, hänen kasvonsa olivat pyöreät, heikosti punertavat ja parrattomat, hiuksensa vaaleat ja lyhyeksi leikatut. Hän antoi heti sulkea akkunaluukut, asetti kaksi santarmia akkunan eteen, ja kolmannen sisäänkäytävään vartioimaan huoneen ovea, joka oli yksinkertaisella salvalla suljettu. Zéphirin ei koskaan pannut sitä lukkoon. Pormestari oli heti sähköttänyt Beaumontin oikeusistuimelle, ja nyt odotettiin tuomareita, joiden piti saapua ensimmäisellä junalla. Kun isä Philibin ja veli Fulgentius puhuivat palkintojen jaosta, jonka piti tapahtua iltapäivällä, kehoitti Darras heitä toimittamaan kaikki valmiiksi ja sitten tulemaan takasin, sillä valtion prokuraattori varmaankin tahtosi kysellä heiltä jotain sanomalehdestä ja kirjoituskaavasta, jotka löydettiin ruumiin vierestä. Silliaikaa kun santarit suurella vaivalla hillitsivät yhä kasvavaa, kiihoittunutta ja räyhäävää ihmisjoukkoa, odottivat Simon, Darras, Markus, neiti Rouzair ja Mignot suuressa koulusalissa, jonne aurinko paistoi leveästä leikkipihalle päin olevasta akkunasta.

Kello kahdeksan alkoi yhtäkkiä ankarasti sataa. Sitten taivas selkeni ja tuli ihana päivä. Tuomarit saapuivat vasta yhdeksän aikaan. Itse valtion prokuraattori Raoul de la Bissonnière saapui paikalle,

tutkintotuomari Daixin seuraamana. Molemmat olivat hämmästyksissään rikoksen suuruudesta, ja he aavistivat tästä kehittyvän suuren jutun. La Bissonnière, joka oli pieni, siro ja tumma mies ja jolla oli keikarimaiset, säännöllisen poskiparran ympäröimät kasvot, oli äärettömän kunnianhimoinen eikä voinut neljänkymmenenviiden vuoden ikäisenä tyytyä nopeaan ylenemiseensä, vaan vaani aina huomiota herättäviä oikeusjuttuja, joiden avulla hän voisi päästä muuttamaan Pariisiin. Siellä hän toivoi saavuttavansa korkean aseman notkean taitavuutensa ja sen kunnioituksen avulla, jota hän kaikkia mahtavia kohtaan aina osoitti. Daix sitä vastoin oli suuri ja kuiva mies ja hänen kasvonsa olivat terävät kuin veitsen terä. Hän oli erittäin tarkka tutkintotuomari ja kokonaan kiintynyt toimeensa. Hän oli levoton ja arka luonteeltaan, ja hänen ruma, keikaileva ja tuhlaavainen vaimonsa, jota heidän köyhyytensä suututti, kiusasi ja vaivasi häntä katkeruudellaan ja moitti hänen kunnianhimonpuutettaan. Molemmat saapuivat kouluun ja tahtoivat heti mennä huoneeseen, jossa rikos oli tapahtunut tutkiakseen sen ensin, ennenkuin ryhtyivät mihinkään kuulusteluihin.

Simon ja Darras saattoivat heitä, jota vastoin Markus, neiti Rouzaire ja Mignot jäivät odottamaan suureen saliin, jonne isä Philibin ja veli Fulgentius taaskin pian saapuivat. Kun tuomarit palasivat, olivat he jo tutkineet kaikki rikokseen kuuluvat seikat, heille oli kerrottu pienimmätkin tunnetut yksityiskohdat. Ja he toivat mukanaan huoneesta löydetyn sanomalehden ja kirjoituskaavan, jota he näyttivät pitävän erityisen tärkeänä. Istuuduttuaan opettajan pöydän ääreen alkoivatkin he heti tutkia niitä, jutellen keskenään, ja he näyttivät kaavaa molemmille opettajille Simonille ja Markukselle, samoin kuin myöskin opettajattarelle ja munkeille. Tämä kaikki tapahtui ainoastaan asian selvittämiseksi, koska saapuvilla ei ollut kirjuria, joka olisi pitänyt pöytäkirjaa.

— Nämä kaavat, sanoi Markus, ovat käytännössä kaikissa kouluissa, sekä maallisissa että hengellisissä.

— Aivan niin, myönsi veli Fulgentius, niitä käytetään meillä ja samoin luultavasti täälläkin.

La Bissonnière tahtoi tietää tarkemmasti.

— Muistatteko, kysyi hän Simonilta, antanee oppilailenne kirjoitettavaksi tämän kaavan: "Rakastakaa toinen toistanne", te olisitte varmaankin huomannut sen?

— Tätä kaavaa ei ole koskaan käytetty minun luokallani, vastasi Simon suoraan. Niinkuin sanoitte, herra, minä kyllä muistaisin sen.

Prokuraattori teki saman kysymyksen veli Fulgentiukselle ja hän vastasi hieman epäillen.

— Minulla on apunani kolme veljeä, Isidore, Lazarus ja Gorgias ja minun on siis vaikea sanoa mitään.

Sitten lisäsi hän syvän hiljaisuuden vallitessa.

— Ei, ei, tämä kaava ei ole koskaan ollut meillä käytännössä, minä olisin kyllä nähnyt sen.

Tuomarit eivät puhuneet siitä sen enempää, sillä he eivät tahtoneet näyttää kuinka suuri merkitys heidän mielestään tällä asialla todellakin oli. He lausuivat kuitenkin kummastelevansa sitä ettei revittyä kulmaa oltu löydetty.

— Eikö joskus ole tapana, kysyi Daix, painaa kirjoituskaavojen kulmaan koulun leima?

— Kyllä joskus, täytyi veli Fulgentiuksen vastata.

Mutta Markus huudahti:

— Minä puolestani en ole koskaan leimannut kirjoituskaavoja. Meillä ei koskaan tehdä sitä.

— Anteeksi, selitti Simon tynesti, minulla on ollut tapana käyttää leimalla varustettuja kirjoituskaavoja. Mutta niissä on leima alhaalla, tässä paikassa.

Huomatessaan tuomarien silminnähtävän neuvottomuuden, naurahti isä Philibin, joka siihen asti oli ääneti kuunnellut.

— Tämä todistaa kuinka vaikeaa on saada totuus selville... Katsokaahan herra prokuraattori esimerkiksi tuota mustetäplää. Jotkut ovat jo olleet huomaavinaan siinä epäselviä kirjaimia, jonkunlaisen nimimerkin. Minä puolestani luulen sitä mustetahraksi, jota oppilas on koettanut raapia pois sormellaan.

— Onko sitten tavallista että opettajat panevat nimimerkin kaavoihin.

— Kyllä, myönsi veli Fulgentius, se on meillä tapana.

— Me taas, sanoivat yhtäkaa Simon ja Markus, me emme kunnalliskouluissa sitä tee.

— Te erehdytte, sanoi neiti Rouzair. minä puolestani panen niihin joskus nimikirjaimeni, vaikka en merkitsekään niitä koulun leimalla.

La Bissonnière lopetti keskustelun, sillä hän tiesi kokemuksesta mihin kinasteluihin tällaiset vähäpätöiset kysymykset voivat viedä. Asia oli tutkittava oikeudessa. Sitten hän kuunteli kertomusta siitä kuinka rikos oli keksitty. Mignot kertoi kuinka avonainen akkuna oli herättänyt hänen huomiotansa, ja kuinka hän oli huutanut nähdessään pienen, julmasti rääkätyn ruumiin. Neiti Rouzair selitti kuinka hän oli rientänyt paikalle, ja kertoi sitten kaikki yksityisseikat edellisen päivän jumalanpalveluksesta, kuinka hän oli saattanut Zéphirinin ikkunan luo ja kuinka tämä oli siitä hypännyt sisään. Isä Philibin ja veli Fulgentius vuorostaan kertoivat kuinka he sattumalta olivat tulleet paikalle, kuvailivat minkälainen huone oli ollut heidän saapuessaan ja osoittivat tarkasti paikan missä oli ollut paperikäärö, jonka he aivan yksinkertaisesti olivat aukaisseet ja sitten panneet pöydälle. Ja Markus taas luetteli ne muutamat havainnot, jotka hän oli tehnyt, tultuaan muiden jälkeen paikalle.

Sitten La Bissonnière kysyi kääntyen Simonin puoleen.

— Sanoitte, että palasitte kotiin kahtakymmentä vailla kaksitoista, ja että koko talo teistä näytti rauhalliselta... Vaimonne nukkui.

Mutta Daix uskalsi keskeyttää.

— Herra prokuraattori, eikö olisi tarpeellista että rouva Simon olisi läsnä? Eikö hän voisi tulla alas hetkeksi?

La Bissonnière nyökäytti myöntävästi päätään, ja Simon meni hakemaan vaimoansa, jonka kanssa hän pian palasi takasin.

Puettuna hyvin yksinkertaiseen aamupukuun oli Rachel niin kaunis, että kaikkien täytyi ihailla häntä kun hän syvän hiljaisuuden vallitessa astui sisään. Hän oli täysin kehittynyt juutalainen kaunotar, hänen kasvonsa olivat hienot, hiukset mustat ja komeat, kasvojen väri kullan hohtava, silmät suuret hyväilevät, huulet punaiset ja hampaat loistavan valkoiset. Hän oli luonteeltaan vähän veltto ja oli sulkeutunut kotiinsa miehensä ja lastensa seuraan niinkuin itämaalainen nainen sulettuun puutarhaansa. Simon oli panemaisillaan ovea kiinni, kun heidän kaksi vahvaa, reipasta lastansa Joseph ja Sarah, joista toinen oli neljän ja toinen kahden vuoden vanha, tunkeutuivat sisään huolimatta siitä, että heitä oli kielletty tulemasta alas; he koettivat piiloutua äitinsä hameisiin ja tuomarit kehoittivat jättämään heidät rauhaan.

Kohtelias La Bissonnière, johon näin suuri kauneus ei voinut olla vaikuttamatta, alkoi huilunheleällä äänellä kysellä.

— Rouva, oliko kello kahtakymmentä minuuttia vailla kaksitoista kun teidän miehenne saapui kotiin?

— Oli, herra, tullessaan hän katsoi seinäkelloa; ja kun kello löi kaksitoista oli hän paneutunut maata ja me keskustelimme puoliääneen etteivät lapset heräisi.

— Mutta ettekö te, rouva, ennen puolisonne tuloa, puoli yhdestätoista puoli kahteentoista, kuulleet mitään askeleita, ääniä, taistelun melua tai tukahutettuja huutoja.

— En, herra, en niin mitään. Minä nukuin, puolisoni vasta herätti minut astuessaan huoneeseen... Minä olin hänen lähtiessään ollut jotakuinkin sairas, ja hän oli iloinen siitä että olin parempi, hän nauroi ja laski leikkiä niin että minun täytyi pyytää häntä olemaan hiljaa, ettei hän häiritsisi muita, sillä niin hiljaista oli kaikkialla... Oh! kukapa olisi aavistanut että niin hirveä onnettomuus oli meitä kohdannut!

Hän oli ankarassa mielenliikutuksessa, kyneleet virtasivat pitkin hänen poskia ja hän kääntyi miehensä puoleen ikäänkuin häneltä hakien voimaa ja lohdutusta. Ja Simon itki myöskin nähdessään vaimonsa itkevän, unohti missä he olivat ja otti hänet syliinsä ja suuteli häntä hellästi. Lapset katselivat heihin levottomina, ja hetkeksi valtasi kaikki syvä liikutus ja sääli.

— Olin vähän ihmeissäni siitä, että mieheni tuli siihen aikaan, jatkoi rouva Simon. Päästyään vuoteeseen kertoi hän minulle asian laidan.

— Minä en voinut olla menemättä pitoihin, selitti Simon; ja olin niin harmissani kun näin puoli yhdentoista junan jättävän, että päätin heti lähteä jalkaisin kotiin, sillä muutoin olisi minun täytynyt odottaa puoliyön junaa. Yö oli hyvin lämmin ja kaunis... Yhden tienoissa, kun rajuilma jo oli alkanut, kerroin kuinka olin viettänyt iltani ja puhelin hiljaa vaimoni kanssa, hän kun ei voinut saada unta. Tämän vuoksi olimme vielä vuoteessa tänä aamuna kuoleman ollessa vieraana talossa.

Rachel oli taas ruvennut itkemään ja Simon syleili häntä uudelleen.

— No niin, rakkaani! Me rakastimme pienokaista koko sydämeistämme, me kohtelimme häntä niinkuin omaa lastamme, omatunto ei voi mistään nuhdella meitä tässä kauheassa onnettomuudessakaan.

Se oli läsnäolioidenkin mielipide. Pormestari Darras sanoi suuresti kunnioittavansa Simonia opettajana. Mignot ja neiti Rouzair, vaikkakaan he eivät ollenkaan pitäneet juutalaisista, olivat yhtä mieltä siitä, että Simon kaikin voimin koetti saada syntyperänsä anteeksi käyttäytymällä moitteettomasti. Isä Philibin ja veli Fulgentius puolestaan pysyivät puolueettomina, ikäänkuin olisivat asiaan kuulumattomia, ja he vaan äänettöminä katselivat terävillä silmillään ympärilleen, tutkien henkilöitä ja asioita. Tuomarit, joista asia näytti pimeältä kuin yö, lukuunottamatta sitä arvelua että joku tuntematon henkilö oli akkunan kautta päässyt sisään ja paennut jälleen, saivat tyytyä siihen mitä olivat huomanneet. Ainoastaan se oli varma että rikos tapahtui puoli yhdentoista ja yhdentoista välillä; itse tämä inhoittava ja raaka rikos oli täydelleen pimeyden peitossa.

Markus jätti virkamiehet järjestämään joitakuuta yksityisseikkoja ja lähti syömään aamiaista syleilyään veljellisesti Simonia. Äskeinen kohtaaminen ja hänen vaimonsa välillä ei ollut mitään uutta hänelle, sillä hän tiesi, kuinka syvästi he rakastivat toisiaan. Mutta hänelle oli tullut kyyneleitä silmiin kun hän näki niin paljon rakkautta ja hyvyttä. Saint-Martinin kello löi juuri kahtatoista, kun hän saapui torille, missä tungos oli jo niin suuri että hänen oli vaikea raivata itselleen tietä. Sitä mukaa kuin tieto rikoksesta levisi, tuli kaikkialta joukottain ihmisiä, jotka tungeskelivät suljetun ikkunan edessä, niin että santarmeilla oli täysi työ sitä suojellessaan. Täydellisesti vääristyneet, liioitellut ja kamalat kertomukset kiertelivät suusta suuhun, herättivät vihaa ja yllyttivät kiihoittunutta kansajoukkoa. Kun Markus vihdoinkin pääsi tungoksen läpi, puhutteli häntä eräs pappi.

— Tulette koululta, herra Froment, ovatko kaikki nuo hirvittävät seikat tosia?

Se oli abotti Quandieu, Saint-Martinin kirkkoherra, neljänkymmenenkolmen vuotias suuri ja vahva mies, jonka kasvot olivat lempeät ja hyvät, silmät kirkkaan siniset, posket pyöreät ja leuka pehmeä. Markus oli tutustunut häneen rouva Duparquen luona, jonka ystävä ja rippi-isä hän oli; ja vaikka Markus ei ylipäänsä pitänyt papeista tunsikin hän tätä kohtaan jonkun verran kunnioitusta, sillä hän tiesi hänen olevan suvaitsevaisen ja oikeamielisen miehen ja sitä paitsi enemmän tunteellisen kuin järkevän.

Muutamin sanoin Markus kertoi asiat, jotka jo itsessäänkin olivat tarpeeksi kauheat.

— Herra Simon raukka, sanoi kirkkoherra säälivällä äänellä, mikä suru se mahtaakaan olla hänelle, sillä hän rakasti suuresti veljenpoikaansa ja kohteli tätä erittäin hyvin! Minä olen itse nähnyt todistuksia siitä.

Tämä vapaaehtoinen arvostelu miellytti Markusta, joka vielä hetken keskusteli papin kanssa. Silloin lähestyi eräs kapusiinimunkki, isä Theodosius, sen pienen veljeskunnan esimies, joka hoiti jumalanpalvelusta läheisyydessä sijaitsevassa kappelissa. Hän oli komea mies, kasvonsa olivat kauniit, silmänsä suuret ja tuliset ja mahtava parta teki hänet majesteettillisen näköiseksi. Hän oli suosittu rippi-isänä ja salaperäisesti vaikuttava kaunopuhuja, jonka lämmittävää ääntä kuuntelemaan kaikki uskavaiset riensivät. Vaikkakin hän oli salaisessa taistelussa kirkkoherra Quandieun kanssa, osoitti hän nuorempana ja halvempana Herran palvelijana tälle nöyrää kunnioitusta. Hän alkoi heti puhua mielenliikutuksestaan ja surustaan. Lapsi raukka oli edellisenä iltana kappelissa herättänyt hänen huomionsa! Kuinka syvä olikaan hänen hartautensa ollut, hän oli oikea taivaan enkeli, kiharatukkainen vaalea kerubiini! Markus oli heti isä Theodosiuksen puheen alussa sanonut jäähyväiset, sillä hän tunsikin häntä kohtaan voittamatonta vastenmielisyyttä ja epäluottamusta. Taas läksi hän kotiin päin, mutta hänet pysäytettiin uudelleen. Ystävällisesti lyötiin häntä olalle.

— Kas! Férou!... Tekö Mailleboisissa.

Férou oli opettajana Moreuxissa, pienessä neljän kilometrin päässä Jonvillestä olevassa yksinkertaisessa kunnassa, jossa ei edes ollut omaa kirkkoherraa, vaan jossa sielunhoitajan virkaa toimitti Jonvillen kirkkoherra, apotti Cognasse. Férou viettikin siellä vaimonsa ja kolmen tyttärensä kanssa mitä kurjinta elämää. Hän oli pitkä, hintelä mies ja hänen vaatteensa näyttivät aina liian lyhyiltä. Hänen ruskeat hiuksensa seisoa töröttävät pitkässä luisevassa päässä, nenä oli hänellä käyrä, suu leveä ja leuka esiin pistävä, eikä hän koskaan tiennyt mitä tehdä suurilla jaloillaan ja suurilla käsillään.

— Tiedättehän, että vaimoni täti on maustekauppiaana Mailleboisissa. Me olemme täällä häntä tervehtimässä. Mutta kuinka halpamainen onkaan tuon pienen kyttyräselän murha! Siinäpä vasta tapaus, joka antaa tuolle kurjalle pappijoukolle tilaisuuden ruoskia meitä, kansan turmelijoita ja myrkyttäjiä!

Markus piti häntä hyvin terävänä miehenä, joka oli paljon lukenut, mutta tuskastunut ainaiseen

köyhyyteen, tullut katkeraksi, ja jonka ajatukset senvuoksi mitä rajuimmalla tavalla liikkuvat kostontuomissa. Hän hämmästyi kuitenkin tämän huudahduksen katkeruutta.

— Kuinka, ruoskiako meitä? kysyi hän. Minä en ymmärrä mitä meillä on tämän kanssa tekemistä?

— Mitäkö on! te olette lapsellinen. Te ette tunne heitä; mutta kyllä saatte vielä nähdä kaikki mustatakit, kaikki hyvät isät ja rakkaat veljet toimessa... Sanokaa minulle, eivätkö he jo ole viitanneet sinnepäin että Simon itse on murhannut veljenpoikansa?

Silloin Markus suuttui. Férou meni todellakin liian kauas vihassaan kirkkoa kohtaan!

— Mutta teidän olette mieletön! Kukaan ei epäile, eikä uskaltaisikaan epäillä Simonia. Kaikki tunnustavat hänen rehellisyytensä. Kirkkoherra Quandieu juuri sanoi usein nähneensä todistuksia hänen isällisestä kohtelustaan poika raukkaa kohtaan.

Väkinäinen nauru tärisytti Féroun laihaa ja suurta ruumista, ja hiukset hänen pitkässä, hevosmaisessa päässään nousivat vielä enemmän pystyyn.

— Oh! te olette kovin naurettava. Luuletteko että he välittävät kurjasta juutalaisesta! Ansaitseeko saastainen juutalainen oikeutta? Teidän Quandieunne ja koko joukkio on sanova, mitä heidän on sanottava, jos tulee tarpeelliseksi että saastainen juutalainen tulee syylliseksi yhdessä kaikkien meidän jumalattomien, isänmaattomien, Ranskan nuorison turmelijoiden kanssa.

Ja kun Markus, jonka sydäntä alkoi kouristaa, yhä väitti vastaan, jatkoi Férou vielä kiivaammasti.

— No, te tiedätte hyvin mitä Moreuxissa tapahtuu. Minä näen siellä nälkää, minua halveksitaan, pidetään huonompana kuin kurjaa tientekijää, joka hakkaa piikiviä teillä. Apotti Cognasse sylkäisisi minua, jos hän kohtaisi minut mennessään messuun. Minulla ei ole joka päiväksi leipääkään, koska olen kieltäytynyt laulamasta kirkossa ja soittamasta kelloja... Te tunnette apotti Cognassen, te olette melkein nöyryyttäneet hänet täällä Jonvillessä saatuanne pormestarin puolelleen. Mutta sittenkin te saatte taistella joka päivä, ja hän musertaisi teidät, jos voisi sen tehdä... Opettaja on vetojuhta, kaikkien palvelija, talonpojat häntä epäilevät, ja papit halusivat polttaa hänet roviolla saadakseen koko maan katkismuksen vallanalaiseksi.

Yhtä katkerasti hän jatkoi puhettaan ja luetteli kirottujen alkeisopettajien, kuten hän heitä kutsui, kaikki kärsimykset ja puutteet. Hän oli paimenen poika, oli kyläkoulussa osoittanut taipumusta lukemiseen ja myöhemmin saanut normaalikoulusta erinomaiset päästötodistukset. Hän oli aina kärsinyt rahanpuutetta, sillä ollessaan apuopettajana Mailleboisissa oli hän tehnyt sen tyhmyden, että oli rehellisyydessään nainut erään yhtä köyhän puotineidin, ensin tehtyään hänet raskaaksi. Mutta oliko edes Markus, jonka vaimon isoäiti yhtä mittaa antoi heille lahjoja, paljon onnellisemmassa asemassa Jonvillessä velkojen aina uhkaamana ja alituisessa taistelussa kirkkoherran kanssa säilyttääkseen arvonsa ja riippumattomuutensa? Kaikeksi onneksi oli hänellä apunaan tyttökoulun opettajatar, terävä-älyinen ja hyväsydäminen neiti Mazeline. Tämä oli auttanut häntä saamaan puolelleen kunnallisneuvosten ja koko kaupungin. Tapaus oli ehkä ainoa koko maakunnassa ja oli seurauksena onnellisista asianhaaroista. Ja olosuhteet Mailleboisissa, nehän täydensivät kuvaa! Siellähän oli neiti Rouzair, joka oli kokonaan pappien ja munkkien vallassa, joka vei oppilaansa koulutunneilla kirkkoon, joka niin hyvin täytti sisarten tehtävät että veljeskunta piti tarpeettomana perustaa Mailleboisiin omaa tyttökoulua! Ja sitten Simon raukka, joka kyllä oli kunnan mies, mutta joka pelkäsi huonoa kohtelua senvuoksi että oli juutalainen ja sitä välttääkseen mielitteli kaikkia ja kumarsi syvään papeille, jotka myrkyttivät maan!

— Saastainen juutalainen hän on, lopetti Férou kiivaasti, eikä ole koskaan oleva muuta! Opettaja ja juutalainen samalla kertaa, se on jo liikaa! Saattepa nähdä, saattepa nähdä!

Ja hän katosi väkijoukkoon tehden rajuja liikkeitä, jotka saivat horjumaan koko hänen suuren ruumiinsa.

Markus jäi seisomaan katukäytävän reunalle ja kohautti olkapäitään pitäen häntä puolihulluna; sillä tämä kuvaus oli todellakin hänen mielestään suuresti liioiteltu. Mitä olisi hyödyttänyt vastaaminen tuolle miesraukalle, jonka järjen kurjuus lopulta oli hämmästyttävä? Ja hän läksi taas kulkemaan Kapusiinitorille päin, mutta kumminkin levottomana ja voimatta unhoittaa mitä oli kuullut.

Kello oli neljännestä vailla kaksitoista kun hän saapui kotiin, pieneen taloon Kapusiinitorin varrella. Vanhat rouvat ja Geneviève olivat odottaneet häntä neljännestunnin ajan pienessä ruokasalissa katetun pöydän ääressä. Rouva Duparque oli suutuksissaan tästä uudesta myöhästymisestä. Hän ei puhunut mitään, mutta se tapa, jolla hän istuutui ja hermostuneesti aukaisi ruokaliinansa, osoittivat selvästi kuinka moitittavana hän piti tällaista epäsäännöllisyyttä.

— Pyydän anteeksi, sanoi Markus, minä olin pakoitettu odottamaan tuomareita, ja torilla oli sellainen tungos etten enää tahtonut päästä kulkemaan.

Vaikka isoäiti oli päättänyt olla puhumatta, ei hän voinut pidättää huudahdusta.

— Toivon että te ette ainakaan aio puuttua tähän inhoittavaan juttuun.

— Minä myöskin toivon, vastasi Markus yksinkertaisesti, ettei minun tarvitsisi puuttua siihen ellei velvollisuuteni sitä vaadi.

Sittenkun Pélagie oli tarjonnut omelettia, paistettua lampaan lihaa ja perunakeittoa, kertoi hän kaikki mitä tiesi, luetteli kaikki yksityisseikat. Geneviève kuunteli vapisten kauhusta ja säälistä, ja hänen äitinsä, rouva Berthereau oli myöskin hyvin liikutettu. Hän koetti pidättää kyneleitään heittäen tuontuostakin salaisen katseen rouva Duparqueen, ikäänkuin kysyäkseen mihin saakka hänen mielenliikutuksensa saisi mennä. Mutta tämä oli jälleen tullut äänettömäksi ja osoitti siten paheksuvansa kaikkea säännöttömyyttä. Hän sanoi vihdoin.

— Muistan selvästi että nuoruudessani eräs lapsi katosi Beaumontista. Se löytyi Saint-Maxentiuskirkon käytävän alta leikattuna neljään kappaleeseen: sydän vaan oli poissa... Epäiltiin että juutalaiset olivat tarvinneet sydämmen happamatonta leipäänsä varten pääsiäisenä.

Markus katseli häntä silmät selällään.

— Te laskette leikkiä, isoäiti, te ette itsekään usko noihin häpäiseviin tyhmyyksiin.

Isoäiti katsoi häneen kylmillä, kirkkailla silmillään ja sanoi, vastaamatta suoraan kysymykseen.

— Se on vaan vanha muisto, joka johtui mieleeni... En tietysti syytä ketään.

Mutta Pélagie, joka juuri toi jälkiruokaa pöytään, uskalsi puuttua keskusteluun vanhan palvelijan tuttavallisuudella.

— Rouva on oikeassa kun ei syytä ketään, ja ihmisten pitäisi tehdä samoin kuin rouva... Koko kaupunki on kuohuissaan rikoksesta, ja on mahdoton aavistaakaan, mitä hirveitä kertomuksia liikkuu, ja minä kuulin juuri erään työmiehen huutavan, että veljien koulu olisi poltettava.

Nämä sanat synnyttivät syvän hiljaisuuden. Markus teki hämmästyksissään vilkkaan liikkeen, jonka hän heti hillitsi, pitäen parhaana salata ajatuksensa. Ja Pélagie lisäsi.

— Laskeeko rouva minut iltapäivällä palkintojenjakoa katsomaan. En luule että veljenpoikani Polydor saa mitään, mutta minusta olisi kuitenkin hauskaa olla siellä... Oi! Veli raukoille ei juhla varmaankaan tuota paljon iloa, nyt kun heidän paras oppilaansa on murhattu.

Rouva Duparque antoi suostumuksensa nyökäyttämällä päätään, ja sitten alettiin puhua muista asioista. Aamiaisen loppupuolta ilahutti naurullaan pikku Louise, joka oli ihmeissään katsellut isän ja äidin tavallisesti kirkkaita ja hymyileviä, mutta nyt levottomia kasvoja. Lopulla perhe jo keskusteli sydämmellisen ystävällisesti.

Iltapäivällä tapahtuva palkintojenjako veljien koulussa herätti suurta mielenkiintoa. Tämä juhlallisuus ei ollut milloinkaan ennen saanut kootuksi niin suurta väkijoukkoa. Ensiksikin se seikka, että isä Philibin, Valmarien kolleegion tarkastaja, johti toimitusta, antoi sille erityisen loiston. Saman kolleegion rehtori, jesuiitta-isä Crabot, joka oli kuuluisa vaikutusvallastaan seuraelämässä sekä siitä merkityksestä, joka hänellä luultiin olevan aikansa tapahtumiin nähden, oli myös siellä osoittaakseen julkisesti veljeskunnalle kunnioitustaan. Sitten oli siellä vielä eräs maakunnan vanhoillinen edusmies kreivi Hector de Sangleboeuf, joka vaimonsa, suuren juutalaisen pankkiirin, parooni Nathanin tyttären kautta oli tullut muutamien miljoonien markkojen sekä kauniin Désiraden linnan ja siihen kuuluvan maatilän omistajaksi. Mutta etupäässä kiihoitti mieliä aamulla keksitty rikos, ja juuri se täytti kuumeisella kohinalla tavallisesti niin aution ja rauhallisen Kapusiinitorin. Murhattu lapsiraukka oli ollut veljien oppilas. Ja hän oli ikäänkuin läsnä kaikkialla varjokkaassa pihassa, johon lava oli rakennettu ahtaiden tuolirivien eteen, hän oli läsnä isä Philibinin pitäessä ylistyspuhettaan laitokselle, sen erinomaisen etevälle johtajalle veli Fulgentiukselle ja hänen kolmelle apulaiselleen veli Isidorille, Lazarukselle ja Gorgiaalle. Tämä tunnelma kävi vieläkin selvemmäksi kun laiha ja luseva veli Gorgias, jolla oli matala ja ankara otsa, musta kihara tukka, suuri kotkannenä, ulkonevat poskipäät ja paksujen huulien välistä näkyvät valkeat sudenhampaat, nousi lukeakseen luettelo palkinnonsaaneista. Zephirin oli paras oppilas luokallaan ja oli saanut palkinnon kaikissa aineissa, niin että hänen nimeänsä mainittiin lakkaamatta; mustaan kauhtanaan ja valkeaan kaulukseen puettu veli Gorgias osasi niin hitaalla ja synkällä tavalla lausua tämän nimen, että joka kerta kasvava väristys puistatti kuulijoita. Joka kerralla tuntui kuin kuollut pienokaisraukka kutsua totellen olisi astunut esiin vastaanottamaan

seppelettään ja kultalaitaista kirjaansa. Seppeleet ja kirjat kasautuivat pöydälle, ja yhä kamalammalta tuntui se tyhjiys ja hiljaisuus, joka seurasi jokaista huutoa, sillä makasihän vähän matkan päässä tämä erinomainen oppilas häväistynä ruumiina. Läsnäolijoiden liikutus kasvoi yhä, nyyhkytyksiä alkoi kuulua, samalla kun veli Gorgias yhä toisti tuota nimeä kohottaen huultaan tapansa mukaan niin että vasemmalla puolella valkeat hampaat pilkoittivat esiin puoleksi ivallisesti irvistäen.

Juhlallisuuden lopussa vallitsi ikävä mieliala. Huolimatta mahtavista vieraista, jotka olivat saapuneet osoittamaan veljille kiittolisuuttaan, oli ahdistus yhä lisääntynyt, ja levottomuus oli vallannut kaikki ikäänkuin jonkun vaaran uhatessa etäisyydessä. Pahin kaikesta oli kuitenkin poislähtö, jolloin sai kuulla kuinka torille keräytyneet joukot talonpoikia ja työmiehiä uhkailivat ja sadattelivat. Ne kamalat kertomukset, joista Pélagie oli puhunut, kiertelivät suusta suuhun kauhun valtaamassa joukossa. Muisteltiin erästä ilkeää juttua veljestä, jonka hänen esimiehensä olivat kätkeneet tietämättömiin, jotta hän ei joutuisi oikeuden eteen. Ja nyt kerrottiin kaupungilla kaikellaisia kauheita juttuja niistä julmuuksista, joita muka koulussa tapahtui, mutta joista lapset eivät uskaltaneet puhua. Nämä jutut olivat tietysti yhä suurentuneet kierrellessään miehestä mieheen. Torilla tungskelevain ihmisjoukkojen suuttumus näistä huhuista luonnollisesti yhä kiihtyi, kunnes he viimein alkoivat joutua vimmoihinsa. Syytökset alkoivat tulla varmemmiksi, kostonhimoisia huutoja kuului; pitiköhän syyllisen tälläkin kertaa päästä rangaistuksesta? eikö tuota veristen ilkitöiden pesäpaikkaa vieläkään suljeta? Ja kun mahtavat herrat kulkivat ohitse, kun munkinviitat ja papinkauhtanat alkoivat näkyä, heristettiin heille nyrkkiä, kuolemanuhkauksia kuului ja pilkkaava joukko ahdisti ivasanoja syytäen isä Crabotia ja isä Philibiniä, jotka kalpeina ja levottomina kulkivat ohi; veli Fulgentius antoi tarkasti sulkea koulunsa ovet.

Markus oli uteliaana katsellut tätä menoa eräästä akkunasta rouva Duparquen pienessä talossa; hetkeksi oli hän mennyt ulos kynnyksellekin paremmin kuullakseen ja nähdäkseen. Férou oli täydellisesti erehtynyt ennustaessaan, että juutalaista syytettäisiin rikoksesta, että maallikko-opettaja joutuisi koko raivostuneen papiston uhriksi. Aivan päinvastoin näyttivät asiat kääntyvän veljille vahingoksi. Kansan lisääntyvä suuttumus ja kuolemanhuudot osoittivat, että tapauksen seuraukset voivat ulottua hyvinkin laajalle, ne voivat levitä syyllisestä koko veljeskuntaan ja tulisi vaaralliseksi itse kirkollekin, jos syyllinen todellakin oli sen jäseniä. Markus mietti asiaa, mutta ei päässyt varmaan vakuutukseen, sillä hänestä tuntui pieninkin epäileminen liian rohkealta ja kunnialtomalta. Isä Philibin ja veli Fulgentius olivat hänen mielestään käyttäytyneet aivan moitteettomasti ja täysin levollisesti. Hän koetti olla oikein suvaitsevainen ja oikeudenmukainen, sillä täydellisenä vapaa-ajattelijana vältti hän tunteitten valtaan joutumista. Ja hän odotti saavansa lisää tietoja tästä peloittavan salaperäisestä murhatapauksesta.

Mutta hänen seistessään siinä saapui pyhävaatteisiin puettu Pélagie, mukanaan veljenpoikansa, yksitoistavuotias Polydor Souquet, jolla oli kaunis, kultakantinen kirja kainalossa.

— Se on palkinto hyvästä käytöksestä! selitti Pélagie ylpeästi. Se on vielä parempi kuin palkinto luku- tai kirjoitustaidosta, eikö ole?

Asia oli niin että tyynen ja umpimielisen Polydorin laiskuus kummastutti itse veljiäkin. Hän oli kalpea ja suurikasvuinen lapsi, hänen hiuksensa olivat vaaleat, kasvonsa pitkät ja tylsät. Hän oli juopon tientekijän poika, ja hänen äitinsä oli kuollut varhain joten hän jäi elämään aivan omin valloin, silläaikaan kun isä hakkasi piikiviä teillä. Hän vihasi kaikkea työtä ja pelkäsi että hänenkin vuorostaan täytyisi ruveta piikiviä hakkaamaan, hän antoi sentähden tätinsä Pélagien uneksia että hänestä kerran tulisi munkki, ja hän kävi usein hänen kyökissään toivoen sieltä saavansa jotakin syötävää.

Huolimatta ilostaan oli Pélagie kiukuissaan torilla olevalle ihmisjoukolle.

— Kuuletteko, herra, kuuletteko noita anarkisteja! Kohdella sillä tavoin veljiä, jotka ovat niin alttiiksi-antavaisia, jotka niin rakastavat lapsia, jotka hoitavat heitä niin äidillisesti!... Kuulkaahan! Polydor asuu isänsä kanssa Jonviilen tien varrella, kilometrin päässä täältä. No! Eilen illalla kirkonmenojen jälkeen tuli veli Gorgias häntä saattamaan portille asti, peläten että hänelle jotain paha tapahtuisi... Eikö niin Polydor?

— Niin. vastasi poika lyhyesti, kumealla äänellään.

— Ja heitä nyt syytetään ja uhkaillaan! jatkoi palvelijatar. Ajatelkaahan esimerkiksi veli Gorgias raukkaa, joka kulkee nuo kaksi kilometriä edestakaisin pimeässä yössä, ettei tälle pojalle mitään paha tapahtuisi. Eipä tosiaankaan luulisi tekevän mieli olla hyvä, kun saa syytöksiä ja uhkauksia palkakseen.

Markus tarkasteli lasta ja häntä kummastutti sen äänettömyys ja ulkokullattu uneliaisuus, johon se näytti olevan vaipunut kuin suloiseen lepoon. Hän ei kuunnellut enää Pélagieta, jonka pakinoista hän tavallisuuden mukaan ei välittänyt. Hän palasi takaisin pieneen saliin, jossa Geneviève luki jotain kirjaa ja rouva Duparque sekä rouva Berthereau olivat ryhtyneet tavalliseen kutomistyöhönsä jotain uskonnollista tarkoitusta varten. Nähdessään vaimonsa tuli Markus levottomaksi, sillä hän oli pannut

kirjan pois ja oli sangen kiihtyneessä mielentilassa sen johdosta mitä ulkona tapahtui. Hän tuli miestänsä vastaan ja melkein heittäytyi hänen kaulaansa, hän oli ihastuttavan kaunis mielenliikutuksessaan.

— Mitä siellä tapahtuu? kysyi hän. Rupeavatko ne tappelemaan?

Markus rauhoitti häntä. Silloin nosti rouva Duparque katseensa työstään ja toisti vakavasti mitä ennen oli sanonut,

— Markus, minä toivon että te ette puutu tähän ilkeään juttuun... Epäillä ja herjata veljiä, se on todellakin mieletöntä! Jumala on kostava omiensa puolesta.

II.

Yöllä ei Markus voinut nukkua. Edellisen päivän tapahtumat kiusasivat häntä ja tuon kamalan ja salaperäisen murhan ongelma piti häntä valveella. Silläaikaan kun hänen vaimonsa lepäsi rauhallisesti hänen vierellään, ja pienestä lastensängystä kuului rakastetun Louisen säännöllinen hengitys, kävi hän uudelleen läpi jokaisen yksityisseikan, luokitti ja järjesti sen mitä oli tullut selville, koetti tunkea salaisuuden läpi ja saada selville totuuden.

Markuksella oli johdonmukainen ja selvä järki. Hänen kirkas ja terävä älynsä pyrki aina varmuuteen, ja siitä seurasi hänen rajaton totuudenrakkautensa. Hänen mielestään ei oikeata lepoa, todellista onnea voinut olla kuin varmuudessa, silloin kun se täydellisenä ja ratkaisevana oli hänen omassa olemuksessaan. Hän ei ollut suuri oppinut, mutta sen mitä hän tiesi tahtoi hän tietää varmasti, niin ettei hänen tarvinnut epäillä tietävänsä totuuden, kokeisiin perustuvan, horjumattoman totuuden. Hänen kärsimyksensä loppui samassa kun hänen epäilyksensä, ja silloin hän tuli jälleen iloiseksi ja onnelliseksi. Hänen totuudenrakkautelleen veti vertoja vain hänen halunsa opettaa muille totuutta, opettaa kaikkia totuutta rakastamaan ja ymmärtämään. Silloin tulivat näkyviin hänen suuret lahjansa ja hänen opetustapansa, joka teki selväksi, järjesti ja valaisi kaikki. Hänen tyyntä vakuutuksensa tarttui muihin, hämärät käsitteet selkenivät ja näyttivät helpoilta ja yksinkertaisilta. Hän sai viehätystä ja elämää kuivimpiinkin aineisiin. Hän saattoi innostua kielioppiin ja laskentoon ja voi tehdä ne oppilailleen yhtä jännittäviksi kuin kertomukset. Hän oli todellakin opettajaksi syntynyt.

Tämän opettajataipumuksensa oli hän huomannut silloin, kun hän seitsemäntoista vuotiaana saapui täydentämään kiviipiirustus-taitoaan Papon-Larochen luokse Beaumontiin. Hänen toimekseen oli annettu koulutaulujen valmistaminen, ja hän koetti tehdä ne vielä entistä yksinkertaisemmiksi. Hän olikin saanut aikaan mestariteoksia mitä selvyteen ja täsmällisyyteen tulee, ja siten hänelle selvisi että hänen elämäntehtävänsä, joka tuottaisi hänelle onnen, oli lasten opettaminen. Papon-Larochen luona oli hän myöskin tutustunut normaalikoulun johtajaan Salvaniin, ja tämä oli, huomattuaan hänen taipumuksensa, kehoittanut häntä täydellisesti antautumaan opettajatoimeen. Hän olikin nyt alkeisopettaja ja oli vakuutettu tehtävänsä jaloudesta, sekä tunsu itsensä onnelliseksi saadessaan täyttää sitä vähäpätöisessä kylässä. Hän rakasti niitä, joissa kehitysmahdollisuus vielä uinui heräämättömänä, ja se rakkaus ratkaisi hänen elämänsä. Tässä vaatimattomassa toimessa kasvoi hänen totuudenrakkautensa yhä ja tuli hänelle välttämättömäksi tarpeeksi. Se oli hänen terveytensä, hänen olemassaolonsa ehto, hänen säännöllinen elämänsä vaati sitä. Kun hän joskus ei tuntenut totuutta jostakin kysymyksestä, joutui hän ahdistukseen ja tuskaan, hänet valtasi ehdoton tarve saada totuus kokonaan selville ja saattaa se muidenkin tietoon. Muuten ei hän voinut elää, hänen päivänsä kuluivat sietämättömässä henkisessä ja ruumiillisessakin ahdistuksessa. Tästä johtui epäilemättä sekin levottomuus, joka nyt piti häntä valveilla. Hän kärsi siitä että ei tiennyt tuon hirveän lapsenmurhan salaisuutta. Tässä ei myöskään ollut kysymyksessä ainoastaan halpamainen rikos, vaan hän aavisti että sen takana uhkasi kamala, vaarallinen kuilu. Pitikö hänen tällä tavoin kärsiä kunnes totuus tulisi ilmi, ja tulisiko se koskaan ilmi tuosta pimeydestä, joka näytti yhä synkkenevän, kuta enemmän hän koetti haihduttaa sitä? Epävarmuuden ja pelon vallassa hän toivoi että päivä jälleen koittaisi jotta hän voisi niin pian kuin mahdollista jälleen ryhtyä totuutta etsimään. Hänen vaimonsa naurahti unissaan; hän näki epäilemättä iloisia, rakkaita unia; toiselta puolen muistui Markuksen mieleen isoäiti, ja hän oli kuulevinaan tämän kieltävän häntä puuttumasta tuohon ilkeään juttuun. Riitaantuminen Genevièven perheen kanssa näytti hänestä välttämättömältä, ja hän tuli yhä levottomammaksi ja onnettomammaksi. Tähän saakka ei ainoatakaan varsinaista ikävyyttä ollut hänelle tullut siitä että hän oli ottanut tästä ankaran uskonnollisesta perheestä nuoren tytön puolisoikseen ja elämänsä toveriksi, hän, joka ei uskonut mihinkään, joka ei ottanut osaa uskonnollisiin menoihin, oli vapautunut kaikesta uskonnosta. Vaikka hän ei ollutkaan siinä määrin suvaitsevainen että olisi seurannut vaimoaan kirkkoon, kuten tämän isä, vapaa-ajattelija Berthereau oli tehnyt, oli hän kuitenkin antanut kastaa tyttärensä Louisen,

sillä hän ei välittänyt mitään uskonnollisesta kysymyksestä, vaan toivoi ainoastaan saavansa olla sovussa vanhain rouvien kanssa. Ja koska hänen vaimonsakin rakkaudesta mieheensä oli lakannut käymästä kirkossa, ei heidän välilleen ollut ilmaantunut ainoatakaan väärinkäsitystä. Välistä Markus kuitenkin huomasi vaimossaan pitkän katolisen kasvatuksen vaikutusta, huomasi hänessä mielipiteitä, jotka erosivat hänen ajatustavastaan, taikauskoa ja halua turvautua itsekkääseen ja julmaan Jumalaan. Ja tämä kaikki häntä kauhistutti. Mutta ne olivat vähäpätöisyyksiä: hän uskoi heidän rakkautensa kyllin vahvaksi voittamaan nämä erimielisyydet, ja he tunsivat jälleen kuuluvansa yhteen oltuaan hetken vieraat toisilleen, ikäänkuin olisivat tulleet kahdesta eri maailmasta. Geneviève oli ollut nunnakoulun parhaita oppilaita, ja hän oli päässyt oppilaitoksesta opettajatartutkinnon suorittetuansa, ja silloin oli hänkin ensin aikonut ruveta opettajattareksi. Mutta kun hän ei voinut saada paikkaa Jonvillessä, jossa yleisesti suosittu neiti Mazeline hoiti tyttökoulua ilman apulaista, ei hän tietysti tahtonut jättää miestänsä; ja nyt kun hänellä oli taloustoimet ja pieni tyttärensä hoidettavanaan, oli hän jättänyt ne tuumat toistaiseksi, luultavasti ijäksi. Olihan hän nyt saavuttanut onnen ja rauhan, jota mikään myrsky ei voinut rikkoa! Jos Berthereaun uskollinen ystävä Salvan valitessaan hänen tyttärelleen, jonka isoäiti ja äiti olivat kasvattaneet mitä suurimmassa jumalanpelvossa, mieheksi tämän vapaamielisen nuorukaisen, oli hetkeäkään epäillyt heidän tulevaa onneaan ja ajatellut vastustaa heidän syvää rakkauttaan, oli hän varmaankin rauhoittunut nähdessään heidän rakkautensa olevan yhtä lämpimän kolme vuotta kestäneen avioliiton jälkeen. Tänä yönä, vaimon uneksiessa ilosta ja rakkaudesta, valtasi miehen levottomuus kun hän ajatteli tuota omantunnonkysymystä ja arvasi joutuvansa riitaan vanhojen rouvien kanssa ja siten saavansa aikaan kaikellaisia ikäviä tapauksia perheessään, jos antaisi myöten totuudenrakkaudelleen.

Markus nukkui kuitenkin vihdoinkin hyvään uneen, ja kun hän heräsi kirkkaana ja iloisena aamuna, kummastuttivat häntä nuo yölliset painajaiset. Se tuli varmaankin siitä että tuo hirveä rikos aina pysyi hänen mielessään. Geneviève alkoi ensiksi siitä puhua, hän oli yhä mielenliikutuksissaan ja syvän säälin valtaamana.

— Simon raukka on varmaankin suuressa tuskassa. Sinä et voi jättää häntä auttamatta. Neuvon sinua menemään hänen luokseen nyt aamulla ja tarjoutumaan hänen avukseen.

Markus syleili häntä onnellisena nähdessään hänen olevan niin hyvän ja rohkean.

— Mutta isoäiti voisi taaskin suuttua, silloin tulee elämä täällä sietämättömäksi.

Geneviève naurahti ja kohautti hieman olkapäitään.

— Oh! isoäiti on riidassa itse enkelienkin kanssa. Kun tekee puoletkaan siitä, mitä hän tahtoo, niin siinä on aivan kylliksi.

Tämä huvitti heitä molempia; ja kun Louisekin samassa heräsi, viettivät he muutaman ihanan hetken leikkimällä pienokaisen vuoteen vieressä.

Markus päätti siis lähteä jatkamaan tutkimustaan heti aamulla. Hän mietiskeli pukeutuessaan asiaa tyynesti ja selvästi. Hän tunsu tarkasti suuren Mailleboisin kauppalan, jossa oli kaksituhatta asukasta, ja jonka väestön muodostivat pikkuporvarit, pikkukauppiaat ja noin kahdeksansataa työmiestä. Työmiehet kuuluivat neljän tai viiden tehtailijan tehtaisiin, jotka kaikki menestyivät hyvin Beaumontin läheisyyden tähden. Nämä molemmat väestön osat taistelivat ylivallassa, ja kunnallisneuvosto oli tarkka kuva tästä taistelusta. Sekin oli jakautunut kahteen osaan. Nämä osat, toinen kirkollinen ja vanhoillinen, toinen tasavaltalainen ja edistystä harrastava, olivat alituisessa taistelussa keskenään. Siellä ei vielä ollut kuin pari kolme sosialistia, ja nekin olivat niin muuhun joukkoon hävinneet, että heidän työnsä ei mitään merkinnyt. Pormestari, muuraurakoitsija Darras oli kuitenkin innokas tasavaltalainen, olipa hänellä antiklerikaalisia mielipiteitäkin; hänen olikin valitsemisestaan kiittäminen sitä tasapainoa, joka vallitsi kunnallishallituksessa molempien puolueiden välillä. Kahden äänen enemmistöllä oli hän tullut valituksi. Hän oli rikas ja toimelias mies, ja hänellä oli palveluksessaan satakunta työmiestä, jotavastoin hänen kilpailijansa Philis oli koroillaan elävä entinen nahkatehtailija, jolla oli kymmenen tai kahdentoistatuhannen markan vuotuiset korot, mutta vietti ahdasmielistä ja uskonnollista elämää täydellisessä kirkon orjuudessa. Darrasin täytyi siis olla äärettömän varovainen, sillä olihan hänen asemansa vain kahden äänen varassa! Jospa hänellä vain olisi ollut vankka tasavaltalainen enemmistö puolellaan, kuinka rohkeasti hän olisikaan toiminut vapauden, totuuden ja oikeuden puolesta, sen sijaan että hänen nyt täytyi tarkoin ottaa lukuun kaikki asianhaarat.

Markus tiesi myöskin, että Mailleboisin jakautuminen kahteen vastakkaiseen puolueeseen oli vaarassa kirkollisen puolueen kasvavan mahtavuuden tähden, joka uhkasi vallata koko seudun. Kymmenen vuotta oli pieni Kapusiiniveljeskunta asustanut entisessä luostarissa, josta se oli antanut osan kirkollisten koulujen käytettäväksi, ja tämä munkkikunta oli harjoittanut yhä rohkeampaa Pyhän Antonius Padualaisen palvelusta sellaisella menestyksellä, että tulot siitä nousivat vihdoinkin aivan tavattomiin. Samalla kun koulu myöskin sai hyötyä tästä menestyksestä vaurastuen ja täyttyen yhä

suuremmalla oppilastulvalla kappelin turvissa, käyttivät kapusiinimunkit kappeliensa niinkuin käytetään viinatehdasta, he valmistivat siinä kaikkia mahdollisia myrkkyjä. Pyhimyksen kuva seisoi kulta-alttarillaan, joka aina oli kukilla koristettu ja hohti vahakynttiläin valossa. Kaikkialle oli asetettu laatikoita almuja varten, ja sakaristossa oli vakinainen kauppatoimisto, jossa ostajia seisoa aamusta iltaan. Pyhimys ei ainoastaan hankkinut takaisin kadonneita esineitä, se oli laajentanut liikettään ja auttoi muutamista markoista pahimmankin pöllöpään tutkintojen läpi, saattoi huonot asiat jälleen kuntoon, vapauttipa se sotapalveluksestakin isänmaallisten perheiden rikkaita lapsia, puhumattakaan lukuisista todellisista ihmeistä, sairaiden ja raajarikkojen parantamisesta, kuoleman ja onnettomuuden torjumisesta alkaen, erään kaksi päivää kuolleena olleen tytön eloon herättämiseen saakka. Jokaisen sellaisen uuden kertomuksen jälkeen tuli tietysti rahaa yhä enemmän, avunhakijoiden joukkoon liittyi paitsi vanhoillista Mailleboisia, porvareita ja kauppiaita, myöskin tasavaltalaisen Mailleboisin jäseniä, työmiehiä, joihin myrkkyy viimein alkoi vaikuttaa. Saint-Martinin kirkkoherra, isä Quandieu saarnasi kyllä joka sunnuntai voimakkaasti tämän taikauskon vaaraa vastaan, mutta häntä ei kuunneltu. Hänen uskonsa oli valistuneempi, ja häntä suretti häpeä, jota veljesten saaliinhimo tuotti uskonnolle. Ensiksikin veljet saattoivat hänet häviöön; seurakunnan kirkon tulot loppuivat nimittäin, kun kaikki almut ja lahjat menivät munkeille. Sitten oli siitä jalompaakin surua, nimittäin sitä surua, jonka tämä väärinkäyttö tuotti papille, joka ei kumartanut edes Roomaa, ja joka vielä uskoi että riippumaton ja vapaamielinen Ranskan kirkko oli mahdollinen uudenaikaisen kansanvaltaisuuden suuren liikkeen yhteydessä. Hän oli siis taistelussa tempelikauppiaitten kanssa, jotka tappoivat Jesuksen toistamiseen, ja sanottiin että Beaumontin arkkipiispa, hänen ylhäisyytensä Bergerot oli samaa mieltä kuin hän, mutta se ei estänyt kapusiinimunkkeja saavuttamasta uusia voittoja, valloittamasta Mailleboisia ja muuttamasta sitä pyhäksi paikaksi, missä ihmeitä tapahtui.

Markus tiesi vielä, että joskin hänen ylhäisyytensä Bergerot oli kirkkoherra Quandieun puolella, oli kapusiinimunkkien ja veljien kannattajana sen sijaan kaikkivaltias isä Crabot, Valmarien kuuluisan opiston rehtori. Niinpä olikin saman koulun tarkastaja, isä Philibin ollut läsnä palkintojenjaossa antaakseen laitokselle julkisen osoituksen siitä kunnioituksesta ja korkeasta suojeluksesta, joka sillä oli. Jesuiitat olivat osallisia yrityksessä, sanoivat ilkeät ihmiset. Näihin sekaviin riitoihin, näiden raivoavien uskonnollisten intohimojen keskelle oli siis juutalainen opettaja joutunut ja juuri tällä vaarallisella hetkellä, jolloin voiton oli saava se, joka osasi olla julkein. Kaikki olivat rauhattomat, pieninkin kipinä oli riittävä saamaan kaikki mielet kuohuksiin. Kunnan maallikkokoulu ei ollut kuitenkaan vielä menettänyt ainoatakaan oppilasta, vaan se pysyi oppilasmääränsä ja menestykseensä nähden veljien hengellisen koulun tasalla; ja tästä oli sen epäilemättä kiittäminen Simonin viisasta menettelytapaa. Hän pysytteli kaikkien suosiossa, ja häntä kannatti sitäpaitsi julkisesti Darras ja salaa Quandieu. Mutta juuri koulualalla varmaankin oli varsinainen taistelu tapahtuva ja ennemmin tai myöhemmin ratkaisu tehtävä, sillä molemmat koulut eivät voineet elää vierekkäin, toisen täytyi välttämättömästi hävittää toinen. Kirkko ei voi elää silloin kun se menettää opettamisen mahdollisuuden ja siten parhaimman keinon herruutensa säilyttämiseen.

Syödessään vanhojen rouvien kanssa ensimmäistä aamiaista pienessä synkässä ruokasalissa tunsivat Markus yhä suurempaa ahdistusta, sillä nämä mietteet olivat taas tehneet hänet huolestuneeksi. Rouva Duparque kertoi rauhallisesti, että Polydorin palkinnostaan tuli kiittää Pélagien hurskasta varokeinoa. Tämä oli nimittäin antanut markan Pyhälle Antonius Padualaiselle. Rouva Berthereau osoitti hyväksymisensä varmalla päänyökäyksellä. Ei edes Geneviève hymyillyt, vaan kuunteli tarkkaavaisesti näitä ihmeellisiä juttuja. Isoäiti kertoi edelleen kuinka omaisuuksia ja ihmishenkiä oli tullut pelastetuksi siten, että kapusiinimunkkien toimistoon oli annettu kaksi tahi kolme markkaa. Ja siitä saattoi ymmärtää kuinka kultaa oli alkanut tulla heille, vähitellen, pienissä summissa kerrallaan, ihmisten tyhmyyden ja tautien verona.

Mutta silloin saapui yöllä painettu "Petit Beaumontais", ja Markus oli iloinen kun pitkässä kertomuksessa murhasta sai lukea hyvin suosiollisen arvostelun Simonista. Siinä kerrottiin että kaikkien kunnioittama opettaja oli saanut osakseen mitä liikuttavinta myötätuntoisuutta suuressa onnettomuudessaan. Kirjoituksen oli nähtävästi joku kirjeenvaihtaja kirjoittanut edellisen illan metelien jälkeen, nähdessään minnepäin asiat kallistuivat. Kukaan ei voinut erehtyä siitä että yleinen mielipide oli saanut veljille vihamielisen käänteeseen, ja kaikki salaiset huhut, kaikki ennen tukahutetut ilkeät jutut pahensivat nyt heidän asiaansa, uhkasivat keräytyä hirveäksi häväistykseksi, johon koko katolilainen vanhoillinen puolue voisi suistua.

Markusta kummastuttikin sentähden se että Pélagie näytti niin iloiselta ja voitonriemuiselta, kun hän tuli ruokaa korjaamaan. Markus jäi ruokasaliin ja sai palvelijattaren puhumaan.

— Oi, herra, minulla on hyviä uutisia. Tänä aamuna käydessäni ostoksilla minä vasta sain kuulla asioita! Tiesin kyllä, että eileniltaiset anarkistit, jotka herjasivat veljiä, olivat valhettelijoita.

Ja Pélagie kertoi kaikki jutut, joita hän oli kuullut kaduilla ja porteilla. Siinä kauhussa ja hirvittävässä salaperäisyydessä, joka painosti kaupunkia, versoivat kaikellaiset järjettömät kuvittelut. Oli ikäänkuin

outo kasvullisuus olisi itänyt yön aikana. Ensin ne olivat vain epävarmoja arveluja, ikäänkuin tuulenhenkäyksiä, jotka tuskin maata hiipaisivat. Sitten umpimähkäiset selitykset tulivat varmuudeksi, epävarmat jutut muuttuivat pian kumoamattomaksi totuudeksi. Ja huomattavaa on, että kaikki tämä salainen työ tapahtui veljien hyväksi Simonia vastaan. Mielipiteet muuttuivat hiljaa mutta varmasti. Ei tiedetty mistä tämä käänne oli saanut alkunsa, mutta se voitti yhä enemmän alaa, se toi epäilystä ja levottomuutta mieliin.

— Tehän tiedätte, herra, että opettaja ei ollenkaan pitänyt veljenpojastaan. Hän piteli häntä pahoin, ihmiset ovat kyllä nähneet sen... Sitäpaitsi suututti häntä se, ettei lapsi ollut hänen koulussaan. Ja kun pienokainen pääsi ripille, ei opettaja ollut hänelle ystävällinen, vaan näytti hänelle nyrkkiään pilkaten Jumalaa... Se on hyvin kummallista, että joku on voinut murhata tuon pienen enkelin, melkeinpä juuri kun hän tuli herranehtoolliselta, kun Jumala vielä asui hänessä.

Markuksen sydäntä kouristi, kun hän hämmästyneenä kuunteli palvelijatarta.

— Mitä tarkoitatte? syytetäänkö Simonia veljenpoikansa murhasta?

— Jumal'auta! monet uskovat, että niin on asian laita... Ja tuntuuhan tämä epäilyttävältä: mies menee pitoihin Beaumontiin, myöhästyy puoliyhdenoista junasta ja palaa kotiin jalan. Hän sanoo tullessaan takaisin kahtakymmentä minuuttia vailla kaksitoista. Mutta kukaan ei ole nähnyt häntä, hän on aivan hyvin voinut tulla junalla tuntia aikaisemmin, juuri silloin kun rikos tapahtui. Tehtyään murhan on hän voinut sammuttaa kynttilän ja jättää akkunan auki, jotta luultaisiin murhaajan tulleen ulkoa... Neiti Rouzairé kuuli juuri neljänneistä vailla yhtätoista koulusta ääniä, valituksia, huutoja sekä melua ovien sulkemisesta ja avaamisesta.

— Kuinka, neiti Rouzairé? huudahti Markus. Hän ei hiiskunutkaan tästä ensimmäisessä kuulustelussa. Minä olin läsnä.

— Pyydän anteeksi, herra. Neiti Rouzairé kertoi sen juuri äsken teurastajan luona jokaiselle, ja minäkin kuulin sen.

Kauhistuneena Markus antoi hänen jatkaa.

— Apuopettaja, herra Mignot sanoi myöskin hämmästyneensä koulun johtajan raskaasta unesta aamulla; ja se on todellakin omituista, että miestä täytyy käydä herättämässä juuri sinä aamuna, jolloin talossa on tapahtunut murha. Puhumattakaan siitä, että hän ei kuulu ollenkaan olleen liikutettu katsoessaan pientä ruumista, vaan oli vapissut kuin haavanlehti.

Taas tahtoi Markus väittää vastaan. Mutta Pélagie jatkoi ilkeästi ja itsepäisesti.

— Sitä paitsi on hän aivan varmaan murhaaja koska lapsen suusta löytyi kirjoituskaava, jota oli käytetty hänen luokallaan. Eikö totta? tuo kaava voi olla ainoastaan opettajan taskussa. Kerrotaanpa, että siinä oli hänen nimimerkkinsäkin. Ja eräs rouva kertoi hedelmäkauppiaan luona että tuomarit olivat hänen laatikostaan löytäneet joukon aivan samallaisia kaavoja.

Tällä kertaa Markus selitti totuuden, hän puhui epäselvästä nimimerkistä, kertoi kuinka Simon oli vakuuttanut, ettei kysymyksessä oleva kaava koskaan ole hänen käsissään ollut, vaikka sen käytäntö oli niin yleinen, että se olisi voinut olla missä koulussa hyvänsä. Mutta kun Pélagie yhä väitti, että laillisessa tutkimuksessa oli löytynyt raskauttavia todistuksia, valtasi hänet vihdoinkin suuri levottomuus, hän lakkasi vastustamasta tuntien kaiken väittelyn olevan hyödytöntä, koska kaikki olivat joutuneet niin hämmennyksiin.

— Nähkääs. herra, kun on kysymys juutalaisesta, niin voi odottaa mitä tahansa. Maitokauppias sanoi minulle juuri äsken: tuollaisilla ihmisillä ei ole perhettä, eikä isänmaata, he seurustelevat ainoastaan paholaisen kanssa, he ryöstävät ja tappavat ilman syyttä, tekevät pahaa hovin vuoksi... Teidän selityksenne ovat turhat, te ette voi estää ihmisiä uskomasta, että tuo juutalainen on tarvinnut lapsen henkeä johonkin ilkeään kauppaan paholaisen kanssa, ja että hän on viekkaasti odottanut veljenpoikansa ensimmäistä ripilläkäyntiä häväistäkseen ja murhatakseen hänet, kun hän vielä oli aivan puhtaana ja tuoksuvana hostiasta.

Siinä oli taas syytös uskonnollisesta murhasta, siinä ilmeni tuo vuosisatoja vanha kansan harhaluulo, joka aina ilmaantui heti jonkun suuren onnettomuuden jälkeen syyttämään juutalaisia kaivojen myrkyttämisestä tai pienten lasten murhasta.

Kaksi kertaa oli Geneviève, joka kärsi nähdessään Markuksen niin kauhistuneena, tahtonut puuttua puheeseen pitääkseen hänen puoltaan. Mutta hän oli pysynyt vaiti peläten suututtavansa isoäitiä, sillä hän oli huomannut tämän olevan hyvillään palvelijattaren juoruista ja myöntymykseksi silloin tällöin nyökäyttävän päätään. Rouva Duparque riemuitsi; huolimatta enää saarnata tyttärentyttärensä

miehelle, jonka hän luuli olevan voitettun, hän vaan sanoi äänettömälle rouva Berthereaulle.

— Se on aivan samallinen tapaus kuin Saint-Maxentiuksen käytävän alta löydetyn lapsen murha: eräs vaimo, joka palveli juutalaisten luona, oli vähällä tulla tuomituksi heidän sijastaan, sillä kukaan muu kuin juutalainen ei voinut olla murhaaja. Kun on heidän kanssaan tekemisissä, saa lakkaamatta pelätä Jumalan rangaistusta.

Markus piti parhaana olla vastaamatta ja läksi ulos melkein heti. Mutta hänen levottomuutensa oli suuri, ja viimein pujahti hänen mieleensä pieni epäily: olikohan mahdollista että Simon oli syyllinen? Tämä ajatus valtasi hänet kuin paha kuume, jota epäterveellinen ilmanala edistää; ja hän tunsii tarvitsevansa mieltä ja rauhoittua, ennenkuin menisi opettajaa tapaamaan. Kauan aikaa hän käveli; hän kulki pitkin autiota Valmarien tietä, muistellen eilistä päivää ja tutkien tapahtumaa ja ihmisiä. Ei, ei! Simonia ei voitu syystä epäillä. Kaikkiällä voi huomata todistuksia siitä. Ensiksikin hänellä ei näyttänyt olevan mitään syytä tehdä tätä halpamaista rikosta, sen otaksuminen näytti epäjohdonmukaiselta ja mahdottomalta. Simon oli terve sekä sielun että ruumiin puolesta, hänellä ei ollut mitään luonteenvirhettä, hän oli lempeäniloinen, mikä osoitti sielun toiminnan säännöllisyyttä. Hänellä oli kaunis vaimo, jota hän jumaloi, jonka kanssa hän eli täydellisessä sopusoinnussa, ja joka heidän rakkautensa hedelmänä oli lahjoittanut hänelle kauniita lapsia, joissa heidän rakkautensa ikäänkuin tuli eläväksi. Kuinka voisi hetkeksikään otaksua, että tämä mies matkalla kotiinsa rakastetun, odottavan vaimonsa ja nukkuvien lastensa luo, äkkiä olisi antautunut inhoittavan hulluuden valtaan? Sitäpaitsi oli tuossa miehessä, jota niin moni vihollinen väijyi, täydellisen vilpittömyyden ja totuuden leima, Hän rakasti sankaruuteen saakka ammattiaan ja tyytyi köyhyyteensä milloinkaan valittamatta. Hänen kertomuksensa illan tapauksista oli aivan selvä, hänen vaimonsa ilmoitti oikeiksi tunnit, joista hän oli puhunut, eikä ainoakaan hänen antamistaan tiedoista tuntunut epäilyttävältä. Ja vaikka epäselvyyttä olikin, vaikka rutistunut, tukuksi kääritty kirjoituskaava ja "Petit Beaumontais"-lehden numero pysyivätkin ratkaisemattomina arvoituksina, sanoi kaikkivaltias järki että selitystä siihen oli haettava muualta. Simonin todistivat syyttömäksi hänen olemuksensa, elämänsä ja olosuhteensa. Tämä seikka muodostui silloin Markuksen mielessä todistuksiin nojautuvaksi varmuudeksi, horjumattomaksi totuudeksi, koska se perustui huomioihin ja järkipärisiin päätelmiin. Tästä lähtien hänellä oli horjumaton vakuutus, hänellä oli varmoja peruskohtia, joihin hän aina vetoaisi; ja mitä erehdyksiä, mitä valheita tulisikaan esiin, karkoittaisi hän ne kaikki mielestään, jos ne eivät soveltuisi siihen totuuteen, joka hänelle jo oli tunnettu ja todistettu.

Iloisena ja keventynein mielin Markus palasi Mailleboisiin, kulkien rautatieaseman sivu, juuri kun ihmiset astuivat ulos erästä äsken saapuneesta junasta. Hän näki sieltä tulevan alkeiskoulujen tarkastajan, kauniin Mauraisinin. Tämä oli pienikasvuinen kolmenkymmenen kahden vuoden ikäinen, keikaileva ja hyvin tummaverinen mies, jonka kapeata suuta peitti huolellisesti hoidettu parta, ja jonka vilkkaita silmiä aina suojelivat silmälasit, Hän oli entinen normaalikoulun opettaja, kuului uuteen nousukaspolveen ja vaani aina mahdollisuuksia virkaylennykseen, pyrkien yksinomaan pääsemään etevimpien rinnalle. Hänen kerrottiin toivoneen normaalikoulun johtajan virkaa, joka joutui Salvanille, ja hän vihasi salaa viime mainittua, mutta oli aina hänelle kohtelias, sillä hän tiesi kuinka suuri vaikutusvalta Salvanilla oli akatemian tarkastajaan Le Barazeriin, josta hän itse oli riippuvainen. Tähän asti oli hän taitavasti pysynyt taistelevien puolueiden ulkopuolella pitämällä mielipiteensä salassa, vaikka hän itse asiassa piti enemmän kirkollisista, papeista ja munkeista, joiden hän tapasi sanoa olevan pirullisen vahvoja. Markus arvasi, että Le Barazer, jonka suuren älykkäisyyden hän tunsii, oli lähettänyt Mauraisinin Simonia auttamaan tässä hirveässä onnettomuudessa, joka uhkasi syöstä perikatoon Mailleboisin opettajan ja hänen koulunsa,

Markus kiiruhti askeleitaan tahtoen tervehtiä Mauraisinia, mutta eräs kohtaus pysäytti hänet. Muuan pappi tuli näkyviin läheisellä kadulla, ja hän tunsii itse Valmarien kolleegion rehtorin, isä Crabotin. Hän oli suuri ja kaunis mies, eikä hänellä ollut ainoatakaan harmaata karvaa hiuksissaan, vaikka jo oli täyttänyt neljäkymmentä viisi vuotta. Hänen kasvonsa olivat leveät ja säännölliset, nenä suuri, silmät ystävälliset ja huulet paksut. Hän oli seuraelämäänsä osaaottava kirkonmies, ja hänen elintapaansa, jota hän koetti saada ylimykselliseksi, soimattiin liian tuhlaavaiseksi. Mutta hänen valtansa oli vaan kasvanut, häntä sanottiin syystä kyllä maakunnan varsinaiseksi päämieheksi ja yleensä oltiin sitä mieltä että kirkon arvattavasti piankin tapahtuva voitto riippui ainoastaan hänestä.

Markus hämmästy ja tuli levottomaksi nähdessään hänet jo näin varhain aamulla Mailleboisissa, Hän oli siis lähtenyt Valmariesta hyvin aikaisin. Mitkähän tärkeät asiat, mitkä kiireelliset toimet saattoivat hänet näin rientämään? Mistä hän tuli ja mihinkä hän aikoi mennä kulkiessaan huhuista ja juoruista kuohuksissaan olevan kauppalan katuja tervehtien ja hymyillen joka taholle. Yhtäkkiä Markus näki hänen, nähtyään Mauraisinin, seisautuvan ja ojentavan tälle kätensä miellyttävällä sydämmellisyydellä. Keskustelu ei ollut pitkä, lausuttiin epäilemättä tavalliset kohteliaisuudet; mutta molemmat miehet näyttivät erittäin hyvin ymmärtävän toisiaan, olevan salaisessa ja ikäänkuin itsestään ymmärrettävässä liitossa toistensa kanssa; ja kun alkeiskoulun tarkastaja erosi jesuiitasta, oikaisi hän lyhyen vartalonsa nähtävästi sangen ylpeänä tästä kädenpuristuksesta. Näytti siltä kuin olisi hänessä syntynyt ajatus, jota

hän ehkä vielä epäili noudattaa. Jatkaessaan matkaansa isä Crabot huomasi Markuksen, johon hän oli tutustunut rouva Duparquen luona, missä hän joskus suvaitsi pistäytyä, ja hän tervehti komeasti nostaen hattuaan. Markuksen täytyi katukäytävän reunalla seisoen vastata kohteliaisuuteen, ja hän näki papin kulkevan edelleen kaukana kadun leveydeltä liehuen. Mailleboisilaiset olivat tyytyväisiä ja ylpeitä tästä vieraasta.

Hitaasti läksi Markus astumaan koululle päin. Hänen mielteensä olivat muuttuneet, ne synkistyivät uudelleen, ikäänkuin olisi hän joutunut saastutettuun, myrkylliseen ja vihamieliseen ympäristöön. Talot eivät näyttäneet samoilta kuin edellisenä päivänä, ja varsinkin ihmiset olivat muuttuneet. Kun hän saapui Simonin luokse, hämmästytti hän nähdessään hänet rauhallisena perheensä keskuudessa järjestämässä papereitaan. Rachel istui akkunan ääressä, lapset leikkivät huoneen nurkassa. Jos ei heissä olisi huomannut syvää surumielisyyttä, olisi voinut luulla, ettei mitään tavatonta ollut tapahtunut talossa.

Simon tuli häntä vastaan, puristi syvästi liikutettuna hänen molempia käsiään, tuntien kuinka suurta ystävyyttä ja uskollisuutta tämä käynti osoitti. Aamullinen tutkimus tuli heti puheeksi.

— Kävikö poliisi täällä? kysyi Markus.

— Kyllä, sehän on aivan luonnollista, minä odotinkin sitä. Hän ei tietysti löytänyt mitään, sai mennä tyhjin toimin takaisin.

Markus vältti osoittamasta hämmästyksensä. Mitä olikaan hänelle kerrottu? Mitä varten tuo melu raskauttavista todistuksista, mitä varten muun muassa puheet aivan samallaisista kirjoituskaavoista kuin oli löydetty rikospaikalta? Oli siis valehdeltu.

— Sinä näet, että järjestän hiukan papereitani, jotka he panivat aivan epäjärjestykseen. Mikä kamala tapaus, emme tiedä oikein, elämmekö.

Pikku Zéphirinin ruumiinavauksen piti tapahtua aamulla, ja oikeusistuimen lähettämää lääkäriä odotettiin jo. Hautajaiset voisivat epäilemättä olla vasta seuraavana päivänä.

— Ymmärräthän että minusta tuntuu kuin painajainen minua ahdistaisi, kysyn itseltäni, onko näin suuri onnettomuus mahdollista. Eilisaamun jälkeen en voi ajatella muuta, alan aina saman kertomuksen palaamisestani jalkaisin kotiin, myöhäisestä tulostani nukkuvaan taloon ja hirveästä heräämisestä seuraavana aamuna!

Kun tilaisuus oli sopiva, luuli Markus uskaltavansa tehdä muutamia kysymyksiä.

— Etkö tavannut ketään tiellä? Eikö kukaan; nähnyt sinun menevän sisään mainitsemaasi hetkellä?

— Ei, toden totta! En tavannut ketään ja luulen ettei kukaan nähnyt minun menevän sisään taloon. Siihen aikaan yöstä on Maillebois aivan autio.

Oli hetken hiljaisuus.

— Mutta koska et tullut takaisin junalla, et tietysti tarvinnut paluupilettiä. Onko se sinulla vielä tallessa?

— Paluupilettikö? ei! olin niin suutuksissani nähdessäni puoli yhdentoista junan lähtevän silmieni edestä, että heitin sen aseman pihalle päättäessäni lähteä jalkaisin.

Taas syntyi hiljaisuus, jonka kestäessä Simon katseli tarkasti ystävänsä.

— Miksi kyselet minulta näitä asioita?

Markus tarttui lempeästi hänen käsiinsä ja piti niitä omissaan päättären varoittaa häntä vaarasta ja sanoa hänelle kaikki.

— Olen pahoillani siitä, ettei kukaan nähnyt sinua ja vielä enemmän pahoillani siitä, ettet tallettanut paluupilettiäsi. On niin paljon typeriä ja ilkeitä ihmisiä. Kerrotaan että poliisi on löytänyt luotasi raskauttavia todistuksia, samallaisia kirjoituskaavoja kuin löytyi murhatun huoneesta; kerrotaan että Mignot ihmettelee sitä että nukuit niin raskaasti sinä aamuna, ja että neiti Rouzaire nyt muistaa neljänneistä vailla yksitoista kuulleensa ääniä ja askeleita, niinkuin joku olisi tullut sisään.

Opettaja oli hyvin kalpea mutta rauhallinen; hän hymyili kohauttaen olkapäitään.

— Vai niin, minua siis epäillä. Nyt minä ymmärrän miksi ohikulkijat aamusta alkain niin omituisesti ovat katsoneet tänne päin!... Mignot, joka pohjaltaan on kunnan poika, on sanova samaa kuin muutkin, sillä hän pelkää että hänen luultaisiin olevan juutalaisen puolella. Mitä neiti Rouzaireen tulee, uhraa

hän minut vaikka kymmenenkin kertaa, jos hänen rippi-isänsä on viitannut sinnepäinkään, ja jos hän tästä kauniista teosta saa palkinnoksi jonkunlaisia etuja tai edes kunnioitusta... Oh! minua epäillään, ja koko pappilauma on saaliin ajossa!

Hän miltei nauroi. Mutta Rachel heräsi äkkiä tavallisesta velttoudestaan, jota suuri suru näytti vielä lisäävän, ja hänen kauniissa kasvoissaan ilmeni tuskallinen vastalause tälle otaksumallekin.

— Sinua, sinua epäillään moisesta halpamaisuudesta, sinua, joka eilen illalla tulit kotiin niin hyvänä ja lempeänä, joka syleilit minua lausuen niin helliä sanoja! Se on ääretöntä mielettömyyttä. Eikö ole kylliksi että minä kerron totuuden, sanon ajan, jolloin sinä palasit.

Hän heittäytyi itkien miehensä kaulaan, heikkona kuin rakkauden hemmoittelema nainen ainakin. Simon painoi häntä rintaansa vasten ja koetti tynnyttää ja rauhoittaa häntä.

— Älä ole levoton, rakkaani! Nuo jutut ovat järjettömiä, niissä ei ole mitään perää. Minä olen aivan rauhallinen; kääntäkööt täällä kaikki ylösalaisin, tutkikoot elämäni, he eivät tule löytämään ainoatakaan rikksellista tekoa. Minun ei tarvitse sanoa muuta kuin totuuden, eikä mikään voi vastustaa totuutta; se on suuri ja voittaa aina.

Sitten lisäsi hän ystävänsä puoleen kääntyneenä:

— Eikö niin, hyvä Markus, se, jolla on totuus puolellaan, on voittamaton?

Jos ei Markuksen vakuutus olisi ollut varma, olisi tämä liikuttava kohtaus hävittänyt hänen viimeisetkin epäilyksensä. Hän antoi myöten tunteelleen ja syleili koko perhettä ikäänkuin antautuen kokonaan heille, sitoutuen auttamaan heitä kovina aikoina, joiden hän aavisti olevan tulossa. Ja tahtoen ryhtyä toimeen käänsi hän taas keskustelun kirjoituskaavaan, sillä hän tiesi hyvin, että se oli ainoa tärkeä todistus, jolle koko juttu oli perustuva. Mutta kuinka epämääräinen olikaan tuo todistus, tuo rutistunut, pureksittu kaava, josta lapsen hampaat olivat repäisseet kulman, joka oli aivan syljellä tahrattu, ja jonka yhdessä kulmassa oli nimimerkki tai puoleksi poiskulunut mustepilkku! Kauniilla, persoonattomalla kirjoituksella painetut sanat: "Rakastakaa toinen toistanne", tuntuivat hirveältä ivalta. Mistä se oli tullut? kumpiko, lapsiko vai murhaaja oli tuonut sen mukanaan? kuinka voi päästä selville siitä, kun rouvat Milhomme, läheisen paperikaupan omistajat, myövät samallaisia kaavoja kaikille. Eikä Simon voinut muuta kuin yhä vakuuttaa, ettei hän koskaan ollut käyttänyt sitä luokallaan.

— Kaikki oppilaani voivat sanoa sen, he eivät koskaan ole nähneet tätä kaavaa.

Tämä oli kallisarvoinen tieto Markukselle.

— Silloinhan he voivat todistaa sen, huudahti hän. Koska levitetään sellaisia huhuja, että poliisi muka olisi löytänyt luotasi raskauttavia todistuksia, aivan samallaisia kirjoituskaavoja kuin kysymyksessä oleva, on totuus heti saatava ilmi. Lasten täytyy vanhempiensa läsnäollessa lausua todistuksensa, ennenkuin heidän heikko muistinsa hämärtyy... Sano minulle muutamien oppilastesi nimet, minä otan sen toimekseni, teen sen jo iltopäivällä.

Simon kieltäytyi, hän oli vahva viattomuudessaan. Vihdoin suostui hän kumminkin nimittämään maanviljelijä Bongardin, joka asui Désiraden tien varrella, työmies Masson Doloirin, Plaisirkadun varrella ja virkamies Savinin, Fauchekadun varrella. Nämä kolme riittäisivät, ellei hän tahtoisi käydä myöskin paperikauppiaiden, Milhomme-rouvien luona. Sovittiin kaikesta, ja Markus meni syömään aamiaista luvaten palata illalla kertomaan retkiensä tuloksista.

Mutta ulkona torilla Markus taas näki kauniin Mauraisinin. Tällä kertaa alkeiskoulujen tarkastaja oli tärkeässä keskustelussa neiti Rouzairen kanssa. Hän oli tavallisesti sangen tarkka ja varovainen käytöksessään opettajattaria kohtaan, senjälkeen kun eräs nuori apuopettajatar oli ollut vähällä tuottaa hänelle suuria ikävyvyyksiä huutaessaan täyttä kurkkua, kun hän oli tahtonut suudella häntä. Sanottiin että neiti Rouzaire, vaikka olikin ruma, ei huutanut. Se selittikin hänen erinomaiset arvosanansa ja sen pikaisen ylenemisen, joka epäilemättä oli tuleva hänen osalleen. Hän seisoi pienen puutarhansa portilla, puhui nopeasti ja teki vilkkaita liikkeitä osoittaen viereistä poikakoulua, ja Mauraisin kuunteli tarkasti päätänsä puistaen. Sitten molemmat astuivat puutarhaan, ja portti sulkeutui arkaluontoisesti ja varovaisesti. Hän kertoi nähtävästi rikoksesta ja askeleista ja äänistä, joita hän nyt sanoi kuulleensa. Markuksen valtasi aamullinen väristys, häntä ahdisti tässä vihamielisessä ympäristössä, ja hän aavisti pimeyden valtain muodostavan salaista liittoa. Se oli kuin nouseva rajuilma, josta ilma synkistymistään synkistyi. Alkeiskoulun tarkastajalla oli todellakin omituinen tapa auttaa vaarassa olevaa opettajaa ottamalla ensin selkoa kaikkien kadehtijain ja vihollisten mielipiteistä.

Kello kahden aikaan oli Markus Désiraden tiellä, Mailleboisin portilla. Bongardilla oli pieni maatila, muutamia peltoja, joita hän itse suurella vaivalla viljeli, ja joista hän omien sanojensa mukaan töin tuskin sai jokapäiväisen leipänsä. Markus tapasi hänet juuri kun hän palasi kotiinsa heinäraitaita

vetäen. Bongard oli iso, punatukkainen, kömpelö ja vahva mies, kasvat olivat hänellä ilmeettömät ja rauhalliset, silmät pyöreät, hänen partansa oli ajettu, mutta kuitenkin aina sängellä. Rouva Bongard oli myöskin näköisellä, hän laittoi ruokaa lehmilleen. Hän oli vaalea, luiseva ja päättäväisen näköinen nainen, eikä mikään kaunotar. Hänen poskipäänsä olivat punaiset ja kasvonsa kesakkoiset. Molemmat katsoivat epäluuloisesti vierasta herraa, joka tuli heidän pihaansa.

— Olen opettaja Jonvillestä. Teillähän on pieni poika, joka käy Mailleboisin kunnankoulussa?

Tiellä leikkivä poika, Fernand riensi hänen luokseen. Hän oli yhdeksänvuotias, suurikasvuinen ja niinkuin puusta veistetty, otsa oli matala, kasvopiirteet raskaat. Häntä seurasi hänen seitsenvuotias sisarensa Angèle, jolla oli samallaiset karkeapiirteiset, mutta vähän iloisemmat kasvat. Hänen silmänsä olivat vilkkaat ja niissä ilmeni heräävä ymmärrys. Hän oli kuullut mistä oli kysymys ja huusi kimakalla äänellä.

— Minä käyn neiti Rouzairen luona ja Fernand käy herra Simonin luona.

Bongard oli todellakin pannut lapsensa maallikkokouluihin; ensiksikin koska se ei maksanut mitään ja toiseksi, koska hän vaistomaisesti ei pitänyt papeista. Muulla tavoin hän ei koettanutkaan sitä selittää. Hän ei ottanut osaa uskonnollisiin menoihin, ja hänen vaimonsa kävi kirkossa vaan tavan vuoksi ja huvikseen. Hän oli kokonaan oppimaton, osasi tuskin lukea ja kirjoittaa, ja hän kunnioitti vielä sivistymättömämmässä vaimossaan ainoastaan vetojuhdantapaista kestävyyttä. Tämä voi nimittäin valittamatta työskennellä aamusta iltaan. Hän ei välittänyt mitään lastensa edistymisestä. Pikku Fernand oli hyvin ahkera ja teki ankarasti työtä, mutta ei saanut mitään päähänsä tarttumaan. Angèle ponnisteli vieläkin enemmän ja oli keskinkertainen oppilas. Olisi voinut luulla heitä raaoiksi ihmisaluiksi, joissa järki herää hitaasti ja tuskallisella ponnistuksella.

— Olen herra Simonin ystävä, jatkoi Markus ja tulen hänen puolestaan erästä asiaa kysymään. Olettehan kuulleet puhuttavan rikoksesta?

He olivat kuulleet siitä. Yhtäkkiä heidän levottomat kasvonsa tulivat vielä salaperäisemmiksi eikä niissä ilmennyt enää mitään ajatusta tai tunnetta. Miksi tultiin kyselemään heiltä tällä tavoin? Heidän ajatuksensa asiasta eivät liikuttaneet muita. Ja tämmöisissä tapauksissa täytyi olla varovainen, sillä usea oli tullut tuomituksi yhdestä ainoasta sanasta.

— Minä tahtoisin tietää, jatkoi Markus, onko pieni poikanne nähnyt koulussa tällaista kirjoituskaavaa.

Hän oli kirjoittanut paperipalalle sanat: "Rakastakaa toinen toistanne", kauniilla englantilaisella kirjoitustavalla. Selitettyään asian näytti hän paperin Fernandille, joka tyhmistyneenä katseli sitä, sillä hänen hidas ymmärryksensä ei voinut heti käsittää, mistä oli kysymys.

— Katso tarkasti, pieni ystäväni, oletko nähnyt sellaista kaavaa koulussa?

Mutta ennenkuin poika ehti vastata sanoi Bongard varovaisesti.

— Ei lapsi tiedä sitä, kuinka voitte vaatia, että hän tietäisi?

Ja rouva Bongard toisti.

— Tuollainen lapsi ei tietysti voi sitä tietää.

Kuuntelematta heitä kyseli Markus yhä ja pani kaavan Fernandin käteen, joka peljäten rangaistusta suurella vaivalla sai sanotuksi.

— Ei, herra, en ole nähnyt sitä.

Hän kohotti päätään ja kohtasi isänsä katseen, joka niin ankarasti tuijotti häneen, että hän kiireesti lisäsi änkyttäen.

— Ehkä sentään olen nähnyt. En minä tiedä.

Eikä häneltä millään saanut tietää muuta. Markus sai häneltä ainoastaan katkonaisia vastauksia, samalla kun vanhemmat umpimähkään vastasivat myöntävästi tai kieltävästi, sen mukaan kuin luulivat etunsa vaativan. Bongardilla oli viisaasti kyllä tapana päättään nyökäyttäen aina myöntyä sen mielipiteisiin, jonka kanssa hän keskusteli, ettei itse joutuisi pulaan. Niin, niin, rikos oli kauhea ja jos syyllinen saataisiin kiinni, olisi aivan oikein leikata häneltä kaula poikki. Jokaisella on oma ammattinsa, santarit osaavat omansa; kaikkialla on kurjia ihmisiä. Mitä pappeihin tulee, on heissä hyvääkin, mutta ihmisellä on kuitenkin oikeus tehdä mielensä mukaan. Ja Markuksen täytyi lähteä pois. Lapset katsoivat häntä uteliaasti, ja hän kuuli kauvas pikku Angèlen kimakan äänen, kun hän alkoi laverrella veljensä

kanssa, sittenkun vieras herra ei enää ollut kuuntelemassa.

Palatessaan Mailleboisiin hän vaipui surullisiin ajatuksiin. Hän oli tavannut törkeätä tietämättömyyttä, äärettömästi sokean ja kuuron joukon, joka vielä eli aineellisuuden orjuudessa. Bongardien tapaan pysyivät kaikki maanviljelijät itsepäisesti synkässä tietämättömyydessään. Siinä oli kokonainen kansa kasvatettavana, jos mieli saada sitä heräämään totuuteen ja oikeuteen. Mutta mikä suunnaton työ olikaan suoritettava ennenkuin saisi sen kohotetuksi loasta, jossa se rypi, kuinka monta sukupolvea tarvittaisiinkaan ennenkuin tämä rotu pääsisi vapautumaan pimeyden vallasta. Tällä hetkellä vielä oli suurin osa yhteiskuntaa lapsuudentilassa, alkuperäisessä tietämättömyydessä. Bongard ja hänen kaltaisensa olivat ihmisen ensimmäisiä alkeita, kykenemättömiä kaikkeen oikeudenmukaisuuteen, koska he eivät tienneet mitään eivätkä tahtoneet mitään tietää.

Markus poikkesi vasemmalle ja kuljettuaan Isonkadun poikki saapui hän Mailleboisin köyhään kaupunginosaan. Ilman pilasivat siellä kaikellaiset tehtaot, kapeilla kaduilla liikkui joukottain työväkeä, ja talot olivat likaiset. Muurari Doloir asui erään Plaisirkadulla olevan talon ensimmäisessä kerroksessa, jossa oli neljä jotakuinkin suurta huonetta, ja jonka alapuolella alakerroksessa oli viinikauppa. Markus ei heti löytänyt hänen asuntoaan, ja etsiessään sitä näki hän joukon muuraria, jotka kävivät työssä eräessä läheisessä rakennuksessa ja nyt olivat viinikaupassa juomassa lasin viiniä. He puhuivat rikoksesta.

— Minä sanon sinulle että juutalainen voi tehdä mitä tahansa, huusi eräs kookas, vaaleaverinen mies. Sotaväessä oli eräs juutalainen, joka varasti, mutta se ei estänyt häntä tulemasta korpraaliksi, sillä juutalaiset pelastavat aina nahkansa.

Eräs pieni ja tummaverinen muurari kohautti olkapäitään.

— Juutalaiset eivät ole paljon arvoiset, mutta papit eivät myöskään ole juuri paremmat.

— Oh! sanoi toinen, niitä on hyviä ja niitä on huonoja, ja ne ovat ainakin ranskalaisia, mutta juutalaiset, mokomatkin saastaiset elukat, ovat kahdesti myöneet Ranskan ulkomaalaisille.

Ja kun toinen epäillen kysyi oliko hän lukenut sen "Petit Beaumontaisista" vastasi tämä.

— En minä, minä en juuri välitä sanomalehdistä. Mutta toverit ovat kertoneet sen minulle, kaikki sen tietävät.

Silloin muurarit uskoivat, syntyi hetken hiljaisuus, ja he tyhjensivät hitaasti lasinsa. He tulivat juuri ulos viinikaupasta, kun Markus lähestyi heitä ja kysyi tuolta suurelta vaaleaveriseltä mieheltä muurari Doloirin asuntoa. Työmies purskahti nauruun.

— Minä olen juuri Doloir, herra, asun täällä, nuo kolme ikkunaa kuuluvat minulle.

Suurta, vahvaa miestä, jonka ryhdissä oli jotain sotilasmaista, näytti tämä tapaus suuresti huvittavan. Hänen tuuheiden, vaaleiden viiksiensä alta näkyivät valkeat hampaat, hänen kasvonsa olivat punakat, silmät suuret, siniset ja rehelliset.

— Ette olisi voineet kääntyä sopivamman puoleen, herra. Mitä haluatte minusta.

Markus katseli miestä ja tunsu myötätuntoisuutta häntä kohtaan, vaikka olikin kuullut hänen ilkeät sanansa. Doloir, joka monta vuotta oli ollut urakoitsija Darrasin työssä, oli jotakuinkin hyvä työmies. Hän joi kyllä välistä lasin liikaa, mutta toi aina säännöllisesti palkkansa vaimolleen. Hän moitti mielellään isäntiään kutsuen heitä halpamaiseksi joukkioksi ja sanoi itseään sosialistiksi tietämättä juuri mitä se merkitsi; ja kuitenkin hän kunnioitti Darrasia, joka ansaitsi paljon, mutta joka kuitenkin koetti pysyä toverillisella kannalla työmiestensä kanssa. Ne kolme vuotta, jotka hän oli elellyt kasarmissa, olivat ijäksi painaneet leimansa häneen. Sotapalveluksen loppuessa oli hän ollut hurjan iloinen vapautuksestaan ja oli sadatellut sotamiehen vastenmielistä ammattia, jossa ei voinut olla ihmisenkään. Tämän ajan jälkeen oli hän lakkaamatta muistossa elänyt uudelleen nuo kolme vuotta; ei päivääkään kulunut ilman että hän olisi muistanut jotakin tapausta tältä ajalta. Pyssy oli ikäänkuin turmellut hänen kätensä niin, että muurarin lasta tuntui raskaalta, ja hän ryhtyi työhön veltoisti, tottumaton kun oli. Hänen tahtonsa oli murtunut, ruumis oli tottunut laiskuuteen sotaharjoitusten välillä. Hänestä ei enää koskaan tullut entistä oivallista työmiestä. Lisäksi hän aina puhui sotilasasioista, sotki niitä kaikkeen mitä kuuli, ja hänen lörpöttelynsä oli sekavaa ja järjetöntä. Hän ei lukenut mitään, eikä tiennyt mitään, hän oli vaan itsepäinen ja järkähtämätön isänmaan ystävä, ja isänmaanrakkaus oli hänen mielestään siinä että saatiin juutalaiset estetyksi myymästä Ranskaa ulkomaalaisille.

— Teillä on kaksi lasta kunnankoulussa, sanoi Markus, ja minä tulen opettajan, toverini Simonin

puolesta, saadakseni tietää erään asian... Mutta huomaan ettette ole juutalaisten ystävä.

Doloir nauroi.

— Aivan oikein, herra, Simon on juutalainen, mutta minä olen kuitenkin pitänyt häntä kunnan miehenä tähän saakka... Mistä asiasta on kysymys, herra?

Ja kuullessaan, että Markus ainoastaan tahtoi näyttää pienokaisille kirjoituskaavaa saadaksesen tietää, olivatko he käyttäneet sitä koulussa, huudahti hän.

— Se käy helposti päinsä, herra, jos se on teille hyödyksi... Tulkaa hetkeksi ylös meille, lapset ovat varmaankin kotona.

Rouva Doloir tuli avaamaan. Hän oli pieni, tumma ja karkeatekoinen nainen, hänen kasvonsa olivat vakavat ja itsepäiset, otsa oli matala, silmissä vilpiti ilme ja leukapielet kulmikkaat. Vaikka vasta kahdenkymmenenyhdeksän vuotias, oli hän jo kolmen lapsen äiti ja oli sitäpaitsi juuri raskauden tilassa, mikä kumminkaan ei estänyt häntä aamulla nousemasta ensimmäisenä ja illalla viimeisenä paneutumasta levolle, sillä hän oli hyvin uuttera ja säästäväinen. Kolmannen lapsen synnyttyä oli hän lakannut käymästä ompelemassa, hän ei enää toiminut muuta kuin hoiti talouttaan, mutta ansaitsi sittenkin hyvin leipänsä.

— Tämä herra on koulunopettajan ystävä ja tahtoo puhua lasten kanssa, selitti Doloir.

Markus astui pieneen huoneeseen. Se oli hyvin siisti ruokahuone. Vasemmalla oli kyökki, jonne vievä ovi oli selällään. Vastapäätä oli vanhempien ja lasten huoneet.

— Auguste! Charles! kutsui isä.

Pojat tulivat esiin, toinen oli kahdeksan, toinen kuuden vuotias. Heitä seurasi heidän pieni sisarensa Lucile, joka oli neljän vuoden vanha. He olivat kauniita, suurikasvuisia lapsia, ja heidän kasvoissaan voi huomata sekä isän että äidin piirteitä, nuorempi oli pienempi ja viisaamman näköinen kuin vanhempi, tyttö oli sievä vaaleaverinen suloinen lapsi.

Mutta kun Markus näytti pojille kirjoituskaavaa ja alkoi kysellä heiltä, keskeytti hänet rouva Doloir, joka ei vielä ollut lausunut ainoatakaan sanaa, ja joka väsyneesti nojasi tuoliin.

— Pyydän anteeksi, herra, minä en tahdo, että lapseni vastaavat teille.

Hän sanoi tämän aivan kohteliaasti ja tyyneesti, velvollisuutensa tekevän, hyvän perheenäidin tavalla.

— Miksi ette tahdo? kysyi Markus ihmeissään.

— Koska emme tahdo sekaantua asiaan, joka näyttää kääntyvän hyvin pahaksi. Tuo juttu soi eilisestä asti korvissani, enkä tahdo olla missään tekemisissä sen kanssa, siinä kaikki.

Ja kun Markus koetti puolustaa Simonia, sanoi hän.

— En puhu pahaa herra Simonista, lapsilla ei ole koskaan ollut syytä valittaa. Jos häntä syytetään, niin puolustautukoon, se on hänen asiansa. Minä olen aina kieltänyt miestäni puhumasta politiikkaa, ja jos hän tottelee minua, pysy hän nytkin vaiti ja tarttuu lastaansa välittämättä juutalaisista enempää kuin papeistakaan. Sillä kaikki tämä on oikeastaan politiikkaa.

Hän ei käynyt koskaan kirkossa, vaikka olikin antanut kastaa lapsensa, ja vaikka olikin vahvasti päättänyt antaa heidän käydä ripillä. Se kuului asiaan. Hän oli vaistomaisesti vanhoillinen, hyväksyi sen, mitä oli olemassa ja toimi omissa ahtaissa oloissaan alituisesti peläten tapauksia, jotka riistäisivät leivän hänen perheeltään. Hän lisäsi vielä itepäisesti.

— En tahdo, että meille tulisi mitään ikävyyksiä.

Se oli tärkeä syy, joka taivutti Doloirinkin. Vaikka hän antoi vaimonsa johtaa kaikissa asioissa, ei hän kuitenkaan tavallisesti pitänyt siitä, että hän vieraiden nähden käytti valtaansa.

Mutta tällä kertaa hän taipui.

— En tullut sitä ajatelleeksi, herra, sanoi hän, hän on aivan oikeassa. Meidän kaltaisemme köyhät raukat tekevät viisaimmin kun pysyvät alallaan. Sotaväessä oli muuan, joka tiesi juttuja kapteenista. Mutta se ei vedellyt, siitä syystä joutui hän monasti kiikkiin.

Markuksen täytyi vuorostaan taipua; ja hän luopui aikeestaan, sanoen.

— On mahdollista, että lapsilta oikeuden edessä kysytään sitä, mitä minä olisin tahtonut kysyä heiltä.

Silloin heidän ainakin täytyy vastata.

— Hyvä, sanoi rouva Doloir siihen tynnellä tavallaan, kysyköön heiltä oikeus ja saamme nähdä mitä he tekevät. He vastaavat tai ovat vastaamatta, lapset ovat minun, minusta se riippuu.

Markus kumarsi ja läksi pois Doloirin seuraamana, joka kiiruhti työhönsä. Kadulla muurari melkein pyysi anteeksi: vaimoni ei aina ole myöntäväinen, mutta kun hän on oikeassa, niin hän on oikeassa.

Jäätyään yksin kysyi Markus masentuneena itseltään hyödyttikö mitään mennä kolmanteen paikkaan virkamies Savinin luokse. Doloirin luona ei hän kuten Bongardin luona tavannut törkeää tietämättömyyttä. Oltiin yhtä astetta ylempänä, ihminen oli jo kohonnut alkuperäisestä raakuudestaan. Vaikkakin tämä mies ja vaimo olivat oppimattomia, olivat he kuitenkin tekemisissä muiden säätyjen kanssa ja tiesivät jo vähän elämästä. Mutta kuinka hämärä aamunkoitto se vielä olikaan, kuinka pitkä matka olikaan vielä kuljettavana tietämättömän itsekkäisyyden kautta, ja mikä turmiollinen erehdys olikaan yhteistunteen puute köyhillä ihmisillä! Se että he eivät olleet onnellisemmassa asemassa, tuli siitä, että he eivät tunteneet kansalaiselämän ehtoja, muiden onnen välttämättömyyttä heidän omalle onnelleen. Ja Markus ajatteli tuota inhimillistä rakennusta, jonka ovia ja akkunoita on vuosisatoja koetettu pitää täydellisesti suljettuina, silloin kun niiden olisi pitänyt olla selko selällään, niin että raitis ilma, lämpö ja valo pääsisivät virtaamaan sisään.

Sillääikaa oli hän poikennut Plaisir-kadulta ja oli nyt Fauche-kadulla, missä Savin asui. Hän häpesi mieltänsä masentumista ja meni heidän luokseen. Rouva Savin tuli hänen soitettuaan aukaisemaan ovea.

— Puolisoni on kotona, hänellä oli kuumekohtaus tänä aamuna, niin ettei hän voinut mennä virastoon. Ehkä tahdotte seurata minua.

Rouva Savin oli suloinen, tumma, hento ja iloinen nainen, hän nauroi herttaisesti ja oli vielä nyt, kahdenkymmenenkahdeksan vuoden vanhana niin nuoren näköinen, että häntä olisi voinut luulla neljän lapsensa vanhimmaksi sisareksi. Hänelle oli ensin syntynyt tyttö, Hortense, sitten kaksoiset, Achille ja Philippe ja sitten taas poika Jules, jota hän vielä imetti. Kerrottiin että hänen miehensä oli hirveän mustasukkainen, epäili ja väijyi häntä ainaisen, häijyn levottomuuden vallassa ja sitäpaitsi aivan syyttä. Hän oli ollut köyhä orpotyttö, ja Savin oli nainut hänet hänen kauneutensa tähden, kun hän oli tätinsä kuollessa jäänyt aivan yksin. Hän oli siitä miehelleen kiitollinen ja käyttäytyi rehellisesti, oli hyvä puoliso ja hyvä äiti.

Viedessään Markuksen viereiseen huoneeseen näytti hänet äkkiä valtaavan epäily. Hän pelkäsi varmaankin suuttavansa Savinia, joka aina etsi riitoja ja oli kotonaan kiusallinen, ja jonka tahtoon hänen sopuisa ja suloinen vaimonsa aina taipui säilyttääkseen kotirauhan.

— Kenen saan ilmoittaa?

Markus mainitsi nimensä ja asiansa. Notkealla ja sirolla liikkeellä hän pujahti ovenraosta. Markus jäi odottamaan ja tarkasteli sillääikaa ahdasta eteistä, jossa hän seiso. Asuntoon kuului viisi huonetta, ja se täytti koko kerroksen. Savinin, joka oli konttoristi veronkantovirastossa, täytyi esiintyä arvokkaasti, ja hän luuli olevansa pakoitettu ulkonaiseen ylellisyyteen. Hänen vaimonsa oli puettu hattuun, ja hän itse kävi ulkona vain pitkään takkiin puettuna. Pahinta oli se tukala varattomuus, joka kätkeytyi tuon ulkonaisen ylellisyyden alle. Hänen mieltänsä katkeruus tuli siitä, että hän nyt kolmenkymmenen vuoden ikäisenä tunsii olevansa sidottu huonoon virkaansa, ollen ilman mitään toivoa ylenemisestä, koko elämäkseen pakoitettu pysymään toimessa, josta hän sai juuri niin paljon tuloja, ettei kuollut nälkään. Hänen terveytensä oli huono, ja hän oli aina huonolla tuulella, ollen samalla kertaa nöyrä ja kiivas. Hän pelkäsi alituisesti herättävänsä esimiestensä tyytymättömyyttä. Virastossaan hän oli matelevainen ja nöyrä, kotonaan kiusasi hän vaimoan sairaan lapsen tapaisella kärsimättömyydellä. Hänen vaimonsa vain hymyili herttaisesti ja ehti vielä, pidettyään huolta lapsistaan ja taloudestaan, valmistaa helmikukkia erääseen kauppaan Beaumontissa. Se oli hienoa työtä, josta maksettiin hyvin, ja hän kustansi niillä tuloillaan perheen vähäisen ylellisyyden. Mutta Savin, jota vaivasi yläluokan ylpeys, ei tahtonut että sanottaisiin hänen vaimonsa olevan pakoitettu tekemään työtä, ja siksi hänen täytyi tehdä työnsä lukittujen ovien takana ja viedä salaa tilaukset Beaumontiin.

Yhtäkkiä Markus kuuli vihaisen, kimakan äänen. Sitten kuului lempeä kuiskaus, tuli hiljaisuus, ja rouva Savin ilmestyi uudestaan.

— Olkaa hyvä, astukaa sisään.

Savin tuskin nousi ylös nojatuolistaan, jossa hän hoiteli kuumekohtaustaan. Kyläkoulun opettajasta ei hänen mielestään tarvinnut välittää, Hän oli pieni ja kaljupäinen mies, kasvot olivat hänellä kalpeat kuin kuolleella, piirteet mitättömät ja veltot, silmät vaaleat ja parrassa siellä täällä likaisen keltaisia pilkkuja. Kotonaan hän käytti vanhoja nuttujaan. Värillinen kaulahuivi, joka hänellä tänään oli kaulassa, teki hänet tautien rasittaman ja huonosti hoidetun vanhuksen näköiseksi.

— Vaimoni kertoi, että tulette tuon inhoittavan jutun tähden, johon olen kuullut koulunopettaja Simonin sotkeutuneen, ja ensimmäinen ajatukseni oli, sen tunnustan, olla teitä vastaanottamatta...

Hän keskeytti puheensa. Hän oli huomannut pöydällä helmikukat, joita hänen vaimonsa oli valmistanut, samalla kun hän luki vieressä "Petit Beaumontaisia". Hän heitti vaimoonsa vimmastuneen silmäyksen, ja tämä ymmärsi sen ja heitti kiireesti sanomalehden työn päälle.

— Älkää luulko, että vastustan asiatanne. Olen tasavaltalainen, enkä minä salaa sitä, esimieheni tietävät sen aivan hyvin. Kun palvelee tasavaltaa, vaatii yksinkertainen rehellisyys olemaan tasavaltalainen, eikö totta? Olen siis kaikessa hallituksen puolella.

Pakoitettuna kuuntelemaan kohteliaasti, tyytyi Markus myöntävästi nyökäyttämään päätään.

— Ajatukseni uskonnosta on hyvin yksinkertainen: pappien tulee pysyä alallaan. Olen antiklerikalisti yhtä hyvin kuin tasavaltalainen... Mutta lisään heti, että lapsilla ja naisilla täytyy olla jonkullainen uskonto, ja niin kauan kun katolinen usko on maan uskonto, niin minusta nähden yhtä hyvin se kuin joku muu!... Niinpä olen vaimolleni, jonka näette tässä, selittänyt, että on sopivaa ja tarpeellistakin hänen ikäiselleen ja hänen asemassaan olevalle naiselle käydä kirkossa, niin että hänellä maailman silmissä on jonkullainen siveellinen ojennusnuora, jonka jälkeen elää. Hän käy siis kapusiinien kirkossa.

Rouva Savin joutui hämilleen, hän punastui ja käänsi katseensa maahan. Kysymys hartauden harjoittamisesta oli kauan aikaa ollut perheen suurena riitakysymyksenä. Hän vastusti sitä kaikella suloisella lempeydellään, herttaisen ja vilpittömän sydämensä koko voimalla. Raivoisan mustasukkainen mies, joka epäili häntä lakkaamatta uskottomuudesta, piti synnintunnustusta ja ripillä käymistä ainoastaan moraalisenä siteenä, joka olisi erinomaisen sopiva estämään häntä uskottomuudesta. Ja hänen oli täytyntä taipua, hän oli ottanut rippi-isäkseen miehensä valitseman isä Theodosiuksen, jota hän salaa kammosi. Nytkin hän loukattuna ja punastuen kohautti olkapäitään ja totteli niinkuin ainakin säilyttääkseen kotirauhan.

— Mitä taas lapsiini tulee, ei minulla ole varaa lähettää kaksoisia, Achillea ja Philippea kolleegioon ja olen siis pannut heidät maallikkokouluun koska olen virkamies ja tasavaltalainen. Tyttäreni Hortense käy samasta syystä neiti Rouzairen koulua; mutta oikeastaan olen hyvin iloinen siitä, että neiti Rouzaire on uskonnollinen, ja että hän vie oppilaitaan kirkkoon, sillä se on hänen velvollisuutensa ja olisin pahoillani, jos hän ei sitä tekisi... Pojat aina jollakin tavalla pääsevät eteenpäin maailmassa. Ja kuitenkin, jos minun ei tarvitsisi tehdä tiliä töistäni esimiehille, niin ettekö luule, että olisi ollut viisaampaa panna heidät hengelliseen kouluun?... Silloin heitä myöhemmin kannatettaisiin ja heille hankittaisiin virkoja, jota vastoin he nyt saavat viettää toimetonta elämää, niinkuin minäkin olen saanut tehdä.

Hänen katkeruutensa nousi huippuunsa, ja hän hiljensi äänensä salaisen pelon valtaamana.

— Nähkääs, papit ovat mahtavammat, heidän puolellaan olisi kuitenkin viisainta olla.

Markus tunsi sääliä tuota viheliäistä miesraukkaa kohtaan, joka keskinkertaisuudessaan ja typeryydessään näytti hänestä surkuteltavalta. Hän nousi ylös odottaen kaikkien näiden puheiden loppupäättöstä.

— Sallitteko minun tehdä lapsillenne tuota kysymystä?

— Lapset eivät ole kotona, vastasi Savin. Eräs rouva, meidän naapurimme, on vienyt heidät kävelemään... Mutta vaikka he olisivatkin kotona, tulisiko minun antaa heidän vastata, kysyn teiltä sitä? Virkamies ei missään tapauksessa voi ryhtyä tuohon asiaan. Minulla on aivan kylliksi ikävyyksiä virastossani, enkä tahdo mitään vastuunalaisuutta tuossa ilkeässä jutussa.

Kun Markus kumarsi, sanoi hän vielä.

— Vaikka juutalaiset raatelevat maaraukkaamme, ei minulla ole mitään herra Simonia vastaan, muuta kuin että juutalaiset eivät ylipäänsä ollenkaan saisi olla opettajina. Toivon, että "Petit Beaumontais" kirjoittaa joskus tästä asiasta... Vapaus ja oikeus kaikille, se olkoon kaikkien tasavaltalaisten tunnuslause. Mutta isänmaa ennen kaikkia! eikö niin? isänmaa yksin, kun se on vaarassa!

Rouva Savin, joka ei enää ollut avannut suutansa, saattoi Markuksen ovelle yhä vielä hämillään. Hän alistui hymyillen, vaikka olikin korkeammalla asteella kuin kova herransa. Kun Markus saapui kadulle, tapasi hän lapset, jotka naapurin rouva toi kotiin. Yhdeksänvuotias Hortense oli jo kaunis ja keikaileva tyttönen, hänen silmänsä olivat luodut alas, ja ne loistivat veitikkamaisesti, kun hän ei peittänyt niitä teeskennellen hartautta, jonka hän oli oppinut neiti Rouzairen luona. Achille ja Philippe miellyttivät Markusta vähemmän. He olivat laihoja, kalpeita ja sairaloisia niinkuin isänsäkin, ja köyhyys oli tehnyt heidät umpimielisen ja tylyn näköisiksi. He työnsivät sisarensa käsipuuta vasten, niin että hän oli

vähällä kaatua. Kun he olivat nousseet portaita ylös, ja kun ovi aukeni, kuului sieltä kimakoita kapalolapsen huutoja.

Ne olivat pikku Léonin, joka oli herännyt, ja jota äiti jo alkoi imettää.

Kadulla Markus huomasi puhuvansa aivan ääneen. Siinä oli kaunis kokonaisuus, alkaen tietämättömästä talonpojasta, pikkumaiseen ja pelkuriin virkamieheen saakka, ja niiden välillä yksinkertainen työmies, kasarmin ja palkkasysteemin pilaantunut hedelmä. Ylemmällä asteella ei ollut sen parempaa, tietämättömyyteen yhtyi ahdas itsekkäisyys ja halpa raukkamaisuus. Vaikka pimeys olikin synkkä kaikkialla, tuntui kuitenkin siltä kuin olisi ilman johdonmukaisuutta saavutetusta puolisivistyksestä, jolla ei ollut mitään vakavaa tieteellistä perustaa, ollut seurauksena järjen myrkytys ja vieläkin suurempi turmeluksen tila. Sivistys, niin, tietysti! mutta täydellinen, ulkokultaisuudesta ja valheesta vapaa sivistys, joka johtaa kaikki totuuteen! Ja Markus, joka innokkaasti oli ryhtynyt toimeen auttaakseen toveriaan, vapisi nähdessään tuon tietämättömyyden, erehdysten ja pahuuden kuilun avautuvan edessään. Hänen levottomuutensa kasvoi kasvamistaan. Mikä hirveä pettymys olikaan seurauksena, jos noita ihmisiä joskus tarvittaisiin totuutta ja oikeutta puolustamaan! Nuo ihmiset, ne olivat Ranska, suuri, raskas, tarmoton joukko, jossa epäilemättä oli paljon kunnan miehiä, mutta joka lyijypainon tavalla kiinnitti kansan maahan, niin ettei se voinut elää parempaa elämää, ei voinut olla vapaa, ei oikeudenmukainen eikä onnellinen, koska se oli tietämätön ja turmeltunut.

Markuksen hitaasti suunnatessa kulkuaan koulua kohden, kertoakseen ystävälleen Simonille käyntinsä surulliset tulokset, muistui hänelle äkkiä mieleen, ettei hän ollutkaan käynyt Milhomme-rouvien, Lyhyenkadun paperikauppiaiden luona. Ja vaikka hän ei siltäkään taholta mitään odottanut, tahtoi hän kuitenkin loppuun asti täyttää tehtävänsä.

Näiden naisten miehet olivat olleet kaksi veljestä Mailleboisista, Vanhempi heistä, Edouard, oli sedältään perinyt pienen paperikaupan, jossa hän vaimonsa kanssa vietti hyvin vaatimatonta elämää, jota vastoin nuorempi, Alexandre, joka oli rauhaton ja kunnianhimoinen luonteeltaan, oli tulemaisillaan rikkaaksi matkustaessaan ympäri maata kauppatuottajana. Mutta kuolema kohtasi heitä molempia; vanhempi joutui ensiksi surkean onnettomuuden uhriksi: hän putosi erään holvin pohjaan; nuorempi sai kuusi kuukautta myöhemmin verensyöksyn ollessaan matkalla toisessa päässä Ranskaa. Vaimot jäivät siten leskiksi, toiselle jäi pieni kauppa, toiselle noin kaksikymmentätuhatta markkaa, ensimmäiset säästöt toivotusta omaisuudesta. Rouva Edouard, joka oli päättäväinen ja kekseliäs nainen, kehoitti kälyään, rouva Alexandra rupeamaan hänen yhtiösakkaakseen ja panemaan kaksikymmentätuhatta markkaansa paperikauppaan, joten he voisivat ottaa myydäkseen myöskin kirjallisuutta ja koulutarpeita. Kummallakin oli poika ja tästä ajasta alkaen rouva Edouard ja hänen pieni poikansa Victor, sekä rouva Alexandre ja hänen pieni poikansa Sébastien kuuluivat samaan perheeseen ja elivät yhdessä huolimatta heidän aivan vastakkaisista luonteistaan.

Rouva Edouard ei käynyt kirkossa sentähden, että hän olisi ollut erittäin uskonnollinen, mutta kaupan edut sitä vaativat sillä hänen ostajapiirinsä oli uskonnollinen, eikä hän voinut saattaa sitä tyytymättömäksi. Rouva Alexandre sitä vastoin oli avioliitossaan ateistin ja elostelijan kanssa lakannut käymästä kirkossa, eikä hän myöhemminkään käynyt siellä. Tälläkin kertaa teräväpäinen ja valtioviisas rouva Edouard käytti kekseliäästi hyväkseen tätä eroavaisuutta. Heidän ostajapiirinsä laajentui, heidän kauppansa sijaitsi hyvällä paikalla veljien koulun ja maallikkokoulun välillä, ja sen klassillinen kirjallisuus, koulukirjat, taulut ja kuvat kelpasivat molemmille, puhumattakaan vihoista, teräskynistä ja lyijykynistä. He päättivätkin kumpikin pysyä omissa mielipiteissään, toinen pappien puolella, toinen vapaa-ajattelijain, joten he tyydyttivät kumpaakin puoluetta; ja ikäänkuin julkiseksi vahvistukseksi, niin että kaikki sen tietäisivät, pantiin Sébastien maallikkokouluun, juutalaisen Simonin oppilaaksi ja Victor veljien kouluun. Näin järjestettynä ja taitavan johdon alaisena yhtiö menestyi ja paperikaupassa kävi ostajia enemmän kuin missään muussa kaupassa Mailleboisissa.

Markus pysähtyi Lyhyellekadulle, jossa oli ainoastaan kaksi taloa, paperikauppa ja pappila, ja katseli hetken tuota kauppa, jonka ikkunassa oli sekaisin pyhimysten kuvia ja tasavaltaa ylistäviä tauluja, jota vastoin ovi oli ripustettu täpösen täyteen kuvalehtiä. Hän aikoi juuri astua sisään, kun rouva Alexandre ilmestyi kynnykselle. Hän oli suuri, vaalea ja hyvin lempeännäköinen nainen, hänen kasvonsa olivat jo kuihtuneet, vaikka hän vasta oli kolmenkymmenen ikäinen, ja niitä valaisi aina vieno hymy. Hänen helmoissaan riippui hänen pieni poikansa Sébastien, jota hän jumaloitsi. Sébastien oli seitsemän vuoden vanha, lempeä ja vaalea kuin äitinsäkin, Hän oli hyvin kaunis lapsi, hänen silmänsä olivat siniset, nenä hieno ja suu miellyttävä.

Rouva Alexandre tunsu Markuksen ja rupesi heti puhumaan hänelle tuosta hirveästä rikoksesta, joka tuntui olevan hänellä alituisesti mielessä.

— Oi, mikä tapaus, herra Froment. Ajatelkaahan että se on tapahtunut niin lähellä meitä! Pikku Zéphirin raukka, minä näin hänen aina kulkevan ohi tästä menen tullen koulusta, ja hän kävi niin usein meillä ostamassa vihkoja ja kyniä... En ole voinut nukkua ollenkaan sen jälkeen, kun melkein

ensimmäisenä näin hänen ruumiinsa.

Sitten hän puhui sääli­väisesti Simonista ja hänen suuresta surustaan. Hän piti Simonia erinomaisen hyvänä ja kunnollisena miehenä, koska hän oli mieltynyt pikku Sébastieniin, joka oli hänen parhaimpia ja etevimpiä oppilaitaan. Hän ei koskaan voinut uskoa, että opettaja olisi voinut tehdä niin hirveän teon. Kirjoituskaava, josta niin paljon puhuttiin ei todistanut mitään, vaikka olisikin koulusta löydetty samallaisia.

— Meillä on kirjoituskaavoja myytävänä, herra Froment, ja minä tarkastelin niitä, jotka olivat puodissa. Yhdessäkään niissä ei ollut sanoja: "Rakastakaa toinen toistanne."

Silloin Sébastien, joka oli kuunnellut tarkkaavaisesti, kohotti päätään.

— Minäpä olen nähnyt sellaisen, serkkuni Victor oli tuonut sen veljien luota.

Äiti hämmästyi.

— Mitä sanot? et ole kertonut siitä mitään minulle!

— Ethän sinä ole kysynyt­kään mitään. Sitä paitsi Victor kielsi minua puhumasta siitä, koska kaavoja ei saa viedä mukanaan.

— Missä tuo kaava sitten on?

— Sitä minä en tiedä. Victor kätki sen jonnekin, ettei häntä toruttaisi.

Markus kuunteli keskustelua ilon valtaamana, sydän toivosta sykkien. Tulisiko totuus vihdoin­kin ilmi lapsen suun kautta? Tämä saattoi olla pieni valonsäde, joka vähitellen laajenee ja kasvaa loistavaksi valoksi. Hän alkoi jo tehdä Sébastienille selviä, ratkaisevia kysymyksiä. Mutta silloin saapui rouva Edouard Victorin seuraamana. Hän oli käynyt veli Fulgentiuksen luona jostakin tilauksesta puhumassa.

Hän oli vielä pitempi kuin kälynsä, rouva Alexandre, ja oli tumma ja miesmäinen, kasvot olivat hänellä suuret ja kulmikkaat, liikkeet äkkinäiset ja ääni meluava. Pohjaltaan oli hän hyvänsävyinen ja omalla tavallaan rehellinen, niin ettei hän olisi penninkään vertaa tehnyt vääryyttä ostajilleen. Hän oli mies heidän perheessään, eikä toisella ollut puolustukseen muuta kuin lempeytensä, jota hän käytti viikkoja, kuukausia ja sai siten usein voiton. Yhdeksän vuotias Victor oli myöskin kookas ja karkeatekoinen lapsi, hänen päänsä oli iso ja tumma ja kasvonsa karkeapiirteiset, hän oli serkkunsa Sébastienin täydellinen vastakohta.

Kuultuaan mistä oli kysymys rouva Edouard katsoi vakavasti poikaansa.

— Mitä, kaavako? sinäkö olet varastanut kaavan veljiltä ja tuonut sen tänne?

— En ole, äiti!

— Oletpas, herraseni! koska serkkusi on nähnyt sen. Hänellä ei ole tapana valehdella.

Lapsi lakkasi vastaamasta, luoden serkkuunsa vihaisia silmäyksiä: tällä ei ollut hyvä olla, sillä hän tuns­i leikkitoverinsa ruumiillisen voiman. Hän oli tavallisesti voitetun ja kuritetun vihollisen asemassa, kun he yhdessä leikkivät sotaa. Victorin johdolla tehtiin peloittavia ratsastusretkiä läpi koko talon ja Sébastien joka oli hiljainen ja lempeä, otti niihin osaa ihastuksen sekaisella pelolla.

— Hän ei varmaankaan ole varastanut sitä, huomautti rouva Alexandre lempeästi. Ehkä hän on tuonut sen erehdyksestä kotiin.

Ja saadakseen serkultaan anteeksi varomattomuutensa kiiruhti Sébastien vahvistamaan tätä luuloa.

— Niin se aivan varmaan on, en ole sanonut hänen varastaneen sitä.

Rouva Edouard tyyntyi, eikä vaatinut enää vastausta Victorilta, joka yhä pysyi vaiti ja itsepäisesti kieltäytyi tunnustamasta. Rouva Edouard oli varmaankin huomannut, että ei ollut varovaista kuulustella tätä asiaa loppuun vieraan kuullen, ennenkuin oli punninnut kaikki sen vakavat seuraukset, Hän ajatteli, että jos hän menisi jommallekummalle puolelle, niin suututtaisi hän joko veljien koulun tai maallikkokoulun ja kadottaisi silloin yhdellä iskulla toisen puolen ostajapiiriänsä; hän heitti käskevän silmäyksen rouva Alexandreen ja sanoi pojalleen.

— Ole hyvä, astu sisään, herraseni, me selvitämme heti tämän asian. Ajattele asiaa, ja jos et tunnusta totuutta, joudut minun kanssani tekemisiin.

Sitten lisäsi hän Markukseen kääntyneenä.

— Me kerromme sen teille sitten, herra, ja voitte olla varma siitä että hän puhuu, ellei tahdo saada selkäsaunaa, jota hän on kauvan aikaa muistava.

Markuksen täytyi tyytyä siihen huolimatta kiihkeästä halustaan saada heti tietää täydellinen, varma totuus, kertoakseen sen Simonille vapahtavana sanomana. Hän ei kuitenkaan enää epäillyt että hänellä nyt oli käsissään ratkaiseva todistus, jonka sattumalta oli saanut, ja hän riensi heti ystävänsä luo tekemään tiliä iltapäivästään, pettymyksistään Bongardin, Doloirin ja Savinin luona sekä odottamattomasta löydöstään Milhomme-rouvien luona. Simon kuunteli rauhallisena osoittamatta suurta iloa, niinkuin Markus oli odottanut. Vai niin! veljien luona oli samallaisia kaavoja. Se ei häntä ihmetyttänyt. Miksi hän puolestaan olisi pelännyt, koska hän kerran oli syytön?

— Kiitän sinua kaikesta vaivastasi, hyvä ystäväni, lisäsi hän. Ymmärrän täydellisesti lapsen tiedonannon tärkeyden. Mutta, näetkö, en voi käsittää, että kohtaloni riippuisi siitä, mitä sanotaan tai ollaan sanomatta, koska kerran en ole mihinkään syyppää. Se on minun mielestäni päivänselvää.

Markus hymyili iloissaan. Hänelläkin oli nyt sama vakaa luottamus. Ja keskusteltuaan vähän aikaa läksi hän kotiinsa, mutta palasi hetken kuluttua uudelleen ja kysyi.

— Onko kaunis Mauraisin vihdoinkin käynyt täällä?

— Ei vielä.

— Silloin, ystäväni, on hän ensin tahtonut tutustua Mailleboisin mielipiteeseen. Minä näin hänet tänä aamuna ensin isä Crabotin ja sitten neiti Rouzairen seurassa. Ja nyt iltapäivällä kulkiessani kaupungilla luulen taas nähneeni hänet salaa hiipivän Kapusiinikadulla ja sitten menevän pormestarin luo... Hän tutkii asioita, ettei sitten tarvitsisi katua sitä, ettei ollut vahvempien puolella.

Simon, joka tähän saakka oli ollut niin rauhallinen, tuli levottomaksi, sillä hän kunnioitti ja pelkäsi esimiehiään. Koko onnettomuudessa hän enimmin pelkäsi sitä, että tällainen suuri häväistysjuttu voisi viedä häneltä viran tai ainakin saattaa hänet huonoihin kirjoihin. Hän aikoi juuri tunnustaa tämän pelkonsa, kun Mauraisin saapui kylmän ja huolestuneen näköisenä. Vihdoinkin hän uskalsi tehdä sen.

— Niin, herra Simon, riensin tänne tuon kauhean jutun tähden. Olen epätoivoissani koulun tähden, teidän tähden ja meidänkin tähtemme. Se on hyvin vakavaa, hyvin vakavaa.

Alkeiskoulun tarkastaja oikaisi lyhyen vartalonsa lausuen nuo sanat yhä suuremmalla vakavuudella. Hän oli kuivasti kätellyt Markusta, josta hän tiesi esimiehensä, akateemian tarkastajan Le Barazerin paljon pitävän. Mutta hän katsoi karsaasti häneen silmälasiansa läpi ikäänkuin kehoittaen häntä poistumaan. Markus ei voinut viipyä kauemmin, vaikka hänestä oli ikävä jättää Simon, jonka hän näki kalpenevan esimiehensä edessä, vaikkakin hän aamusta alkain oli osoittanut niin suurta rohkeutta. Hän läksi siis kotiinsa. Mauraisin kanta kysymyksessä teki hänet levottomaksi, sillä hän epäili häntä kavaltaajaksi.

Ilta oli hyvin rauhallinen vanhojen rouvien luona. Rouva Duparque ja rouva Berthereau eivät kumpikaan puhuneet rikoksesta; ja pieni talo vaipui takaisin kuolleeseen rauhaansa niinkuin ei kamalasta tapauksesta koskaan olisi siellä puhuttukaan. Markus piti siis parhaana olla sanaakaan hiiskumatta, eikä hän myöskään puhunut mitään toimistaan iltapäivällä. Illalla maata mennessään sanoi hän vaimolleen ainoastaan, että hän nyt oli aivan rauhallinen ystävänsä Simonin kohtalosta. Geneviève oli iloinen siitä, ja he keskustelivat myöhäiseen, sillä he eivät saaneet koskaan olla kahdenkesken, he olivat kuin vieraat toisilleen tässä talossa, jossa he eivät saaneet puhua vapaasti. Aamulla Markus surukseen löysi "Petit Beaumontaisista" halpamaisen kirjoituksen Simonia vastaan. Hänelle muistui mieleen edellisen päivän myötätuntoinen kirjoitus, jossa opettajaa ylenmäärin ylistettiin; ja nyt oli yksi päivä ollut kyllyksi, mielipiteet olivat täydellisesti muuttuneet, juutalainen oli raakamaisesti uhrattu, häntä suorastaan syytettiin inhoittavasta rikoksesta tavattoman viekkailla arveluilla ja väärillä selityksillä. Mitä oli sitten tapahtunut, mikä mahtava valta oli ollut toimessa, mistä oli kotoisin tuo myrkyllinen kirjoitus, joka oli niin huolellisesti muodostettu ja laadittu tekemään juutalaisen ijäksi syylliseksi tietämättömän kansan silmissä, joka ahnaasti kuunteli valheita? Lopetettuaan lukemisen hänestä tuntui kuin jonkun äärettömän työpajan pimeydessä salaperäiset kädet olisivat eilisestä illasta alkaen työskennelleet saattaakseen viattoman turmioon ja siten pelastaakseen tuntemattoman syyllisen.

Mitään uutta ei kuitenkaan ollut tapahtunut, tuomarit eivät olleet tulleet uudestaan, santarit vaan vartioivat rikoshuonetta, jossa pieni ruumis raukka odotti hautaamistaan. Edellisenä päivänä tapahtunut ruumiinavaus oli ainoastaan todistanut murhan raakuuden ja tuonut ilmi saastaisia yksityisseikkoja. Zéphirin oli kuoliaaksi kuristettu, jonka myöskin todistivat kymmenen sormen jäljet, kymmenen sinertävää kuoppaa hänen kaulassaan. Hautajaiset oli määrätty iltapäiväksi, ja ne ajottiin kostoksi tehdä tavattoman juhlallisiksi. Kerrottiin että kaupunginhallitus aikoi olla niissä läsnä, ja

samoin myöskin kaikki murhatun toverit, koko veljien koulu.

Markus oli taas huolissaan. Hän ei heti mennyt Simonin luokse, vaan päätti lähteä sinne vasta hautajaisten jälkeen. Hän käveli vaan ympäri kaupunkia, joka hänen mielestään oli ikäänkuin uupunut ja kokonaan kauhuisan odotuksen vallassa. Hän oli jo vähän tyyntynyt ja söi juuri aamiaista vanhojen rouvien kanssa pikku Louisen iloisesti lepperrellessä, kun Pélagie tuodessaan sisään jälkiruoan, iloisesti sanoi.

— Tiedättekö, rouva, tuo juutalaisheittiö ajetaan vangita... Eikö se ole suuri vahinko!

Markus kysyi aivan kalpeana.

— Simonko vangita? Mistä sen tiedätte?

— Kaikki ihmiset puhuvat siitä. Teurastaja juoksi jo katsomaan.

Markus heitti pois ruokaliinansa, nousi ja läksi ulos, koskematta jälkiruokaan. Vanhat rouvat olivat loukkautuneet ja kauhistuksissaan tuollaisesta epäkohteliaisuudesta. Genevièvekin näytti tyytymättömältä.

— Hän tulee hulluksi, sanoi rouva Duparque kuivasti. Niin! rakas lapseni, sanoinhan minä sen sinulle. Missä ei ole uskontoa, siellä ei voi olla onnea.

Kadulla Markus todellakin huomasi, että jotakin erinomaista oli tekeillä. Kaikki kauppiaat seisoivat puotiensa ovilla, ihmiset juoksivat, kuului huudahduksia ja hälinää. Hän kiiruhti Lyhyenkadun kautta. Siellä huomasi hän Milhomme-rouvat lapsineen paperikaupan kynnyksellä, hekin odottivat jännityksellä suurta tapausta. Heti hän muisti että siinä oli hyvä todistus, joka hänen täytyi saada.

— Onko totta, kysyi hän heiltä, että Simon vangitaan?

— Kyllä, herra Froment, vastasi rouva Alexandre lempeällä tavallaan. Me näimme juuri poliisikomisariuksen menevän sivu tästä.

— Muistattehan, sanoi rouva Edouard vuorostaan, katsoen häntä suoraan silmiin odottamatta kysymystä, jonka hän luki jo hänen katseessaan, muistattehan tuon kirjoituskaavan, on aivan varmaa, ettei se koskaan ole ollut Victorin käsissä. Olen kysynyt häneltä ja olen vakuutettu siitä, ettei hän valehtele.

Lapsi kohotti kulmikkaan leukansa ja suuret hävyttömän rauhalliset silmänsä.

— Se on varma, etten valehtele.

Markus hämmästyi, kylmä väristys valtasi hänet, ja hän kääntyi rouva Alexandren puoleen.

— Mutta, rouva, mitä teidän poikanne sitten sanoi? Hän oli nähnyt tuon kaavan serkullaan, hän myönsi sen.

Levottoman näköinen äiti ei vastannut heti. Hänen pieni, arka Sébastieninsa oli paennut hänen helmoihinsa ikäänkuin sinne kätkeäkseen kasvonsa; ja vapisevalla kädellä silitti hän koneentapaisesti poikansa hiuksia, hän näytti tahtovan suojella häntä.

— Epäilemättä, herra Froment, oli hän nähnyt sen tai luullut sen nähneensä. Mutta nyt hän ei enää ole varma siitä, hän pelkää erehtyneensä. Ei siis ole mitään puhumista tästä asiasta, ymmärrättehän sen.

Tahtomatta kauemmin kysellä asiasta rouvilta, kääntyi Markus suoraan pienen pojan puoleen.

— Onko aivan varma, ettet ole nähnyt kaavaa? Lapseni, ei mikään ole niin paha kuin valhe.

Mitään vastaamatta Sébastien painoi kasvonsa vielä syvemmälle äitinsä helmoihin ja purskahti katkeraan itkuun. Oli silminnähtävää, että rouva Edouardin tahto oli voittanut, sillä hyvänä kauppiana pelkäsi hän kadottavansa jommankumman ostajapiireistään, jos hän menisi toisen puolelle. Hän oli kuin kivistä, häneltä ei enää saanut mitään tietää. Hän suvaitsi kuitenkin varovaisesti selittää syitänsä.

— Jumalani! herra Froment, me emme voi olla ketään vastaan, me jotka kauppamme tähden tarvitsemme kaikkia ihmisiä... Se täytyy kuitenkin sanoa, että kaikki todistukset ovat herra Simonia vastaan. Esimerkiksi se, että hän sanoo myöhästyneensä junasta, heittäneensä paluulipun rautatieaseman pihalle ja palanneensa kotiin jalkaisin, ilman että kukaan olisi nähnyt häntä tuolla kuuden kilometrin matkalla. Sitäpaitsi tiedättehän, että neiti Rouzairé kuuli melua noin kahtakymmentä

minuuttia vailla yksitoista, jotavastoin hän sanoo palanneensa vasta tuntia myöhemmin. Selittäkäähän minulle vielä kuinka on mahdollista, että herra Mignotin täytyi mennä häntä herättämään kahdeksan aikaan, vaikka hän tavallisesti nousee varhain aamulla... Ehkä hän voi puhdistaa itsensä, toivokaamme sitä hänen puolestaan.

Markus keskeytti hänet. Hän vaan toisti, mitä oli lukenut "Petit Beaumontaisista", ja Markus oli kauhistuksissaan siitä. Hän katseli tarkoin molempia naisia kiireestä kantapäähän, toisen ulkomuoto todisti itsepäistä tunnottomuutta, toisen oli vallannut väristys, kun hän ajatteli heidän suurta valettaan, jonka seuraukset voisivat olla hyvinkin vaikeat. Markus jätti heidät ja kiiruhti Simonin luo.

Umpinaiset ajopelit seisoivat portin edessä, jota kaksi poliisia vartioi. Käsky oli ankara, mutta Markus pääsi vihdoon sisään. Kaksi muuta poliisia vartioi Simonia koulusalissa ja poliisikomisarius, jolla oli mukanaan tutkintotuomari Daixin allekirjoittama vangitsemiskäsky, toimitti paraikaa uutta, tarkkaa tutkimusta läpi koko talon, etsien luultavasti kuuluisaa kirjoituskaavaa. Mutta hän ei löytänyt mitään, ja kun Markus uskalsi kysyä toiselta poliisilta oliko samallaista tutkimusta toimitettu kristillisten koulujen veljeskunnan luona, katsoi tämä häneen tyrmistyneenä: tutkimus veljien luona, mutta minkä vuoksi? Markus hymyili itsekin lapsellisuudelleen, he olisivat aivan hyvin voineet tehdä sen, veljet olivat varmaankin aikoja sitten polttaneet ja hävittäneet kaikki. Hän pidätti itseään ryhtymästä vastustukseen, hän oli epätoivoissaan siitä ettei voinut mitään tehdä totuuden ilmisäämiseksi. Tunnin ajan täytyi hänen odottaa etehisessä, kunnes komisariuksen tarkastus oli loppunut. Silloin sai hän vähäisen tavata Simonia, jota poliisit kuljettivat. Rouva Simon ja hänen kaksi lastansa olivat myöskin siellä, ja rouva heittäytyi nyyhkyttään miehensä kaulaan, sillä aikaa kun komisarius, juro, mutta kunnan mies, oli antavanaan viimeisiä määräyksiä. Se oli sydäntäsärkevä kohtaus.

Simon koetti olla rauhallinen, vaikka oli kalmankalpea ja murtunut tästä virkauransa katkeamisesta.

— Älä nyt sure, armaani. Tämä ei voi olla muuta kuin erehdys, kauhea erehdys. Kaikki on tietysti selviävä, kun minua kuulustellaan, ja minä palajan luoksesi.

Mutta Rachel nyyhkytti yhä katkerammin, hänen kauniit kasvonsa olivat kosteat kyynelistä, ja hän nosti vuorotellen Josephia ja Sarahta, että hän suutelisi heitä vielä kerran.

— Niin, niin, lapsi rakkaat, rakasta heitä, hoida heitä hyvin, siihen asti kun palajan... Pyydän sinua, älä itke enää, sinä viet kaiken rohkeuteni.

Hän irtautui vaimonsa syleilystä. Kun hän huomasi Markuksen, loisti hänen silmistään ääretön ilo. Lämpimästi tarttui hän tämän käteen ja sanoi.

— Oi! toverini, kiitos! Ilmoita heti veljelleni Davidille ja sano hänelle, että olen viaton. Hän on etsivä kaikkialta, hän on löytävä syyllisen, hänelle uskon kunniani ja lasteni kunnian.

— Ole levollinen, vastasi Markus yksinkertaisesti, liikituksen valtaamana, minä olen auttava häntä.

Komisarius palasi ja lopetti kohtauksen; rouva Simon vietiin murtuneena pois, silloin kun Simon läksi pois kahden poliisin välissä. Sitten seurasi hirveä kohtaus. Pikku Zéphirinin hautajaiset oli määrätty kello kolmeksi, ja vangitsemisen piti tapahtua kello yksi, jotta ei mitään ikävää yhteensattumista tapahtuisi. Mutta tutkimus oli kestänyt niin kauvan, että sitä ei voitu välttää. Kun Simon ilmaantui pienelle etehiselle, oli tori jo täynnä uteliaita, jotka olivat rientäneet saattoa katsomaan. Tämä "Petit Beaumontaisin" juttujen kiihoittama joukko alkoikin huutaa heti kun se huomasi opettajan, kirotnu juutalaisen, pienten lasten murhaajan, joka noitatemppeihinsa tarvitsi heidän viatonta, hostian pyhittämää vertaan. Tuo kertomus, jota tästälähin oli mahdoton hävittää, kierteli suusta suuhun, yhä kiihoittaen rähisevää, uhkaavaa joukkoa.

— Kuolema, kuolema murhaajalle, häväisijälle!... Kuolema, kuolema, juutalaiselle!

Jähmettyneenä, kalpeana ja jäykkänä Simon huusi portailta vastauksen, joka sittemmin yhä oli kaikua hänen huuliltaan niinkuin omantunnon ääni.

— Olen viaton! olen viaton!

Silloin joukko joutui raivoon, huudot pauhasivat kuin myrsky, ja ääretön aalto nousi anastaakseen onnettoman ja raastaakseen hänet kappaleiksi.

— Kuolema, kuolema juutalaiselle!

Nopeasti työnsivät poliisit Simonin vaunuihin ja ajuri pani hevosensa laukkaamaan, samalla kun Simon väsymättä huusi äänellä, joka kaikui yli melun.

— Olen viaton! olen viaton! olen viaton!

Pitkin koko Isoakatua juoksi joukko vaunujen perästä, ulvoen yhä kovemmasti. Markus jäi paikalle huumautuneena, sydän ahdistettuna, ja hän muisteli aivan vastaisia mielenosoituksia, vihaista melua ja vimmastuneita huudahduksia, joilla palkintojenjako oli vastaanotettu edellisenä iltana. Kahdessa päivässä oli yleinen mielipide ehtinyt kääntyä. Häntä kauhistutti se verraton taito ja hirveä nopeus, millä salaperäiset kädet olivat toimineet, kootessaan yhteen niin paljon pimeyttä. Hänen toiveensa olivat kukistuneet, hän tunsi, että totuus oli pimentynyt, voitettu ja katoamaisillaan.

Mutta kulkue alkoi järjestäytyä pikku Zéphirinin hautajaisia varten. Markus näki että neiti Rouzaire, joka johti luokkansa pieniä tyttöjä, oli katsellut Simonin kuolemantuomiota osoittamatta vähintäkään myötätuntoisuuden merkkiä, hänen kasvonsa ilmaisivat ainoastaan virallista hartautta. Mignot, jonka ympärillä seisoivat muut oppilaita, ei myöskään ollut puristanut esimiehensä kättä. Hän näytti jöröltä ja kiusaantuneelta, kärsien epäilemättä taistelusta hyvän sydämensä ja etunsa välillä. Vihdoin läksi tavattoman loistava kulkue liikkeelle, suunnaten kulkunsa Saint-Martin kirkkoon päin. Siinäkin huomasi kuinka huolellisesti taitavat kädet olivat kaiken järjestäneet, niin että kansan sääli ja kostonhimo kiihtyisi. Pienen arkun ympärillä olivat ensiksikin ne Zéphirinin toverit, jotka äskettäin samaan aikaan kuin hänkin, olivat käyneet ripillä. Sitten seurasivat pormestari Darras ja kaupungin hallitusmiehet. Senjälkeen tulivat kaikki muut veljien oppilaat veli Fulgentiuksen ja hänen kolmen apulaisensa, veljien Isidoren, Lazaruksen ja Gorgiaksen johtamina. Selvästi huomasi veli Fulgentiuksen suuren merkityksen, hän kulki edestakaisin, komensi ja meni toimeliaisuudessaan niin pitkälle, että järjesteli neiti Rouzairenkin tyttösiä, ikäänkuin he olisivat olleet hänen käskettävinään. Sitten oli vielä kapusiinimunkkeja isä Theodosiuksen johdolla, Valmarien kolleegiosta tulleita jesuiittoja sekä heidän rehtorinsa isä Crabot, pappeja oli tullut kaikkialta, oli niin paljon papinviittoja ja kauhtanoita, että olisi luullut koko kirkon olevan liikkeellä ollakseen varma voitostaan.

Kaikki ihmiset nyhkyttivät: hurjat äänet huusivat.

— Kuolema juutalaiselle! kuolema juutalaiselle!

Lopuksi näki Markus, jonka sydän oli täynnä katkeruutta, vielä yhden kohtauksen. Hän huomasi joukossa alkeiskoulun tarkastaja Mauraisinin, joka epäilemättä oli tullut Beaumontista, niinkuin edellisenäkin päivänä, lisätäkseen ansioluetteloaan. Kun isä Crabot kulki kansan ohitse, huomasi Markus selvästi heidän hymyilevän toisilleen, vaihtavan salaisen tervehdyksen, niinkuin ainakin miehet, jotka ymmärtävät toisensa. Kaikki se hirveä vääryys, jota noina kahtena päivänä oli salassa kudottu, ikäänkuin ilmaantui hänelle nyt keskellä kirkasta päivää, samalla kun Saint-Martinin kellot soivat pienen vainajan kunniaksi, vainajan, jonka surullista kuolemaa nyt ajottiin käyttää hyväkseen.

Silloin löi joku kovasti Markusta olkapäähän, ja raivoisan ivallinen ääni sai hänen kääntämään päätään.

— No! viaton ja rehellinen virkaveljeni, mitä minä sanoin teille? Nyt on todistettu että saastainen juutalainen on häväissyt ja kuristanut veljenpoikansa ja silläaikaan kun hän ajaa Beaumontin vankilaa kohden, riemuitsevat veljet!

Se oli opettaja Férou, vimmastunut nälkäkurki, vielä hintelämpänä kuin ennen ja hiukset epäjärjestyksessä.

— Kuinka heitä voitaisiin syyttää, koska pieni vainaja on heidän, heidän ainoastaan ja heidän hyvän Jumalansa? Ha! ha! kukaan ei tietysti uskalla heitä syyttää, nyt kun koko Maillebois on nähnyt heidän pitävän hänelle niin suuret hautajaiset... Kaikkein hulluinta on tuon naurettavan karpäsen surina, tuon typerän veli Fulgentiuksen, joka puuhaa kaikkien ihmisten kanssa. Siinä on liiaksi intoa! Näittehän isä Crabotin, joka hymyili niin hienosti. Hienon hymyn takana taitaa piillä aikalailta yksinkertaisuutta, vaikka hän on kuuluisa taitavuudestaan. Mutta muistakaa, mitä sanon teille, vahvin, ainoa vahva heidän joukossaan on isä Philibin. Saatte etsiä häntä tänään, ei tarvitse pelätä, että hän on täällä. Hän on piiloutunut johonkin ja olkaa varma, että hän toimittaa siellä jotain kaunista työtä... Oi! minä en tiedä kuka on syyllinen, ei kukaan näistä luultavasti, mutta hän kuuluu samaan seuraan, se on päivän selvää, ja he kääntävät maailman nurin ennenkuin antavat syyllisen esille.

Nähdessään, että Markus alakuloisena ja äänettömänä kohautti olkapäätään jatkoi hän.

— Tässä on siis hyvä tilaisuus musertaa maallikot. Alkeiskoulun opettajana miehen raiskaaja ja murhaaja! hei! mikä erinomainen sodan aihe, kuinka meitä tullaankaan löylyttämään, meitä kaikkia, jotka olemme ilman jumalaa ja isänmaata. Kuolema lahjotuille ja kavaltajille! kuolema juutalaisille!

Ja hän katosi tungokseen heilutellen pitkiä käsivarsiaan. Hänellä oli tapana katkeralla ivalla sanoa, että hänestä oli yhden tekevää kuoliko hän roviolla, puettuna veripaitaan tai nälkään kurjassa Moreuxin koulussa.

Iltapäivä pienessä, kylmässä talossa oli ikävä, ja kun Markus ja Geneviève illalla olivat menneet

levolle, huomasi viimemainittu että hänen miehensä oli epätoivoissaan, ja hän syleili häntä hellästi puhjeten kyyneliin. Markus oli syvästi liikutettu, sillä hän oli sinä päivänä tuntenut ensimmäisen heikon alun erimielisyyteen heidän välillään. Hän painoi vaimoaan rintaansa vastaan, ja he itkivät yhdessä kauan aikaa sanaakaan puhumatta.

Vihdoin sanoi Geneviève hiukan epäilevällä äänellä.

— Kuule, rakas Markus, minä luulen, että olisi parasta ettemme enää viipyisi isoäidin luona. Lähtekäämme huomenna.

Hyvin hämmästyneenä Markus kysyi.

— Olisiko hän jo väsynyt meihin? onko sinua pyydetty sanomaan sitä minulle?

— Oi! ei, ei!... Se päinvastoin surettaisi äitiä. Meidän täytyisi keksiä joku tekosyy, toimittaa niin, että meille lähetettäisiin kutsumakirje.

— No, mutta miksi emme olisi täällä kuukauden loppuun niinkuin tavallisesti! Epäilemättä on ollut jonkun verran epäsopua, mutta minä en välitä siitä.

Geneviève oli hetken hämillään, eikä uskaltanut tunnustaa salaista levottomuuttaan siitä, että kokonaisen illan oli tuntenut itsensä vähän vieraaksi miehelleen ollessaan sen uskonnollisen vihamielisyyden vaikutuksen alaisena, joka isoäidin läheisyydessä vallitsi. Hänestä oli tuntunut kuin olisivat hänen nuoruutensa ajatukset ja tunteet palanneet ja joutuneet ristiriitaan hänen jokapäiväisen elämänsä kanssa puolisona ja äitinä. Mutta se oli vaan hieno aavistus, ja hän tuli jälleen iloiseksi ja luottavaiseksi kun Markus häntä hyväili. Pienestä kätkeystä vierestään kuuli hän Louisensa suloisen säännöllisen hengityksen.

— Sinä olet oikeassa, jääkäämme tänne ja täytä velvollisuutesi niinkuin sinusta on oikein. Me rakastamme toisiamme niin, että aina voimme olla onnellisia.

III.

Tästä alkaen ei vanhojen rouvien pienessä talossa enää puhuttu Simonin asiasta. Vältettiin pienimpiäkin viittauksia siihen, ettei mitään ikäviä riitoja syntyisi. Aterioiden aikana puhuttiin ainoastaan kauniista ilmasta, ikäänkuin oltaisiin tuhannen penikulman päässä Mailleboisista, missä intohimot yhä hurjempina raivosivat, missä mielipiteet niin ankarasti törmäsivät toisiansa vastaan, että kolmekymmentä vuotta vanhat ystävät ja kokonaiset perheetkin riitaantuivat keskenään. Ja Markus, joka kotona Genevièven sukulaisten luona oli niin äänetön ja välinpitämätön, oli ulkopuolella kaikkein kiivain ja sankarillisin totuuden ja oikeuden puoltaja.

Sen päivän iltana, jolloin Simon vangittiin, toimitti Markus rouva Simonin lapsineen muuttamaan isänsä ja äitinsä luo, joka asui pienessä, synkässä talossa Trou-kadun varrella. Oli lupa-aika, koulu oli suljettu ja apuopettaja Mignot jäi taloa vartioimaan, kokonaan kiintyneenä kalastusretkiinsä läheiselle Verpille-joelle. Neiti Rouzairekin oli tänä vuonna luopunut tavallisesta matkastaan kaukana asuvan tätinsä luokse, sillä hän tahtoi olla läsnä oikeudenkäynnissä, jossa hänen todistuksensa tulisi niin paljon merkitsemään. Rouva Simon oli jättänyt kaikki huonekalunsa entiseen asuntoonsa, ettei luultaisi hänen suin päin paenneen ja siten tunnustaneen rikoksen, toivomatta enää saavansa palata. Hän oli siis vienyt Josephin ja Sarahin vanhempiensa luo, mukanaan yksi ainoa matkalaukku, niinkuin olisi hän mennyt sinne vaan kesää viettämään muutamiksi viikoiksi.

Tästä lähtien ei kulunut ainoatakaan päivää niin, ettei Markus olisi käynyt räätäli Lehmannin luona. Trou-katu, joka päättyi Plaisir-katuun, oli köyhän kaupunginosan kurjimpia katuja, ja siinä yksikerroksisessa talossa, jossa räätäli Lehmann asui, oli ainoastaan pimeä puoti ja vielä pimeämpi puotikamari kellarikerroksessa ja niiden yläpuolella kolme huonetta, joihin veivät pimeät portaat, ja sitäpaitsi vielä tilava ullakko, ainoa huone, johon joskus aurinko pilkisti. Kellarintapainen puotikamari oli samalla kertaa keittiö ja ruokahuone. Rachel muutti entiseen synkkään kamariinsa ja vanhan pariskunnan täytyi tyytyä yhteen ainoaan huoneeseen antaakseen kolmannen huoneen lapsille, jotka onneksi voivat saada suuresta ullakosta sangen iloisen ja tilavan leikkipaikan. Markus ihmetteli lakkaamatta kuinka niin ihailtava ja harvinaisen kaunis nainen oli voinut kasvaa tällaisen kurjuuden keskellä, köyhille vanhemmille, joihin vaivaloinen köyhyys kauan aikaa oli taannuttavasti vaikuttanut. Viidenkymmenenviiden vuotias isä Lehmann oli tyyppillinen juutalainen, pieni ja laiha mies, nenä suuri,

silmät vilkkuvat, suu paksun harmaan parran peitossa. Räätälinammatissaan oli hänen toinen olkapäänsä kohonnut korkeammalle kuin toinen, ja se teki hänen ennestäänkin nöyrän ryhtinsä vielä enemmän tuskallisen pelokkaaksi. Hänen vaimonsa, joka myöskin aamusta iltaan ompeli, oli laiha kuin varjo, ja ollen vielä nöyrempi eli hän alituisessa pelossa ja vavistuksessa. Heidän elämänsä oli ahdasta ja vaikeaa, ja he ansaitsivat vain vaivaloisesti jokapäiväisen leipänsä sitkeällä työllä, hitaasti hankitun ostajapiirin avulla, johon kuuluivat seudun harvat varakkaat juutalaiset sekä muutamia kristittyjä, jotka tahtoivat saada vaatteensa huokealla. Ranskan kulta, jota juutalaiset vihamiestensä sanojen mukaan ahmivat, ei ainakaan tänne ollut kasautunut, ja syvä sääli täytti sydämen, kun näki nämä kaksi vanhusta, jotka alati pelkäsivät, että heiltä riistettäisiin vaivaloisesti hankkimansa leipä.

Lehmannin luona Markus tutustui Davidiin, Simonin veljeen. Hän oli kiiruhtanut Mailleboisiin saadessaan vangitsemispäivänä lähetetyn kirjeen. Hän oli kolme vuotta veljeään vanhempi sekä myöskin pitempi ja voimakkaampi. Kasvot olivat hänellä täyteläiset ja lujapiirteiset, silmät kirkkaat ja nerokkaat. Isänsä beaumontilaisen kellosepän kuoltua aivan varattomana, ja nuoremman veljen, Simonin mentyä normaalikouluun, oli David astunut sotapalvelukseen, jossa hän oli kaksitoista vuotta. Hän oli luutnantti ja juuri tulemaisillaan kapteeniksi lukemattomia taisteluita ja kärsimyksiä kestätyään. Mutta silloin pyysi hän eroa, sillä hänellä ei enää ollut rohkeutta vastustaa solvauksia, joita hänen syntyperänsä tuotti hänelle toveriensa ja esimiestensä puolelta. Siitä oli nyt viisi vuotta. Simon oli silloin juuri aikeessa naida Rachel Lehmannin, jonka kauneus äkkiä oli herättänyt hänen rakkautensa. Naimattomaksi jäänyt toimielias ja ponteva David oli tuuminut ruveta harjoittamaan kaivosliikettä eräällä laajalla hiekka- ja piikivialueella, joka siihen saakka oli ollut käyttämättä. Se kuului Désiraden linnaan, joka siihen aikaan vielä kuului rikkaalle pankkiirille parooni Nathanille; tämä suostuikin halvasta hinnasta vuokraamaan sen kolmekymmeneksi vuodeksi uskolaiselleen, jonka yritteliäisyys ja työkyky olivat hänelle mieleen. Näin oli siis David saavuttamisillaan omaisuuden, sillä hän oli jo kolmessa vuodessa ansainnut satatuhatta markkaa, sekä oli nyt johtajana suuressa liikkeessä, johon hän käytti kaiken aikansa.

Arvelematta hän kumminkin jätti liikkeen erään luotettavan työnjohtajan haltuun. Keskusteltuaan Markuksen kanssa tuli hän heti vakuutetuksi veljensä viattomuudesta. Hän ei ollut sitä koskaan epäillytkään, sillä hän huomasi heti mahdottomaksi, että sellainen mies olisi tehnyt sellaisen rikoksen, mies, jonka hän tunsu paremmin kuin kenenkään muun maailmassa, ja johon hän luotti kuin omaan itseensä. Tämä oli hänelle niin varmaa kuin valo täydessä auringonpaisteessa. Huolimatta tyyneestä rohkeudestaan, noudatti hän suurta varovaisuutta, sillä hän ei tahtonut vahingoittaa veljensä asiaa, tuntien, kuinka heitä juutalaisina vihattiin. Siitä syystä David, kun Markus kiivaasti lausui epäilevänsä erästä kristillistä veljeä ehdottomasti syylliseksi, koetti rauhoittaa häntä, ja vaikka hän oikeastaan oli samaa mieltä, tahtoi hän, että ruvettaisiin hakemaan tuota yökuljeksijaa, joka muka oli mennyt sisään akkunasta ja samaa tietä paennut. Hän pelkäsi yleisen mielipiteen vielä enemmän kiihoittuvan todistamattomasta syytöksestä, hän aavisti, että ylivoimaiset vastustajat musertaisivat hänet, jos hän esiintyisi ilman ratkaisevaa todistusta. Ja sitä odottaessa täytyi Simonin saada käyttää hyväkseen tuomariensa epäilystä, jota varten olisi parasta jälleen otaksua tuntematonta kuljeksijaa syylliseksi murhaan, niinkuin kaikki olivat tehneet silloin kun rikos keksittiin. Se oli erinomainen toimenpide, koska veljet olivat niin varovaisia, ja koska heillä oli niin suuri kannattajajoukko että taistelu suoraan heitä vastaan olisi epäilemättä kääntynyt syytetyn itsensä vahingoksi.

David oli vihdoinkin onnistunut saamaan luvan tavata Simonia tutkintotuomari Daixin läsnäollessa, ja he olivat pitkään toisiaan syleillessään tunteneet, että heillä oli sama sydän ja sama sitkeä ja luja tahto. David oli nähnyt häntä sittemmin vankilassa, ja tiedot, jotka hän toi häneltä olivat aina samat: suuri epätoivo, lakkaamaton ja huolestuttava aivojen ponnistus arvoituksen selittämiseksi, tavaton kestäväisyys lastensa ja oman kunniansa puolustamisessa. Kun David pienessä, pimeässä puodissa kertoi käynnistään, tunsu Markus syvää sääliä nähdessään rouva Simonin äänettömänä itkevän. Hän oli niin kaunis ja surkuteltava turvattomuudessaan. Hänen vanhempansa eivät myöskään voineet muuta kuin huokailla syvässä epätoivossaan, taipuen ylenkatseen alle. He jatkoivat yhä ompelemistaan vakuutettuina hekin vävyensä viattomuudesta, mutta uskaltamatta lausua tätä vakuutusta ostajilleen peläten vahingoittavansa hänen asiaansa ja kadottavansa leipänsä. Pahinta oli, että levottomuus Mailleboisissa yhä kasvoi, ja että rähisevä joukko eräänä iltana oli särkenyt puodin akkunat. Oli täytynyt kiireesti sulkea akkunaluukut. Pienissä käsikirjoitetuissa lehdissä kehoitettiin isänmaanystäviä polttamaan koko talon. Ja eräänä päivänä Kapusiinien kappelissa vietetyn uskonnollisen juhlallisuuden jälkeen kohosi juutalaisviha siihen määrään, että pormestari Darrasin täytyi pyytää poliisivoimia Beaumontista, sillä hän piti tarpeellisena vartioida Trou-katua estääkseen laittomuuksia tapahtumasta.

Hetki hetkellä asia muutti muotoaan, tuli yhteiskunnalliseksi taistelukentäksi, jossa puolueet ratkaisevasti törmäsivät yhteen. Tuomari Daix oli epäilemättä saanut käskyn toimittaa tutkimus nopeasti. Vähemmässä kuin kuukaudessa hän kutsui kokoon ja kuulusteli kaikki todistajat, Mignotin, neiti Rouzairen, isä Philibinin, veli Fulgentiuksen, koululapset ja rautatien-virkamiehet. Veli Fulgentius,

joka niinkuin tavallisesti osoitti liikaa intoa, vaati, että veljet Isidore, Lazarus ja Gorgias myöskin otettaisiin kuulusteltaviksi; hän tahtoi myöskin että hänen koulussaan toimitettaisiin tarkastus kirjoituskaavan tähden, jolloin tietysti ei mitään löydetty. Mutta Daix piti velvollisuutenaan erityisen tarkasti etsiä tuota otaksuttua yökuljeksijaa, joka olisi keskiviikon ja torstain välisenä yönä voinut käydä murhatun luona. Jokaisessa kuulustelussa oli Simon lakkaamatta vakuuttanut viattomuuttaan ja käskeny hakemaan syyllistä. Ja Daix oli lähettänyt kaikki maakunnan santarmit maanteille, oli vangittu ja jälleen vapautettu noin viisikymmentä kulkulaista, saamatta vähääkään vihiä asiasta. Eräs kulkukauppias oli ollut kolme päivää lukon takana, turhaan. Daix oli siis pakoitettu luopumaan tästä arvelusta, eikä hänellä taaskaan ollut muuta lähtökohtaa kuin kirjoituskaava, jolle koko syytös oli perustettava. Markuksen ja Davidin mielet olivatkin vähitellen rauhoittuneet, sillä heistä tuntui mahdottomalta, että mitään todellista syytöstä voitaisiin perustaa tälle epäiltävälle todistukselle. Davidin oli tapana sanoa, että vaikka tuota kuljeksijaa ei oltukaan löydetty, oli sen olemassaolo kuitenkin mahdollinen. Ja jos tähän lisättiin todistuksien puute Simonia vastaan, siveelliset epätodenmukaisuudet, hänen lakkaamaton viattomuutensa vakuuttaminen, kuinka voi silloin uskoa, että tutkintotuomari, jolla oli vähääkään oikeudentuntoa, tuomitsisi hänet syylliseksi? Asia oli aivan varmaan raukeava, niin uskoivat he lopulta molemmat.

Välistä kuitenkin Markus ja David, jotka toimivat veljellisesti yhdessä, kadottivat tämän vahvan luottamuksensa. He kuulivat pahoja huhuja senkin jälkeen, kun jutun raukeaminen jo näytti terveen järjen mukaan varmalta. Jos viaton tuomittaisiin, olisi syyllinen ainiaaksi suojattu. Ja papisto puuhasi epätoivoisesti. Oli nähty isä Crabotin käyvän yhä useammin Beaumontissa, syövän päivällistä hallituksen jäsenten ja oikeusistuimen jäsenten kanssa, käyvän yliopistossakin. Kaikkialla taistelu kiihtyi kuta enemmän toiveita oli juutalaisen vapaaksi laskemisesta. Silloin johtui Davidin mieleen herättää parooni Nathanin, rikkaan pankkiirin ja Désiraden entisen omistajan harrastus hänen veljensä asiaan. Hän oli saanut tietää että parooni oli kesää viettämässä tyttärensä kreivitär Sangleboeufin luona, joka oli tuonut miehelleen myötäjäisinä kuninkaallisen Désiraden ynnä kymmenen miljoonaa. Eräänä kirkkaana elokuun iltapäivänä David siis läksi sinne Markuksen seurassa, joka myöskin tunsu paroonin. Se oli viehättävä kävelymatka: Désirade sijaitti nimittäin korkeintaan kahden kilometrin päässä Mailleboisista.

Kreivi Hector de Sangleboeuf, viimeinen erästä Ludvig pyhän aseenkantajasta polveutuvaa Sangleboeuf-sukua, oli kolmenkymmenenkuuden vuoden ikäisenä joutunut aivan perikadon partaalle tehtyään lopun niistä omaisuuden pirstaleista, jotka hänen isältään olivat jääneet hävittämättä. Hän oli ennen ollut kyrassieriupseeri, mutta oli ottanut eron väsyneenä sotilaselämään ja eli nyt yhdessä markiisitar de Boisen, erään häntä kymmentä vuotta vanhemman lesken kanssa, joka ei kumminkaan tahtonut mennä naimisiin hänen kanssaan, sillä hän rakasti liiaksi mukavuutta ja pelkäsi onnetonta tulevaisuutta, jos he molemmat yhdistäisivät kurjuutensa. Kerrottiin hänen saaneen aikaan avioliiton kreivin ja pankkiiri Nathanin tyttären, Lian välillä, joka oli nuori kahdenkymmenen vuotias, upporikas kaunotar. Nathan oli tehnyt kaupan tuntien tarkoin kaikki asianhaarat ja kadottamatta mitään tavallisesta tarkkanäköisyydestään. Hän tiesi aivan täydellisesti mitä antoi ja mitä sai takaisin, ostaessaan tyttärellään ja kymmenellä miljoonalla, jotka läksivät hänen rahastostaan, vävykseen vanhasta aatelissuvusta polveutuvan kreivin, ja siten saaden pääsön hänelle siihen saakka suljettuun maailmaan. Hän itse oli äsken nimitetty parooniksi ja oli siis vihdoin päässyt vapaaksi siitä satavuotisesta ja yleisestä ylenkatseesta, joka häntä kauhistutti. Hän oli rahakauppiaina kerännyt itselleen kosolta kultaa, ja hänellä oli ainoastaan kiihkeä halu saada katolilaisten rahakauppiaitten tavalla osakseen kunniaa ja valtaa, olla kumarrettu, kunnioitettu ja ihailtu raharuhtinas ja ennen kaikkia vapautua kiusallisesta ylenkatseen ja sorron pelosta. Hän olikin riemuissaan asettuessaan asumaan vävynsä luokse, sekä vieraantui niin täydellisesti syntyperästään, että seurusteli kiivaimpien juutalaisvihollisten kanssa, ja oli sitä paitsi tullut hartaaksi kuningaspuolueen jäseneksi, isänmaan ystäväksi ja Ranskan pelastajaksi. Hienon ja hymyilevän markiisitar de Boisen täytyi hillitä häntä. Markiisitar oli puolestaan tästä tarkasti harkitusta kaupasta saanut kaiken sen hyödyn, mitä oli odottanutkin ystävänsä, Hector de Sangleboeufille ja itselleen.

Naimiskauppa ei muuten ollut olosuhteita muuttanut; kaunis Lea oli ainoastaan tullut lisäksi markiisittaren ja kreivin vanhaan talouteen. Markiisitar, joka oli vielä viehättävä, vaalea, uhkea kaunotar, ei ollut mustasukkainen sanan ahtaassa merkityksessä; hän oli siksi järkevä, että mielellään yhdisti rikkauden tuottamat nautinnot heidän rauhallisen yhteiselämänsä onneen. Hän tunsu sitäpaitsi Lian, tuon ihailtavan marmorikuvan, itsekkään ja yksinkertaisen epäjumalan, joka oli onnellinen saadessaan olla pyhätössä, missä ympäristö ihaili häntä olematta liiaksi väsyttävä. Hän ei edes lukenut mitään, sillä hän väsyi heti jos joskus alotti. Hän istui hyvin mielellään koko päivän kohteliaan huomaavaisuuden esineenä, ajatellen ainoastaan itseään. Kauan ei häneltä voinut olla salassa markiisittaren todellinen suhde hänen puolisoonsa: mutta hän karttoi ikäviä ajatuksia tämän asian johdosta, ja viimein hän ei enää voinut tulla toimeen ilman tätä ystävärtä, joka aina häntä hyväili, jolla alituisesti oli ihailun sanoja kielellään, ja joka tuhlassi hänelle helliä nimityksiä: kaunis kultaseni, rakas aarteeni. Ei ole koskaan nähty liikuttavampaa ystävyttä; markiisitar sai pian Désiradessa oman

huoneen ja oman paikan pöydässä. Sitten hän sai uuden nerokkaan ajatuksen, hän alkoi opettaa Lialle katolista uskontoa. Tämä oli siitä ensiksi kauhistuksissaan, peläten että hänet ajettaisiin pois uskonnonharjoituksista. Mutta kun asia uskottiin isä Crabotille, tasoitti hän vaikean tien miellyttävällä, hienolla tavallaan. Parooni Nathan sai vihdoin tyttärensä suostumaan, sillä hän oli sängen ihastunut markiisittaren tuumaan, ikäänkuin olisi hän toivonut itsekin hiukan puhdistuvansa häpeällisestä juutalaisuudestaan tämän kasteen kautta. Kastejuhllaisuudet hämmästyttivät Beaumontin ylhäisöä, ja tapausta pidettiin suurena voittona kirkolle.

Viimein oli markiisitar de Boise, joka äidillisesti johti Hector de Sangleboeufiä niinkuin suurta, ymmärtämätöntä ja kuuliaista lasta, saanut hänet valituksi Beaumontin edusmieheksi, hänen vaimonsa suuren maa-alueen ja miljoonain avulla. Hän vaati lisäksi häntä liittymään tasavaltalaisiin yhtyneeseen vanhoillisten pieneen ryhmään, toivoen että hän siten voisi kerran päästä johonkin korkeaan asemaan; huvittava sattuma oli se, että juutalainen parooni Nathan, joka tuskin oli päässyt vapaaksi sukunsa häpeästä ja muuttunut suvaitsemattomaksi kuningaspuoluelaiseksi, oli kuningasmielisempi kuin hänen vävynsä, Ludvig pyhän aseenkantajasta polveutuva ylimys. Parooni riemuitsi tyttärensä kääntymisestä, ja oli itse valinnut hänelle nimen Marie, jota nimeä hän suurella mielihyvällä aina käytti. Hän riemuitsi myöskin siitä että hänen vävynsä oli edusmies, toivoen epäilemättä voivansa käyttää häntä hyväkseen; hänelle tuotti tavatonta iloa asuminen tässä hienossa talossa, joka nyt oli täynnä pappeja, ja jossa nyt puhuttiin ainoastaan markiisitar de Boisen ja Marien yhä hellemmässä ja lämpimämmässä keskinäisessä sovussa tekemistä hurskaista töistä.

Kun Markus ja David, jotka portinvartija päästi sisään, tulivat Désiraden puistoon, hiljensivät he askeleitaan nauttien ihanasta elokuun päivästä ja ihailien suurten puitten kauneutta, nurmikenttien pehmeyttä ja purojen suloista raikkautta. Se oli ruhtinaallinen asumus; puisto oli ihastuttavan rehevä ja kaunis, ja sen perällä näkyi komea renässanssityyliin rakennettu linna. Nähdessään tämän juutalaisen miehen miljoonien synnyttämän paratiisin, tämän suuremmoisen rikkauden, jonka juutalainen rahakauppias Nathan oli ansainnut, muisti Markus pimeää puotia surkeassa hökkelissä Trou-kadun varrella, jonne aurinko ei päässyt paistamaan, ja jossa ilma oli turmeltunut. Siellä oli juutalainen Lehmann kolmekymmentä vuotta ommellut, siten töin tuskin ansaiten leipänsä. Kuinka monta muuta vieläkin kurjempaa juutalaista kuolikaan nälkään inhoittavissa katuojissa! Ja heitä oli ääretön enemmistö. Juutalaisvihollisten törkeä valhe, kokonaisen kansan syyttäminen yleisestä omaisuuden anastamisesta, se ilmeni selvästi siinä että tähän kansaan kuului niin paljon köyhiä työmiehiä, yhteiskunnan uhreja, jotka ovat sortuneet rahan, olipa se sitten juutalaisen tai katolilaisen, kaikkivallan alle. Heti kun juutalainen tuli raharuhtinaaksi, osti hän itselleen paroonin arvonimen, naitti tyttärensä jollekin vanhaan ylhäiseen sukuun kuuluvalle kreiville, oli olevinaan kuningasmielisempi kuin itse kuningas, ja tuli lopulta luopioksi, kiivaaksi juutalaisviholliseksi, kieltäen ja sortaen omia kansalaisiaan. Juutalaiskysymyksen ytimenä oli kysymys rahasta, yhteiskunnan myrkyttäjistä ja turmelijasta.

Kun Markus ja David saapuivat linnan eteen, huomasivat he suuren tammen varjossa parooni Nathanin, hänen tyttärensä ja vävynsä, sekä markiisitar de Boisen ja erään munkin, jonka he tunsivat itse isä Crabotiksi. Hyvä naapuri, Valmarien kolleegion rehtori oli kutsuttu perheamiaisille, molemmat alueet olivat nimittäin ainoastaan kolmen kilometrin päässä toisistaan: ja jälkiruokaa syödessä oli epäilemättä puhuttu vakavista asioista. Sitten oli tultu tänne tammen varjoon nauttimaan kauniista iltapäivästä. Istuttiin puutarhatuoleissa lähellä marmoriallasta, johon siro luonnotar lakkaamatta kaatoi kristallikirkasta vettä uurnastaan.

Heti tunnettuaan tulijat, jotka hienotunteisesti olivat seisahduneet vähän matkan päähän, astui parooni esiin, vei heidät syrjään, pyysipä heitä istumaankin tuoleille, jotka olivat asetetut toiselle puolelle allasta. Hän oli pieni, koukistunut ja aivan kaljupäinen mies, kasvot olivat hänellä keltaiset, nenä paksu, ja hänen mustat ja saaliinhimoiset silmänsä olivat tuuheiden kulmakarvojen varjossa. Hänen kasvonsa ilmaisivat surumielistä myötätuntoisuutta, ikäänkuin surisivat hänen vieraansa jotain läheistä sukulaista. Käynti ei häntä ihmetyttänyt, hän oli sitä varmaankin odottanut,

— Oi! David raukkani, kuinka minä teitä surkuttelen! Olen paljon teitä ajatellut onnettomuuden jälkeen... Te tiedätte kuinka teitä kunnioitan nerokkaan yritteliäisyytenne ja toimeliaisuutenne tähden... Mutta minkä jutun, minkä ilkeän jutun veljenne Simon onkaan pannut niskoillenne! Hän tuottaa teille häpeää, saattaa teidät perikatoon, David raukkani!

Syvän surun valtaamana hän nosti ylös vapisevat kätensä ja lisäsi ikäänkuin kauhistuen nähdessään entisen vainoomisen alkavan uudestaan.

— Hän tuottaa meille kaikille häpeää, tuo onneton!

Silloin David tynesti ja rohkeasti puolusti veljensä asiaa, sanoi varmasti uskovansa hänen viattomuuteensa ja luetteli ne siveelliset ja asialliset todistukset, jotka hänen mielestään olivat kumoamattomat. Sillä aikaa Nathan kuivasti puisteli päätään.

— Aivan niin, aivan niin, se on aivan luonnollista, että te uskotte hänen viattomuuteensa, minäkin tahdon uskoa siihen vielä. Pahaksi onneksi ei minun vakuutukseni merkitse mitään; kaikki riippuu oikeusistuimen vakuutuksesta, ja myöskin tuon raivostuneen kansan ajatuksesta, joka voi meitä kaikkia vahingoittaa, jos häntä ei tuomita... Ei, nähkääs, minä en koskaan ole antava veljellenne anteeksi, että hän on saanut tuollaisen jutun meidän niskoillemme!

Kun David selitti hänelle tulleen hänen luokseen pyytämään hänen apuaan totuuden ilmaisemiseksi, hän kun oli niin mahtava, tuli hän kylmemmäksi, ja ilme hänen kasvoillaan tuli vähitellen yhä sulettummaksi.

— Herra parooni, te olette aina osottaneet hyvyttä minua kohtaan... Minä toivoin voivani saada teiltä tietoja, koska te olette kutsuneet oikeusistuimen jäseniä luoksenne. Tehän tunnette muun muassa tutkintotuomari Daixin, joka toivoakseni on julistava jutun rauenneeksi. Teillä on ehkä tietoja tästä asiasta, ja sitäpaitsi on yksikin sananne kallisarvoinen, ellei päätöstä vielä ole tehty.

— Ei! ei! huudahti Nathan, en tiedä mitään, en tahdo mitään tietää!... Minulla ei ole mitään virallisia tuttavuuksia, ei mitään vaikutusvaltaa; ja sitten sitoo minut se, että kuulun samaan uskontoon kuin hänkin, minä joutuisin vaan itse selkkauksiin hyödyttämättä teitä laisinkaan... Odottakaa, kutsun tänne vävyäni.

Markus oli äänettömänä kuunnellut, sillä hän oli tullut ainoastaan tukemaan Davidin pyyntöä, opettajana ja Simonin virkaveljenä. Hän katseli myöskin naisia, jotka istuivat tammen alla, kreivitär Marieta, joksi kaunista Leaa kutsuttiin, ja markiisitar de Boisea. Heidän välissään istui isä Crabot tanakassa nojatuolissa, kreivi Hector de Sangleboeuf oli jäänyt seisomaan ja pureskeli sikarinpätkää. Hieno ja kaunis markiisitar, jolla oli puuteroidut vaaleat hiukset, piti suurta melua auringon säteestä, joka hiveli kreivittären niskaa; tumma ja velto kaunotar koetti turhaan häntä rauhoittaa ja vakuuttaa, ettei se häntä vaivannut; markiisitar pakoitti hänen vihdoinkin vaihtamaan kanssaan paikkaa, kutsuen häntä tavallisilla hyväilynimillään, pikku kissani, kultaseni, aarteeni. Isä Crabot oli hyvin tyytyväinen suvaitsevaisen rippi-isän asemassaan, ja hän hymyili lempeästi molemmille. Ja kristallikirkas vesi, jota siro luonnotar kaatoi uurnastaan marmorialtaaseen, soi kuin huilunääni.

Appensa kutsuessa astui Sangleboeuf hitaasti lähemmäksi. Hän oli punatukkainen ja suuriruumiinen mies, hänen kasvonsa olivat täyteläiset ja verevät, otsa kapea, hiukset kankeat ja lyhyeksi leikatut, silmät olivat suuret ja sameansiniset, nenä pieni ja hento ja suu suuri, ahneennäköinen ja puoleksi tuuheiden viiksien peitossa. Kun parooni selitti, mitä David oli pyytänyt, suuttui hän ja puhui raa'asti samalla teeskennellen sotilasmaista suorutta.

— Minäkö sotkeutuisin tähän juttuun, oh! en! siitä ei tule mitään!... Suonette anteeksi, herra, että käytän vaikutusvaltaani edusmiehenä selvempien ja puhtaampien asioiden hyväksi. Tahdon mielelläni uskoa, että te olette kunnan mies. Mutta teidän on todellakin vaikea puolustaa veljeänne... Sitä paitsi me olemme vihamiehiä, niinkuin kaikki sanovat. Miksi käännytte meidän puoleemme?

Hän katsoi Markukseen sameilla, vihaisilla silmillään ja alkoi sättiä jumalankieltäjiä, isänmaanpetturia, armeijan herjaajia. Hän oli liian nuori ollakseen ottanut osaa vuoden 70 sotaan, eikä ollut palvellut kuin varaväessä. Mutta hän oli sittenkin omien sanojensa mukaan kyrassieri kiireestä kantapäähän. Ja hän sanoi panneensa vuoteensa yläpuolelle kaksi vertauskuvaa, nimittäin ristinmerkin ja sotalipun, jonka puolesta hän pahaksi onneksi ei ollut saanut kuolla.

— Nähkääs, sittenkun olette jälleen pystyttäneet ristin kouluihinne, kun teidän opettajanne kasvattavat kristittyjä kansalaisten asemasta, silloin vasta voitte turvata meihin tarvitessanne meidän palvelustamme.

David oli tullut kalpeaksi ja jäykäksi ja antoi hänen puhua, viitsimättä keskeyttää häntä, Sitten sanoi hän tynesti.

— Mutta, hyvä herra, enhän ole teiltä mitään pyytänytäkään. Herra paroonin puoleen olen luullut voivani kääntyä.

Kun Nathan huomasi kohtauksen alkavan tulla liian vilkkaaksi, keskeytti hän keskustelun ja vei pois Davidin ja Markuksen ikäänkuin näyttääkseen heille puistoa. Kuullessaan kreivin äänen oli isä Crabot hetkeksi kohottanut päätänsä; sitten oli hän jälleen antautunut miellyttävään, keveään keskusteluun kreivittären ja markiisittaren, rakkaimpien rippilastensa kanssa. Sangleboeufin yhdyttyä heihin kuului selvästi heidän naurunsa, kun he iloitsivat siitä karvaasta opetuksesta, jonka luulivat antaneensa kahdelle saastaiselle juutalaiselle.

— Minkä sille tekee? he ovat kaikki tuollaisia, selitti Nathan Davidille ja Markukselle matalalla äänellä, päästyään muutaman kymmenen askeleen päähän seurasta. Kutsuin vävyäni, jotta itse voisitte päättää mimmoisessa mielentilassa maakunta on, tarkoitan yläluokkia, edusmiehiä, korkeampia

virkamiehiä ja oikeusistuimen jäseniä. Kuinka siis voisin teitä hyödyttää? Kukaan ei kuuntelisi minua.

Mutta tämä teeskennelty hyväntahtoisuus, jonka alla piili vuosisatoja vanha perinnöllinen pelko, alkoi hänestä itsestäänkin tuntua raukkamaiselta.

— He ovat sitäpaitsi oikeassa, minä kuulun heihin: ennen kaikkea Ranska, sen kunniakas menneisyys ja sen vanhojen muistojen yhteys. Me emme voi antaa sitä vapaamuurarien ja kosmopoliittien käsiin... Malttakaa, rakas Davidini, minä en päästä teitä ennenkuin olen antanut teille hyvän neuvon. Jättäkää tämä juttu oman onnensa nojaan, te tulette menettämään siinä kaikki. Veljenne selviää kyllä yksinkin, jos hän on viaton.

Se oli hänen viimeinen sanansa, hän puristi heidän kättään ja kääntyi rauhallisesti takaisin, silläaikaan kun he äänettöminä poistuivat puistosta. Mutta ulkopuolella he katsoivat toisiinsa melkein huvitettuin, kohtausta oli heistä ollut siihen määrin kuvaava ja satuttava.

— Kuolema juutalaisille! huusi Markus ivaten.

— Hyi! saastainen juutalainen! sanoi David, samoin katkeraa leikkiä laskien. Hän neuvoi minua suoraan heittämään veljeni oman onnensa nojaan, eikä hän itse epäilisi tehdessään niin! Hän on hylännyt veljensä ja tulee vastedeskin hylkäämään!... Minun ei tarvitse kolkuttaa mahtavien uskonveljeni oville. Pelko tekee heidät raukoiksi.

Vaikka tutkintotuomari Daix oli jouduttanut tutkimusta, viivytteli hän nyt päätöksen julistamista. Epäiltiin hänen olevan yhä suurenevan neuvottomuuden vallassa. Hän oli kyllin teräväjärkinen aavistaakseen totuutta, mutta oli toiselta puolen yleisen mielipiteen orja ja kokonaan vaimonsa vallassa. Jumalinen, ruma ja keikaileva rouva Daix, joka myöskin oli isä Crabotin rakas rippilapsi, oli erittäin kunnianhimoinen, sillä häntä vaivasi heidän kotinsa köyhyys, ja hän haaveksi pääsevänsä Pariisiin, voivansa pukeutua hienosti ja päästä seuraelämään jonkun huomiota herättävän jutun avulla. Ja nyt hänellä oli tuo juttu; hän toisti lakkaamatta miehelleen, että tämä olisi hyvin tyhmä, ellei nyt käyttäisi tilaisuutta hyväkseen, sillä jos hän olisi kyllin lapsellinen päästääkseen saastaisen juutalaisen vapaaksi, sai hän varmaankin kuolla vaivaistalossa. Daix taisteli kuitenkin vielä rehellisesti vastaan, mutta hän epäili jo, eikä enää pitänyt kiirettä, toivoen että joku sattuma tulisi auttamaan häntä velvollisuutensa ja etunsa yhteensovittamisessa. Uudet viivytykset olivat Markuksen mielestä hyviä enteitä. Hän tiesi hyvin missä tuskassa tuomari oli, mutta hän toivoi parasta ja uskoi totuuden vastustamattomalla voimalla voivan taivuttaa kaikki sydämmet.

Hän kävi usein Beaumontissa tervehtimässä vanhaa ystäväänsä normaalikoulun johtaja Savinia. Tämä tunsikin tarkalleen asiat, ja Markus sai keskusteluista hänen kanssaan uskoa ja rohkeutta. Sitäpaitsi olivat normaalikoulun rakennukset, joissa hän oli viettänyt kolme vuotta, tulleet hänelle rakkaiksi. Hänelle muistuvat mieleen lukuisat eri opetustunnit, huoneet, jotka he itse saivat järjestää, huvitukset ja kävelyretket ruokatunneilla. Koulu sijaitsi pienen, yksinäisen torin varrella, République-kadun päässä; ja kun Markus astui johtajan huoneeseen, joka oli ahtaalle puutarhalle päin, tuntui hänestä nyt kuin olisi hän ollut levollisessa piilopaikassa ja onnellisessa turvassa.

Mutta kun Markus eräänä päivänä meni sinne, oli Salvan levoton ja toivoton, aivan vasten tavallisuutta. Hänen täytyi ensin odottaa hetken etuhuoneessa; hän tervehti vierasta, joka pian tuli ulos vastaanottohuoneesta. Se oli opettaja Doutrequin, jolla oli matala ja itsepäinen otsa ja leveät, sileäksi ajetut kasvot. Astuessaan vuorostaan sisään ihmetteli hän Salvanin mielenliikutusta. Tämä sanoi heti, kohottaen kätensä.

— No! ystävänä, oletteko kuulleet kauheaa uutista?

Hän oli keskikokoinen vaatimaton ja jäntevä mies, kasvot olivat hänellä pyöreät, iloiset ja avomieliset, ja hänen tavallisesti hymyilevät silmänsä katsoivat suoraan kasvoihin. Tällä kertaa hänen silmistään leimusi jalo suuttumus.

— Mitä on tapahtunut? kysyi Markus levottomana.

— Oi! te ette tiedä vielä... Kuulkaa siis, ystävänä, nuo lurjukset ovat sittenkin uskaltaneet; Daix on eilen illalla julistanut päätöksen: hän aikoo jatkaa tutkimuksia.

Markus kalpeni ja pysyi vaiti, silläaikaan kun Salvan, osoittaen kirjoituspöydälle levitettyä "Petit Beaumontais"-lehteä, lisäsi.

— Doutrequin, joka äsken läksi täältä, toi minulle tämän inhoittavan lehden, jossa tuo uutinen on. Hän vahvisti sen sitäpaitsi itse, sillä hän tuntee erään oikeudenkirjurin.

Hän otti lehden, rutisti sen kokoon, heitti sen inholla huoneen nurkkaan ja sanoi.

— Oi! tämä saastainen lehti on myrky, joka mädättää ja turmelee koko kansan. Jos vääritys tulee mahdolliseksi, on se seurauksena siitä, että tämä lehti valheillaan myrkyttää vielä tietämättömän Ranskan kansan, joka niin mielellään uskoo sen alhaisia intohimoja tyydyttäviä kertomuksia... Pahinta on, että tuo lehti ensin levisi kaikkialle, pujahti kaikkien käsiin, pysymällä puolueettomana, kuulumatta kummallekaan puolelle, sisältäen ainoastaan kaunokirjallisuutta, pieniä tietoja ja hauskoja kertomuksia, joita yksinkertaisinkin voi käsittää. Vuosien kuluessa se näin tuli ystäväksi, jokapäiväiseksi leiväksi tietämättömille ja köyhille, koko sille joukolle, joka ei itse voi ajatella. Ja silloin alkaa se käyttää väärin tavatonta asemaansa, ääretöntä lukijakuntaansa, rupeaa vanhoillisen, hairahtuneen puolueen palvelukseen, voittaen rahaa kaikista vääristä valtiovarain käytöistä ja kaikista hämäristä valtiollisista selkkauksista... Mitä puoluelehdet valehtelevat, on melkein yhdentekevää. Ne kannattavat jotakin puoluetta, ne tunnetaan ja niitä luetaan nimensä mukaan. Niin on "Croix de Beaumont" kirjoittanut raivoisan kirjoituksen ystäväämme Simonia, myrkyttäjää ja lapsenmurhaajaa vastaan; eikä se minua ensinkään liikuttanut. Mutta se että "Petit Beaumontais" on julkaissut tuollaisia halpamaisia ja raukkamaisia kirjoituksia, ilmiantoja ja alhaisia herjauksia, se on rikos, se on kansan salaista myrkyttämistä. Se on ensin hyvänsävyisyydellään hankkinut itselleen kansan suosion, ja sitten sekoittanut myrkyä jokaiseen ruokaan, saattanut kansan raivoon, yllyttänyt sitä hirveihin tekoihin, enkä minä tiedä sen suurempaa rikosta... Sillä jos tuomari Daix ei ole julistanut juttua rauenneeksi, on siihen epäilemättä syynä se, että hän on myöntynyt yleisen mielipiteen painon alle, hän on surkuteltava, köyhä mies, jonka oikeudentunto on horjuva, ja jonka vaimo myöskin on hirveä myrkyttäjä: yleinen mielipide on "Petit Beaumontais", joka muodostaa sen, on kaiken vääryyden juuri, tietämättömyyden ja julmuuden siemen, joka on kylvetty kaikkialle syviin riveihin, ja jonka hirveän hedelmän me piakkoin saamme nähdä.

Salvan heittäytyi nojatuoliinsa epätoivoisen tuskan valtaamana. Oli hetken hiljaisuus, jolla aikaa Markus käveli edes takaisin hitain askelin, hänkin samojen ajatusten valtaamana. Hän pysähtyi ja kysyi.

— On kuitenkin päätettävä, mitä meidän on tehtävä? Otaksukaamme heidän ryhtyvän tuohon kohtuuttomaan oikeusjuttuun; Simon ei sittenkään voi tulla tuomituksi, se olisi liian kauheaa. Emmekä mekään istune kädet ristissä, luullakseni... Kun David raukka saa tietää tämän kamalan iskun, tahtoo hän toimia. Mitä neuvotte meitä tekemään?

— Oi! ystäväni, huudahti Salvan, kuinka mielelläni toimisinkin ensimmäisenä, jos vaan antaisitte minulle keinoja!... Käsitättehän että koko maallikko-opettajakuntaa vainotaan ja koetetaan musertaa onnettoman Simonin kanssa yhdessä. Meidän rakas normaalikoulumme on jumalankieltäjien ja isänmaanpetturien kasvatuslaitos, ja he tahtovat hävittää sen; minä itse, sen johtaja, olen jonkunlainen pahahenki ja kasvatan jumalaakieltäviä lähetyssaarnaajia, joiden perikatoa he kauvan ovat toivoneet. Mikä voitto pappilaumalle, jos joku entisistä oppilaistamme nousisi mestauslavalle syyllisenä niin inhoittavaan rikokseen!... Oi! kouluraukkaani, jonka minä toivoin tulevan niin hyödylliseksi, niin suureksi, niin välttämättömäksi maan kohtalolle; mitä hirveitä hetkiä se onkaan saava kokea!

Koko hänen harras uskollisuutensa kauniissa toimessaan ilmeni näissä liikutetuissa sanoissa. Entisellä opettajalla ja alkeiskouluntarkastajalla oli, tultuaan normaalikoulun johtajaksi, ollut ainoastaan yksi tarkoituspäätä: valmistaa hyviä opettajia, jotka harrastavat kokeisiin perustuvaa tiedettä, Rooman vallasta vapautettuja opettajia, jotka kykenevät opettamaan kansalle totuutta ja tekemään sen vapaaksi, oikeudenmukaiseksi ja rauhaa rakastavaksi. Koko kansallinen ja inhimillinen tulevaisuus oli siinä.

— Me keräydymme kaikki teidän ympärillenne, sanoi Markus, me emme salli, että teidät keskeytetään työssänne, joka on nykyhetken tärkein ja yleisin pelastustyö.

Salvan hymyili surumielisesti.

— Oi! kaikki ystäväni! kuinka monta teitä sitten on ympärilläni?... Te olette niitä, ja niitä oli myös onneton Simon, josta toivoin niin paljon. Vielä on neiti Mazeline, teidän toverinne Jonvillissä. Jos meillä olisi muutama tusina hänen kaltaisiaan, saisi tuleva sukupolvi vihdoinkin nähdä pappien vallasta vapautettuja kansalaisia, vaimoja ja äitejä. Férou taas turmelee itsensä kurjuudessa ja raivossa, katkeruus on myrkyttänyt hänen mielensä... Sitten tulemme välinpitämättömään, itsekkääseen, kaavoihin jäykistyneeseen joukkoon, jonka ainoana tarkoituksena on esimiesten liehakoiminen päästäkseen suosioon. Ottamatta lukuun luopioita, niitä meikäläisistä, jotka ovat menneet vihollisen puolelle, kuten neiti Rouzaire, joka yksinään täyttää kymmenen sisaren tehtävän, ja joka Simonin jutussa on ollut niin halpamainen. Olin unohtaa Mignot raukan, hän oli parhaita oppilaitamme, eikä ole pohjaltaan paha, mutta on taipuvainen luonne, joka on hyvä tai paha vaikutuksen mukaan.

Hän innostui ja jatkoi pontevammin.

— Ja kuulkaa! Eikö tuon Doutrequinininkin tila ole kovin surkea? Hän on opettaja ja opettajan poika, oli viidentoista vuotias vuonna 70 ja tuli normaalikouluun kolme vuotta myöhemmin, vielä aivan

kuohuksissaan vihollisten maahanhyökkäyksestä, vihan ja kostonhimon kasvattamana. Silloin oli koko koulun tarkoitus herättää isänmaallista innostusta. Tahdottiin saada ainoastaan sotureita, sotajoukko muuttui temppeleiksi, pyhätöksi, tuo sotajoukko, joka kolmekymmentä vuotta odotti valmiina taisteluun, ja joka on niellyt miljoardeja. Meillä onkin nyt sotainen Ranska, edistyksen, totuuden, oikeuden ja rauhan Ranskan asemasta, joka voisi pelastaa maailman... Niinpä on siis Doutrequin hyvä tasavaltalainen, entinen Gambettan ystävä, äsken vielä kirkollisten vastustaja, mutta jonka isänmaallisuus jo on muuttanut juutalaisvihaajaksi, ja jonka se pian on muuttava kirkon ystäväksi. Hän piti minulle juuri äsken eriskummallisen esitelmän, joka oli kaikua "Petit Beaumontais" kirjoituksista; Ranska ennen kaikkea, juutalaisten karkoittamisen välttämättömyys, armeijan kunnioittaminen korotettava uskonkappaleeksi, opetusvapautta vieläkin laajennettava, joten opetusveljeskunnat saisivat vapaasti johtaa kansaa harhaan. Se on ensimmäisten isänmaallisten tasavaltalaisten perikato... Doutrequin on kuitenkin kunnan mies, erinomainen opettaja, jolla on viisi apulaista, ja jonka koulu on parhaita Beaumontissa. Kaksi hänen pojistaan on jo apuopettajina maaseudulla, ja minä tiedän, että heillä on samat mielipiteet kuin isälläkin. Mihin joudumme jos moinen henki vastakin innostuttaa alkeisopettajiamme?... On todellakin aika kasvattaa toisellaisia miehiä, lähettää tietämättömälle kansa raukallemme joukottain vapaita, järkeviä opettajia, opettamaan sille totuutta, joka on ainoa oikeuden, hyvyyden ja onnen lähde!

Hän oli lausunut viimeiset sanat niin innokkaasti, että Markus tuli iloiseksi.

— Kas niin, rakas opettaja, nyt tunnen teidät jälleen, te ette heitä tehtäväänne, ja te olette voittava, koska totuus on teidän puolellanne.

Iloisena Salvankin tunnusti hetkeksi antaneensa toivottomuuden saada valtaa; kohtuuton oikeudenkäynti, jolla Simonia uhattiin, oli saattanut hänet suunniltaan.

— Neuvo? Te pyysitte minulta neuvoa toiminnallenne?... Katsokaamme hiukan, tutkikaamme yhdessä asemaa.

Ensiksikin on rehtori Forbes, tuo lempeä ja ystävällinen, hyvin oppinut, hyvin viisas mies, joka kumminkin on vaipunut vanhanajan historian tutkimiseen siinä määrin että hän salaa halveksii nykyisiä aikoja, vain ratas yliopiston johtajan ja henkilökunnan välillä. Mutta akatemiantarkastaja Barazer oli Salvanin toivo.

Hänen rohkeutensa ja viisautensa avulla toivoi Salvan kerran voittavansa. Hän oli tuskin viidenkymmenen vuotias, ja oli tasavallan sankariaikojen miehiä. Siihen aikaan huomattiin maallikkokoulun välttämättömyys vapaan ja oikean kansanvallan perustana. Hän oli säilyttänyt vihansa kirkollisuutta vastaan, ja hänen vakuutuksensa oli, että papit olivat kiellettävät opettamasta, mielet vapautettavat valheellisesta uskonkappaleiden vallasta jos mielittiin saada vahva kansa, joka tietää jotain ja pystyy johonkin. Mutta ikä, kohtaamansa esteet, ja kirkon sitkeä vastustus olivat lisänneet hänen tasavaltalaiseen innostukseensa suuren varovaisuuden, taitavan ja notkean menettelytavan; hän käytti heti hyödykseen pienenkin alan, jonka oli voittanut, ja asetti itsepäisen taipumattomuuden vastustajiensa hyökkäyksiä vastaan, kun ei voinut käyttää voimaansa. Hän oli ennen ollut sijaisprofessorina Pariisissa ja käytti nyt kaikkea vaikutusvaltaansa tarkastajana, antautumatta koskaan julkiseen taisteluun prefektin, edusmiesten tai senaattorien kanssa, vaikka hän samalla kieltäytyikin antamasta myöten. Häntä tuli Salvanin kiittää siitä, että oli, huolimatta klerikaalisen puolueen raivokkaista hyökkäyksistä, saanut verrattain rauhassa jatkaa työtään, uuden puolueen kasvattamista, alkeiskoulujen opettajakunnan uudistamista; ja hän yksin oli varmaankin jossakin määrin auttava Simonin puolustamista omaa käskynalaistaan, alkeiskouluntarkastaja Mauraisinia vastaan. Sillä kaunis Mauraisin uhkasi pettää yliopiston. Hän oli mennyt kirkon puolelle vakuutettuna siitä, että se tulisi voittamaan ja maksaisi paremmin palvelijoilleen.

— Oletteko kuulleet hänen todistuksestaan? jatkoi Salvan. Hän kuuluu hirveästi syyttäneen Simonia. Ja tuollaisille jesuiitoille uskotaan koulujemme tarkastus!... Aivan samallinen on Beaumontin lyseon rehtori Depinvilliers, joka jokaisena sunnuntaina käy Saint-Maxentiuksen kappelissa messua kuulemassa vaimonsa ja kahden ruman tyttärensä kanssa. Jokainen saa tietysti ajatella mitä tahtoo. Mutta jos hän saakin käydä messussa, ei hän silti saane jättää jesuiittain valtaan yhtä oppikouluistamme. Isä Crabot hallitsee lyseossamme, samoin kuin hän hallitsee Valmarien kolleegioissa; eikö ole harmillista ivaa, että tuo maallikkolyseo, tasavaltalainen lyseo, välistä on vastustavinaan kilpailijaansa, hengellistä koulua, mutta oikeastaan on sen häpeällinen haaraosasto?... Oi! meidän tasavaltamme tekee viisaasti, se uskoo itsensä varmoihin ja uskollisiin käsiin, ja minä ymmärrän hyvin, että Mauraisin työskentelee toisen puolueen hyväksi, joka lakkaamatta on toimessa ja maksaa hyvin!

Markuksen sanoessa jäähyväisiä virkkoi Salvan.

— Minä menen siis Le Barazerin luo... Älkää te tehkö sitä, on parempi että minä puhun hänelle, koska hän niin pontevasti on minua ennenkin tukenut. Häntä ei mikään saa kiirehtimään, hän ymmärtää itse

milloin ja millä tavoin hänen on toimittava; ja hän on ainakin pitävä Mauraisinin alallaan, ellei hän voi tehdä Simonille suoranaisempaa palvelusta... Mutta minä kehoitan teitä menemään puhuttelemaan Lemarroisia, pormestariamme ja edusmiestämme, Berthereaun, vaimonne isän entistä ystävää, jonka kai tunnette aivan hyvin, vai kuinka? Hän saattaisi olla teille hyödyllinen.

Tultuaan kadulle Markus päätti heti lähteä Lemarroisin luo. Kello löi juuri yksitoista, hän olisi varmaankin kotona. Pitkin Gambetta-katua, joka jakoi Beaumontin kahteen osaan, kulki lyseosta raatihuoneelle, saapui hän Jaffres-kadulle, kuuluisalle kävelypaikalle, joka kulkee läpi kaupungin toiseen suuntaan, maaherranvirastosta tuomiokirkolle. Tällä kadulla, keskellä ylhäisön kaupunginosaa, omisti Lemarrois loistavan palatsin, missä hänen kaunis, pariisilainen vaimonsa piti juhlia. Hän oli jo rikas ja kuuluisa lääkäri, kun hän vaimoineen muutti Pariisista harjoittamaan tointaan syntymäkaupungissaan, ja hänen sanottiin olevan kunnianhimoinen mies. Aivan nuorena, lääketiedettä tutkiessaan, oli hän sattumalta joutunut Gambettan tuttavuuteen ja elänyt läheisessä yhteydessä hänen kanssaan, innostuneena ja luotettavana tasavaltalaisena ja tuon suuren miehen lempioppilaana. Beaumontissa häntä pidettiin porvaritasavallan pylväänä; hänellä oli miellyttävä vaimo, ja hän itse oli köyhien suosiossa, sillä hän hoiti heitä ilmaiseksi ja oli pohjaltaan älykäs ja kunnan mies. Hänen valtiollinen menestyksensä tulisi varmaankin olemaan nopea, hän oli ensin ollut kunnallisneuvos, sitten yleisneuvos ja viimein edusmies ja pormestari. Kaksitoista vuotta oli hän ollut pormestarina ja edusmiehenä. Hän oli vielä kaupungin epäämätön hallitsija ja maakunnan edusmiesten johtaja, vaikka näiden joukossa oli vanhoillisiakin.

Nähdessään Markuksen astuvan sisään komeasti sisustettuun työhuoneeseen, tuli hän häntä vastaan kädet ojennettuina, hymyilevän ja ystävällisen näköisenä. Vaikka hän lähene viidettäkymmentä ikävuottaan, olivat hänen ruskeat hiuksensa vain hiukan harmaantuneet, hänellä oli suuri pää, ja kirkkaat, vilkkaat silmät.

— Tekö, ystäväni? olen ihmeteltyt, kun en ole nähnyt teitä, ja arvaan että tulette tänne jonkun asian tähden... Oi! kuinka kauhea juttu, tuo Simonin juttu! Mies raukka on viaton, sen näkee selvästi siitä vimmasta, millä häntä syytetään... Olen teidän puolellanne, oi! olen täydestä sydämestä teidän puolellanne.

Iloisena tästä hyvästä vastaanotosta tunsikin Markus lohdutusta tavatessaan vihdoinkin oikeudenmukaisen miehen, ja hän kiiruhti selittämään tullessaan pyytämään hänen kaikkivaltiasta apuaan. Hän voisi varmaankin tehdä jotakin asian hyväksi, olihan mahdotonta sallia viatonta tuomittavan. Mutta Lemarrois nosti jo kätensä taivasta kohden.

— Toimia, toimia, tietysti!... Mutta mitä tehdä vasten yleistä mielipidettä, kun jo koko maakunta on sen vallassa?... Tiedättehän valtiollisen aseman täällä tulevan hetki hetkeltä tukalammaksi. Yleiset vaalit ovat ensi toukokuussa, tuskin yhdeksän kuukauden päästä! Oletteko ajatelleet kuinka äärettömän varovaisia meidän täytyy olla, elleimme tahdo tasavallan joutuvan tappiolle?

Hän oli istunut ja leikitteli norsunluisella paneriveitsellä. Hänen kasvonsa olivat äkkiä tulleet huolestuneen näköisiksi, ja hän kertoi pelkonsa, kertoi kuinka levoton maakunta oli, jossa sosialistit puuhasivat ja voittivat alaa. Hän ei kyllä niitä pelännyt, sillä ainoakaan sosialistien ehdokas ei vielä voinut tulla valituksi; mutta sosialistien sivuhyökkäykset olivat syynä siihen että viimeisissä vaaleissa oli kaksi vanhoillista, niiden joukossa Sangleboeuf tullut valituksi. Tulevassa toukokuussa tulisi taistelu olemaan ankarampi. Ja sana "socialistit" oli hänen huulillaan katkera syytös, siinä ilmeni porvaritasavallan pelko ja suuttumus valtaan pyrkivän sosialistitasavallan hidasta, mutta vastustamatonta voimaa vastaan.

— Ystäväni, kuinka siis voitte vaatia, että teitä auttaisin? Minulla on jalat ja kädet sidottuina, sillä meidän täytyy pitää lukua yleisestä mielipiteestä... Oi! en puhu teille omasta puolestani, olen varma valitsemisestani; mutta minun täytyy pysyä virkaveljeni puolella, niin etteivät he jää puille paljaille... Ja sen lisäksi, ymmärrättehän? Jos olisi kysymys vain minun valtakirjastani, uhraisin sen heti totellakseni ainoastaan omaatuntoani, huutaisin korkealla äänellä ilmi sen, mikä minun mielestäni on totuus. Vaan tässä on itse tasavalta kysymyksessä, meidän tulee katsoa, ettei sitä meidän persoonissamme poljeta... Oi! jospa tietäisitte kuinka hirveitä ristiriitoja syntyy välistä!

Sitten alkoi hän moittia prefekti Hennebisea, tuota kaunista miestä, jolla on silmälasit, ja joka aina on hyvästi puettu ja hyvästi kammattu, ja joka ei auttanut häntä ollenkaan, peläten vaan suuttuttavansa ministeriänsä tai jesuiittoja, mielitteli molempia ja toisteli lakkaamatta levottoman näköisenä: "Oh! ei hätää!" Hän kallistui aivan varmaan papiston ja sotaväen puolelle, ja häntäkin vielä täytyi valvoa, samalla kun hyväksyikin hänen viisaan ja varovaisen menettelytapansa.

— Teillä on siis, ystäväni, edessä epätoivoinen mies, joka yhdeksänä kuukautena on pakoitettu punnitsemaan jokaisen askeleensa, jokaisen sanansa, ellei hän tahdo suoda pappilaumalle sitä iloa, että "Petit Beaumontaisin" lukijat viheltävät hänet ulos. Simonin juttu sattuu toden totta sopimattomaan

aikaan... Oi! jospa vaalit eivät olisi tulossa! Niin silloin toimisn heti!

Tavallisesti hän oli tyyni, mutta nyt hän suuttui äkkiä.

— Ja lisäksi ei teidän Simoninne tyydy siihen, että on näin vaarallisella hetkellä hankkinut moisen jutun niskoillemme, vaan valitsee vielä asianajajakseen Delbosin, sosialisti Delbosin, jota koko oikein ajatteleva maailma kammoo. Se vielä puuttui, teidän Simoninne näyttää todella tahtovankin tulla tuomituksi.

Markus oli tähän saakka kuunnellut ahdistuksen valtaamana, tuntien saavansa vielä yhden pettymyksen. Hän tiesi Lemarroisin kunnan mieheksi, ja hän oli usein nähnyt todistuksia hänen horjumattomasta uskollisuudestaan tasavallalle!

— Mutta, sanoi hän vihdoin, Delbos on hyvin taitava, ja Simon raukkamme on valinnut hänet pitäen, niinkuin mekin, häntä kykenevänä toimeen. Hän ei sitäpaitsi tiennyt olisiko joku muu ottanutkaan tätä tehtävää vastaan... Aika on todella kauhea, kaikki ihmiset tulevat raukkamaisiksi.

Lemarrois tunsu iskun sattuvan. Hän teki vilkkaan liikkeen, vaan ei kiivastunut. Ja hän hymyilikin.

— Teidän mielestänne olen kovin varovainen, eikö totta? nuori ystäväni. Kunhan vanhennutte saatte nähdä, ettei valtiollisessa elämässä aina ole helppoa sovittaa yhteen tekojaan ja vakuutustaan... Mutta miksi ette käänny virkaveljeni Marcillyn, nuoren edusmiehenne puoleen, joka on koko maakunnan sivistyneen nuorison toivo ja suosikki? Minä kuulun jo vanhoihin, kuluneihin ja varovaisiin, se on selvä... Marcilly sitä vastoin, hän, jonka katsantotapa on niin laaja ja vapaa, on aivan varmaan kulkeva teidän etupäässä... Menkää hänen puheillensa, menkää hänen puheillensa.

Ja hän saattoi Markuksen etehiseen saakka, puristi uudelleen hänen käsiään ja lupasi auttaa häntä niin paljon kuin voi, heti kun asianhaarat sen sallisivat.

Miksi ei hän todellakin menisi Marcillyn luo? Tämä asui myös Jaffres-kadulla muutaman askeleen päässä, eikä kello ollut vielä lyönyt kahtatoista. Markus voi kyllä mennä sinne, sillä hän oli toiminut vaalissa hänen asiamiehenään; hän oli nimittäin suuresti kiintynyt tähän miellyttävään ja kirjallisesti sivistyneeseen mieheen. Marcilly oli syntynyt Jonvillessä, oli ollut etevä oppilas ylemmässä normaalikoulussa ja sittemmin pitänyt kaksi vuotta luentoja Beaumontin tiedekunnassa; täällä oli hän ruvennut ehdokkaaksi, haettuaan ensin eron virastaan. Hän oli lyhytkasvuinen, vaalea ja hieno mies, kasvot olivat hänellä ystävälliset, ja hymyilevät; hän valloitti kaikkien naisten sydämet ja miehetkin ihailivat häntä, sillä hänellä oli harvinainen taito sanoa jokaiselle oikea sana, osoittaa jokaiselle kohteliaisuutta. Mutta nuorisolle teki hänet rakkaaksi ennen kaikkea hänen oma nuoruutensa, hän oli tuskin kolmenkymmenen kahden vuotias, sekä hänen onnistuneet puheensa, joissa hän laajasti ja taitavasti osasi käsitellä erilaisia kysymyksiä, osoittaen perinpohjaista asiain ja ihmisten tuntemusta. Iloittiin siitä että vihdoin saataisiin nuori edusmies, johon voitaisiin luottaa. Hän uudistaisi politiikan, hän toisi siihen nousevien sukupolvien verta, niin toivottiin, ja suosiota lisäsi vielä hänen virheetön puhetaapansa, joka oli seuraus hyvän kirjallisuuden lukemisesta. Kolmen vuoden kuluessa oli hän todella saanutkin yhä tärkeämmän aseman kamarissa. Hänen arvonsa kasvoi lakkaamatta, oli jo aiottu antaa hänelle ministerinvirkakin, huolimatta hänen nuoruudestaan. Ja varma oli, että joskin Marcilly väsymättömällä huolella ajoi valitsijainsa asioita, ajoi hän vielä paremmin omiaan, käyttäen pienintäkin tilaisuutta hyväkseen, ikäänkuin mukavaa porrasta, tunkeutuakseen esiin niin luonnollisesti ja taitavasti, ettei kukaan vielä ollut voinut pitää häntä tavallisena onnenonkijana.

Huoneusto oli hienosti sisustettu ja koristettu, ja Marcilly vastaanotti Markuksen ikäänkuin tämä halpa kyläkoulunopettaja olisi ollut hänen lähin toverinsa yliopistosta. Hän alkoi heti puhua Simonista liikutetulla äänellä; hän sanoi sydämestään ottavansa osaa onnetoman miehen surulliseen kohtaloon. Tietysti hän ei kieltäydy auttamasta häntä, hän tahtoo puhua hänen puolestaan, valita tarpeellisia miehiä hänen asiaansa ajamaan. Mutta lopuksi hän erittäin kohteliaasti kehoitti suureen varovaisuuteen läheisten vaalien tähden. Se oli oikeastaan sama vastaus kuin Lemarroisin antamakin, ainoastaan kauniimmassa muodossa, sen määräsi salainen halu olla mitään tekemättä, että ei vahingoittaisi ehdokkaitten pyhää liittoa. Näiden molempien suuntien oli turha esiintyä erillään, vanha oli raaempi, nuori oli kohteliaampi, mutta molemmat he samalla tavalla riippuivat kiinni saavuttamansa vallan siekaleissa. Silloin Markus ensi kerran tunsu, että Marcilly saattoi olla ainoastaan parhaan laatuinen onnenonkija, joka mistään huolimatta tahtoo päästä tarkoituksensa perille. Markuksen täytyi kuitenkin kiittää häntä lähtiessään, sillä nuori edusmies vannoi auttavansa häntä, lupautui hänen käytettäväkseen, tuhlaten suloisia sanoja.

Kun Markus sinä päivänä palasi Mailleboisiin, oli hänet vallannut pelko ja huoli. Ja kun hän iltapäivällä meni rohkaisemaan Lehmannia, tapasi hän perheen katkerasti itkemässä. He olivat niin toivoneet että juttu raukeaisi. David oli aivan hämmennyksissään huonosta uutisesta, mutta hän tahtoi vielä uskoa, että joku ihme estäisi kohtuuttoman oikeusjutun. Mutta seuraavina päivinä asiat kehittyivät

nopeasti, omituinen kiire näytti vallanneen tuomarit, ja oikeus määräsi jutun käsittelyn seuraavaksi syyskuuksi. Silloin David sai takaisin kaiken sankarillisen pontevuutensa, päättäväisyytensä ja palavan uskonsa veljensä viattomuuteen. Oikeudenkäynti oli siis alkava, koska tuota häpeää ei oltu voitu välttää. Mutta missä oli sellainen tuomioistuimien, joka uskaltaisi tuomita Simonin ilman minkäänlaisia todistuksia? Tuomion ajatteleminenkin tuntui kauhealta, mahdottomalta. Vankilassa vakuutti Simon väsymättä viattomuuttansa; hänen tyyni odotuksensa, hänen uskonsa pikaiseen vapautukseen vahvistivat ja innostuttivat hänen veljeään joka käynnillä. Lehmannien luona tehtiin jo matkasuunnitelmia. Rouva Simon aikoi lähteä miehensä ja lastensa kanssa yhdeksi kuukaudeksi lepäämään jonnekin Provencen kulmaan, missä heillä oli hyviä tuttuja. Tähän aikaan vei David Markuksen Beaumontiin Delbosin luo puhumaan lähemmin asiasta.

Tämä nuori asianajaja asui Fontanier-kadun varrella kauppiasten kaupunginosassa. Hän oli talonpojan poika lähiseuduilta ja oli tutkinut lakitiedettä Pariisissa, missä hän oli seurustellut sosialistisen nuorison kanssa. Tähän saakka hän ei oikeastaan ollut kuulunut kumpaankaan puolueeseen, sillä hänelle ei vielä ollut sattunut mitään sellaista huomattavampaa oikeusjuttua, että hänet jo olisi voitu luokitella. Ottaessaan hoidettavakseen Simonin jutun, jota hänen virkaveljensä kammosivat, oli hän tehnyt ratkaisevan päätöksen koko elämäkseen. Hän tutki sitä, hän innostui tuntiessaan tulevaisuutta yhä lähemmä sitä julkista valtaa, niitä vanhoillisia voimia, jotka, pelastaakseen vanhaa, mädännyttä yhteiskunnallista rakennusta kukistumasta, liittoutuivat tuottamaan häviötä eräälle onnettomalle. Ja taisteleva sosialismi oli astunut eturiviin, siinä oli maan ainoa pelastus, siinä oli viimeinkin vapautetun kansan voima.

— No! tämä on taistelua! huusi hän iloisesti vierailleen, ottaessaan vastaan heidät pieneen työhuoneeseensa, joka oli täynnä kirjoja ja asiapapereita. Oi! en tiedä tulemmeko voittamaan, mutta kaikissa tapauksissa teemme heille vahinkoa.

Hän oli pieni, tumma ja kuivahko mies, hänellä oli leimuavat silmät ja tulinen, harvinaisen hyvä kaunopuheisuuden lahja, samalla kertaa innokas, johdonmukainen ja täsmällinen, sekä lämpimän lennokas.

Davidia kummastutti ainoastaan se, että Delbos näytti epäilevän voitosta. Ja hän toisti, mitä hän viikon päivät oli sanonut.

— Tietysti me tulemme voittamaan. Mikähän tuomioistuin uskaltaisi tuomita veljeni ilman minkäänlaisia todistuksia?

Delbos katsoi häneen ja rupesi sitten rauhallisesti nauramaan.

— Ystävä raukka, menkäämme alas kadulle, kaksitoista ensimmäistä kansalaista, jotka saisimme kootuksi, sylkisivät teitä vasten kasvoja pitäen teitä saastaisena juutalaisena. Ette todellakaan näy lukeneen "Petit Beaumontaisia", ettekä tunne aikalaisianne. Eikö totta, herra Froment, kaikki unelmat ovat vaarallisia ja vääriä?

Ja kun Markus kertoi kuinka hänen käyntinsä mahtavien henkilöiden luona olivat epäonnistuneet, tekeytyi Delbos vielä kovemmaksi, tahtoen saattaa Davidin pois erehdyksestä. Simonin puolella oli kyllä kunnan Salvan, mutta hän oli itse vaarassa ja tarvitsi ennemmin toisten apua. Le Barazer taas antaisi Simonin tulla uhratuksi, käyttäen vaan kaiken valtansa maallikkokoulujen puolustamiseen. Kunnan Lemarrois, tuo lahjomaton tasavaltalainen, oli tietämättään joutunut epävarmuuden ja varovaisuuden tielle, joka vei vanhoillisuuteen. Mutta varsinkin hän tulistui Marcillyn nimeä mainitessaan. Kas niin! tuo suloinen Marcilly, sivistyneen nuorison toivo, joka mielisteli kaikkia eteenpäin meneviä puolueita! siinä oli mies, johon ei voinut ollenkaan luottaa, joka oli valehdellut eilen ja aina, ja josta huomenna saattoi tulla petturi ja luopio! Kaikilta näiltä miehiltä ei ollut odotettavissa muuta kuin kauniita sanoja, ei ainoatakaan tekoa, ei suorutta, ei rohkeutta.

Arvosteltuaan näin yliopistollista ja valtiollista maailmaa, tuli Delbos oikeusistuimen jäseniin. Hän oli vakuutettu siitä, että tutkintotuomari Daix oli arvannut asian oikean laidan, mutta hän karttoi totuutta peläten alituisia perheriitoja, joilla hänen vaimonsa häntä kiusasi, estääkseen häntä laskemasta vapaaksi "saastaista juutalaista"; ja varmaankin hänellä oli alituisia omantunnon vaivoja, sillä hän oli tarkka tehtävässään ja pohjaltaan kunnan mies. Toiselta puolen oli pelättävä valtion prokuraattoria Raoul de la Bissonnièrea, jonka syytöskirja varmaankin tulisi olemaan ankara, vaikka hänen tapansa mukaan suloisten sanojen koristama. Hän kuului turhamaiseen pikkuaateliin ja luuli tehneensä suuren uhrauksen tasavallalle ruvetessaan sen palvelukseen, hän odottikin saavansa palkaksi siitä nopean virkaylennyksen, jota hän parhaansa mukaan koetti jouduttaa, ollen samalla kertaa hallituksen ja kirkon ystävä, isänmaanystävä ja kiivas juutalaisvihollinen. Ja mitä presidentti Gragnoniin tulee, oli hän taasen leikkisä mies, suuri juoppo, suuri metsästäjä, tyttöjen ihailija ja sukkeluuksien laskija; hän teeskenteli tylyyttä ja oli täydellinen epäilijä, jolla ei ollut sydäntä eikä uskoa, ja joka aina oli vahvemman puolella. Ja viimeksi valamiehet, joista ei mitään voinut tietää, mutta joiden ajatustavan helposti voi arvata,

muutamia kauppiaita, yksi tahi pari virasta eronnutta kapteenia, ehkä kaksi tai kolme arkkitehtiä, tai lääkäriä, alempia virkamiehiä, koroillaaneläjiä ja tehtailijoita, jotka kaikki pelkäsivät omaa nahkaansa ja antoivat yleisen mielettömyyden vaikuttaa itseensä.

— Te näette siis, lopetti Delbos katkerasti, että veljenne, joka on kaikkien hylkäämä, oltuaan niin taitamaton, että tarvitsee apua hetkellä, jolloin lähestyvät vaalit pysäyttävät ja herpaisevat kaikki totuuden ja oikeuden ystävätkin, saa tuomarikseen kauniin kokoelman tyhmyyttä, itsekkäisyyttä ja raukkamaisuutta.

Ja kun David tuskissaan pysyi vaiti, lisäsi hän.

— Oh! me emme huutamatta salli itseämme raadeltavan. Minusta vain on parempi näyttää teille asiat sellaisina kuin ne ovat... Tarkastakaamme nyt itse kysymystä lähemmin.

Hän tiesi edeltäkäsikin syytöksen sisällön. Kaikilta puolin oli todistajia hirveästi hätyytetty. Paitsi yleistä mielipidettä, joka heitä kaikkialla ympäröi niinkuin kulkutaudin turmelema ilma, vaikuttivat heihin epäilemättä salaiset voimat, jotka muodostivat heidän mielipiteensä ja sepittivät heidän vastauksensa tuomarille. Neiti Rouzair oli aivan varmasti sanonut kellon olleen neljänneistä vailla yksitoista, silloin kun hän väitti kuulleensa Simonin tulevan kotiin. Mignotkin luuli nyt kuulleensa melua samaan aikaan. Mutta etenkin oli vaikutettu Simonin oppilaihin, Bongardin, Doloirin, Savinin ja Milhommen lapsiin, joiden saapumisen oikeuden eteen sanottiin suuresti liikuttaneen yleisöä. Heitä koetettiin saada antamaan syytetyille vahingollisia vastauksia. Pieni Sébastien Milhomme oli katkerasti nyyhkyttäen selittänyt, ettei hän koskaan ollut serkullaan Victorilla nähnyt veljien koulusta tuotua samallaista kirjoituskaavaa kuin rikospaikalta oli löydetty. Tämän yhteydessä kerrottiin, että paperikauppiaan, rouva Edouard Milhommen luona oli aivan odottamatta käynyt hänen pikkuserkkunsa kenraali Jarousse, Beaumontin sotilasosaston päällikkö, joka nyt oli äkkiä muistanut tämän ennen kokonaan laiminlyödyn sukulaisuuden ja tullut ystävällisesti vierailulle, paperikauppiaitten hämmästykseksi ja iloksi. Muuten puhuttiin kanteessa paljon murhaajaksi ensin otaksutun kulkulaisen turhasta hakemisesta; siinä sanottiin myöskin, että oli turhaan etsitty todistajaa, vartijaa tai jotain muuta kulkijaa, joka olisi nähnyt Simonin palaavan jalkaisin Beaumontista, niinkuin hän itse väitti. Toiselta puolen ei myöskään oltu voitu näyttää toteen hänen palanneen rautateitse, sillä ainoakaan rautatievirkamies ei muistanut nähneensä Simonia, ja useampia paluulippuja oli puuttunut sinä iltana, vaikka ei voitu saada selville niiden omistajia. Veli Fulgentiuksen ja isä Philibinin tiedonannot tuntuivat myöskin olevan hyvin painavia, etenkin viimemainitun, jonka sanottiin voivan todistaa, että kirjoituskaava oli kotoisin Simonin koulusta. Ja lopuksi olivat tuomioistuimen valitsemat asiantuntijat herrat Badoch ja Trabut epäselvästä nimimerkistä saaneet selville Simonin alkukirjaimet suuren E:n ja S:n.

Siitä alkaen syytös tuli suoranaismmaksi. Simon valehteli, hän oli aivan varmaan palannut Beaumontista puoliyhdeksitoista junalla, joka saapui Mailleboisiin kahdessaatoista minuutissa. Kello oli siis täsmälleen neljänneistä vailla yksitoista, kun hän palasi kotiinsa; ja juuri tähän aikaan sanoi neiti Rouzair kuulleensa hänen aukaisevan ovia, kulkevan ympäri ja puhuvan. Toiselta puolen tuntui varmalta että pieni Zéphirin, palattuaan kappelista ei ollut heti paneutunut maata, vaan leikitellyt ensin pyhimysten kuvien kanssa, jotka olivat jääneet hyvään järjestykseen pöydälle; siten voitiin sanoa murhan tapahtuneen neljänneistä vailla yhdentoista ja yhdentoista välillä. Tapahtumat selitettiin aivan luonnollisesti. Simon huomasi tulta veljenpoikansa huoneessa, meni sisään, näki hänen riisuutuneen ja olevan vuoteeseen menossa. Epäilemättä oli hän, nähdessään tuon pikku enkelin, jonka ruumis oli laiha ja vaivainen, joutunut eroottisen hulluuden valtaan; mutta näytettiin myös toteen että hän vihasi lasta, oli vimmoissaan siitä, että se oli katolilainen; viitattiinpa rituaalisen murhankin mahdollisuuteen, tuohon inhoittavaan taruun, joka on juurtunut kansan mieleen. Näin pitkällekään menemättä oli helppo selittää, miten kaikki oli tapahtunut: luonnoton, saastainen teko, lapsen vastustus, taistelu, huudot, rikoksentekijä joutuu raivoon, työntää lapsen suuhun mitä käteen sattuu saadakseen sen vaikenemaan ja sitten kauhistuksissaan, mieletönnä kuristaa sen, kun tilapäinen suukapula on irtaantunut ja huudot uudistuvat yhä kamalampina. Ei ollut yhtä helppoa selittää kuinka Simonille oli sattunut käteen "Petit Beaumontais" ja kirjoituskaava, yhteenkäärittyinä. Sanomalehden oli täytynyt olla hänen taskussaan, sillä se ei voinut mitenkään olla lapsen huoneessa. Kirjoituskaavan suhteen taas syytös oli epävarma: se saattoi yhtä hyvin olla lapsen luona kuin Simonin taskussa; viimeinen arvelu hyväksyttiin viimein johdonmukaisempana, sillä asiantuntijain lausunto oli todistanut, että kaava oli opettajan, koska siinä oli hänen nimensä alkukirjaimet. Rikoksen tapahduttua kaikki kävi kuin itsestään. Simon jätti pienen ruumiin maahan, ei järjestänyt mitään huoneessa, aukaisi vain ikkunan selälleen, jotta luultaisiin murhamiehen tulleen ulkoa. Hän oli vaan ollut niin uskomattoman ajattelematon, että ei ollut vienyt pois ja hävittänyt sanomalehteä ja kaavaa, jotka olivat jääneet vuoteen viereen, mikä seikka todisti hänen ääretöntä hämmennystään. Senpätähden hän ei luultavasti heti mennytäkään vaimonsa luokse, joka oli ilmoittanut hänen palanneen kahtakymmentä vailla kaksitoista, vaan oli varmaankin hetken aikaa istunut portailla, rauhoittuakseen vähäisen. Syytös ei siihen määrin pahentanut asioita, että olisi epäillyt rouva Simonia osallisuudesta rikokseen; se viittasi kuitenkin siihen ettei hän pysynyt

totuudessa puhuessaan miehensä tyyneydestä ja iloisesta hellyydestä kysymyksessä olevana yönä; tätä otaksumaa vahvasti Mignotin todistus; hän oli nimittäin kummastellut sitä, että opettaja seuraavana päivänä nousi niin myöhään ylös, ja hän väitti Simonin olleen kalpean, vapisseen ja tuskin pysyneen pystyssä, kun hän meni häntä herättämään kertoakseen hänelle hirveän uutisen. Neiti Rouzair, veli Fulgentius ja isä Philibin olivat kaikki kolme yhtä mieltä siitä, että Simon oli ollut pyörtymäisillään pienen ruumiin ääressä, vaikka hän samalla osoitti inhoittavaa sydämmettömyyttä. Ja olihan sekin jos sitova todistus? Ilkiön syyllisyyttä ei kukaan voinut enää epäillä.

Kun Delbos näin oli esittänyt kanteen sisällön, jatkoi hän.

— Siveelliset mahdottomuudet siinä ovat niin kouraantuntuvat ettei kukaan, jolla on vähääkään tervettä järkeä, voi uskoa Simonia syylliseksi; ja sitten siinä ilmaantuu asiallisiakin epätodennäköisyyksiä. Mutta me emme voi salata itseltämme sitä, että tämä kauhea juttu on kyllin todennäköinen vallatakseen joukon mielikuvituksen ja tullakseen tuollaiseksi tarumaiseksi legendaksi, joka saa järkähtämättömän totuuden voiman... Ja meidän heikkouksemme on siinä, ettemme voi asettaa todellista kuvausta tapahtumasta muodostumaisillaan olevaa legendaan vastaan. Tuo arvelu yöllisestä kuleksijasta, josta näytte pitävän kiinni, kelpaa ainoastaan herättämään epäilyä valamiesten mielessä; sillä sitäkin vastaan voi lausua sangen päteviä väitteitä. Ketä tulee siis syyttää, ja minkälaisen tulee minun puolustussuunnitelmani olla.

Markus, joka siihen saakka oli tarkkaavaisesti kuunnellut, ei voinut pidättää huudahdusta, jossa hänen vähitellen muodostunut vakuutuksensa puhkesi ilmi.

— Minä olen varma siitä, että joku veljistä on murhaaja!

Delbos teki tyytyväisenä varman, myöntävän liikkeen ja sanoi vuorostaan.

— Aivan niin, minunkin vakuutukseni on siinä suhteessa järkähtämätön. Mitä enemmän tutkin asiaa, sitä enemmän tuntuu se minusta ainoalta mahdolliselta totuudelta.

Kun David huolestuneena puisti päätään, sanoi hän.

— Niin, minä tiedän, että jonkun munkin syyttäminen ilman täydellistä todistusta näyttää teistä äärettömän vaaralliselta veljenne kohtalolle. Ja te olette toden totta oikeassa, sillä jos emme täydellisesti voisi näyttää toteen, että meidän syyttämämme munkki on murhaaja, huononisi meidän asiamme vielä kunnian loukkauksesta, joka tulisi meille kalliiksi näinä typerän, kirkollisen taantumuksen aikoina... Minun täytyy kuitenkin puolustaa häntä, ja eikö paras keino todistaa veljenne viattomuutta ole juuri näyttää kuka on oikea syyllinen? Te sanotte, että täytyy varmaan tietää kuka se on, ja minä tahtoisinkin puhua juuri siitä perinpohjaisesti teidän kanssanne.

Keskustelua jatkui. Markus selitti syyt vakaumukseensa, että ainoastaan joku veljien koulun jäsen voi olla syyllinen. Ensiksikin oli kirjoituskaava silminnähävästi sieltä, sen todisti selvästi tapaus Milhomme-rouvien luona: Sébastienin tunnustus ja sanansa peruuttaminen; sen lisäksi tuli vielä nimimerkki, kaavan kadonnut kulma, joka ehkä oli salaa revitty irti, joka oli täydellinen selittämätön arvoitus, mutta jossa hän tunsi totuuden piilevän. Ratkaisevana siveellisenä todistuksena oli se tavaton puuha, johon veljeskunta oli yhtynyt saadakseen Simonin syytetyksi ja tuomituksi. Se ei olisi näin kääntänyt koko maailmaa nurin, jollei sillä olisi ollut oma nahka vaarassa. Samalla kertaa se tosin kyllä tahtoi myös hävittää koko maallikko-opetuksen, saavuttaa kirkolle voiton. Lopuksi oli tuo raiskaus ja murha kuin leimalla varustettu, siinä ilmenevä julma ja salainen sadismi, halpamaisuuden ja uskonnollisuuden sekoitus ilmaisivat munkin. Mutta nämä yksinkertaisen johdonmukaisuuden ja ajattelemisen avulla saadut todistukset eivät voineet riittää. Markus tunnusti sen mielellään, ja hän oli epätoivoissaan siitä, että hänen oli täytynyt toimittaa tutkimuksensa sellaisessa pimeydessä, keskellä hämmennystä ja kauhua, joita taitavat ja näkymättömät kädet näyttivät päivä päivältä enentävän.

— Kuulkaapas, sanoi Delbos, ettekö epäile veli Fulgentiusta tai isä Philibiniä?

— Oi! en, vastasi Markus. Näin heidät ruumiin ääressä sinä aamuna, jolloin rikos keksittiin. Veli Fulgentius meni torstai-iltana aivan varmaan kapusiinien kappelista suoraan kouluunsa. Hän on kyllä turhamainen ja turmeltunut mies, mutta en luule, että hän olisi voinut tehdä noin hirveitä tekoja. Isä Philibinin suhteen taas on todistettu, että hän koko sen illan oli Valmarien kolleegioissa. Sen lisäksi hän tuntuu minusta pohjaltaan rehelliseltä, kunnan mieheltä, vaikka onkin hiukan juonikas.

Synty hetken hiljaisuus. Miettiväisenä katsoen etäisyyteen Markus jatkoi.

— Tuona aamuna tapahtui kuitenkin minun saapuessani paikalle jotain, jota en voi selittää itselleni. Isä Philibin oli ottanut lattialta "Petit Beaumontaisin" ja kirjoituskaavan, jotka olivat sylen tahraamat ja pureskellut, ja minä kysyn itseltäni eikö hän silloin käyttänyt hetkeä hyväkseen repiäkseen irti ja

kätkeäkseen tuon kirjoituskaavan kulman, jossa olisi voinut olla jonkunlainen tunnusmerkki. Apuopettaja Mignot vakuuttaa kyllä nyt että kulma oli alkuaan ollut poissa, vaikka hän ensin epäilikin sitä.

— Entäs kolme apulaisveljeä, Isidor, Lazarus ja Gorgias? kysyi Delbos uudelleen.

David, joka omalla tahollaan ihailtavalla innolla, nerolla ja kärsivällisyydellä lakkaamatta tutki asiaa, puisti päätään.

— Kaikki kolme voivat omaistensa avulla todistaa olleensa muualla rikoksen tapahtuessa, puhumattakaan siitä että uskovaiset kaikki pitävät heidän puoltaan tuomioistuimen edessä. Näyttää siltä kuin kaksi ensinmainittua olisivat johtajansa, veli Fulgentiuksen seurassa palanneet kouluun. Veli Gorgias taas meni saattamaan erästä lasta; mutta puoli yksitoista sanotaan hänenkin olleen koulussa, minkä koko veljeskunta todistaa, samoin kuin muutkin todistajat, tosin kyllä veljien ystäviä nekin, jotka sanovat nähneensä hänen palaavan.

Markus puuttui taas puheeseen miettiväisen näköisenä, katse luotuna etäisyyteen.

— Veli Gorgias ei miellytä minua, olen paljon ajatellut häntä... Lapsi, jota hän saattoi, oli pikku Polydor, Pélagien, vaimoni sukulaisten keittäjäntären veljenpoika: minä koetin saada häntä puhumaan, mutta hän on umpimielinen, valehtelija ja laiska, enkä voinut saada häneltä muuta, kuin vielä enemmän hämmennystä... Niin, veli Gorgiaan kasvot ja olemus eivät mene mielestäni. Hänen sanotaan olevan raa'an, aistillisen ja kyynillisen, hänen jumalisuutensa on ylenpalttinen, uskontonsa ankara ja suvaitsematon. Toiselta puolen on minulle kerrottu, että hän ennen on ollut tekemisissä isä Philibinin sekä itse isä Crabotinkin kanssa... Veli Gorgias, ah! jonkun aikaa luulin jo hänen olevan se, jota haemme... Eikä minulla sitten ollut muuta kuin arveluja.

— Veli Gorgias, sanoi David yhä puistaen päätään, ei todellakaan tee hyvää vaikutusta, minulla on aivan sama tunne kuin teilläkin. Mutta onko viisasta syyttää häntä, kun meillä on ainoastaan arveluita, niinkuin sanoitte, häntä vastaan esiin tuotavina? Emme saisi ainoatakaan todistajaa puolellemme, kaikki kannattaisivat veljeä, puhdistaisivat hänet meidän jumalattomista syytöksistämme.

Delbos oli kuunnellut tarkkaavaisesti.

— Minun on mahdotonta puolustaa veljeänne, toisti hän, jos emme vie taistelua vihollisen alueelle... Ja huomatkaa, että ainoa apu, josta voitte toivoa jotain hyötyä, on ehkä tuleva kirkolta itseltään; sillä yleisesti kerrotaan että vanha riita piispamme, hänen ylhäisyytensä Bergerotin ja kaikkivaltiaan isä Crabotin välillä on muuttunut sangen katkeraksi juuri Simonin jutun tähden... Minä luulen, isä Crabotin olevan se salainen voima, se näkymätön käsi, josta te olette puhuneet, ja joka johtaa koko juttua. En tietysti syytä häntä itseään; mutta hän on aivan varmaan se tahto ja voima, joka suojelee syyllistä. Ja ahdistamamme häntä, tähtäämme oikeaan... Ottamattakaan lukuun sitä, että silloin saamme piispan puolellemme, ei tosin julkisesti, mutta eikö moinen tuki merkitse jotain, vaikka salaisenakin?

Markus hymyili epäilevästi, ikäänkuin olisi hän tahtonut sanoa, ettei kirkolta milloinkaan saanut apua totuuden ja inhimillisen oikeuden töihin. Muuten oli hänenkin mielestään isä Crabot vihollinen; ja tämän miehen ahdistaminen, hänen kukistamisensa, se oli todellista taistelua. He keskustelivat siis isä Crabotista ja hänen menneisyydestään, jota kaunisti eräs salaperäinen tarina. Häntä luultiin erään kuuluisan kenraalin, erään ensimmäisen keisarikunnan aikuisen prinssin pojaksi, ja tämä levitti hurskaan papin ympärille isänmaallisten sielujen silmissä sotaisen kunnian loistavan sädekehän. Mutta kertomus hänen kääntymisestään, ne romanttiset asianhaarat, jotka liittyivät hänen papiksi rupeamiseensa, liikuttivat vielä enemmän uskovaisten sydämiä. Ollessaan kolmenkymmenen vuotias, rikas, kaunis ja miellyttävä mies, aikoi hän naida erään viehättävän lesken, rikkaan ja korkeasukuisen ruhtinattaren. Mutta silloin säälimätön kuolema korjasi parhaimmassa kukoistuksessaan olevan ruhtinattaren. Hänen omien sanojensa mukaan oli tämä kauhea isku johdattanut hänet Jumalan luokse, näyttämällä hänelle tämän mailman ilojen katkeran turhuuden. Ja tällä oli hän saavuttanut kaikkien naisten sääliväisen rakkauden; he olivat hänelle äärettömän kiitollisia siitä, että hän turvautui Jumalaan menettäessään ainoan rakastamansa naisen. Toinen juttu Valmarien kolleegion perustamisesta teki hänet vieläkin rakkaammaksi seudun naisille. Valmarien tilukset omisti silloin vanha kreivitär de Quédeville, joka nuoruudessaan oli ollut kuuluisa huikentelevaisuudestaan ja rakkausseikkailuistaan, ja joka oli tullut sinne loppuiäkseen puhdistumaan synneistään ankarissa uskonnon harjoituksissa. Hänen poikansa ja miniänsä olivat eräällä matkalla joutuneet tapaturmaisen kuoleman uhriksi, ja hänellä oli luonaan pojanpoikansa ja ainoa perillisensä Gaston, yhdeksän vuotias, tavattoman pahankurinen lapsi, joka alituisesti käytti törkeitä sanoja ja oli kovin raju leikeissään. Kun kreivitär ei ollut saanut häntä tottelemaan eikä uskaltanut lähettää häntä kasvatuslaitokseen, oli hän päättänyt ottaa pojan kasvattajaksi nuoren jesuiitan, isä Philibinin, joka silloin oli kahdenkymmenenkuuden vuotias, talonpoikainen suvultaan ja käytökseltään, mutta jota hänelle oli suositeltu suuren mielenlujutensa tähden. Tämä kasvattaja oli nähtävästi tuonut isä Crabotin kreivittären luo. Isä Crabot oli viisi tai kuusi

vuotta isä Philibiniä vanhempi ja oli täydessä pyhyidenloistossaan tuon rakkaushistorian tähden, joka oli saanut niin surullisen ja hurskaan lopun. Kuusi kuukautta myöhemmin isä Crabot ystävänä ja rippisänä hallitsi Valmariessa, oli tiluksien todellinen herra ja muutamien pahojen ihmisten puheiden mukaan myöskin kreivittären rakastaja; tämä oli muka huolimatta korkeasta ijästään langennut takaisin entiseen irstauteensa. Hetkeksi näytti siltä kuin olisi vallaton Gaston häirinnyt onnellista rauhaa tässä ruhtinaallisessa linnassa vanhoine puineen, puroineen, äärettömine, viheriäisine ruohokenttineen, ja silloin ajottiin lähettää hänet jesuiittain luo Pariisiin. Hän kiipesi poppelien latvaan särkemään korpipesiä, heittäytyi vaatteet päällä jokeen pyydystämään ankeriaita, tuli sisään vaatteet repaleisina, kädet ja jalat mustelmilla, kasvot verissä eikä isä Philibinin kuuluisa ankaruus voinut häneen mitään vaikuttaa. Mutta äkkiä saivat asiat surullisen ratkaisun. Gaston hukkuu ollessaan kävelemässä isä Philibinin seurassa. Tämä kertoi hänen pudonneen johonkin vaaralliseen kuoppaan, josta eräs toinen viisitoistavuotias nulikka, Georges Plumet, linnan puutarhurin poika ja Gastonin vallattomuustoveri, ei ollut voinut vetää häntä ylös juostessaan apuun, kun oli kaukaa nähnyt onnettomuuden. Surun murtamana kreivitär kuoli seuraavana vuonna antaen Valmarien ja kaiken omaisuutensa perinnöksi isä Crabotille, tai oikeastaan eräälle kirkollismieliselle pankkiirille Beaumontissa, joka vaan nöyrästi lainasi nimensä ja sai määräyksen perustaa tiluksille jesuiitoille uskotun kolleegion. Myöhemmin tuli isä Crabot sinne rehtoriksi, ja kolleegio oli nyt kymmenen vuotta toiminut hänen johtamanaan. Hän hallitsi siellä taas, asuen pienessä kolkossa kammiossa, jossa seinät olivat paljaat, huonekaluina ainoastaan pieni makuulavitsa, pöytä ja kaksi tuolia, ja jonka hän itse siivosi. Hän ripitti naisia kappelissa, mutta miehiä tässä kammiossa ikäänkuin ylpeillen siitä köyhyydestä ja yksinäisyydestä, jossa hän eli ankarissa uskonnon harjoituksissa, jättäen isä Philibinille jokapäiväiset huolet laitoksen oppilaista. Mutta vaikka hän heille näyttäytyikin vain harvoin, oli hänellä määrätty vastaanottopäivät; hän kävi usein perheissä etenkin aatelissukuisten rouvien ja nuorten tyttöjen luona, huolehti rakkaiden poikiensa ja rakkaiden tytärtensä tulevaisuudesta, solmiten avioliittoja, hankkien hyviä paikkoja, käyttäen tätä ylhäistä maailmaa Jumalan ja oman veljeskuntansa kunniaksi. Ja tällä tavoin oli hän tullut kaikkivaltiaaksi.

— Oikeastaan, jatkoi Delbos, tuntuu isä Crabot minusta keskinkertaiselta kyvyltä, jonka kaikki voima riippuu ihmisten tyhmyydestä; minä epäilen enemmän isä Philibiniä, jota te kutsutte kunnan mieheksi, mutta joka minuun tekee omituisen vaikutuksen, suorine, tylyine käytöksineen... Heidän kertomuksensa kreivitär de Quédevillen ajoista on hyvin hämärä, samoin kuin tuo lapsen kuolema ja heidän tuskinpa aivan lailliset toimensa saadakseen haltuunsa alueen ja omaisuuden. Ja pahinta on, että hukkumisen ainoa todistaja, puutarhurin poika Georges Plumet on juuri veli Gorgias, jota isä Philibin oli ruvennut suuresti rakastamaan, ja josta hän teki munkin. Ja nykyisissä hämärissä tapauksissa nämä kolme miestä toimivat taas yhdessä, sillä jos veli Gorgias on syyllinen, saisivat kahden muun ponnistukset häntä pelastaakseen selityksensä tärkeistä persoonallisista syistä: heillä on ehkä omallatunnollaan murha ja he pelkäävät, että veli Gorgias ilmaisisi sen, jos hänet jätettäisiin auttamatta... Pahaksi onneksi nämä kaikki ovat, niinkuin jo sanoitte, pelkkiä arveluita ja otaksumisia, jota vastoin me tarvitsisimme varmoja, todistettuja tosiasioita. Siis etsikäämme vielä, puolustaminen on mahdollinen ainoastaan siinä tapauksessa, sanon sen vielä kerran, että minulla on kyllicksi aseita ollakseni syyttäjää ja kostajaa.

David ja Markus saivat tästä keskustelusta uutta intoa. Ja niinkuin he olivat aavistaneetkin, saivat he ilokseen nähdä sisäisen riidan puhkeavan kirkollisten leirissä. Mailleboisin kirkkoherra isä Quandieu ei ollut salannut uskoaan Simonin viattomuuteen. Hän ei kuitenkaan mennyt niin kauas, että olisi epäillyt jotakin veljistä, vaikka hän hyvin tunsikin kaikki heidän häpeälliset tekonsa. Mutta käytöksellään hän ilmaisi paheksuvansa veljien ja kapusiinien ankaraa taistelua voittaakseen puolelleen koko seudun; sillä paitsi sitä, että hän kadotti yhden lampaistaan jokaisessa munkkien voitossa, oli hän siksi valistunut ja ajatteleva, että suri itse uskonnon tähden tätä mitä alhaisimman taikauskon voittoa. Yleisen mielipiteen tultua harhaan viedyksi, oli hän pysynyt puolueettomana, puhumatta enää sanaakaan näistä asioista. Hän oli huolissaan nähdessään kirkkonsa tyhjenevän ja köyhtyvän, peläten hurskaassa jumalisuudessaan, että lopuksi häväistäisiin ja kuoletettaisiin hänen lempeä Herransa, hänen laupias ja rakastavainen Jumalansa, ja tehtäisiin hänestä valheen ja vääryyden Jumala. Ja silloin hänen ainoa lohdutuksensa oli se, että hän oli samaa mieltä kuin hänen ylhäisyytensä Bergerot, joka rakasti häntä, ja jonka luona hän usein kävi. Samoin kuin häntä itseäänkin, syytettiin hänen ylhäisyyttään huolimatta hänen suuresta jumalisuudestaan gallikaanisuudesta, mikä aivan yksinkertaisesti merkitsi sitä, että hän ei kumartanut Roomaa, ja että hän puhdasuskoisena vastusti kuvainpalvelusta ja väärien ihmeiden julkeata kauppaa. Piispa Bergerot seurasi alakuloisena kapusiinien valloituksia Mailleboisissa, ja sitä julkeata rahan keräämistä, jota he toimittivat kappeliinsa sijoittamansa Pyhän Antonius Padualaisen avulla. Se oli hirveätä ja petollista kilpailua, jossa Saint-Martinin kirkko ja sen kirkkoherra Quandieu joutuivat tappiolle. Piispan huolta lisäsi vielä se, että hän kapusiinien apulaisiksi huomasi jesuiitat, kaikki hänen vihollisensa isä Crabotin tottuneet joukot, ja hän sai kaikkialla nähdä hänen vaikutustaan vastustamassa hänen toimiaan ja pyrkimässä hänen sijassaan hiippakunnan hallitsijaksi. Hän syytti jesuiittoja siitä, että he pakoittavat Jumalan tulemaan ihmisten luo sen sijaan, että ihmisten pitäisi antautua Jumalalle, hän piti heitä maallismielisyyden ja uskosta luopumisen levittäjinä ja siten kirkon hävittäjinä. Nähdessään heidän niin kiukkuisesti vainoovan onnetonta Simonia, olikin hänessä herännyt epäilyksiä ja hän oli itse huolellisesti tutkinut asiaa apotti Quandieun kanssa, joka oli tapahtumien

läheisyydessä. Silloin oli hän varmaankin saanut varmuutta epäilyksiinsä, ehkä hän tunsikin syyllisen nimenkin. Mutta mitä hän päättäisi tehdä, kuinka uskaltaisi hän syyttää munkkeja, pelkäämättä vahingoittavansa myös kirkkoa? Siihen ei hänen rohkeutensa voinut riittää. Ja hän tunsikin suurta katkeruutta pakollisesta vaihtelostaan, levottomana hänkin siitä hirveästä ja surullisesta kohtalosta, joka tulisi hänen uneksimansa hyvän, rauhallisen ja oikeudenmukaisen kirkon osaksi.

Hänen ylhäisyytensä Bergerot ei kuitenkaan täydellisesti taipunut. Ajatus, että hänen rakastamansa apotti Quandieu auttamattomasti joutuisi häviöön niiden tempelikauppiaiden kautta, oli hänelle sietämätön. Ja hän käytti hyväkseen tarkastusmatkaa ja saapui Mailleboisiin, missä hän itse aikoi toimittaa jumalanpalveluksen, osoittaakseen kunnioitustaan vanhalle, kauniille Saint-Martin kirkolle, jonka laiva oli rakennettu neljännellätoista vuosisadalla. Saarnassaan uskalsi hän moittia alhaista taikauskkoa, puhui hän suoraan siitä kaupasta, jota kapusiinit harjoittivat kappelissaan, ja joka oli vilkasta kuin hyvässäkin kauppapuodissa. Kukaan ei erehtynyt, kaikki huomasivat, ettei isku tarkoittanut ainoastaan isä Theodosiusta, vaan hänen takanaan itse isä Crabotia. Ja kun hänen ylhäisyytensä lopuksi lausui toivonsa, että Ranskan kirkko pysyisi kaiken totuuden ja kaiken oikeuden puhtaana lähteenä, tuli kiukku vieläkin suuremmaksi, sillä kaikki ymmärsivät hänen tarkoittaneen Simonia, ja häntä syytettiin siitä, että hän piti veljiä juutalaisten, petturien ja luopioiden vertaisina. Palattuaan piispanpalatsiinsa hän varmaankin kauhistui rohkeuttaan nähdessään kuinka ylenmääräistä katkeruutta se herätti, ja kerrottiin että apotti Quandieun käydessä häntä kiittämässä, piispa ja halpa kirkkoherra olivat itkeneet yhdessä.

Beaumontissa mielenkuuhu yhä kasvoi, kuta enemmän rikosasiain oikeuden istunto lähestyi. Syyttäjävirasto oli lähettänyt asiakirjan takaisin valtion asianajotoimistoon, ja juttu oli määrätty maanantaiksi lokakuun 20 päiväksi. Piispan käytös kiihoitti vielä enemmän intohimoja. "Petit Beaumontais" kylvi vihaa joka aamu valheellisilla häväistyskirjoituksillaan. Se raivosi piispaa vastaan enemmän kuin itse "la Croix de Beaumont", joka kumminkin oli jesuiittain käsissä. Simonistit olivat saaneet uutta toivoa hänen ylhäisyytensä Bergerotin odottamattomasta kannatuksesta. Mutta antisimonistit käyttivät sitä hyväkseen myrkyttääkseen yleistä mielipidettä uusilla jutuilla, he olivat muun muassa keksineet sen, että oli perustettu juutalainen liitto, jonka tarkoitus oli miljoonilla lahjoa kaikki tämän mailman mahtavat. Niinpä oli hänen ylhäisyytensä Bergerot muka saanut kolme miljoonaa. Siitä alkaen koko kaupunki oli kuin raivossa. Yhteiskunnan alimmista kerroksista alkaen ylimpiin saakka, Mauviotista, työmiesten etukaupungista, Jaffres-kadulle, ylhäisön kaupunginosaan asti, samoin kuin Fontanier-kadulla ja sen läheisillä kapeilla syrjäkaduilla kiihtyi taistelu yhä, harvalukuiset simonistit hävisivät yhä kasvavaan, vimmastuneeseen antisimonistijoukkoon. Aijottiin viheltää normaalikoulun johtajalle, Salvanille, jota epäiltiin simonistiksi, jota vastoin lyseon rehtoria Depinvilliersiä, juutalaisvihollista ja isänmaanystävää tervehdittiin ihastushuudoilla. Palkatut joukkio, joihin kirkollismielinen nuoriso yhtyi, kuljeskelivat kaduilla ja uhkailivat juutalaisia kauppoja. Ja surullista oli nähdä kuinka tasavaltalaiset työmiehet ja sosialistit vähitellen tulivat välinpitämättömiksi tai menivät oikeuden vastustajien puolelle. Silloin vallitsi pelko, raukkamaisuus kasvoi suunnattomaksi, ja kaikki yhteiskunnalliset voimat liittoutuivat yhteen onnetonta syytettyä vastaan, joka vankilassaan lakkaamatta vakuutti viattomuuttaan. Yliopisto, rehtori Forbes etunenässä, ei tehnyt enää mitään hänen hyväkseen, peläten tuottavansa itselleen häpeää. Hallitus, jota edusti prefekti Hennebise, oli alusta alkaen pysynyt välinpitämättömänä, tahtomatta joutua ikävyyksiin. Valtiollinen piiri, edusmiehet ja senaattorit, oli, niinkuin Lemarrois oli ennustanut, ollut vaiti, peläten ettei heitä valittaisi uudelleen, jos he sanoisivat toista kuin heidän valitsijansa. Kirkko, johon piispa ei enää kuulunut, ja jonka todellinen pää oli isä Crabot, vaati että kaikki juutalaiset, protestantit ja vapaamuurarit hävitettäisiin. Sotajoukkokin vaati kenraali Jaroussen kautta maan puhdistamista, keisarin tai kuninkaan valitsemista, sitten kun isänmaanpetturit ja jumalankieltäjät ensin oli hakattu maahan. Sitten oli vielä tuomioistuin, johon kaikki katseet toivovina olivat kääntyneet, sillä olihan sillä vallassaan ratkaisu, saastaisen juutalaisen tuomitseminen, joka olisi Ranskan ainoa pelastus. Presidentti Gagnon ja valtion prokuraattori Raoul de la Bissonnière olivat näin tulleet mahtaviksi henkilöiksi, joita kukaan ei epäillyt, sillä kaikki tiesivät heidän vastustavan Simonia sekä ennen kaikkea toivovan ylenemistä ja kansan suosion saavuttamista.

Kun valamiesten nimet tulivat tunnetuiksi, yltyivät juonet ja raivo yhä. Valamiesten joukossa oli useita kauppiaita, muutamia tehtailijoita, kaksi virasta eronnutta kapteenia, yksi lääkäri ja yksi arkkitehti. Ja heti alkoi sota, heihin koetettiin vaikuttaa mitä hirveimmällä tavalla; "Petit Beaumontais" julkaisi heidän nimensä ja osoitteensa, jättäen heidät kansan vimman uhriksi, elleivät he tuomitsisi. He saivat nimettömiä kirjeitä, he saivat hämmästykseseen ottaa vastaan odottamattomia vieraita, ja heidän ympäristönsä rukoili heitä ajattelemaan vaimojaan ja lapsiaan. Jaffres-kadun salongeissa huviteltiin koettamalla arvata kunkin valamiehen mielipidettä. Tuomitsisiko valamiehistö, vaiko ei? se oli seuraleikkinä. Etenkin kauniin rouva Lemarroisin vastaanottopäivänä, lauantaina, ei muusta puhuttu kuin siitä. Ja hänen luonaan kävivät pieni, ruma ja tummaverinen kenraalinrouva Jarousse, jonka ihmiset sanoivat inhoittavalla tavalla olevan kenraalille uskoton; komea presidentinrouva Gagnon, hiutuva kaunotar, jota kaikki nuoret viransijaiset rakastivat; prefektinrouva Hennebise, hieno ja

varovainen pariisitar, joka puhui vähän ja kuunteli paljon, siellä kävi myöskin ankara rouva Daix, tutkintotuomarin vaimo, sekä joskus rouva de la Bissonnière, valtion prokuraattorin vaimo, joka oli lempeä ja vaatimaton ja kävi harvoin vieraisissa. Kaikki nämä olivat saapuneet Désiradeen erääseen juhlaan, jonka Sangleboef parooni Nathanin neuvosta pani toimeen. Parooni Nathan oli saanut tyttärensä Lean, nykyisen katolilaisen Marien, luopumaan tavallisesta välinpitämättömyydestään, antautuakseen jonkun hyvän asian palvelukseen, niinkuin muutkin naiset. Naisten osa tässä jutussa oli todellakin suuri: he olivat kokonaisen sotajoukon arvoiset, niinkuin nuori edusmies Marcilly sanoi, joka itse oli milloin simonisti milloin antisimonisti. Hämmäntämään ihmisten mieltä syntyi vielä viimeinen riita sen johdosta että "Petit Beaumontais" eräänä aamuna vaati osan todistajain kuulustelusta tapahtuvaksi lukittujen ovien takana. Lehti ei varmaankaan ollut keksinyt tätä aivan yksin, siinä huomasi syvää kansajoukkojen tuntemusta, ja se perustui toivoon että tuollainen salaperäisyys tekisi syytöksen vieläkin kamalammaksi, ja sitä paitsi olisi helppo puolustaa syyttömän tuomitsemista todistuksilla, joita yleisö ei tuntenut. Simonistit huomasivat vaaran, vastustivat ehdotusta ja vaativat täydellistä julkisuutta; jota vastoin antisimonistit pyhällä harmilla huusivat, että se oli häväistys, kysyivät aiottiinko kunnollisten ihmisten korvia saastuttaa semmoisilla inhoittavilla yksityisseikoilla kuin esimerkiksi lääkärin tiedonannolla, jossa ruumiinavauksen tulokset luetellaan, ja jota on mahdoton antaa naisten kuulla. Viimeisellä viikolla vallitsi Beaumontissa siten hirveä sekasorto.

Vihdoin saapui tuo suuri päivä, 20 päivä lokakuuta. Kouluajan alkaessa oli Markuksen täytynyt muuttaa takaisin Jonvilleen vaimonsa Genevièven ja tyttärensä Louisen kanssa, jotka rouva Duparque ja rouva Berthereau olivat tahtoneet pitää luonaan koko lupa-ajan. Markus oli suostunut siihen mielellään, sillä asuessaan Mailleboisissa voi hän suoranaishemmin toimittaa tutkimisiaan, joista pahaksi onneksi ei ollut mitään tulosta. Hän oli kuitenkin siksi paljon kärsinyt vaikeasta asemastaan vanhojen rouvien luona, jossa ei sanaakaan mainittu kuuluisasta jutusta, että tunsu itsensä onnelliseksi päästessään takaisin rauhalliseen kouluunsa, leikkivien lasten joukkoon, joista muutamat olivat tulleet hänelle sangen rakkaiksi. Hän oli kutsuttu todistajaksi, ja hän odotti juttua suurella mielenliikutuksella, uskoen taas itsepäisesti totuuden ja oikeuden voittoon, ja toivoen Simonin julistamista syyttömäksi. Hänestä tuntui mahdottomalta, että meidän päivinämme vapaassa ja jalomielisessä Ranskassa joku voitaisiin tuomita ilman todistuksia. Hänen maanantaiaamuna saapuessaan Beaumontiin, oli kaupunki kuin piiritystilassa. Sotajoukkoja oli käsketty olemaan valmiina, santarmit ja sotamiehet vartioivat oikeuspalatsin ympäristöjä; ja kun Markus tahtoi mennä sisään, oli hänellä kaikellaisia vastuksia voitettavanaan, vaikka hänellä oli manukirja. Sisällä olivat portaat ja käytävät samoin täynnä sotaväkeä. Suuri ja aivan uusi istuntosali loisti kullasta ja keinotekoisesta marmorista, ja sitä valaisi kuusi suurta akkunaa. Se oli täpö täynnä ihmisiä jo kaksi tuntia ennen tutkinnon alkamista: koko Beaumontin ylhäisö istui tuomarien nojatuolien takana: hienosti puettuja naisia siellä täällä, todistajien istuimillakin; seisomapaikoilla oltiin jo hyvin meluavia, siellä oli erityisesti valittu yleisö, jossa tunsu käskyläisten kasvoja, kadulta palkattuja huutajia, ja muutamia katolilaisia vallattomia nuorukaisia. Odotus oli pitkä. Markuksella oli aikaa tutkia kasvoja, tuntea millaisten vihamielisten intohimojen vallitessa juttu oli tuleva esiin.

Oikeusistuimen jäsenet tulivat esiin, Gagnon ja hänen asessorinsa, valtion prokuraattorin La Bissonnièren seuraamina. Ensimmäiset muodollisuudet toimitettiin nopeasti. Kerrottiin, että juryn arpominen oli ollut vaikea, sillä useat valamiehistä olivat tahtoneet tulla julistetuiksi esteellisiksi, siihen määrin pelkäsivät he saavansa jonkunlaista vastuunalaisuutta jutussa. Vihdoin saapuivat nuo kaksitoista valamiestä ja asettuivat paikoilleen. Heitä oli viisi kauppiasta, kaksi tehtailijaa, kaksi koroillaan eläjää, yksi lääkäri, yksi arkkitehti ja yksi entinen kapteeni; arkkitehti Jaquin, joka oli hurskas mies ja työskenteli piispan hyväksi, astui ensimmäisenä esiin, ollen juryn johtaja. Puolustajat eivät olleet päästäneet häntä jurystä, sillä häntä pidettiin rehellisenä ja oikeudenmukaisena miehenä. Kun nämä miehet, joiden tuloa niin kiihkeästi on odotettu, ja joiden nimet kiertelivät suusta suuhun, astuivat sisään, valtasi antisimonistit epämääräinen pettymyksen tunne. Jotkut heistä näyttivät epäilyttäviltä, toivottiin että valamiehistö olisi ollut varmempi, olisi tuominnut jo ennakoita.

Sitten syntyi syvä hiljaisuus, Simonin tutkiminen alkoi. Hänen ulkomuotonsa ei aluksi miellyttänyt, hän oli mitättömän ja kömpelön näköinen. Kun hän sitten suoristi vartalonsa, näytti hän hävittömältä vastatessaan rauhallisesti ja kuivasti kysymyksiin. Presidentti Gagnon istui paikallaan ivallisen näköisenä niinkuin suurina päivinä ainakin, katsellen pienillä, harmailla silmillään asianajaja Delbosia, anarkistia, joksi häntä nimitti, ja jota hän oli luvannut hillitä paljaalla sormensa viittauksella. Sillävälän laski hän leikkiä ja koetti saada ihmisiä nauramaan, tullen kumminkin vähitellen hämilleen Simonin tyyneestä käytöksestä, hän kun ei voinut puhua ristiin, koska hän puhui totta. Presidentti rupesi hävyttömäksi ja koetti turhaan saada Delbosia vastustamaan, mutta tämä tunsu miehen, hymyili vain ja vaiken. Ensimmäinen päivä tuotti toivoa simonisteille ja teki vastustajat levottomiksi, syytetty oli selvillä selityksillään tarkasti määrännyt hetken, jolloin hän palasi Mailleboisiin, selittänyt kuinka hän meni suoraan vaimonsa luo, eikä presidentti voinut asettaa näitä selityksiä vastaan ainoatakaan todistettua tosiasiaa. Poislähdettäessä vihellettiin puolustaville todistajille, ja tappelu oli syntynyt oikeuspalatsin portailla.

Tiistaina oli todistajien kuulusteluun saapunut vielä enemmän ihmisiä. Ensimmäinen todistaja, apuopettaja Mignot ei ollut yhtä varma asiastaan kuin valmistavassa tutkinnossa, ei uskaltanut enää tarkasti määrätä hetkeä, jolloin oli kuullut ääniä ja askeleita ikäänkuin olisi tämän yksinkertaisen kunnan miehen omatunto tullut levottomaksi, kun sellaisen todistuksen hirveät seuraukset alkoivat käydä hänelle selviksi. Mutta neiti Rouzair oli säälimättömän kova ja varma; tyynesti hän sanoi kellon olleen täsmälleen neljännestä vailla yksitoista, ja hän lisäsi vielä tunteneensa aivan hyvin Simonin äänen ja askeleet. Sitten seurasi pitkä jono rautatievirkamiehiä, tullivirkamiehiä ja tavallisia kävelijöitä, joiden tuli selvittää oliko syytetty tullut puoli yhdentoista junalla, niinkuin kanteessa väitettiin, vaiko jalkaisin omien sanojensa mukaan: loppumattomia, epäselviä ja ristiriitaisia todistuksia, jotka tekivät pikemmin syytetylle suotuisan vaikutuksen. Sen jälkeen tulivat isä Philibinin ja veli Fulgentiuksen jännityksellä odotetut todistukset. Edellisen hyvin lyhyt tiedonanto tuotti pettymystä, sillä jesuiitta kertoi muutamilla lyhyillä sanoilla, kuinka hän oli löytänyt lapsen ruumiin lattialta vuoteen vierestä. Veli Fulgentius sitä vastoin huvitti koko salia sillä raivokkaalla kertomistavalla, millä hän esitti saman asian, tehden mielettömiä liikkeitä, niinkuin nuorasta vedettävä paperiukko: hän iloitsi suuresti kertomuksensa vaikutuksesta, hän oli jutun alusta alkaen lakkaamatta sotkenut ja pahentanut asioita. Vihdoin kutsuttiin esiin veljet Isidore, Lazarus ja Gorgias, jotka puolustaja erityisesti oli vaatinut todistajiksi. Delbos teki kahdelle ensimmäiselle ainoastaan mitättömiä kysymyksiä, mutta kun veli Gorgias tuli esiin, nousi hän seisomaan ja pysyi sitten koko ajan seisomassa. Veli Gorgias oli voimakas, laiha ja luiseva mies, hänen otsansa oli matala ja kova, poskipäät esiin pistävät, huulet paksut ja nenä suuri niinkuin kotkalla. Hänen mustissa ja parrattomissa kasvoissaan oli ylähuuli ikäänkuin suonenvetoisesti kohonnut samalla kertaa ivalliseen ja julmaan irvistyukseen, niin että hänen vahvat hampaansa aina näkyivät. Kun hän tuli esiin, puettuna vanhaan, mustaan kauhtanaansa, kaulassa valkea, tahraantunut kaulus, valtasi koko kuulijakunnan omituinen väristys, jonka syytä ei tiedetty. Ja asianajajan ja veljen välillä alkoi heti kaksintaistelu; siinä sateli kysymyksiä, teräviä kuin miekan iskut ja vastauksia, tuimia kuin iskunväistöt, murha-illasta, ajasta, jolloin todistaja oli saattanut pikku Polydoria, ja milloin hän oli palannut kouluun. Hämmästyneenä yleisö kuunteli, käsittämättä kyselyn ratkaisevaa tärkeyttä, sillä henkilö oli uusi sille. Julman ja ivallisen näköisellä veli Gorgiaalla oli aina vastaus valmiina, hän toi esiin todistuksia ja näytti toteen, että hän puoli yhdentoista aikana oli nukkunut kammiossaan; veljet Isidore ja Lazarus kutsuttiin takaisin, samoin tuotiin esille koulun portinvartija ja kaksi Mailleboisin asukasta, jotka olivat olleet myöhään kävelemässä: kaikki vanhoivat todeksi munkin tiedonannot. Tämän kaksintaistelun kuluessa presidentti Gragnon käytti tilaisuutta hyväkseen keskeyttääkseen Delbosia, sanoen hänen kysymyksillään solvaisevan Gorgiasta. Delbos vastasi, esitti johtopäätöksiä, teki täydellisen vastaväitöksen, jonka aikana veli Gorgias näytti riemuitsevan ja katsoi halveksivasti ympärilleen, ikäänkuin julkeasti sanoakseen, ettei hän mitään pelännyt, sillä häntä suojeli hänen ankara ja kova Jumalansa, joka oli hirveä kaikille uskottomille. Mutta vaikka Delbos ei saavuttanutkaan mitään suoranaisesti hyödyllistä tulosta, oli vastaväitös kuitenkin herättänyt suurta levottomuutta, ja muutamat pelkäsivät jo, että Simon pääsisi vapaaksi valamiehissä heränneiden epäilysten avulla. Sama pelko näytti vallanneen koko kirkollisen puolueen, sillä he tekivät uuden väitteen, sittenkun asiantuntijat, herrat Badoche ja Trabut olivat yleisen hämmästyksen vallitessa selittäneet löytäneensä Simonin alkukirjaimet kirjoituskaavassa, jossa kukaan muu ei niitä nähnyt. Kirjoituskaava olikin oikeastaan ainoa todistuskappale, koko juttu perustui siihen, ja näiden kummallisten asiantuntijain todistus oli siis äärettömän tärkeä. Se tuottaisi Simonin tuomion; ja silloin isä Philibin, joka koko ajan oli tarkkaavaisesti seurannut kuulustelua, pyysi tulla kutsutuksi esiin. Ja hän, joka ensin oli tahallaan välttänyt kaikkea huomiota, kertoi nyt kaikuvalla äänellä ja lyhyesti eräästä Simonin kirjeestä ystävälleen, jonka kirjeen hän oli nähnyt, ja joka oli varustettu samalla nimimerkillä. Kun Gragnon tahtoi saada lähempiä selityksiä, kohotti hän kätensä Kristuksen kuvaa kohden ja selitti teatterimaisesti, että se oli rippisalaisuus, josta hän ei tahtonut enempää puhua. Toinen istunto päättyi näin, kuumeisen sekasorron vallitessa.

Keskiviikkona tuli kysymys salaisesta tutkinnosta. Oli kuultavana lääkärin tiedonanto ja lasten todistukset. Presidentillä oli oikeus vaatia salaista tutkintoa. Kieltämättä häneltä tätä oikeutta, pyysi Delbos puhevuoroa ja osoitti mikä vaara olisi tällaisesta salaperäisyydestä ja teki lopuksi uusia johtopäätöksiä. Siitä huolimatta antoi Gragnon tyynesti käskyn, jonka santarmit panivat toimeen, työntämällä yleisön ulos salista. Syntyi tavaton mielenliikutus, ihmiset tulvasivat pois salista tyrkkien toisiaan ja käytävissä keskusteltiin kiivaasti. Kuulustelu sulettujen ovien takana kesti enemmän kuin kaksi tuntia, ja sillä ajalla kiihtymys yhä lisääntyi. Joukossa kierteli yhtä mittaa hirveitä uutisia ja tietoja ikäänkuin se, mitä istuntosalissa sanottiin olisi tiukkunut seinien läpi. Ensiksi kerrottiin lääkärin tiedonannon sisältö, jokaista sanaa siinä selitettiin, siihen lisättiin hirveitä yksityisseikkoja, joita siihen saakka ei oltu tunnettu, ja jotka todistavat täydellisesti Simonin syyllisyyden. Sitten seurasivat hänen oppilastensa, Bongardin, Doloirin, Savinin ja Milhommen lasten todistukset. Heidän kerrottiin sanoneen asioita, joita he eivät koskaan olleet voineet sanoa. Saatiin tietää, että hän oli heidät kaikki häväissyt: mentiinpä vihdoin niinkin pitkälle, että huolimatta Delbosin vastaväitteistä, joiden sanottiin olleen pelkkää teeskentelyä, väitettiin simonistien itse vaatineen salaista kuulustelua, pelastaakseen maallikkokoulun moisista häväistyksistä. Ja silloinhan tuomio oli varma. Sillä niille, joita riittävien todistusten puute Zéphirinin räähkäämisen ja murhan suhteen epäilyttäisi, voitaisiin huomauttaa siitä,

mitä oli saatu ilmi salaisessa kuulustelussa, ja jota he eivät tienneet. Kun ovet uudelleen avattiin, ryntäsi joukko tuulispäänä sisään, vainusi ilmassa niitä hirveitä asioita, joita se kuvitteli mielessään. Mutta istunnon lopussa kuulusteltiin ainoastaan muutamia puolustajan kutsumia todistajia, joiden joukossa oli myöskin Markus, ja jotka kaikki kertoivat kuinka lempeä ja hyvä mies Simon oli, ja kuinka hän rakasti ja jumaloi vaimoaan ja lapsiaan. Yksi ainoa näistä todistajista herätti hetkeksi huomiota. Se oli alkeiskoulun tarkastaja Mauraisin, jonka Delbos tahallaan oli hänen suureksi harmikseen kutsuttanut todistamaan. Mauraisin, yliopiston julkinen edustaja, joka samalla sekä tahtoi miellyttää antisimonisteja, että pelkäsi suututtavansa esimiestään, akatemian tarkastajaa Le Barazeriä, jonka hän tiesi salaiseksi simonistiksi, oli pakoitettu ensin tunnustamaan antaneensa Simonista erinomaisen arvolauseen, eikä hän voinut parantaa asiaansa muulla kuin epäselvillä viittauksilla ihmisluonteen salaperäisyydestä ja uskonnollisten intohimojen raivoisuudesta.

Torstaina ja perjantaina tapahtui La Bissonnièren loppuvaatimus ja Delbosin puolustuspuhe. Tutkinnon aikana oli La Bissonnière puhunut niin vähän kuin mahdollista, tehden muistiinpanoja ja katsellen kynsiään. Oikeastaan hänelläkin oli vähän paha olla, hän kysyi itseltään eikö hän tulisi pettämään hänelle osoitettua luottamusta, kun todistukset olivat niin mitättömiä. Hänen loppuvaatimuksensa olikin hyvin vähäpätöinen. Hän kannatti vain syytöstä ja osoitti rikollisuuden todennäköisyyden. Ja lopuksi hän aivan yksinkertaisesti vaati, että lakia käytettäisiin. Hän puhui tuskin kahta tuntia, ja hänen menestyksensä oli keskinkertainen ja levottomuus oikeussalissa suuri. Istunnon loppu ei riittänyt Delbosille, hän lopetti puolustuspuheensa vasta seuraavana päivänä. Hän oli puheessaan hyvin tyyni, kuiva ja ponteva; hän antoi ensiksi kuvan Simonista, kertoi kuinka hän työskenteli koulussaan, kunnioitettuna ja rakastettuna opettajana, kuinka hänellä kodissaan oli ihailtava vaimo ja suloisia lapsia. Sitten hän kuvaili halpamaisen rikoksen koko petomaisuuden, hän kysyi oliko mahdollista, että tällainen mies oli tehnyt moisen rikoksen. Hän otti yksitellen esiin syyttäjien esiintuomat todistukset ja näytti niiden mahdottomuuden ja arvottomuuden. Etenkin kirjoituskaavan ja asiantuntijoiden tiedonannon suhteen oli hän ankara, hän näytti toteen, ettei tätä ainoata todistuskappaletta voitu käyttää Simonia vastaan, osoittaen kuinka typerä herrojen Badochen ja Trabutin tiedonanto oli. Hän väitteli, hän teki tyhjäksi kaikki todistukset, nekin, jotka oli lausuttu lukittujen ovien takana ja sai siitä taas muistutuksen Gragnonilta, heidän välillään syntyi oikein riita. Ja tästä alkaen hän sai joka hetki pelätä että häntä kiellettäisiin puhumasta; hän muuttui puolustajasta syyttäjäksi, hän veti oikeuden eteen veljet, kapusiinit ja itse jesuiitatkin. Hän tarkoitti silminnähävästi isä Crabotia osuakseen pahuuden alkujuureen niinkuin hän tahtoi. Joku veljistä yksin oli voinut tehdä rikoksen, hän osoitti että se oli veli Gorgias mainitsematta kuitenkaan hänen nimeään, hän luetteli kaikki syyt, joihin hän perusti vakaumuksensa, hän ilmitoi sen salaisen vehkeilyn, sen laajan kirkollismielisten liiton, jonka uhriksi Simon oli joutunut, osoitti, että viattoman tuomitsemista välttämättömyydellä vaadittiin, jotta syyllinen voitaisiin pelastaa. Ja kääntyen valamiesten puoleen huusi hän lopuksi, että yleisö nähtävästi ei vaatinut heitä tuomitsemaan pikku Zéphirinin murhaajaa, vaan maallikko-opettajaa ja juutalaista. Puolustuspuheen loppua, jota keskeyttivät lakkaamatta presidentin vastaväitteet ja yleisön viheltäminen, pidettiin ylipäänsä kaunopuheisuuden huippuna, ja se asetti Delbosin parhaiden asianajajien joukkoon, mutta se oli hänen puolustettavalleen epäilemättä tuottava pikaisen tuomion. La Bissonnière olikin heti tekeytynyt surullisen ja loukkaantuneen näköiseksi lausuakseen vastaväitteen. Ennen kuulumaton häväistys oli tapahtunut, puolustaja oli uskaltanut syyttää yhtä veljistä, vaikkei hänellä ollut ainoatakaan oikeaa todistusta. Hän oli tehnyt vielä enemmän, oli julistanut hänen rikostovereikseen hänen esimiehensä, toisia munkkeja, vieläpä erään korkean henkilönkin, jonka edessä kaikki kunnon ihmiset nöyrästi kumarsivat. Uskontoa oli solvattu, anarkistiset intohimot oli päästetty valloilleen, isänmaanpetturit ja jumalankieltäjät olivat saattaneet koko maan perikadon partaalle. Lähes kolme tuntia hän näin raivosi yhteiskunnan vihollisia vastaan, käyttäen hyvin koristettua kieltä, ojentaen pientä vartaloaan, ikäänkuin tuntien nousevansa toivomaansa suurta tulevaisuutta kohden. Lopuksi hän kysyi ivallisesti, oliko juutalaisuus tarpeeksi aina todistamaan viattomuutta ja pyysi valamiehiä käyttämään kaikkea ankaruuttaan ja tuomitsemaan kuolemaan kurjan häväisijän ja lapsenmurhaajan. Yleisö puhkesi raivokkaihin kättentaputuksiin, ja Delbos, joka vastasi kiivaasti ja katkerasti, sai siitä palkakseen herjauksia ja uhkauksia.

Kello oli jo seitsemän illalla kun jury vetäytyi keskusteluhuoneeseensa. Koska oikeusistuimen sille asettamia kysymyksiä ei ollut monta, toivottiin heidän suoriutuvan niistä yhdessä tunnissa, niin että päästäisiin syömään päivällistä. Oli tullut pimeä, ja muutamille pöydille asetetut lamput valaisivat niukasti laajaa salia. Sanomalehdistön penkille, jolla vielä työskenteli kaikkialta saapuneita sanomalehtimiehiä, oli asetettu muutamia kynttilöitä. Ilma huoneessa, jossa liikkui suuria, jyliä varjoja, oli huumava ja kuuma, mutta ei ainoakaan naisista lähtenyt pois, joukko pysyi itsepäisesti paikallaan, ja epätasainen valaistus teki sen aavemaisen näköiseksi. Intohimot olivat päässeet valloilleen, keskusteltiin kovalla äänellä, huoneessa vallitsi huumaava melu, mielet olivat kuohuksissa, sali oli kuin kiehuva kattila. Harvalukuiset simonistit riemuitsivat, he vakuuttivat, että jury ei voinut tuomita. Huolimatta pauhaavasta suosionosoituksesta, joka oli tullut La Bissonnièren vastauksen osaksi, olivat antisimonistit, joita huone oli täynnä, niinkuin presidentti Gragnon viisaasti kyllä oli järjestänyt, kuitenkin hermostuneita, he pelkäsivät uhrin pääsevän heidän käsistään. Kerrottiin

arkkitehti Jaquinin, juryn esimiehen, sanoneen jollekin, että häntä kauhistutti tuomitseminen, kun ei ollut minkäänlaisia todistuksia. Mainittiin kolme muutakin valamiestä, joiden kasvot tutkinnon aikana olivat ilmaisseet myötätuntoisuutta syytettyä kohtaan. Syyttömäksi julistaminen alkoi näyttää mahdolliselta. Silloin alettiin raivostua odottamiseen, joka vastoin kaikkia arveluja venyi tavattoman pitkäksi. Kello löi kahdeksan, löi yhdeksän, mutta jury ei palannut. Kaksi pitkää tuntia olivat he neuvotelleet, varmaankin pääsemättä yksimielisyyteen. Tämä lisäsi vain epävarmuutta. Vaikka keskusteluhuoneen ovet olivat tarkasti suljetut, kuului sieltä melua, saatiin salaperäisellä tavalla tietoja, jotka vielä enemmän hämmensivät nälistynyttä, väsynyttä ja kärsimätöntä joukkoa. Äkkiä saatiin kuulla, että juryn esimies toveriensä nimessä oli pyytänyt presidenttiä heidän luokseen. Toiset taas sanoivat, että presidentti itse oli tarjoutunut valamiesten käytettäväksi, tahtoen välttämättömästi päästä heidän puheilleen, mutta tämä ei tuntunut oikeudenmukaiselta. Sitten alkoi odotus uudelleen, kului vielä pitkiä minutteja. Mitä tekemistä presidentillä saattoi olla valamiesten luona? Lain mukaan ei hän saanut neuvoa heitä muussa kuin lain soveltamisessa, jos he eivät luulleet tietävänsä äänestyksensä seurauksia. Tällaisen selityksen olisi hän voinut tehdä paljon lyhyemmässä ajassa, ja Gragnonin tuttujen seassa levisi uusi huhu, jota he huolimatta sen mahdottomuudesta eivät näkyneet epäilevän: presidentti olisi muka valamiehille antanut jonkun lisätiedon; tutkinnon loputtua oli muka tullut ilmi uusi todistus, joka hänen mielestään välttämättömästi oli annettava valamiesten tiedoksi, puolustajalle ja syytetylle siitä mitään ilmoittamatta. Ja kello löi kymmenen kun jury palasi saliin.

Sali tuli äkkiä äänettömäksi, kun oikeusistuimen jäsenet astuivat sisään, heittäen häilyviä, punaisia varjoja pimeyteen. Arkkitehti Jaquin, juryn esimies nousi ylös. Hän oli hyvin kalpea, sen näki selvästi lampun valossa. Ja hiukan heikolla äänellä lausui hän valankaavan. Jury vastasi myöntävästi kaikkiin kysymyksiin; mutta se myönsi myöskin vähän epäjohdonmukaisesti, että lieventäviä asianhaaroja oli olemassa. Tämän se teki ainoastaan päästäkseen tuomitsemasta kuolemaan. Rangaistus oli elinkautinen vankeus. Sen julisti presidentti Gragnon tyytyväisen ja ivallisen näköisenä, tapansa mukaan puhuen nenäänsä. Valtion prokuraattori kokosi kiireesti paperinsa, niin kuin mies, joka on onnellinen saatuaan toiveensa täytetyksi. Kuulijakunta puhkesi heti raivoisiin kättentaputuksiin, se ulvoi kuin nälistynyt koiraparvi, jolle vihdoinkin heitetään saaliin höyryävät sisukset. Se raivosi kuin lauma ihmissyöjiä, joka ahmii ihmisen lihaa. Keskellä tätä kauhistuttavan raakaa meteliä kuului kuitenkin huuto, joka kaikui yli petomaisen mylvinän, se oli Simonin lakkaamaton huuto: "Olen viaton! olen viaton!" ja tämä väsymätön huuto kylvi totuuden siemenen muutamiin rehellisiin sydämiin. Sillääikaa asianajaja Delbos kyyneleitä vuodattaen kumartui syytetyn puoleen ja syleili häntä veljellisesti.

David, joka oli jäänyt pois istunnosta, ettei hänen läsnäolonsa vielä enemmän kiihoittaisi juutalaisvihollisten vihaa, odotti päätöstä Delbosin kotona. Kymmeneen saakka oli hän laskenut hetket kauhean levottomuuden vallassa, tietämättä pitikö hänen iloita vai pelätä moisen viivytyksen johdosta. Vähän väliä kumartui hän ulos akkunasta kuunnellakseen etäistä melua. Ohikulkijain huudot olivat jo tuoneet hänelle huolettavan uutisen, kun Markus saapui uupuneena ja nyyhkyttäen, sekä todisti sen oikeaksi. Markuksen mukana seurasi Salvan, jonka hän oli tavannut syvästi liikutettuna seisomassa palatsin portailla, ja joka tahtoi tulla hänen mukanaan. Tunti kului äärettömässä epätoivossa, heistä tuntui kuin kaikki hyvyys ja oikeus olisi ijäksi kadonnut. Kun Delbos, saatettuaan ensin Simonin vankilaan, vuorostaan saapui murtuneena, mutta kuitenkin rauhallisena, ei hän voinut muuta kuin heittäytyä Davidin kaulaan ja syleillä häntä niinkuin hän oli syleillyt veljeä istuntosalissa.

— Oi! itkekää, ystäväni! huusi hän. Se on vuosisadan suurin vääräys.

IV.

Muutettuaan koulun aljettua takaisin Jonvilleen, oli Markuksella, paitsi Simonin jutun tuottamaa levottomuutta ollut toinenkin taistelu kestettävänä. Kirkkoherra, apotti Cognasse oli päättänyt voittaa puolelleen pormestarin, maanviljelijä Martineau, hänen vaimonsa, kauniin rouva Martineau avulla, voidakseen siten tuottaa suuria ikävyöksiä opettajalle.

Apotti Cognasse oli hirveän näköinen, laiha, suuri ja kulkikas mies, jonka leuka oli itsepäinen, nenä terävä, otsa matala ja tukka karkea, paksu ja ruskea. Hänen silmissään paloi kamala tuli, hänen kätensä olivat luiset ja pesemättömät ja ikäänkuin tehdyt väentämään niskat nurin kaikilta niiltä, jotka uskaltaisivat vastustaa häntä. Hän oli itse neljäkymmenen vuotias, ja hänellä oli ainoana palvelijanaan kuudenkymmenen ikäinen vanhapiika, Palmyre, joka oli vähän kyttyräselkäinen ja vielä hirveämpi kuin isäntänsä, kova, saita ja koko seudun kauhu. Hän vartioi ja puolusti isäntäänsä kynsin hampain, niinkuin verikoira. Apottia pidettiin elämältään puhtaana, mutta hän söi paljon ja joi paljon, tulematta koskaan juovuksiin. Hän oli yksinkertainen ja itsepäinen talonpojan poika, seurasi tyystin katkismuksen

puustavia, johti ankarasti seurakuntalaisiaan ja piti tarkasti huolta oikeuksistaan, vaatien etenkin täyden palkkansa antamatta köyhimmällekään ainoatakaan penniä anteeksi. Hän oli tahtonutkin saada valtaansa pormestari Martineaun ollakseen siten kunnan todellinen herra, mikä samalla kun se oli uskonnon hengen mukaista, varmaankin tuottaisi hänelle suuria etuja. Riita apotin ja Markuksen välillä oli syntynyt kolmenkymmenen markan suuruisesta summasta, jonka kunta ennen oli maksanut koulunopettajalle kirkonkellojen soittamisesta, ja jonka Markus yhä sai, vaikka hän oli kieltäytynyt niitä soittamasta.

Mutta Martineauta ei ollut helppo voittaa, kun hänellä oli kannattajia. Hän oli saman ikäinen kuin apotti, kasvonsa olivat kulmikkaat ja verevät, hiukset punaset ja silmät kirkkaat, hän puhui vähän ja epäili kaikkia. Häntä pidettiin seudun rikkaimpana maanviljelijänä, oli hyvin arvossa pidetty laajojen peltojensa tähden ja oli ollut kymmenen vuotta Jonvillen pormestarina. Hän oli aivan oppimaton, osasi tuskin lukea ja kirjoittaa, eikä mielellään lausunut mielipidettään kirkon ja koulun suhteen, pitäen viisaimpana pysyä koko asian ulkopuolella, vaikka hän aina lopuksi meni sen puolelle, joka noista kahdesta näytti vahvemmalta. Ja salaisuudessa hän oli koulunopettajan puolella, sillä hänellä oli veressä talonpojan satavuotinen viha ja epäluulo laiskaa, hekumallista pappia vastaan, joka anastaa hänen vaimonsa ja viettelee hänen tyttärensä näkymättömän, kateellisen ja pahan Jumalansa nimessä. Mutta vaikka hän ei käynyt kirkossa, ei hän myöskään koskaan vastustanut kirkkoherraa, ajatellen että nuo kirkolliset sentään olivat kamalan vahvoja. Markuksen oli täytynyt panna kaikki rauhallinen tahdonlujutensa, pontevuutensa ja älykkäisyytensä liikkeelle, saadakseen Martineaun omalle puolelleen. Hän antoi sittenkin Markuksen toimia yksin välittämättä paljon asioista.

Silloin juolahti apotti Cognassen mieleen ajatus käyttää hyväkseen kaunista rouva Martineauta, joka kyllä ei ollut hänen rippilapsiaan, sillä hänkään ei harjoittanut uskonnollisia menoja, mutta jonka hän näki säännöllisesti käyvän kirkossa sunnuntaisin ja juhlapäivinä. Hän oli hyvin tumma, silmät olivat hänellä suuret, suu tuore ja hänen sanottiin olevan keikailevan luonteeltaan ja se olikin totta, hänestä oli hauska saada uusi puku, käydä ulkona pitsihattu päässä, koristaa itseään kultaisilla koruillaan. Hän kävi niin ahkerasti kirkossa siitä syystä, että kirkko oli tullut hänelle huvitukseksi, ainoaksi paikaksi, jossa hän voi käydä hienosti puettuna, jossa häntä nähtiin ja hän sai nähdä muita ja tarkastaa naapuriensa pukuja. Tässä kahdeksansataa asukasta sisältävässä kylässä, jossa ei ollut mitään yhtymäpaikkaa eikä mitään tilaisuutta juhliin, oli pieni, kostea kirkko ja nopeasti toimitettu messu samalla kertaa salonkina, teatterina, kävelypaikkana ja huvitusta haluavien naisten ainoana ja yhteisenä huvitilaisuutena, ja samoin kuin kauniilla rouva Martineauilla oli useimmilla muillakin siellä käyvillä naisilla ainoana tarkoituksenaan päästä juhlatuulelle ja saada näyttäytyä. Kun äidit olivat lakanneet siitä, alkoivat tyttäret, se tuli tavaksi, kuului asiaan. Rouva Martineau, jota apotti Cognasse oli houkutellut ja imarrellut, koetti siis vakuuttaa miehelleen, että kirkkoherra oli oikeassa tuossa kolmenkymmenen markan jutussa. Mutta Martineau käski hänen olemaan vaiti ja pysymään lehmiensä luona, sillä hän kuului vielä vanhaan polveen, eikä sallinut naisten sekaantua miesten asioihin.

Itsessään oli juttu noista kolmestakymmenestä markasta hyvin yksinkertainen. Niin kauan kun Jonvillessä oli ollut opettaja, oli hän saanut kolmekymmentä markkaa vuodessa kirkonkellon soittamisesta. Ja Markus, joka ei tahtonut soittaa kelloa, oli kehoittanut kunnallisneuvostoa käyttämään kysymyksessä olevan summan toiseen tarkoitukseen, sanoen että kirkkoherra, jos hän välttämättömästi tahtoo soittajan, voi aivan hyvin itse maksaa hänelle. Sitäpaitsi Jonvillen vanha, rappeutunut tornikello kävi hyvin huonosti ja oli aina jälessä; eräs maalle muuttanut entinen kelloseppä oli luvannut kolmenkymmenen markan vuotuisesta palkasta korjata ja pitää sen kunnossa. Markus oli ensin ikäänkuin hiukan kiusallaan puoltanut hänen tarjoustaan, talonpojat taas olivat vain neuvottomina tuumineet, oliko tarpeellisempaa, että heitä soitettaisiin messuun tai että tornikello osoitaisi heille ajan kulun; toisen kolmenkymmenen markan suuruisen summan määräämistä he eivät edes ajatelleetkaan, sillä heillä ei ollut tapana lisätä kunnan kulunkiarviota turhilla menoilla. Siitä syntyi kova taistelu, jossa kirkkoherra ja opettaja koettelivat voimiaan. Opettaja pääsi ratkaisevasti voitolle, sillä apotti Cognassen täytyi vihdoon väistyä, huolimatta jyrisevistä saarnoistaan ja kirouksistaan jumalattomia vastaan, jotka tahtovat saada Jumalan äänen vaikenemaan. Oltuaan kuukauden vaiti alkoi kirkonkello eräänä kauniina sunnuntaiaamuna äkkiä raivokkaasti soida. Vanha palvelijatar Palmyre sitä vimmoissaan kaikin voimin soitti.

Siitä alkaen apotti Cognasse, huomattuaan että pormestari oli pääsemäisillään hänen käsistään, muuttui varovaiseksi ja alkoi käyttää kaikkea papillista notkeuttansa, vaikka hän koko ajan kiehui vihasta. Ja Markus tunsikin olevansa voittaja; Martineau kysyi häneltä yhä useammin neuvoa, sen mukaan kun hän huomasi, kuinka vahva se mies oli, johon hän turvasi. Pormestarin sihteerinä Markus lopulta salaisesti johti koko kunnallisneuvostoa; hän pysyi itse varjossa, mutta oli kumminkin se äly, se järki, se terve ja vakaa tahto, joka sai liikkeelle rauhaa ja menestystä haluavat talonpojat. Hänen avullaan oli vapautuksen työ alkanut, sivistys levisi nopeasti, tuoden mukanaan valoa kaikkialle, hävittäen yksinkertaisen taikauskon, karkoittaen tietämättömyyden mukana kurjuuden ja likaisuuden köyhistä asumuksista, sillä ainoastaan siellä, missä on tietoa, voi olla rikkautta, Jonville ei ollut vielä koskaan

ollut näin korkealla asteella, se oli tulemaisillaan koko maakunnan onnellisimmaksi ja varakkaimmaksi kunnaksi. Tässä työssä oli hänellä suurena apuna opettajatar neiti Mazeline, joka opetti tyttöjä samassa rakennuksessa, missä hän itse opetti poikia. Hän oli pieni, tumma nainen, tosin ei kaunis, mutta erinomaisen miellyttävä, hänen kasvonsa olivat leveät, suu suuri ja hyväntahtoinen, mustat, ihanat silmät ilmaisivat hellyyttä ja itsensä kieltämistä, otsa oli korkea ja kaareva. Hänellä oli terve järki ja vilpitiön tahto, joten hän oli ikäänkuin luotu hänelle uskottujen tyttöjen kasvattajaksi ja vapauttajaksi. Hän oli käynyt Fontenay-aux-Rosesin normaalikoulussa, jonka etevä ja hyväsydäminen johtaja oli jo ehtinyt kasvattaa kokonaisen joukon hyviä työntekijöitä tulevaisuuden puolisoiden ja äitien kasvattajiksi. Neiti Mazelinen älykkäät esimiehet, Salvan ja Le Barazer olivat antaneet hänelle vakinaisen paikan, vaikka hän vasta oli kahdenkymmenenkuuden vuotias, sillä he toivoivat hänestä paljon. He koettelivat häntä ensin tässä syrjäisessä kylässä, hiukan levottomina hänen vapaiden mielipiteittensä tähden, peläten hänen suututtavan lasten vanhempia vapaamielisellä opetustavallaan ja palavalla vakuutuksellaan siitä, että nainen on tuova onnen maailmaan niin pian kun hän vapautuu kirkon vallasta. Mutta hän teki tämän kaiken hyvin taitavasti; ja vaikka hän ei vienytäkään tyttöjään kirkkoon, kohteli hän heitä niin äidillisesti, opetti ja hoiti heitä niin hellästi, että talonpojat lopulta alkoivat jumaloida häntä. Hän oli siis suureksi avuksi Markukselle osoittaessaan ihmisille, että voi olla käymättä messussa, uskoa vähemmän Jumalaan kuin työhön ja inhimilliseen omaantuntoon, ja olla kuitenkin mitä parhain, älykkäin ja kunnollisin nainen maan päällä.

Jouduttuaan tappiolle Jonvillessä, ja tultuaan pakoitetuksi taipumaan opettajan tahdon alle, purki apotti Cognasse vihansa ja katkeruutensa Moreuxissa, pienessä, neljän kilometrin päässä sijaitsevassa naapurikunnassa, jolla ei ollut omaa kirkkoherraa, ja jossa hän sen vuoksi hoiti sielunpaimenen virkaa. Moreux, jonka asukasmäärä ei ollut koskaan noussut kahteen sataan, oli piilossa vuorten keskellä. Tiet sinne olivat vaivaloiset, joten se oli kokonaan erotettu muusta maailmasta. Mutta se ei kuitenkaan ollut köyhä, siellä ei ollut ainoatakaan kerjäläistä, jokainen perhe omisti viljavia maita ja eli tilallaan tottumuksen uneliaassa levossa. Kylän pormestari Saleur oli suuri, tanakka mies, hänen leukansa oli paksu, ja päänsä syvällä olkapäiden välissä. Hän oli ennen ollut karjakauppias ja oli rikastunut myydessään niittynsä, metsänsä ja elukkansa eräälle yhtiölle, joka otti haltuunsa karjakaupan koko piirissä. Tämän kaupan jälkeen muutti hän talonsa komeaksi huvilaksi, asettui itse elämään koroillaan ja pani poikansa Beaumontin lyseoon, aikoen sitten lähettää hänet jatkamaan opintojaan Pariisiin. Ja vaikka häntä paljon kadehdittiin ja vähän rakastettiin, valitsivat kyläläiset hänet joka vaalissa pormestariksi, siitä yksinkertaisesta syystä, että hänen arveltiin hyvin joutavan huolehtimaan kunnan asioista, koska hänellä ei ollut mitään muutakaan tekemistä. Hän puolestaan jätti nämä tehtävät opettaja Féroulle, jolle pormestarin sihteerintoiimi tuotti satakahdeksankymmentä markkaa vuodessa, ja jonka tästä palkasta täytyi toimittaa melkoinen työ, kirjoittaa kirjeitä, tiedonantoja, asiakirjoja ja olla puuhassa alituisesti. Saleur oli aivan oppimaton mies, hän osasi tuskin kirjoittaa oman nimensä, oli hidas ja yksinkertainen, vaikkakaan ei pohjaltaan ilkeä; hän kohteli Férouta kuin kirjoituskonetta, halveksi häntä, niinkuin ainakin mies, jonka ei ole tarvinnut tietää niin paljoa ansaitakseen omaisuuden ja elääkseen komeasti. Sitäpaitsi hän oli Féroulle vihoissaan siitä, että tämä oli riitaantunut apotti Cognassen kanssa, kieltäytyessään viemästä oppilaitaan kirkkoon ja laulamasta siellä; hän ei kumminkaan itsekään täyttänyt uskonnollisia velvollisuuksia ja kävi messussa ainoastaan hyvän järjestyksen vuoksi. Samoin teki hänen laiha, punatukkainen, mitättömän näköinen vaimonsa, joka ei ollut keikaileva eikä jumalinen, mutta joka piti kirkossa käymistä rouvaksi tulleen talonpoikaisvaimon velvollisuutena. Saleurin suuttumuksen syynä oli se, että opettajan vastustus vielä kiihoitti Jonvillen kirkkoherran ja Moreuxin asukasten välisiä riitoja. Jälkimmäiset valittivat alituisen, että heitä kohdeltiin huonosti, että he saivat ainoastaan lyhyitä messuja, ikäänkuin armosta, että heidän täytyi lähettää lapsensa Jonvilleen katkismusta oppimaan päästäkseen ensimmäiselle ripille, ja pappi vastasi äkäisesti, että hankkikoot oman papin, jos tahtovat sellaisia etuja itselleen. Moreuxin kirkko oli koko viikon suljettuna, ja se oli silloin kuin tyhjä ja synkkä lato. Apotti Cognasse pistäytyi siellä puoleksi tunniksi joka sunnuntaina, peloittaen kaikki oikuillaan ja kiivaudellaan.

Markus, joka täydellisesti tunsii asiaintilan, ajatteli Férouta suurella säälillä ja myötätuntoisuudella. Tuossa hyvinvoivassa Moreuxissa opettaja yksin näki nälkää. Hänen surkea kohtalonsa oli surullinen esimerkki köyhästä alkeisopettajasta. Kahdenkymmenen neljän vuotiaana oli hän Mailleboisissa alkanut uransa apuopettajana yhdeksänsadan markan palkalla. Kuusi vuotta työskenneltyään oli hän nyt päässyt vakinaiseksi, mutta katkeran luonteensa tähden oli hänet lähetetty syrjäiseen Moreuxiin, eikä hänellä vielääkään ollut tuloja kuin tuhat markkaa vuodessa ja kumminkin oli hänellä vaimo ja kolme pientä tyttöä elätettävänä. Vanhassa kosteassa hökkelissä, jossa koulu sijaitsi, vallitsi synkkä kurjuus, heidän ruokansa ei olisi kelvannut koirillekaan, pienokaiset olivat ilman kenkiä, äiti ilman hametta. Heitä uhkasi yhä kasvavat velat, nuo kauheat velat, jotka ovat niin monen alhaisen virkamiehen perikato! Kuinka suurta rohkeutta tarvittiin tällä kurjuutta salaamaan, kuluneeseen takkiin puettuna ylläpitämään oppineen herran arvoa, jolta ohjesääntö kieltää kaiken kaupan harjoittamisen ulkopuolella koulua! Joka päivä alkoi uudestaan taistelu, johon tarvittiin äärettömästi tarmoa ja tahdonlujutta. Férou, jonka vilkas henki oli säilyttänyt synnynnäisen riippumattomuutensa, täytti innokkaasti, vaikkakin joskus kärsimättömyydellä tehtävänsä. Hänen vaimonsa, suurikasvuinen,

miellyttävä ja vaaleaverinen entinen puotineiti, auttoi häntä kyllä vähäisen, opettamalla pieniä tyttöjä lukemaan ja ompelemaan, jota vastoin hänellä itsellään oli kasvatettavanaan pahankuriset, kovapäiset ja ilkeät poikanulikat. Kuinka olisikaan hänen mielensä voinut olla masentumatta tässä kiittämättömässä toimessa? Hän oli syntynyt köyhänä, oli aina kärsinyt köyhyyttä, elänyt huonolla ruoalla ja saanut käydä kuluneissa ja paikatuissa vaatteissa; ja nyt kun hän oli herra, oli köyhyys tullut hänelle hirveän katkeraksi. Hänen ympäristössään oli ainoastaan onnellisia ihmisiä, maataomistavia talonpoikia, joilla oli ruokaa kylliksi, ja jotka ylpeilivät kokoamistaan rahoista. Suurin osa heistä oli aivan oppimattomia, osasivat tuskin laskea kymmeneen, tarvitsivat häntä pienintäkin kirjettä kirjoittamaan. Ja hänellä, joka oli ainoa sivistynyt ja oppinut mies koko kylässä, ei ollut varaa ostaa itselleen kaulusta tai korjauttaa rikkinäisiä kenkiään. Talonpojat kohtelivat häntä kuin palvelijaa, halveksivat häntä hänen repaleisen pukunsa tähden, vaikka he oikeastaan kadehtivat häntä. Kun he vertailivat opettajaa ja kirkkoherraa toisiinsa, oli se edelliselle tappioksi: toisella puolella oli huonopalkkainen, kurja opettaja, jota oppilaat eivät kunnioittaneet ja vanhemmat halveksivat, jota esimiehet tuskin ollenkaan kannattivat, ja jolla ei ollut mitään vaikutusvaltaa; toisella puolen taas oli runsaspalkkainen kirkkoherra, joka sitä paitse sai kaikenlaisia lahjoja, jota piispa kannatti ja uskovaiset hemmottelivat, ja joka puhui ukkosen, sateen ja auringon ankaran herran nimessä. Näin siis apotti Cognasse yhä hallitsi Moreuxissä, vaikkakin hän oli alituudessa riidassa sen asukasten kanssa, jotka olivat kokonaan lakanneet uskomasta Jumalaan ja laiminlöivät uskonnon harjoitukset. Näin oli siis köyhä, katkera ja sosialistinen Férou joutunut epäsuosioon, kun oli pitänyt mullistavia puheita yhteiskunnallisesta järjestyksestä, joka antoi hänen, sivistyneen ja nerokkaan miehen nähdä nälkää, samalla kun hänen typerä ja tietämätön ympäristönsä sai nauttia rikkautta ja onnea.

Talvi oli tavattoman ankara, Jonvillessä ja Moreuxissa satoi lumen jo marraskuussa. Markus sai kuulla, että kaksi Féroun tyttäristä oli sairastunut kylmyydestä, eikä Férou voinut antaa heille kunnollista ruokaa. Markus koetti auttaa heitä, mutta hän oli itse niin köyhä, että hänen täytyi pyytää neiti Mazelinelta apua. Hänelläkin oli ainoastaan tuhannen markan palkka, mutta hänen sihteerintoimestaan oli suuremmat tulot ja koulurakennus, jossa hän asui, oli erinomainen terveydellisessä suhteessa. Tähän saakka ei hän kuitenkaan ollut voinut tulla toimeen muuten kuin rouva Duparquen avulla, joka oli lahjoittanut pukuja lapselle, liinavaatteita äidille ja pieniä rahasummia juhlapäivinä. Simonin jutun jälkeen ei hän enää antanut mitään, ja Markus oli melkein iloinen siitä, sillä hän oli syvästi kärsinyt niistä kovista sanoista, joilla hän höysti lahjansa. Mutta kuinka paljon vaikeampaa olikaan nyt tulla toimeen, kuinka paljon enemmän työtä, rohkeutta ja säästäväisyyttä hän tarvitsikaan voidakseen kyllin arvokkaana pysyä paikallaan! Markus, joka rakasti tointansa, oli ryhtynyt siihen tuskallisella innolla, ja nähdessään hänen luokillaan täsmällisesti täyttävän velvollisuutensa, ei kukaan olisi voinut aavistaa sitä synkkää surua ja kauheaa epätoivoa, joka asui hänen rauhallisen ulkomuotonsa alla. Simonin tuomio oli hämmästyttänyt ja kauhistuttanut häntä; hän ei voinut toipua mielenliikutuksesta, jonka tuo hirveä vääryys oli hänessä herättänyt. Vähän väliä hän vaipui synkkiin mietteihinsä, ja Geneviève kuuli hänen usein huudahtavan: "Se on kamalaa, luulin tuntevani maani, enkä sitä tuntenutkaan!" Niin, kuinka oli moinen häväistys voinut tapahtua Ranskassa, samassa Ranskassa, joka oli pannut toimeen suuren vallankumouksen, ja jota hän tähän saakka oli pitänyt maailman luvattuna vapauttajana. Hän rakasti sitä kiihkeästi sen jalomielisyyden, sen riippumattomuuden, kaiken vapaan, ylevän ja suuren tähden, jota sen piti tehdä. Ja se oli sallinut, oli vaatinut viattoman tuomitsemista; se palasi takaisin entiseen tietämättömyyteen ja raakuuteen! Siitä oli suru ja häpeä, joita hän ei voinut unhottaa, jotka vaivasivat häntä niinkuin oma rikos. Sen lisäksi hän rakasti intohimoisesti totuutta, ja hän tunsii sietämätöntä tuskaa nähdessään valheen voittavan, voimatta kukistaa ja hävittää sitä huutamalla korkealla äänellä julki kauan etsityn totuuden! Hän kävi uudelleen läpi koko jutun, etsi lakkaamatta selvitystä vyyhtiin, jonka näkymättömät kädet olivat sotkeneet. Ja silloin hän usein illalla, kovan työpäivän jälkeen, oli niin alakuloinen ja toivoton, että Geneviève, joka myöskin oli istunut ääneti, meni hiljaa hänen luokseen, painoi häntä rintaansa vastaan ja suuteli häntä hellästi, koettaen lohduttaa häntä.

— Ystävä raukkani, sinä teet itsesi sairaaksi, älä ajattele enää noita surullisia asioita.

Markus sai kyneleet silmiinsä, ja hän syleili vuorostaan vaimoaan hellästi.

— Niin, niin, sinä olet oikeassa, täytyy olla rohkea. Mutta enhän voi olla ajattelematta, se on niin tuskallista.

Silloin Geneviève hymyillen vei hänet Louisen pienen vuoteen luo.

— Ajattele ainoastaan lemmikkiämme, sano itsellesi, että teemme työtä hänen tähtensä. Hän on onnellinen, silloinkun mekin olemme onnellisia.

— Niin, niin, se olisi viisainta. Mutta eikö meidänkin onnemme riipu muiden onnesta.

Geneviève oli ollut hyvin ymmärtäväinen ja osaaottavainen Simonin jutun aikana. Hän oli kärsinyt siitä kylmyydestä, jolla vanhat rouvat, etenkin isoäiti, kohtelivat hänen miestänsä. Palvelijatar Pélagiekin

piti velvollisuutenaan olla hänelle puhumatta. Kun nuori perhe lähti pienestä talosta Kapusiinitorin varrelta, erottiinkin sangen kylmästi; ja sen jälkeen Geneviève kävi vaan silloin tällöin vanhoja rouvia tervehtimässä ettei välit kokonaan rikkoutuisi. Palattuaan Jonvilleen oli hän jälleen lakannut käymästä kirkossa, sillä hän ei tahtonut, että apotti Cognasse saisi hänen uskonnollisuudestaan aseita Markusta vastaan. Joskaan hän ei näyttänyt välittävän riidasta koulun ja kirkon välillä, oli hän yhä täydestä sydämmestään kiintynyt rakastettuun mieheensä, oli koko olemuksellaan hänen, silloinkin kun perityt mielipiteet ja katolilainen kasvatustapa estivät häntä täydellisesti hyväksymästä miehensä mielipiteitä. Simonin jutussa Geneviève ei ehkä ajatellut samoin kuin miehensä, mutta hän tiesi tämän niin vilpittömäksi, jalomieliseksi ja oikeudenmukaiseksi, ettei hän voinut soimata häntä siitä, että hän toimi omantuntonsa mukaan. Ymmärtäväisenä vaimona hän ainoastaan joskus pyysi häntä olemaan varovainen. Mihin he olisivat joutuneet lapsensa kanssa, jos olisivat menettäneet virkansa? He olivat tähän saakka rakastaneet toisiaan niin paljon, että ei ainoatakaan vakavaa erimielisyyttä tai riitaa ollut voinut heidän välillään syntyä.

Simonin juttu oli aina Markuksen mielessä; hän oli vannonut että ei ennen levähtäisi, kun oli löytänyt syyllisen. Kun hänellä torstaisin oli vapaa iltapäivä, kiiruhti hän Maillehoisiin Lehmannien luo, synkkään ikävään kauppaan Trou-kadun varrella. Simonin tuomitseminen oli iskenyt sinne kuin salama, yleinen kirous näkyi kohdanneen rangaistusvangin perhettä, sekä niitä hänen ystäviään ja tuttaviaan, jotka vielä pysyivät hänelle uskollisina. Juutalaisen räätälin ostajapiiri oli hyljännyt hänet, ja vanhukset olisivat kuolleet nälkään, ellei heidän olisi onnistunut saada työtä suurista Pariisin myymälöistä. Mutta etenkin rouva Simon, surumielinen Rachel ja hänen lapsensa, Josef ja Sarah kärsivät hirveästi siitä raa'asta vihasta, jolla heitä kohdeltiin. Lapset eivät voineet käydä koulussa, sillä katupojat herjasivat heitä ja heittivät heitä kivillä. Äiti oli pukeutunut suruun, ja musta puku teki hänen kauneutensa vielä loistavammaksi. Hän itki päivät päästään, eikä toivonut pelastusta muuten kun ihmeen kautta. Hävitettyssä talossa, jossa kaikki olivat antautuneet surun valtaan, pysyi David yksin lannistumattomana. Hän etsi yhä ja toivoi yhä. Hän oli ottanut tehtäväkseen veljensä pelastamisen ja hänen kunniansa puhdistamisen, ja viimeisen kerran häntä tavatessaan oli hän vannonut elävänsä tästä lähin ainoastaan tunkeakseen hirveän salaisuuden perille, löytääkseen oikean murhaajan ja saattaakseen totuuden päivän valoon. Hän oli uskonut hiekka- ja piikivikaivostensa hoidon kokonaan eräälle luotettavalle miehelle, sillä hän ymmärsi ilman rahaa olevansa aivan voimaton. Hän pyhitti kaiken elämänsä totuuden etsimiseen, vaanien lakkaamatta pienimpiäkin jälkiä, hakien uusia todistuksia. Ja jos hänen intonsa olisi laimentunut, olisivat kirjeet, joita hänen kälynsä silloin tällöin sai mieheltään, ja jotka olivat päivätyt Cayennessa, riittäneet uudestaan kiihoittamaan häntä. Saapui kirjeitä, jotka hallitus oli tutkinut, mutta joissa jokaisen lauseen takana tunsivat sietämättömien kidutusten puseruttaman huudon, huomasi kuinka syytön lakkaamatta mieltä rikosta, josta häntä syytettiin, voimatta käsittää miksi hänen täytyi sovittoa toisen rikoksen. Eikö tämä raateleva tuska viimein päättyisi hulluuteen? Simon puhui lempeästi tovereistaan, varkaista ja murhaajista, ja hän vihasi, sen voi arvata, vartijoita, noita julmureita, jotka sivistyneen maailman ulkopuolella kenenkään estämättä huvikseen tuottivat onnettomille kärsimyksiä. Siellä asui vain ihmiskunnan hylkiöitä, ja eräs vapautettu rangaistusvanki kertoi elämästä siellä Davidille hirveitä yksityisyyseikkoja.

Mutta David ja Markus eivät saaneet mitään aikaan, vaikka he itsepäisesti jatkoivat tutkimustaan. He olivat päättäneet tarkasti pitää silmällä veljien koulua ja etenkin veli Gorgiasta, jota he yhä epäilivät. Mutta kuukausi oikeusjutun jälkeen katosivat apulaiset, veljet Isidore, Lazarus ja Gorgias paikkakunnalta: heidät oli lähetetty johonkin muuhun luostarikuntaan toiseen päähän Ranskaa; ja ainoastaan johtaja, veli Fulgentius oli jäänyt paikalleen saaden kolme uutta munkkia apulaisikseen. David ja Markus eivät voineet siitä tehdä mitään johtopäätöksiä, sillä siinä ei ollut mitään luonnotonta: veljet siirtyivät usein toisesta luostarista toiseen. Sitäpaitsi oli mahdoton saada tietää kenen vuoksi muutto tapahtui koska kaikki kolme olivat muuttaneet. Pahinta oli että Simonin tuomio oli ollut kova isku maallikkokoululle, useat perheet olivat ottaneet lapsensa pois sieltä, pannaakseen heidät veljien kouluun. Uskovaiset naiset pitivät suurta melua inhoittavasta jutusta, ikäänkuin olisi opetus ilman Jumalaa syynä kaikkiin häväistyksiin ja rikoksiin. Veljien koulu ei ollut koskaan kukoistanut niinkuin nyt, kirkollinen puolue oli täydellisesti voitolla ja Mailleboisissa näki ainoastaan voitonriemuisten munkkien ja pappien kasvoja. Kaiken tämän lisäksi ei Simonin paikalle nimitetty opettaja, pieni, kalpea ja kurjannäköinen mies, nimeltä Méchain näyttänyt ollenkaan voivan taistella ylivoimaa vastaan. Hänen sanottiin olevan rintatautisen, hän kärsi paljon ankarasta talvesta ja antoi useimmiten luokkansa apuopettaja Mignotin haltuun, joka, kun hänellä ei ollut muuta ohjaajaa, kuunteli neiti Rouzairen neuvoja ja kallistui yhä enemmän vallassaolevien kirkollisten puolelle. Ja siitä tulikin palkkana melkoisia lahjoja oppilaiden vanhemmilta, ja sitäpaitsi Mauraisinin suosio ja varma yleneminen. Neiti Rouzaire oli taivuttanut hänet viemään oppilaansa messuun ja ripustamaan uudelleen luokan seinälle suuren, puisen ristiinnaulitun kuvan. Korkeammassa paikassa annettiin tämän kaiken tapahtua, toivottiin ehkä sen miellyttävän vanhempia, joten he ehkä panisivat lapsensa takaisin sinne. Epäilemätöntä oli, että koko Maillebois vähitellen meni kirkollisten puolelle, aika oli äärettömän vakava.

Markuksen suru kasvoikin joka kerta kun hän huomasi, mikä hirveä tietämättömyys vallitsi maassa. Simonin nimikin oli muuttunut sellaiseksi kauheaksi kummitukseksi, että sen pelkkä mainitseminenkin saattoi ihmiset mielettömiksi vihasta ja pelosta. Tuo kirottu nimi toi onnettomuutta mukanaan, se sisälsi, kansan mielestä, kaikki inhimilliset rikokset. Siitä ei saanut puhua, ei viitata sinne päinkään, muutoin joutuisi isänmaa pahimpien onnettomuuksien uhriksi. Oikeusjutun jälkeen oli kyllä ollut joitakuita ymmärtäväisiä ja oikeudenmukaisia ihmisiä, jotka lausuivat arvelun, että tuomittu ehkä sentään oli viaton; mutta raivoisan enemmistön tähden he eivät uskaltaneet enää suutansa avata ja neuvoivat muitakin pysymään vaiti; mitä hyötyä oli vastustamisesta ja oikeuden vaatimisesta? miksi antautua itse vaaraan, saattaa itsensä perikatoon, kun ei siitä kuitenkaan ole toisillekaan hyötyä? Markus tapasi sattumalta peräkkäin maanviljelijä Bongardin, työmies Doloirin ja virkamies Savinin, ja hän huomasi että kaikkia kolmea suuresti halutti ottaa lapsensa maallikkokoulusta ja panna ne veljien kouluun, mutta he eivät uskaltaneet, sillä he pelkäsivät hämärästi joutuvansa mahtavien epäsuosioon. Bongard oli umpimielinen eikä tahtonut puhua jutusta: se ei häntä liikuttanut, nykyään ei enää tiennyt pitkö olla pappien vai hallituksen puolella; vihdoin hän kuitenkin kertoi että juutalaiset olivat tuoneet taudin karjaan, hän tiesi sen aivan varmasti, sillä hänen lapsensa Fernand ja Angèle olivat nähneet erään miehen heittävän valkoista jauhoa kaivoon. Doloir kiivastui, puhui sotajoukosta, jonka isänmaan petturit tahtoivat hävittää, eräs entinen rykmenttiläinen oli nimittäin kertonut hänelle Simonin jutun johdosta, että oli muodostettu kansainvälinen liitto, jonka tarkoituksena oli myöä Ranska Saksalle; sitten hän vannoi antavansa korvapuustin uudelle opettajalle, jos hänen pienokaisensa, Auguste ja Charles vaan kertoisivat hänelle jotakin pahaa tuosta onnettomasta koulusta, jossa lapset turmeltuivat. Savin oli kylmempi ja katkerampi, hän oli saanut päähänsä, että oli joutunut vaikeaan asemaan siksi, että oli kieltäytynyt rupeamasta vapaamuurariksi, hän katui salaa ettei ollut mennyt kirkon puolelle ja huomautti siitä kuinka sankarillisesti hän uhrautui tasavallan puolesta ollessaan vastaanottamatta vaimonsa rippi-isän tarjoamia etuja; mitä taas juttuun tulee, tiesivät kyllä kaikki, että se oli vaan teeskentelyä, se oli yhden ainoan uhraaminen Ranskan kouluissa, niin hyvin maallisissa kun hengellisissä tapahtuvien häväistysten salaamiseksi; hän olikin ajatellut ottaa lapsensa pois koulusta ja antaa heidän kasvaa ilman opetusta luonnon mukaan. Markus kuunteli pää pyörällä, sydän kouristuksissa, voimatta ymmärtää kuinka järkevät olennot, jotka eivät olleet aivan raakalaisia, voivat joutua sellaiseen hairahdukseen. Sellaiset mielipiteet saattoivat hänet epätoivoon, hänestä se oli kauheampaa kuin synnynnäinen tietämättömyys. Kuinka saada tämä myrkytetty kansa henkisesti ja siveellisesti terveeksi? Mutta etenkin tunsivat Markus syvää mielenliikutusta mennessään eräänä päivänä Milhomme-rouvien paperikauppaan ostamaan erästä teosta. He olivat siellä molemmat poikineen. Rouva Edouard teki hänen kanssaan kaupan. Nähdessään Markuksen yhtäkkiä tulevan sisään, hämmästytti hän hieman, mutta tointui pian, ja syvä ryppy hänen otsallaan ilmaisi ankaraa tahdon voimaa. Rouva Alexandre oli vapisten noussut ylös ja vei Sébastienin toiseen huoneeseen, muka pestäkseen hänen käsiään. Tästä paosta Markus huomasi että viattoman tuomitseminen oli pienessä talossa herättänyt suurta levottomuutta. Tulisiko totuus kerran ilmi tästä pienestä myymälästä? Hän poistui levottomampana kuin koskaan. Rouva Edouard, joka tahtoi peittää kälynsä heikkoutta, oli vuorostaan kertonut hänelle kummallisia juttuja; kuinka eräs vanha rouva usein näki unessa pikku Zéphirinin, Simonin uhrin, marttyyripalmu kädessä; kuinka veljien koulua, sen jälkeen kun sitä oli epäilty, oli ukkonen väistänyt, vaikka salama kolme kertaa oli iskenyt lähiseutuun.

Markuksen täytyi kerran mennä erään hallinnollisen asian takia tapaamaan Darrasia, ja hän huomasi pormestarin hämmästyvän hänet nähdessään. Darrasia oli aina pidetty taattuna simonistina, olipa hän julkisestikin näyttänyt myötätuntoisuuttansa oikeusjutun aikana. Mutta olihan hän virkamies, olihan hänellä julkinen toimi, joka pakoitti hänen täydelliseen puolueettomuuteen? Joku määrä pelkuruutta vielä lisäsi hänen varovaisuuttaan, pelko suututtaa valitsijamiestensä enemmistöä ja kadottaa pormestarin virkansa, josta hän ylpeili. Järjestettyään asiansa teki Markus hänelle jonkun kysymyksen. Darras vastasi olevansa asemansa vuoksi sidottu, sillä kunnallisneuvostossa tulisivat kirkolliset enemmistöön ensi vaaleissa, jos kansaa vielä kiihoitettaisiin. Ja hän valitti sitä että Simonin onneton juttu oli tuottanut kirkolle erinomaisen tilaisuuden, joka auttaisi heitä saavuttamaan helppoja voittoja tietämättömän, valheiden ja erehdysten myrkyttämän rahvaan keskuudessa. Niin kauan kun tämä hulluus oli vallalla, ei voinut mitään toimittaa, täytyi painaa päänsä alas ja antaa rajuilman mennä ohitse. Darras vaati Markukselta lupauksen, ettei hän kellenkään kertoisi, mitä hän nyt oli kuullut. Sitten saattoi hän Markuksen ovelle saakka näyttääkseen oikein selvästi salaista myötätuntoisuuttaan ja vielä kerran rukoillakseen häntä pysymään alallaan ja odottamaan parempia aikoja.

Markuksella oli vain yksi turvapaikka, jossa hän sai lohdutusta. Hän meni aina epätoivoissaan Salvanin luo. Etenkin oli hän usein käynyt siellä kovina talvikuukausina, kun Férou Moreuxissa oli nälkään kuolemaisillaan, saaden lakkaamatta taistella apotti Cognassen kanssa. Hän oli keskustellut ystävänsä kanssa tuon köyhän, vähäpalkkaisen opettajan sydäntä särkeväästä kurjuudesta, vastakohtana runsaspalkkaiselle kirkkoherralle. Ja Salvan oli hänen kanssaan yhtä mieltä siitä, että tähän kurjuuteen oli suureksi osaksi syynä se halveksiminen, jonka alaiseksi alkeisopettajan toimi oli joutunut. Alkeisopettajien niukka palkka ei houkuttellut ketään sille alalle pyrkimään, ja sentähden oli vaikea saada oppilaita normaalikouluihin. Oli liiaksi puhuttu toimen vastuksista, rasituksista ja ala-

arvoisuudesta. Talonpoikaisnuorukaiset, jotka tahtoivat päästä auran kurjesta, ja joista normaalikoulut samoin kuin seminaaritkin saivat suurimman osan oppilaitaan, rupesivat nykyään mieluummin alemmiksi virkamiehiksi sekä siirtyivät kaupunkeihin. Sitoutumalla kymmeneksi vuodeksi opettajaksi pääsi nuorukainen vapaaksi sotapalveluksesta ja ainoastaan tämä houkutteli heitä antautumaan tuohon kurjaan ammattiin, josta oli vähän tuloja ja vähän kunniaa, paljon vaivaa ja paljon ylenkatsetta odotettavana. Oppilaiden hankkiminen normaalikouluihin oli kuitenkin pääkysymys, josta riippui maan kehitys, sen voima ja sen pelastus. Löytyi vain yksi toinen yhtä tärkeä kysymys, ja se oli näiden opettajien kasvattaminen. Enemmän opettajia voitiin saada ainoastaan siten, että palkka kohotettiin kohtuulliseksi, niin että sillä voi elää arvokkaasti, ja että toimi sai sen kunnian, joka sille oli tuleva; opettajakokelaiden kasvatusta ja opetus sitävastoin vaati aivan uuden ohjelman. Salvan sanoi aivan oikein, että opettajan hyvydestä riippui hänen opetuksensa hyvyys ja myöskin Ranskan nousevan sukupolven laatu. Se oli kysymys elämästä ja kuolemasta. Salvan oli ottanut tehtäväkseen valmistaa opettajia vapautustyöhön. Tähän saakka heitä ei oltu kyllin tarmokkaasti opetettu luopumaan uskonopin säännöistä, kaikista valheellisista pyhimystaruista, kaikista niistä erehdyksistä, jotka vuosisatoja ovat pitäneet kansaa kurjuudessa ja orjuudessa. He olivat suureksi osaksi kunnan miehiä ja hyviä tasavaltalaisia ja siksi oppineita, että voivat opettaa sisälukua, kirjoitusta, vähän laskentaa ja vähän historiaa, mutta he olivat kykenemättömiä kasvattamaan kansalaisia ja miehiä. Onnettomassa Simonin jutussa saatiin nähdä heidän melkein kaikkien rupeavan kirkollisten valheiden kannattajiksi, sillä he eivät itse kyenneet ajattelemaan. He eivät osanneet rakastaa totuutta, heille oli sanottu, että juutalaiset olivat myyneet Ranskan Saksalle ja he vimmastuivat. Oi! missä oli se alkeisopettajien pyhä parvi, jonka tuli johdattaa koko Ranskan kansaa tieteellisesti todistetun totuuden kirkkauteen, vapauttaa se vuosisatoja kestäneestä pimeydestä ja opettaa sitä rakastamaan totuutta, vapautta ja oikeutta.

Eräänä aamuna sai Markus kirjeen Salvanilta, joka pyysi häntä mitä pikemmin tulemaan keskustelemaan erästä asiasta. Seuraavana torstaina hän siis lähti Beaumontiin.

Johtaja odotti häntä pienelle puutarhalle päin olevassa työhuoneessaan, jota huhtikuun aurinko valaisi lämpimillä säteillään.

— Hyvä ystäväni, näin on asianlaita... Te tiedätte kuinka valitettava Mailleboisin tila nykyään on. Uusi opettaja, Méchain, jota ei olisi pitänyt nimittää sinne niin vakavien asianhaarojen vallitessa, ei ole mikään kunnoton mies, luulempa melkein, että hän on meidän puolellamme; mutta hän on heikko, muutamissa kuukausissa on hän taipunut ylivoiman alle ja sen lisäksi on hän sairas. Hän on nyt pyytänyt, että hänet muutettaisiin etelään... Mailleboisissa tarvittaisiin teräväjärkistä, lujatahtoista miestä, opettajaa, jolla olisi nykyisessä tilassa tarvittava äly ja tarmo. Ja silloin ajateltiin teitä.

Ehdotus tuli niin äkkiä, niin odottamatta, että Markus huudahti.

— Mitenkä, minua!

— Niin, te yksin tunnette oivallisesti kaupungin, ja sen hirveän käänteeseen, johon se on joutunut. Simon raukan tuomitsemisen jälkeen alkeiskoulu on kuin kirottu, se menettää joka vuosi oppilaitaan, jota vastoin veljien koulu pyrkii sen paikalle, vahvistuen sen häviöstä. Ja se on yhä laajeneva klerikalismien, alhaisen taikauskon ja vanhoillisen typeryyden pesäpaikka, joka vihdoin on nielaseva kaikki, ellemmme nouse taistelemaan sitä vastaan. Rahvas on jo vaipunut takaisin alhaisiin intohimoihin, me tarvitsemme sinne tulevaisuuden työntekijän, hyvän siemenen kylväjän, joka uudestaan kohottaisi koulumme kukoistukseensa, muuttaisi sen siksi, mitä sen tulee olla, vapaaksi ja oikeudenmukaiseksi Ranskan kansan kasvattajaksi ja vapauttajaksi. Teitä siis ajateltiin.

— Mutta, keskeytti Markus jälleen, onko tämä vain teidän yksityinen toiveenne, vai onko teitä pyydetty kysymään minulta?

Salvan hymyili.

— Oh! minä olen ainoastaan halpa virkamies, olisi liian suuremmoista, jos kaikki minun toiveeni täytyisivät. Minun toimekseni on, niinkuin sanoitte, annettu tiedustella teidän ajatustanne asiasta. Tiedetään, että olen ystäväanne. Le Barazer kutsui minut maanantaina prefektin virkataloon. Ja keskustellessamme asiasta, syntyi meissä ajatus tarjota teille paikka Mailleboisissa.

Markus ei voinut pidättää äkkinäistä liikettä, hän kohautti olkapäitään.

— Tosin, jatkoi Salvan, ei Le Barazer osoittanut suurta rohkeutta Simonin jutussa. Hän olisi voinut toimia paremmin. Mutta meidän täytyy tyytyä ihmisiin sellaisina kuin he ovat. Sen voin kuitenkin teille luvata, että hän tästedes, vaikkei julkisesti seisoisikaan teidän vierellänne, on oleva teille salainen tuki, johon pelotta voitte nojautua. Hän arvosteli sittenkin oikein prefekti Hennebisea, joka niin kammoo huomiota herättäviä juttuja; ja kunnan rehtori Forbes tyytyi johtajan arvoon ilman valtaa. Kaikki vaara tulee tuon jesuiitan Mauraisinin puolelta, jota hänen esimiehensä Le Barazer valtioviisaudesta luulee

täytyvänsä suosia... No, eihän taistelu teitä pelottane!

Markus oli vaiti, katse maahan luotuna. Hän näytti epäilysten valtaamana vaipuneen levottomiin mietteisiin. Ja Salvan, joka tuntien hänen perhesuhteensa osasi arvata hänen ajatuksensa, tarttui hyvin liikutettuna hänen molempiin käsiinsä.

— Minä tiedän mitä teiltä pyydän, ystäväni... Olin Berthereaun, Genevièven isän hyvä ystävä. Hänellä oli hyvin vapaat mielipiteet ja terävä järki, mutta hän oli tunteikas luonne ja taipui vihdoinkin käymään vaimonsa kanssa messussa. Myöhemmin olin hänen tyttärensä, teidän nykyisen vaimonne holhooja ja kävin usein pienessä talossa Kapusiinitorin varrella, jossa ankaran jumalinen ja itsevaltiainen rouva Duparque hallitsi, taivuttaen tahtonsa alle tyttärensä, surumielisen ja nöyrän rouva Berthereaun ja tyttärentyttären suloisen Genevièven. Ehkä olisi minun mennessänne naimisiin pitänyt enemmän varoittaa teitä, sillä teidänlaisenne miehen on aina vaarallista joutua jumaliseen perheeseen ja ottaa vaimokseen nuoren tytön, joka niin kuin hän, lapsuudesta saakka on tottunut mitä hartaimpaan uskonnollisuuteen. Tähän saakka ei minun ole tarvinnut soimata itseäni siitä, koska te olette onnellisia... Mutta aivan varmaan te tulette olemaan alituudessa ristiriidassa vanhojen rouvien kanssa, jos otatte vastaan paikan Mailleboisissa. Sitähän ajattelette, eikö niin?

Markus katsoi ylös.

— Niin, minä tunnustan että pelkään onneni tähden... Te tiedätte etten ole kunnianhimoinen, ja vaikka nimitys Mailleboisiin olisi minulle toivottava yleneminen, olen kumminkin täydellisesti tyytyväinen asemaani Jonvillessä, jossa olen onnistunut edistämään tarkoitustamme... Ja nyt vaaditte minua jättämään tämän varman aseman, pannakseni alttiiksi kaiken rauhani!

Oli hetken hiljaisuus, sitten Salvan kysyi hiljaa.

— Epäilisittekö Genevièven rakkautta?

— Oi, en! huudahti Markus.

Oli taaskin hetken hiljaisuus, mutta sitten jatkoi Markus.

— Kuinka voisin häntä epäillä? hän rakastaa minua suuresti. Mutta te ette voi ajatellakaan minkälaista elämää me vietimme vanhojen rouvien luona, Simonin jutun aikana. Se oli aivan sietämätöntä, olin siellä aivan kuin vieras, palvelijakaan ei puhutellut minua. Niiden harvojen sanojen alla, joita vaihdoin, piili vihamielisyys aina valmiina puhkeamaan katkeriin riitoihin. He olivat kuin toisesta maailmasta kotoisin, eikä minulla ollut mitään yhteistä heidän kanssaan. Se oli täydellinen jyrkkä ero... Ja vanhat rouvat alkoivat turmella minun Genevièveänikin, hän muuttui taas nunnien oppilaaksi. Hän oli itsekin alkanut pelätä ja oli ylen onnellinen kun palasimme Jonvilleen omaan pieneen pesäämme.

Hän keskeytti puheensa vapisten: sitten huudahti hän vielä.

— Ei, ei! antakaa minun jäädä sinne missä olen! Siellä teen velvollisuuteni, siellä toimitan tehtävää, joka minusta on hyvä. Kukin työmies voi ainoastaan tuoda oman kivensä rakennukseen.

Salvan käveli hitaasti edestakaisin huoneessaan. Sitten hän pysähtyi Markuksen eteen.

— Ystäväni, en tahtoisi kehoittaa teitä uhrautumaan. Jos teidän onnenne tulisi kärsimään, jos ulkoa tulevat katkeruudet myrkyttäisivät teidän kotilietenne, tuottaisi se minulle kuolettavaa surua. Mutta minä tiedän, että olette sellaista ainesta, josta sankareita tehdään... Älkää vielä antako minulle ratkaisevaa vastausta, Ottakaa viikko ajatusaikaa, ja tulkaa ensi torstaina luokseni. Silloin keskustelemme vielä ja teemme päätöksen.

Markus palasi Jonvilleen ajatuksiinsa vaipuneena, punniten mielessään Salvanin ehdotusta. Tuliko hänen olla kuuntelematta epäilyksiä, joita hän tuskin uskalsi itselleenkaan tunnustaa, antautua vaimonsa isoäidin ja äidin kanssa taisteluun, johon koko hänen elämänsä onni voisi hävitä? Hän aikoi ensin puhua suoraan Genevièven kanssa asiasta, mutta hän ei sitä uskaltanut, hän tiesi aivan hyvin että Geneviève pyytäisi häntä tekemään oman tahtonsa ja velvollisuudentuntonsa mukaan. Markus ei edes puhunut hänelle Salvanin tarjouksesta, hänet valtasi yhä kasvava ahdistus, hän oli tyytymätön itseensä. Kaksi päivää kului epäilyksessä, sitten hän tarkasti asemaa, punnitsi asiaa joka haaralta.

Ensin näki hän edessään pienen kaupungin, jonka hän niin hyvin tunsikin Simonin jutun ajoilta. Hän näki pormestari Darrasin, joka oli vapaamielinen kunnon mies, mutta joka ei enää julkisesti uskaltanut osoittaa oikeudentuntoaan, peläten kadottavansa pormestarin virkansa ja menettävänsä suuren omaisuutensa. Hän näki ennen kaikkea Bongardit, Doloirit, Savinit ja Milhommet, kaikki nuo järjeltään

ja luonteeltaan keskinkertaiset olennot, hän muisti heidän eriskummallisen puheensa, joissa julmuus ja typeryys kilpailivat keskenään voitosta; heidän takanaan oli ääretön kansan paljous, vielä naurettavampien juttujen saaliina, harjoittaen vielä suurempaa julmuutta. Siinä oli raakalaisten taikauskoa, villikansojen intohimoa, se piti murhaa ja varkautta kunnianaan, eikä sillä ollut suvaitsevaisuutta, ei järkeä, eikä hyvyyttä. Siitä johtui itsestään kysymys: miksi oli se näin vaipunut, miksi viipyi se mielellään tuossa valheen ja tietämättömyyden sumussa? miksi se ikäänkuin vaistomaisesti pelkäsi kaikkea ajattelemista, aivan kuin olisi se kammonnut kaikkea puhdasta, yksinkertaista ja selvää? miksi sulki se silmänsä kirkkaalta auringonvalolta ottamatta sitä vastaan? miksi oli se Simonin jutussa osoittautunut kansaksi, jolta puuttuu hienotunteisuus ja ajatuskyky, joka ei tahdo nähdä eikä ymmärtää, joka ei tahdo tuntea totuutta, joka luo ympärilleen niin paljon pimeyttä kun mahdollista, ollakseen näkemättä selvästi, voidakseen huutaa kuolemaa taikauskon ja harhaluulojen yössä. Tätä kansaa oli tosin myrkytetty; sellaiset sanomalehdet kuin "Croix de Beaumont" ja "Petit Beaumontais" tarjoivat sille joka aamu inhoittavan juoman, joka turmelee ja kiihoittaa. Yksinkertaisten lasten aivot, pelkurien sydämmet, orjuuden ja köyhyyden lannistamat kärsivät ja halvat joutuvat helposti saaliiksi semmoisille, jotka käyttävät väärin yleistä herkkäuskoisuutta. Kaikkina aikoina ovat maailman herrat, kirkot, keisarit ja kuninkaas hallinneet yksinkertaista joukkoa ainoastaan myrkyttämällä heidät, pitämällä heitä alituudessa kauhussa ja harhauskojen palveluksessa. Mutta myrkyttäminen ei yksin riittänyt selittämään kansan omantunnon ja järjen uinumista. Se, että kansa niin helposti antoi myrkyttää itsensä, todisti täydellistä vastustuskyvyn puutetta. Myrkytys vaikuttaa etenkin tietämättömiin, niihin, jotka ovat kykenemättömiä arvostelemaan, tutkimaan ja vastaanväittämään. Kaiken tuskan, kaiken vääryyden ja kaiken halpamaisuuden perustana on siis tietämättömyys, ihmiskunnan pitkän kärsimyksen ensimmäinen ja ainoa syy, se on myöskin syynä siihen, että kulku valoa kohden on niin vaikea ja hidas ja käy kaikkien historiassa mainittujen rikosten ja halpamaisuuksien kautta. Tästä perustasta pitäisi siis kansojen vapautuksen ja syvien rivien opetuksen alkaa, sillä äskeinenkin tapaus oli uusi todistus siitä, että tietämätön kansa ei kykene olemaan oikeudenmukainen, totuus yksin tekee sen kykeneväksi siihen.

Jouduttuaan näin pitkälle mietteissään, valtasi Markuksen kummastus. Kuinka oli mahdollista, että Ranskan kansa, maanviljelijäin ja työmiesten taajat joukot vielä olivat näin ainaisella ja raa'alla kannalla? Olihan Ranska ollut tasavaltana jo kolmanneksen vuosisataa, olivathan sen perustajat selvästi tunteneet uuden ajan tarpeet, perustaessaan vapaan valtakunnan uuden koululaitoksen perustalle, asettaessaan maallikkojen hallussa olevan alkeiskoulun arvoon ja valtaan, ja määrätessään että se oli oleva maksuton ja pakollinen. He olivat ehkä silloin luulleet, että työ oli täytetty ja tasavalta turvattu. Itsetietoinen, vuosisatojen erehdyksistä ja valheista vapautettu kansanvalta oli kohoava Ranskan maaperästä. Kymmenen vuoden, kahdenkymmenen vuoden kuluttua näiden koulujen kasvattamat, totuuden tuntuun päässeet sukupolvet irtautuisivat yhä enemmän entisistä kahleistaan, ja muodostaisivat yhä vapaamman kansan, jolla olisi järkeä, ja joka olisi kypsytynyt vakavuuteen ja oikeuteen. Kolmekymmentä vuotta oli nyt kulunut siitä, ja pieninkin yleinen hämminki näytti tekevän mitättömäksi koko edistyksen ja saavan kansan palaamaan entiseen typeryyteensä ja järjettömyyteensä, esi-isien synkkään tietämättömyyteen! Mitä oli sitten tapahtunut? mikä salainen vastustus, mikä maanalainen voima lamautti näin äärettömän ponnistuksen, jolla oli koetettu vapauttaa halpoja ja kärsiviä ihmisiä heidän pimeästä orjuudestaan? Tehdessään tämän kysymyksen näki Markus selvästi että vihollinen, tietämättömyyden ja kuoleman levittäjä oli kirkko. Kirkko oli salaisesti, kärsivällisellä itsepäisen työmiehen menettelytavalla, sulkenut kaikki tiet, yksitellen voittanut takaisin pimeydelle mielet, joita oli koetettu riistää sen vallasta. Se oli aina ymmärtänyt, että sille oli välttämätöntä saada olla opetuksen ohjaajana, saada tapansa mukaan levittää pimeyttä ja valhetta, jos mieli sielujen ja ruumiiden pysyä sen orjina. Koulun alalla oli se taaskin kerran taistellut ihailtavalla ulkokullatulla notkeudellaan, tekeytyen tasavaltalaiseksi, käyttäen vapaita lakeja säilyttääkseen opinlauseittensa vankeudessa miljoonia lapsia, joita nämä samat lait koettivat vapauttaa. Niin monta kuin oli nuoria ihmisalkuja joutunut valheen valtaan, niin monta sotilasta oli saatu hävityksen ja julmuuden jumalalle, sille jumalalle, joka hallitsee nykyistä inhoittavaa yhteiskuntaa. Valtioviisas paavi johti tätä taistelua, tätä salakavalaa työtä, jonka tarkoitus oli karkoittaa vallankumous kodistaan, Ranskanmaasta, ottaen muka vapauden nimessä omakseen sen voitot. Silloin olivat äskeiset tasavaltalaiset niin yksinkertaisia, että antoivat kirkon näennäisen aseidenriisumisen pettää itsensä, rauhoittuivat ja hymyilivät sille äkillisen suvaitsevaisuuden valtaamina! He iloitsivat siitä, että rauha ja sopu vallitsi, että kaikki eri mielipiteet yhtyivät kansalliseen ja isänmaalliseen uskoon. Koska tasavalta oli voitolla, miksei se ottaisi vastaan kaikkia lapsiaan, kapinoitseviakin, jotka aina olivat tahtoneet hävittää sitä? Mutta tämän jalomielisyyden palkaksi kirkko yhä jatkoi maanalaista työtään, karkoitettut munkkikunnat palasivat vähitellen, alituinen valloitus- ja orjuuttamistyö jatkui hetkeäkään lepäämättä, jesuiittain, dominikaanein ja muiden veljeskuntien oppilaat ja holhokit täyttivät hallituksen, oikeuslaitoksen ja sotajoukon, samalla kun veljien ja sisarten koulut tunkeutuivat maksuttomien ja pakollisten maallikkokoulujen sijaan. Ja kun kansa äkkiä heräsi, huomasi se koko maan olevan kirkon käsissä, kirkon miehiä oli parhaissa valtionviroissa, maan tulevaisuus, sen nouseva polvi, sen talonpojat, sen työmiehet ja sen sotilaat olivat munkkien vallassa.

Sunnuntaina sai Markus nähdä eriskummallisen näyn, joka todisti räikeästi hänen mietteensä oikeaksi. Hän epäröi yhä ottaisiko vastaan Salvanin tarjouksen vai eikö. Tuona sunnuntaina oli hän mennyt Mailleboisiin tapaamaan Davidia ja oli sattumalta joutunut suureen uskonnolliseen juhlaan ja uteliaisuudesta päättänyt olla läsnä siinä. Kahden viikon ajan olivat "Croix de Beaumont", ja "Petit Beaumontais" puhuneet tästä juhlasta leimuavissa kirjoituksissa; ja koko seutu oli kuin kuumeessa. Kapusiinien kappeliin oli aikomus lahjoittaa kuuluisa pyhimysarkku, joka sisälsi kappaleen Pyhän Antonius Padualaisen pääkallosta, ja joka oli verraton, uskovaisten, kuten kerrottiin, kymmenellä tuhannella markalla ostama aarre. Arkun asettaminen pyhimyskuvan juurelle oli syynä tähän juhlallisuuteen, jota hänen ylhäisyytensä Bergerot oli suostunut kunnioittamaan läsnäolollaan. Tästä piispan armosta ihmiset innoissaan puhuivat; sillä ei kukaan ollut unohtanut kuinka rohkeasti hän oli puolustanut seurakunnan kirkkoherraa apotti Quandieutä kapusiinien väärinkäyttöä vastaan, he kun rahanhimosta houkuttelivat kaikki sielut ja kaikki tulot itselleen. Muisteltiin, kuinka ankarasti piispa tarkastusmatkallaan oli puhunut temppelein kauppiaista, jotka Jesus uudestaan olisi ajanut ulos. Ja sitäpaitsi oli häntä aina pidetty taattuna simonistina. Aikoiko hän nyt julkisesti osoittaa myötätuntoisuuttaan kapusiineille, kunnioittaen läsnäolollaan heidän myymäläänsä tässä juhlallisessa tilaisuudessa? Oliko hän siis alistunut, olivatko mahtavat vaikuttimet taivuttaneet hänet, koska hän muutamien kuukausien kuluttua näin peruutti sanansa, mikä varmaankin oli hänestä vaikeaa?

Markus meni kappeliin suuren ihmisjoukon kanssa: ja siellä hän kahden tunnin aikana sai nähdä mitä kummallisimpia asioita. Kauppa, jota pieni kapusiiniveljeskunta kävi Mailleboisissa Pyhän Antonius Padualaisen avulla, oli tullut melkoisen suureksi, siinä liikkui satojatuhansia markkoja pienissä, muutamien markkojen suuruisissa summissa. Kaunis, apostolin näköinen isä Theodosius, josta uskovaiset naiset haaveilivat, oli osoittautunut nerokkaaksi keksijäksi ja kauppiaksi. Ensin oli kappelissa ollut ainoastaan huono kuva Pyhästä Antoniuksesta, ja pyhimys silloin vielä vain toimitti takaisin kadonneita esineitä, joka jo kauvan oli ollut hänen erikoisalansa. Sittenkun rahaa muutamien pienten menestysten jälkeen alkoi runsaammin tulvia, sai isä Theodosius nerokkaan ajatuksen laajentaa pyhimyksen ihmetöiden alaa, sovittaa siihen kasvavan ostajapiirin kaikki tarpeet ja toiveet, Parantumattomat, lääkärien hylkäämät sairaut, sekä myöskin hiukan pahoinvoivat, päänkivistyksen tai vatsanväänteen vaivaamat ihmiset, pulaan joutuneet pikkukauppiaat, joilla ei ollut rahaa maksupäivinä eivätkä saaneet kaupaksi pilaantuneita tavaroitaan, arveluttaviin yrityksiin antautuneet keinottelijat, joiden omaisuus ja oma nahka olivat vaarassa, suuriperheiset äidit, jotka eivät olleet rumille, köyhille tyttärilleen voineet hankkia miestä, kurjat viran hakijat, jotka väsyksiin saakka olivat etsineet tointa, ja jotka ainoastaan ihmeen kautta odottivat itselleen elatuskeinoa, perijät, jotka olivat epä tietoisia kuolemaisillaan olevien sukulaistensa mielentilasta, ja jotka sen vuoksi toivoivat Jumalan apua ollakseen varmoja testamentista, tyhmit koulupojat, yksinkertaiset koulutyöt, laiskurit, jotka ilman taivaan myötävaikutusta eivät voineet päästä läpi tutkinnoistaan, onnettomat ihmiset, jotka kykenemättöminä tahtomaan ja ponnistamaan, ilman työtä odottivat korkeimmalta vallalta mahdotonta, ansaitsematonta onnea, kaikki nämä voivat kääntyä pyhimyksen puoleen, uskoa hänelle asiansa ja pitää häntä kaikkivaltiaana välittäjänä Jumalan luona, jolla tilaston osottamien numeroiden mukaan oli kuusi menestymisen mahdollisuutta neljää vastaan. Ja siitä alkaen liike laajeni, vanhan kuvan siaan asetettiin uusi, paljon suurempi ja kauniimpi, rahalaatikoita pantiin kaikkialle, uuden kuosisia kaksiosaisia rahalaatikoita, toinen osa rahaa, toinen pyhimyksille osoitettuja kirjeitä varten, joissa toiveet selitettiin. Kenenkään ei tietysti ollut pakko maksaa; mutta oli huomattu, että pyhimys kuuli ainoastaan niiden rukoukset, jotka antoivat almun, olipa se sitten kuinka pieni tahansa. Näin oli kokemuksen avulla syntynyt hintaluettelo: yksi tai kaksi markkaa pienemmistä armonosoituksista, viisi tai kymmenen markkaa suuremmista. Jos ei annettu kylliksi, ilmaisi pyhimys sen siten, ettei auttanut, ja silloin täytyi antaa kaksinkertainen tai kolminkertainenkin almu. Niille ostajille, jotka tahtoivat maksaa vasta avun saatuansa, saattoi tapahtua, ettei heidän rukoustaan koskaan kuultu. Mutta Jumala pidätti itselleen täyden toimintavapauden, valitsi suosikkinsa sanomatta syitään, joten ostajilla yksin oli velvollisuuksia sitoumuksissaan pyhimyksen kanssa, jonka taasen ei tarvinnut tehdä tiliä töistään. Juuri tuo uhkapeli, jumalallisissa arpajaisissa saatu hyvä tai huono arpa, joka kiihoitti joukkoja, saattoi heidät tunkeilemaan rahalaatikkojen ympärillä, antamaan markan, kaksi markkaa, kymmenen markkaa, narrimaisesti uskoen saavansa suuren arvan, rajattoman, odottamattoman onnen, kuten hyvän naimiskaupan, korkean viran tai suunnattoman perinnön. Se oli mitä julkeinta yleisen typeryyden väärinkäyttöä, hävittämistä keinottelua ihmisten yksinkertaisuudella, laiskuudella ja himoilla. Se teki ihmiset kykenemättömiksi ponnistamaan voimiaan, kun he ilman mitään ansiota odottivat onnea ivan ja vääryyden Jumalan oikun mukaan.

Ympäröivien joukkojen kuumeisesta innostuksesta Markus huomasi, että liike tulisi vieläkin laajenemaan, myrkyttäisi koko seudun tuon kullatun ja kirjaillun hopea-arkkusen avulla, jonka sisällä oli kappale pyhimyksen pääkallosta. Se oli isä Theodosiuksen viimeinen keksintö, se oli vastaus muiden veljeskuntien kilpailuun, jotka olivat Beaumontiin kaikkialle pystyttäneet pyhimyskuvia ja rahalaatikoita, kutsuen ihmisiä koettamaan ihmeen uhkapeliä. Mutta nyt oli erehdys mahdoton, hänellä yksin oli pyhä luu, häneltä yksin voivat avunpyytäjät varmimmasti toivoa ihmettä. Kirkon seinät olivat täynnä ilmoituksia, joissa vakuutettiin, että pyhänjäänös täydellisesti takasi onnistumisen, selitettiin

etteivät hinnat sittenkään olleet kohonneet ja annettiin avunpyytäjille neuvoja, ettei heidän ja pyhimyksen välillä jälestäpäin syntyisi mitään riitaisuuksia. Markuksen valtasi tuskallinen mielenliikutus, kun hän kappelissa näki neiti Rouzairen, joka toi alkeiskoulun tytöt juhlatilaisuuteen niin rauhallisesti kuin tämä olisi kuulunut koulujärjestykseen. Hän hämmästyi vielä enemmän nähdessään suurimman tytöistä kantavan valkeaa silkkilippua, johon kullalla oli ommeltu sanat: "Kunnia Jesukselle ja Marialle". Kun joku neiti Rouzairen oppilaista aikoi ottaa päästötutkinnon, käski tämä aivan julkisesti häntä käymään ripillä ja panemaan kaksi markkaa Pyhän Antoniuksen rahalaatikkoon, jotta Jumala auttaisi häntä tutkinnossa; jos oppilas oli erityisen yksinkertainen, neuvoi hän panemaan viisi markkaa, sillä silloin pyhimyksellä varmaankin oli enemmän vaivaa. Hän antoi myöskin oppilaittensa pitää muistikirjaa synneistään ja antoi heille hyviä numeroita rukoilemisesta ja messussa käymisestä. Neiti Rouzairen alkeiskoulu oli todellakin kummallinen maallikkokoulu! Tytöt asettuivat riviin kirkon vasemmalle puolelle, vastapäätä veljien koulun pieniä oppilaita, jotka seisoivat oikealla, häärivän ja puuhaavan veli Fulgentiuksen johdolla. Isä Crabot ja isä Philibin olivat jo kuorissa, hekin olivat tahtoneet kunnioittaa juhlaa läsnäolollaan. Ehkä he myöskin tahtoivat nauttia hänen ylhäisyydestään Bergerotista saamastaan voitosta, sillä kaikki ihmiset tiesivät että Valmarien rehtori oli suuresti puoltanut Pyhän Antonius Padualaisen palvelusta; tämä riemuitsi nyt siitä, että oli voinut pakottaa piispan julkisesti pyytämään anteeksi alhaisesta taikauskosta lausumansa ankarat sanat. Ja kun hänen ylhäisyytensä Bergerot astui sisään seurakunnan kirkkoherran apotti Quandieun seuraamana, valtasi Markuksen hämärä häpeän tunne, sillä hän luuli lukevansa heidän kalpeista ja vakavista kasvoistaan, kuinka vaikeaa tämä pakollinen alistuminen heistä oli.

Asia oli aivan yksinkertainen, ja Markus arvasi sen helposti: uskovaisten vimma ja heidän vastustamattomat vaatimuksensa olivat vihdoin taivuttaneet kirkkoherran ja piispan. Jonkun aikaa oli apotti Quandieu vastustanut, kieltäytyen panemasta kirkkoonsa Pyhän Antonius Padualaisen rahalaatikkoon, sillä hän ei tahtonut antaa kannatustaan sille, mitä hän piti epäjumalan palveluksena ja uskonnon hengen turmelemisena. Mutta huomattessaan mikä häväistys siitä syntyi, kuinka hän päivä päivältä jäi yhä enemmän yksin, valtasi hänet ahdistus ja hän kysyi itseltään, eikö hän suvaitsemattomuudellaan vahingoittaisi uskontoa, ja hän oli silloin taipunut peittämään uuden vääryydenkin pyhällä papin kauhtanallaan. Eräänä päivänä oli hän mennyt piispan luo kertomaan epäilyksistään ja taisteluistaan, ja hänen ylhäisyytensä Bergerot, joka oli samaa mieltä kuin hän ja pelkäsi samoin, että kirkon valta vähenisi, jos hän tunnustaisi sen virheet ja mielettömyydet, oli syleillyt häntä itkien ja luvannut saapua juhlaan, jossa sovinto vahvistettaisiin. Mutta, minkä katkeruuden, minkä salaisen surun se tuottikaan näille molemmille papeille, piispalle ja pienen kaupungin halvalle kirkkoherralle, joita sama usko yhdisti! He kärsivät voimattomuudestaan, välttämättömästä raukkamaisuudestaan, tappiosta, joka tuotti heille niin paljon tuskaa ja häpeää; he kärsivät vieläkin enemmän siitä, että heidän ihanteensa oli tahrattu, että ihmisten typeruus ja ahneus polkivat sitä, että heidän uskoaan häväistiin. Oi! kuinka kurjan lopun saavatkaan kristinusko, joka alussaan oli niin puhdas, jonka kauniina tarkoituksena oli ihmisten veljeyttäminen ja vapauttaminen, ja korkealentoinen katolilaisuus, tuo mahtava sivistyksen levittäjä, jos niiden näin sallitaan vaipua inhoittavien kaupustelijain käsiin, joutua alhaisten intohimojen saaliiksi, valheen ja tietämättömyyden levittäjiksi! Madot alkoivat niitä jäytää niin kuin kaikkea muutakin vanhaa, ja mädäntyminen, lopullinen hajoaminen oli lähellä, ja silloin niistä ei olisi muuta jäljellä kuin tomua ja tuhkaa.

Juhla oli suuremmoinen. Kynttilät loistivat kuin tähdet pyhänjäännös-arkun ympärillä, joka siunattiin, ja jolle suitsutettiin pyhää savua. Puheita ja rukouksia pidettiin, virsiä veisattiin urkujen juhlaallisesti soidessa. Kirkossa oli niin tukehduttavaa että moni nainen pyörtyi, ja yksi neiti Rouzairen tytöistä oli vietävä kesken pois. Ja kun isä Theodosius nousi saarnatuoliin tekemään tiliä pyhimyksen ihmetöistä, ei innostuksella enään ollut rajoja: satakaksikymmentäkahdeksan kadonnutta esinettä oli löydetty; viisikymmentä epäilyttävää kauppayritystä oli saatettu hyvään loppuun; kolmekymmentä kauppiasta pelastettu vararikosta siten, että vanhat, varastuhuoneisiin jääneet tavarat äkkiä olivat menneet kaupaksi; yhdeksänkymmentäkolme sairasta, rampaa, hivutustautista, syöpää sairastavaa ja luuvaloista, oli saanut terveytensä jälleen; kaksikymmentäkuusi köyhää tyttöä oli naitettu, kolmekymmentä vaimoa oli kivutta synnyttänyt pojan tahi tytön oman valintansa mukaan; sadallekolmelle virkamiehelle oli hankittu hyvä paikka ja toivomansa palkka; kuusi aivan odottamatonta perintöä oli äkkiä hankittu; seitsemänkymmentäseitsemän oppilasta, tyttöä ja poikaa, oli autettu tutkinnosta vasten opettajien luuloa; sen lisäksi kaikenlaisia muita armonosoituksia: laittomia avioliittoja muutettu lailliseksi, uskottomat kuolleet kristillisesti, oikeusjuttuja voitettu, huonoja maita myyty ja kymmenen vuotta vuokraamatta olleita asuntoja vuokrattu. Jokaista uutta ihmettä mainittaessa kuului joukosta ahnas hyminä. Isä Theodosiuksen kaikuvalla äänellä kertoessa pyhimyksen armonosoituksista muuttui hyminä pian tyydytetyn intohimon pauhinaksi ja lopuksi syntyi täydellinen raivo, uskovaiset nousivat seisomaan, ulvoen ja ojentaen suonenvedon tapaisesti käsiään, ottaakseen vastaan voittoarpoja, jotka putosivat taivaasta.

Markus ei voinut jäädä sinne kauemmaksi, sillä viha ja inho olivat siinä määrin vallanneet hänet. Hän oli nähnyt hänen ylhäisyytensä Bergerotin suosiollisesti hymyilevän isä Crabotille ja sitten

ystävällisesti keskustelemaan hänen kanssaan, minkä kaikki olivat huomanneet; apotti Quandieu hymyili myöskin, mutta hänen suupielissään oli katkeran surun ilme. Se oli täytetty, veljien ja munkkien, katolilaisen epäjumalanpalveluksen ja orjuuttamisen voitto oli täydellinen. Ja hän läksi kappelista tukehtumaisillaan, auringon ja raittiin ilman tarpeessa.

Mutta Kapusiinitorillekin pyhimys seurasi häntä. Uskovaiset seisoivat siellä pienissä parvissa puhellen vilkkaasti, aivan samoin kuin ennen arpajaistoimistojen ulkopuolella.

— Oi! sanoi eräs suuri ja lihava vaimo, minulla ei ole onnea, en voita koskaan pelissä. Sentähden ei Pyhä Antonius varmaankaan kuule minun rukoustani koskaan. Kolme kertaa olen antanut kaksi markkaa, ensi kerran sairaan vuoheni tähden, joka kuitenkin kuoli, toisen kerran kadonneen sormukseni tähden, jota en kuitenkaan löytänyt, kolmannen kerran mätänevien omenieni tähden, mutta ne mätänivät kumminkin... Se on todellakin onnetonta!

— Oi! hyvä ystävä, te olette aivan liian kärsivällinen, vastasi pieni näivettynyt vanha vaimo. Jos ei Pyhä Antonius tahdo kuulla minua, niin pakotan hänet siihen.

— Kuinka se on mahdollista, ystäväni?

— Minä rankaisen häntä!... Kuulkaahan! minulla oli pieni talo, jota kukaan ei tahtonut vuokrata, sillä kaikki sanoivat sitä niin kosteaksi, että lapset kuolisivat siellä. Silloin annoin kolme markkaa ja odotin: ei mitään, ei vielääkään vuokraajia. Annoin toiset kolme markkaa: ei vielääkään mitään. Silloin suutuin ja löin pyhimyksen kuvaa, joka minulla on huoneessani kaapin päällä. Mutta kun hän ei ollut tietääksenkään, käänsin hänet seinään päin, että hän saisi miettiä asiaa. Näin hän sai seista yhden viikon: ei vielääkään mitään. Se ei ollut kyllyksi nöyryyttävää, minun täytyi pehmittää häntä enemmän, koska hänellä oli niin vähän intoa, ja minä panin hänet yökaappiini, jossa hän vietti toisen viikon, yhä vaan turhaan. Olin raivoissani, panin hänet viimein kaivoon riippumaan nuorasta pää alaspäin... Oh! rakas ystävä, tällä kertaa ymmärsi hän ettei minun kanssani ollut leikkimistä, ja hän oli ollut siellä tuskin kaksi tuntia, kun hyyryläiset ilmestyivät ja vuokrasivat pienen taloni.

— Otitteko hänet silloin pois kaivosta?

— Tietysti heti, panin hänet takaisin kaapilleni, pyyhin hänet puhtaaksi ja pyysin anteeksi... Me emme suuttuneet toisillemme, päinvastoin. Kun kerran on maksanut, täytyy myöskin vaatia.

— Hyvä! rakas ystävä, minä koetan... Minulla on ollut ikävyyksiä rauhantuomarin kanssa, nyt annan kaksi markkaa pyhimykselle, ja jos ei hän auta, osoitan hänelle tyytymättömyyteni.

— Tehkää niin, rakas ystävä. Ripustakaa hänelle kivi kaulaan, tai käärikää hänet likaiseen paitaanne. Ei sekään ole hänelle mieluista. Kyllä se auttaa.

Huolimatta katkerasta mielialastaan ei Markus voinut olla hymyilemättä. Hän jäi vielä kuuntelemaan, ja hän näki vieressään parven vakavia miehiä, joiden joukossa hän tunsi kunnallisneuvos Philisen, pormestari Darrasin kirkollismielisen kilpailijan. Tämä valitti sitä, ettei ainoakaan kunta sillä seuduin ollut antautunut Jesuksen Pyhän Sydämen palvelukseen. Pyhän Sydämen palvelus oli toinen nerokas keksintö, vielä vaarallisempi kun Pyhän Antonius Padualaisen ihmeet. Sen tarkoituksena oli Ranskan valloittaminen takaisin Jumalalle. Rahvas ei siitä vielä välittänyt, sillä siinä ei ollut tuota ihmetyön houkuttelevaa uhkapeliä. Mutta kumminkin uhkasi yhtä suuri vaara siitä, että asetettiin epäjumalaksi Jesuksen sydän ja pantiin se näytteille punaisena ja vertavuotavana, niinkuin vielä sykähtelevä, avonaisesta rinnasta revitty sydän teurastajan pöydällä. Tästä verisestä sydäimestä tahdottiin tehdä nykyisen Ranskan vertauskuva, ommella se silkillä ja kullalla kansallislippuun. Siinä ilmeni yhä sama menettelytapa: maan orjuuttaminen; tahdottiin valloittaa kansa halpamaisen taikauskon ja valheiden avulla, tahdottiin painaa se takaisin tietämättömyyteen ja orjuuteen, vaikuttamalla sen hermoihin ja lapsellisiin intohimoihin. Jesuiitat olivat järjestäneet. Pyhän Sydämen palveluksen samoin kuin Pyhän Antonius Padualaisenkin palveluksen, he väärensivät vanhan katolilaisuuden siihen määrin, että vanha jumalanpalvelus vähitellen sulii uuteen, häväisten uskontoa raakamaisilla menoilla.

Markus läksi pois, hän oli taas tukehtumaisillaan, hän tunsi tarvitsevansa yksinäisyyttä ja vapaata ilmaa. Geneviève oli seurannut häntä Mailleboisiin viettääkseen iltapäivän isoäitinsä ja äitinsä luona. Rouva Duparque, jolla oli luuvalon kohta, ei voinut liikkua, joka selitti hänen poissaolonsa juhlasta. Koska Markus ei enää käynyt vaimonsa sukulaisten luona, olivat he päättäneet yhtyä rautatien asemalla, kello neljän junan lähtiessä. Kello oli vasta kolme, ja hän kulki hitaasti ja koneellisesti puiden ympäröimälle torille saakka, jonka varrella asema oli. Siellä hän heittäytyi istumaan yksinäiselle penkille. Hänen mietteensä jatkuivat, hän oli ratkaisevan sisällisen taistelun raatelemana, niin ettei huomannut mitään ympärillään.

Äkkiä kaikki selvisi hänelle. Eriskummallinen näytelmä, jota hän oli ollut katsomassa, kaikki mitä hän oli nähnyt ja kuullut herättivät hänessä sen kauhistuttavan vakuutuksen, että kansan kärsimys, sen

joutuminen hirvittävän vaaralliseen käännekohtaan, Ranskan jakautuminen kahteen vihamieliseen puolueeseen, jotka tulivat yhä vieraammiksi toisilleen ja olivat valmiit hävittämään toisensa, että kaikki tämä johtui aivan yksinkertaisesti siitä, että Rooma oli siirtänyt taistelunsa Ranskaan. Ranska oli viimeinen suurista katolisista valloista; sillä yksin oli vielä tarvittavat miehet ja rahat, sillä yksin oli voima, joka voisi valloittaa maailman takaisin katolisuudelle: ja silloin voi hyvästi ymmärtää että Rooma siellä oli tahtonut taistella viimeisen taistelunsa, toivoen saavuttavansa jälleen maallisen vaikutusvoimansa, jonka avulla se voisi toteuttaa vuosisatoja vanhan haaveensa maailman vallasta. Koko Ranska oli samassa asemassa kuin sellaiset rajamaat, pelot, viinimäet ja viljavat hedelmäpuutarhat, joissa kaksi sotajoukkoa ryntää toisiaan vastaan ratkaistakseen suuret riitansa: hyökkäävät ratsujoukot tallaavat viljan, tykistöt hävittävät viinimäet ja hedelmätarhat, pommit räjäyttävät ilmaan kylät, pyssynkuulat riistävät lehdet puista, muuttavat maan kuolleeksi erämaaksi. Nykyajan Ranskaa raatelee ja hävittää tällainen sota, kirkon sota vallankumousta, vapautta ja oikeutta vastaan, säälimätön ja kauhea hävityssota, sillä kirkko tietää hyvin, että ellei se voita vallankumousta on vallankumous voittava sen. Tästä on saanut alkunsa tuo raivokas taistelu kaikilla aloilla, kaikissa kansanluokissa, myrkyttäen kaikki kysymykset, ylyttäen kansalaisriitoja, muuttaen isänmaan taistelukentäksi, jossa pian on oleva jäljellä ainoastaan soraa ja raunioita. Siinä oli kamala vaara, siinä uhkasi varma kuolema, sillä jos kirkko voittaisi, painaisi se Ranskan takaisin menneisyyden tietämättömyyteen ja kurjuuteen, tekisi siitä rappeutuneen, kurjuuteen vaipuneen kansan, niin kuin oli käynyt kaikille muillekin katolisille maille.

Silloin ne ajatukset, jotka olivat tehneet Markuksen niin neuvottomaksi, ilmestyivät jälleen, mutta uudessa, kirkkaassa valaistuksessa. Hän näki kirkon puolivuosisataa kestäneen, maanalaisen työn, ensiksi viisaasti keksityn hengellisen opetuksen, jonka avulla se sai valtaansa lapset ja samalla tulevaisuuden, sitten Leo XIII:n politiikan, joka hyväksyi tasavallan, anastaakseen ja kukistaakseen sen. Voltairen ja Diderotin Ranskan, vallankumouksen ja kolmen tasavallan Ranskan muuttumiseen nykyiseksi hämmentyneeksi ja harhaan joutuneeksi Ranskaksi, joka taantui sen sijaan että olisi edistynyt, oli syynä se että jesuiitat ja muut opetusveljeskunnat olivat ottaneet lapset haltuunsa, kolmessakymmenessä vuodessa lisänneet oppilaittensa luvun kolminkertaiseksi ja perustaneet mahtavia laitoksiaan kaikkialle maahan. Ja äkkiä kirkko, joka luuli olevansa voitolla, asianhaarojen pakottamana paljasti työnsä kaikkien nähtäväksi ja tahtoi olla kansan ylimmäinen herra. Kaikki sen saavuttamat voitot ilmestyivät kauhistuneiden ihmisten silmien eteen: korkeat yhteiskunnalliset asemat, sotajoukko, oikeuslaitos, hallitus, politiikka olivat sen kasvattamien ja muodostamien miesten käsissä, ennen vapaa, uskonnosta irtautunut ja vastustava porvaristo oli taantumishengen vallassa, johon sen oli saattanut pelko kadottaa omaisuutensa tai väistyä nousevan rahvaan tieltä; syvät rivitkin olivat alhaisen taikauskon myrkyttämät, kirkko piti niitä törkeän tietämättömyyden ja valheen vallassa, jotta se aina voisi sortaa ja pettää sitä mielensä mukaan. Ja kirkko ei enää edes toiminut salassa, vaan jatkoi julkisesti valloituksiaan, se asetti Pyhän Antonius Padualaisen rahalaatikoita kaikkialle, jakoi kunnille Pyhän Sydämen verisillä vertauskuvilla koristettuja lippuja, perusti hengellisiä kouluja maallikkokoulujen viereen ja anasti viime mainitutkin, joiden opettajat ja opettajattaret usein olivat sen käytyreitä, työskentelivät sen hyväksi raukkamaisuudesta tai omanvoitonpyynnöstä. Se oli nyt julkisesti taistelussa yhteiskunnan kanssa. Se haali kaikin keinoin rahaa voidakseen käydä sotaa; veljeskunnat olivat ruvenneet harjoittamaan teollisuutta ja kauppaa, yksi ainoa tällaisista liikkeistä, Hyvä Paimen, ansaitsi kaksitoista miljoonaa markkaa vuodessa. Sillä oli neljäkymmentäseitsemäntuhatta työmiestä, jotka työskentelivät kahdessasadassa työhuoneessa. Se möi kaikkia, viinejä ja kenkiä, lääkkeitä ja huonekaluja, ihmeitä tekeviä vesiä ja kirjaittuja yöpaitoja. Se ansaitsi kaikella, se veroitti yleistä typeryyttä ja herkkäuskoisuutta väärillä ihmetöillä, valeparatiisinsa houkutuksilla, oikullisella ja ilkeällä Jumalallaan. Se omisti miljardeja ja äärettömiä maa-alueita, sillä oli niin paljon rahaa, että se voi ostaa sillä kaikki puolueet, kiihoittaa ne toisiaan vastaan ja riemuita voitoistaan kansalaissodan raivotessa. Taistelu oli Markuksen silmissä hirveä ja ratkaiseva, eikä hän ollut koskaan niin selvästi tuntenut, että Ranskalle oli välttämätöntä hävittää kirkko, ellei se itse tahtonut tulla hävitetyksi.

Äkkiä näki hän edessään Bongardit, Doloirit, Savinit ja Milhommet, hän kuuli heidän sopertavan raukkamaisten sydäntensä ja myrkytettyjen järkiensä keksimiä syitä, turvautuvan törkeään tietämättömyyteensä ja halpamaiseen itsekkäisyyteensä. Tuo oli Ranska, tuo yksinkertainen tylsistynyt ennakkoluulojen valtaan joutunut joukko, jota kirkollinen typeryys piti kahleissaan. Sen pikaiseksi turmioksi oli keksitty inhoittava juutalaisviha, oli herätetty uskonnolliset intohimot. Juutalaisviha, esi-isäin intohimojen väärin käyttäminen, oli ainoastaan alku, tarkoituksena oli saada kansa uudelleen ikeen alle, tietämättömyyteen ja entiseen orjuuteen. Tulevaisuuden Ranskaa vaivuttaisivat vielä syvemmälle entistä tylsistyneemmät, entistä enemmän valheen ja pimeyden valtaan joutuneet Bongardit, Doloirit, Savinit ja Milhommet, jos heidän lapsensa nyt jätettäisiin veljien ja jesuiittain käsiin, istumaan hengellisten koulujen penkeille. Mutta näiden koulujen sulkeminenkaan ei vielä riittäisi, täytyisi myöskin puhdistaa, kohottaa oikeaan asemaansa maallikkokoulut, nuo kunnalliskoulut, joihin kirkon salainen työ lopulta oli ulottunut, lamauttaen niiden vapaan opetuksen, asettaen niihin vanhoillisia opettajia ja opettajattaria, joiden opetus ja esimerkki ainoastaan lisäsivät tietämättömyyttä. Jos löytyikin joku Féroun tapainen selväjärkinen ja rohkea, mutta kurjuuden katkeroittama opettaja,

joku neiti Mazelinen kaltainen mainio järjen ja sydämmen kasvattaja, niin oli heitä vastassa peloittava joukko kykenemättömiä, yksinkertaisia, harhateille joutuneita ja vihollisen lahjomia opettajia, sellaisia kuin kunnianhimoinen, vahvimman puolta pitävä neiti Rouzaire, joka oman etunsa vuoksi on kiivas kirkollinen, sellaisia kuin Mignot, joka ilman johtajaa menee sinne mihin ympäristö häntä vie, ja sellaisia kuin kunnan Doutrequin, eilinen tasavaltalainen, joka ylenpalttisesta isänmaallisuudesta muuttui juutalaisvihaajaksi ja vanhoilliseksi; ja heidän tavallaan oli koko maan alkeisopetus turmeltunut ja pilaantunut, poikennut oikealta tieltään, syöksemäisillään perikatoon sille uskotut lapset, tulevat sukupolvet. Markuksen sydäntä kouristi, vaara, joka kansaa uhkasi ei koskaan ollut hänestä näyttänyt niin peljättävältä ja läheiseltä.

Taistelu oli tapahtuva alkeiskoulun alalla, sillä ainoa tärkeä kysymys oli, minkälaista opetusta annettaisiin kansalle, joka vähitellen oli riistävä porvaristolta sen väkivallalla anastaman vallan. Vuonna 1789 oli porvaristo voittanut henkitorissaan olevan aateliston ja kohonnut sen sijaan: ja yhden vuosisadan oli Se pitänyt hallussaan kaiken saaliin, antamatta kansalle sen oikeutettua osaa. Nyt oli sen tehtävä loppunut, se tunnusti sen itsekin, mennessään vanhoillisten puolelle, peläten nousevaa kansanvaltaa, joka oli kukistava sen. Eilen se oli voltairalainen, luullessaan täydessä rauhassa saavansa nauttia, tänään kirkollinen kutsuen levottomana avukseen vanhoillisuuden. Se oli enää vaan kulunut koneisto, joka vallan väärinkäyttämisen kautta oli turmeltunut, ja joka pian oli häviävä aina työssä olevien yhteiskunnallisten voimain tieltä. Ja silloin oli tulevaisuuden työkyky kansassa, kansassa oli ääretön määrä miehiä, neroa ja tahdonvoimaa, jotka vielä eivät olleet heränneet. Markuksen ainoana toivona olivatkin kansan lapset, jotka hänelle olivat uskotut, ja joita kaikki Ranskan alkeiskoulut olivat täynnänsä. He olivat tulevaisuuden kansan raaka-aine, heidät tuli kasvattaa vapaiksi itsetietoisiksi kansalaisiksi, jotka ovat vapautetut järjettömien opinlauseitten vallasta, turmiota tuottavista uskonnollisista erehdyksistä, kaiken vapauden ja ihmisarvon hävittäjistä. Siveellistä ja aineellista onnea voi olla ainoastaan siellä, missä on tietoja. Evankeliumin sana: Autuaat ovat hengellisesti vaivaiset, oli mitä kauheinta erehdystä, ja se oli vuosisatoja pitänyt ihmiskuntaa kurjuuden ja tietämättömyyden rapakossa. Ei, ei! hengellisesti vaivaiset joutuvat pakosta orjuuteen ja kärsimyksiin. Niin kauan kun on miljoonittain hengellisesti vaivaisia, niin kauan tulee olemaan miljoonittain kurjia vetojuhtia, joita pieni vähemmistö varkaita ja väärintekijöitä sortaa ja ryöstää. Onnellinen ihmiskunta on oleva ihmiskunta, joka tietää ja tahtoo. Raamatun synkästä pessimismistä oli maailma vapautettava, kauhistunut, kaksituhatta vuotta sorretty maailma, joka elää ainoastaan kuolemaa varten. Ei ole mitään niin vanhentunutta ja turmiollista, kuin tuo vanha semiläinen evankeliumi, jota vieläkin pidetään ainoana siveellisenä, ja yhteiskunnallisena lakina. Ei! Onnellisia ovat ne, jotka tietävät, onnellisia ovat järkevät, lujatahtoiset ja työkykyiset ihmiset, sillä heidän on maan valtakunta! Tämä huudahdus kohosi Markuksen huulille, koko hänen olemuksestaan ja hänet valtasi syvä uskon innostus.

Silloin hänen päätöksensä oli tehty, hän ottaisi vastaan Salvanin tarjouksen, hän tulisi Mailleboisiin alkeisopettajaksi, taistelemaan kirkkoa ja sitä kansan myrkyttämistä vastaan, joka tämän iltapäivän juhlallisuudessa oli kohonnut huippuunsa, Hän työskentelisi halpojen vapauttamiseksi, hän koettaisi tehdä heistä tulevaisuuden vapaita kansalaisia. Tämä kansa, jonka hän oli nähnyt rypevän tietämättömyydessä ja valheessa, kykenemättömänä noudattamaan oikeutta, oli kasvatettava opettamalla lapsia ja lapsenlapsia, siitä oli vähitellen tehtävä totuutta rakastava kansa, sillä ainoastaan silloin se voisi olla oikeudenmukainen. Siinä oli korkein velvollisuus, kiireellisin tehtävä, siitä riippuisi kansan pelastus, voima ja kunnia, kansan, jonka tarkoituksena oli vapauden ja oikeuden levittäminen kaikkiin aikoihin ja kansallisuuksiin. Siihen että hän nyt yhdessä hetkessä oli voinut tehdä tuon päätöksen oltuaan kolme päivää epäilyksen ja ahdistuksen vallassa, peläten häiritsevänsä oman kotinsa onnea, siihenhän oli syynä se, että kysymys naisesta, kirkon järjettömästä hävitysvälikappaleesta, oli tullut hänellekin läheiseksi. Minkälaisia puolisoita, minkälaisia äitejä tulisi noista tytöistä, joita neiti Rouzaire käytti kapusiinien kappelissa? Kun kirkko kerran saisi heidät valtaansa heidän heikkoutensa ja kärsimystensä avulla, ei se enää päästäisi heitä, se käyttäisi heitä hirveinä välikappaleina miehen ja kansan turmelukseksi. Niinkauan kun nainen, jatkaen taisteluaan miehen kanssa vääristä laeista ja tavoista, pysyisi kirkon omaisuutena ja aseena, niin kauan olisi yhteiskunnallinen onni mahdoton, sotaa kestäisi molempien sukupuolten välillä. Silloin vasta olisi nainen vapaa olento, miehen vapaa seuralainen, voisi käyttää itseään ja onneaan miehensä ja lapsensa onneksi, kun hän ei enää olisi papin, nykyisen hävittävän ja turmelevan herransa vallassa. Oliko Markus, itselleenään sitä tunnustamatta, salaa pelännyt läheistä, mahdollista onnettomuutta, joka hävittäisi hänen oman kotinsa, oliko hän sentähden vapissut ja vitkastellut täyttämästä velvollisuuttaan. Hänen äkillisen päätöksensä seurauksena saattoi olla taistelu hänen omassa perheessään, saattoi tapahtua, että hän saisi täyttää velvollisuutensa vertavuotavin sydämin. Hän tiesi sen nyt, hänen tekonsa oli sankarillinen, ja hän täytti sen yksinkertaisesti innostuksesta tehtävään. Korkein ja jaloin toimi syntyvässä kansanvallassa on alkeisopettajan köyhä, halveksittu toimi, jonka tarkoituksena on halpojen opettaminen ja kasvattaminen tulevaisuuden onnellisiksi kansalaisiksi, oikeuden ja rauhan kaupungin perustajiksi. Hänen tehtävänsä selvisi hänelle äkkiä, hänen tuli olla totuuden apostoli, sillä hänellä oli aina ollut kiihkeä tarve tuntea varma totuus ja opettaa sitä kaikille.

Kun Markus katsoi ylös, näki hän aseman kellon olevan jo yli neljän. Neljän juna oli lähtenyt, heidän täytyisi odottaa kuuteen asti. Melkein samassa saapui Geneviève aivan onnettoman, kantaen pikku Louisea sylissään joutuakseen pikemmin.

— Oi! ystäväni, anna anteeksi, en ollenkaan muistanut katsoa kelloa... Isoäiti pidätti minua, hän näytti loukkaantuneelta nähdessään kuinka ikävöin päästä takaisin luoksesi, niin että lopuksi en ollenkaan tiennyt kuinka aika kului.

Hän oli istunut Markuksen viereen, pitäen yhä Louisea sylissään. Markus kumartui hymyillen ja suuteli lasta, joka pienillä kätösillään oli tarttunut hänen partaansa. Hän sanoi rauhallisesti.

— Me odotamme kuuden junaa, rakkaani. Kukaan ei meitä häiritse, jääkäämme tähän... Minulla onkin sinulle puhuttavaa. Mutta Louise ei ollut tähän ollenkaan tyytyväinen, hän heittäytyi isänsä kaulaan ja potki hänen reisiään.

— Onko hän ollut kiltti?

— Oi! hän on aina kiltti isoäidin luona, sillä hän pelkää toruja... Näetkö, nyt hän korvaakin vahingon.

Saatuahan lapsen takaisin syliinsä kysyi Geneviève.

— Mitä sinulla on minulle sanottavaa?

— Se on eräs asia, josta en vielä ole puhunut, koska en ollut tehnyt päätöstäni... Minulle on tarjottu opettajan paikka täällä Mailleboisissa, ja minä otan sen vastaan. Mitä siitä ajattelet?

Geneviève katseli häntä hämmästyneenä, voimatta heti vastata. Markus näki selvästi hänen silmissään ensin iloisen hämmästyksen ja sitten yhä kasvavaa levottomuutta.

— Niin, mitä siitä ajattelet?

— Ystäväni, sehän on yleneminen, jota et niin pian odottanut... Mutta asemasi ei tule olemaan helppo täällä raivoisien intohimojen keskellä, kun kaikki sitäpaitsi tuntevat mielipiteesi.

— Olen kyllä sitä ajatellut, mutta olisi raukkamaista kieltäytyä taistelusta.

— Ja lisäksi, ystäväni, sanoakseni sinulle kaikki ajatukseni, pelkään, että jos otat vastaan toimen niin riitaudumme kokonaan isoäidin kanssa. Äidin kanssa aina tulee toimeen, mutta isoäiti on, niin kuin tiedät, taipumaton, hän on luuleva, että tulet tänne antikristuksen työtä tekemään. Silloin välimme täydellisesti rikkoontuisi.

He olivat hämillään hetken ääneti. Silloin sanoi Markus.

— Sinä kehoitat minua siis kieltäytymään, sinä paheksuisit minua etkä olisi tyytyväinen, jos tulisin tänne.

Geneviève katsoi taas häneen, silmissä totisen vilpittömyyden ilme.

— Minäkö paheksuisin sinua, ystäväni, oi! miksi sanot niin, se surettaa minua? Tee omantuntosi mukaan, täytä velvollisuutesi, niinkuin sinusta on oikein. Sinä yksin voit oikein päättää ja kaikki, mitä teet, on hyvin tehty.

Markus kuuli kuitenkin, että hänen äänensä vapisi, ikäänkuin olisi hän pelännyt vaaraa, jonka läheisyyden hän jo tunsi. He olivat taas ääneti, ja Markus tarttui hellästi hyväillen Genevièven molempiin käsiin, rauhoittaakseen häntä.

— Olet siis peruuttamattomasti päättänyt, ystäväni?

— Aivan peruuttamattomasti, minun mielestäni olisi väärin tehdä toisin.

— No niin! koska juna lähtee vasta puolentoista tunnin kuluttua pitäisi meidän heti mennä isoäidin luo kertomaan hänelle päätöksestäsi... Minä toivon että puhut suoraan etkä salaa mitään häneltä.

Geneviève katsoi häneen yhä, ja Markus luki hänen silmissään uskollisuutta, mutta myöskin vähän surumielisyyttä.

— Olet oikeassa, rakkaani, menkäämme heti isoäidin luo.

He läksivät hitaasti kävelemään Kapusiinitoria kohti: Louise, jota äiti talutti, hidastutti heitä. Huhtikuun ilta oli ihana ja he kulkivat tuon lyhyen matkan sanomatta sanaakaan, vaipuneina vakaviin

mietteisiin. Tori oli autio ja vanhojen rouvien talo näytti tavallisuuden mukaan autiolta. Rouva Duparque istui pienessä salissa maakerroksessa, jalka ojennettuna tuolille, kutoen sukkaa johonkin uskonnolliseen tarkoitukseen; rouva Berthereau istui akkunan luona ja teki koruompelusta.

Isoäiti, joka suuresti hämmästyi nähdessään Genevièven palaavan Markuksen seurassa, pudotti kutomuksensa ja odotti, pyytämättä heitä edes istumaan. Kun Markus selitti hänelle asiansa, sanoi päättäneensä ottaa vastaan opettajan toimen Mailleboisissa ja tahtoneensa heti ilmoittaa sen hänelle, säpsähti hän ja kohautti olkapäitään.

— Mutta, poikani, sehän on mieletöntä. Te ette pysyisi kuukauttakaan siinä virassa.

— Miksi en?

— Koska ette ole sellainen opettaja, jota me tarvitsemme. Tunnettehan seudun, jossa kirkko on saanut niin suuria voittoja. Teidän asemanne olisi mahdoton, vallankumouksellisine ajatuksinenne joutuisitte heti taisteluun koko kansan kanssa.

— Mitäpä siitä! silloin taistelisin. Paha kyllä, ei voi voittaa taistelematta.

Silloin alkoi isoäiti suuttua.

— Älkää puhuko tyhmyyksiä! Aina te ylpeillette ja vastustatte Jumalaa! Te olette vaan hiekkajyvänen, poika raukkani, ja minä säälin teitä, kun luulette olevanne kyllin vahva voittamaan taistelussa, jossa taivas itse teidät musertaa.

— En minä ole voimakas, vaan järki ja totuus.

— Niin, niin, kyllä tiedän ... mutta vähät siitä, teidän täytyy kuulla minua, en tahdo, että tulette tänne opettajaksi, sillä haluan olla rauhassa ja säilyttää hyvän maineeni, sillä meidän Genevièvemme näkeminen jumalattoman ja isänmaattoman miehen vaimona, miehen, joka olisi pahenukseksi kaikille uskovaisille, tuottaisi minulle liaksi surua ja häpeää... Sanon teille, että olette mieletön; teidän täytyy kieltäytyä.

Rouva Berthereau, jota tämä äkillinen riita kauhistutti, oli painanut päänsä alas, ettei hänen tarvitsisi sekaantua asiaan. Geneviève seisoj suorana, mutta oli aivan kalpea, pitäen kädestä pikku Louisea, joka peloissaan oli kätkenyt kasvonsa äidin helmaan. Markus oli päättänyt pysyä tyyneenä, ja hän vastasi lempeästi, korottamatta ääntään.

— En, en voi kieltäytyä, päätökseni on tehty ja tahdoin ainoastaan ilmoittaa sen teille.

Silloin rouva Duparque, jonka luuvalokohtaus oli pakoittanut olemaan liikkumattomana, menetti kaiken malttinsa. Kukaan ei ennen ollut uskaltanut häntä vastustaa, ja hän oli raivoissaan täytyessään taipua tämän tynen tahdon alle. Ja hirveässä vihassaan tuli hän sanoneeksi sen, mitä hän ei olisi tahtonut sanoa, mistä hän oli päättänyt olla puhumatta.

— No, sanokaa kaikki, tunnustakaa, että tulette tänne ainoastaan voidaksenne suoranaistemmin ryhtyä tuohon inhoittavaan Simonin juttuun. Niin, te pidätte noiden kurjien juutalaisten puolta, te aiotte uudelleen nostaa esiin tuon häväistyksen, koettaa löytää jonkun viattoman, lähettääksenne hänet rangaistussiirtolaan saastaisen murhamiehene sijaan, jonka tuomitseminen oli aivan oikea, Ja tuon viattoman tahdotte etsiä, eikö niin, Jumalan parhaimpien palvelijoiden joukosta... Tunnustakaa, tunnustakaa heti!

Markus ei voinut olla hymyilemättä; sillä hän huomasi aivan hyvin, että aiheena vihaan, joka oli tullut hänen osakseen, oli ainoastaan Simonin juttu, pelättiin että hän ryhtyisi siihen uudelleen ja onnistuisi keksimään oikean syyllisen. Hän arvasi että rouva Duparquen takana oli hänen rippi-isänsä, isä Crabot; sieltä saivat alkunsa kaikki ponnistukset estää hänen muuttoaan Mailleboisiin, siellä ei aiottu suvaita opettajaa, joka ei olisi kirkon vallassa.

— Tietysti, vastasi hän rauhallisesti, olen yhä vakuutettu toverini Simonin viattomuudesta ja olen tekevä kaikki saadakseni sen ilmi.

Rouva Duparque kääntyi kiivaasti rouva Berthereaun ja sitten Genevièven puoleen.

— Te kuulette, ettekä sano mitään! Meidän nimeimme aiotaan sotkea tuohon inhoittavaan juttuun. Me saamme nähdä tyttäremme yhteiskunnan ja uskonnon vihollisten leirissä... Oi! sano sinä, joka olet hänen äitinsä, että se on mahdotonta, että hänen täytyy estää moinen häpeä, oman kunniansa, meidän kaikkien kunnian tähden!

Hän puhui rouva Berthereaulle, joka kauhistuksissaan oli vapisevista käsistään pudottanut työnsä.

Rouva Berthereau oli hetken ääneti, sillä hänen oli vaikea irtaantua tavallisesta pelokkaisuudestaan. Sitten sanoi hän.

— Isoäiti on oikeassa, tyttäreni, sinun velvollisuutesi on estää tekoja, joista sinun täytyy vastata Jumalan edessä. Jos puolisosi rakastaa sinua, on hän kuuleva sinua, sinä oletkin ainoa, joka voit puhua hänen sydämmelleen. Isäsi ei koskaan olisi omantunnon asioissa tehnyt vasten minun tahtoani.

Syvästi liikutettuna kääntyi Geneviève Markuksen puoleen, painaen Louisen rintaansa vasten. Koko hänen olentonsa oli pois tasapainosta, muistot hänen olostaan nunnien oppilaana ja ankarasti uskonnollisen kasvatuksen vaikutukset heräsivät hänessä jälleen eloon ja tekivät hänet levottomaksi, hänen päätään huimasi; mutta kuitenkin sanoi hän, mitä jo oli sanonut miehelleen.

— Markus yksin voi oikein päättää, hän tehköön niinkuin hänen velvollisuutensa vaatii.

Rouva Duparque nousi raivostuneena seisomaan, huolimatta sairaasta jalastaan.

— Tällainenko on vastauksesi! Sinä, jonka me olemme kristillisesti kasvattaneet, joka olet ollut Jumalan rakastettu lapsi, sinä tahdot nyt kieltää hänet, elää ilman uskontoa niinkuin luontokappaleet! Sinä menet saatanan puolelle, sen sijaan, että koettaisit kukistaa hänet! Hyvä! sinun miehesi on syynä siihenkin, niin! hän on saava siitäkin rangaistuksen, te saatte molemmat rangaistuksen ja kirous on kohtaava lastannekin!

Hän ojensi kätensä, hän seiso i heidän edessään niin pelättävänä, että pikku Louise kauhun valtaamana alkoi nyyhkyttää. Silloin Markus nosti hänet syliinsä, painoi häntä sydämmelleen ja tyttönen kietoi kätensä hänen kaulaansa, ikäänkuin turvaa hakien. Geneviève tuli myöskin lähemmäksi, nojautuen siihen mieheen, jolle hän oli antanut elämänsä.

— Menkää tiehenne, menkää tiehenne kaikki kolme! huusi rouva Duparque. Menkää mielettömyyteenne ja ylpeyteenne, se on oleva kadotuksenne... Kuuletko, Geneviève, kaikki on lopussa meidän välillämme, siihen saakka kunnes itse palaat meidän luoksemme, sillä sinä palaat kerran meidän joukkoomme, olet liian kauan kuulunut Jumalalle, ja minä olen rukoileva häntä niin väsymättömästi, että hän on ottava sinut takaisin aivan kokonaan... Menkää, menkää, en tahdo teitä enää tuntea!

Tuska sydämessä, vuodattaen kyyneleitä katsoi Geneviève syvästi liikutettua äitiään, joka itki hiljaa. Hän näytti taasen epäilevän, sillä kohta us oli hirveä, mutta silloin Markus tarttui lempeästi hänen käteensä ja vei hänet pois. Rouva Duparque heittäytyi takaisin tuoliinsa, ja pieni talo vaipui kylmään, synkkään hiljaisuuteensa.

Seuraavana torstaina Markus meni Beaumontiin, ilmoittamaan Salvanille päätöksensä. Ja toukokuun ensi päivinä sai hän nimityksen, jätti Jonvillen ja asettui Mailleboisiin alkeiskoulun opettajaksi.

TOINEN KIRJA.

I.

Eräänä aurinkoisena toukokuun aamuna opetti Markus ensi kerran Mailleboisissa. Suuressa, äsken rakennetussa koulusalissa oli torille päin kolme korkeaa ikkunaa, joiden kiillottomista ruuduista virtasi huoneeseen kirkas, valkoinen ja iloinen valo. Vastapäätä opettajan pöytää, joka oli kolmen portaan korkuisella lavalla, olivat oppilaiden pienet kahdenistuttavat pulpetit pitkittäin neljässä, poikittain kahdeksassa rivissä.

Suuri melu vallitsi ja naurua kuului, sillä yksi oppilaista oli tahallaan kaatunut mennessään paikalleen.

— Lapseni, sanoi Markus rauhallisesti, teidän tulee olla siivoja. Minä en aio teitä rangaista, mutta te tulette huomaamaan, että on teille itsellenne paljon edullisempaa ja hausempaa käyttäytyä hyvin... Herra Mignot, olkaa hyvä, toimittakaa nimenhuuto.

Hän oli tahtonut apuopettaja Mignotin olemaan läsnä ensimmäisellä tunnilla; tämä osoitti käytöksellään vihamielisyytensä ja ivallisen hämmästyksensä siitä, että hänelle oli johtajaksi annettu mies, joka oli sekaantunut viime häväistysjuttuun. Olipa hän mennyt niinkin pitkälle, että oli nauranut oppilaitten kanssa, kun yksi heistä muita huvittaakseen oli heittäytynyt lattialle. Nimenhuuto alkoi.

— Auguste Doloir.

— Täällä! huusi iloisen näköinen poika niin korkealla äänellä, että koko luokka taas purskahti nauruun.

Se oli muurarin poika, sama, joka oli kompastunut, yhdeksän vuotias terävännäköinen veitikka, jonka kujeet häiritsivät koko koulun järjestystä.

— Charles Doloir.

— Täällä!

Tällä kertaa vastasi edellisen kahta vuotta nuorempi veli niin kimeällä äänellä, että naurunrähäkkä alkoi uudelleen. Charles oli hiljaisempi ja hienompi, mutta seurasi kuitenkin aina veljensä jälissä.

Kärsivällisenä salli Markus kaiken tämän tapahtua, sillä hän ei tahtonut rangaista. Sillä aikaa kun nimenhuutoa jatkui, tarkasti Markus avaraa salia, jossa hän tulisi työskentelemään tuon pienen mellastavan joukon hyväksi. Jonvillessä ei ollut näin monta mustaa taulua, siellä ei ollut näin kauniita värillisiä kuvia, joissa esitettiin mitat ja painot, kivikunta, eläinkunta, hyödylliset ja vahingolliset hyönteiset sekä hyvät ja huonot sienet, ottamatta lukuun suuria ja lukuisia maantieteellisiä kartoja. Eräessä kaapissa oli täydellinen kokoelma stereometrisiä kuvioitakin ja muutamia fysikaalisia ja kemiallisia koneita. Mutta ympäristössään hän ei tavannut samaa iloista luottamusta, samaa rakkautta kun Jonvillessä. Edellisen opettajan, sairaan ja heikon Méchainin välinpitämättömyys oli nähtävästi jouduttanut koulun rappiotilaa. Siinä oli ennen ollut hiukan yli viisikymmentä oppilasta, nyt oli tuskin neljäkymmentä jälellä. Tässä oli menetetty asema takaisin voitettava, koulu oli kohotettava entiseen kukoistukseensa ja hyvään järjestykseensä.

— Achille Savin, huusi Mignot.

Kukaan ei vastannut ja hänen täytyi lausua nimi uudelleen. Erään pulpetin ääressä istuivat kumminkin molemmat pienet Savinit, virkamiehen kaksoispojat päät kumarassa, umpimielisen näköisinä. Vaikka vasta kahdeksan vuoden ikäisiä, näyttivät he jo varovaisilta ja ulkokullatuilta.

— Achille ja Philippe Savin, toisti Mignot katsoen heihin.

Silloin sanoivat he yhtäaikaa hätäilemättä.

— Täällä!

Hämmästyneenä kysyi Markus, miksi he eivät vastanneet vaikka olivat kuulleet. Mutta hän ei voinut saada heiltä mitään selvää vastausta, poikanulikat katsoivat häntä epäluuloisesti niinkuin vihollista.

— Fernand Bongard, jatkoi Mignot.

Tälläkään kertaa ei kukaan vastannut. Fernand, maanviljeliä Bongardin tukeva kymmenvuotias poika, joka nojasi tylsän näköisenä kyynäspäihinsä, näytti nukkuvan silmät auki. Erään toverin täytyi nykäistä häntä, silloin huusi hän pelästyneenä.

— Täällä!

Toverit pelkäsivät hänen kovia nyrkkejään, eikä kukaan uskaltanut nauraa. Hiljaisuuden vallitessa lausui Mignot viimeisen nimen.

— Sébastien Milhomme. Markus tunsikin ensimmäisessä rivissä paperikauppiiaan hennon, teräväpäisen pojan, lempeine kasvoineen. Ja hän hymyili hänelle, iloiten noista viattomista lapsen silmistä, ja hän luuli jo löytäneensä yhden sielun, jonka hän voisi herättää.

— Täällä! vastasi Sébastien kirkkaalla, iloisella äänellä, joka oli kuin soittoa noiden karkeiden, pilkallisten äänten joukossa.

Nimenhuuto loppui. Mignotin viittauksesta nousi koko luokka seisomaan rukousta varten. Simonin

lähdön jälkeen oli Méchain, noudattaen neiti Rouzairen neuvoa, ottanut rukouksen uudelleen käytäntöön koulutuntien alussa ja lopussa, sillä neiti Rouzaire sanoi kokemuksesta huomanneensa, että Jumalan pelko teki työt tottelevaisemmiksi. Sitäpaitsi miellytti se vanhempia ja alkeiskoulun tarkastaja Mauraisiniä, vaikka se ei enää kuulunut koulun ohjelmaan. Markus teki asiasta lyhyen lopun, sanoen rauhallisesti ja päättäväisesti.

— Istukaa lapseni. Ette ole tulleet tänne rukoilemaan. Sen saatte tehdä kotona, jos isänne ja äitinne sitä toivovat.

Ällistyneenä katsoi Mignot häneen uteliaasti ja ivallisesti. Kas vaan! tuo opettaja ei tule kauan pysymään Mailleboisissa, jos hän heti alussa poistaa rukoukset! Markus ymmärsi hänet täydellisesti, sillä hän tiesi yleisen mielipiteen olevan, että hän pian joutuisi täydellisesti tappiolle. Salvan olikin varoittanut häntä ja kehoittanut suureen varovaisuuteen ja kärsivällisesti odottamaan sopivaa tilaisuutta uudistuksilleen. Rukousten poistaminen olikin vaan ensimmäinen, tarkoin mietitty koetus. Hän olisi heti tahtonut viedä pois suuren ristiinnaulitun kuvan, jonka Méchain välinpitämättömyydestä oli jättänyt riippumaan seinälle, taulun yläpuolelle. Mutta hän tunsu, että hänen ensin täytyi hankkia itselleen vakava asema; sillä voidakseen taistella, täytyi hänen ennen kaikkea olla herra alueellaan. Neljä kirkkaasti valaistua taulua vaivasi häntä myöskin. Ne olivat pyhä Genoveva Pariisia vapauttamassa, henkien kuiskeita kuunteleva Jeanne d'Arc, sairaita parantava pyhä Ludvig ja taistelukentällä ratsastava Napoleon. Aina asetetaan ihme ja voima, uskonnollinen valhe ja sotainen julmuus esimerkiksi lapsille, tulevaisuuden kansalaisille! Olihan tämä kaikki muutettava! Olihan välttämätöntä perustuksiaan myöten uudistaa opetus ja kasvatus, opettamalla totuutta ja yhteistunnetta, jos vihdoinkin tahdottiin kasvattaa järkeviä, vapaita ja oikeudenmukaisia ihmisiä!

Näin kului ensimmäinen tunti. Tyynesti ja vakavasti astui Markus virkaansa uutten oppilasten keskeen, jotka ottivat hänet vastaan uteliaina ja vastustavina. Nyt alkoi se työ, jolla hän tahtoi valloittaa heidän järkensä ja sydämensä, ja se jatkui sitten opetustunnista opetustuntiin. Alussa hänet joskus valtasi salainen katkeruus, hän kaipasi usein entisiä rakkaita oppilaitaan, joihin hän jo oli istuttanut oman henkensä leiman, ja jotka nyt olivat epäluotettavan opettajan, hänen entisen toverinsa Jauffren hallussa. Hän tunsu Jauffren vehkeilevän luonteen ja sammumattoman halun päästä ylenemään virassa. Hänellä oli tunnonvaivoja siitä, että oli jättänyt työnsä hedelmät seuraajalle, johon hän ei voinut luottaa; ja rauhoittuakseen täytyi hänen ajatella tulleen Mailleboisiin täyttämään vieläkin tärkeämpää tehtävää. Mutta sen mukaan kun päivät kuluivat, tunnit seurasivat tuntia, innostui hän yhä enemmän, antautui kokonaan työhönsä, lujasti uskoen tehtävänsä.

Yleisten vaalien jälkeen, jotka tapahtuivat puolivälissä toukokuuta, tuli kaikki yhtäkkiä rauhalliseksi. Siihen saakka oli sanottu välttämättömäksi pysyä vaiti, ettei kansan kiihoittuminen pääsisi vaikuttamaan noihin hirveihin vaaleihin, jotka olivat niin tärkeät tasavallalle; sittenkun vaaleissa oli valittu kamariin kaikki entiset jäsenet, keksittiin uusi syy vaitioloon, ei nimittäin tahdottu viivyttää luvattuja parannuksia, nostamalla sopimattomia kysymyksiä. Oikea syy oli se, että voittajat tahtoivat kovien vaalitaistelujen jälkeen rauhassa nauttia vaikeasti saavutetuista asemistaan. Beaumontissa Lemarrois ja Marcilly eivät tahtoneet mainita edes Simonin nimeäkään, vaikka he olivat luvanneet toimia heti, kun olivat saaneet valtakirjansa uudistetuiksi, ja kun heidän ei enää tarvinnut pelätä yleistä mielipidettä. Simon oli tuomittu ja oikein tuomittu: olisi epäisänmaallista hiukan viitatakin hänen juttuunsa. Mailleboisissa oli asianlaita tietysti sama, ja vielä pahempikin, niin että pormestari Darras rukoili Markusta tuomitun ja hänen omaistensa edun vuoksi pysymään alallaan ja odottamaan yleisen mielipiteen muutosta. Asia oli kuin unohduksissa, siitä oli sovittu olla puhumatta, ikäänkuin ei enää olisikaan simonisteja eikä antisimonisteja. Markuksen täytyi taipua nöyrien ja huolestuneiden Lehmannien ja Davidin pyynnöistä, sillä Davidkin oli huomannut välttämättömäksi olla kärsivällinen. Hän oli kuitenkin erään tärkeän seikan jälillä, hän oli syrjästä, ilman varmoja todistuksia saanut kuulla että presidentti Gragnon keskustelusalissa laittomasti oli antanut tietoja juryn jäsenille; tämän tiedon avulla voisi päätöksen kumota, jos hänen vaan onnistuisi näyttää sen toteen. Mutta hän tunsu kuinka paljon vaikeuksia hänellä tällä hetkellä oli voitettavana, ja hän jatkoi salassa tutkimuksiaan, tahtomatta antaa niistä tietoa vastustajilleen. Markuskin, vaikka oli malttamattomampi, taipui lopulta tähän menettelytapaan, suostuen teeskentelemään välinpitämättömyyttä. Simonin juttu vaipui siten unohduksiin, se näytti päättyneen, mutta salaisena tautina se yhä jäyti yhteiskunnallista ruumista, se oli kuin myrkytetty ja parantumaton haava, joka lakkaamatta uhkaa ankaralla, kuolettavalla kuumekohtauksella. Yksi ainoa vääräys riittää vähitellen tappamaan kansan, joka sen on tehnyt.

Markus saattoi siis joksikin ajaksi kokonaan antautua koulutyöhönsä vahvasti uskoen, että ainoa tapa hävittää vääräys maailmasta oli opin levittäminen, totuuden kylväminen tulevaisten sukupolvien sydämiin. Mutta se oli ankara työ, jonka hirveitä vaikeuksia hän ei tähän määrin koskaan ollut tuntenut. Hän näki olevansa aivan yksin, hän tunsu, että häntä vastustivat sekä lapset ja heidän vanhempansa että hänen apulaisensa Mignot ja neiti Rouzaire. Toiselta puolen oli aikakin onneton, veljien koulu oli viimeisinä kuukausina voittanut vieläkin viisi oppilasta maallikkokoululta. Viimemainittu oli joutunut täydellisesti kansan epäsuosioon, vanhemmat veivät lapsensa munkkien

hoitoon pelastaakseen heidät tuolta uudelta opettajalta, joka heti ensimmäisellä tunnilla oli poistanut rukoukset. Veli Fulgentius oli voitonriemuissaan kutsunut takaisin veli Gorgiaan ja veli Isidoren, jotka Simonin jutun jälkeen olivat kadonneet paikkakunnalta. Tämän oli hän epäilemättä tehnyt näyttääkseen, ettei veljeskunta enää pelännyt mitään epäluuloja; veli Lazaruksen poisjäämiseen oli aivan yksinkertaisesti syynä se, että hän oli kuollut. Mailleboisissa olivat papit täydellisesti vallalla, kaduilla ei enää nähnyt muuta kuin papinkauhtanoita. Mutta kaikkein pahinta Markukselle oli se, että nämä ihmiset kohtelivat häntä ivallisella ylenkatseella. He eivät viitsineet edes ankarasti taistella häntä vastaan, odotettiin, että hän jollakin suurella tyhmyydellä tekisi itsensä mahdottomaksi. Mignotin käytös ensimmäisenä päivänä oli samoin kuin kaikkien muidenkin käyttäytyminen osoittanut pahansuopaa uteliaisuutta, kaikki olivat vakuutetut siitä, että hän pian joutuisi häpeällisesti tappiolle. Neiti Rouzair oli sanonut: "Kahdessa kuukaudessa hän tekee itsensä mahdottomaksi." Tämän vastustajiensa toiveen huomasi hän selvästi etenkin tavasta, jolla alkeiskoulun tarkastaja Mauraisin puhutteli häntä ensi kerran käydessään hänen koulussaan. Hän tiesi Salvanin ja esimiehensä, akatemian tarkastaja Le Barazerin kunnioittavan Markusta ja kohteli häntä ivallisella sääliväisyydellä, antaen pienten virheiden jäädä huomaamatta ja vaanien vain vakavaa virkavirhettä, joka antaisi hänelle tilaisuuden pyytää hänen muuttamistaan toiseen paikkaan. Hän ei muistuttanut mitään edes rukousten poistamisesta, hän tahtoi jotain suurempaa, useampia painavia todistuksia. Hänen nähtiin nauravan sitä suosikkinsa neiti Rouzairin kanssa; ja siitä alkaen Markusta ympäröivät lakkaamatta urkkijat ja vakoilijat, valmiina ilmiantamaan hänen ajatuksensa ja tekonsa.

— Olkaa varovainen, ystäväni, kehoitti Salvan yhtämittaa, joka kerran kun Markus tuli hänen luokseen lohdutusta saamaan. Le Barazer sai eilenkin nimettömän kirjeen, jossa teitä kutsutaan myrkyttäjäksi ja helvetin lähettilääksi. Te tiedätte, että kärsimättömästi odotan onnellista ratkaisua; mutta minä luulen, että kaikki menee hukkaan, jos tahdomme voittaa kaikki yhdellä kertaa... Tehkää itsenne ensin tarpeelliseksi ja rakastetuksi, kohottakaa koulu takaisin kukoistukseensa.

Ja Markus, joka oli ollut katkeralla mielellä, tuli taas iloiseksi.

— Olette oikeassa, rakkaudella ja varovaisuudella tässä on voitettava.

Hän oli vaimonsa Genevièven ja tyttärensä Louisen kanssa asettunut asumaan Simonin entiseen asuntoon. Se oli paljon suurempi ja mukavampi kuin heidän asuntonsa Jonvillessä: kaksi makuuhuonetta, ruokahuone ja sali, ottamatta lukuun keittiötä ja ulkokuoneita. Kaikki oli puhdasta, iloista ja aurinkoista. Huoneet olivat joltisenkin suurelle puutarhalle päin, jossa kasvoi vihanneksia ja kukkia. Mutta heidän pieni huonekalustansa näytti kovin vieraalta tässä komeassa huoneustossa; ja jouduttuaan riitaan rouva Duparquen kanssa oli heidän vaikea tulla toimeen niukalla palkallaan. Palkka oli nyt tuhat kaksisataa markkaa, mutta se oli aivan sama kuin tuhat markkaa Jonvillessä, sillä hänellä ei ollut enää kahtasataa sihteerintoimesta. Kuinka tulla toimeen sadan markan kuukausipalkalla tässä pienessä kaupungissa, jossa elämä oli kalliimpaa? Kuinka ylläpitää arvoansa, käydä siististi puettuna, asettaa niin, että talous näyttäisi hyvinvoivalta? Siinä vaikea tehtävä, jonka suorittamiseen tarvittiin ihmeteltävää säästäväisyyttä, todellista sankarillisuutta elämän vähäpätöisissä pikkuseikoissa. He söivät usein vain kuivaa leipää voidakseen hankkia itselleen kunnollisia vaatteita.

Geneviève oli silloin kallisarvoisena apuna ja hyvänä toverina Markukselle. Hän oli ihmeellisen taitava talouden hoidossa eikä antanut koskaan näkyä kuinka vaikeaa se usein oli. Hän teki itse kaikki, pesi ja paikkasi vaatteita ja piti pikku Louisen aina sievästi puettuna pieniin, vaaleihin mekkoihin. Jos opettaja Mignot tapansa mukaan olisi syönyt johtajansa luona, olisi maksu siitä hiukan auttanut Genevièveä. Mutta Mignot, jolla oli huone etehisen toisella puolen, tahtoi mieluummin syödä läheisessä ravintolassa, ehkä osoittaakseen vihamielisyyttään ja välttääkseen joutumasta ikävyyksiin seurustelemalla miehen kanssa, jolle neiti Rouzair ennusti kaikkein pahimpia onnettomuuksia. Hän vietti nuorten apuopettajien tavallista kurjaa elämää, hänellä oli seitsemänkymmentä yksi markkaa kaksikymmentäviisi penniä palkkaa kuussa, hän kävi huonosti puettuna, söi huonoa ruokaa, eikä hänellä ollut muuta huvitusta kuin kalastaminen torstaisin ja sunnuntaisin. Hän tuli siitä vieläkin vihaisemmaksi ja epäluuloisemmaksi, ikäänkuin Markus olisi ollut syynä hänen ravintolansa huonoon ruokaan. Geneviève oli hänelle kuitenkin sangen ystävällinen: hän oli tarjoutunut korjaamaan hänen liinavaatteensa, ja kerran kun hänellä oli yskä oli hän tahtonut laittaa hänelle kauravettä. Mignot ei pohjaltaan ollut paha, hän oli ainoastaan joutunut huonojen neuvonantajien valtaan; ja hän voisi varmaan tulla paremmaksi, jos häntä kohdeltaisiin hyvin ja oikeudenmukaisesti.

Mutta Geneviève ei, peläten tuottavansa surua Markukselle, koskaan uskaltanut sanoa, että riita rouva Duparquen kanssa etenkin tuotti suurta haittaa taloudessa. Ennen piti isoäiti huolta Louisen vaatteista, antoi lahjoja ja auttoi kuukauden lopussa, vaikeuksien sattuessa. Ja nyt kun he kaikki asuivat Mailleboisissa melkein vierekkäin, olisi hän voinut olla suureksi avuksi. Lisäksi oli kovin vaikeaa tietää hänen olevan lähellä ja kuitenkin kääntää päänsä pois, kun hänet tapasi! Kaksi kertaa oli pikku Louise, joka ei mitään ymmärtänyt, tavatessaan heidät kadulla, ojentanut pienet kätöksensä ja huutanut heitä. Niinpä tapahtui, että Geneviève eräänä päivänä palasi kotiin sangen liikutettuna: hän ja Louise olivat

tavanneet Kapusiinitorilla hänen isoäitinsä ja äitinsä, ja Louise oli viattomasti juossut heidän syliinsä, eikä hänkään ollut voinut vastustaa haluaan syleillä heitä.

Kun hän oli tunnustanut kaikki Markukselle, syleili tämä häntä vuorostaan ja sanoi hymyillen.

— Sehän oli hyvä, rakkaani, olen hyvin iloinen tästä sovinnosta, sinun puolestasi ja Louisen puolesta. Sen täytyi kerran tapahtua, etkä kai luule minua niin julmaksi, että vaatisin teitä olemaan epäsovussa vanhojen rouvien kanssa sentähden, että minä olen?

— En tietysti, ystäväni. Se on vain niin ikävää kun vaimo käy sellaisessa paikassa, missä hänen miehensä ei voi olla mukana.

— Miksi se on ikävää? Rauhamme vuoksi on parempi, etten enää tapaa isoäitiä, jonka kanssa en kuitenkaan voisi sopia. Mutta sinua ja lasta ei mikään estä käymästä silloin tällöin häntä katsomassa.

Geneviève oli tullut vakavaksi, ja näytti miettivän, silmät alas luotuina. Hän vapisi.

— Olisin mieluummin menemättä isoäidin luo ilman sinua. Tunnen itseni varmemmaksi, kun sinä olet kanssani... Mutta olet oikeassa, ymmärrän, kuinka vaikea sinun olisi tulla mukaani; ja toisaalta olisi minun vaikea nyt enää olla sinne menemättä.

Asiat järjestyivät niin, että Geneviève kävi ainoastaan kerran viikossa vanhojen rouvien luona. Hän otti Louisen mukaansa, ja he viettivät siellä yhden tunnin silläaikaa kun Markus oli koulussa. Markus taas ainoastaan tervehti vanhoja rouvia tavatessaan heidät kadulla.

Kahdessa vuodessa oli Markus äärettömällä kärsivällisyydellä ja hyvydellä voittanut oppilaittensa suosion, lukemattomien ikävyyksien jälkeen. Siinä ilmeni hänen erityinen neronsa, hän oli syntynyt opettajaksi, hän osasi asettua lasten kannalle ja sai siten heidät ymmärtämään itseään. Hän oli aina iloinen, leikki mielellään heidän kanssaan ja oli heille kuin toveri, kuin vanhempi veli. Hänen voimansa oli siinä, että hän voi unohtaa tieteensä, puhua niin, että lasten uinuva järki voi käsittää häntä, ja hän löysi juuri ne sanat, jotka selittivät kaikki, ikäänkuin hän olisi itse ollut tietämätön ja iloinnut heidän kanssaan opista. Heidän oppiohjelmansa oli sangen laaja. Siihen kuului sisälukua, kaunokirjoitusta, kielioppia, oikokirjoitusta, ainekirjoitusta, laskentaa, historiaa, maantiedettä, laulua, voimistelua, maanviljelystä, käsityötä, siveysoppia ja yhteiskuntaoppia, ja hän koetti opettaa niin, ettei mikään näistä aineista jäisi takapajulle. Hän koetti ennen kaikkea opettaa niin, ettei mitään opetuksesta menisi hukkaan, että lapset täydellisesti ja varmasti voisivat sulattaa sen, että totuus vaikuttaisi omalla voimallaan, ravitsisi heidän laajenevaa järkeänsä. Kuinka innokkaasti hän hoitikaan tätä totuuden kylvämistä ja viljelemistä! Ja mikä oli sitten tämä totuus, sillä kaikki erehdyksethän kutsuvat itseään totuudeksi? Eikö katolinen kirkkokin, joka perustuu järjettömiin opinlauseisiin, vaadi itselleen ainoan totuuden arvoa? Kaikkein ensiksi opettikin hän, että totta oli ainoastaan se, mitä järki, johdonmukaisuus ja ennen kaikkea kokemus todeksi todisti. Talonpojan tai työmiehen poika, jolle sanotaan että maa on pallonmuotoinen ja pyörii avaruudessa, uskoo sen, samoin kun hän uskoo katkismuksen kertomukset Jumalan kolmesta persoonasta, lihaksi tulemisesta ja ylösnousemuksesta. Hänelle täytyy kokeiden avulla osoittaa sen tieteellinen varmuus, jotta hän ymmärtäisi eroituksen. Kaikki ylikuonnollisesti saatu totuus on valhetta, kokeisiin perustuva totuus on ainoa oikea, täydellinen ja iankaikkinen. Tästä johtui ensimmäinen tarve asettaa katolista katkismusta vastaan tieteellinen katkismus, jossa maailma ja ihminen selitetään tieteen avulla sellaisena kuin ne todella ovat, lakkaamattomine kulkuineen yhä täydellisempää tulevaisuutta kohden. Todellista parantumista, vapautusta ja onnea voi olla ainoastaan totuudessa, ihmisen olemassaolon ja edistyneen ehtojen tuntemisessa. Kaikkia näitä terveyden ja onnen saavuttamiseksi tarvittavia tietoja koetti hän jakaa oman järjestelmänsä mukaan, hän tahtoi antaa heidän käsityksensä vapaasti laajentua, hän tahtoi muuttaa tieteen kuolleesta puustavista elämän lähteeksi, luonteen ja tahdon kehittäjäksi. Opettaessaan hän jättikin kirjat syrjään niin paljon kuin mahdollista, pakottaakseen oppilaansa itse ajattelemaan. Hän ei vaatinut heitä mitään uskomaan ennenkuin kokeiden avulla oli todistanut todeksi ilmiön. Kaikki todistamattomat seikat jätettiin vastaiseksi, ikäänkuin säästän tulevia tutkimuksia varten; ja täten saavuttamallaan tiedoilla voivat he jo rakentaa itselleen suuren ja kauniin rakennuksen, jossa veljellisyys ja turvallisuus vallitsee. Koko hänen opetusjärjestelmänsä, ainoa, joka voi kasvattaa miehiä, oli siinä, että hän antoi oppilaittensa itse ajatella, itse tulla vakuutetuksi siitä, mitä oli uskottava, kehittää järkeään ja yksilöllisyyttään olemassaolon ja toiminnan perusteiden mukaan.

Mutta pelkkä oppi ei riittänyt, tarvittiin yhteiskunnallinen side, vahva yhteistunne. Ja siksi tahtoi Markus asettaa oikeuden. Hän oli huomannut kuinka kiihkeästi lapsi, jonka oikeutta oli loukattu, huusi: "Se ei ole oikein!" Kaikki vääryys herättää heidän pienissä sieluissaan ankaran myrskyn, josta he kovasti kärsivät. Tämä tulee siitä, että heidän oikeuskäsittensä on ehdoton. Hän käytti hyväkseen tätä oikeudentunnon vilpittömyyttä, lapsen synnynnäistä totuuden ja oikeuden tarvetta, jota elämä ei vielä ollut taivuttanut valheellisiin ja vääriin myönnytyksiin. Totuuden kautta oikeuteen kävi hänen suora tiensä, jolle hän johti oppilaansa, antaen heidän itse olla omina tuomareinaan silloin kun he olivat

tehneet väärin. Jos he olivat valehdelleet, pakoitti hän heidät tunnustamaan kuinka väärin he olivat tehneet tovereitaan ja itseään kohtaan. Jos he olivat häirinneet järjestystä tai tulleet liian myöhään tunnille, osoitti hän heille, että he saivat siitä itse ensin kärsiä. Usein syyllinen itse syytti itseään ja sai siten anteeksi. Vihdoin syntyi luokalla todellinen kilpailu siitä, kuka voisi olla oikeudenmukaisempi, he koettivat tehdä kaikki kunnollisesti, noudattaen tarkoin oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan. Tämä ei tietysti voinut käydä ilman vaivoja ja vastuksia, sillä sehän oli vasta alku, tarvittaisiin monta sukupolvea ennenkuin koulu tulisi terveen ja onnellisen elämän todelliseksi kodiksi. Markus iloitsi kuitenkin pienimmistäkin tuloksista, sillä hänen vakuutuksensa oli, että joskin tieto oli kaiken edistyksen ensimmäinen ehto, niin eivät ihmiset kumminkaan voi saada mitään onnea, ellei heillä ole oikeudentuntoa. Miksi oli enemmän oppia saanut porvarissääty niin pian joutunut lopullisen hävityksen valtaan? Eikö siihen ollut syynä se vääräys, rikos oikeutta vastaan, jonka se oli tehnyt kieltäytyessään antamasta takaisin ryöstettyjä etujaan, jotka kuuluivat köyhille ja kärsiville? Ihmiset tuomitsivat oppia keskisäädyn häviön nojalla, sanoen opin saattavan ihmisiä luopumaan säädystään ja lisäävän pahuutta ja surua. Niinkauan kun yhteiskunta on täynnä valhetta ja vääryyttä, näyttää tieto todellakin vain lisäävän turmelusta. Tieteen tulisi työskennellä oikeuden hyväksi, sen tarkoituksena tulisi olla vapauden ja rauhan saavuttaminen ihmiskunnalle, tulevaisen veljellisyyden kaupungin perustaminen.

Mutta pelkkä oikeuskaan ei riittänyt; Markus vaati oppilailtaan myöskin hyvyyttä ja rakkautta. Mikään ei voinut itää eikä kukoistaa ilman rakkautta. Koti, maailman keskusta, perustui siihen. Jokaisella oli välttämätön tarve sulautua toisten joukkoon: ja persoonallista toimintaa, välttämätöntä yksilöllisyyttä ja jokaisen vapautta voi verrata yhteisen ruumiin eri elimiin. Yksinäisellä ihmisellä on tahtoa ja kykyä, mutta hänen toimillaan on merkitystä vasta silloin, kun ne vaikuttavat muihin ihmisiin. Rakastaa, tehdä itsensä rakastetuksi ja tehdä kaikki rakastetuiksi: opettajan tehtävä sisältyi näihin kolmeen sanaan, ne olivat inhimillisen opetuksen kolme astetta. Rakastaa: Markus rakasti oppilaitaan kaikesta sydämestään, hän oli kokonaan antautunut heille, tietäen että hänen, voidakseen opettaa täytyi rakastaa heitä, sillä rakkaus yksin voi liikuttaa, vakuuttaa. Tehdä itsensä rakastetuksi: hän käytti siihen jokaisen hetken, oli kuin veli pienokaisille, koettamatta koskaan saada heitä pelkäämään häntä, vaan päinvastoin pyrkien voittamaan heidät rakkaudella. Tehdä muut rakastetuiksi: se oli hänen alituinen huolensa, hän muistutti lakkaamatta, että jokaisen yksityisen onni riippui kaikkien onnesta. Jokapäiväisenä esimerkkinä siitä oli kunkin oppilaan edistyminen ja ilo, kun koko luokka oli hyvin työskennellyt. Koulun tuli tietysti olla tahdonvoiman kasvattaja, yksilön vapauttaja ja kehittäjä, lapsen tuli ajatella ja toimia ainoastaan itsenäisesti, niin että hän mieheksi tultuaan voisi toteuttaa persoonallisuutensa täyden sisällön. Mutta lisäksi tähän voimakkaan kasvatuksen hedelmä myöskin kaikkien yhteistä aarretta, voihan ajatella että suuren kansalaisen toiminta, tuottaessaan hänelle itselleen kunniaa, myöskin on muille onneksi. Opetuksen ja kasvatuksen välttämättömänä tarkoituksena oli yhteistunteen vahvistaminen, niin että ihmiskunta vähitellen sulaisi yhdeksi ainoaksi perheeksi. Ja Markus tahtoi ainoastaan myötätuntoisuutta ja hellyyttä, hän tahtoi koulun iloiseksi, veljelliseksi ja päiväpaisteiseksi, tahtoi kuulla siellä naurua ja laulua, tahtoi opettaa lapsia olemaan onnellisia, elämään tiedon, totuuden ja oikeuden elämää, jonka lopulliseksi toteuttamiseksi tarvittaisiin monen sukupolven työ.

Markus koetti alusta alkaen hävittää lapsille annetun väärän kasvatuksen vaikutuksia. Kirjojen, kuvien ja opetusten kautta oli teroitettu heidän mieliinsä vahvemman oikeutta, heille oli kerrottu tappeluista, verilöylyistä ja hävitetyistä kaupungeista. Historiasta luettiin kaikkein tarkimmin veriset sivut, sodat, valloitukset ja sotapäällikköjen nimet. Pienokaisten mielikuvitusta kiihoitettiin kertomuksilla aseidenkalskeesta ja verisistä teurastuksista. Oppilaille annetut palkintokirjat, heitä varten toimitetut kuvalehdet ja heidän vihkojensa kannetkin kuvasivat ainoastaan toisiaan hävittäviä sotajoukkoja ja tuleen sytytettyjä laivoja, todistaen ihmisten petomaisuudesta. Ja jos ei ollut kysymys taistelusta, niin oli kysymys ihmeestä tai jostain järjettömästä pyhäintarusta: pyhimyksestä, joka rukouksensa voimalla vapautti maan, Jesuksesta tai Mariasta, jotka turvaavat rikkaille tämän maailman omistusoikeuden, jostain papista, joka tekemällä ristinmerkin ratkaisee yhteiskunnallisia ja valtiollisia pulmia. Aina vaadittiin tottelevaisuutta ja alempiarvoisten alistumista, samalla kun julman ja ilkeän Jumalan ukkonen jyrisee myrskyisellä taivaalla. Kauhu vallitsi, peljättiin Jumalaa, peljättiin saatanaa, ja inhoittava, raukkamainen pelko painoi ihmistä syntymästä hautaan saakka läpi tietämättömyyden ja valheen synkän yön. Tällä tavoin kasvatettiin ainoastaan orjia, jotka taipuvat noudattamaan hallitsijan oikkuja, ja sitä varten oli välttämätöntä tämä kasvatusta sokeaan uskoon, sillä siten luotiin sotilaita, jotka aina olivat valmiit puolustamaan entistä asiain järjestystä. Mutta kuinka vanhentunut olikaan käsitys, että inhimillistä kykyä oli kehitettävä ainoastaan sotaa varten! Se voi sopia aikoina, jolloin miekka yksin ratkaisi kysymykset eri kansojen, sekä kuninkaan ja alamaisten välillä. Mutta kuka voi nykyään olla huomaamatta, että tulevaisuuden voittaja on voittava taloudellisella alalla, järjestämällä uudelleen työn ja hankkimalla ihmiskunnalle enemmän oikeutta ja onnea? Vallankumouksen tehtävän täyttäminen ja maailman vapautus olivat ainoat Ranskalle kyllin arvokkaat tehtävät. Tuo ahdas mielipide että kaikesta huolimatta oli kasvatettava ainoastaan sotamiehiä, herättikin Markuksessa surua ja suuttumusta. Meidän onnettomuksiemme jälkeisenä aikana oli sellainen ohjelma vielä anteeksiannettava; ja kuitenkin oli kaikki nykyinen hätä ja se kauhea käänne, jonka alaisena kansa oli, seurauksena siitä, että

sotajoukkoa pidettiin korkeimpana toivona ja että valta oli kansalta riistetty ja annettu sotaherrojen käsiin. Jos vielä oli välttämätöntä olla varuillaan aseilla varustettujen naapurien tähden, niin oli vieläkin välttämättömämpää olla työntekijöitä, vapaita ja oikeudenmukaisia kansalaisia, joille tulevaisuus on kuuluva. Kun koko Ranska on tiedossaan ja tahdossaan varma, kun sen kansa on vapautettu, silloin haarniskoidut keisarikunnat saavat alistua sen edessä, sen totuuden ja oikeuden hengen valtaamina, joka on saava aikaan mitä sotajoukot ja kanuunat koskaan eivät tule toimittamaan. Toinen kansa herättää toisen, ja sinä päivänä, jolloin kaikki kansat toistensa esimerkkiä noudattaen ovat nousseet, on rauha voittava ja sodat lopussa. Markus ei voinut ajatella maalleen kauniimpaa ja suurempaa tehtävää kuin kaikkien maiden sulattaminen yhdeksi inhimilliseksi isänmaaksi. Ja siksi hän piti tarkasti silmällä kaikkia kirjoja ja kuvia, jotka joutuivat hänen oppilaittensa käsiin, karttaen valheellisia ihmeitä ja verisiä teurastuksia, asettaen niiden sijaan niin paljon kuin voi tieteelliset totuudet ja ihmisen hedelmää tuottavat työt. Ainoa tarmon lähde on työ onnea varten.

Toisen vuoden kuluessa alkoivat hyvät tulokset jo tuntua. Markus oli jakanut koulunsa kahteen luokkaan ja oli ottanut ensimmäisen luokan, jonka oppilaiden ikä vaihteli yhdeksästä vuodesta kolmeentoista, omaan haltuunsa, jota vastoin Mignot hoiti toisen luokan kuuden ja yhdeksän vuotiaita oppilaita. Markuksella oli myöskin tapana antaa oppilaiden kuulustaa toistensa läksyjä, joten säästy paljon aikaa ja lasten välillä syntyi terveellinen kilpailu. Hetkeäkään ei mennyt hukkaan, kirjoitukset, suulliset läksyt ja selitykset taululla kävivät kaikki yhtäaikaan säännöllisesti ja hyvässä järjestyksessä; ja kuitenkin antoi hän heille suuren vapauden, keskusteli heidän kanssaan, kiihoitti heitä tekemään väitteitä, tahtomatta vaikuttaa heihin opettajan vallallaan ja toivoen, että he itse muodostaisivat vakaumuksensa; näin vallitsi koulussa aina vapaa iloisuus, se säilytti aina viehätysvoimansa elävän ja lakkaamatta vaihtelevan opetuksen kautta, joka johdatti nuorten järjen löydöstä löytöön. Hän vaati heiltä ainoastaan siisteyttä, vei lapset kaivolle niin kuin leikkiin ja piti ikkunoita auki tunnin keskellä ja sen jälkeen. Ennen hänen tuloaan oli oppilaiden ollut tapana laasta luokkahuoneet ja siten nostaa terveydelle vaarallista pölyä: mutta hän oli opettanut heitä käyttämään pesusientä ja antoi heidän pestä kaikki paikat, mikä oli heille hyvin hauskaa ja virkistävää. Aurinkoisina päivinä vallitsi avarassa, valoisassa ja puhtaassa kouluhuoneessa, joka oli täynnä tervettä ja iloista pientä joukkoa, alituinen hilpeys.

Eräänä kauniina toukokuun aamuna kaksi vuotta Markuksen Mailleboisiin muuton jälkeen, saapui alkeiskoulun tarkastaja Mauraisin aivan odottamatta koululle, toivoen saavansa opettajan kiinni jostakin virheestä. Tähän saakka oli hän turhaan vaaninut; Markuksen varovaisuus oli tehnyt hänet neuvottomaksi ja saattanut hänet raivoon siitä, ettei hän voinut löytää mitään syytä, jonka nojalla olisi voinut pyytää Markuksen siirtämistä muualle. Tuo haaveilija, tuo ilkeä tasavaltalainen, jonka ei pitäisi saada olla puolta vuottakaan paikassaan, tulisi nähtävästi pysymään koko ikänsä siinä kaikkien ihmeeksi ja suuttumukseksi.

Oppilaat pesivät juuri luokkaa, kun kaunis Mauraisin, loistavana ja hienosti puettuna saapui; hän päästi hämmästyneen huudahduksen.

— Mitä tämä on? Onko täällä vedenpaisumus?

Kun Markus selitti terveydellisistä syistä asettaneensa pesemisen lakaisun sijaan, kohautti tarkastaja olkapäitään ja sanoi.

— Taaskin uutuuksia! Teidän olisi pitänyt antaa tieto hallitukselle. Sitäpaitsi tämä veden paljous ei voi olla terveellistä, siitä voi syntyä tauteja... Olkaa hyvä ottakaa lakaiseminen takaisin käytäntöön, siksi kunnes olette saaneet luvan käyttää pesua.

Lyhyen väliajan kestäessä tutki hän tarkasti kaikki paikat, menipä niinkin pitkälle, että katsoi kaappien sisäänkin, oliko kaikki siellä järjestyksessä. Hän toivoi varmaankin löytävänsä huonoja kirjoja tai anarkistisia lentokirjasia. Hän arvosteli kaikkea, muistutti pienimmistäkin huolimattomuuksista ja puhui koko ajan oppilaiden kuullen, koettaen nöyryyttää opettajaa heidän edessään. Vihdoin lapset asettuivat jälleen paikoilleen ja suullinen tarkastus alkoi.

Ensin hän kävi Mignotin kimppuun, kun pieni kahdeksan vuotias Charles Doloir ei voinut vastata eräeseen kysymykseen, jota hän ei vielä ollut oppinut.

— Silloinhan te olette jällellä ohjelmasta? Oppilaittenne olisi jo kaksi kuukautta sitten pitänyt tietää se!

Mignot, joka kunnioittavasti kuunteli, mutta jota tarkastajan kiukkuinen ääni nähtävästi suututti, kääntyi ainoastaan Markuksen puoleen. Viimemainittuun Mauraisin tähtäsikin ja tämä vastasi lopuksi.

— Anteeksi, herra tarkastaja, minä olen pitänyt tärkeänä muuttaa muutamia kohtia ohjelmassa suuremman selvyuden saavuttamiseksi. Eikö olekin parempi vähemmin orjallisesti seurata kirjoja, ja

ennemmin pitää huolta siitä että vuoden opetukset tulevat eläviksi oppilaissa?

Mauraisin oli olevinaan aivan kauhistuksissaan.

— Kuinka, herra, te uskallatte koskea ohjelmiin, te päätätte aivan yksin, mitä niistä on otettava ja mitä jätettävä! Te asetatte omat hourenne esimiestenne viisauden sijaan! Hyvä, he saavat tietää kuinka täällä ollaan takapajulla.

Huomattuaan sitten toisen Doloirin, kymmenvuotiaan Augusten, alkoi hän kysellä häneltä vallankumouksen hirmuvallan historiasta ja antoi hänen luetella johtajat, Robespierren, Dantonin ja Maratin.

— Oliko Marat kaunis, lapseni?

Auguste, jota Markus hiukan oli saanut hillityksi, oli kuitenkin yhä vallaton, luokan hulivili. Kukaan ei voinut sanoa osoittiko hänen vastauksensa tietämättömyyttä vai vallattomuutta, kun hän sanoi.

— Oi, hän oli hyvin kaunis!

Koko luokka nauroi.

— Eihän toki, eihän toki, lapseni, Marat oli kauhean näköinen, hänen kasvoillaan oli kaikkien paheiden ja kaikkien rikosten leima.

Hän kääntyi Markuksen puoleen ja lisäsi, typerästi kyllä.

— Minä otaksun, ettette te ole kertoneet heille Maratin kauneudesta?

— En, herra tarkastaja, vastasi Markus hymyillen.

Oppilaat purskahtivat uudelleen nauruun. Mignotin täytyi kulkea penkkien välissä, saadakseen heidät jälleen järjestykseen ja Mauraisin kyseli kiusaantuneena yhä itsepäisesti Maratista ja joutui puhumaan Charlotte Cordaystä. Kova onni johdatti hänet kääntymään Fernand Bongardiin, joka oli suurikasvuinen, yksitoista vuotta täyttänyt poika, ja jota hän varmaankin luuli ymmärtävimmäksi.

— Te, suuri poika siellä takana, voitteko sanoa minulle kuinka Marat kuoli?

Hänen kysymyksensä sattui onnettomasti. Fernandin oli sangen vaikea oppia, hänellä oli huono pää eikä erityistä haluakaan oppimiseen. Historialliset nimet ja vuosiluvut etenkin olivat aivan sekaisin hänen päässään. Hän nousi ja seisoi tyhmistyneenä, silmät pyöreinä.

— No, no, rauhoittukaa, lapseni. Eikö Marat kuollut erityisten asianhaarain vallitessa?

Fernand oli yhä vaiti, suu ammollaan. Eräs sääliväinen toveri kuiskasi hänelle takaapäin: "Kylvyssä." Silloin vastasi hän kovalla äänellä.

— Marat hukkuu, ollessaan kylvyssä.

Tällä kertaa lapset olivat pakahtua naurusta, mutta Mauraisin kiivastui.

— Nämä lapset ovat todella yksinkertaisia... Maratin tappoi, hänen istuessaan kylpyammeessa, Charlotte Corday, eräs innostunut nuori tyttö, joka uhrautui vapahtakseen Ranskan verenhimoisesta hirviöstä... Eikö teille sitten opeteta mitään, koskette osaa vastata näin yksinkertaisiin kysymyksiin?

Hän kyseli sitten Achille ja Philippe Savinilta uskonsodasta ja sai tyydyttäviä vastauksia. Veljeksistä ei pidetty, he olivat umpimielisiä ja epärehellisiä; he kantelivat opettajalle toveriensa virheet ja kertoivat isälleen kaikki, mitä koulussa tapahtui. Tarkastaja, jota heidän tekopyhyytensä miellytti, asettikin heidät muille esimerkiksi.

— Nämä lapset tietävät edes jotakin.

Sitten kääntyi hän uudestaan Philippen puoleen ja kysyi.

— Voitteko sanoa minulle vielä kuinka uskontoa tulee oikein harjoittaa?

— Tulee käydä messussa, herra.

— Tietysti, mutta se ei riitä, täytyy tehdä kaikki, mitä uskonto opettaa. Kuuletteko, lapseni, kaikki mitä uskonto opettaa.

Hämmästyneenä katsoi Markus häneen. Hän ei kuitenkaan sanonut mitään, sillä hän arvasi, että

tarkastaja tällä omituisella kysymyksellä tahtoi houkutella häntä lausumaan joitakuuta varomattomia sanoja. Samassa aikomuksessa jatkoi Mauraisin uhkaavalla äänellä, kääntyen Sébastien Milhommen puoleen.

— Sanokaa te, pieni valkotukkainen poika, mitä uskonto opettaa.

Sébastien nousi ällistyneen näköisenä eikä vastannut mitään. Hän oli luokan paras oppilas, teräväjärkinen ja luonteeltaan tunteellinen ja lempeä. Hän sai kyöneleet silmiinsä kun ei voinut tyydyttää herra tarkastajaa. Tätä hänelle ei oltu opetettu, hän ei edes ymmärtänyt, mistä oli kysymys, sillä hän oli vasta yhdeksän vuotias.

— No! mitä katselette minua, pikku raukka, kysymykseni on selvä!

Markus ei voinut enää pidättää itseään. Hänen rakkaimman oppilaansa pula oli hänelle sietämätön. Ja hän tuli hänelle avuksi.

— Anteeksi, herra tarkastaja, se, mitä uskonto opettaa, on katkismuksessa, eikä katkismus kuulu ohjelmaan. Kuinka voitte vaatia, että he voisivat sellaiseen vastata?

Tätä oli Mauraisin odottanutkin. Hän oli suuttuvinaan.

— Teidän ei tarvitse opettaa minua, herra opettaja. Minä tiedän, mitä teen. Jokaisessa hyvin hoidetussa koulussa voi oppilas yleisesti vastata kysymykseen maansa uskonnosta.

— Sanon teille vielä kerran, herra tarkastaja, selitti Markus selvällä äänellä, jossa alkoi kuulua vähän suuttumusta, ettei minun asiani ole opettaa heille katkismusta. Te olette erehtyneet, te ette ole veljien luona, jotka pitävät katkismusta opetuksensa perustuksena. Te olette tasavaltalaisessa maallikkokoulussa, joka on aivan ulkopuolella kirkkoa, perustaen tietonsa ainoastaan järkeen ja tieteeseen. Ja jos on välttämätöntä, vetoan johtajiini.

Mauraisin ymmärsi menneensä liian pitkälle. Joka kerran kun hän oli koettanut vahingoittaa Markusta, oli hän tuntenut esimiehensä, akatemiantarkastaja Le Barazerin olevan salaa tämän puolella ja kieltäytyvän ilman vakavia syitä ryhtymästä toimimaan häntä vastaan; hän tunsikin myöskin esimiehensä mielipiteen koulun täydellisestä puolueettomuudesta uskonnollisissa asioissa. Enempää puhumatta asiasta jouduttikin hän tarkastustaan, moittien yhä, sillä hän oli vahvasti päättänyt olla kaikkeen tyytymätön. Oppilaatkin pitivät häntä naurettavana ja tekivät pilaa pienen, turhamaisen miehen raivostuneesta ulkonäöstä. Ja kun hän läksi, kohautti Mignot olkapäitään, sanoen hiljaa Markukselle.

— Me saamme huonon arvostelun, mutta te olitte oikeassa, kyllä on typerä tuo mies.

Viime aikoina oli Mignot taipunut Markuksen puolelle, hänen vakavan ja lempeän käytöksensä vaikutuksesta; hän ei vielä tosin kaikissa asioissa ollut samaa mieltä hänen kanssaan, huolehtien yhä ylenemisestään, mutta kun hän pohjaltaan oli kunnan mies, antautui hän vähitellen hyvän johtajansa valtaan.

— Oh, huono arvostelu, toisti Markus iloisesti, hän ei uskalla tehdä muuta kuin turhanpäiväisiä syytöksiä... Katsokaa! nyt hän menee neiti Rouzairen luo, siellä hän on kuin taivaassa. Pahinta on, että hän käyttäytyy näin ainoastaan valtioviisaudesta, hän tahtoo päästä eteenpäin maailmassa.

Jokaisella tarkastusretkellään Mauraisin kiitti ylenmäärin neiti Rouzaireä. Tämä vei oppilaansa kirkkoon, opetti heille katkismusta ja salli hänen kysyä heiltä uskonnosta niin paljon kuin hän vaan halusi. Hänellä oli etenkin yksi erinomainen oppilas, pieni Hortense Savin, joka valmistautui ensimmäiselle ripilleen, ja joka hämmästytti tarkastajaa raamatunhistorian tuntemisellaan. Angèle Bongard, kovapäinen samoin kuin veljensäkin, ei yhtä hyvin tuntenut uskonnon asioita, vaikka hän ankarasti ponnisteli oppiakseen. Kuusi vuotias Lucile Doloir, joka aivan äsken oli tullut kouluun, osoitti sen sijaan olevansa hyvin viisas pienokainen ja hänestä toivottiin myöhemmin tulevan suloisen kirkon palvelijan. Tunnin loputtua näki Markus neiti Rouzairen saattavan Mauraisiniä koulun kynnykselle saakka. Siinä he lopettivat keskustelunsa, näyttäen täydellisesti ymmärtävän toisensa. Varmaankin he valittivat surkeaa tilaa poikakoulussa, jossa tuo häpeää tuottava opettaja yhä itsepäisesti pysyi, vaikka he jo kaksi vuotta olivat koettaneet karkoittaa häntä.

Kun Mailleboisissa jonkun aikaa oli odotettu, että Markus äkkiä muutettaisiin muualle, alettiin siellä vähitellen tottua häneen. Pormestari Darras oli ollut tilaisuudessa julkisesti ylistämään häntä eräässä kunnallisneuvoston istunnossa, ja hänen asemansa oli vieläkin vakaantunut erään huomattavan tapauksen johdosta: kaksi oppilasta oli nimittäin muuttanut veljien koulusta takaisin kunnankouluun. Se osoitti selvästi, että perheet alkoivat rauhoittua, tyytyivät Markukseen; ja se oli sitäpaitsi tappio tähän saakka niin kukoistavalle ja voitolliselle hengelliselle koululle. Varovaisuudella ja rakkaudella, niinkuin

oli aikonutkin, pyrki hän kohottamaan maallikkokoulun entiseen kunniaansa, asettamaan sen oikealle paikalleen eturiviin. Levottomuus oli varmaankin vallannut papit ja munkit ja koko kirkollisen puolueen. Ja heidän hyökkäyksensä oli niin omituinen että Markus hämmästyí. Mauraisin oli, jättäen kysymyksen katkismuksesta syrjään, puhunut pormestarille ja vähän kaikille ainoastaan tuosta kuuluisasta pesemisjutusta; ja kertoessaan siitä oli hän nostanut kätensä taivasta kohden muka kauhistuksissaan lasten terveyden tähden. Silloin syntyi tärkeä kysymys: tuliko pestä vai tuliko laasta? Maillebois jakautui heti kahteen eri puolueeseen, jotka kiivaasti väittelivät keskenään. Vanhemmilta etenkin kysyttiin neuvoa; virkamies Savin vastusti niin ankarasti pesua, että luultiin hänen ottavan poikansa pois kunnankoulusta. Mutta Markus kysyi esimiestensä mielipidettä asiassa ja pyysi heitä asettamaan valiokunnan, johon kuului lääkäreitä ja terveydenhoidon tutkijoita. Sitten seurasi vakava tutkimus, pitkä keskustelu, ja peseminen sai lopulta voiton. Se oli suuri voitto opettajalle, vanhemmat taipuivat yhä enemmän hänen puolelleen. Itse Savininkin, joka tavallisesti oli niin taipumaton, täytyi peruuttaa sanansa. Veljien koulusta erosi taas yksi oppilas, ja alettiin kertoa, että siellä vallitsi inhoittava epäsiisteys.

Mutta huolimatta kaikesta tästä myötätuntoisuudesta ei Markuksella kuitenkaan ollut turhia toiveita, hän tunsi suosion epävarmuuden. Vuosia kuluisi ennenkuin maa voisi vapautua kirkollisesta myrkystä. Hän jatkoi yhä varovaisesti valloitustyötään, onnellisena pienimmästäkin menestyksestä. Hän oli mennyt niin pitkälle rauhan toivossaan, että oli Genevièven pyynnöstä tehnyt sovinnon vanhojen rouvienkin kanssa; tämä tapahtui kuuluisan pesukysymyksen aikana, jolloin he vastoin tavallisuutta olivat hänen puolellaan. Hän kävi silloin tällöin vaimonsa ja tyttönsä kanssa tervehtimässä rouva Duparquea pienessä talossa Kapusiinitorin varrella. Vanhat rouvat ottivat hänet juhlallisesti vastaan ja välttivät huolellisesti arkoja keskusteluaineita, joten seurustelu ei voinut tulla tuttavalliseksi. Geneviève oli kuitenkin ylen onnellinen sovinnosta, sillä nyt hän oli vapautettu epämiellyttävästä tunteesta, joka aina valtasi hänet kun hän yksin, ikäänkuin salaa mieheltään kävi isoäitinsä ja äitinsä luona. Tämän jälkeen tapasi hän heidät melkein joka päivä, hän jätti joskus Louisen koko päiväksi heidän luokseen ja kulki lakkaamatta toisesta kodista toiseen, eikä se Markusta huolettanut, hän oli onnellinenkin vaimonsa ilosta: vanhat rouvat antoivat taas hänelle pieniä lahjoja ja muita ystävyiden osoituksia.

Eräänä sunnuntaina ollessaan erästä ystävänsä tervehtimässä Jonvillessä, josta hän oli ollut poissa kaksi vuotta, huomasi Markus, vertaillen näitä kahta paikkakuntaa toisiinsa, kuinka suuren alan hän jo oli voittanut Mailleboisissa. Hän ei ollut koskaan selvemmin huomannut opettajan suurta vaikutusta, joka on onnea tuottava silloin kun opettaja on totuutta ja edistystä rakastava, mutta turmiollinen, kun hän antautuu valheen ja jokapäiväisen tottumuksen valtaan. Samalla kun Maillebois hiljalleen kohosi suurempaan oikeudenmukaisuuteen ja kukoistavaan terveyteen, vaipui Jonville takaisin synkkään pimeyteen, köyhyyteen ja tietämättömyyteen: Markuksen valtasi syvä suru, kun hän huomasi, että hänen alkamansa hyvä työ oli jo melkein hävinnyt. Ja synnä kaikkeen tähän oli ainoastaan uuden opettajan huono vaikutus, tuon Jauffren, jonka ainoana huolena oli hänen oma menestyksensä. Hän oli pieni, tummaverinen, vilkas ja teräväsilmäinen mies, ja hän sai kiittää onnestaan kotikylänsä kirkkoherraa, joka oli ottanut hänet hänen isänsä, hevosenkengittäjän pajasta ja antanut hänelle ensimmäisen opetuksen. Myöhemmin oli eräs toinen kirkkoherra hankkinut hänelle varoja naittamalla hänelle erään leipurin pienen, tumman tyttären, joka toi hänelle myötäjäisinä kahdentuhannen markan vuotuiset korot. Hänen vakuutuksensa olikin, että täytyi olla pappien puolella, jos tahtoi tulla vaikuttavaksi henkilöksi ja saavuttaa hyvän aseman. Kahdentuhannen markan vuotuiset korot tekivät hänet jo kunnioitettavaksi, hänen esimiehensä etenkin pitivät häntä suuressa arvossa, sillä häntä ei voinut kohdella miten tahansa, niinkuin esimerkiksi Féroun tapaista köyhää raukkaa, hän kun voi elää ilman virkaansakin. Tällä alalla, niinkuin muillakin, joutuivat kaikki edut rikkaille, eivät koskaan köyhille. Hänen omaisuuttaan liioiteltiin, kaikki talonpojat nostivat hänelle hattua. Hän täydensi valloituksensa heidän seassaan hankkimalla itselleen kaikenlaisia etuja, kaikki hänen pyrintönsä olivat suunnattuina rahanhankkimiseen, ja hänellä oli erityinen kyky käyttää jokaista henkilöä ja asianhaaraa omaksi edukseen. Mikään vilpitön usko ei häntä haitannut, hän oli tasavaltalainen, hyvä isänmaanystävä ja hyvä katolilainen, mutta ainoastaan siinä määrin kuin hänen etunsa vaati. Hän olikin kyllä heti saavuttuaan käynyt tervehtimässä apotti Cognassea, mutta ei ollut paikalla antanut kouluun hänen valtaansa, sillä hän oli huomannut, että koko kunta ei ollut kirkollismielinen; vasta vähitellen oli hän salaa, vastustaen kunnallisneuvoston ja pormestarin tahtoa antanut kirkkoherran tulla kaikkivaltiaaksi. Martineau, joka oli ollut vahva ja rohkea, niin kauvan kun Markus oli ollut hänen tukenaan, oli alkanut horjua, jäätyään yksin toimimaan opettajaa, kunnan todellista herraa vastaan. Hän oli luonteeltaan epäluuloinen ja tietämätön, eikä uskaltanut lausua mielipidettään, sillä hän pelkäsi alinomia joutuvansa selkkauksiin, ja niinpä hän lopuksi mukautui opettajan tahtoon, ja pian kävi koko kunnalle samalla tavalla. Kuuden kuukauden kuluttua luovutti opettaja vapaaehtoisesti Jonvillen kirkkoherran haltuun.

Jauffren menettelytapa huvitti Markusta jesuiittamaisena mestariteoksena. Hän sai tarkkoja tietoja siitä neiti Mazelineltä, jonka luona hän pistäytyi. Teräväjärkinen opettajatar oli lohдутon siitä, ettei yksinään menestyksellä voinut taistella tässä kunnassa, joka vähitellen kokonaan joutui turmeluksen

valtaan. Hän kertoi alusta loppuun Jauffren viekkaat toimet. Ensi alussa oli pormestari Martineau vastustanut jotain kirkkoherran tekemää vääryyttä, johon opettaja häntä oli salaisesti yllyttänyt. Jauffre oli silloin ollut riitaantuvinaan pormestarin kanssa ja oli syyttänyt vaimoaan; ankarasti uskonnollinen rouva Jauffre antoi muka apotti Cognassen johtaa itseään. Jauffre ja hänen vaimonsa olivat aina yhtä mieltä ja olivat keksineet tämän keinon päästäkseen vastuunalaisuudesta. Martineau saatiinkin pian voitetuksi, etenkin sitten kun kaunis rouva Martineau, joka niin rakasti uskonnollisia menoja saadakseen niissä näyttää uusia pukujaan, oli tullut rouva Jauffren ystäväksi. Jauffre oli huolimatta enää teeskennellä, ruvennut kirkonkellojen soittajaksi, joka ennen olikin ollut opettajan toimena, mutta jota Markus oli kieltäytynyt täyttämästä. Toimi ei kyllä tuottanut kuin kolmekymmentä markkaa vuodessa, mutta kolmekymmentä markkaakin oli hyvä olemassa. Markuksen toimesta oli tämä summa annettu entiselle kellosepälle, joka siitä palkasta korjasi ja piti kunnossa rappeutuneen tornikellon, nyt kello rappeutui uudestaan, eivätkä talonpojat enää koskaan tienneet ajan kulusta, sillä kellot kulki milloin edellä milloin jälessä. Neiti Mazeline sanoikin toivottomasti hymyillen, että kello oli kuva koko seudusta, jossa kaikki kulki vasten tervettä järkeä ja johdonmukaisuutta.

Pahinta oli, että apotti Cognassen voiton seuraukset tuntuivat Moreuxissakin, jonka pormestariin Saleuriin, entiseen karjakauppiaseen, tapaukset Jonvillessä vaikuttivat, ja joka peläten menettävänsä asemansa meni kirkon puolelle, vaikka hän ei ollenkaan pitänyt papeista. Onneton, raivostunut opettaja Férou sai eniten kärsiä tästä sovinnosta. Kun apotti Cognasse nyt tuli Moreuxiin jumalanpalvelusta pitämään, osoitti hän röyhkeää voiton riemua ja nöyryytti kaikella tapaa opettajaa, jonka täytyi tyytyä siihen, sillä pormestari ja kunnallisneuvosto olivat hyljänneet hänet. Miesraukka ei ollut koskaan ollut näin raivoissaan, hän, ainoa järkevä ihminen kaiken tuon tietämättömyyden ja ilkeyden keskellä, oli yhä kasvavan kurjuutensa tähden joutunut äärimmäiseen hurjuuteen. Hänen raskaista töistä uupunut vaimonsa ja hänen kolme kalpeaa, kivuloista tytärtänsä näkivät nälkää. Vaikka hänellä oli velkoja korvia myöten ja vaikka hän oli pakotettu käymään kuluneissa vaatteissa, ei hän sittenkään alistunut, vaan kieltäytyi yhtä katkerasti viemästä oppilaitaan messuun, mutisipa hän kirouksiakin kirkkoherran ohi kulkiessaan. Lopullinen ratkaisu oli lähellä, virastaeroittaminen näytti aivan varmalta, ja lisäksi tuli vielä, että tuon onnetoman, jolla vielä oli kaksi vuotta jäljellä kymmenen vuoden sitoumuksestaan, täytyisi siinä tapauksessa mennä sotapalvelukseen. Mihin joutuisivat vaimo raukka ja kolme tytärtä, kun isä vietäisiin kasarmiin?

Kun Markus lähti Jonvillestä, tuli neiti Mazeline häntä saattamaan asemalle saakka, ja he sattuiivat kulkemaan kirkon sivu juuri kun iltajumalanpalvelus loppui. Palmyre, apotti Cognassen hirvittävä palvelijatar, seisoj kynnyksellä ankarana tarkastajana, pannen muistiin kaikki hyvät kristityt. Jauffre astui ulos kirkosta ja kaksi hänen oppilaistaan, jotka kulkivat ohi, tervehtivät häntä sotilaallisella tavalla, nostamalla käden hatun reunaan; hän vaati tällaista kohteliaisuutta, se miellytti hänen isänmaallista tunnettaan. Sitten tulivat rouvat Jauffre ja Martineau sekä Martineau itse ja hänen jäljestään joukko talonpoikia ja talonpoikaisvaimoja. Markus kiirehti askeleitaan, ettei häntä tunnettaisi ja ettei hänen tarvitsisi lausua ääneen suruaan. Hän huomasi hämmästykseseen, että pieni kaupunki näytti vähemmän hyvinvoivalta, siinä näkyi jo selvästi rappeutumisen ja vähenevän varallisuuden merkkejä. Ja niinhän oli lakikin, henkinen köyhyys synnyttää aina aineellista köyhyyttä. Likaisuus ja köyhyys ovat täyttäneet kaikki maat, joissa katolinen usko on ollut vallalla, se on koskettanut niitä kaikkia kuin kuoleman hengähdys, tehden maan hedelmättömäksi, painaen ihmiset laiskuuteen ja synkkään tietämättömyyteen! sillä se kieltää elämän, tappaa kansat hitaasti mutta varmasti vaikuttavan myrkyn tavalla.

Kun Markus seuraavana päivänä jälleen oli luokallaan, niiden lasten keskellä, joiden sydämiä ja ymmärryksiä hän koetti herättää, tunsikin hän lohdutusta. Hänen työnsä edistyi tosin sangen hitaasti, mutta sen pienistä tuloksista sai hän voimaa jatkamaan. Voiton voi saada ainoastaan kestäväällä rohkeudella ja ponnistuksilla. Pahaksi onneksi eivät perheet ollenkaan auttaneet häntä, hän olisi päässyt nopeammin eteenpäin, jos koulutunnit olisivat ikäänkuin jatkuneet kodeissa. Joskus tapahtui aivan päinvastoin: Savinin lapsissa esimerkiksi hän tunsikin heidän isänsä äreän ja kateellisen katkeruuden. Hän oli vaan vähäisessä määrin voinut parantaa heitä, hän oli koettanut poistaa heistä valheellisuuden, viekkauden ja taipumuksen kielimiseen. Sama oli laita Auguste ja Charles Doloirin kanssa, toinen oli vallaton ja riitainen, toinen välinpitämätön, kulki välinpitämättömästi aina veljensä jäljissä, viitsimättä parantaa itseään, vaikka oli siksi teräväpäinen, että olisi voinut oppia, jos olisi tahtonut. Fernand Bongard tuotti vaivaa toisessa suhteessa: häntä oli äärettömän vaikea saada ymmärtämään ja muistamaan pienintäkään asiaa. Koko viisikymmentä oppilasta sisältävän luokan edistys oli keskinkertainen, jos tarkastettiin jokaista oppilasta erikseen. Mutta kokonaisuudessaan tämä tulevaisuuden kansa oli jo parempaa, sitten kun Markus oli johdattanut sen totuuden ja järjen valtakuntaan. Sitä paitsi ei hän toivonutkaan, että maailma muuttuisi yhdessä sukupolvessa. Näiden lapset ja lastenlapset vasta vapautuisivat vuosisatoja vanhoista erehdyksistä ja kykenisivät siten olemaan oikeudenmukaisia.

Kuinka vaatimaton, kuinka kärsivällisyttä ja itsensäkieltämistä kysyvä onkaan alkeisopettajan toimi.

Markus tahtoi antaa esimerkin elämästä, joka kokonaan oli pyhitetty tulevaisuuden muodostamisen maineettomaan tehtävään. Jos kaikki täyttäsivät velvollisuutensa hänen tavallaan voisi Ranska kolmessa tai neljässä sukupolvessa muuttua maailman vapauttajaksi ja kohottajaksi. Hän ei halunnut mitään välitöntä palkintoa, ei mitään menestystä itselleen, mutta hän sai kuitenkin ponnistustensa palkaksi tuntea suloista tyydytystä, jonka hänelle tuotti eräs hänen oppilaistaan, pieni Sébastien Milhomme. Tämä herttainen, teräväpäinen lapsi oli oppinut totuutta rakastamaan. Hän ei ollut ainoastaan ensimmäinen oppilas luokallaan, vaan hän osoitti myös lapsellisen ankaraa vilpittömyyttä ja suoruutta. Toverit ottivat hänet usein riidan ratkaisijaksi; ja kun hän oli tuominnut, vaati hän että tuomiota tarkoin noudatettiin. Markus oli onnellinen nähdessään hänen istuvan penkillään, pitkulaisine, hiukan mieltäväisine kasvoineen, joita vaaleat kiharat ympäröivät, ja kauniine sinisilmineen, jotka ilmaisten harrasta opinhalua olivat suunnatut opettajaan. Markus ei rakastanut häntä ainoastaan hänen nopean edistyksensä vuoksi, hän rakasti häntä vieläkin enemmän siksi, että hän huomasi hänessä niin paljon hyvää ja jaloa. Hän oli harvinainen poika, jonka lapsellisessa sielussa hyvät ajatukset ja hyvät teot jo alkoivat puhjeta.

Eräänä iltapäivänä oli luokalla ikävä kohtaaminen. Fernand Bongard, jota toverit hänen yksinkertaisuutensa tähden kiusasivat, oli huomannut, että lippa hänen hatustaan oli revitty pois; hän puhkesi kyyneliin sanoen, että äiti varmaankin löisi häntä. Markus, jonka täytyi ryhtyä välittämään, tahtoi tietää kuka oli syypää tähän ilkeään kepposeen. Kaikki nauroivat, Auguste Doloir julkeammin kuin muut, vaikka ilkityö näytti olevan hänen tekemänsä. Markus aikoi jättää koko luokan istumaan, siksi kunnes syyllinen tunnustaisi, mutta silloin Achille Savin antoi ilmi vierustoverinsa Augusten, vetämällä hänen taskustaan kysymyksessä olevan lipan. Tässä oli Markukselle sopiva tilaisuus puhua niin pontevasti valhetta vastaan, että syyllinenkin itki ja pyysi anteeksi. Mutta etenkin Sébastien Milhommen mielenliikutus oli tavaton, hän jäi viimeiseksi tyhjiin luokkaan ja seisoivat katsoen opettajaa.

— Onko teillä mitään sanottavaa minulle, lapseni? kysyi Markus.

— On, herra.

Hän pysyi kuitenkin vaiti, huulet vapisevina herttaiset kasvot punaisina mielenliikutuksesta.

— Onko sitä vaikea sanoa?

— On, minä olen kerran valehdellut teille, ja se tekee minut onnettomaksi.

Markus hymyili, hän luuli sen olevan jonkun pienen virheen, jonkun lapsellisen omantunnonvaivan.

— Sanokaa minulle totuus, se tuo teille helpoitusta.

Syntyi taas pitkä hiljaisuus, lapsi taisteli itsensä kanssa, minkä Markus saattoi lukea hänen kirkkaista, sinisistä silmistään ja hänen puhtailta huuliltaan. Vihdoin Sébastien rohkaisi mielensä.

— Näin se oli, minä valehtelin teille kerran, kun olin pieni tietämätön poika, valehtelin teille sanoessani, että en ollut nähnyt serkullani Victorilla kirjoituskaavaa, muistattehan, tuota kirjoituskaavaa josta niin paljon puhuttiin. Hän antoi sen minulle, sillä hän pelkäsi kun oli tuonut sen veljien luota, eikä tahtonut pitää sitä itsellään. Ja silloin kun sanoin teille etten tiennyt edes mistä oli kysymys, olin juuri kätkenyt kaavan vihkooni.

Liikutettuna kuunteli Markus. Oli kuin Simonin juttu olisi kohonnut unesta, johon se näytti vaipuneen. Hän koetti salata vavistuksen, joka hänet oli vallannut.

— Oletko varma siitä ettet erehdy tällä kertaa, oliko kaavassa nämä sanat: "Rakastakaa toinen toistanne?"

— Oli, herra,

— Oliko alareunassa nimimerkki? Olenhan selittänyt teille mikä nimimerkki on.

— Oli, herra,

Markus oli hetken ääneti, hänen sydämensä sykki ankarasti, hän pelkäsi että ei voisi pidättää huudahdusta. Sitten tahtoi hän saada lisää varmuutta.

— Mutta, lapseni, miksi ette tähän saakka ole puhuneet asiasta, ja mikä saattoi teidät tänä iltana sanomaan totuuden?

Sébastien, joka jo tunsikin helpoitusta, katsoi häntä viattoman herttaisesti silmiin. Hän hymyili suloisesti ja kertoi, kuinka hänen omatuntonsa oli herännyt.

— Oi! herra, en sanonut teille totuutta, koska en tuntenut mitään tarvetta tehdä sitä. En edes enää

muistanut valehdelleeni, siitä on jo niin kauan aikaa. Kun te sitten eräänä päivänä selititte kuinka paha valhe on, muistin sen jälleen, ja se alkoi vaivata minua. Joka kerran kun puhuitte kuinka hyvä on aina puhua totta, kärsin yhä enemmän... Ja tänään oli sydämmeni niin täysi, että minun täytyi puhua.

Markuksen sydän heltyi ja kyneleet täyttivät hänen silmänsä. Hänen opetuksensa olivat siis itäneet tässä pienessä sielussa, ja hän sai nauttia ensimmäiset hedelmät siitä; ja kuinka kallisarvoinen olikaan tämä totuus! totuus, jonka avulla hän ehkä saisi hiukan oikeutta aikaan maailmassa. Hän ei ollut koskaan toivonut näin pikaista ja mieluista palkintoa, Syvä mielen liikutus valtasi hänet, heltyneenä kumartui hän alas ja suuteli lasta.

— Kiitos, pieni Sébastien, te teitte minulle suuren ilon, ja minä rakastan teitä kaikesta sydämmestäni.

Liikutus oli vallannut myöskin lapsen.

— Oi! minä rakastan myös teitä, herra. Muuten en olisikaan uskaltanut sanoa teille kaikkea.

Markus vastusti haluaan kysellä enemmän, päättäen mennä puhuttelemaan hänen äitiään, rouva Alexandra. Hän pelkäsi että sanottaisiin hänen käyttäneen väärin valtaansa opettajana suurentaakseen oppilaansa tunnustuksen merkitystä. Hän sai tietää ainoastaan, että rouva Alexandre oli ottanut kirjoituskaavan pojaltaan, eikä tämä tiennyt mitä hän oli sillä tehnyt, sillä hän ei ollut koskaan sittemmin puhunut siitä. Hän yksin voisi siis antaa sen, jos se vielä oli hänen hallussaan; ja kuinka kallisarvoinen todistus olisikaan tämä uusi ilmisaanti, jonka avulla Simonin perhe varmaankin voisi vaatia väärän oikeusjutun uudestaan tarkastamista! Jäätyään yksin valtasi Markuksen ääretön ilo. Hän olisi tahtonut heti rientää Lehmannien luo, kertoakseen heille hyvän uutisen, viedäkseen vähän iloa tuohon surevaan taloon, jota kansan kirous painoi. Vihdoin pilkoitti siis valon säde vääryyden synkässä yössä! Hän riensi vaimonsa luokse, huusi innoissaan jo kynnykseltä, tahtoen purkaa täysinäisen sydämmensä.

— Tiedätkö, Geneviève, minulla on todistus Simonin viattomuudesta...

Oi! oikeus voittaa, me voimme toimia!

Hän ei ollut huomannut rouva Duparqueea, joka sovinnon jälkeen joskus suvaitsi käydä katsomassa tyttärentytärtään. Hän säpsähti ja sanoi kuivalla äänellään.

— Mitä! Simonin viattomuudesta! oletteko vielä yhtä mieletön...

Todistus, mikä todistus? Hyvä jumala!

Kun Markus kertoi, mitä hän oli saanut kuulla, pikku Milhommelta suuttui hän.

— Lapsen todistus, mitä se merkitsee! hän sanoi valehdelleensa viime kerralla, mistä tiedätte, että hän ei nytkin valehtele?... Joku veljistä on siis syyllinen? Sanokaa koko ajatuksenne, teillä ei ole muuta tarkoitusta kuin syyttää veljiä, eikö niin? Voi teidän jumalatonta raivoanne!

Markus oli joutunut hiukan hämilleen huomattessaan vanhan rouvan, ja tahtoen säästää vaimoltaan surua uudesta riidasta sanoi hän ainoastaan säveästi.

— Isoäiti, en tahdo kiistellä teidän kanssanne... Aijoin vaan kertoa Genevièveille uutisen, jonka toivoin häntä ilahduttavan.

— Eihän teidän uutisenne häntä ilahduta, huusi rouva Duparque. Katsokaa häntä.

Hämmästyneenä kääntyi Markus vaimonsa puoleen, joka seisoi akkunan ääressä. Hän oli todellakin vakava, kauniit silmät olivat synkistyneet ikäänkuin lähenevä yö olisi luonut varjonsa niihin.

— Onko se totta Geneviève, eikö oikeudenmukainen työ tuottaisi sinulle iloa?

Hän ei vastannut heti, hän oli kalpea ja hämillään, tuskallisen epäilyksen vallassa. Markus uudisti kysymyksensä tuntien hänkin ahdistusta, mutta Geneviève pelastui vastaamasta, sillä samassa astui rouva Alexandre kiireesti huoneeseen. Sébastien oli rehellisesti kertonut äidilleen tunnustaneensa, että kirjoituskaava oli ollut hänellä. Rouva Alexandre ei ollut voinut nuhdella häntä tämän kauniin teon tähden. Mutta peläten, että opettaja tulisi vaatimaan häneltä selitystä, kyselemään häneltä ja pyytämään kaavaa hänen ankaran kälynsä, rouva Edouardin läsnä ollessa, joka aina piti tarkkaa huolta heidän pienen kauppansa eduista, oli hän päättänyt ennemmin itse mennä koululle tekemään heti lopun asiasta.

Kun rouva Alexandre saapui koululle, tuli hän kumminkin hämilleen. Hän oli lähtenyt kuin tuuliaispää ajattelemta mitä sanoisi; ja nyt seisoi hän sammaltaen oven suussa. Etenkin Genevièven ja rouva Duparquen läsnäolo vaivasi häntä, sillä hän oli toivonut saavansa salaa keskustella Markuksen kanssa.

— Herra Froment, Sébastien on kertonut minulle... Ja minä tahdoin heti selittää teille käytökseni. Ymmärrättehän kuinka tuollainen juttu olisi vahingoittanut kauppaamme, joka käy niin huonosti... No niin, minulla oli todella tuo paperi, mutta nyt sitä ei enää ole olemassa, minä hävitin sen.

Häneltä pääsi helpotuksen huokaus, keksittyään millä tavalla helpoimmin pääsisi kaikesta levottomuudesta.

— Olette hävittäneet sen! ... huudahti Markus tuskallisesti. Oi! rouva Alexandre!

Hän joutui taas hämilleen ja tapaili sanoja.

— Se oli ehkä väärin... Mutta ajatelkaahan asemaamme. Me olemme kaksi naisraukkaa ilman tukea. Ja sitäpaitsi olisi ollut ikävää jos lapsemme olisivat sekaantuneet tuohon inhoittavaan juttuun... Minä en tahtonut säilyttää tuota paperia, joka vei minulta kaiken unen, ja niin poltin sen.

Hän oli niin liikutettu että Markus katsoi häneen ihmeissään. Tuo suuri, vaalea, lempeäkasvoinen nainen näytti kärsivän jostakin salaisesta levottomuudesta. Markuksessa heräsi epäluulo, hän kysyi itseltään voisiko olla mahdollista että hän valehteli. Ja hän tahtoi koetella häntä.

— Hävittäessänne tuon paperin te, rouva Alexandre, tuomitsitte toistamiseen viattoman... Ajatelkaa mitä kaikkea hän saa kärsiä rangaistussiirtolassa. Jos näkisitte hänen kirjeensä, niin ette voisi olla itkemättä. Ei voi ajatella kovempaa kärsimystä, kuolettava ilmanala, vartijain julmuus ja kaiken tämän lisäksi vielä tunne siitä, että on viaton, ja hirveä pimeys, jossa saa taistella... Mikä hirveä painajainen teille, jos tulisitte ajatelleeksi, että se on teidän ansionne!

Rouva Alexandre oli tullut aivan kalpeaksi, hän teki tahtomattaan liikkeen kädellään, ikäänkuin häätääkseen hirveää näkyä. Hän oli luonteeltaan hyväntahtoinen ja heikko, eikä Markus tiennyt vapisuttiko häntä omantunnon vaiva vaiko ankara taistelu. Hetken seisoi hän hämmentyneenä, sitten sammalsi hän ikäänkuin apua pyytäen.

— Lapsiraukkani, lapsiraukkani...

Ja tuo lapsi pikku Sébastien, jota hän jumaloi, jolle hän olisi kaikki uhrannut, ilmaantui varmaankin hänen eteensä tuoden hänelle uutta voimaa.

— Oi! herra Froment, te olette säälimätön, te teette minut niin onnettomaksi... Mutta mitä vaaditte minulta, mikä on tehty se on tehty, enhän voi etsiä tuota paperia tuhasta.

— Mutta rouva Alexandre, oletteko varma siitä, että poltitte sen?

— Tietysti, koska kerran olen sanonut sen... Minä poltin sen, sillä pelkäsin että pienokainen joutuisi selkkauksiin, joista hän saisi koko elämänsä kärsiä.

Hän oli lausunut viimeisen lauseen kiivaalla äänellä, ikäänkuin tehden lujan päätöksen. Markus tuli vakuutetuksi, ja toivottomuus valtasi hänet, totuuden voitto siirtyi kauemmaksi, meni tyhjäksi vielä kerran. Sanomatta sanaakaan saattoi hän ovelle saakka rouva Alexandren, joka taas oli tullut hämilleen, tietämättä kuinka sanoisi jäähyväiset läsnäoleville naisille. Hän sopersi anteeksipyyntöjä ja läksi ulos kumartaen. Hänen lähdettyään vallitsi huoneessa syvä hiljaisuus.

Geneviève ja rouva Duparque eivät olleet puuttuneet puheeseen, molemmat seisoivat liikkumattomina ja jähmettyneen näköisinä. He olivat yhä vaiti, ja Markus käveli hitaasti edestakaisin pää kumarassa, kokonaan surunsa vallassa. Vihdoin rouva Duparque nousi lähteäkseen. Kynnyksellä virkkoi hän.

— Tuo nainen on hullu... Hänen kertomuksensa hävitetyistä paperista tuntuu minusta naurettavalta, jota kukaan ei uskoisi. Teidän on aivan turha puhua siitä, se ei parantaisi teidän juttuunne... Hyvää yötä, olkaa järkeviä.

Markus ei edes vastannut. Hän kulki yhä edestakaisin hitaasti ja raskain askelin. Ilta oli tullut ja Geneviève sytytti lampun. Hän kattoi pöydän lampun himmeässä valossa, eikä Markus pyytänyt häneltä selitystä, sillä hän tahtoi välttää uutta surua siitä, että ehkä olisi huomannut Genevièven olevan eri mieltä hänen kanssaan monessa asiassa.

Mutta seuraavina päivinä olivat rouva Duparquen viimeiset sanat alinomaa hänen mielessään. Jos hän koettaisi käyttää hyväkseen uutta tietoa, jonka hän niin onnellisesti oli saanut, uskoisiko yleisö siihen todellakin? Hänellä oli tosin Sébastienin todistus, lapsi kertoisi kyllä, että hän oli nähnyt kirjoituskaavan, jonka hänen serkkunsa Victor oli tuonut veljien luota. Mutta se olisi ainoastaan kymmenvuotiaan pojan todistus, ja hänen äitinsä koettaisi vielä vähentää sen merkitystä. Hänen olisi pitänyt tuoda esiin itse paperi, sillä jos hän sanoisi, että se oli poltettu, eikö hänen juttunsa silloin taas

menisi myttyyn? Mitä enemmän hän ajatteli, sitä enemmän tuli hän vakuutetuksi siitä, että vielä täytyi odottaa, että uutta tietoa ei voinut sellaisenaan käyttää. Kuinka kallisarvoinen se kuitenkin olikaan hänelle! Se teki hänen uskonsa horjumattomaksi, se todisti todeksi kaikki hänen johtopäätöksensä. Joku veljistä oli syyllinen, ja tästä oli vaan yksi askel varmuuteen siitä kuka heistä se oli; oikeudenmukainen tutkija olisi heti keksinyt hänet. Hänen täytyi taas malttaa mielensä, luottaa totuuden voimaan, joka oli liikkeellä, ja joka ei pysähtyisi ennen kun kaikki oli tullut ilmi. Mutta hänen tuskansa suureni, taistelu hänen omassatunnossaan kävi päivä päivältä ratkaisevammaksi. Hän tiesi, että viaton kärsi rangaistussiirtolassa kauheata kidutusta, että oikea syyllinen oli täällä, harjoitti yhä julkeasti lapsien turmelemista, eikä hän voinut ilmoittaa sitä muille, ei voinut sitä todistaa, sillä kaikki yhteiskunnalliset voimat olivat itsekkäiden etujensa vuoksi yhtyneet halpamaiseen liittoon suojellakseen hirveätä vääryyttä! Hän ei saanut unta öisin, salaisuus oli kuin miekan kärki, joka lakkaamatta muistutti häntä velvollisuudestaan edistää oikeutta. Joka hetki ajatteli hän tehtävänsä epätoivoissaan, sydän verta vuotavana, kun ei voinut jouduttaa sen täyttämistä.

Markus ei kertonut edes Lehmanneille pikku Sébastienin tunnustuksesta. Miksi olisi hän antanut noille ihmisraukoille epävarmaa toivoa? Heidän elämänsä oli yhä raskasta, heitä painoi samalla kertaa häpeä ja suru onnetoman rangaistusvangin tähden, jonka nimen mainitsemistakin ihmiset pitivät suurimpana solvauksena. Vanhan Lehmannin ostajapiiri oli entisestäänkin pienentynyt; Rachel, joka aina kävi surupukuun puettuna niinkuin leski, ei uskaltanut käydä ulkonakaan, ja hän kauhistui ajatellessaan, että lapset kasvettuaan suuremmiksi pian ymmärtäisivät onnettomuutensa. Markus ilmoitti asian ainoastaan Davidille, joka yhä pysyi vahvana päätöksessään saada veljensä viattomuus todistetuksi ja tunnustetuksi. Hän pysyi syrjässä, tuntemattomana, ja vältti huolellisesti kaikkea huomion herättämistä; mutta hetkeäkään ei hän laiminlyönyt työskentelyä veljensä kunnian puhdistamiseksi, joka oli tullut hänen elämänsä ainoaksi päämääräksi. Hän mietti, tutki ja seurasi jälkiä, jotka hänen kumminkin useimmiten täytyi jättää jo heti alussa. Kaksi vuotta oli hän lakkaamatta etsinyt, löytämättä mitään ratkaisevaa seikkaa. Hänen epäilyksensä presidentti Gragnonin laittomasta tiedonannosta juryn jäsenille oli muuttunut varmuudeksi; mutta kaikki hänen ponnistuksensa hankkia todistus siitä olivat tähän saakka rauenneet tyhjiin, hän ei edes aavistanut mitä tietä hän voisikaan saada sen todistetuksi. Tämä ei kumminkaan lannistanut hänen rohkeuttaan, jos niin tarvittaisiin, oli hän valmis käyttämään kymmenen tai vaikka kaksikinkymmentä vuotta elämästään löytääkseen oikean syyllisen. Markuksen tiedonanto lisäsikin vain hänen rohkeuttaan ja kärsivällisyyttään. Hän piti samoin viisaimpana salata pikku Sébastienin tunnustuksen, koska sitä ei voitaisi käyttää ennenkuin löydettäisiin joku asiallinen todistus, joka vahvistaisi sitä. Se lisäsi kuitenkin voiton toivoa. Ja hän alkoi taas etsiä, rauhallisesti ja tarmokkaasti, toimien hätäilemättä, varovaisesti ja lakkaamatta.

Eräänä aamuna ennen koulutuntia päätti Markus vihdoinkin ottaa pois ristiinnaulitun kuvan, jonka hän tähän saakka oli antanut riippua seinällä pöytänsä takana. Kaksi vuotta oli hän odottanut pääsevänsä niin vakavalle kannalle, että voisi tällä teolla osoittaa maallikkokoulun riippumattomuuden kirkosta. Tähän saakka oli hän mielellään seurannut Salvanin viisaita neuvoja, ymmärtäen, että hänen ensin täytyi pitää kiinni paikastaan, jos sittemmin tahtoi saada siitä itselleen taisteluasema. Nyt tunsikin hän olevansa kyllin vahva, hän voi ryhtyä taisteluun: olihan hän kohottanut kunnan koulun entiseen kukoistukseensa, voittamalla sille takaisin oppilaat, jotka olivat menneet veljien kouluun! olihan hän vähitellen saavuttanut lasten kunnioituksen ja rakkauden, vanhempien luottamuksen sekä itselleen vakavan aseman! Sitäpaitsi oli häntä yllyttänyt toimimaan käynti Jonvilledä, tuossa ennen niin edistyneessä kunnassa, jonka apotti Cognasse nyt painoi takaisin tietämättömyyteen, sekä myöskin Sébastienin tunnustuksen herättämä levottomuus ja viha sitä halpamaisuutta vastaan, jonka hän aavisti vallitsevan ympäristössään, kirkollisen puolueen orjuuttamassa ja myrkyttämässä Mailleboisissa.

Kysymyksessä olevana aamuna oli hän noussut tuolille ottaakseen alas kuvan. Samassa tuli Geneviève luokkahuoneeseen taluttaen kädestä pikku Louisea. sanoakseen, että hän aikoi viedä lapsen koko päiväksi isoäidin luo. Hän hämmästytti suuresti.

— Mitä sinä teet?

— Niinkuin näet otan alas ristiinnaulitun kuvan ja sitten vien sen itse apotti Quandieulle, pankoon hän sen takaisin kirkkoon, josta sitä koskaan ei olisi pitänyt viedä pois... Kas niin, auta minua, ota se!

Mutta Geneviève ei ojentanut kättänsä eikä liikahtanut paikaltaan. Hän oli tullut aivan kalpeaksi ja katseli miehensä toimia, ikäänkuin jotain kiellettyä ja vaarallista tekoa, joka kauhistutti häntä. Markuksen täytyi ilman hänen apuaan laskeutua alas tuoilta käsissä raskas ristiinnaulitun kuva, jonka hän heti pani erään kaapin alahyllylle.

— Etkö tahdo auttaa minua?... Mikä sinulla on? paheksutko minua?

Huolimatta mielenliikutuksestaan vastasi hän selvästi.

— Niin, minä paheksun sinua.

Markus hämmästyí, väristys valtasi hänet samoin kuin Genevièvenkin. Hän ei ollut koskaan ennen puhutellut miestään näin suuttuneella ja uhkaavalla äänellä. Markus tunsi heidän välillään olevan syntymässä erimielisyyden, joka ennusti täydellistä epäsofia. Ja hän katsoi hämmästyneenä ja levottomana vaimoaan, jonka ääni oli kuulunut vieraalta, ikäänkuin vieras ihminen olisi puhunut hänelle.

— Kuinka, sinä paheksut minua! Sinäkö todellakin sanot niin?

— Niin, minä. Se mitä teet on väärin.

Se oli todellakin hän. Hän seisoí siinä miehensä edessä korkeana ja hienona, vaaleine ystävällisine kasvoineen ja iloisine katseineen, joissa loisti hiukan isältä perittyä aistillista intohimoa. Se oli todellakin hän; eikä kumminkaan hän, sillä jotakin oli jo muuttunut hänen olemuksessaan, hänen suurissa sinisissä silmissään, joissa ilmeni levottomuutta ja salaperäistä himmeyttä. Markus hämmästyí, hänen sydäntänsä kouristi äkkiä, kun hän huomasi tämän muutoksen. Mitä oli sitten tapahtunut, miksi ei hän enää ollut sama? Hän tahtoi välttää selityksiä ja lisäsi ainoastaan.

— Tähän saakka olet silloinkin, kun ehkä et ajatellut samoin kuin minä, aina kehoittanut minua tekemään omantuntoni mukaan ja niin tein nytkin. Sinun soimauksesi surettaa minua syvästi... Me tulemme puhumaan siitä enemmän.

Geneviève oli yhä kylmä ja suuttunut.

— Tehkäämme niin, jos sitä toivot... Sillä aikaa vien Louisen isoäidin luo, joka varmaankin pitää hänet luonaan koko päivän.

Äkkiä selveni Markukselle kaikki. Rouva Duparque juuri oli riistämäsillään häneltä Genevièven ja epäilemättä viimein Louisenkin. Hän oli tehnyt väärin ollessaan välinpitämätön ja antaessaan vaimonsa ja lapsensa niin usein käydä tuossa jumalisessa talossa, jota kappeli varjosti. Hän ei ollut huomannut sitä salaista työtä, jonka alaisena hänen vaimonsa kaksi vuotta oli ollut, hän ei ollut huomannut hänen uskonnollisen nuoruutensa ja kasvatuksensa häviämättömien vaikutuksien uudestaan heräämistä, joka vei Genevièven vähitellen takaisin kirkon haltuun, ja jonka hän jo oli luullut, kukistaneensa rakkautensa ja järkensä voimalla. Hän ei tosin vielä ollut ruvennut harjoittamaan uskonnollisia menoja, mutta Markus tunsi hänen hitaasti kulkevan takaisin menneisyyteen, ja tunsi jokaisen askeleen eroittavan heidät yhä enemmän toisistaan.

— Rakkaani, sanoi hän surullisesti, me emme siis enään ole samaa mieltä?

Ja Geneviève vastasi suoraan.

— Emme, ja tiedätkö, Markus, isoäiti oli oikeassa, kaikki paha tulee tuosta inhoittavasta jutusta. Siitä alkaen kun rupesit puolustamaan tuota miestä, joka on rangaistussiirtolassa, ja joka kyllä on ansainnut kärsimyksensä, on onnettomuus tullut taloomme ja lopuksi on sopumme häviävä.

Markus huudahti epätoivoissaan.

— Sinäkö sanot näin! Sinä olet nyt totuutta ja oikeutta vastaan!

— Minä olen eksyneitä ja pahoja ihmisiä vastaan, joiden huonot intohimot ryntäävät uskonnon kimppuun. He tahtovat kukistaa Jumalan. Vaikka eroaakin kirkosta, täytyy kumminkin kunnioittaa sen palvelioita, jotka tekevät niin paljon hyvää.

Tällä kertaa Markus oli ääneti, hän tunsi kuinka hyödytön tällainen riita oli, nyt juuri kun oppilaat saattoivat tulla millä hetkellä tahansa. Oliko paha siis jo ehtinyt näin syvälle? Häntä suretti etenkin se, että tämän erimielisyyden pohjalla oli Simonin juttu, tehtävä, jonka hän oli ottanut itselleen; sillä kaikki myöntöväisyys hänen puoleltaan oli nyt mahdoton, minkäänlaista sopimusta ei voitaisi saada aikaan. Kaksi vuotta oli juttu ollut kaikkien kysymysten juurena, ikäänkuin myrkytetty lähde, joka turmeli ihmiset ja asiat, siihen asti kun oikeus voitaisi. Ja hänenkin perheeseensä oli myrkytty jo vaikuttanut.

Nähdessään hänen olevan ääneti kääntyi Geneviève ovea kohden ja sanoi rauhallisesti.

— Minä vien Louisen isoäidin luo.

Silloin tarttui Markus nopeasti lapseen ikäänkuin syleilläkseen häntä. Täytyisikö hänen luopua tästä tyttösestäkin, joka oli lihaa hänen lihastaan? eikö hänen tullut suojella häntä, pelastaa hänet kuolettavasta tarttumasta? Hetken katseli hän lasta. Vaikka vasta viisi vuotias, oli hän jo solakka ja pitkä kuten äitinsä, isoäitinsä ja isoäitinsä äiti. Mutta hänen hiuksensa eivät olleet niin vaaleat kuin heidän, ja hänellä oli Fromentien korkea otsa, järjen ja viisauden valloittamaton linnoitus. Hän kietoi herttaiset kädet isänsä kaulaan ja nauroi iloisesti.

— Isä, kun tulen kotiin, niin kuulustat minun kertomukseni, minä osaan sen hyvin.

Markus tahtoi taas välttää riitaa ja antoi tytön takaisin äidille, joka vei hänet mukanaan. Oppilaatkin alkoivat saapua ja luokka täyttyi nopeaan. Mutta opettajan sydäntä ahdisti tuska, kun hän ajatteli taistelua, johon hän oli päättänyt ryhtyä, ottaessaan ristiinnaulitun kuvan pois seinältä. Tämä taistelu tuntuisi hänenkin kodissaan. Hän ja hänen omaisensa saivat vuodattaa kyyneleitä. Sankarillisella ponnistuksella hillitsi hän tuskansa ja kutsui pikku Sébastienin, joka tällä kertaa oli kuulustelija, valvomaan lukemista, samalla kun hän itse iloisena opetti taululla. Ja auringon valaisemassa luokassa vallitsi hilpeä iloisuus.

II.

Kolme päivää myöhemmin illalla, kun Geneviève jo oli vuoteessa, kertoi Markus hänelle saaneensa tärkeän kirjeen Salvanilta, joka odotti häntä luokseen seuraavana päivänä sunnuntaina. Sitten hän lisäsi.

— On epäilemättä kysymys tuosta ristiinnaulitun kuvasta, jonka otin pois koulun seinältä. Vanhemmat ovat varmaankin valittaneet, tästä näyttää tulevan suuri juttu. Sitä minä odotinkin.

Geneviève, joka painoi päätänsä tyynyyn, ei vastannut. Mutta kun Markus oli päässyt vuoteeseen ja sammuttanut tulen, tunsu hän suloiseksi hämmästykseseen, että Geneviève hellästi syleili häntä ja kuiskasi hänelle hiljaa korvaan.

— Puhuin sinulle tylästi joku päivä sitten, ja on kyllä totta että mielipiteeni eivät ole samat kuin sinun, ei uskonnon eikä tuon jutun suhteen; mutta minä rakastan sinua yhä, rakastan sinua kaikesta sydämmestäni. Markus oli sangen liikutettu sillä oli tuntunut kuin olisi täydellinen epäsopu vallinnut heidän välillään.

— Mutta nyt, jatkoi hän hellästi, koska sinä saat ikävyyksiä, niin en tahdo, että luulet minun olevan suutuksissani. Ihmisillä voi olla erilaiset mielipiteet, mutta he voivat kuitenkin rakastaa toisiaan, eikö niin? ja jos sinä olet minun, niin minäkin olen kokonaan sinun, rakas pieni puolisoni.

Kiihkeässä syleilyssä veti Markus hänet luokseen ja suuteli häntä intohimoisesti.

— Oi! rakas vaimoni, niin kauvan kuin rakastat minua, olet sinä minun, enkä minä ole pelkäävä niitä vaaroja, jotka meitä ympäröivät.

Geneviève painautui väristen häntä vastaan, hurmaantuneena ilosta saadessaan rakastaa. Hetken tunsivat he olevansa kokonaan yhtä; se oli todellinen sovinto. Sopu nuorten aviopuolisoiden välillä, jotka rakastavat toisiaan ja joka ilta yhtyvät vuoteessaan, on todella vaarassa vasta silloin kun heidän välillään syntyy alkoovikina. Niin kauvan kun puoliset kaipaavat toisiaan, pysyvät he hyvässä sovussa pahimpienkin erimielisyyksien sattuessa. Ja sen, joka tahtoo eroittaa heidät, täytyy ensin riistää heiltä kaipuu toisiinsa.

Suudellessaan häntä viimeisen kerran ennenkuin antoi hänen nukkua, tahtoi Markus vielä rauhoittaa häntä.

— Minä lupaan sinulle olla oikein varovainen koko tämän jutun aikana. Oikeastaan olen maltillinen ja järkevä mies, senhän tiedät.

— Oi! tee niin kuin tahdot, sanoi Geneviève lempeästi. En pyydä enempää, kuin että olet minun ja että me rakastamme toisiamme.

Seuraavana päivänä Markus meni Beaumontiin, onnellisena kiihkeästä hellyydestä, jota hänen vaimonsa oli osoittanut hänelle. Hän sai siitä uutta rohkeutta, ja hymyillen, taistelunhaluisen näköisenä astui hän Salvanin luo, normaalikouluun.

He puristivat ystävällisesti toistensa kättä, mutta johtajan ensimmäiset sanat hämmästyttivät Markusta.

— Sanokaahan toki, hyvä ystäväni, oletteko siis vihdoin löytäneet tuon paljon etsityn todistuksen Simon raukkamme viattomuudesta, niin että nyt voimme vaatia jutun tarkastamista?

Markus oli odottanut, että heti olisi tullut kysymys ristiinnaulitun kuvasta. Hän oli hetken ääneti,

tietämättä pitikö hänen edes Salvanille kertoa suora totuus, jonka hän kaikilta muilta oli salannut. Vihdoin sanoi hän hitaasti tapaillen sanoja.

— Uusi todistus ... ei, en ole vielä saanut mitään ratkaisevaa.

Salvan ei huomannut hänen epäroimistään.

— Sitä minä ajattelin, sillä te olisitte tietysti ilmoittaneet minulle, eikö niin? Sellainen huhu on kuitenkin liikkeellä, että te muka olette löytäneet jotakin, jonkun äärettömän tärkeän todistuskappaleen, joka sattumalta on joutunut käsiinne, että teillä nyt on salama, joka uhkaa oikeaa syyllistä ja hänen rikostovereitaan, maan koko pappijoukkoa.

Hämmästyneenä kuunteli Markus yhä. Kuka oli voinut sen kertoa, kuinka oli pikku Sébastienin tunnustus ja hänen äitinsä, rouva Alexandren menettely näin liioiteltuna voinut tulla tiedoksi? Silloin teki hän päätöksensä, hän huomasi välttämättömäksi kertoa kaikki ystävälleen ja neuvonantajalleen, tuolle rohkealle ja viisaalle miehelle, johon hän täydellisesti luotti. Ja hän kertoi Salvanille asian oikean laidan, kuinka hän oli saanut tietää, että veljien koulusta oli tuotu kirjoituskaava, joka oli aivan samanlainen kuin rikospaikalta löydetty ja että tämä kaava nyt oli hävitetty:

Salvan nousi syvästi liikuttettuna. — Siinä oli todistus! huudahti hän. Mutta te teitte oikein pysyessänne vaiti ja alallanne, koska meillä ei ole mitään aineellista todistusta. Täytyy odottaa... Nyt ymmärrän, mistä tulee salainen pelko, joka muutamia päiviä on vallinnut vastustajiemme leirissä. Joku on sattunut lausumaan muutamia sanoja, tiedättehän kuinka selittämättömästi välistä voi tapahtua, sattumalta lausuttu sana leviää sitten kaikkiin suuntiin. On myöskin mahdollista, ettei ole mitään sanottu, joku salaperäinen voima päästää ilmi salaisuudet suurentaen ne samalla... Isku sattui kaikissa tapauksissa, syyllinen ja hänen rikostoverinsa tunsivat maan huojuvan jalkainsa alla. He kauhistuivat, sehän on aivan luonnollista, sillä heillä on rikos salattavanaan.

Sitten ryhtyi hän siihen asiaan, joka oli aiheuttanut Markuksen kutsumisen.

— Tahdoin puhua teidän kanssanne asiasta, josta kaikki ihmiset puhuvat, nimittäin tuosta ristiinnaulitun kuvasta, jonka te otitte pois koulunne seinältä... Te tunnette minun mielipiteeni, koulun tulee olla kokonaan maallinen, ja te teitte hyvin poistaessanne koulusta kaikki uskonnolliset vertauskuvat. Mutta ette voi aavistaakaan minkälaisen myrskyn tekonne on nostava... Pahinta on, että teidän asemanne kukistaminen on niin välttämätön veljille ja heidän kannattajilleen jesuiitoille, sillä he pelkäävät niitä aseita, joiden he luulevat olevan teidän käsissä. Ja samassa kun te annatte siihen tilaisuutta, hyökkäävät he kimppuunne.

Silloin Markus ymmärsi. Hän teki rohkeutta ilmaisevan liikkeen, ikäänkuin osoittaakseen olevansa valmis taisteluun.

— Enkö ole ollut varovainen, teidän hyviä neuvojanne noudattaen? enkö ole odottanut kaksi pitkä vuotta, ennenkuin otin pois tuon ristin, joka Simonin tuomion ja lähdön jälkeen ripustettiin luokan seinälle, ikäänkuin merkiksi siitä, että voittanut kirkko oli ottanut haltuunsa meidän kunnankoulumme? Minä olen kohottanut tuon epäluulon ja epäsuosion alaisen kouluraukan entiseen kukoistukseen ja vapauteen, ja eikö ole aivan oikein että ensimmäinen tekoni voittajana oli sen vapauttaminen kaikista vertauskuvista, sen saattaminen jälleen uskonnolliseen puolueettomuuteen, josta sen ei olisi koskaan tullut luopua?

Salvan keskeytti hänet.

— Sanon vielä kerran etten moiti teitä. Te olette olleet kärsivällinen ja suvaitsevainen. Mutta teidän tekonne sattuu sittenkin hirveällä hetkellä. Minä pelkään puolestanne ja tahdoin että täydellisesti ymmärtäisimme toisemme, jotta voisin väistää vaaran, jos se on mahdollista.

He istuutuivat ja keskustelivat kauvan asiasta. Valtiollinen asema maakunnassa oli yhä huono. Uudet vaalit oli toimitettu, ja ne olivat olleet taaskin yksi askel eteenpäin kirkollisen taantumisen tiellä. Niissä oli huomattu eräs omituinen ilmiö: pormestari Lemarrois, Gambettan entinen ystävä, jonka tuleminen Beaumontin edusmieheksi tuntui itsestään selvältä, oli saanut kilpailijan sosialistisesta asianajaja Delbosista, joka esiintymisensä kautta Simonin puolustajana oli tullut tutuksi esikaupunkien vallankumouksellisille asukkaille: Lemarrois oli voittanut asianajajan ainoastaan tuhannen äänen enemmistöllä. Samalla oli monarkillinen ja katolinen taantumispuolue myöskin voittanut alaa, Hector de Sangleboeuf oli onnistunut auttamaan läpi ystävänsä, erään kenraalin, pitämällä komeita juhlia Désiradessa ja jakamalla auliisti appensa, parooni Nathanin juutalaista kultaa. Kohtelias Marcilly, kirjallisuutta harrastavan nuorison entinen toivo oli, tullakseen uudestaan valituksi, taitavasti kääntänyt takkinsa tuulen mukaan ja mennyt kirkon puolelle, joka oli uudestaan tehnyt sovinnon porvariston kanssa, voidakseen sen avulla vastustaa sosialismin nopeaa levenemistä. Porvaristo, joka oli hyväksynyt valtiollisen tasa-arvoisuuden, ei suostunut taloudelliseen tasa-arvoisuuteen, sillä se tahtoi säilyttää

anastamansa vallan, eikä suostunut antamaan pois hiukkaakaan siitä, mitä se omisti, ja se yhtyi entisiin vastustajiinsa, voidakseen vastustaa alhaalta päin tulevia virtauksia. Voltairalaisesta muuttui se mystikoksi, se alkoi huomata, että uskonnossa oli hyvääkin, että se oli välttämätön vartija, ja salpa, joka yksin kykeni vielä hillitsemään kansan suurenevia vaatimuksia. Se vaipui näin vähitellen militarismiin, nationalismiin, antisemitismiin, kaikkiin noihin ulkokullattuihin katsantotapoihin, joiden suojassa voitollinen kirkollispuolue hiipi. Sotajoukko oli sen raa'an voiman kannattaja, joka pyhittää vuosisatoja vanhat anastukset, se oli valloittamaton pistinmuuri, jonka takana omaisuus ja pääoma rauhassa säilyvät. Kansa, isänmaa oli vääryyksistä ja väärinkäytöistä muodostettu kokonaisuus, johonka ei voinut koskea tekemättä rikosta, se oli hirveä yhteiskunnallinen rakennus, josta ei saanut muuttaa pienintäkään kiveä, sillä pelättiin sen silloin kokonaan kukistuvan. Juutalaisvihaa käytettiin samoin kuin keskiajalla kiihoittamaan laimeata uskoa, se oli esi-isiltä perityn intohimon hirveätä väärinkäyttöä, julman kansalaissodan siemen. Ja tämän laajan taantumisliikkeen alkuna oli ainoastaan kirkon salainen työ, kirkon, joka käyttäen hyväkseen tilaisuutta koetteli valloittaa takaisin vanhan maailman jäiden sulaessa, vallankumouksen vapauttavan tuulen puhaltaessa menettämänsä maat. Vallankumouksen henki oli hävitettävä valloittamalla takaisin porvaristo, jonka vallankumous oli kohottanut valtaan, ja joka nyt oli valmis kavaltamaan sen, voidakseen säilyttää laittoman valtansa, josta sen tuli tehdä tili kansalle. Samalla kun porvaristo palaisi takaisin kirkon helmaan, tulisi kansakin valloitetuksi, sillä kirkon tarkoituksena oli ottaa haltuunsa lapset jo koulupenkillä ja painaa ne takaisin opinlauseitten pimeyteen. Synnä siihen että Voltairen Ranska oli tulemaisillaan Rooman Ranskaksi, oli että opetusveljeskunnat olivat anastaneet lapset. Ja taistelu kiihtyi; kirkko riemuitsi jo voitostaan tasavallan ja tiedon yli, ylpeänä luuli se voivansa pysäyttää voittamattoman, estää vallankumousta täyttämästä työnsä, jonka tarkoituksena oli kansan kohottaminen porvariston tasalle vallassa ja koko kansallisuuden vapauttaminen.

— Asema huononee siis päivä päivältä, päätti Salvan. Te tiedätte kuinka raivokkaasti meidän alkeisopetustamme vastaan taistellaan. Beaumontissa uskalsi eräs pappi toissa sunnuntaina saarnatuolista sanoa, että maallikko-opettaja oli opettajaksi muuttunut saatana; ja hän huusi: "Isät ja äidit, teidän tulee ennemmin toivoa kuolemaa lapsillenne, kuin nähdä heidät sellaisessa kadotuksessa"... Korkeampi opetus on samoin mitä pahimman kirkollisen taantumisen vallassa. En puhu ainoastaan hengellisten koulujen, sellaisten kun Valmarien kollegion, yhä kasvavasta menestyksestä, joissa kouluissa jesuiitat turmelevat porvariston pojat, tulevat upseerimme ja virkamiehemme. Mutta meidän lyseoissammekin on pappi kaikkivaltias. Täälläkin esimerkiksi lyseon rehtori, uskonnollismielinen Depinvilliers ottaa kodissaan julkisesti vastaan isä Crabotin, joka luullakseni on hänen vaimonsa ja hänen tyttäriensä rippi-isä. Äskettäin hän pyysi saada koululle innokkaamman papin, sillä hän oli tyytymätön vanhaan, kunnon apotti Lericheen, joka muka liian laimeasti hoiti virkaansa. Uskonnolliset harjoitukset ovat tosin vapaaehtoiset; mutta oppilas pääsee niistä ainoastaan vanhempiensa pyynnöstä, ja silloin hän tietysti joutuu epäsuosioon, hänet syrjäytetään ja häntä vainotaan kaikella tavalla... Vaikka Ranska on ollut kolmekymmentä vuotta tasavaltana ja vaikka enemmän kuin vuosisata on ponnisteltu vapauden aatteen hyväksi, on kirkko siis yhä lastemme opettaja ja kasvattaja, itsevaltiassaan, joka tahtoo pitää maailman vallassaan, muodostamalla vanhojen kaavojen mukaan orjuudessa ja erehdyksissä miehiä, joita se tarvitsee voidakseen hallita. Kaikki meidän nykyinen kurjuutemme tulee siitä.

Markus tunki nämä asiat. Hän kysyi lopuksi.

— Mutta, ystäväni, mitä kehoitatte minua tekemään? Tuleeko minun nyt peräytyä alettuani jo työni?

— Oi! ei mitenkään. Jos olisitte ilmoittaneet minulle aikeenne, olisin ehkä pyytänyt teitä vielä odottamaan. Mutta koska olette ottaneet pois tuon ristin koulunne seinältä, täytyy meidän puolustaa tekoanne, muodostaa se järjen voitoksi... Sen jälkeen kun kirjoitin teille, olen tavannut ystäväni Le Barazerin, akatemian tarkastajan, ja olen hiukan rauhallisempi. Tunnettehan hänet, on hyvin vaikea tietää mitä hän ajattelee, hän on valtioviisas mies, hän käyttää toisten tahtoa hyväkseen saadakseen oman tahtonsa voittamaan. Luulen että hän oikeastaan on meidän puolellamme ja minua kummastuttaisi suuresti, jos hän ajaisi vihollistemme asiaa... Kaikki riippuu teistä, teidän vastustusvoimastanne, teidän asemanne vahvuudesta Mailleboisissa. Minä aavistan, että veljet, kapusiinit ja jesuiitat tulevat hurjasti taistelemaan siellä, sillä te ette ole ainoastaan maallikko-opettaja, saatana, te olette ennen kaikkea Simonin puolustaja, soihdun kantaja, totuuden ja oikeuden mies, jonka suu on tukittava. Olkaa siis aina varovainen, hyvä ja rohkea!

Salvan nousi ja tarttui Markuksen molempiin käsiin, hetken seisivat he näin käsi kädessä ja katselivat toisiaan hymyillen, silmät loistaen rohkeudesta ja uskalluksesta.

— Te ette ainakaan ole toivoton, ystäväni?

— Toivoton, poikani? oi, en koskaan! Voitto on varma; en tosin tiedä milloin se tapahtuu, mutta varmaan se kerran tapahtuu... Löytyy enemmän raukkamaisia ja itsekkäitä kuin ilkeitä ihmisiä. Kuinka

monta onkaan esimerkiksi yliopistossa sellaisia, jotka eivät luonteeltaan ole varsinaisesti hyviä eikä huonoja, vaan ovat kumminkin pohjaltaan oikeastaan hyviä. He ovat virkamiehiä, siinä vika, ja he hoitavat virkansa. He hoitavat virkansa totuttuun tapaan, he hoitavat sen myöskin ylennyksen tähden, sehän on aivan luonnollista... Meidän rehtorimme Forbes on hiljainen ja hyvin oppinut mies, joka tahtoo ainoastaan rauhassa saada harjoittaa vanhanajan historian tutkimuksia. Ja minä epäilen melkein, että hän salaa halveksii nykyisiä pahoja aikoja ja sentähden huolellisesti pysyy ainoastaan hallinnollisena rattaana ministerin ja yliopiston henkilökunnan välillä. Itse Depinvillierskin on kirkon puolella vain siksi, että hänellä on kaksi rumaa tyttöä naitettavanaan ja toivoo isä Crabotin hankkivan heille rikkaat kosijat. Kelvoton Mauraisin taas on ilkeä ihminen, jota teidän on syytä epäillä: hän tahtois saada minun paikkani ja tulisi heti teidän puolellenne, jos hän luulisi teidän voivan antaa se hänelle... Niin, niin, kaikki ovat he ahnaita raukkoja tai heikkoja luonteita, jotka tulevat meidän puolellemme ja auttavat meitä, silloin kun olemme voittaneet.

Hän nauroi sääliväisesti, ja lisäsi sitten tullen uudelleen vakavaksi.

— Sitäpaitsi on työ, jota täällä toimitan, liian korkea voidakseni joutua epätoivoon. Tiedättehän poikani, että koetan saada itseni unohdetuksi tänne soppeeni: mutta ei kulu päivääkään etten hiljaisuudessa koettaisi muodostaa tulevaisuutta. Me olemme sanoneet sen kymmeniä kertoja toisillemme: tulevaisuuden koulujen merkitys riippuu opettajien arvosta. Maallikko-opettaja, totuuden ja oikeuden ase yksin voi pelastaa kansan, kohottaa sen oikeaan arvoonsa maailmassa... Ja se onnistuu, se onnistuu, sen voin teille vakuuttaa. Olen sangen tyytyväinen oppilaihin. Opettajaksi haluavia on tosin vielä jotakuinkin vähän, ammatti on vielä siksi epäkiitollinen, huonopalkkainen ja halveksittu, siihen antauminen on sama kuin varma köyhyys. Tänä vuonna oli kuitenkin enemmän hakijoita. Toivotaan että kamarit vihdoin äänestäisivät kohtuullisia palkkoja, joiden avulla halvimmatkin opettajat voisivat elää arvokkaasti... Ja saattepa nähdä, saattepa nähdä, kun täältä vähitellen lähtee opettajia, jotka ovat kasvatetut järjen ja oikeuden apostoleiksi, leviävät he maaseuduille ja kaupunkeihin vieden mukanaan vapautuksen hyvän sanoman, hävittäen kaikkialla erehdykset ja valheen; he ovat uuden ihmiskunnan lähetyssaarnaajia! Silloin on kirkko voitettu, sillä se voi elää ja hallita ainoastaan tietämättömyyden varassa, ja koko kansa on lähtevä liikkeelle ilman esteitä tulevaista rauhan ja veljellisyyden valtakuntaa kohden.

— Oi! vanha ystäväni, huudahti Markus, se on suuri toivo, siitä me saamme voimaa ja uskallusta toimittamaan työtämme... Kiitos luottamuksesta, jota olette herättäneet minussa, koetan olla varovainen ja rohkea.

Ystävykset puristivat voimakkaasti toistensa käsiä, ja Markus palasi Mailleboisiin, jossa häntä odotti mitä raivokkain taistelu, todellinen sota.

Pahinta oli että valtiollinen asema siellä huononi samoin kuin Beaumontissakin. Edusmiesvaalia seuranneiden kunnallisvaalien tulokset olivat myöskin olleet turmiolliset. Darras oli uudessa kunnallisneuvostossa joutunut vähemmistöön, ja klerikaalinen Philis, vanhoillisten tuki, oli valittu pormestariksi. Markus tahtoikin kaikkein ensiksi tavata Darrasia, saadakseen tietää, missä määrin tämä vielä voisi kannattaa häntä. Markus meni eräänä iltana tapaamaan häntä, hänen komeaan taloonsa, jonka tuo rikastunut urakoitsija oli antanut rakentaa itselleen. Hän kohotti heti opettajan nähtyään kätensä taivasta kohden ja huudahti.

— No, rakas herra opettaja, nyt on lauma laskettu kimppuunne! Minä olen puolustava teitä, luottakaa minuun, nyt kun olen voitettu, enkä voi tehdä muuta kuin vastustaa... Kun olin pormestari, oli minun sangen vaikea aina olla samaa mieltä kanssanne; sillä minulla oli, niinkuin tiedätte, ainoastaan kahden äänen enemmistö, minun oli joskus mahdoton toimia. Usein vastustin teitä, vaikka sydämessäni täydellisesti hyväksyin tekonne... Mutta nyt voimme lähteä liikkeelle, koska minulla ei ole muuta tekemistä kuin taistella kukistaakseni Philisin ja päästäkseni jälleen pormestariksi. Te teitte oikein ottaessanne jumalankuvan pois seinältä, jossa se ei riippunut Simonin aikana, ja jossa sen ei koskaan olisi pitänyt riippua.

Markus hymyili:

— Joka kerta kun puhuin teille ristin poistamisesta, kauhistuitte te ja sanoitte, että varovaisuus oli välttämätön, että lasten vanhemmat saattaisivat säikähtyä ja että vastustajamme siitä saisivat aseita hävittääkseen meidät.

— Johan tunnustin teille millaisessa pulassa olin! Ajatelkaa vain, ei ole helppo hallita Mailleboisin tapaista kaupunkia, jossa puolueet tähän saakka ovat pysyneet tasapainossa, ja jossa ei tiedä kumpainenko saisi voiton, vapaa-ajattelijat vaiko papit... Tällä hetkellä eivät asiamme tosin ole loistavalla kannalla. Vähät siitä, ei pidä kadottaa rohkeuttaan, kyllä me vielä annamme heille iskun, niin että me ratkaisevasti tulemme maan herroiksi.

Kunnianhimoisen kunnan urakoitsijan rohkeus ihastutti Markusta.

— Se on varma, myönsi hän.

— Sillä, jatkoi Darras, samoin kuin minun mitätön kahden äänen enemmistöni teki minut araksi, samoin ei Philiskään ole uskaltava mitään suurempaa, sillä hänelläkin on ainoastaan kahden äänen enemmistö. Hän on pakoitettu pysymään alallaan, hän on alituisesti pelkäävä pienimpiäkin muutoksia, jotka saattaisivat viedä hänet vähemmistöön. Minä tunnen sen.

Darras nauroi äänekkäästi. Hän, joka itse oli suuri, hyvinvoipa mies, ja jonka sekä aivot että vatsa olivat hyvässä kunnossa, vihasi Philisiä, häntä suututti uuden pormestarin pienuus ja laihuus, synkät, ankarat kasvot, terävä nenä ja kapea suu. Philis, entinen tervakangastehtaan omistaja, oli vaimonsa kuoleman jälkeen lopettanut liikkeensä, ja hänellä oli nyt omaisuus, josta oli noin kymmenen tuhannen markan vuotuiset korot, mutta jonka alkuperä oli hämärä. Hän eli sangen yksinäistä elämää, ja hänellä oli yksi ainoa suuri vaaleaverinen palvelijatar, jota ilkeät ihmiset kutsuivat "vuoteen lämmittäjäksi", sillä he kertoivat hänen joka ilta täyteläisellä ruumiillaan lämmittävän isäntänsä vuoteen ja sitten jäävänkin siihen. Philisin kahdentoistavuotias tytär. Octavie oli nunnien oppilaana Clermontissa ja kymmen vuotiaan poikansa oli hän pannut Valmarien kolleegioon, josta tämä aikoi mennä Saint-Cyrin sotakouluun. Päästyään näin vapaaksi lapsistaan, vietti hän suljettua ja ummehtunutta elämää ankarimmassa uskonnollisuudessa, alinoma neuvotellen mustatakkien kanssa ja ollen heidän kuuliainen käskyläisensä. Hänen valitsemisensa pormestariksi osoitti kuinka ratkaisevaan kohtaan uskonnollinen liike oli kehittynyt Mailleboisissa, jossa raivosi taistelu tasavallan ja kirkon välillä,

— Minä, sanoi Markus, voin siis toimia, te ynnä neuvoston vähemmistö kannatatte minua, eikö niin?

— Aivan varmaan, huudahti Darras. Mutta olkaa kuitenkin kohtuullinen, älkää heittäkö liian suurta juttua niskoillemme.

Jo seuraavana päivänä alkoi taistelu Mailleboisissa. Virkamies Savin, Achillen ja Philippen isä, näkyi saaneen ensimmäisen iskun tehtäväkseen. Puettuna ahtaaseen takkiinsa saapui hän virkatuntiansa jälkeen koululle moittimaan opettajaa.

— Te tiedätte kuka olen, eikö totta? herra Froment. Olen kiivas tasavaltalainen, eikä kukaan voi minua epäillä siitä, että olisin liitossa pappien kanssa. Kuitenkin tulen pyytämään, useiden vanhempain nimessä, että ripustaisitte uudelleen koulunne seinälle tuon ristin, sillä uskonto on välttämätön lapsille samoin kuin naisillekin... Pappia ei tarvita koulussa, se on kyllä totta; mutta Kristus, Kristus, ajatelkaa toki! hän on ensimmäinen tasavaltalainen ja vallankumouksellinen.

Markus tahtoi tietää, keitä muita vanhempia hän edusti.

— Jos ette puhu ainoastaan omassa nimessänne, niin sanokaa minulle, mitkä perheet ovat valtuuttaneet teidät.

— Oh! valtuuttaminen ei tapahtunut aivan säännöllisesti. Tapasin muurari Doloirin ja maanomistaja Bongardin ja huomasin, että he paheksuivat tekoanne samoin kuin minäkin. Mutta vastalauseen tekeminen ja nimimerkkinsä antaminen tuottaa aina ikävyyksiä. Minä esimerkiksi panen paljon alttiiksi asettuessani etunenään... Mutta tunnollisena perheen isänä en voi olla vaiti. Sanokaa minulle, mitä tekisin poika lurjuksillani, Achillellä ja Philippellä, jotka ovat umpimielisiä ja tottelemattomia, jos ei heitä peloiteta vähäisen kertomuksella hyvästä Jumalasta ja hänen helvetistään? Aivan toisella on suuri tyttärensä Hortense, jota koko Maillebois ihmetteli, kun hän ensi kerran pääsi ripille. Neiti Rouzair on todella uskonnollisella kasvatustavallaan tehnyt hänet aivan täydelliseksi... Pyydän teitä vertaamaan omaanne ja neiti Rouzairin työtä, minun kahta poikaani ja tyttärentäni. Siinä on tuomionne, herra Froment.

Markus hymyili rauhallista hymyään. Tuo rakastettava Hortense, kaunis, pikkuvanha kolmentoistavuotias tyttö, jonka vartalo jo oli täysin kehittynyt, oli neiti Rouzairin suosikkeja. Hän kuljeskeli joskus molempien leikkipihojen väliaidan seutuvilla ja unehtui nurkkien taakse keskustelemaan ikäistensä poikien kanssa. Usein oli Markus vertaillut toisiinsa omia oppilaitaan, noita miehenalkuja, joiden järkeä ja totuudenrakkautta hän vähitellen oli kehittänyt ja opettajattaren oppilaita, kirkollisen hengen valheellisuudessa ja ulkokultaisuudessa kasvatettuja, sokerinsuloisia tyttösiä. Oi! kuinka mielellään hän olisikaan tahtonut yhdessä poikiensa kanssa opettaa noita tyttöjä, joita kasvatettiin erikseen, joilta huolellisesti peitettiin kaikki, ja joissa siten herätettiin kaikellaisia salaperäisiä aavistuksia. Silloin he eivät enää olisi kuljeskelleet pitkin aitoja, saavuttaakseen sitä, mitä heille sanottiin synniksi, suloista, mutta kiellettyä hedelmää. Tulevaisuuden vapaalle ja onnelliselle kansalle oli ainoastaan yhteiskoulu terveellinen ja sopiva.

Markus vastasi ainoastaan:

— Neiti Rouzairé täyttää omantuntonsa mukaan velvollisuutensa; samoin teen minäkin... Jos perheet auttaisivat minua, edistyisi kasvatus ja opetustyö nopeammin.

Silloin pikku Savin suuttui ja sanoi oikaisten lyhyttä vartaloaan.

— Tahdotteko sanoa, että olen huonona esimerkkinä lapsilleni?

— Oh en suinkaan. Tarkoitan ainoastaan, että kaikki mitä lapset näkevät ympärillään on ristiriidassa opetuksieni kanssa. Totuuden ilmausumista pidetään vaarallisena uhkarohkeutena, järjen sanotaan olevan riittämättömän kasvattamaan kunnan miehiä.

Markus tunsu aina suurta surua huomattessaan, että vanhemmat vastustivat häntä, hän kun toivoi heidän apuaan vapautustyössään. Jos hänen opetuksiaan olisi lasten kotona toteutettu, jos siellä olisi sovitettu käytäntöön yhteiskunnalliset oikeudet ja velvollisuudet, joita hän koetti heille selittää, kuinka helpoksi ja nopeaksi kulku parempaan päin silloin olisikaan käynyt! Tämä yhteistyö oli välttämätönkin, löytyi paljon sellaisia kaikkein arkatuntoisimpia ja tarpeellisimpia opetuksia, joita opettaja ei voinut antaa, elleivät vanhemmat täydentäneet hänen työtänsä ja jatkaneet sitä samassa vapautuksen hengessä. Opettajien ja vanhempien olisi tullut kulkea käsi kädessä oikeuden ja totuuden päämäärää kohden. Ja kuinka surullista! sen sijaan, että olisivat auttaneet, hävittivät he senkin vähän, mitä hän sai aikaan, sillä he olivat melkein aina itse tietämättömiä ja heidän elämänsä ja mielipiteensä olivat johdonmukaisuutta vailla.

— Lyhyesti, sanoi Savin, teidän täytyy ripustaa tuo risti koulunne seinälle, herra Froment, jos tahdotte tehdä meille kaikille mieliksi ja elää hyvässä sovussa meidän kanssamme, jota me puolestamme toivomme, sillä te ette ole huono opettaja.

Markus hymyili taas.

— Kiitän teitä... Mutta sanokaa minulle, miksi rouva Savin ei ole mukana? Häntä ainakin tämä asia olisi koskenut, sillä minä tiedän, että hän harjoittaa uskonnollisia menoja.

— Hän on uskonnollinen niinkuin kaikkien kunnan vaimojen tulee olla, vastasi virkamies kuivasti. Minusta on parempi, että hän käy kirkossa kuin että hän ottaisi itselleen rakastajan.

Savin katsoi epäluuloisesti Markusta, sillä sairaloinen mustasukkaisuus vaivasi häntä aina, niin että hän jokaisessa miehessä näki mahdollisen kilpailijan. Miksi opettaja kaipasi hänen vaimoaan? olihan tämä kaksi kertaa ollut käynyt koululla muka selittämässä Achillen ja Philippen poissaoloa? Hän oli viime aikoina pakoittanut vaimonsa kerran viikossa tunnustamaan syntinsä isä Theodosiukselle, kapusiinien esimiehelle, ajatellen, että tunnustuksen pelko estäisi hänet tekemästä syntiä. Vaikka rouva Savin ensialussa oli käynyt kirkossa ainoastaan säilyttääkseen kotirauhan, ilman minkäänlaista uskoa, meni hän nyt hiukan hartaampana syntejään tunnustamaan, sillä isä Theodosius oli komea ja miellyttävä mies, josta kaikki nuoret uskovaiset uneksivat.

Markus lisäsi hänen kiusallaan.

— Viime torstaina tapasin suureksi ilokseni rouva Savinin, joka juuri tuli kapusiinikappelista, ja me keskustelimme hetken. Hän puhui minulle sangen suosiollisesti, sen tähden olisin toivonut hänen olevan kanssanne.

Mies teki tuskaa ilmaisevan liikkeen. Alituisen ja väärän epäluulonsa tähden oli hän ruvennut itse viemään määräpaikkaansa ne pienet helmityöt, joita hän antoi vaimonsa salaa valmistaa, lisätäkseen pieniä tulojaan. Heidän kodissaan vallitsi vähäpalkkaisten virkamiesten tavallinen salattu kurjuus, lapsia oli paljon, mies katkeroittunut sietämätön itsevaltiainen, vaimo lempeä, kaunis ja tyytyväinen kohtaloonsa siihen saakka kunnes löytää salaisen lohdutuksen.

— Vaimollani ei ole eikä saa olla erilaisia mielipiteitä kuin minulla, selitti Savin lopuksi. Hänen nimessään samoin kuin omassani ja useiden muiden vanhempien nimessä, sanon sen vielä kerran, olen ottanut tämän askeleen... Nyt on teidän asianne päättää onko teidän pidettävä siitä lukua. Miettikää ensin.

Markus, joka taas oli tullut vakavaksi, vastasi.

— Olen miettinyt, herra Savin. Ottaessani pois tämän ristin tiesin tarkoin mitä tein; ja koska se ei enään ole siellä, en minä ainakaan pane sitä takaisin.

Seuraavana päivänä liikkui kaupungilla huhu, että joukko vanhempia, isiä ja äitejä oli käynyt opettajan luona, josta oli seurannut myrkyllinen keskustelu, hirveä häväistys. Mutta Markus ymmärsi, mistä isku tuli, kun hän sattumalta sai tietää oikean syyn Savinin käyntiin. Kaunis rouva Savin, jolle asia oli niin yhden tekevä ja jonka kokonaan täytti onnen kaipuu, oli sittenkin ollut isä Theodosiuksen

välikipaleena: sillä hänen toimestaan oli hänen miehellään ja kapusiinimunkilla ollut salainen keskustelu, jossa viime mainittu oli kehoittanut häntä menemään opettajan luo ja tekemään lopun asiain tilasta, joka oli hyviä tapoja ja perheiden hyvää järjestystä vastaan. Sillä jos risti poistettaisiin koulusta, olisi siitä seurauksena poikien tottelemattomuus ja tytärten ja äidin kevytmielisyys? Ja pieni, laiha Savin, tasavaltalainen ja kirkollisten vastustaja, jonka hukkaan kulunut elämä ja järjetön mustasukkaisuus tekivät sairaaksi, oli toiminut siveyden puolesta ikäänkuin mitä piintynein katolilainen, joka uneksii inhimillistä paratiisia ihmisen masentamiseksi ja tallaamiseksi valmistetuksi vankilaksi.

Isä Theodosiuksen takana Markus helposti arvasi olevan veli Fulgentiuksen ynnä hänen apulaisensa veli Gorgiaan ja Isidoren, jotka olivat raivoissaan maallikkokoululle siitä, että tämä vei heiltä oppilaita. Näiden takana olivat vielä Valmarien kolleegion johtaja isä Philibin ja rehtori, isä Crabot, nuo mahtavat henkilöt, joiden taitavat, näkymättömät kädet olivat johtaneet taistelua hirveästä Simonin jutusta alkaen. Rikos oli kaiken pohjalla, ja rikostoverit, tuo salainen, tuntematon, epäilty joukko, näytti päättäneen puolustaa sitä uusilla rikoksilla. Markus oli heti arvannut, missä joukko, halvimmasta korkeimpaan, lymysi. Mutta kuinka saisi hän heidät kiinni ja syyllisiksi todistetuiksi? Samalla kun kohtelias isä Crabot yhä puuhasi Beaumontin ylhäisön piirissä, johtaen rippilapsiaan ja pitäen huolta entisten oppilaittensa menestyksestä, näytti hänen käskynalaisensa isä Philibin kokonaan kadonneen, hän oli yksinomaan antautunut vaikeaan tehtäväänsä Valmarien kolleegion todellisena johtajana. Mikään ei ilmaissut kiireellistä työtä, jota salaisuudessa lakkaamatta toimitettiin hyvän asian voitoksi. Markus oli vain huomannut, että häntä vakoiltiin: häntä vartioitiin papillisella taitavuudella, mustia varjoja liikkui lakkaamatta hänen ympärillään. Joka ainoa käynti Lehmannien luona, joka ainoa keskustelu Davidin kanssa oli varmaankin huomattu. Ja hänessä vainottiin, niinkuin Salvan oli sanonutkin, totuuden apostolia, tulevaa tuomaria, todistajaa, jonka käsissä arvattiin olevan vaarallisia papereita, ja jonka kurkkuun kostonhuuto tahdottiin tukehuttaa, musertamalla hänet. Pappi- ja munkkijoukko puuhasi sitä kasvavalla rohkeudella, apotti Quandieunkin täytyi taipua, epätoivoissaan siitä, että uskontoa käytettiin moisen vääryyden palveluksessa, mutta totellen onnetonta piispaansa hänen ylhäisyyttään Bergerotia, jonka piispallisessa palatsissa Beaumontissa hän joka viikko kävi saamassa määräyksiä ja lohduttamassa esimiestään hänen surussaan. Sekä piispa että kirkkoherra peittivät kirkon kuuliaisina lapsina papinkauhtanallaan äärettömän vääryyden, ja he salasivat surunsa ja pelkonsa tahtomatta tunnustaa kuinka suureen vaaraan he näkivät kirkon joutuvan.

Eräänä iltana sanoi Mignot, joka juuri tuli leikkipihasta, raivostuneena Markukselle.

— Tiedättekö, se on inhoittavaa, näin taas neiti Rouzairen seisovan tikapuilla ja vakoilevan meitä.

Opettajattarella oli todellakin tapana, luullessaan olevansa yksin, pystyttää tikapuut väliaitaa vasten ja niiltä tarkastaa, mitä poikakoulussa tapahtui: ja Mignot sanoi hänen joka viikko lähettävän salaisia tiedonantoja alkeiskouluntarkastaja Mauraisinille.

— Mikä vakoilija! sanoi Markus iloisesti. Aivan turhaan hän väsyttää jalkojaan tikapuilla. Minä aukaisen portin selkoselälleen, jos hän vaan tahtoo.

— Oh! sitä minä en tekisi! huudahti apuopettaja. Pysyköön kukin kotonaan. Jos vielä näen hänet niin vedän hänet alas jaloista.

Markus oli vähitellen valloittanut Mignotin: hänestä tuntui kuin olisi hän pelastanut ihmisen, ja hän oli siitä hyvin onnellinen. Simonia oli Mignot aina epäillyt. Hän oli talonpojan poika ja oli ruvennut opettajaksi ainoastaan päästäkseen maatyöstä; hänen järkensä ja luonteensa olivat keskinkertaiset, eikä hän ajatellut muuta kuin omaa etuaan; ja kun hän ei uskonut mitään hyvää juutalaisista piti hän parhaana pysyä erillään hänestä. Niinpä hän oikeusjutun aikana oli ollut siksi rehellinen, ettei ollut tahtonut syyttää viatonta, mutta ei myöskään ollut antanut totuuden mukaista todistusta, joka olisi voinut pelastaa Simonin. Markuksen suhteen oli hän alussa asettunut vastustavalle kannalle, siinä oli taas muuan, jonka kanssa ei pitänyt ryhtyä tekemisiin, jos tahtoi päästä ylenemään! Lähes vuoden oli hän siten osoittanut vihamielisyyttään, syönyt ravintolassa, auttanut vastenmielisesti johtajaansa ja näyttänyt käytöksellään paheksumisensa. Siihen aikaan kävi hän usein neiti Rouzairen luona ja näytti olevan taipuvainen rupeamaan hengellisten käskyläiseksi. Mutta Markus ei näyttänyt siitä välittävän, hän oli ystävällinen apulaiselleen ikäänkuin tahtoen antaa hänelle aikaa miettiä ja ymmärtää, että hänelle todella oli edullisinta olla totuuden ja oikeuden puolella. Ja olihan tuo suuri rauhallinen poika, jonka ainoa intohimo oli onkiminen, kylläkin huvittava ala kokeiluille. Tulevaisuuden ajattelemisen teki hänet raukkamaiseksi, ympäristön säälimätön itsekkäisyys oli hiukan turmellut hänet, mutta pohjaltaan hän ei ollut paha, hän tulisi varmaankin hyväksi, jos hän joutuisi hyviin käsiin. Hän oli niinkuin suuri osa ihmisistä, luonteeltaan keskinkertainen, ei parhaimpia eikä huonoimpia, muuttuen olosuhteiden mukaan. Hänellä oli kylliksi tietoja, joten hänestä olisi voinut tulla erinomainen opettaja ja myöskin oikeudenmukainen ihminen siinä tapauksessa, että hänellä aina olisi ollut tukenaan lujatahtoinen ja

ymmärtäväinen ystävä. Tämä kokeilu, tämä pelastaminen oli houkuttanut Markusta, joka oli onnellinen askel askeleelta voittaessaan hänen luottamuksensa ja rakkautensa, sekä saadessaan todistuksen siitä totuudesta, jolle hänen suuri toivonsa tulevasta vapautuksesta perustui, nimittäin että jokaisesta turmeltuneestakin ihmisestä voi saada edistyneen työmiehen. Mignot oli saavuttanut toimeliaan iloisuuden ja hyväntekeväisyyden oikeuden ja totuuden rakkauden, jotka ikäänkuin säteilivät hänen koko olennostaan. Nyt apuopettaja söi johtajansa kodissa ja kuului ikäänkuin perheeseen.

— Te teette väärin, kun ette ole varovainen neiti Rouzairen suhteen, lisäsi hän. Ette voi aavistaakaan, mitä kaikkea hän voi tehdä... Hän pettäisi teidät kymmenen kertaa päästäkseen Mauraisininsä suosioon.

Ja kun hän kerran oli ruvennut tunnustamaan, kertoi hän kuinka neiti Rouzaire monta kertaa oli käskennyt häntä kuuntelemaan ovilla. Hän tunsii opettajattaren, siinä oli hirveä nainen, jonka ylenmääräisen kohteliaisuuden alla piili kovuutta ja ahneutta; ja vaikka hän ei ollut kaunis, vaan suuri, luiseva, kesakkoinen ja litteänaamainen, viehätti hän lopulta kaikki ihmiset. Itsekin hän ylpeili siitä että osasi käyttäytyä viisaasti. Kirkon vastustajille, jotka suuttuivat siitä, että hän niin usein vei lapsia kirkkoon, vastasi hän olevansa pakoitettu seuraamaan vanhempien tahtoa, sillä muuten ottaisivat he pois lapsensa. Kirkollisille antoi hän vahvimmat vakuutukset ja kallistui silminnähävästi heidän puolelleen, varmasti uskoen olevansa mahtavampien puolella, joista maallikko-opettajienkin hyvät paikat riippuivat. Hän katsoi ainoastaan omaa etuaan ja oli Jumalan lapsi vaan siksi, että tämä sitten pitäisi huolta hänen asioistaan. Hän oli hedelmämyyjättären tytär Beaumontista, ja hänen luonteeseensa oli siitä jäänyt jotain kauppiasmaista. Hän ei ollut mennyt naimisiin sillä hän tahtoi elää oman mielensä mukaan, ja ellei hän pappien kanssa ollutkaan suhteissa, niinkuin ilkeä huhu tiesi kertoa, niin se oli ainakin varma, että hän miellytti pientä, kaunista Mauraisiniä, joka aina ihastui suuriin naisiin. Ei hän myöskään koskaan ollut humalassa vaikka hän suuresti rakasti liköörejä: synnä siihen, että hän joskus iltapäivätuntien alussa oli hyvin punainen, oli hänen vankka ateriansa ja hänen huono ruuansulatuksensa.

Markus teki välinpitämättömän liikkeen.

— Hän ei hoida niinkään huonosti kouluansa, sanoi hän. Se minua ainoastaan surettaa, että hän opettaa niin ahtaasti uskonnollisessa hengessä. Täällä ei poikia ja tyttöjä eroita ainoastaan seinä; heitä eroittaa syvä kuilu. Ja kun he koulusta päästyään yhtyvät naimisiin mennäkseen, ovat he kuin kahdesta eri maailmasta tulleita... Ja onhan näin ollut ammoisista ajoista asti, taistelu sukupuolten välillä tulee suureksi osaksi siitä.

Hän ei kertonut kuinka hän vihasi neiti Rouzairea, eikä syytä, miksi hän oli karttanut häntä, niin että lähestyminen heidän välillään oli mahdoton, joka syy oli tämän naisen inhoittava käytös Simonin jutun aikana. Markus muisti aina, kuinka hän oikeuden edessä oli ladellut väärää syytöksiä viatonta vastaan, kertonut hänen antaneen epäsiiveellisiä ja epäsiiväisiä opetuksia oppilailleen ja rauhallisella julkeudella ajanut kirkollisten asiaa. Markuksen muuton jälkeen Mailleboisiin olivatkin he osoittaneet toisilleen ainoastaan jäykkää kohteliaisuutta, joka heidän läheisen naapuruutensa tähden oli välttämätön. Kun hänen asemansa oli vahvistunut, ja kun neiti Rouzaire huomasi, ettei Markus joutunutkaan häviölle, niin kuin hän oli toivonut, oli hän koettanut saada lähentymistä aikaan, sillä hän ei suinkaan tahtonut olla epäsovussa voittajien kanssa. Etenkin koetti hän päästä Genevièven suosioon, mutta tämä piti häntä etäällä, ollen saman mieltä kuin puolisonsakin.

— Sanon sen vielä kerran, päätti Mignot, olkaa varovainen. Jos olisin noudattanut hänen tahtoaan olisin pettänyt teidät jo kaksikymmentä kertaa. Hän kyseli minulta alinomia teistä ja sanoi minulle, että olen hullu ja etten koskaan tulisi miksikään... Te olette olleet niin hyvä minulle, ette voi aavistaakaan, mistä kaikkesta olette pelastaneet minut, siliä noita veijaria, jotka lupaavat kaikellaista menestystä, kuuntelee niin helposti. Ja koska olen uskaltanut puhua teille näistä, niin antakaa minulle anteeksi, että rohkenen antaa teille neuvon. Teidän tulisi varoittaa rouva Fromentia.

— Mitä, varoittaa?

— Niin, niin, onhan minulla silmät päässä ja minä olen nähnyt neiti Rouzairen viime aikoina alinomia kiertelevän vaimonne ympärillä. Milloin hän hyväilee, milloin kutsuu rakkaaksi rouvaksi, siitä voi syntyä ystävyyttä, jota teidän siassanne pelkäisin.

Markus oli hämmästynyt ja koetti nauraa.

— Oh! vaimollani ei ole mitään peljättävää, hän on kyllä varovainen. Mutta hänen on vaikea osoittaa epäkohteliaisuutta naapurille, johon yhteiset tehtävät yhdistävät meidät.

Mignot ei sanonut enempää. Mutta hän puisti päätään eikä näyttänyt tahtovan sanoa kaikkea, sillä ollessaan ikäänkuin perheeseen kuuluva oli hän huomannut, mitä siellä salaisuudessa tapahtui. Markus

oli myöskin vaiti, hänet oli vallannut salainen pelko, tunnustamaton heikkous, joka lamautti hänet joka kerta kun hän ajatteli, että Genevièven ja hänen välillä voisi syntyä taistelu. Kirkollisten hyökkäys, jota hän Beaumontissa käynnistään alkaen oli odottanut, tapahtui äkkiä. Taistelun aloitti Mauraisinin virallinen ilmianto, jossa hän mainitsi ristin ottamisen pois koulun seinältä ja suuttumuksen, jonka tämä uskonnollista suvaitsemattomuutta osoittava teko herätti vanhemmissa. Siinä kerrottiin virkamies Savinin vastalauseesta ja selitettiin että Doloirin ja Bongardin perheet samoin olivat lausuneet paheksumisensa. Moisélla teolla saattoi olla arvaamattoman vakavat seuraukset pienessä kirkollismielisessä kaupungissa, jossa kävi sangen paljon pyhiinvaeltajia, ja jossa maallikkokoulun täytyi tehdä paljon myönnytyksiä ellei se tahtonut antaa hengellisen koulun päästä voitolle; ja lopuksi pyysi Mauraisin, että opettaja, joka oli pahimpia kiihkoilijoita, muutettaisiin muualle, koska hän näin taitamattomasti oli saattanut koulun häpeään, Lisäksi täydensi syytöstä joukko pieniä todistuksia neiti Rouzairin jokapäiväisen vakoilun tuloksia: tämän kuulijaisia tyttöjä, jotka kävivät messussa, lukivat katkismusta, ottivat osaa juhlakulkueihin ja kantoivat pyhiä lippuja, oli myöskin verrattu anarkistisen opettajan laiskoihin, vastustushaluisiin poikiin, jotka eivät uskoneet Jumalaan eivätkä perkeleeseen.

Kolme päivää myöhemmin sai Markus kuulla että katolinen edusmies, kreivi Hector de Sangleboeuf oli kahden virkaveljensä seuraamana käynyt tärkeällä asialla prefekti Hennebisen luona. Hän oli nähtävästi tuntenut Mauraisinin tiedonannon, ellei hän itse ynnä isä Crabot, joka oli hyvin tuttu Désiradessa, olleet auttaneetkin häntä sen laatimisessa; ja he nojautuivat tähän tiedonantoon vaatiessaan opettajan muuttamista. Hennebise, jonka valtioviisautena oli elää sovussa kaikkien kanssa, ja jonka tapana oli lakkaamatta toistaa: "Oh! ei mitään melua!" piti asiaa varmaankin sangen ikävänä, sillä hän aavisti, että siitä tulisi olemaan turmiollisia seurauksia. Sydämmessään hän oli Sangleboeufin puolella, mutta oli vaarallista julkisesti yhtyä vanhoillisiin. Vaikka hän siis oli samaa mieltä kuin kiivas, juutalaisvihollinen edusmies, parooni Nathanin vävy, selitti hän, ettei hän yksin voinut ratkaista kysymystä, sillä laki määräsi nimenomaan, että hän voi muuttaa opettajan ainoastaan akatemiantarkastaja Le Barazerin ehdotuksesta, Opettajille oli myönnetty tämä takaus riippumattomuudesta. Päästen siten hetkeksi rauhaan lähetti Hennebise siis herrat tarkastajan luo, ja he menivätkin suoraan tätä etsimään hänen vastaanottohuoneeseensa prefektin virastossa. Le Barazer, entinen sijaisprofessori, josta oli tullut varovainen diplomaatti, otti heidät vastaan ja kuunteli heidän asiaansa kohteliaalla tarkkaavaisuudella. Hänellä oli leveät ja punakat kasvot ja huolimatta hänen viidestäkymmenestä ikävuodestaan ainoastaan hiukan harmahtava tukka. Lapsuudesta asti oli hän vihannut keisarikuntaa ja oli ensimmäisiä tasavaltalaisia, jotka pitivät alkeisopetusta tasavallan varsinaisena perustuksena. Kaikin keinoin koetti hän kukistaa hengelliset koulut, jotka hävittävät vapaan Ranskan. Mutta kokemuksesta oli hän huomannut minkä vaaran väkivaltainen toiminta tuotti, ja hän seurasi hitaasti ja taitavasti tarkoin mietittyä suunnitelmaa, niin että kiihkoilijat pitivät häntä laimeana. Hänen tyyni luonteensa ja rauhallinen, sitkeä tahtonsa olivat tietysti myöskin suurena syynä hänen menettelytapansa. Kerrottiin hänen vuosia kestäväillä, salaisilla, vastustamattomilla ponnistuksillaan saavuttaneen tavattomia voittoja. Alussa näytti hän paheksuvan Markuksen tekoa, ristin poisottamista, joka hänestä oli hyödytön mielenosoitus. Mutta samalla huomautti hän, että laki ei millään tavalla pakoittanut opettajaa suvaitsemaan uskonnollisia vertauskuvia koulunsa seinällä. Se oli vaan tullut tavaksi, ja hän osoitti varovaisesti paheksuvansakin tuota tapaa. Kun Sangleboeuf silloin kiivastui, ja puhui ankarasti kirkon puolustajana, kutsuen opettajaa mieheksi, joka tuotti häpeää ja yllytti koko Mailleboisin vastaansa, lupasi tarkastaja säveästi tarkastaa asiaa niin suurella huolella kuin se vaati. Eikö hän sitten ollut saanut tiedonantoa käskynalaiseltaan Mauraisinilta? eikö tiedonanto kyllin selvästi osoittanut kuinka vakavaa laatua oli tuo myrkkyy, jonka peljättävä leveneminen oli pysäytettävä pikaisella opettajan vaihdolla? Kun edusmies teki tämän kysymyksen oli Le Barazer suuresti hämmästyvinään: mikä tiedonanto? oh, aivan oikein! alkeiskouluntarkastajan neljännesvuoden kertomus! Kuinka he siitä tiesivät? Mutta näiden puhtaasti hallinnollisten kertomusten tarkoituksena oli ainoastaan ylimalkaisten tietojen antaminen akatemiantarkastajalle, ja hänen velvollisuutensa oli itse ottaa selkoa asiasta. Hän antoi herrojen mennä, luvaten vielä kerran panna suurta arvoa heidän käyntiinsä.

Kuukausi kului. Markus odotti joka päivä kutsua prefektin virastoon, mutta mitään ei kuulunut. Le Barazer noudatti epäilemättä tavallista menettelytapansa, antoi jutun joutua unohduksiin, voittaakseen aikaa ja taivuttaakseen ihmisten mieliä. Opettaja oli siis saanut hänen salaisen kannatuksensa, niinkuin Salvan, hänen ystävänsä ja työtoverinsa oli sanonut. Mutta jutun ei pitäisi pahentua, kasvavan häväistyksen ei pitäisi tulla niin suureksi, että hänen puuttumisensa asiaan tulisi välttämättömäksi; sillä ne, jotka tunsivat hänet ymmärsivät, ettei hän puolustaisi Markusta enemmän kuin oli mahdollista, hän panisi hänet aivan varmaan pois Mailleboisista, jos tätä uhrausta tarvittaisiin pelastamaan hänen hitaisempaa ja ajalle sopivampaa työtään hengellisiä kouluja vastaan. Hänen luonteessaan ei ollut mitään vallankumouksellista uljuutta, semmoinen oli hänelle vastenmielistäkin. Pahinta oli, että tila Mailleboisissa yhä huononi. Helposti arvattavalta taholta tulleesta kehoituksesta, kävi "Petit Beaumontais" lehti kiivasta sotaa Markusta vastaan. Alussa oli siinä tavan mukaan ollut ainoastaan lyhyitä ja epämääräisiä uutisia: pienessä naapurikaupungissa tapahtui hirveitä asioita ja niistä puhuttaisiin tarkemmin, jos tultaisiin pakoitetuksi siihen. Sitten mainitsi se suoraan opettaja

Fromentin ja antoi melkein joka päivä tietoja "Mailleboisin häväistyksistä", julaisten eriskummallisia juoruja; oppilaita ja heidän vanhempiaan oli muka tutkittu ja opettaja oli todistettu syypääksi mitä mustimpiin rikoksiin. Kauhistunut kansa kiivastui, veljet ja kapusiinit yllyttivät kauhua, jokainen uskovainen teki ristinmerkin kulkiessaan ohi kunnalliskoulun, jossa moisia ilkitöitä harjoitettiin. Silloin Markus tunsii olevansa suuressa vaarassa. Mignot laittoi uljaasti matkalaukkunsa valmiiksi, varmana siitä että hänen johtajansa onnettomuus ulottuisi häneenkin, koska hän oli mennyt hänen puolelleen. Neiti Rouzair oli jo voitonriemuisen näköinen kun hän sunnuntaisin ylpeänä vei oppilaansa messuun. Isä Theodosius kappelissaan ja apotti Quandieukin Saint-Martinin kirkossa ennustivat, että Jumala pian kohotettaisiin entiseen arvoonsa uskottomien joukossa, ja se merkitsi että ristiinnaulittu Jesus juhlallisesti ripustettaisiin takaisin maallikkokoulun seinälle. Kaikkien näiden onnettomuuksien lisäksi tunsii Markus tavatessaan Darrasin, että tämä oli sangen kylmä ja varmaankin aikoi jättää hänet oman onnensa nojaan, sillä hän pelkäsi menettävänsä kunnallisneuvoston vähemmistönkin.

— Mitä tahdotte, ystäväni? Te olette menneet liian pitkälle, me emme voi seurata teitä tällä hetkellä... Tuo ulkokullattu Philis vaanii minua ja minä jäisin ilman puoluelaisia jos liittoutuisin teihin, mikä on aivan tarpeetonta.

Markus meni toivottomana Salvania tapaamaan. Hän oli viimeinen varma tuki, joka pysyi hänelle uskollisena. Mutta hänkin oli huolestunut, synkkä, melkein hämillään.

— Asiat ovat sangen huonosti, poikani. Le Barazer on äänetön, mieltäväisen näköinen ja pelkään hänen lopulta jättävän teidät, sillä hänen ympärillään käydään tuimaa taistelua. Te olitte ehkä liian hätäinen.

Suru valtasi Markuksen, sillä hän luuli, että Salvankin hylkäsi hänet ja hän huudahti:

— Tekin, tekin, opettajani! Mutta Salvan tarttui syvästi liikuttettuna hänen käsiinsä.

— Ei, ei, poikani, älkää epäilkö minua, minä olen kaikesta sielustani ja kaikesta mielestäni teidän puolellanne. Mutta te ette voi aavistaakaan mitä vaikeuksia teidän yksinkertainen ja oikeutettu tekonne on tuottanut kaikille. Minun normaalikouluni epäillään, sitä sanotaan jumalattomuuden ahjoksi. Rehtori Depinvilliers käyttää sitä hyväkseen ylistääkseen lyseonsa saarnaajaa, joka muka on edistänyt puolueiden sovintoa kirkon helmassa. Kaikki ovat levottomia, rehtoriimme, tyyneeseen Forbesiin saakka, joka pelkää kaduttavansa rauhansa... Le Barazer on sangen taitava, mutta onko hänellä oleva kylliksi vastustusvoimaa?

— Mitä on sitten tehtävä?

— Ei mitään, on ainoastaan odotettava. Olkaa vain varovainen ja rohkea, sanon sen vielä kerran. Syleilkäämme toisiamme ja uskokaamme totuuden ja oikeuden voimaan.

Seuraavana kahtena kuukautena Markus osoitti ihailtavaa uljuutta ja mielentyyneyttä, huolimatta solvauksista, joita joka päivä sateli hänen päällensä. Hän ei näyttänyt tietävän mitään saastaisista aalloista, jotka löivät hänen oveaan vastaan. Hän hoiti koulutyötään ihmeteltävällä iloisuudella ja huolella. Suurempaa, hyödyllisempää tehtävää ei hän ollut koskaan täyttänyt, hän antautui kokonaan oppilailleen, hän opetti heille sanalla ja esimerkillä työn välttämättömyyttä, totuuden ja oikeuden rakkautta pahimpienkin onnettomuuksien sattuessa. Kaiken katkeruuden ja häväistyksen, jota ihmiset syytivät hänen päälleen, palkitsi hän lempeydellä, hyvyydellä ja uhrautuvaisuudella. Hän koetti tehdä lapset paremmiksi kuin heidän isänsä, hän kylvi surkeaan nykyisyyteen onnellista tulevaisuutta, sovittaen toisten rikoksen oman onnensa hinnalla. Hänelle uskottujen pienten nerontaimien keskellä vetosi hän heidän viattomuuteensa ja puhtauteensa ja käyttäen hyväkseen heidän tiedonjanoansa opetti heille kaikki maailman salaisuudet, paljasti sen heille kaikessa kauneudessaan, toivottaen, että ihminen eläisi siinä veljeydessä ja ilossa, kun hän kerran tietäisi siitä kylläksi voidakseen elää varmuudessa, viisaudessa ja rakkaudessa, tehtyään luonnonvoimat itselleen alamaisiksi. Tämän pienen väen pelastaminen erehdyksen ja valheen vallasta antoi hänelle rauhaa ja voimaa. Ja hän odotti tynesti hymyillen iskua, joka häntä uhkasi ja joka ilta tunsii hän tyytyväisenä ja varmana täyttäneensä velvollisuutensa.

Eräänä aamuna ilmoitti "Petit Beaumontais"-lehti että "Mailleboisin halpamainen myrkyttäjä", joksi se opettajaa kutsui, oli päätetty eroittaa virastaan. Edellisenä iltana Markus oli saanut kuulla, että kreivi de Sangleboeuf oli uudelleen käynyt prefektin virastossa, eikä hänellä enää ollut vähintäkään toivoa, hän piti perikatoaan varmana. Ilta oli vaikea. Koulutuntien jälkeen, kun hymyilevät, vaaleat tai ruskeat päät eivät enää olleet puhumassa hänelle paremmasta tulevaisuudesta, vaipui hän surumielisyyteen, jota vastaan hän koetti taistella, voidakseen seuraavana päivänä olla rohkea niinkuin tavallisesti. Mainittuna iltana hän olikin erityisen katkeralla mielellä. Hän ajatteli säälimättömästi keskeytettyä työtään, rakkaita poikiaan, joita hän oli opettanut ehkä viimeisen kerran ja joiden vapauttamista hänen ei sallittu viedä loppuun. Nuo lapset otettaisiin pois häneltä ja annettaisiin jonkun luonteen ja järjen

turmelijan käsiin. Levolle mennessään oli hän niin synkännäköinen, että Geneviève hiljaa syleili häntä puolison hellyydellä, niinkuin hänen vielä joskus oli tapana tehdä.

— Sinä suret jotakin, ystävä raukkani?

Markus ei vastannut heti. Hän tiesi, että Genevièven mielipiteet yhä enemmän erosivat hänen omistaan, ja hän vältti yhä tuskallisia selityksiä, vaikka hän tunsi salaisia tunnonvaivoja antaessaan hänen vieraantua itsestään, koettamatta millään tavalla voittaa häntä takaisin. Vaikka hän uudelleen lakkasi käymästä vanhojen rouvien, isoäidin ja äidin, luona, ei hänellä kuitenkaan ollut rohkeutta kieltää vaimoaan menemästä tuohon pieneen, kylmään taloon, josta hän aavisti suuren vaaran uhkaavan hänen onneaan. Joka kerran kun Geneviève kävi siellä tunsi Markus hänen yhä enemmän liukuvan käsistään. Viime aikoina, kun koko kirkollisten lauma oli hyökännyt hänen kimppuunsa, oli hän saanut kuulla että vanhat rouvat kaikkialla kielsivät hänet, punastuivat hänen tähtensä, ikäänkuin olisi hän ollut vieras häpeäpilkku heidän perheensä kunniaissa.

— Miksi et vastaa minulle, armaani? etkö sitten usko, että sinun surusi on myöskin minun?

Markus heltyi ja syleili häntä, sanoen:

— Niin, minulla on suruja. Mutta ne ovat asioita, joista me ajattelemme erilailla, enkä minä tahdo soimata sinua siitä. Miksi minä sitten uskoisin ne sinulle?... Pelkään, ettemme kauan saa olla täällä.

— Kuinka niin?

— Minut tullaan luultavasti muuttamaan muualle, ehkäpä eroittamaan virastakin. Kaikki on lopussa... Ja meidän täytyy lähteä täältä, enkä tiedä minne.

Geneviève huudahti iloisena.

— Oi! rakkaani, sitä parempi! paremmin meille ei voisi käydä.

Markus, joka ei heti käsittänyt, kysyi häneltä hämmästyneenä, mitä hän tarkoitti. Hän näytti vähän hämmentyneeltä ja koetti peräyttää sanansa.

— No, hyvä jumala! sanoin niin, sillä minusta olisi aivan yhtä hauska lähteä, sinun ja Louisemme kanssa tietysti. Kaikkialla voi olla onnellinen.

Kun Markus yhä kyseli sanoi hän.

— Siellä ei olisi kaikkia noita ilkeitä juttuja, jotka ehkä lopulla rikkovat sopumme. Olisin niin onnellinen jos vielä saisimme olla yksin jossain syrjäisessä sopukassa, missä kukaan ei tunkeutuisi väliimme, eikä mikään ulkoa tuleva este erottaisi meitä toisistamme... Oi! armaani, lähtekäämme jo huomenna!

Useampia kertoja oli Markus huomannut hänessä samallaista eroamisen pelkoa, halua ja tarvetta pysyä täydellisesti hänen omanaan. Hän tahtoi ikäänkuin sanoa hänelle: "Pidä minut aina painettuna sydäntäsi vastaan. Vie pois minut, niin ettei kukaan saa riistää minua sinun sylistäsi. Minä tunnen, että minua joka päivä irroitetaan sinusta, minä pelkään sitä kylmyyttä, joka minua väräyttää, kun minä en enää ole sinun." Ja tämä teki hänet epätoivoisemmaksi kuin mitkään muut uhkaukset.

— Lähtekö, armaani, se ei yksinään riittäisi. Mutta kuinka iloiseksi teet minut ja kuinka kiitan sinua tästä suuresta lohdutuksesta!

Päivät kuluivat yhä eikä pelättyä kirjettä prefektin virastosta kuulunut. Syynä tähän oli varmaankin se, että eräs uusi tapahtuma, joka nyt kiihoitti mieliä, oli kääntänyt huomion pois Mailleboisin maallikkokoulusta. Viime aikoina oli Jonvillen kirkkoherra, apotti Cognasse, jonka voitto oli täydellinen, miettinyt suurta yritystä; hän tahtoi nimittäin taivuttaa pormestari Martineaun antamaan suostumuksensa siihen, että hänen kuntansa pyhitettäisiin Jesuksen Pyhälle Sydämmelle. Aate ei varmaankaan ollut hänen omansa, sillä hänet oli kuukauden ajan nähty joka torstaiaamu menevän Valmarien kolleegioon, jossa hänellä oli pitkiä neuvotteluja isä Crabotin kanssa. Ja eräs Féroun, Moreuxin opettajan, lause kierteli miehestä mieheen, herättäen toisissa suuttumusta, toisissa naurua.

— Jos nuo saastaiset jesuiitat tuovat tänne verisen häränsydämensä, niin minä sylkäsen heitä vasten silmiä.

Kristuksen oppi suli vähitellen kokonaan Pyhän Sydämmen palvelukseen, joka lopulta oli kuin Jesuksen toinen lihaantuleminen, uusi katolilaisuus. Tuo hysteerisen naisen, kiihkoisen ja onnettoman Marie Alacoquen sairaloinen näky, tuo todellinen, vertavuotava, avonaisesta rinnasta puoleksi revitty sydän tuli vertauskuvaksi alhaisemmalle uskolle, joka tarvitsi aistimellista tyydytystä. Näytti siltä kuin

puhdistettu usko aineettomaan Jesukseen, joka asui taivaassa Isän vieressä, olisi ollut liian hieno nykyajan ihmisille, jotka halusivat maallisia nautintoja; ja Jesuksen liha, hänen lihallinen sydämensä, asetettuna näytteille taivaalliselle teurastuspöydälle tahdottiin antaa uskovaisille kansoille jokapäiväiseksi ravinnoksi, joka levittäisi taikauskoa ja tietämättömyyttä. Olisi voinut sanoa, että se oli tarkoin mietitty ihmisjärjen murha, että ehdoin tahdoin koetettiin alentaa entistä, jo itsessäänkin hämää uskontoa, niin että suuret uskovaisten joukot painuisivat vieläkin syvemmälle valheeseen, tulisivat vielä typerämmiksi, vielä orjallisemmiksi. Pyhän Sydämmen palvelus oli todellista epäjumaloimista ja uskovaiset joutuivat palvelemaan teurashuoneesta saatua jäännöstä ja kantamaan sitä tangon päässä niinkuin lippua. Siinä ilmeni koko jesuiittain nero, uskonto oli tehty inhimilliseksi, Jumala tuli ihmisen luokse, koska vuosisatojen ponnistukset eivät olleet voineet saattaa ihmistä Jumalan luo. Tietämättömälle kansalle täytyi antaa sellainen Jumala, jota se ymmärsi, sen itsensä mukaan tehty, verinen ja kärsivä niinkuin sekin, räikeävärinen epäjumalankuva, jonka törkeä aineellisuus muuttaisi uskovaiset järjettömäksi karjalaumaksi. Ymmärryksen vähentäminen on myöskin vapauden vähentämistä, ja kirkon täytyi alentaa Ranska raakaan Pyhän Sydämmen palvelukseen, jos se tahtoi saada sen järjettömien opinlauseittensa valtaan. Suuren tappion jälkeen, maan surressa kahden maakuntansa menettämistä tehtiin yritys; kirkko käytti hyväkseen yleistä hämmennystä, koettaakseen saada syntejään katuvaan Ranskaa, jota Jumalan käsi niin ankarasti oli rangaissut, pyhitetyksi Pyhälle Sydämmelle. Suuren, vallankumouksellisen Pariisin korkeimpaan torniin oli se kohoittanut sykähdelevän, punaisen Pyhän Sydämmen, sellaisen, joita näkee riippumassa teurastajan koukuissa. Sieltä vuosi sen veri koko maahan, kaukaisimpiin seutuihin saakka; ja kun se siellä Montmartressa herätti ihailua naisissa ja herroissa, jotka kuuluivat hallitukseen, oikeuslaitokseen tai armeijaan, kuinka syvästi se liikuttaisikaan yksinkertaisten olentojen, kylien tietämättömien, uskovaisten ihmisten mieliä! Se oli katumuksen ja kirkon käsiin antaumisen kansallinen vertauskuva, se ommeltiin keskelle kolmiväristä lippua, jonka värit nyt merkitsivät taivaan sineä, neitsyen liljoja ja marttyyrien verta. Ja suurena, paksuna ja verta vuotavana riippui se siellä turmeltuneen katolilaisuuden uutena Jumalana, orjuutetun Ranskan alhaisen taikauskon esineenä.

Isä Crabot oli ensin aikonut näyttää valtaansa itse Mailleboisissa, maakunnan pääpaikassa, pyhittämällä sen Pyhälle Sydämmelle. Mutta sitten hän ei ollut uskaltanut, se kun oli tehdaskaupunki, jonka muutamat sadat työmiehet lähettivät sosialisteja kunnallisneuvostoon: huolimatta veljistä ja kapusiineista oli hän peljännyt siellä joutuvansa häpeällisesti tappiolle. Hän olikin päättänyt toimia Jonvillessä, jossa maa-ala näytti erinomaisen sopivalta; jos hän onnistuisi, voisi hän myöhemmin koettaa samaa laajemmalla näyttämöllä. Apotti Cognasse hallitsi nyt aivan yksin Jonvillessä, jonka opettaja Jauffre kokonaan oli luovuttanut hänelle, heittämällä, hänen käsiinsä ihmiset ja asiat, kaiken vallan, jonka Markus ennen niin uljaasti oli voittanut itselleen. Jauffren teoriaa oli yksinkertainen: täytyi olla hyvissä suhteissa vanhempien, pormestarin ja ennen kaikkea kirkkoherran kanssa. Miksi ei hän olisi mennyt kirkon puolelle, koska kirkolliset olivat vallalla maassa? Eikö hän sitä tietä helpoimmin pääsisi jonkun suuren koulun johtajaksi Beaumontiin? Ja rikas Jauffre oli, annettuaan ensin vaimonsa lähestyä kirkkoherraa, täydellisesti alistunut, hän soitti kelloja, lauloi jumalanpalveluksessa ja vei oppilaansa joka sunnuntai kirkkoon. Pormestari Martineau, joka Markuksen aikana oli ollut kirkollisten vastustaja, oli ensin suuttunut uuden opettajan toimista. Mutta mitä sanoa opettajalle, joka ei ollut köyhä, ja joka kaikenlaisilla syillä osasi todistaa, että pappien vastustaminen aina oli väärin. Epäillen oli Martineau ensin antanut asiain mennä menojaan; sitten oli hän kauniin rouvansa vaikutuksesta kunnallisneuvostossa selittänyt, että kuitenkin oli edullisinta elää sovussa kirkkoherran kanssa. Ja yhdessä vuodessa tuli apotti Cognasse kunnan itsevaltiaaksi hallitsijaksi, nyt kun ei opettajakaan häntä enää ollut vastustamassa, vaan sen sijaan mielellään suostui häntä tottelemaan, varmana siitä, että saisi hyvän palkan alistumisestaan.

Kun ryhdyttiin Jonvillen pyhittämiseen Pyhälle Sydämmelle, herätti se kuitenkin vähän hämmästyttä ja vastustusta. Kukaan ei tiennyt mistä tuo aate oli kotoisin, eikä kukaan olisi voinut sanoa, ken siitä ensiksi oli puhunut. Mutta apotti Cognasse otti sen heti omaksi asiakseen, katsoen suureksi kunniaksi itselleen, jos hän niillä seuduin ensimmäisenä voittaisi kokonaisen kunnan Jumalalle. Hän piti sellaista melua, että hänen ylhäisyytensä Bergerot kutsui hänet Beaumontiin, tyytymättömänä ja epätoivoisena tästä uudesta taikauskosta, tästä alhaisesta epäjumalan palveluksesta, joka uhattiin tuoda maahan, ja joka syvästi suretti häntä; kerrottiin, että kohtaus heidän välillään oli ollut surkuteltava ja hirveä, piispan täytyi taipua vielä kerran. Jonvillessä oli kaksi myrskyistä kunnallisneuvoston istuntoa, jäsenet tahtoivat tietää mitä heille oikeastaan tarjottiin. Hetken oli voinut luulla, että asia menisi myttyyn. Mutta silloin Jauffre, joka myöskin oli käynyt Beaumontissa, vaikka kukaan ei tarkalleen tiennyt ketä hän siellä oli tavannut, ryhtyi välittäjäksi kirkkoherran ja kunnallisneuvoston välillä. Oli osoitettava, mitä kunta voittaisi tullessaan pyhitetyksi Pyhälle Sydämmelle; ensiksi ilmoitti hän, että Beaumontin rouvat olivat luvanneet lahjoittaa kunnalle hopeisen kalkin, alttariliinan, kukkavaaseja ja suuren Jesuksen kuvan, jonka rintaan oli maalattu hehkuva, verta vuotava sydän. Sitten annettaisiin ansiokkaimmalle Neitsyen tyttärelle viidensadan markan myötäjäiset hänen mennessään naimisiin. Mutta etenkin näkyi neuvostoon vaikuttavan se, että luvattiin perustaa Hyvän Paimenen haaraosasto, jossa kaksisataa naista saisi työtä, ja jossa valmistettaisiin hienoja liinavaatteita, paitoja, alushameita ja

naisten housuja Pariisin suuriin myymälöihin. Talonpojat näkivät jo hengessä kaikki tyttärensä hyvien sisarten luona, ottamatta lukuun sitä rahan paljoutta, jonka tällainen laitos tuottaisi kunnalle.

Vihdoin määrättiin juhllisuus sunnuntaiksi, kesäkuun 10 päiväksi, eikä kauniimpi auringonpaiste koskaan ollut suosinut suurta juhlaa, niinkuin apotti Cognasse huomautti. Kolme päivää oli hänen palvelijansa, hirveä Palmyre, rouva Jauffren ja kauniin rouva Martineau auttamana, koristanut kirkkoa vihreillä kasveilla ja verhoilla, joita oli lainattu kaupunkilaisilta. Beaumontin naiset, presidentin rouva Gragnon, kenraalin rouva Jarousse, prefektin rouva Hennebise ja myöskin rouva Lemarrois, pormestarin, radikaalisen edusmiehen vaimo, olivat lahjoittaneet komean kolmivärisen lipun, johon oli ommeltu pyhä sydän sekä sanat: Jumala ja Isänmaa. Jauffre itse kantaisi tätä lippua Jonvillen pormestarin oikealla puolella. Harvinainen valikoima huomattavia henkilöitä saapui jo aamulla: Beaumontin arvokkaimmat miehet ynnä ne rouvat, jotka olivat antaneet lahjat: Mailleboisin pormestari, Philis, neuvoston klerikaalisen enemmistön seuraamana; sitten koko parvi pappeja, munkkeja, hänen ylhäisyytensä valtuuttama edustaja, isä Theodosius ja joukko kapusiineja, veli Fulgentius ja hänen kolme apulaistaan, isä Philibin sekä viimeksi itse isä Crabot, jota kaikki liehakoivat ja nöyrästi kumarsivat. Apotti Quandieu ei ollut saapuvilla, hän oli viime hetkessä saanut ankaran luuvalokohtauksen.

Kello 3 alkoi soittokunta Kirkkotorilla puhaltaa sotaista marssia. Kunnallisneuvosto saapui juhlapukuisen pormestari Martineau johtamana; opettaja Jauffre kantoi molemmin käsin Pyhän Sydämmen lippua. Kulkue pysähtyi hetkeksi ja odotti soiton loppuun. Ääretön joukko pyhävaatteisiin puettuja talonpoikaisperheitä ja loistava pukuisia naisia tungeskeli odottaen torilla. Äkkiä kirkon suuri ovi aukeni ja komeaan papinkauhtanaan verhottu apotti Cognasse ilmaantui lukuisten lähiseuduilta saapuneiden pappien seuraamana. Kuoripoikien laulaessa ja läsnäolijoiden hartaina polvistuessa siunattiin lippu juhllisesti. Sitten seurasi mieltäliikuttava hetki, pormestari Martineau ynnä kunnallisneuvosto laskeutuivat polvilleen vertauskuvallisen lipun juurelle, jonka vartta Jauffre taivutti alaspäin, jotta sen kolme väriä ja verinen sydän paremmin näkyisivät Pormestari lausui korkealla äänellä sanat, joilla Jonvillen kunta virallisesti pyhitettiin Pyhälle Sydämmelle.

— Minä tunnustan Jesuksen Kristuksen oikeudet kaikkiin kansalaisiin, joiden valtuuttama minä olen, heihin itseensä, heidän perheisiinsä ja heidän omaisuuteensa. Jesus Kristus on oleva heidän ensimmäinen, heidän ainoa herransa ja vastedes on hän määräävä kaikki meidän kunnallisen hallituksemme toimet meidän eduksemme ja omaksi kunniakseen.

Naiset itkivät, miehet taputtivat käsiään. Heidät valtasi autuaallinen innostus samalla kun torvet ja rummut uudelleen alkoivat soittaa voitonriemuista marssia. Kulkue astui kirkkoon, papit, pormestari ja kunnallisneuvosto, jota opettaja yhä seurasi lippuineen. Kirkossa siunattiin pyhä sakramentti, joka alttarilla vahakynttilöiden ympäröimänä loisti kuin tähti, ja jonka edessä neuvosto taaskin hartaasti polvistui. Sitten apotti Cognasse puhui hehkuvalla kaunopuheisuudella, hän iloitsi nähdessään maallisen vallan hakevan suojaan Pyhän Sydämmen kansallisen lipun juurella, polvistuvan pyhän sakramentin edessä, laskien kaiken ylpeytensä Jumalan käsiin ja uskoen hänelle Ranskan hallituksen ja pelastuksen. Eikö tämä ollut kaiken jumalattomuuden loppu, eikö kirkko tästä lähin olisi sielujen ja ruumiiden hallitsija, ainoa voiman ja vallan edustaja maan päällä? Pian se kohottaisi onneen rakastetun vanhemman tyttärensä, joka vihdoinkin katui erehdyksiään, alistui ja toivoi ainoastaan pelastustansa. Kaikki kunnat seuraisivat Jonvillen esimerkkiä, koko isänmaa antautuisi taivaalliselle Sydämmelle, Ranska tulisi jälleen maailman valtijaaksi, Jesuksen lipuksi muuttunutta kansallista lippua seuraamalla. Läsnäolijat huusivat pyhän huumauksen valtaamina, ja suuremmin juhllisuus päättyi sakastissa, jonne kunnallisneuvosto meni pormestarin johtamana, allekirjoittamaan virallista ja lainmukaista asiakirjaa, jonka pergamentille oli kirjoitettu, että Jonville pyhitti itsensä kokonaan ja kaikiksi ajoiksi Pyhälle Sydämmelle, merkiksi siitä, että maallinen valta nöyrästi taipui taivaallisen vallan alle.

Mutta kirkosta lähdetäessä tapahtui häväistys. Férou, Moreuxin opettaja, oli joukossa kurjempana ja raivostuneempana kuin koskaan, puettuna repaleiseen takkiin. Velat rasittivat häntä yhä enemmän, häntä ahdistettiin viidenkymmenen pennin lanteista, eikä hänelle annettu velaksi edes leipää, jota hän joka päivä tarvitsi ankarassa työssä rasittuneen vaimonsa ja kolmen laihan, kivulloisen tyttärensä elatukseksi. Yhä laajeneva velkojen kuilu nieli edeltäpäin hänen kurjan kuukausipalkkansa ja pientä maksua, jonka hän sai sihteerin toimestaan, vastustettiin alinomaa. Kunnan talonpojat, jotka kaikki olivat varakkaita, olivat ruvenneet halveksimaan opettajaa hänen alinomaisen, yhä kasvavan kurjuutensa tähden, he epäilivät myöskin oppia, koska se ei voinut elättää miestä, jonka tehtävänä oli sen levittäminen. Ja Férou, ainoa ymmärtäväinen, ainoa sivistynyt tämän törkeän tietämättömyyden keskellä, tuli päivä päivältä katkerammaksi köyhyytensä tähden, hän, jolla oli tietoja, oli köyhä, samalla kuin tietämättömät olivat rikkaita! Tämä yhteiskunnallinen vääryys saattoi hänet raivoon, omaistensa kärsimykset vimmastuttivat häntä ja hän tahtoi väkivaltaisesti hävittää tämän kurjan maailman, rakentaakseen sen raunioille totuuden ja oikeuden kaupungin. Hän huomasi Saleurin, Moreuxin pormestarin, joka oli saapunut juhlaan puettuna aivan uuteen pukuun, sillä hän tahtoi miellyttää apotti Cognassea, nyt kun tämä oli päässyt voitolle. Moreuxissa vallitsi nyt rauha kunnan ja kirkkoherran

välillä, vaikka viimeksi mainittu lakkaamatta olikin pahalla tuulella ja nurisi siitä, että hänen täytyi kulkea neljä kilometriä mokomienkin seurakuntalaisten tähden, jotka aivan hyvin olisivat voineet kustantaa itselleen oman kirkkoherran. Kaiken sen kunnioituksen, jonka laiha, kalpea, huonopalkkainen ja velkojen rasittama opettaja oli menettänyt, oli saanut tukeva, kukoistava pappi, jolla oli paljon suurempi palkka ja lisäksi vielä tulot ristiäisistä, häistä ja hautajaisista. Tämä epätasainen taistelu saattoi opettajan raivoon, hänhän siinä auttamattomasti joutui tappiolle.

— No! herra Saleur, täällähän on oikeat karnevaalit! ettekö häpeä, ottaa osaa moisiin halpamaisuuksiin?

Saleur, joka oikeastaan ei pitänyt papeista, suuttui tästä. Hän piti sitä hyökkäyksenä hänen, rikastuneen härkäkauppiaan porvarillista asemaa vastaan, hänen, joka eli koroillaan kauniissa, vartavasten korjatussa ja öljyvärillä maalatussa talossaan... Ja hän haki kyllin arvokkaita sanoja vastatakseen.

— Te tekisitte parhaiten jos olisitte vaiti, herra Férou. Niillä on syytä hävetä, jotka eivät kykene hankkimaan itselleen riippumatonta asemaa.

Férou aikoi kiivastuneena vastata, sillä hän huomasi näissä sanoissa ilmaantuvan kaiken sen halpamaisen siveysopin, jonka tähden hän sai kärsiä, mutta silloin astui Jauffre vuorostaan kirkosta, ja hänen vihansa kääntyi tähän.

— Kas vain! tekin, virkaveljeni, kannatte valheen ja tietämättömyyden lippua! Kaunis tehtävä tasavaltamme pienten ja halpojen kasvattajalle! Pitäisihän teidän kuitenkin tietää, että minkä kirkkoherra voittaa, sen opettaja menettää.

Mutta Jauffre, joka oli rikas, ja joka oli hyvin tyytyväinen tekoonsa, osoitti hänelle musertavaa sääliväisyyttä ja ylenkatsetta.

— Toveri raukka, ennenkuin tuomitsette muita, tulisi teidän voida hankkia edes paitoja tyttärillenne.

Silloin Férou kadotti kaiken malttinsa. Raivostuneena, heiluttaen pitkiä käsivarsiaan huusi hän:

— Te ilveilijät; te jesuiitat! kuljettakaa vaan, jumaloikaa vaan tuota härän rinnasta revittyä sydäntänne, syökää se vaikka raakana ja tulkaa siitä jos voitte vielä epäinhimillisemmiksi ja vielä typerämmiksi!

Kansaa oli kokoontunut Jumalan pilkkaajan ympärille, joukosta kuului ivaa ja uhkauksia ja hänen olisi voinut käydä huonosti ellei varovainen pormestari Saleur, levottomana kuntansa hyvästä maineesta, olisi tarttunut hänen käsivarteensa ja vienyt häntä pois vihamielisestä joukosta.

Seuraavana päivänä oli tapausta jo suurennettu, kaikkialla puhuttiin hirveästä pyhyiden häväistyksestä. "Petit Beaumontais" kertoi, että Moreuxin opettaja oli sylkäissyt Pyhän Sydämen kansallista lippua juuri silloin, kun kunnianarvoinen apotti Cognasse siunasi tätä katuvan ja pelastetun Ranskan taivaallista vertauskuvaa. Seuraavassa numerossa ilmoitti se, että opettaja Férou oli eroitettu virastaan. Jos uutinen oli tosi, tulisi tällä virkaerolla olemaan vakavat seuraukset opettajalle, hänen täytyisi nimittäin viipymättä suorittaa kolmivuotinen sotapalveluksensa, sillä hänen kymmenen vuotta kestävä sitoumuksensa ei vielä ollut päättynyt, hänen olisi täytynyt palvella vielä kolme vuotta koulussa ennen kun hän täydellisesti olisi päässyt vapaaksi siitä. Ja minne joutuisivat sillä aikaa hänen vaimonsa ja kolme tytärtänsä, joiden toimeentulosta hän ei nytkään voinut huolta pitää, ja jotka hänen lähdettyään varmaankin kuolisivat nälkään?

Kun Markus sai kuulla tämän, kiiruhti hän heti Salvanin luo Beaumontiin. Tällä kertaa "Petit Beaumontais" ei ollut valehdellut, virkaero oli todella allekirjoitettu, Le Barazer oli taipumaton. Kun Markus pyysi vanhaa ystäväänsä vielä kerran koettamaan taivuttaa häntä, kieltäytyi tämä alakuloisena.

— Ei, ei, se on hyödytöntä. Le Barazer ei voi tehdä toisin; hän ainakin on vakuutettu siitä, hänen opportunistinen valtioviisautensa toivoo sillä keinoin pääsevänsä nykyisistä vaikeuksista... Älkää olko kovin onneton, sillä hän iskee Féroua voidakseen säästää teidät.

Markus ei tahtonut kuullakaan tällaisesta ratkaisusta, hän sanoi kuinka se häntä suretti.

— Te ette ole vastuunalainen, rakas poikani. Hän heittää kirkollisille tämän saaliin, koska heidän kerran täytyy saada joku, ja hän toivoo näin voivansa pelastaa teidät, hyvän työmiehensä. Se on erinomaisen nerokas ratkaisu, niinkuin joku selitti minulle eilen... Niin, niin, kuinka paljon kyyneleitä, kuinka paljon verta vuotaakaan pienimpienkin edistysaskeleiden tähden ja kuinka moni onneton saakaan ruumiillaan täyttää vallihaudan ennen kuin sankarit voivat kulkea siitä yli!

Salvanin ennustukset kävivät täydellisesti toteen. Férou eroitettiin kaksi päivää myöhemmin; mutta

hän ei tahtonut antautua sotapalvelukseen vaan pakeni mielummin Belgiaan raivoissaan vääryydestä, jota hän oli saanut kärsiä. Hän toivoi Brysselissä saavansa sen verran tuloja, että voisi kutsua vaimonsa ja tyttärensä luokseen ja perustaa siellä hävitetyin kotinsa uudelleen. Hän sanoi olevansa onnellinenkin, kun pääsi vapaaksi yliopistollisesta vankilasta, ja hän hengitti täysin keuhkoin, tuntien vihdoin olevansa vapaa mies, joka sai ajatella ja tehdä niinkuin tahtoi. Hänen vaimonsa oli silläaikaan tyttärineen muuttanut Mailleboisiin, kahteen pieneen, likaiseen huoneeseen, ja hän oli heti rohkeasti ruvennut työhön voimatta sittenkään ansaita jokapäiväistä leipäänsä. Markus kävi hänen luonaan ja auttoi häntä ja hänen sydämmeensä koski tämä suuri kurjuus. Hänellä oli omantunnon vaivojakin siitä, sillä ristiinnaulitun kuva näytti unohtuneen siinä suuressa kiihtymyksessä, jonka Jonvillessä tapahtunut pyhyden häväistys ja sitä seuraava virkaero olivat synnyttäneet. "Petit Beaumontais" riemuitsi ja kreivi de Sangleboeuf kulki Beaumontissa kuin voittaja, ikäänkuin veljet, kapusiinit, ja jesuiitat, veli Fulgentius, isä Philibin ja isä Crabot äkkiä olisivat tulleet maakunnan herroiksi. Ja taistelu alkoi uudelleen, yhtä heltymättömänä, vaikka toisella alalla.

Eräänä sunnuntaina Markus hämmästyi nähdessään vaimonsa tulevan sisään messukirja kädessä.

— Kuinka, käytkö sinä kirkossa? kysyi hän.

— Käyn, vastasi Geneviève suoraan. Tulen juuri ripiltä.

Markus katsoi häneen kalveten, hänet valtasi kylmä väristys, jota hän koetti salata.

— Sinä käyt kirkossa, etkä ole sanonut sitä minulle?

Geneviève oli nyt vuorostaan hämmästyvinään ja hän vastasi tyyneesti ja lempeästi niinkuin ainakin.

— Sanonut sinulle? miksi olisin sen tehnyt? tähän on omantunnon asia... Minä annan sinun toimia mielipiteittesi mukaan, luullakseni saan itse tehdä samoin.

— Tietysti, olisin kumminkin hyvän sopumme tähden tahtonut tietää sen edeltäpäin.

— No, nythän tiedät sen. En tee mitään salaa sen näet... Toivon, että tästä huolimatta olemme hyviä ystäviä.

Hän ei sanonut muuta, eikä Markuksella ollut voimaa sanoa kaikkea mitä hänen sisässään liikkui, pyytää selitystä, jota hän tunsu tarvitsevansa. Mutta päivä kului raskaassa äänettömyydessä, jotakin katkeraa oli nyt heidän välillään.

III.

Kuukaudet kuluivat ja Markus tunsu joka päivä kuinka tuo peljättävä kysymys suureni ja vaati vastausta: miksi oli hän ottanut vaimokseen naisen, jolla ei ollut samaa uskoa kuin hänellä? Tulisivathan he molemmat äärettömästi kärsimään tästä erimielisyydestä, tästä syvästä kuilusta, joka erotti heidät ikäänkuin olisivat he tulleet kahdesta toisilleen vihamielisestä maailmasta. Hän oli jo tullut siihen vakaumukseen, että samoin kuin perheen terveyttä varten alettiin vaatia ruumiillista tutkimusta, todistusta siitä ettei kummallakaan ollut mitään ruumiillista virhettä, olisi myöskin pitänyt vaatia todistusta siitä että järki toimii säännöllisesti ja että sydän ja luonne olivat vapaat kaikista perinnöllisistä tai kasvatuksen tuottamista virheistä. Kaksi olentoa, jotka eivät ollenkaan tunne toisiaan, jotka tulevat kahdesta eri isänmaasta, varustettuina vastakkaisilla käsityksillä, ja joista toinen kulkee totuutta kohden ja toinen on erehdysten vallassa, voivat ainoastaan joutua ristiriitaan, kiduttaa ja musertaa toisensa. Mutta kuinka paljon verukkeita löytävätkään ihmiset ensimmäisessä, sokeassa rakkaudessaan, ja kuinka vaikea olikaan vastata tähän ratkaisevaan kysymykseen, kun tultiin erityiseen, kaikkein kauneimpaan, kaikkein hellimpään tapaukseen!

Sitä paitsi Markuksen täytyi ottaa lukuun poikkeus, joka oli hänen suhteensa olemassa. Hän ei vielä vähääkään syyttänyt Genevièveä, hän pelkäsi ainoastaan, että hänestä tulisi kuolettava ase noiden pappien ja munkkien käsissä, joita vastaan hän taisteli. Koska kirkon ei ollut onnistunut kukistaa häntä hänen esimiestensä kautta, alkoi se varmaankin nyt särkeä hänen kotionnensa, iskeä häntä sydämmeen. Se oli todella jesuiittamainen yritys, rippi-isänä ja omientuntojen johtajana toimivan munkin ikivanha menettelytapa, munkin, joka viekkaasti levittää katolilaista valtaa hyvänä ihmistuntijana, jolle intohimot eivät ole vieraat, ja joka ymmärtää niiden suuren merkityksen ja käyttää niitä Kristuksen voitoksi, mielitellen ihmistä, tyydyttäen hänen himonsa, voidakseen sitten musertaa

hänet. Hiipiä perheeseen, tunkeutua puolisoien väliin, ottaa vaimo valtaansa hänen kasvatuksensa ja uskonnollisen entisyytensä kautta ja saattaa näin epätoivoon ja häviöön mies, josta tahdotaan päästä vapaaksi, tämä on mukavin ja yleisin menettelytapa rippituolien pimeässä, kuiskailevassa maailmassa. Markus oli näkevinään apotti Quandieu, isä Theodosiuksen ja veli Fulgentiuksen mustien viittojen takana isä Crabotin ystävälliset piirteet.

Heti alussa otti kirkko naisen valtaansa ymmärtäen, että hän oli mahtavin ase kirkon opin ja orjuuden levittämiseksi. Mutta samassa syntyi myös vaikeus. Olihan nainen inhoittava, syntinen ja kauhea olento, jota kaikki pyhät pelkäsivät! Häneen on saastainen luonto pannut paulansa, hän on elämän lihallinen lähde, hän on itse elämä, jota katolinen oppi käskee halveksimaan.

Jonkun aikaa kirkko kielsikin sielun tältä irstaiselta olennoilta, jota puhtaat miehet pakenivat erämaihin, varmoina siitä, että lankeisivat, jos tuuli toisi heille edes hänen hiustensa tuoksun. Koska kaikki kauneus ja kaikki hekuma oli tuomittu tässä maailmassa, oli nainen maan päällä ainoastaan kirottu kauneus ja hekuma, joita pidettiin saatanan juonina ja joita vastaan kehoitettiin rukoilemaan ja lihaansa kiduttamaan. Tahdottiin hävittää sukupuoli naisessa, ihannenainen oli sukupuoleton, taivaan valtaistuimella istui neitsyt, joka järjettömän ihmeen avulla oli synnyttänyt pojan, pysyen kumminkin neitseenä. Sitten kirkko huomasi naisen vastustamattoman vallan mieheen ja huolimatta siitä vastenmielisyydestä ja kammosta, jota se tunsikin hänen sukupuoltaan vastaan, otti se vihdoinkin naisen palvelukseensa voittaakseen ja kahlehtiakseen miehen uudelleen. Sillä oli täydellinen sotajoukko alentavan kasvatuksen heikontamia naisia, jotka pelkäsivät helvettiä, ja jotka papin kovuus ja viha oli tehnyt orjiksi; ja koska mies oli lakannut uskomasta, tahdottiin valloittaa hänet takaisin käyttämällä tähän tarkoitukseen naisen vastustamatonta ja saatanallista viehätysvoimaa: naisen tarvitsisi ainoastaan kieltäytyä, niin mies seuraisi häntä ristin juurelle saakka. Siveetön epäjohtamukaisuus oli tässä tosin suuri, mutta olihan katolilaisuus kadottanut alkuperäisen ankaruutensa ja olivathan jesuiitat syntyneet taistelemaan kasuistiikan alalla ja tekemään myönnytyksiä maailmalle. Tämän jälkeen oli kirkko kohdellut naista lempeämmin ja taitavammin. Vaikka se yhä työnsi hänet luotaan puolisona, tuntien pelkurimaista vastenmielisyyttä kirottua nautintoa kohtaan, käytti se tätä nautintoa omaksi voitokseen. Se tahtoi ensiksikin pitää naisen kokonaan vallassaan, jättämällä hänet ainiaaksi tietämättömyyteen ja lapsellisuuden tilaan. Sitten teki se hänestä itselleen sota-aseen, varmana siitä, että jumalinen nainen voittaisi epäuskoisen miehen. Hänen kauttaan voi se vaikuttaa kodeissakin alkooviin saakka, kun se tahtoi saattaa miehen kaikkein suurimpiin ahdistuksiin. Ja nainen oli siis yhä irstainen olento, mutta papit käyttivät häntä nyt vahvistaakseen Jumalan valtaa.

Markus voi helposti arvata minkälaisissa olosuhteissa Geneviève oli kasvanut. Ensimmäiset vaikutuksensa oli hän saanut ystävällisestä Visitationisarten luostarista, josta hänellä oli kaikenlaisia suloisia muistoja: iltasin hän rukoili polvillaan pienessä, valkoisessa vuoteessaan; hänelle puhuttiin hyvästä Jumalasta, joka pitää isällistä huolta kuuliaisista lapsista; säteilevässä kappelissa kertoi kunnianarvoisa kirkkoherra hänelle kauniita kertomuksia kristityistä, joita jalopeurat eivät vahingoittaneet, suojelusenkeleistä, jotka valvoivat kehdon ääressä ja veivät puhtaat Jumalan rakastamat sielut taivaaseen. Sitten seurasi ensimmäinen ripillä käynti ja siihen tarvittiin vuosia kestäviä taitavia valmistuksia, katkismuksen salaisuudet opetettiin hirveässä pimeydessä, niin että ne ainiaaksi hämmensivät järjen ja syyttivät salaperäisen uteliaisuuden turmelevan kuumeen. Siitä alkaen on lapsi, joka on muuttumaisillaan nuoreksi tytöksi ja ihastuksissaan valkeasta puvustansa, ensimmäisestä hääpuvustaan, kihlattu Jesukselle, yhdistetty taivaalliseen rakastajaansa, jonka keveään orjuuteen hän ainaseksi antautui; nyt saattoi mies tulla, hän oli jo toisen oma, taivaallinen rakastaja vaatisi hänet omakseen muistojen vastustamattomalla voimalla. Pitkin koko elämänsä näki hän vahakynttilöiden loistavan, tuntisi pyhän savun huumaavan tuoksun ja vaipuisi uudelleen taivaalliseen hekumaan, joka valtasi hänet rippituolin salaperäisessä pimeydessä ja pyhän aterian liikutuksissa. Hän kasvoi kaikenlaisissa harhaluuloissa, jokapäiväisenä ravintona oli hänellä vuosisatoja vanhat erehdykset ja valheet ja tarkasti pidettiin huolta, ettei todellisesta maailmasta voinut mitään tunkeutua hänen tietoonsa. Päästessään Visitationisarten luota oli kuusitoista vuotias nuori tyttö niin turmeltu ja tietämätön kuin mahdollista, hän ei käsittänyt tehtävänsä, ei tuntenut itseään eikä muita ja paitsi kauneuttaan ei hän tuonut kotiinsa muuta kuin tuon uskonnollisen myrkyin, kaikkien häiriöiden ja kärsimysten alun.

Sitten näki Markus Genevièven pienessä, jumaludessa talossa, Kapusiinitorin varrella. Siellä oli hän oppinut tuntemaan hänet hänen isoäitinsä, rouva Duparquen ja äitinsä, rouva Berthereaun luona, jotka valppaalla hellyydellä koettivat täydentää luostarin työtä, häätää nuoren tytön luota kaiken, mikä olisi voinut kehittää hänessä totuuden kaipuuta ja järkeä. Kun hän vaan täytti uskonnolliset velvollisuutensa kuuliaisena seurakuntalaisena, ei hänen tarvinnut välittää mistään muusta, hänet opetettiin elämään tietämättä mitään elämästä. Markuksen täytyi jo hiukan ponnistaa muistaakseen hänet sellaisena, jollaisena hän oli häntä ensi näkemästä saakka rakastanut, suloisena, vaaleakutrisena impenä, jonka kasvot olivat lempeät ja hienopiirteiset, ja joka nuoruuden loistossaan, rakkaudesta tuoksuvana oli niin toivottava, että hän ei enää tarkoin muistanut minkälaista järkeä ja ymmärrystä hän silloin oli

osoittanut. Heidän välillään oli heti syttynyt intohimo, jonka Markus oli tuntenut polttavan Genevièveä samoin kuin itseään, sillä Geneviève oli huolimatta ankarasta kasvatuksesta säilyttänyt isältä perityn rakkauden tarpeen. Hän ei tietysti ollut missään suhteessa yksinkertainen; Markus arvasi hänen olevan samallaisen kuin muutkin nuoret tytöt, joista hän ei mitään tietänyt; hän oli luvannut itselleen ottaa siitä selkoa myöhemmin, kun he olisivat naimisissa ja kun hän olisi kokonaan hänen. Mutta kun hän nyt muisteli heidän ensimmäisiä vuosiaan Jonvillessä, huomasi hän kuinka vähän hän oli koettanut oppia paremmin tuntemaan ja enemmän valloittamaan vaimoaan. Nämä vuodet kuuluivat molemminpuoleisessa ihastuksessa, sellaisessa hurmauksessa, etteivät he edes huomanneet henkisiä eroavaisuuksia, jotka saattoivat erottaa heidät. Geneviève oli todella älykäs, eikä Markus häntä liioin moittinut niistä omituisista aukoista, joita hän välistä huomasi vaimonsa käsityksessä. Kun hän lakkasi käymästä kirkossa, luuli Markus taivuttaneensa hänet omiin vapaisiin aatteisiinsa, eikä huolinut edes opettaa hänelle niitä. Hän epäili kyllä, että siinä hänen puoleltaan saattoi myöskin olla hiukan leväperäisyyttä, hänestä oli ikävää ruveta uudestaan kasvattamaan vaimoaan, ja hän pelkäsi ehkä kohtaavansa vaikeuksia, häiritseväänsä heidän ihanaa rakkauden-onneaan. Mutta koska heidän elämänsä oli onnellinen näinkin, miksi ryhtyisi hän sellaiseen, josta ehkä seuraisi riitoja, kun hän kerran oli varma siitä, että heidän syvä rakkautensa aina riittäisi ylläpitämään yksimielisyyttä heidän välillään?

Ja nyt oli uhkaava käänne tullut. Kun Salvan oli välittänyt avioliittoa, ei hän ollut salannut Markukselta levottomuuttaan kahden niin erilaisen puolison tulevaisuudesta. Rauhoittaakseen itseään oli hän, sitten yhdessä Markuksen kanssa, tehnyt sen johtopäätöksen, että jos puoliset rakastavat toisiaan, niin mies voi muodostaa vaimon oman mielensä mukaan. Tottahan mies, jolle on uskottu nuori, tietämätön tyttö, voi muuttaa häntä millaiseksi vaan tahtoo, jos tämä tyttö häntä rakastaa! Hän on jumala, hän voi luoda hänet uudelleen rakkautensa voimalla. Mutta velttous, sokeus valtaa hänet itsensä, ja Markus oli vasta myöhemmin huomannut kuinka vähän hän todella tiesi Genevièvensä ajatuksista, jotka olivat kuin vieraan, hänelle vihamielisen naisen ajatukset, ja jotka olosuhteiden painosta hitaasti nousivat unestaan esiin. Varhaisimman nuoruuden vaikutukset heräsivät hänessä, hän oli yhä sama kuin lapsena polvistuessaan pienessä valkeassa vuoteessaan, suojelusenkelin siipien suojassa, sama kuin rippilapsena, valkoiisiin puettuna Jesuksen kihlattuna, nuorena tyttönä, joka pyörtyi kappelissa, rippituolin varjossa, pää vielä sekaisin syntientunnustuksesta. Lämmin uskonnollisuus, jossa hän oli kasvanut, oli häviämätön, kirkko painoi lapseen ainaaksi leimansa, eikä mikään voinut poistaa urkujen soiton, juhlamenojen huumaavan loiston ja kirkonkellojen runollisuuden tekemää vaikutusta. Vanhentunut nainen vielä palasi lapsuuteensa, tuuditti itsensä onnelliseen rauhaan katkismuksen lapsellisessa järjettömässä uskossa. Jumaloitu Geneviève, jonka Markus luuli kokonaan omistavansa, osoittikin jo olevansa toisen oma, menneisyyden häviämättömien vaikutusten vallassa, menneisyyden, johon hän ei kuulunut, eikä voinut kuulua. Kauhistuneena alkoi hän huomata, ettei heillä ollut mitään yhteistä, että hän oli voinut elää yhdessä Genevièven kanssa muuttamatta mitään hänen sisällisessä olemuksessaan, jonka taitavat kädet kätkeystä saakka olivat hämmentäneet. Kuinka hän nyt katuikaan, ettei alusta alkaen, hetkinä, jolloin he täydellisesti antautuivat toisilleen, ollut koettanut tunkeutua hänen ajatuksiinsa saakka, valloittaa hengen, joka piili noiden suloisten kasvojen takana, joita hän peitti suuteloillaan! Hänen ei olisi tullut uinua onnessaan, hänen olisi pitänyt kasvattaa uudelleen tuo suuri lapsi, joka niin hellästi rakasti häntä. Koska hän tahtoi tehdä hänet omakseen, miksi ei hän ollut tehnyt sitä viisaan ja järkevän miehen tavoin, joka ei anna rakkauden ilon himmentää ymmärrystään? Hän kärsi nyt turhamaisesta unelmastaan, laiskuudesta ja itsekkäisyydestään, kun ei ollut toiminut vaan raukkamaisesti pelännyt turmelevansa onnensa.

Mutta nyt oli vaara niin suuri, että hän päätti taistella. Yksi ainoa syy oli hänellä enää, joka esti häntä ankarasti sekaantumasta asiaan; se oli muiden vapauden kunnioitus ja kaiken vilpittömän uskon suvaitseminen sillä naisella, jonka on kerran valinnut elämäntoverikseen. Samoin kuin hän rakastuneen miehen heikkoudesta oli suostunut antamaan vihiä itsensä kirkossa ja kastaa tyttärensä Louisen, samoin ei hänellä nytäkään ollut voimaa kieltää vaimoaan käymästä kirkossa tunnustamassa syntejään ja nauttimasta herranehtoollista, jos hänen uskonsa kerran sitä vaati. Ajat olivat kumminkin muuttuneet, hän olisi voinut puolustaa välinpitämättömyyttään häittänsä ja tyttärensä syntymisen aikana, jota vastoin hän nyt oli yhä enemmän vapautunut ja varmistunut ottaessaan tehtäväkseen totuuden opettamisen tämän maailman pienille. Nyt oli hänen velvollisuutensa antaa hyvää esimerkkiä, hän ei voinut sallia omassa kodissaan sitä, minkä hän tuomitsi muiden kodeissa. Varmaankin häntä, maallikko-opettajaa, joka niin kiivaasti vastusti papin sekaantumista lasten opetukseen, soimattaisiin, jos hän sallisi vaimonsa käydä joka sunnuntai messussa ja viedä mukanaan heidän pienen Louisensa, joka jo luki ulkoa pitkiä rukouksia! Eikä hänellä sittenkään mielestään ollut oikeutta estää tätä kaikkea tapahtumasta, niin syvä oli hänen synnynnäinen kunnioituksensa omantunnonvapautta kohtaan, jota hän itsekin tahtoi saada täydellisesti nauttia. Kun hän nyt siis tunsu pakoittavan tarpeen puolustaa onneaan, ei hän voinut käyttää muita aseita, etenkin omassa kodissaan, kuin keskustelua, vakuuttamista ja jokapäiväistä opetusta terveen ja johdonmukaisen elämän vaatimuksista. Ja nyt tahtoi hän koettaa sitä, minkä hänen heti naimisiin mentyään olisi pitänyt tehdä täydellisesti valloittaakseen Genevièvensä, eikä ainoastaan kohottaakseen hänet terveeseen inhimilliseen totuuteen, mutta myöskin estääkseen heidän rakasta Louiseansa seuraamasta äitiään kuolettavaan katoliseen erehdykseen.

Louisen tila ei kuitenkaan ollut yhtä vaarallinen. Markus oli mielestään pakoitettu odottamaan, vaikka hänen vakuutuksensa oli, että lapsen ensimmäiset vaikutukset olivat syvimät ja pysyväisemmät. Hänen oli täytyntä panna tyttärensä viereiseen kouluun, neiti Rouzairen luo, joka jo syöti hänelle pyhää historiaa. Hänen täytyi myöskin ottaa osaa aamu- ja iltarukouksiin, jumalanpalvelukseen sunnuntaisin ja kaikenlaisiin kulkueisiin ja juhlallisuuksiin. Opettajatar oli tosin hienosti hymyillen myöntynyt, kun Markus oli vaatinut häneltä lupauksen, ettei hänen tyttärtään pakoitettaisi harjoittamaan mitään uskonnollisia menoja. Mutta lapsi oli vielä niin pieni, tuntui naurettavalta suojella häntä näin huolellisesti, eikä hän voinut aina olla läsnä tarkastamassa rukoiliko hän muiden mukana, vaiko ei. Neiti Rouzairen kirkollinen into oli hänelle vähemmän vastenmielinen, kuin hänen ulkokultaisuutensa, kuin se itsekäs omanvoitonpyyntö, joka määräsi kaikki hänen tekonsa. Tämä todellisen uskon puute, jumalisen hartauden teeskenteleminen ilmaantui niin selvästi, että se loukkasi Genevièveäkin, jonka rehellisyys vielä oli saastuttamaton. Mignotin pelko ei siis ollutkaan toteutunut, Geneviève oli työntänyt luotaan kaikki ystävyiden tarjoukset, joilla neiti Rouzaire häntä kiusasi tahtoen tunkeutua tämän perheen keskuuteen, sillä hän aavisti siinä mahdollisesti syntyvän murhenäytelmän. Mikä vahingonilo hänelle ja mikä kunnia, jos hän sielläkin olisi voinut toimia kirkon hyväksi, tehdä hengellisille sen palveluksen, että saisi vaimon eroitetuksi miehestään, osoitetuksi kuinka Jumalan käsi raskaasti painaa maallikko-opettajaa, musertaen hänet hänen omassa kodissaan! Hän yritteli kyllä ututterasti, oli sangen ystävällinen ja mairitteleva ja vaaniskeli lakkaamatta väliaidan takana sopivaa tilaisuutta voidakseen sekaantua perheen asioihin, lohduttaa pientä, sorrettua vaimo raukkaa; joskus hän uskalsi tehdä viittauksia, näyttää osanottoaan ja antaa neuvoja: on niin surullista kun aviopuolisoilla ei ollut sama usko, ihminen ei kuitenkaan voinut antaa sielunsa joutua kadotukseen, silloin oli parasta vastustaa lempeästi. Hän oli suureksi ilokseen pari kertaa nähnyt Genevièven itkevän. Sitten oli tämä vastenmielisyyden valtaamana pitänyt varansa, välttämällä uusia yhteensattumuksia. Tuo mielistelevä, husaarimainen, likööriä juova nainen, omituisine puheineen papeista, jotka eivät oikeastaan olleet kummempia kuin muutkaan miehet, ja joiden soimaaminen oli hyvin väärin, herätti hänessä voittamatonta vastenmielisyyttä. Loukattuna alkoi neiti Rouzaire vielä enemmän vainota naapurin perhettä, jolle hän voi tuottaa harmia käyttämällä opettajavaltaansa pikku Louisen tuon etevän oppilaan ylitse, jonka uskonnollisesta kasvatuksesta hän piti huolta, vasten isän nimenomaista kieltoa.

Mutta vaikka ei hänen tyttärensä tila vielä vakavasti huolettanutkaan Markusta, ymmärsi hän, että oli välttämätöntä kiireellisesti toimia, jotta äitiä, hänen rakastettua Genevièveänsä ei kokonaan riistettäisi häneltä. Kerran ennenkin oli hän tuntenut sen selvästi, ja nyt se oli tullut silmännähtäväksi: isoäitinsä rouva Duparquen luona, pienessä, jumaludessa talossa Kapusiinitorin varrella oli Geneviève tuntenut perinnöllisen katolilaisuutensa, lapsuutensa ja nuoruutensa uskonnollisten vaikutusten heräävän. Siellä oli ikäänkuin salaperäisen ruton pesäpaikka, jossa kytevä usko syttyi uudestaan, oltuaan sammuksissa maallisen rakkauden ensimmäisten ilojen alla. Markus käsitti kyllä, että jos he olisivat jääneet Jonvilleen, olisi hän heidän rauhallisessa yksinäisyydessään voinut tyydyttää Genevièven levotonta intohimoa. Mailleboisissa sitävastoin oli vieraita aineksia tunkeutunut heidän väliinsä, etenkin tuo hirveä Simonin juttu, joka ensiksi oli särkenyt heidän sopunsa, ja sitten vielä sen yhä vaikeammiksi käyvät seuraukset, taistelu hänen ja kirkollisen puolueen välillä, vapautustyö, jonka hän oli ottanut tehtäväkseen. He eivät enää olleet yksin, ihmisten ja asioiden muodostama juopa heidän välillään oli vähitellen laajentunut, ja he tunsivat että se päivä oli lähellä, jolloin he huomaisivat olevansa täydellisesti vieraat toisilleen. Geneviève tapasi rouva Duparquen luona Markuksen kiivaimmat vastustajat. Markus oli saanut kuulla että kova ja itsepäinen isoäiti oli monivuotisten nöyrien rukousten jälkeen saavuttanut sen suuren armon että oli rippi-isäkseen saanut isä Crabotin. Tavallisesti Valmarien rehtori säästi itseään Beaumontin ylhäisille naisille, ja hänelle oli varmaankin ollut sangen tärkeitä syitä päättäessään ottaa haltuunsa tuon vanhan alhaiseen porvaristoon kuuluvan naisen. Eikä hän ainoastaan ottanut rouva Duparquea vastaan Valmarien kappelissa ripityspäivinä, vaan kunnioitti myöskin käynnillään hänen pientä taloaan Kapusiinitorin varrella, kun luovalokohtaus kahlehti hänet nojatuoliin. Hän tapasi siellä valikoiman pappeja ja munkkeja, apotti Quandieun, isä Theodosiuksen, veli Fulgentiuksen y.m., jotka olivat hyvin iloisia tästä hiljaisesta, syrjäisestä sopeesta, tästä pienestä suljetusta talosta, jossa heidän salaiset kokouksensa voivat kenenkään huomaamatta tapahtua. Huhu tiesi tosin kertoa, että siellä oli kirkollisen puolueen salainen yhtymäpaikka, jossa kaikki vakavat päätökset saivat alkunsa. Mutta kuka olisi voinut epäillä kahden vanhan naisen vaatimatonta asuntoa, heillä oli tietysti oikeus ottaa kodissaan vastaan ystäviä, joiden nähtiin hiipivän sisään kuin varjojen. Palvelijatar Pélagie sulki hiljaa portin, ikkunoissa ei näkynyt kasvoja, eikä vähintäkään kuiskausta kuulunut pienestä uinuvasta asunnosta. Ja kaikki kunnioittivat tätä arvossa pidettävää taloa.

Silloin Markus katui että hän ei useammin ollut käynyt vanhojen rouvien luona. Olihan hän tehnyt suuren erehdyksen kun oli antanut Genevièven ja pikku Louisen yksin viettää siellä pitkiä päiviä? Hänen pelkkä läsnäolonsa olisi estänyt tarttumaa, se olisi hillinnyt salaista taistelua, jota hän tunsu siellä käytävän hänen aatteitaan ja häntä itseään vastaan. Ikäänkuin Geneviève vielä olisi tuntenut vaaran, joka uhkasi rauhaa hänen kodissaan, vastusti hän joskus, hän ei tahtonut joutua riitaan puolisonsa kanssa, jota hän yhä rakasti. Niinpä oli hän ruvetessaan harjoittamaan uskonnollisia menoja

valinnut rippi-isäkseen apotti Quandieun isä Theodosiuksen asemasta, jota rouva Duparque koetti tyrkyttää hänelle. Hän tunsu, että sotaista ankaruutta piili tuossa mustapartaisessa, loistavasilmäisessä kapusiinissa, josta kaikki uskovaiset naiset uneksivat, jota vastoin apotti oli lempeä ja viisas mies, isällinen ripittäjä, jossa hän aavisti ystävän, joka kärsi veljessodista ja toivoi rauhaa kaikille uutterille työmiehille. Genevièven vähitellen hämärtyvä järki oli vielä levoton, ennenkuin se kokonaan vaipui uskonnollisen intohimon pimeyteen. Hyökkäykset häntä vastaan tulivat päivä päivältä ankarammiksi, hän antautui yhä enemmän vanhojen rouvien hämmentävän vaikutuksen alaiseksi, ja heidän hyväilevät sanansa ja hartaat liikkeensä uuvuttivat hänet ikäänkuin horrostilaan. Turhaan Markus rupesi käymään useammin heidän luonaan, hän ei enää voinut estää myrkyä tekemästä tehtävänsä.

Mitään ankaruutta tai pakkoa ei vielä käytetty. Genevièveä houkuteltiin ainoastaan, häntä mairiteltiin ja hyväiltiin lempein käsin. Ainoatakaan pahaa sanaa ei vielä oltu lausuttu hänen puolisostaan, hän oli päinvastoin hyvin surkuteltava mies, syntinen, jota tahdottiin pelastaa. Tuo onneton ei tiennyt kuinka äärettömän paljon pahaa hän tuotti isänmaalleen, kuinka monta lapsen sielua hän saattoi kadotukseen, kun itsepäisesti pysyi kapinallisessa ylpeydessään. Sitten selitettiin hänelle mitä häneltä vaadittiin, ensin epämääräisesti, sitten yhä selvemmin, häntä kehoitettiin ottamaan tehtäväkseen ihana työ, syntisen pelastaminen, rikollisen miehen lunastaminen, miehen, jota hän heikkoudessaan yhä rakasti. Mikä ilo ja kunnia hänelle, jos hän voisi ohjata tuon miehen Jumalan luo, hillitä hänen hävitysvimmansa, pelastamalla hänet ja siten myös hänen viattomat uhrinsa iankaikkisesta kadotuksesta! Useita kuukausia oli häntä suurella taidolla valmistettu tähän tehtävään: oli yllytetty toisiaan vastaan nuo kaksi vastakkaista periaatetta, ikivanhaan erehdykseen piintynyt menneisyyden nainen vapaa-aatteista, tulevaisuutta kohden kulkevaa miestä vastaan, ja toivottiin että epäsoapu aviopuolisoiden välillä tulisi täydelliseksi. Ja tämä toivo täytyikin.

Markuksen ja Genevièven koti, jossa ennen oli vallinnut niin lämmin iloisuus, tuli nyt päivä päivältä synkemmäksi. He eivät vielä riidelleet; mutta jäädessään kahden, niin ettei muiden henkilöiden läsnäolo vetänyt heidän huomiotaan puoleensa, joutuivat he hämilleen ikäänkuin peläten etteivät pienimmänkään erimielisyyden sattuesssa voisi hillitä itseään. He tunsivat, että heidän välilleen tunkeutui jotain outoa, josta he eivät puhuneet mitään toisilleen, mutta joka yhä enemmän jähmetytti heidät, teki heidät vihamiehiksi. Markuksen valtasi yhä kasvava tunne siitä, että hänellä jokapäiväisessä elämässään ja vuoteessaan, sylissään oli vieras nainen, jonka mielipiteitä ja tunteita hän piti väärinä; Genevièveä taas vaivasi se kiusallinen ajatus, että häntä pidettiin tietämättömänä, yksinkertaisena lapsena, jota vielä rakastettiin, mutta rakkaudella, johon oli sekaantunut surumielistä sääliväisyyttä. Ensimmäinen riita oli lähellä.

Eräänä iltana kun lamppu oli sammutettu ja he makasivat vuoteessaan syleili Markus äänettömänä Genevièveä, niinkuin suuttunutta lasta, ja silloin purskahti tämä äkkiä nyhkytyksiin.

— Oi, sinä et rakasta minua enää!

— Minäkö en sinua rakastaisi, armaani! Miksi sanot niin?

— Jos rakastaisit minua, tuottaisitko minulle silloin näin hirveätä surua?... Joka päivä irtaannut minusta yhä enemmän. Pidät minua ymmärtämättömänä, niinkuin olisin sairas tai mieluoli. Minun sanoillani ei ole mitään merkitystä, sinä melkein kohautat niille olkapäitäsi... Tunnen aivan hyvin, että olet kärsimätön, minä tuotan sinulle surua ja vaivaa.

Markus, jonka sydäntä kouristi, ei keskeyttänyt, hän tahtoi kuulla kaikki.

— Niin, pahaksi onneksi näen selvästi. Pienimmästäkin oppilaastasi välität enemmän kuin minusta. Alhaalla heidän kanssaan olet innostunut, ponnistat voimiasi pienintäkin asiaa heille selittäessäsi, sinä leikit ja naurat heidän kanssaan, kuin vanhempi veli, kuin itsekin olisit lapsi. Mutta palatessasi tänne tulet synkäksi, sinulla ei ole mitään minulle sanottavaa, olet onnetoman näköinen, niinkuin mies, jota hänen vaimonsa huolettaa ja väsyttää... Jumalani! kuinka olen onneton!

Ja hän purskahti uudelleen kyyneliin. Silloin sanoi Markus lempeästi.

— Ystävä raukkani, en uskaltanut sanoa sinulle syytä surumielisyyteeni; mutta jos kärsin, niin kärsin siksi, että sinussa olen huomannut kaiken sen mistä minua soimaat. Sinä et enää milloinkaan ole kanssani. Sinä olet kaiket päivät ulkona, ja kun palaat, olet niin kylmän ja onnetoman näköinen että kotiraukkamme siitä tulee ikäänkuin autioksi. Sinähän et koskaan puhu minulle, ja kun olet täällä, kun ompelet, tarjoat ruokaa tai hoidat Louiseamme, ovat ajatuksesi aina muualla, harhailevat hämärässä etäisyydessä. Sinä itse kohtelet minua kärsivällisellä sääliväisyydellä, ikäänkuin olisin syyllinen mies, joka ehkä ei tunne rikostaan, ja sinä itse kohta lakkaat minua rakastamasta, elleivät silmäsi aukene näkemään selvää totuutta.

Geneviève katkaisi jokaisen lauseen hämmästyneillä kiivailla vastalauseilla.

— Minäkö! minuako syytät moisista asioista! sinä et rakasta minua enää ja sitten sanot että minun rakkauteni pian sammuu!

Ja pidättämättä enää itseään tunnusti hän jokapäiväiset ajatuksensa.

— Oi! kuinka onnellisia ovat ne vaimot, joiden miehillä on sama usko kuin heillä! Olen nähnyt aviopuolisoiden yhdessä käyvän kirkossa ja kuinka suloista mahtaa olla yhdessä antautua Jumalan käsiin! Sellaisilla siunatuilla perheillä on todellakin yksi sielu, ja taivas tekee heidän onnensa monenkertaiseksi.

Markus ei voinut pidättää lempeää ja surumielistä hymyilyä.

— Vaimo raukkani, sinähän koetat kääntää minua.

— Mitä pahaa siinä olisi? vastasi Geneviève innokkaasti. Etkö usko minun rakastavan sinua siksi paljon, että nyt jo tunnen kauheata tuskaa ajatellessani kuinka suuressa vaarassa olet? Sinä et tosin usko tulevaa rangaistusta, sinä uhmaat taivaallista vihaa. Mutta ei kulu päivääkään etten rukoilisi Jumalaa valistamaan mieltäsi, ja antaisin kymmenen vuotta elämästäni, oi! kaikesta sydämestäni, jos siten voisin aukaista silmäsi ja pelastaa sinut hirveistä onnettomuuksista, jotka sinua uhkaavat... Oi! jospa rakastaisit minua, jospa kuulisit minua ja jospa seuraisit minua iankaikkisen autuuden maahan!

Koko hänen ruumiinsa vapisi, hänet oli vallannut niin kiihkeä yli-inhimillinen toivo, että Markus hämmästyti, hän ei ollut luullut että paha oli jo niin syvälle vaikuttanut, Geneviève opetti häntä nyt, ja hän häpesi, sillä tekihän hänen vaimonsa sitä, joka olisi ollut hänen ensimmäinen velvollisuutensa? Hän lausui ääneen ajatuksensa ja sitä hänen ei olisi pitänyt tehdä.

— Sinä et puhu omasta puolestasi, sinulle on annettu tämä toimi, joka voi tulla hyvin vaaralliseksi meidän onnellemme.

Silloin Geneviève alkoi suuttua.

— Sinä loukkaat minua kun luulet, etten mitään voi tehdä muitten kehoittamatta, vakuutuksesta ja rakkaudesta. Olenko sitten aivan järjetön, kone, joka ei voi mitään itse ajatella? Ja jos syvästi kunnioitettavat henkilöt, joiden jaloa luonnetta arvostelet väärin, huolehtivat sinusta, puhuvat sinusta veljellisin sanoin niin että hämmästyisit jos sen kuulisit, niin tulisihan sinun heltyä siitä ja olla iloinen niin suuresta taivaallisesta hyvyydestä!... Jumala, joka voisi musertaa sinut, ojentaa sinulle kätensä, ja kun hän käyttää aseenaan minua ja minun rakkauttani vetääkseen sinut luoksensa, lasket sinä leikkiä ja pidät minua pienenä ymmärtämättömänä tyttönä, joka lukee ulkoa mitä hänelle on opetettu!... Me emme enää voi ymmärtää toisiamme, sentähden minä olen niin onneton.

Hänen puhuessaan tunsu Markus pelkonsa yhä suurenevan.

— Se on totta, toisti hän hitaasti, me emme enää voi ymmärtää toisiamme. Sanoilla ei enää ole sama merkitys meillä, ja kaikesta mistä minä sinua soimaan, soimaat sinä minua. Kumpi meistä on väärässä? kumpi rakastaa toista ja tekee työtä toisen onneksi?... Oi! minä olen syyllinen ja pelkään että on liian myöhäistä korjata vikani. Minun olisi pitänyt osoittaa sinulle, missä totuus ja oikeus ovat.

Geneviève kiivastui yhä enemmän näistä sanoista.

— Niin, aina minä olen typerä oppilas, joka ei tiedä mitään, ja jonka silmät täytyy aukaista... Ja minähän kuitenkin tiedän, missä oikeus ja totuus ovat. Sinulla ei ole oikeutta lausua noita sanoja.

— Eikö minulla ole oikeutta?

— Ei, sinä olet antautunut tuohon hirveään erehdykseen, tuohon saastaiseen Simonin juttuun ja viha kirkkoa vastaan tekee sinut sokeaksi ja vääryyden puolustajaksi. Kun sinun kaltaisesi mies joutuu halveksimaan totuutta ja oikeutta, voidakseen vahingoittaa ja halveksia Jumalan palvelijoita, niin on parempi uskoa että hän on kadottanut järkensä.

Tässä oli Markuksen ja Genevièven riidan todellinen juuri, Simonin juttu oli aiheuttanut kaiken sen taitavan ja salaisen työn, jonka tulokset hän näki tässä. Vanhat rouvat tahtoivat valloittaa takaisin Genevièven, käyttää häntä kuolettavana aseena Markusta vastaan etenkin siksi, että hän oli totuuden työmies, tuleva tuomari. Hänet oli raivattava pois tieltä, hänen kukistamisensa yksin voi turvata todelliset syylliset. Syvä suru saattoi hänen äänensä vapisemaan.

— Oi! Geneviève, tämä on vakavata, se olisi sopumme loppu, jos emme olisi yhtä mieltä näin selvästi ja yksinkertaisesta asiasta... Etkö siis enään ole minun puolellani tässä surullisessa jutussa?

— En!

— Pidätkö onnetonta Simonia syyllisenä?

— Siitä ei ole epäilemistäkään? Kaikki syyt, joilla puolustatte hänen viattomuuttaan ovat perustuksettomia. Minä toivoisin että saisit kuulla henkilöiden, joiden puhdasta elämää uskallat epäillä, keskustelevan tästä asiasta. Kun näin suuresti erehdyt aivan selvässä asiassa, kuinka voit vaatia että vähääkään uskoisin muihin aatteisiisi, haaveksittuun yhteiskuntaasi, jossa kaikkien ensiksi murhaat Jumalan?

Markus sulki hänet jälleen syliinsä, painoi häntä kiihkeästi rintaansa vasten. Heidän epäsopunsa oli saanut alkunsa erimielisyydestä tuon totuuden ja oikeuden kysymyksen suhteen. Genevièven käsitys siitä oli myrkytetty, jotta he murtuisivat toisiaan vastaan.

— Kuule, Geneviève, ei ole kuin yksi totuus ja yksi oikeus, sinun täytyy ymmärtää minua niin että voimme tehdä sovinnon.

— Ei, ei!

— Geneviève, sinä et voi jäädä tuollaiseen pimeyteen, kun minä olen täydessä valossa. Silloin eroaisimme ainiaaksi.

— Ei, ei! anna minun olla. Minua väsyttää, minä en tahdo enää kuulla sinua.

Ja hän irtautui miehensä syleilystä ja vetäytyi kauemmaksi hänestä, kääntäen hänelle selkänsä. Turhaan koetti Markus sulkea hänet uudelleen syliinsä, lausuen hänelle helliä sanoja ja suudellen häntä. Hän kieltäytyi, eikä edes enää vastannut. Oli ikäänkuin rakkausvuode olisi jäänyt. Ja huone oli aivan pimeä, tuskallisen liikkumattomana odottaen tulevaa onnettomuutta.

Siitä päivästä alkaen kävi Genevièven käytös hermostuneemmaksi ja ärtyisemmäksi. Vanhojen rouvien luona säästettiin hänen miestään yhä vähemmän, uskallettiin yhä ankarammin moittia häntä Genevièven kuullen, sen mukaan kun huomattiin hänen hellyytensä vähenevän. Siitä miehestä, jota hän rakasti, tehtiin vähitellen julkinen pahantekijä, kirottu ihminen, jumalankieltäjä. Jokainen tällainen uusi hyökkäys tuntui myöskin hänen kodissaan, siellä kuului yhä katkerampia sanoja. Kylmyys ja epäsopu enenivät. Tuontuostakin alkoi heidän riitansa uudelleen ja melkein aina illalla heidän levolle mentyään, sillä päivällä he tuskin koskaan näkivät toisiaan; Markuksella oli nimittäin paljon työtä koulussaan, Geneviève taas oli alati ulkona, isoäitinsä luona tai kirkossa. Heidän hellä suhteensa alkoi kylmetä, Geneviève oli sangen kiivas ja Markuskin, joka tavallisesti oli niin suvaitsevainen, tuli joskus kärsimättömäksi.

— Rakas ystävä, tarvitsisin apuasi koulussa huomenna iltapäivällä.

— Huomenna en voi tulla, apotti Quandieu odottaa minua. Tästä lähtien en tahdo auttaa sinua missään työssä.

— Etkö enää tahdo auttaa minua?

— En, minä paheksun kaikkea mitä teet. Mene kadotukseen, jos sinua haluttaa. Minä ainakin ajattelen pelastustani.

— Me kuljemme siis molemmat omaa tietämme?

— Kuten tahdot.

— Oi! armaani, armaani, sinäkö sanot noin? Hämmennettyään ensin järkesi, ovat he siis muuttaneet sydämesikin!... Sinä olet kokonaan turmelijoiden ja myrkyttäjien puolella!

— Ole vaiti, ole vaiti, onneton!... Sinun työsi se on valhetta ja myrkyä. Sinä pilkkaat Jumalaa puhuessasi saastaisesta totuudestasi ja oikeudestasi ja pahahenki, niin! pahahenki juuri opettaa koulussasi noita onnettomia lapsia, joita en edes surkuttele enää, niin typeriä ovat he jäädessään sinne.

— Ystävä raukkani, sinä olit ennen niin järkevä, kuinka voit nyt puhua moisia tyhmyyksiä?

— Kun naiset ovat tyhmiä, annetaan niiden olla.

Ja Markus, joka vuorostaan alkoi suuttua antoi hänen todellakin olla, eikä koettanut lepyttää häntä hyväilyillä, niin kuin ennen muinoin. Usein he eivät saaneet unta, he makasivat kumpainenkin silmät auki tuijottaen pimeään huoneeseen. He tiesivät hyvin ettei toinenkaan nukkunut, ja he valvoivat näin äänettöminä ja liikkumattomina, ikäänkuin se kapea ala, joka heidät erotti, olisi ollut pohjaton kuilu.

Etenkin suretti Markusta Genevièven kasvava viha hänen kouluaan ja rakkaita lapsia kohtaan, joiden opetukseen hän oli niin innostunut. Jokaisessa keskustelussa osoitti Geneviève katkeruuttansa siitä, hän

näytti olevan kateellinen noille pienille olennoille, nähdessään miehensä olevan niin hellän heitä kohtaan, niin innokkaasti koettavan tehdä heistä järjen ja rauhan miehiä. Heidän riidallaan ei oikeastaan ollutkaan muuta syytä, sillä hänkin oli vain lapsi, jonka henki oli kehitettävä ja vapautettava ja joka vastusti ja itsepäisesti pysyi vuosisatoja vanhassa erehdyksessä. Varastihan Markus häneltä kaiken sen hellyyden, jota hän osoitti oppilailleen. Niin kauvan kun hän isällisesti piti huolta heistä ei Geneviève saisi häntä takaisin, ei voisi johdattaa häntä tuohon suloiseen, taivaalliseen yksinkertaisuuteen, johon hän olisi tahtonut uinahtaa miehensä sylissä. Taistelu muuttui kokonaan tälle alalle ja aina kun Geneviève kulki luokkahuoneen sivu, teki hänen mieli tehdä ristinmerkki, niin kauhistuksissaan oli hän pahan hengen työstä, jota siellä toimitettiin, ja suutuksissaan siitä ettei voinut riistää tästä jumalattomasta tehtävästä miestänsä.

Kuukaudet ja vuodet kuluivat, taistelu Genevièven ja Markuksen välillä kiihtyi vähitellen, sillä vanhojen rouvien luona ei asioita pilattu turhalla kiireellä: kirkko ei ole koskaan hätäinen, se odottaa vaikka iankaikkisesti. Ottamatta lukuun levotonta ja turhamaista veli Fulgentiusta, olivat isä Theodosius ja etenkin isä Crabot siksi tottuneita sieluja johtamaan, että he ymmärsivät olevan välttämätöntä toimia varovasti, kun oli kysymyksessä intohimoinen nainen, jonka järki oli ollut niin selvä ennenkuin salaperäinen turmelus oli alkanut hämmentää sitä. Niin kauan kun hän rakasti miestänsä, niinkauan kun heidän välillään oli aviollinen yhteys, ei heitä voitaisi kokonaan eroittaa toisistaan, vaimo ei olisi täydellisesti heidän vallassaan eikä mies sellaisen kurjuuden ja perikadon tilassa, johon he hänet tahtoivat. Näin suuren inhimillisen rakkauden hävittäminen juuria myöten naisen sielusta ja ruumiista, niin ettei se koskaan enää voisi syttyä uudelleen, vaati paljon aikaa. He jättivätkin Genevièven apotti Quandieun käsiin, jotta hän vähitellen tulisi sopivaan mielentilaan ennenkuin he ryhtyisivät pontevampiin toimenpiteisiin hänen suhteensa: nyt he ainoastaan pitivät häntä tarkoin silmällä.

Vielä eräs tapaus häiritsi perheen rauhaa. Markus piti suurta huolta rouva Fèrousta, Moreuxin entisen opettajan vaimosta, jonka mies oli erotettu virastaan, koska oli käyttäytynyt häväisevästi Jonvillen kuntaa vihittäessä Pyhälle Sydämmelle. Fèrou oli paennut Belgiaan, päästäkseen kaksivuotisesta sotapalveluksesta, jota häneltä vaadittiin, ja hänen onneton vaimonsa ja kolme tytärtään olivat nälkään kuolemaisillaan ja asuivat Mailleboisissa eräässä kurjassa hökkelissä. Rouva Fèrou koetti hankkia itselleen ompelutyötä, odottaessaan että hänen miehensä saisi Brüsselissä jonkun paikan ja voisi kutsua heidät luokseen. Mutta päivät kuluivat; Férou ei itsekään ollut voinut elää siellä, hän oli jo aivan uupunut turhista ponnistuksista. Ero omaisista ja katkera maanpakolaisuus olivat siihen määrin vieneet hänen voimansa, ettei hän enää tiennyt mitä teki ja niin oli hän eräänä iltana palannut Mailleboisiin aivan julkisesti, uhkamielisenä kuin ainakin mies, jota kurjuus on hätyyttänyt siihen määrin, ettei hän enää välitä, mitä hänelle tapahtuu. Seuraavana päivänä oli hänet annettu ilmi, hän oli joutunut karkulaisena sota-oikeuden käsiin ja Salvanin oli täytynyt panna kaikki voimansa liikkeelle, ettei häntä heti olisi lähetetty rangaistussiirtolaan. Nyt oli hän varaväessä, toisessa päässä Ranskaa, eräässä pienessä kaupungissa Alpeilla, ja hänen vaimonsa ja kolme tytärtänsä, joilla tuskin oli vaatteita ja kattoa päänsä päällä, näkivät silläaikaan nälkää Mailleboisissa.

Markus oli myöskin puuhannut Fèroun hyväksi hänen vangitsemisensä aikana. Hän oli hetken aikaa puhunut hänen kanssaan eikä voinut enää unohtaa tuota synkkää, raivostunutta mies raukkaa, joka hänen silmissään oli koko yhteiskunnallisen kurjuuden uhri. Hän oli tosin tehnyt itsensä mahdottomaksi, niinkuin Mauraisin sanoi: mutta kuinka paljon puolustuksia olikaan tuolla opettajaksi ruvenneella paimenen pojalla, joka oli nähnyt nälkää, jota kaikki olivat halveksineet hänen köyhyytensä tähden ja joka oli joutunut äärimmäisiin mielipiteisiin huomattessaan kuinka hänellä, nerokkaalla ja oppineella miehellä ei ollut omaisuutta eikä mitään iloja elämässä, kun sitä vastoin tietämättömät raakalaiset hänen ympärillään olivat rikkaita ja saivat nauttia onnestaan! Ja tämän äärettömän vääryyden huippuna oli tuo säälimätön siirto kasarmiin kauas omaisista, joita nälkäkuolema uhkasi.

— Onhan se ääretön vääryys! oli hän sanonut Markukselle säkenenöivin silmin ja heiluttaen pitkiä, laihoja käsivarsiaan. On kyllä totta, että olen allekirjoittanut kymmenvuotisen sitoumuksen, joka vapautti minut sotapalveluksesta, jos uhraisin kymmenen vuotta elämästäni opetukselle. Ja sekin on totta, etten ollut opettajana kuin kahdeksan vuotta, sillä minuthan erotettiin virastani, kun lausuin ääneen ajatukseni heidän inhoittavasta epäjumalan palveluksestaan. Mutta tahdoinko minä rikkoa sitoumustani? ja eikö ole hirveätä, että minulta, kun ensin olen tullut säälimättömästi ajetuksi maantielle ilman ainoatakaan toimeentulon mahdollisuutta, vaaditaan maksu tuosta vanhasta velasta, joten vaimoni ja lapseni jäävät ilman tukea, ilman miestä, joka ansaitsee heidän leipänsä? Kahdeksan vuotta koulun orjuudessa, jossa totuutta rakastavat miehet eivät voi lausua julki ajatuksiaan, eivätkä toimia, eivät riittäneet heille: he tahtovat ryöstää minulta vielä kaksi vuotta, he tahtovat viedä minut rautaiseen ja veriseen vankilaansa, jossa hävityksen ja verityön oppimiseen tarvitaan tuota ehdotonta kuuliaisuutta, ja jonka pelkkä ajatteleminenkin saattaa minut raivoon. Oh! ei, se on liikaa! olen antanut kylliksi itsestäni ja he tekevät minut hulluksi jos vaativat enemmän!

Markus oli sangen levoton nähdessään hänet näin kiihottuneena ja koetti rauhoittaa häntä, luvaten pitää huolta hänen vaimostaan ja tyttäristään. Kahden vuoden kuluttua hän palasi, hänelle hankittaisiin

joku virka ja hän voisi alkaa uudestaan elämänsä. Mutta hän pysyi synkkänä ja sanoi suuttuneena:

— Ei, ei! minä olen mennyttä miestä, en voi tyynesti kestää noita kahta vuotta. He tietävät sen ja lähettävät minut sinne, tappaakseen minut niin kuin hullun koiran.

Sitten tahtoi Fèrou tietää kuka oli tullut hänen siaansa Moreuxiin. Kuullessaan, että siellä oli Brevannesin, suuren naapurikunnan entinen apuopettaja Chagnat, nauroi hän katkerasti. Chagnat, pieni, musta mies, jolla oli matala otsa, sisään painunut suu ja pakeneva leuka, oli täydellinen käskyläinen, ei edes samanlainen kuin ulkokullattu Jauffre, joka käytti Jumalaa hyväkseen päästäkseen ylenemään, vaan yksinkertainen uskovainen, niin typerä, että uskoi papin turhanpäiväisimpiinkin jaarituksiin. Hänen vaimonsa, suuri, punakka nainen oli vielä typerämpi kuin hän. Fèrou nauroi yhä katkerammin saadessaan kuulla, että pormestari Saleur kokonaan oli antautunut tuon yksinkertaisen Chagnatin käsiin, jota apotti Cognasse käytti uskollisena lukkarinaan ja jonka haltuun hän oli antanut seudun hallitsemisen.

— Kun kerran sanoin teille, että tuo inhoittava joukkue, papit, munkkiveljet ja sisaret, nielaisisivat meidät yhtenä suupalana ja tulisivat koko seudun herroiksi, ette tahtoneet uskoa minua ja sanoitte minua mielipuoleksi... No! tässä nyt ollaan, he ovat herroja, ja saatte nähdä mihin saastaiseen lätäkköön he teidät kuljettavat. Minua inhoittaa olla mies, koiratkaan eivät ole niin surkuteltavia... Ei, ei! olen saanut kyllikseni, minä teen tästä lopun, jos minua vielä suututetaan!

Fèrou oli lähtenyt rykmenttiin, kolme kuukautta oli kulunut siitä ja onnettoman rouva Féroun kurjuus oli yhä kasvanut. Hän oli ennen ollut niin vaalea ja kaunis, pyöreine, raittiine ja iloisine kasvoineen, mutta nyt hän näytti kymmentä vuotta vanhemmalta, ankara työ oli vanhentanut hänet ennen aikaansa ja hänen silmänsä olivat himmentyneet alituisesta ompelemisesta. Hänen oli vaikea saada työtä ja kokonaisen talvikuukauden sai hän olla lämmittämättä huonettaan ja melkein ilman leipää. Kaiken onnettomuuden lisäksi sairastui vanhin tyttäristä lavantautiin, ja hän makasi kuolemaisillaan jääkylmässä ullakkohuoneessa, johon tuuli puhalsi akkunan ja oven raoista. Silloin Markus, joka jo oli vienyt heille pientä apua, pyysi vielä vaimoaan antamaan onnettomalle jotain työtä.

Geneviève oli heltynyt, kuullessaan kerrottavan niin suuresta kurjuudesta, vaikka hän puhuikin Férousta ankaralla suuttumuksella, niinkuin vanhojen rouvienkin luona tehtiin. Hän oli häväissyt Pyhää Sydäntä, hän oli siis Jumalan herjaaja.

— Kyllä, lupasi hän Markukselle, Louise tarvitsee puvun, minulla on kangasta ja minä vien sen hänelle.

— Kiitos hänen puolestaan, minä tulen kanssasi, vastasi Markus.

Seuraavana päivänä he menivät yhdessä rouva Féroun luo, hänen kurjaan asuntoonsa, josta talonomistaja uhkasi ajaa hänet ulos, ellei hän heti maksaisi vuokraa. Hänen vanhin tyttärensä oli kuoleman kielissä. Kun he saapuivat huoneeseen vallitsi siellä hirveä epäjärjestys, äiti nyyhkytti ja molemmat nuoremmat tyttäret, jotka olivat puetut ryysyihin, itkivät myöskin niin että sydän oli pakahtua. Markus ja Geneviève jäivät hämmästyneinä ovelle seisomaan, voimatta ymmärtää syytä suruun.

— Ettekö tiedä, ettekö tiedä? huusi rouva Férou vihdoon, no, nyt se on tehty, he tappavat hänet. Oi! hän arvasi sen, hän sanoi, että nuo roistot lopulta veisivät häneltä hengen!

Hän alkoi taas vaikeroida, lausuen katkonaisia sanoja ja Markus sai vihdoon selville sydäntä särkevän kertomuksen. Rykmentissä oli Férou tietysti ollut huono sotamies. Hän oli päällikköjen epäsuosiossa, häntä pidettiin vallankumouksen miehenä ja lopuksi hän joutui riitaan korpraalinsa kanssa ja kuritti häntä aika lailla. Tästä teosta tuomittiin hänet Algeriaan erääseen rangaistuskomppaniaan, jossa vielä käytettiin hirveitä kidutuksia.

— Hän ei koskaan palaa, he murhaavat hänet, jatkoi rouva Férou hurjasti. Hän kirjoitti minulle sanoakseen jäähyväiset, sillä hän tietää aivan hyvin että hän on kuoleman oma... Ja minne minä joudun? minne joutuvat lapsiraukkani? Voi, noita ilkiöitä, noita ilkiöitä!

Markus kuunteli verta vuotavin sydämin, löytämättä ainoatakaan lohdutuksen sanaa, mutta Geneviève sitävastoin alkoi tulla kärsimättömäksi.

— Mutta, rakas rouva Férou, miksi sanotte että miehenne murhataan? Upseerien ei ole tapana murhata sotamiehiään... Te vaan lisäätte kärsimyksiänne kun väärin tuomitsette.

— He ovat ilkiöitä! toisti onneton yhä raivokkaammin. Férou raukkani on nähnyt nälkää kahdeksan vuotta, hänet otetaan sotapalvelukseen kahdeksi vuodeksi, häntä kohdellaan niinkuin pahantekijää, sillä hän on uskaltanut puhua järkeä; ja nyt kun käy niinkuin välttämättömästi oli käyvä, lähetetään hänet

rangaistussiirtolaan, ja lopuksi hänet murhataan, kun ensin on ajettu onnettomuudesta onnettomuuteen!... Ei, ei! minä en siedä sitä, minä huudan heille kaikille että he ovat ilkiöitä, ilkiöitä!

Markus koetti rauhoittaa häntä. Tämä ääretön yhteiskunnallinen vääritys tärisytti koko hänen olemustaan. Mutta mitä voivat viimeiset uhrit, äiti ja lapset säälimättömälle kohtalolle, joka myllynkiven tavoin mursersi heidät?

— Olkaa järkevä, me koetamme toimia, me emme hylkää teitä.

Geneviève seiso jähkänä, kurja asunto, tuskissa käsiään vääntelevä äiti ja viheliäiset, valittavat lapset eivät enää herättäneet hänessä vähääkään sääliä. Sairas lapsi, joka makasi repaleisen peitteen alla, tuijotti suurilla, kuoppaan painuneilla silmillään huoneeseen jaksamatta edes itkeä. Geneviève pysyi ankarana, hän piti yhä kädessään Louisen pukukangasta, jonka hän oli aikonut antaa rouva Féroun ommeltavaksi.

— Teidän täytyy uskoa itsenne Jumalan haltuun, sanoi hän hitaasti. Älkää pilkatko häntä, muuten rankaisee hän teitä vielä kovemmin.

Rouva Férou purskahti kamalaan nauruun.

— Oh! Jumalalla on kylliksi tekemistä rikkaiden kanssa, hän ei välitä köyhistä... Hänen nimessään ovat he syösseet meidät kurjuuteemme ja hänen nimessään he tappavat mies raukkani.

Äkillinen suuttumus valtasi Genevièven.

— Te pilkkaatte Jumalaa, te ette ansaitse apua. Jos te olisitte uskovainen, olisi teitä jo autettu.

— Mutta, rouva, enhän pyydäkään teiltä mitään... Niin, kyllä tiedän, minua on kielletty auttamasta koska en käy syntiäni tunnustamassa; eikä armelias isä Quandieukään uskalla ottaa minua köyhiensä joukkoon... Minä en ole ulkokullattu, minä koetan rehellisellä työllä ansaita leipäni.

— Hyvä! pyytäkää työtä niiltä mielettömiltä, jotka kutsuvat pappeja ja upseereja ilkiöiksi.

Geneviève läksi vimmastuneena tiehensä ja vei pukukankaan mukanaan. Markuksen täytyi seurata häntä. Mutta hän oli kauhistunut, suuttumus oli vallannut hänet. Portaissa hän ei voinut hillitä itseään.

— Sinä teit pahasti.

— Kuinka niin?

— Jos hyvä Jumala olisi olemassa, armahtaisi hän kaikkia. Vihan ja rangaistuksen Jumala, johon sinä uskot, on ainoastaan hirveä mielikuvitus... Sen joka kärsii, täytyy tulla autetuksi, hänen ei enää tarvitse nöyryyttää itseään.

— Ei, ei! ne, jotka ovat tehneet syntiä, ansaitsevat rangaistuksensa. Kärsikööt niin kauvan kun pysyvät jumalattomuudessaan. Minä en saa tehdä mitään heidän hyväkseen.

Iltasella levolle mentyä alkoi riita uudelleen: ja Markus oli ensi kertaa vuorostaan ankara. Hän ei voinut antaa anteeksi tuota armelaisuuden puutetta, joka kauhistutti häntä. Tähän saakka oli hän luullut, että Genevièven ymmärrys ainoastaan oli vaarassa. Turmelisiko myrky nyt hänen sydämensäkin? Tuona iltana lausuttiin kovia, peruuttamattomia sanoja, puoliset huomasivat kuilun, jota näkymättömät kädet lakkaamatta kaivoivat heidän väliinsä. Sitten vaikenivat molemmat ja syvä hiljaisuus vallitsi pimeässä, synkässä huoneessa, eivätkä he seuraavanakaan päivänä puhuneet sanaakaan toisilleen.

Viimein heidän välilleen ilmaantui ratkaiseva riidan syy, joka oli tekevä heidän epäsopunsa täydelliseksi. Vuodet olivat kuluneet, Louise oli täyttänyt kymmenen vuotta ja oli tullut puheeksi hänen lähettämisenä apotti Quandieun luo katkismusta oppimaan, jotta hän valmistuisi ensimmäiseen ripille käyntiin. Markus, joka oli pyytänyt neiti Rouzaira vapauttamaan hänen tyttärensä kaikista uskonnonharjoituksista, oli kyllä huomannut että opettajatar ei siitä välittänyt, vaan rauhallisesti syötti lapselle rukouksia ja virsiä niinkuin muillekin oppilailleen; hänen oli täytynyt sulkea silmänsä, sillä hän tunsu, että neiti Rouzaira heti vetoisi äitiin, ihastuksissaan siitä että siten voi tuottaa ikävyyksiä heille. Kun tuli kysymys katkismuksen lukemisesta, tahtoi Markus kuitenkin olla järkähtämätön, hän odotti sopivaa tilaisuutta voidakseen Genevièven kanssa puhua asiasta. Sopiva tilaisuus ilmaantuikin luonnollisesti, kun Louise eräänä päivänä tullessaan koulusta sanoi hänen läsnäollessaan:

— Äiti, neiti Rouzaira sanoi minulle, että sinun täytyi mennä apotti Quandieun luo, ilmoittamaan minua katkismuskouluun.

— Hyvä, lapseni, minä menen huomenna.

Markus luki erästä kirjaa ja kohotti päätään.

— Anna anteeksi, armaani, sinä et mene huomenna apotti Quandieuun luo.

— Miksikä en?

— Siksi etten aijo sallia Louisen lukea katkismusta, enkä mennä ripille.

Geneviève ei suuttunut vielä, hän nauroi vain pilkallisen sääliväisesti.

— Sinä olet mieletön, ystäväni. Kuinka aijot naittaa tytön, joka ei olisi käynyt ripillä? minkä halveksitun erikoisaseman tahdot antaa hänelle maailmassa?... Ja sitäpaitsi olet antanut kastaa hänet, olet antanut opettaa hänelle raamatunhistoriaa ja rukouksia, olisi siis suorastaan epäjohdonmukaista, jos nyt kieltäisit häntä oppimasta katkismusta ja käymästä ripillä.

Markus ei myöskään vielä suuttunut.

— Sinä olet oikeassa, olen ollut heikko ja siksi juuri olen nyt päättänyt tehdä lopun siitä. Niin kauan kun lapsi vielä oli pieni ja riippui helmoissasi olen voinut suvaita uskojasi. Sanotaan, että tytön etenkin täytyy kuulua äidille, ja minä suostun siihen, mutta ainoastaan siihen saakka, että tulee kysymys lapsen henkisestä elämästä, koko tulevaisuudesta... Silloin on mielestäni isälläkin oikeus sekaantua asiaan.

Geneviève teki kärsimättömän liikkeen ja hänen äänensä alkoi vapista.

— Minä tahdon että Louise lukee katkismusta. Sinä et sitä tahdo. Ja jos meillä molemmilla on yhtä suuret oikeudet pienokaiseen, voimme loppumattomasti riidellä siitä, pääsemättä koskaan ratkaisuun. Kuinka aijot järjestää tämän asian? Se mitä minä tahdon, on sinusta järjetöntä ja mitä sinä tahdot, on minusta inhoittavaa.

— Oh! mitä minä tahdon ja mitä minä tahdon! minä tahdon ainoastaan ettei tytärtäni estetä itse kerran päättämästä... Tahdotaan käyttää hyväkseen hänen nuoruuttaan, kasvattaa väärään hänen järkensä ja sydämensä, myrkyttää hänet mitä pahimmilla valheilla, pimittää hänen järkensä ja tehdä hänet kykenemättömäksi ihmisyyteen. Ja tätä minä en tahdo... Mutta minä en myöskään tahdo pakoittaa häntä seuraamaan omaa tahtoani, tahdon vaan suojella hänen tahtoaan.

— Kuinka aijot sitten tämän järjestää? mitä on tytön kanssa tehtävä?

— Hänen on annettava kasvaa. Häntä on opetettava, hänen silmänsä on avattavat näkemään totuutta. Ja kun hän on täyttänyt kaksikymmentä vuotta saa hän itse päättää kumpi on oikeassa, sinäkö vai minä, hän saa lukea katkismusta ja käydä ripillä, jos se hänen mielestään on järkevää ja johdonmukaista.

Silloin Geneviève kiivastui.

— Sinä olet aivan hullu. Sinä sanot lapsen kuullen semmoisia asioita että saan hävetä puolestasi, niin järjettömiä ne ovat.

Markus kadotti vuorostaan kärsivällisyytensä.

— Järjettömiä, vaimo raukkani, sinun oppisi ovat järjettömiä. Ja minä en salli lapseni ymmärrystä turmeltavan moisilla järjettömyyksillä.

— Ole vaiti, ole vaiti! huusi Geneviève. Et tiedä mitä riistät minulta puhuessasi noin. Oi, kaiken rakkauteni sinuun, kaiken onnemme, jota vielä koetin pelastaa!... Kuinka voimme ymmärtää toisiamme, jos sanoilla on eri merkitys meille, jos se mitä sinä pidät järjettömänä minun silmissäni on taivaallista, iankaikkista?... Missä on nyt sinun johdonmukaisuutesi? Kuinka voi Louise valita meidän mielipiteittemme välillä, jos et salli minun nyt selittää hänelle niitä?... Minä en kiellä sinua opettamasta häntä mielesi mukaan, mutta tahdon myös antaa lukea katkismusta.

Markus alkoi jo horjua.

— Tunnen teorian: lapsi on isän ja äidin, mutta hänelle täytyy samalla säilyttää oikeus vapaaseen valintaan myöhemmin. Mutta pysykö tämä oikeus koskemattomana kun uskonnollinen kasvatus, joka lisää perinnöllisen katolilaisuuden vaikutusta, tekee hänet kykenemättömäksi ajattelemaan ja toimimaan vapaasti? Isälle tehdään vääryyttä, hän saa turhaan puhua järkeä ja totuutta pienelle olenolle, jonka ymmärrys ja sydän turmellaan; ja kun hän kerran on kasvanut kirkon loiston ympäröimänä, kun hänelle on syötetty hirveitä, salaperäisiä järjettömyyksiä, silloin on myöhäistä koettaa herättää hänessä tervettä järkeä, hänen ymmärryksensä on ijäksi turmeltu.

— Jos sinulla on isän oikeus, toisti Geneviève kiivaasti, niin on minulla äidin oikeus, eikö niin? Sinä et

saa riistää minulta tytärtäni kymmenvuotiaana, kun hän vielä tarvitsee minua. Se olisi hirveää, minä olen kunniallinen nainen ja minä tahdon kasvattaa Louisen myös kunnialliseksi naiseksi... Hänen täytyy mennä rippikouluun. Minä vien hänet itse sinne, jos ei muu auta.

Markus oli noussut seisomaan ja hän teki kiivasta vastustusta ilmaisevan liikkeen, mutta sai hillityksi vihastuneet sanat, joiden seurauksena olisi ollut täydellinen ero. Mitä sanoa ja mitä tehdä? Hän antoi myöten niin kuin aina ennenkin, ajatellessaan hävitetyin kotinsa hirveätä kurjuutta, alituisesti kidutukseksi muuttunutta onneaan. Hän rakasti yhä tuota naista, joka osoitti olevansa ahdasmielinen ja ennen kaikkea itsepäinen, hän tunsu yhä huulillaan hänen suudelmansa, eikä hän voinut tehdä olemattomiksi heidän avioliittonsa ensimmäisiä onnellisia aikoja, kaikkia niitä vahvoja, häviämättömiä siteitä, jotka he silloin olivat solminneet, lasta, jossa he molemmat ikäänkuin olivat sulautuneet yhdeksi, joka nyt oli heidän riitonsa aiheena. Tässä oli umpisokkelo, josta hän ei päässyt mihinkään, samoin kuin oli käynyt monen ennen häntä. Ellei hän tahtonut käyttäytyä säälimättömästi, riistää tytärtä äidiltä, kärsiä joka päivä uudistuvaa surua ja hävittää kotinsa, ei hänellä ollut ainoatakaan mahdollista ja käytännöllistä toimintakeinoa. Hänen hyvä ja lempeä luonteensa oli kykenemätön osoittamaan tuohon taisteluun tarvittavaa kylmää tahdonlujuutta, taisteluun, jossa hänen ja hänen omaistensa sydämmet vuotaisivat verta. Tällä alalla hän tunsu olevansa edeltäpäin voitettu.

Louise oli tähän saakka ääneti ja liikkumatta kuunnellut äitinsä ja isänsä riitaa keskeyttämättä. Huomatessaan että hänen vanhempansa eivät enää olleet sovussa keskenään, oli hän suurilla ruskeilla silmillään katsellut vuorotellen kumpaistakin ja hänen katseissaan oli ilmaantunut yhä kasvava tuskallinen hämmästys.

— Mutta, isä, sanoi hän vihdoinkin, katkaisten rasittavan hiljaisuuden, miksi et tahdo antaa minun mennä rippikouluun?

Hän oli sangen suuri ikäisekseen, hänen kasvonsa olivat lempeät ja rauhalliset ja niissä oli sekä Duparquein että Fromentien piirteitä. Ensinmainituilta oli hän saanut pitkulaiset kasvot ja itsepäisen, vahvan leuvan, jälkimmäisiltä taas korkean otsan, järjen ja terveen tahdon tuntomerkin. Hän oli vasta lapsi, mutta hänessä ilmaantui jo vilkas käsityskyky ja totuuden rakkaus, joka saattoi hänet lakkaamatta kyselemään isältään kaikenlaisista asioista. Hän jumaloi isäänsä ja rakasti myös suuresti äitiään, joka piti hellää huolta hänestä.

— Luuletko sitten, isä, jatkoi hän, että uskoisin jos minulle kerrotaisiin järjettömiä asioita rippikoulussa?

Markus ei voinut pidättää hymyilyä.

— Sinun täytyy uskoa niitä, olkoot ne sitten järjettömiä tai ei.

— Mutta sinähän selität minulle ne?

— Ei, lapseni, ne ovat ja niiden täytyy olla selittämättömiä.

— Selitäthän sinä minulle kaikki mitä kysyn sinulta kun tulen neiti Rouzairen luota ja kun en ole ymmärtänyt... Sinun avullasi olen päässyt ensimmäiseksi luokallani.

— Kun palaat apotti Quandieun luota, en voi mitään sinulle selittää, sillä katkismuksen totuudeksi väitettyjen oppien ytimenä on se, että järkemme ei voi niitä käsittää.

— Oh! sehän on kummallista!

Louise oli hetken ääneti, katseet luotuina etäisyyteen seisoivat hän vaipuneena syviin mietteisiin. Sitten lausui hän ääneen ajatuksensa,

— Se on kummallista, kun minulle ei ole selitetty jotakin, ja kun en ole ymmärtänyt sitä, en muista siitä mitään, on aivan niinkuin sitä ei olisikaan. Minä suljen silmäni, enkä näe mitään, kaikki on mustaa. Silloin minun onkin turha ponnistella, jään kumminkin viimeiseksi.

Hän oli suloinen totisine ilmeineen. Vaikka vasta lapsi kulki hän vaistomaisesti kaikkea hyvää, selvää ja järkevää kohden. Kun tahdottiin painaa hänen mieleensä asioita, joita hän ei käsittänyt tai jotka hänestä tuntuivat pahoilta, oli hänellä tapana hymyillä rauhallisesti, ettei loukkaisi ihmisiä, mutta oli kuitenkin varmasti päättänyt olla muistamatta niitä.

Geneviève keskeytti hänet tyytymättömänä ja hiukan hermostuneesti.

— Jos ei isäsi tahdo selittää sinulle katkismusta, niin teen sen minä.

Louise meni heti äitinsä luo ja syleili häntä hellästi ikäänkuin peläten loukkaneensa häntä.

— Niin, äiti, sinä kyselet minulta läksyni. Sinä tiedät, että mielelläni tahdon oppia.

Sitten lisäsi hän iloisella äänellä, kääntyen isänsä puoleen.

— Kas niin, isä, sinä voit laskea minut rippikouluun ja saatpa nähdä, että osaan käyttää sitä hyväkseni, sinähän olet itse sanonut, että täytyy oppia kaikki, jotta voimme paremmin valita.

Markus antoi taas myöten, sillä hänellä ei ollut voimaa eikä keinoa tehdä toisin. Hän moitti heikkouttaan, mutta ei voinut lakata rakastamasta ja olemasta heikko vielä hävitetyssä kodissaankin, jossa taistelu päivä päivältä tuli kiivaammaksi. Hiukan toivoa herätti hänessä vielä Louise, joka oli niin järkävä, niin hellä ja joka koetti estää riitoja isänsä ja äitinsä välillä. Mutta voiko hän luottaa siihen mitä sellainen lapsi sanoi, joka oli vielä liian nuori voidakseen punnita sanojaan? Eikö häntä lopuksi riistettäisi häneltä, niinkuin niin usein tapahtui? Ja hän suri, hän kidutti itseään, ja oli etupäässä suutuksissaan itselleen ajatellessaan peloittavaa tulevaisuutta.

Pian oli sattuva tapaus, joka oli tekevä eron täydelliseksi. Vuodet olivat vierineet ja Markuksen kouluun oli tullut uusia oppilaita. Hänen lempioppilaansa Sébastien Milhomme, joka jo oli täyttänyt viisitoista vuotta, valmistautui hänen neuvostaan Beaumontin normaalikouluun, saatuaan päästötodistuksen. Neljä muuta oppilasta oli myöskin päässyt koulusta tällä todistuksella varustettuina, molemmat Doloirit, Auguste ja Charles ja molemmat Savinit, kaksoispojat Achille ja Philippe. Auguste oli ruvennut muurariksi niin kuin isänsä, Charles taas oli mennyt lukkosepän oppiin. Savin ei ollut tahtonut kuulla Markusta, joka kehoitti häntä antamaan poikiensa tulla opettajiksi, sillä hän ei sanonut tahtovansa nähdä heidän kuolevan nälkään tuossa kiittämättömässä, häpeällisessä ja halveksitussa ammatissa; ja hän oli ollut hyvin ylpeä pannessaan Achillen työhön erään kaupungin käsityöläisen luo ja hän toivoi löytävänsä toisen pienen toimen Philippelle. Kovapäinen Fernande Bongard ei ollut saanut todistusta ja oli rauhallisesti ryhtynyt maatyöhön isänsä tilalla, mutta hän oli kumminkin valistuneempi kuin vanhempansa. Useita tyttöjä oli samoin päässyt neiti Rouzairen koulusta: veljeänsä etevämpi Angèle Bongard oli saanut päästötodistuksen, hän oli kunnianhimoinen ja viekas ihminen, osasi hyvin laskea ja toivoi voivansa parantaa asemaansa: kuusitoista vuotias Hortense Savin ei ollut vielä saanut todistustaan, hän oli kaunis, tumma tyttö, sangen jumalinen ja umpimielinen, hän oli Neitsyt Marian tytär, ja isä haaveksi hänelle rikasta kosijaa. Huhu tiesi kertoa hänestä ikäviä juttuja, sanottiinpa hänen olevan raskaanakin ja saattavan päivä päivältä yhä vaikeammin salata sitä. Uusia oppilaita oli tullut Markukselle vanhojen sijaan, sukupolvien lakkaamatta nousevassa virrassa; pieni Léon Savin, jota rakastettava rouva Savin oli imettänyt Simonin jutun aikana, ja Jules Doloir, joka oli syntynyt jutun jälkeen ja nyt äskettäin oli täyttänyt seitsemän vuotta. Myöhemmin tulisivat vuorostaan hänen kasvattamiensa lasten lapset, ja jos hänen annettaisiin olla paikallaan, kasvattaisi hän vielä ehkä heitäkin ja veisi siten edistävän ihmiskunnan vielä yhden askeleen eteenpäin opin tiellä.

Mutta eräs uusi oppilas, jonka Markus oli tahtonut kouluunsa, tuotti hänelle paljon ikävyyksiä. Se oli pieni yksitoista vuotias Joseph, Simonin poika. Ensi alussa hän ei ollut uskaltanut panna tätä alttiiksi toisten lasten pahoille sanoille ja lyönneille. Mutta vihdoin oli hän, toivoen että intohimot jo olisivat tyyntyneet, päättänyt koettaa, hän oli pyytänyt häntä rouva Simonilta ja Lehmanneilta ja luvannut tarkasti pitää silmällä heidän rakasta pienokaistaan. Siitä oli nyt kulunut kolme vuotta ja hän oli vihdoin saanut aikaan toverillisen suhteen Josephin ja muiden oppilaittensa välille, vaikka nämä alussa olivat kaikella tavalla vainonneet häntä. Markus oli asettanut hänet eläväksi esimerkiksikin, opettaakseen kärsivällisyyttä, arvokkaisuutta ja hyvyttä. Joseph oli sangen kaunis lapsi, hänessä yhtyivät äidin tavaton kauneus ja isän terävä järki ja hän oli vakava ja suljettu, ikäänkuin ennen aikojaan kypsytynyt tuon hirveän jutun kautta, josta hänelle oli täytynyt kertoa. Hän työskenteli synkällä innolla, ikäänkuin olisi hän tahtonut aina olla ensimmäinen luokallaan, voidakseen tämän voiton avulla kohota häväistysten yläpuolelle. Hänen unelmansa, hänen nimenomainen toivonsa, jota Markus kaikin tavoin koetti vahvistaa, oli kerran tulla opettajaksi, tällä tavoin ikäänkuin puhdistakseen isänsä kunnian. Tuon teräväpäisen ja kauniin lapsen salainen into ja vakavuus olivat varmaankin liikuttaneet pikku Louisea. Joseph oli täsmälleen kolme vuotta häntä vanhempi ja he tulivat pian parhaiksi ystäviksi, molemmat olivat onnellisia saadessaan olla yhdessä. Joskus Markus piti pojan luonaan koulutuntien jälkeen ja joskus hänen sisarensa Sarah tuli häntä hakemaan, jolloin Sébastien Milhomme, joka myöskin oli jäänyt sinne, yhtyi heidän seuraansa. Nuo neljä lasta leikkivät yhdessä joutumatta koskaan riitaan, he olivat aina samaa mieltä kaikista asioista. Useita tunteja saattoivat nuo kaksi pientä paria lukea toisilleen kertomuksia, leikata kuvia ja juosta ympäri niinkuin irti päässeet vasikat. Kymmenvuotias Sarah, jota äiti ei uskaltanut laskea kouluun, oli suloinen, lempeä ja hyvä tyttö: viisi vuotta häntä vanhempi Sébastien oli hänelle niinkuin hellä vanhempi veli, ja hän nauroi iloisesti kun Sarah hyppäsi hänen selkäänsä tahtoen häntä hevosekseen. Geneviève yksin oli vihainen siitä että lapset tulivat hänen kotiinsa. Hän sai siitä uuden vihan synn puolisoaan vastaan. Miksi toi hän koko tuon juutalaisjoukkueen heidän kotiinsa? Hänen tyttärensä ei tarvinnut tuottaa itselleen häpeää seurustelemalla inhoittavan pahantekijän lasten kanssa. Siinä oli uusi riidan syy puolisoien välillä.

Eräänä iltana kun lapset leikkivät yhdessä koulutuntien jälkeen, tapasi Sébastienin äkillinen

pahoinvointi. Markus vei hänet kotiin ja hän hoiperteli kuin juopunut. Seuraavana päivänä täytyi hänen jäädä vuoteeseen ja hän sai ankaran lavantaudin, joka kolmen viikon ajalla piti häntä elämän ja kuoleman rajalla. Hänen äitinsä, rouva Alexandre, sai viettää hirveitä hetkiä, hän ei liikahtanutkaan rakkaan poikansa sairavuoteen äärestä eikä käynyt enään kaupassa. Sitä paitsi hän olikin Simonin jutun jälkeen yhä enemmän vetäytynyt pois siitä, antaen kälynsä, rouva Edouardin, molempien eduksi hoitaa yhteisiä asioita. Viimemainittu, joka oli mies heidän yhtiössään, olikin kirkollisten voiton jälkeen ikäänkuin itsestään joutunut johtajaksi. Samalla kun rouva Alexandre ja hänen poikansa Sébastien, joka valmistautui normaalikouluun, riittivät turvaamaan paperikaupalle alkeiskoulun ostajapiirin, koetti hän voitokkaasti laajentaa heidän toista ostajapiiriään, uskonnollista enemmistöä, käyttäen apunaan poikaansa Victoria, joka oli päässyt veljien koulusta. Kirjakauppa klassillisine teoksineen, koulutauluineen, rukouskirjoineen, kuvineen ja sanomalehtineen oli siis avoinna kaikille puolueille. Seitsemäntoista vuotias Victor, joka ei ollut saanut päästötodistusta, oli suuri, hartiakas poika, hänellä oli suuri pää, kovat kasvot ja tuimat silmät. Hän oli aina ollut huono oppilas ja hän tahtoi mennä sotapalvelukseen ja tulla kenraaliksi, niinkuin lapsuudessaan, kun hän leikki sotamiestä ja ryntäsi serkkunsa Sébastienin kimppuun. Odottaessaan laillista ikää eleli hän tyhjäntoimittajana ja koetti välttää äitinsä valvontaa, sillä hän inhosi paperin ja kynien kauppaa ja kuljeskeli mieluummin pitkin Mailleboisin katuja, mukanaan eräs toinen veljien oppilas. Polydor, tientekijä Souquetin poika ja Pélagien, rouva Duparquen vanhan palvelijattaren veljenpoika. Viimemainittu kalpea, umpimielinen ja tavattoman laiska poika, aikoi ruveta munkiksi ollakseen mieliksi tädilleen, jolta hän siten sai kaikellaisia makupalvoja. Samalla piti hän sitä erinomaisena keinona, millä pääsi särkemästä kiviä teillä, niinkuin hänen isänsä teki ja etenkin vapautui sotapalveluksesta, joka häntä kauhistutti. Victorilla ja Polydorilla, jotka muuten olivat niin erilaisia, oli yhteistä se, että he tahtoivat aamusta iltaan kuljeskella kädet housuntaskuissa, puhumattakaan pienistä tehtaantöistä, joita he tapasivat Verpillen rantojen pitkässä ruohikossa. Sébastienin vaarallisen sairauden aikana ei hänen äitinsä, rouva Alexandre, enää ollenkaan käynyt puodissa, jossa rouva Edouard yksin, tietämättä missä poikansa Victor oleskeli, hoiti innokkaasti kauppaa, ja iloitsi hyvistä tuloista.

Joka ilta Markus kävi tiedustelemassa rakkaimman oppilaansa vointia ja hän sai siten päivä päivältä seurata tärisyttävää näytelmää, äidin kauheata tuskaa kun tämä joka hetki näki kuoleman uhkaavan lastaan. Kalpeakasvoinen, lempeä rouva Alexandre, joka intohimoisesti oli rakastanut miestänsä, oli leskeksi tultuaan ikäänkuin sulkeutunut luostariin, tuhlaten kaiken intohimonsa tuolle lapselle, joka oli vaalea ja lempeä kuin hän itse. Ja äitinsä hyväilemä ja hemmottelema Sébastien rakasti puolestaan häntä, osoitti hänelle lapsellista jumaloimista, niinkuin taivaalliselle äidille, jonka suuria hyviätöitä hän ei koskaan voinut palkita. Heitä yhdisti vahva hellyyden side, tuollainen ääretön rakkaus, jossa kaksi olentoa sulautuu toisiinsa siihen määrin, että toinen ei voi jättää toista riistämättä häneltä sydäntä rinnasta. Kun Markus saapui pieneen, välikerroksessa sijaitsevaan, synkkään ja kuumaan huoneeseen, huomasi hän rouva Alexandren olevan syvästi liikuttetun ja itkemäisillään, mutta koettavan kuitenkin hymyillä pojalleen, joka oli laihtunut ja aivan polttavan kuuma.

— No, rakas Sébastien, voitte kai paremmin tänään?

— Oi, en, herra Froment, en voi hyvin, en ollenkaan hyvin.

Hän jaksoi tuskin puhua, ja ääni oli hiljainen ja lyhyt. Mutta vapiseva äiti huudahti iloisesti:

— Älkää uskoko häntä, herra Froment, hän voi paljon paremmin, pian hän tulee terveeksi.

Saattaessaan opettajaa käytävään hän puhkesi sanomaan, suljettuaan oven:

— Oi! Jumalani! hän on mennyttä, lapsi raukkani on mennyttä! Eikö se ole hirveätä, niin kaunis ja vahva poika? Voi kuinka hän on muuttunut, kasvoissa ei ole enää muuta jälellä kuin silmät!... Jumalani! Jumalani! minä tunnen kuolevani hänen kanssaan!

Hän tukahutti huutonsa, kuivasi kiireesti kyynelensä ja palasi, tavallinen hymynsä huulilla, sairaan huoneeseen, jossa hän vietti kaiken aikansa aivan yksin, ummistamatta silmiään, taistellen kuoleman kanssa.

Kun Markus eräänä iltana astui sairaan huoneeseen, makasi äiti polvillaan vuoteen vieressä ja nyyhkytti, kasvot kätkeytyinä lakanaan. Hänen poikansa ei enää voinut kuulla häntä, sillä hän oli edellisestä illasta ollut tajuton, tauti oli voittanut hänet. Ja hillitsemättä itseään vaikeroi äiti hirveässä tuskassaan.

— Lapseni, lapseni!... Mitä olen tehnyt, miksi ryöstetään minulta lapseni?... Lapsi, joka oli niin hyvä, joka oli minulle kaikki kaikessa, samoin kuin minä olin hänelle... Mitä olen tehnyt? mitä olen tehnyt?

Hän nousi, tarttui Markuksen käsiin ja puristi niitä kiihkeästi.

— Sanokaa minulle te, joka olette niin oikeudenmukainen... Onhan mahdotonta että täytyy kärsiä

näin, jos ei ole mihinkään syypää... Olisi hirveää tulla näin rangaistuksi, kun ei ole mitään pahaa tehnyt... Eikö totta, eikö totta? Tämä ei voi olla muu kuin sovitusuhri, ja jos se olisi totta, Jumalani! jospa tietäisin, jospa tietäisin!

Hän näkyi olevan hirveän sisällisen taistelun vallassa. Viime aikoina oli alituinen tuska ahdistanut häntä. Kysymyksessä olevana päivänä hän ei kuitenkaan vielä puhunut, mutta seuraavana riensi hän Markusta vastaan, ikäänkuin pian tehdäkseen lopun ahdistuksestaan. Sébastien makasi vuoteellaan tuskin hengittäen.

— Kuulkaa, herra Froment, minun täytyy tunnustaa teille. Lääkäri läksi juuri täältä, lapseni on kuoleva, hän voi pelastua ainoastaan ihmeen kautta... Minun paha työni tukehuttaa minut. Olen ruvennut uskomaan että itse murhaan lapseni, että minua hänen kuolemallaan rangaistaan siitä että muinoin valehtelin ja myöhemmin pysyin valheessani saadakseni olla rauhassa, samalla kun viaton kärsi kauheinta kidutusta... Oi! mikä taistelu onkaan raadellut minua viime päivinä!

Markus kuunteli hämmästyneenä, uskaltamatta vielä ymmärtää.

— Se koskee, herra Froment, onnetonta opettaja Simonia, joka tuomittiin pikku Zéphirinin raiskauksesta ja murhasta. Hän on ollut nyt enemmän kuin kahdeksan vuotta rangaistussiirtolassa ja te olette usein kertoneet minulle, kuinka hän saa kärsiä siellä julmuuksia, joista kuuleminen jo tekee minut aivan sairaaksi... Olisin tahtonut puhua, niin! minä vakuutan teille, useita kertoja olin keventämäisilläni sydäntäni, sillä omantunnon vaivat ahdistivat minua. Mutta olin raukkamainen, ajattelin lapseni rauhaa ja kaikkia ikävyyksiä, joita hänelle tuottaisin... Kylläpä olin ymmärtämätön, minä olin vaiti hänen onnensa tähden ja nyt vie hänet kuolema minulta, aivan varmaan sen vuoksi, että en puhunut!

Hän teki epätoivoisen liikkeen ikäänkuin ikuinen oikeus olisi musertanut hänet.

— Minun täytyy saada se teille sanotuksi, herra Froment. On ehkä vielä aikaa, ehkä säälii oikeus minua, kun korjaan vikani... Muistattehan tuon kirjoituskaavan, jota on niin paljon etsitty. Rikoksen jälkeisenä päivänä Sébastien sanoi teille, että hän oli nähnyt sellaisen serkullaan Victorilla, joka vasten kieltoa oli tuonut sen veljien koulusta: ja se oli totta. Mutta samana päivänä meitä peloitettiin siihen määrin, että kälyni pakoitti Sébastienin valehtelemaan ja sanomaan että hän oli erehtynyt... Kauvan aikaa myöhemmin löysin tuon kaavan, joka oli unehtunut vanhan vihon sisään ja samaan aikaan Sébastien, jota valhe oli ruvennut vaivaamaan, tunnusti sen teille. Kun hän kertoi minulle tunnustuksestaan, valtasi minut pelko ja minä valehtelin vuorostani, valehtelin hänelle rauhoittaakseni hänen mieltänsä ja sanoin, että paperia ei enää ollut olemassa, että olin hävittänyt sen. Ja tämä on varmaan se pahatyö, josta minua rangaistaan; paperi on vieläkin tallessa, sillä en koskaan uskaltanut hävittää sitä, sen verran oli minulla rehellisyyttä jälellä. Odottakaa, herra Froment, annan sen teille! vapauttakaa minut tuosta hirveästä paperista, se juuri tuottaa onnettomuutta ja kuolemaa taloomme!

Hän riensi kaapille ja otti sieltä liinakasan alta Victorin vanhan kirjoitusvihon, jonka sisässä kirjoituskaava oli kahdeksan vuotta ollut piilossa. Selvästi liikutettuna Markus katseli sitä. Tuossa oli siis paperi, jonka hän oli luullut hävitetyksi, tuossa oli vihdoinkin kauan etsitty todistuskappale! Hänellä oli kädessään aivan samanlainen kirjoituskaava, kuin se joka oli esiintynyt oikeusjutussa. Siihen oli painettu sanat: "Rakastakaa toinen toistanne", ja sitäpaitsi oli siinä epäselvä nimimerkki, jossa asiantuntijat olivat huomanneet Simonin alkukirjaimet. Olisi nyt vaikea väittää, että kirjoituskaava ei muka ollut veljien koulusta, sillä se oli jäljennetty Victorin vihkoon hänen omalla käsialallaan. Mutta äkkiä Markus tuli kuin häikäistyksi: vasemman puoleisessa yläkulmassa, samassa, joka puuttui rikospaikalta löydetystä kaavasta, näkyi aivan selvästi leima, jolla veljien oli tapana merkitä kaikki heidän koululle kuuluvat esineet. Äkkiä selveni juttu, joku oli repinyt pois kulman Zéphirinin luota löydetystä kaavasta, poistaakseen leiman ja saattaakseen siten oikeuden väärille jälille.

Vapisten tarttui Markus rouva Alexandren käsiin kiitollisuuden ja myötätuntoisuuden valtaamana.

— Oi! rouva, te teette tässä suuren ja kauniin työn, olkoon kuolema armias ja antakoon teille poikanne takaisin!

Samassa huomasi he, että Sébastien, joka edellisestä illasta saakka oli ollut tajuttomana, oli aukaissut silmänsä ja katseli heitä. He hämmästyivät siitä. Sairas tunsikin Markuksen, mutta hän houraili vielä ja sopersi matalalla äänellä: — Herra Froment, kuinka kaunis ilma! minä nousen ylös ja tulen kanssanne koululle auttamaan teitä opetuksessa.

Syvästi liikutettuna suuteli äiti häntä.

— Oi! parantunut, parantunut, lapseni! ja tästä lähtien emme koskaan valehtele, olemme aina hyviä ja rehellisiä.

Kun Markus läksi huoneesta, huomasi hän että rouva Edouard, kuullessaan puheltavan, oli tullut yläkertaan ja oli kuullut koko kohtauksen. Hän oli nähnyt Markuksen pistävän Victorin vihon ja kirjoituskaavan povitaskuunsa. Äänettömänä hän laskeutui alas portaita, mutta puodissa hän pysäytti Markuksen.

— Olen hyvin pahoillani herra Froment. Te teette väärin jos tuomitsette meitä, me olemme vain kaksi yksinäistä naisraukkaa, ja ansaitsemme suurella vaivalla vähän vanhainpäivien varaa... En pyydä teiltä takaisin tuota paperia. Te tulette käyttämään sitä hyväksenne, enkä minä voi vastustaa sitä, sen hyvin ymmärrän. Mutta siitä tulee hirveä onnettomuus meille... Pyydän teitä vielä kerran, älkää luulko minua ilkeäksi, jos koetankin suojella kauppaamme.

Hän ei todellakaan ollut ilkeä, vaikka hänellä ei ollut muuta uskoa eikä toivoa kuin pienen paperikaupan menestys. Hän ajatteli jo itsekseen, että jos maallikkokoulu pääsisi voitolle, vetäytyisi hän syrjään, jota vastoin rouva Alexandre pitäisi kauppa, palvelisi ostajia. Mutta se olisi kuitenkin kova kolaus hänen kaupanerolleen ja hänen vallanhimolleen. Ja hän koetti voimiensa mukaan torjua onnettomuutta.

— Te voisitte tyytyä pelkkään kaavaan, näyttämättä poikani vihkoa... Minun mieleeni juolahtaa toinenkin ajatus. Ettekö tahtoisi hiukan parantaa asiaa, sanoa esimerkiksi että minä olen löytänyt kaavan ja antanut sen teille, me tulisimme edulliseen valoon... Silloin me loistolla siirtyisimme teidän puolellemme, varmoina voitostanne.

Huolimatta mielenliikutuksestaan ei Markus voinut olla hymyilemättä.

— Totuudessa, rouvaseni, on vieläkin helpointa ja kunniallisinta pysyä. Te tulette kaikissa tapauksissa sangen kiitettävään valoon.

Rouva Edouard näytti hiukan rauhoittuvan.

— Onko se todella teidän mielipiteenne... Minä puolestani en mitään toivo hartaammin kuin että totuus tulee ilmi, jos me vaan emme saa siitä kärsiä.

Markus oli kohteliaasti vetänyt taskustaan paperit, tahtoen näyttää mitä oli saanut ja rouva Edouard sanoi täydellisesti tuntevansa ne. Samassa saapui Victor, ystävänsä Polydor Souquetin seuraamana tavallisilta retkiltään. Nuorukaiset, jotka kävelivät huolimattomasti ja naureskelivat jollekin yhteiselle kepposelle, vilkaisivat ohikulkiessaan kirjoituskaavaan. Polydor hämmästy suuresti.

— Kas! huusi hän — paperi!

Markus kohotti nopeasti päätään kuullessaan tämän huudahduksen, tuntien että tässäkin voisi saada lisää selvyyttä. Mutta silloin nuorukainen koetti tehdä tunnustuksensa tyhjäksi, muuttuen taas ulkokullatun ja unisen näköiseksi.

— Mikä paperi, te siis tunnette sen?

— Minäkö, en... Minä sanoin sitä paperiksi kun se oli paperi.

Markus ei voinut saada tietää häneltä enempää. Victor taas naureskeli yhä, häntä näytti huvittavan tuo vanha juttu. Aivan oikein, tuossa oli kirjoituskaava, jonka hän ennen muinoin oli tuonut koulusta ja josta pieni, typerä Sébastien oli tehnyt suuren asian. Kun Markus läksi pois, saattoi rouva Edouard hänet kadulle saakka ja pyysi häntä vielä pelastamaan heidät kaikista ikävyyksistä. Hän oli muistanut kenraali Jaroussea, heidän serkkuaan, joka varmaankaan ei olisi tähän tyytyväinen. Hän oli muinoin kunnioittanut heidän taloaan käynnillään, selittääkseen heille, että valhe oli parempi ja kunniaikkaampi kuin totuus, jos isänmaa saisi vahinkoa totuudesta. Jos kenraali Jarousse suuttuisi, niin miten kävisi silloin hänen pojalleen Victorille, joka toivoi setänsä avulla kerran pääsevänsä kenraaliksi niinkuin tämäkin?

Illalla piti Markuksen syödä päivällistä rouva Duparquen luona, jossa hän yhä kävi, sillä hän ei tahtonut antaa vaimonsa aina mennä sinne yksin. Polydorin sana ei mennyt hänen mielestään, hän tunsikin että varma totuus piili sen takana: ja kun hän Genevièven ja Louisen kanssa saapui vanhojen rouvien luo, näki hän keittiön perällä nuorukaisen ja hänen tätinsä Pélagien innokkaasti kuiskailevan keskenään. Vanhat rouvat ottivat hänet niin kylmästi vastaan, että hän arvasi jotakin olevan tulossa. Viime vuosien tapausten jälkeen oli rouva Berthereau, Genevièven äiti, suuresti heikontunut, hän oli melkein aina sairas ja oli vaipunut toivottomaan surumielisyyteen. Mutta isoäiti, rouva Duparque oli, huolimatta seitsemästäkymmenestästä ikävuodestaan, yhä taistelunhaluinen ja ankara ja leppymätön uskossaan. Kun Markus oli päivällisillä hänen luonaan, ei hän koskaan kutsunut muita vieraita, sillä hän tahtoi näyttää millaisessa erikoisasemassa hän Markusta piti. että yhtäaikaan hänen kanssaan oli mahdotonta kutsua kunniallisia ihmisiä. Tällä kertaa niinkuin ennenkin otti siis päivällisiin

osaa ainoastaan perhe, ja rasittava hiljaisuus vallitsi. Vihamielisistä liikkeistä ja etenkin siitä tuimasta tavasta, millä Pélagie tarjosi ruokaa, arvasi Markus että rajuilma uhkasi.

Jälkiruokaan saakka rouva Duparque kuitenkin hillitsi itseään, sillä kunnan porvarinaisena tahtoi hän moitteettomasti täyttää perheen emännän toimen. Kun Pélagie tarjosi hedelmiä, sanoi hän tälle:

— Te voitte antaa veljenpojallenne päivällistä, minä annan siihen luvan.

Vanha palvelijatar vastasi kiukkuisella äänellä.

— Niin, lapsi raukka, hän tarvitseekin hiukan virkistystä, sen väkivaltaisen kohtelun jälkeen, joka on tullut hänen osakseen!

Nyt Markus käsitti asian: vanhat rouvat tiesivät että hän oli löytänyt kirjoituskaavan, Polydor oli heti rientänyt tätinsä luo kertomaan kaikki, tarkoituksessa, jota Markus ei ymmärtänyt, eikä hän voinut pidättää naurua.

— Oh, oh! kuka on väkivaltaisesti kohdellut Polydoria?... Olinkohan se minä Milhomme-rouvien luona, jossa tuo poikakulta aikalailla petkutti minua tekeytymällä tyhmäksi?

Mutta rouva Duparque ei hyväksynyt sitä pilkallista tapaa, jolla Markus käsitteli näin vakavaa asiaa. Osoittamatta suuttumusta alkoi hän puhua kylmällä ankaruudellaan ja tavallisella päättäväisyydellään, joka ei sallinut edes puolustautumista. Oliko mahdollista että hänen Genevièvensä mies vielä tahtoi nostaa kysymyksen inhoittavasta Simonin jutusta? Mokokakin saastainen murhaaja, joka oli oikein tuomittu, joka ei ansainnut vähintäkään sääliä ja jolta olisi pitänyt hakata pää poikki että vihdoinkin olisi päästy tuosta jutusta!... Kuinka väärä olikaan huhu hänen viattomuudestaan, jota pahat ihmiset tahtoivat käyttää hyväkseen hävittääkseen uskonnon ja heittääkseen Ranskan juutalaisten käsiin! Ja nyt Markus, joka itsepäisesti kaiveli tuossa saastaisuuden läjässä, väitti löytäneensä tuon kuuluisan uuden todistuksen, josta niin paljon oli puhuttu! Tuo paperipala oli todella erinomainen keksintö, josta kukaan ei tiennyt mistä ja kuinka se oli löydetty, valehtelevien tai erehtyneiden lapsien juoni.

— Isoäiti, vastasi Markus tynesti, me olimme sopineet olla puhumatta näistä asioista ja nyt te itse aloitate, minun tekemättä pienintäkään viittausta sinne päin. Mitä hyötyä on tästä riidasta? minun vakuutukseni on horjumaton.

— Tunnette siis oikean syyllisen, te aijotte ilmiantaa hänet? kysyi vanha rouva, joka oli aivan suunniltaan.

— Se on selvä.

Silloin Pélagie, joka juuri korjasi pois ruokaa, ei voinut kauvempaa pidättää itseään.

— Veli Gorgias ei ainakaan ole syyllinen, siitä minä vastaan!

Asia selvisi Markukselle äkkiä ja hän kääntyi vanhan palvelijattaren puoleen.

— Mistä sen tiedätte?

— Sillä rikosiltana oli veli Gorgias saattamassa veljenpoikaani Polydoria hänen kotiinsa saakka Jonvillen tiellä, ja hän palasi takaisin koululle ennen yhtätoista, Polydor ja muut silminnäkiäjät todistivat sen oikeuden edessä.

Markus katseli häntä tarkasti ja hänen aivonsa olivat ankarassa työssä. Hänen epäilyksensä muuttuivat varmuudeksi. Hän oli näkevinään veli Gorgian saattavan Polydoria, palaavan takaisin lämpimässä yössä, ja pysähtyvän Zéphirinin avonaisen ikkunan eteen: hän oli kuulevinaan hänen keskustelevan jo puoleksi riisuutuneen lapsen kanssa; sitten veli harppasi matalan akkunalaudan yli varmaankin katsellakseen kuvia; ja äkillinen mielettömyys valtasi hänet nähdessään pienen enkelimäisen raajarikon lapsen valkean ruumiin, hän hyökkäsi lapsen kimppuun, heitti hänet maahan, koettaen estää häntä huutamasta: raiskattuaan ja tukehdutettuaan lapsen läksi hän pois akkunan kautta ja jätti sen auki. Taskustaan oli hän ottanut Petit Beaumontais-lehden, tehdäkseen siitä tukon lapsen suuhun, eikä hämmennyksissään ollut huomannut että kirjoituskaava oli lehden sisässä. Seuraavana päivänä oli isä Philibinin, kun hän ei voinut hävittää koko kaavaa, jonka apuopettaja Mignot jo oli nähnyt, täytynyt tyytyä repäsemään siitä ainoastaan kulman, poistamaan ainakin leiman, täten hävittääkseen varman merkin kaavan omistajasta. Hitaasti ja vakavasti lausui Markus.

— Veli Gorgias on syyllinen, kaikki todistaa sen, ja minä voin sen vannoa!

Kauhistanut vastaväite kuului pöydän ympäriltä. Rouva Duparque oli tukehtumaisillaan. Rouva Berthereau, joka surullisilla silmillään katseli vuorotellen tytärtään ja vävyään, peläten heidän joutuvan

epäsopuun, teki ääretöntä epätoivoa osoittavan liikkeen. Ja samalla kun pikku Louise tarkasti kuunteli isänsä sanoja, nousi Geneviève kiivaasti pöydästä, sanoen.

— Tekisit paremmin jos olisit vaiti... Pian on minun mahdoton olla kanssasi, sillä sinä pakoitat minut vihaamaan itseäsi.

Iltasella, Louisen ja hänen vanhempiansa mentyä levolle, vallitsi pimeässä huoneessa syvä hiljaisuus. Päivällisen jälkeen eivät kumpikaan olleet lausuneet sanaakaan toisilleen. Markus leppyi kuitenkin ensiksi: niinkuin aina ennenkin hänen sydämensä heltyi, sillä hän kärsi kovin heidän epäsovustaan. Mutta kun hän tahtoi hellästi ottaa Genevièven syliinsä, työnsi tämä hänet hermostuneesti luotaan, jonkunmoisen vastenmielisyyden valtaamana.

— Ei, anna minun olla!

Loukattuna vetäytyi Markus pois. Ja raskas hiljaisuus alkoi taas. Pitkän ajan kuluttua sanoi Geneviève.

— En ole vielä kertonut sinulle erästä asiaa... Luulen olevani raskaana.

Syvä, onnellinen mielenliikutus valtasi Markuksen, hän lähestyi puolisoaan ja koetti vielä kerran vetää hänet rinnalleen.

— Oi! rakas vaimoni, mikä hyvä uutinen! Me olemme siis taas toistemme omat!

Silloin Geneviève irroitti itsensä vielä kärsimättömämmällä liikkeellä, ikäänkuin olisi häntä vaivannut tuo mies, tuo puoliso, joka lepäsi hänen vieressään.

— Ei, ei! anna minun olla... Minun on oikein vaikea olla, enkä varmaankaan saa unta, pieninkin liike kiusaa minua... Jos tätä kestää kauemmin, luulen, että meidän täytyy tehdä kaksi vuotta.

He eivät vaihtaneet enää sanaakaan, he eivät puhuneet enää Simonin jutusta eivätkä tuosta niin odottamatta ilmoitetusta raskaudesta. Heidän raskas hengityksensä ainoastaan kuului huoneen kuolleessa pimeydessä. Ei kumpainkaan nukkunut, mutta heidän levottomat ja tuskalliset ajatuksensa pysyivät niin vieraina toisilleen, kuin olisivat he kuuluneet kahteen eri maailmaan, joita tuhannet penikulmat eroittavat toisistaan. Oli ikäänkuin hiljaisia nyyhkytyksiä olisi kuulunut kaukaa synkästä yöstä, joka itki heidän rakkauttaan.

IV.

Mietittyään muutamia päiviä mitä tekisi kirjoituskaavalla, päätti Markus pyytää Davidia tulemaan eräänä iltana Lehmannien luo, Trou-kadulle.

Lähes kymmenen vuotta olivat Lehmannit eläneet yleisen kirouksen alaisena pienen, koston ja ikäänkuin kuolleen talonsa turvassa. Kun juutalaisviholliset ja kirkolliset roskajoukot uhkasivat heidän kauppaansa, sulkivat he akkunaluukut, työskennellen kahden savuavan lampun valossa. Kaikki heidän Mailleboisissa asuvat entiset ostajansa, heidän omat uskolaisensakin olivat hyljänneet heidät ja he elivät ainoastaan valmistamalla vaatteita Pariisin suurille myymälöille: tätä raskasta ja huonopalkkaista työtä varten täytyi vanhan Lehmannin ja hänen surkean vaimonsa istua kumarassa työpöydällään neljätoista tuntia päivässä, ja he saivat siitä tuskin leivän itselleen, tyttärelleen Rachelille ja Simonin lapsille; kaikki viisi elivät he synkässä kurjuudessa ilman iloa, ilmaa toivoa. Nytkin vielä, näin monen vuoden kuluttua sylkäsivät ohikulkijat heidän porttinsa ulkopuolella, inhoten ja kammoen tuota saastaista luolaa, jonne huhun mukaan Zéphirinin veri oli tuotu aivan lämpimänä, jotakin noitatempua varten. Tätä hirveää kurjuutta, tätä suurta tuskaa lisäsivät vielä Simonin, onnettoman rangaistusvangin kirjeet, jotka tulivat yhä harvinaisemmiksi ja yhä lyhyemmiksi, osoittaen että viaton hitaasti lähene loppuaan.

Nämä kirjeet yksin voivat vielä irroittaa Rachelin siitä horrostilasta, jossa hän tavallisesti vietti aikansa. Hänen suuresta kauneudestaan ei ollut muuta jäljellä kuin kyynelten hävittämät rauniot. Ainoastaan lapset kiinnittivät hänet vielä elämään: Sarah, jota hän vielä piti luonaan, uskaltamatta panna häntä alttiiksi pahojen ihmisten häväistyksille: ja Joseph, joka jo ymmärsi kaikki ja jota Markus suojeli koulussaan. Kauvan aikaa oli isän hirveää kohtaloa pidetty heiltä salassa. Mutta vihdoinkin pakoitettuja sanomaan heille totuus, jotta heidän ei tarvitsisi tuskallisilla arveluilla vaivata pientä päätään. Ja kun nyt saapui kirje rangaistussiirtolasta, luettiin se heidän kuullen; tässä ankarassa

koulussa kehittyi heidän heräävä ymmärryksensä. Kirjeen luettua syleili äiti heitä aina ja kertoi heille ettei koko maailmassa ollut rehellisempää, jalompaa, suurempaa miestä kuin heidän isänsä. Hän vannoi heille hänen viattomuutensa, hän kertoi heille niistä hirveistä tuskista joita hän sai kärsiä, hän ennusti heille että hän kerran pääsisi vapaaksi, saisi takaisin kunniansa ja otettaisiin riemuhuudoilla vastaan; ja tämän päivän tähden pyysi hän heitä rakastamaan ja kunnioittamaan isäänsä, osoittamaan hänelle hellyyttä, joka saisi hänet unohtamaan vuosia kestävät kidutukset. Mutta eläisikö hän tuohon totuuden ja oikeuden päivään saakka? Sekin oli jo ihme, että hän ei vielä ollut sortunut eläessään noiden raakalaisten joukossa. Siihen oli tarvittu tavatonta siveellistä pontevuutta, koko hänen kylmäverinen vastustusvoimansa ja tasapainoinen ja johdonmukainen luonteensa. Viimeiset kirjeet olivat kuitenkin huolestuttavampia, hänen voimansa olivat lopussa, hän oli murtunut ja sairasti kuumetta. Rachelin pelko lisääntyi siihen määrin, että hän, vaikka tavallisesti olikin niin toimeton, päätti keneltäkään neuvoa kysymättä eräänä aamuna lähteä parooni Nathanin luo, joka oli kesää viettämässä Sangleboeufien luona Désiradessa. Hän oli ottanut miehensä viimeisen kirjeen mukaansa ja aikoi näyttää sitä paroonille, pyytäen häntä, kunnioitettua juutalaista raharuhtinasta, käyttämään korkeaa vaikutusvaltaansa kidutetun rangaistussiirtolan kärsimysten johdosta kuolemaisillaan olevan juutalaisen hyväksi. Hän palasi sieltä itkien ja vavisten, ikäänkuin se olisi ollut häikäisevä ja peljättävä paikka. Hän ei edes tarkalleen muistanut, mitä hänelle oli tapahtunut. Parooni oli ottanut hänet vastaan ankara ilme kasvoillaan, vihoissaan hänen rohkeudestaan. Hän oli ehkä ollut tyttärensä, kalpean ja jäykkäkasvoisen kreivitär Sangleboeufin seurassa. Rachel ei olisi tarkoin voinut sanoa kuinka hänet oli ajettu pois, häntä oli kohdeltu kuin kerjäläisvaimoa, jolle ei mitään anneta. Sitten oli hän huomannut olevansa ulkona, silmät niiden äärettömien rikkauksien huikaisemana, joita hän oli nähnyt ihmeteltävässä Désiradessa, komeine saleineen, suihkulähteineen ja kauniine kuvapatsaineen. Tämän onnistumattoman yrityksen jälkeen oli hän vaipunut takaisin synkkään odotukseensa, ja surupuvussaan, ihmisten ja olosuhteiden vainoomana, näytti hän olevan ainoastaan elävä, äänetön vastalause kaikkeen tähän vääryyteen! Tässä kärsimysten ja kurjuuden rasittamassa talossa toivoi Markus apua ainoastaan Davidilta, jonka järki oli niin selvä ja luonne niin totinen ja luotettava. Veljensä tuomion jälkeen, siis lähes kymmenen vuotta, oli hän työskennellyt kärsivällisesti ja uupumatta koskaan epätoivoon, vaikka hänen työnsä oli täynnä vaikeuksia. Hän oli yhä vakuutettu Simonin viattomuudesta ja hän uskoi varmasti että se kerran tulisi ilmi; ja hän toimitti tehtävänsä täydellisessä salaisuudessa, ihailtavalla selvyydellä ja johdonmukaisuudella, käyttäen viikkoja, kuukausia päästäkseen askeleenkaan eteenpäin, antamatta minkään häiritä itseään. Hän oli heti käsittänyt että hän tehtävänsä tarvitsi jonkun verran rahaa. Hän olikin jakanut elämänsä kahteen osaan, ryhtyen myöskin käyttämään hyväkseen parooni Nathanilta vuokraamiaan hiekka- ja piikivikaivoksia. Kaikki ihmiset luulivat että hän itse hoiti liikettään, vaikka se todellisuudessa olikin luotettavan työnjohtajan käsissä. Taitavasi käytettyinä nämä tulot riittivät hänen toiseen ja todelliseen tehtävänsä, lakkaamattomaan totuuden etsimiseen. Häntä pidettiin saitanakin, häntä syytettiin siitä että ei auttanut kälyään eikä puutteen alaisia Lehmanneja, vaikka ansaitsi suuria summia. Kerran oli hän vähällä menettää kaivosalueensa: Sangleboeufit uhkasivat häntä nimittäin oikeusjutulla, johon heitä silminnähävästi oli isä Crabot kehoittanut: sillä hän tahtoi karkoittaa maasta tai ainakin tehdä vaarattomaksi tuon äänettömän ja toimeliaan Davidin jonka hän aavisti salaisuudessa lakkaamatta toimivan. Kaikeksi onneksi oli parooni Nathanin tekemä vuokratous olemassa, ja David voi jatkaa piikivien ja hiekan kaivattamista, josta hän sai tehtävänsä tarvittavat varat. Hänen ponnistuksensa olivat kauvan aikaa tarkoittaneet presidentti Gragnonin laitonta tiedonantoa valamiehille neuvottelusalissa. Loppumattomien tutkimusten jälkeen oli hän suunnilleen päässyt selville tapauksesta: epäilyksiin joutuneet valamiehet olivat kutsuttaneet luokseen presidentin, tahtoen kysyä hänen neuvoaan rangaistuksen määräämisen suhteen; hän oli silloin heidän epäilyksiään poistaakseen luullut voivansa näyttää heille erään Simonin vanhan kirjeen, jonka hän juuri silloin oli saanut käsiinsä: tämän eräälle ystävälle osoitetun kirjeen sisältö oli aivan merkityksetön, mutta siinä oli jälkikirjoitus, jonka alla sanottiin olevan aivan samallaisen nimimerkin kuin kirjoituskaavassa. Tämä todistus, joka oli ilmestynyt viimeisessä hetkessä syytetyn ja hänen puolustajansa tietämättä, oli aivan varmaan aiheuttanut tuomion. Mutta kuinka voisi David näyttää kaiken tämän todeksi? Kuinka saattaa jonkun valamiehistä ilmaisemaan totuuden, jolloin juttu aivan varmaan olisi otettu uudestaan esille? Sitä paitsi oli David vakuutettu siitä, että jälkikirjoitus ja nimimerkki olivat väärät. Hän oli kauvan aikaa koettanut vaikuttaa juryn esimieheen arkkitehti Jacquiniin, joka oli horjumattoman rehellinen ja uskonnollinen mies; ja hän luuli vihdoinkin onnistuneensa herättämään epäilyksiä hänen mielessään, osoittamalla hänelle että tiedonanto sellaisten asianhaarojen vallitessa oli laitton. Jos hän voisi todistaa että jälkikirjoitus oli väärä, ilmoittaisi hän heti asian. Kun Markus tuli Trou-kadulle tapaamaan Davidia, oli kauppapuoti suljettu ja talo kuin kuollut. Varovaisuuden vuoksi oli perhe vetäytynyt puotikamariin, jossa Lehmann ja hänen vaimonsa vielä työskentelivät lampun valossa: täällä Markus kertoi suuren uutisensa, jota Rachel vavisten ja lapset loistavin silmin kuuntelivat.

Ennenkuin hän puhui, tahtoi Markus kuitenkin tietää, kuinka Davidin tutkimukset olivat edistyneet.

— No! ne menevät eteenpäin, sanoi tämä, vaikka yhä hitaasti! Jacquin on noita hyviä kristityitä, jotka rakastavat lempeätä ja vanhurskasta Jesusta; ja jos hetken pelkäsinkin, kuullessani kuinka isä Crabot

kaikin keinoin koettaa vaikuttaa häneen, olen taas levollinen, sillä tiedän että hän on noudattava ainoastaan omaatuntoaan... Vaikeinta on saada kirje asiantuntijain tutkittavaksi.

— Gragnon ei siis ole hävittänyt tuota todistuskappaletta? kysyi Markus.

— Näyttää siltä kuin hän ei olisi sitä tehnyt. Näytettyään sen valamiehille, ei hän ole uskaltanut hävittää sitä, ja on varmaankin liittänyt sen muiden asiakirjain joukkoon, jossa se vielä on tallella. Delbos on tullut vakuutetuksi siitä saatuaan muutamia tietoja. Nyt olisi siis kirje saatava arkistosta, mutta sen ei hän luule helposti käyvän päinsä... Asiat edistyvät kaikissa tapauksissa...

Syntyi raskas hiljaisuus, jonka hän keskeytti sanoen.

— Entä te, ystäväni, onko teillä joku hyvä uutinen?

— On, hyvä ja suuri uutinen.

Markus kertoi hitaasti koko tapauksen, pikku Sébastienin sairauden, rouva Alexandren epätoivon, hänen ankarat tunnonvaivansa, kuinka hän oli antanut kirjeen hänelle ja kuinka kaavassa oli veljien koulun leima ja veli Gorgiaan nimimerkki.

— Katsokaa! tässä se on... Leima on tuossa kulmassa, samassa, joka oli revitty pois Zéphirinin luota löydetyistä kaavasta. Me luulimme että uhri oli purrut pois sen. Mutta isä Philibin onkin repinyt irti kulman, apulaiseni Mignot muistaa selvästi nähneensä sen... Katsokaa nyt nimimerkkiä. Se on tässä kaavassa paljon selvempi, vaikka muuten samanlainen. Siinä voikin aivan hyvin erottaa toisiinsa kiedotun F:n ja G:n veli Gorgiaan alkukirjaimet, joita nuo eriskummalliset asiantuntijat, herrat Badoche ja Trabut uskomattomasta erehdyksestä pitivät L:nä ja S:nä... Minun vakuutukseni on nyt horjumaton, veli Gorgias on syyllinen.

Innokkaasti katselivat nyt kaikki pientä kellastunutta paperia lampun himmeässä valossa. Vanhat Lehmannit jättivät työnsä ja kurottivat kuihtuneita kasvojaan, ikäänkuin saaden hiukan uutta elämää. Mutta Rachel, joka oli herännyt horrostilastaan, vapisi, ja hänen lapsensa, Joseph ja Sarah, tunkeutuivat loistavin silmin lähemmäksi paremmin nähdäkseen. Syvän hiljaisuuden vallitessa surevassa talossa otti David paperin, käänteli ja tutki sitä.

— Niin, niin, toisti hän, minun vakuutukseni on sama kun teidänkin. Meidän epäilyksemme muuttuvat tänään varmuudeksi. Veli Gorgias on syyllinen.

Sitten seurasi pitkä keskustelu, he muistuttivat mieleensä kaikki asianhaarat, yhdistivät ne täydelliseksi kokonaisuudeksi, joka silmännähtävästi oli todenmukainen. He täydensivät toistensa muistoja ja tulivat kaikki samaan päätökseen. Paitsi asiallisia todistuksia, joita heillä jo alkoi olla, voi asian ratkaista järjenkin avulla, niinkuin matemaattisen tehtävän. Pari kolme kohtaa oli vielä epäselvää: kuinka oli kaava joutunut veljen taskuun, ja kuinka oli leimalla varustettu kulma hävinnyt? Mutta kuinka selvästi järjestyikään kaikki muu, veli Gorgiaan palaaminen, osuminen Zéphirinin valaistun akkunan luo, kiusaus, murha, sitten seuraavana päivänä toinen sattuma, isä Philibin ja veli Fulgentius kulkevat ohi, sekaantuvat näytelmään, ovat pakoitettut heti toimimaan pelastaakseen toverinsa! Ja mikä todistus olikaan nyt tuo revitty kulma, kuinka kieltämättömästi se osoittikaan syyllisen, jonka ilmaisi myöskin raivoisa taistelu, kirkon ponnistukset hänen salaamiseksi ja saadakseen viaton tuomitukseksi hänen siastaan! Selvyys tuli yhä suuremmaksi, valheen ääretön rakennus oli pian kukistuva.

— Nyt on siis kurjuus lopussa! sanoi vanha Lehmann ilon valtaamana. Ei tarvitse kuin näyttää tuo paperi niin me saamme heti Simonin takasin.

Lapset hyppivät ilosta ja lauloivat riemuissaan.

— Oi! isä tulee kotiin! isä tulee kotiin!

Mutta David ja Markus pysyivät vakavina. He tiesivät kuinka vaikea ja vaarallinen asema vielä oli. Peloittavina nousivat kysymykset: kuinka oli käytettävä tätä uutta todistusta? mitä tietä oli vaadittava jutun tarkastamista? Ja Markus lausui hiljaa.

— Täytyy miettiä, täytyy odottaa.

Silloin Rachel purskahti itkuun ja sopersi nyyhkytyksien välissä.

— Mitä vielä odotetaan? sitäkö että mies raukka kuolisi kidutuksiin, joita hän saa kärsiä!

Ja pieni synkkä talo vaipui takasin kurjuuteensa. Kaikki tunsivat ett'ei onnettomuus vielä ollut loppunut. Hetken suuri ilo väistyi jälleen hirveän tuskan tieltä.

— Delbos yksin voi neuvoa meitä, päätti David. Jos suostutte, Markus, niin menemme hänen luokseen torstaina.

Tehkäämme niin, tulkaa hakemaan minua torstaina.

Asianajaja Delbosin asema Beaumontissa oli näinä kymmenenä vuotena suuresti muuttunut. Simonin juttu oli ratkaissut hänen tulevaisuutensa, tuo vaarallinen juttu, jota kukaan hänen virkaveljistään ei ollut huolinut ja jonka hän niin rohkeasti oli ottanut vastaan. Hän oli silloin ainoastaan talonpojan poika, jolla oli kansanvaltaisia mielipiteitä ja suuri kaunopuheisuuden lahja. Mutta tutkiessaan juttua, tullessaan vähitellen innokkaaksi totuuden puolustajaksi, hän oli tuntenut läheisyydessään kaikki porvariston voimat liittoutuneina valheen hyväksi ylläpitämään yhteiskunnallisia vääryyksiä, ja hän oli muuttunut taistelevaksi sosialistiksi, oli tullut vakuutetuksi siitä, että kansassa oli maan ainoa pelastus. Kaupungin koko vallankumouksellinen puolue oli vähitellen kokoutunut hänen ympärilleen. Hän oli viime vaaleissa kilpaillut radikaalisen Lemarroisin kanssa, joka kaksikymmentä vuotta oli ollut edusmiehenä. Ja jos hänen suoranaiset etunsa vielä kärsivätkin siitä että hän oli puolustanut suuresta rikoksesta syytettyä juutalaista, valloitti hän hitaasti ihailtavan aseman horjumattoman uskonsa ja toimiansa tyynen rohkeuden avulla.

Kun Markus näytti Delbosille rouva Alexandrelta saamansa kirjoituskaavan, huudahti tämä ilosta.

— Vihdoinkin on se meidän!

Kääntyen Davidin puoleen lisäsi hän.

— Tässä on meillä toinen todistus... Ensimmäinen on kirje, joka laittomasti on näytetty valamiehille ja joka luultavasti on väärä. Me koetamme hankkia sen käsiimme... Ja toinen on veljien koulun leimalla ja veli Gorgian nimimerkillä varustettu kaava. Minä luulen että tätä todistusta voi helpommin ja suoranaistemmin käyttää.

— Mitä neuvotte minun sitten tekemään? kysyi David. Minun aikomukseni oli kälyni nimessä kirjoittaa ministerille kirje, lainmukainen ilmianto veli Gorgiasta vastaan, syyttää häntä pikku Zéphirinin raiskaamisesta ja murhasta ja pyytää veljeni oikeusjutun tarkastamista.

Mutta Delbos oli uudelleen tullut huolestuneen näköiseksi.

— Tätä tietä olisi epäilemättä noudatettava. Mutta kysymys on yhä sangen arkaluontoinen, me emme saa millään lailla hätäillä... Palaan jälleen kirjeen laittomaan näyttämiseen valamiehille, jota meidän on sangen vaikea saada todistetuksi niin kauan kun emme ole taivuttaneet arkkitehti Jacquiniä keventämään omaatuntoaan. Te muistanette isä Philibinin todistuksen, hän puhui epämääräisesti jostain paperista, jossa muka oli teidän veljenne nimimerkki, aivan samanlainen kuin kaavassa, mutta josta rippisalaisuus esti häntä tarkemmin puhumasta. Minä olen varma siitä, että hän tarkoitti kirjettä, jonka presidentti Gagnon viime hetkessä sai käsiinsä, ja sentähden epäilen että se on väärä. Mutta nämä ovat kaikki vain otaksumisia, järkijohdelmia ja meidän täytyisi välttämättömästi saada joku todistus... Siis jos tällä hetkellä tyydyimmekin todistukseen, jonka tuo kirjoituskaava leimoineen ja selvine nimimerkkeineen antaa meille, on jutussa vielä paljon huolestuttavaa epäselvyyttä. Viipymättä kauvempaa siinä asianhaarassa, että on hiukan vaikea selittää kuinka tuollainen paperi oli voinut joutua veljen taskuun murhailtana, tahdon sanoa, että olen sangen pahoillani leimalla varustetun kulman häviämisestä ja tämän kulman tahtoisin saada käsiini ennen kuin ryhdyn mihinkään, sillä minä arvaan millä syillä he tahtovat vastustaa meitä ja tehdä jutun hämäräksi.

Markus katsoi häneen hämmästyneenä.

— Mitä, etsiä tuo kulma? Se tulee olemaan vaikea tehtävä. Mehän pidimme mahdollisena, että uhri oli repinyt sen hampaillaan.

— Oh! se ei ole luultavaa, vastasi Delbos. Silloin olisi se löytynyt lattialta. Mutta koska mitään ei ole löytynyt on se tahallaan revitty. Tässä taas isä Philibin sekaantuu asiaan, teidän apulaisenne Mignothan muistaa, että kaava hänestä ensin näytti eheältä ja että että hän hämmästyi nähdessään sen vähän aikaa sen jälkeen revittynä jesuiitan kädessä. Isä Philibin on repinyt kulman, siitä ei ole epäilystäkään. Hän, aina hän ratkaisevina hetkinä, kun on pelastettava syyllinen!... Sen tähden tahtoisin saada täydellisen todistuksen, paperipalasen, jonka hän vei mukanaan.

David vuorostaan huudahti ihmeissään.

— Luuletteko että hän on säästänyt sen?

— Luulen hänen sen tehneen. Kaikissa tapauksissa oli hän voinut säästää sen. Tuo Philibin on hiljainen mies, jonka näennäisen kömpelyyden alla piilee suuri taitavuus. Hän on varmaankin säästänyt

kulman, saadakseen siitä erinomaisen keinon, millä pitää rikostoverinsa kurissa. Minä alan epäillä että hän on koko tämän vääryyden alkuunpanija, vaikkakin hänen tarkoituksensa vielä on epäselvä. Ehkä oli siihen syynä uskollisuus esimiehelle, isä Crabotille, ehkä joku yhteinen rikos, tuo hämärä juttu Valmarien lahjoituksesta, ehkä myös yksinkertainen usko, halu hyödyttää kirkkoa. Hän on hirveä mies kaikessa tapauksessa, mies, joka osaa tahtoa ja toimia, täydellinen vastakohta typerälle ja turhamaiselle veli Fulgentiukselle!

Markus oli vaipunut mietteisiin.

— Isä Philibin, isä Philibin... Niin, olen perin pohjin pettynyt hänen suhteensa. Vielä oikeusjutun jälkeen luulin häntä kunnon mieheksi, jonka ympäristö oli johtanut väärille teille... Niin, niin, hän olisi siis suuri syyllinen, hirveä vääryyden ja valheen työntekijä.

David kysyi taas Delbosilta.

— Vaikkakin otaksuisimme että hän on säilyttänyt tuon revityn kulman, niin ette kai toivone, että hän antaisi teille sen jos pyydätte?

— Oh! en, vastasi asianajaja nauraen. Mutta ennenkuin ryhdymme mihinkään ratkaisevaan, tahtoisin miettiä emmekö millään keinoin voisi saada jotain kumoamatonta todistusta käsiimme. Jutun tarkastamisen pyyntö on sitä paitsi sangen vakava asia, me emme saa jättää mitään sattuman valtaan... Sallikaa minun täydentää asiakirja, antakaa minulle muutamia päiviä aikaa, ehkä kaksi tai kolme viikkoa, jos se on välttämätöntä, ja sitten toimikaamme.

Heti seuraavana päivänä Markus ymmärsi vaimonsa käytöksestä, että vanhat rouvat olivat puhuneet asiasta ja että kirkollinen puolue, isä Crabotista halvimpaan munkkiin, oli selvillä siitä. Juttu heräsi äkkiä unestaan, syntyi hirveä mielenkuuhu, jonka salaisen täristyksen hän tunsu ympäristössään. Saatuaan tietää että kirjoituskaava oli löydetty, huomattuaan syyttömän perheen koettavan saada ilmi totuutta, ja odottaen joka hetki että veli Gorgias ilmi annettaisiin, ryhtyivät syylliset, veli Fulgentius, isä Philibin ja itse isä Crabot taisteluun, koettivat peittää entisen rikoksensa uusilla rikoksilla. He arvasivat tuon vaivaloisesti rakennetun vääryyden mestariteoksen, jota he niin pontevasti olivat puolustaneet, olevan suuressa vaarassa, ja he olivat pelastaakseen sen valmiit kaikkein pahimpiinkin tekoihin, sillä valhe synnyttää välttämättömästi toisia valheita. Eivätkä he yksin olleet vaarassa, kirkonkin pelastus riippui heidän voitostaan. Tulisihan koko hengellinen puolue haudatuksi tuon halpamaisuuksien rakennuksen alle, jos se kukistuisi! Silloin veljien koulu joutuisi häviölle, suljettaisiin, jota vastoin maallikkokoulu kohoaisi arvoon ja kukoistukseen, kapusiinien kauppa huonontuisi, he saisivat ainoastaan mitättömän voiton Pyhän Antonius Padualaisensa avulla; Valmarien collegio joutuisi vaaraan, jesuiittain täytyisi jättää maa, jossa he yhä hoitivat opetusta naamari kasvoillaan; silloin vähenisi katolilaisuuden valta, aukko kirkon rintamassa laajenisi ja vapaalle ajattelulle aukenisi tie tulevaisuutta kohden. Kuinka epätoivoiseen vastustukseen nousikaan koko klerikaalinen sotajoukko, puolustaakseen valtaansa sen erehdyksiin ja kärsimyksiin vaipuneen joukon yli, jota se vuosisatoja oli pitänyt orjuudessa.

Ennenkuin veli Gorgias oli ilmi annettukaan, ryhtyivät hänen esimiehensä puolustamaan häntä. Hänet oli pelastettava mistä hinnasta tahansa, hyökkäys oli torjuttava keksimällä todistuksia hänen viattomuudestaan. Ensi alussa syntyi kuitenkin hirveä sekasorto, veljen nähtiin säikähtyneenä pitkällä, laihoilla sääriällään mittailevan Mailleboisin katuja ja teitä ympäristöllä. Kotkan nenä ulkonevien poskipäiden välissä ja syvät mustat silmät, joita varjostivat tuuheat kulmakarvat, tekivät hänet julman petolinnun näköiseksi. Hänet nähtiin samana päivänä kulkevan Valmarien tiellä, sitten tulevan pormestari Philisin luota ja viimein astuvan junasta, joka toi hänet Beaumontista. Kaupungissa ja sen ympäristöllä huomattiin myöskin paljon pappeja ja munkkeja, joiden päätön hyörinä osoitti mitä suurinta kauhistusta. Seuraavana päivänä huomattiin näiden puuhien tulos: "Petit Beaumontaisissa" oli kirjoitus, jossa ilmoitettiin raivokkain sanoin, että saastaisen juutalaisen ystävät taas aikoivat tuottaa levottomuutta seutuun, syyttämällä kunnianarvoista munkkia, maailman pyhintä miestä. Veli Gorgiasta ei mainittu; mutta siitä alkaen oli lehdessä joka päivä kirjoitus; ja vähitellen tuli esiin kokonaisuudessaan veljen esimiesten laatima selitys asiasta vastaväitteenä Davidin selitykselle, jonka sisällön he jo aavistivat, vaikkei hän ollut julkaissut sitä. Tahdottiin kukistaa hänet edeltäpäin. He kielsivät kaikki: veli Gorgias ei ollut voinut pysähtyä Zéphirinin akkunan eteen, sillä todistajat olivat nähneet hänen palaavan koululle puoliyksitoista; kaavan nimimerkki ei ollut hänen tekemänsä koska asiantuntijat nimenomaan olivat tunteneet siinä Simonin käsialan. Ja silloin oli kaikki selvää. Hankittuaan itselleen kaavan oli Simon jäljentänyt veljen nimimerkin, jonka hän oli nähnyt Zéphirinin vihossa. Tietäen että kaavoissa oli leima oli hän repinyt siitä kulman, todellakin pirullisella viekkaudella, jotta sitä luultaisiin murhamiehen varokeinoksi. Kaiken tämän oli hän tehnyt siinä helvetillisessä tarkoituksessa, että rikoksesta ruvettaisiin epäilemään herranpalvelijaa, siten tyydyttääkseen vihaansa kirkkoa kohtaan. Tämä eriskummallinen juttu, joka oli joka aamu luettavana sanomalehdessä, muuttui pian yksinkertaisten, valheen myrkyttämien lukijoiden uskonkappaleeksi.

Ensialussa löytyi kumminkin hiukan eriäviä mielipiteitä, toisia selityksiä liikkui kaupungilla, veli Gorgias itse näytti tehneen huolestuttavia tunnustuksia. Tuo veli Gorgias, josta ennen tuskin tiedettiin ja joka nyt oli joutunut yleisen huomion esineeksi, oli omituinen ilmiö. Hänen isänsä oli ollut salametsästäjä Jean Plumet, josta kreivitär de Quèdeville, Valmarien entinen omistaja, oli tehnyt metsänvartijan. Hän ei ollut koskaan tuntenut äitiään, jotain kulkutyttöä, joka eräänä iltana oli ilmestynyt ja lapsen synnyttyä taas hävinnyt. Tämä lapsi, Georges, oli kahdentoista vuotias kun eräs salametsästäjä ampui hänen isänsä. Hän jäi Valmariehen, pääsi kreivittären suosioon ja hänen pojanpoikansa, Gastonin leikkiveriksi. Hän tunsu varmaankin tarkalleen kaikki asianhaarat, jotka liittyivät nuorukaisen tapaturmaiseen kuolemaan hänen ollessaan kävelemässä kotiopettajansa, isä Philibinin kanssa, samoin kuin sitä seuranneet tapaukset viimeisen Quèdeville-suvun jäsenen kuoleman aikana ja myöskin alueen lahjoittamisen tämän rippi-isälle Crabotille. Jesuiitta-isät pitivät kaikissa tapauksissa tämän jälkeen erityistä huolta hänestä ja heidän välityksellään kerrottiin hänen, huolimatta vaikeista esteistä, päässeen munkiksi: tästä olivat ilkeät ihmiset alkaneet epäillä että esimiehillä ja käskynalaisella oli yhteinen rikos salattavanaan. Veli Gorgiasta pidettiin kuitenkin erinomaisena, Jumalalle otollisena munkkina. Hänellä oli tuo synkkä ja raaka usko, joka heittää heikon syntisen ihmisen itsevaltaisen herran, vihan ja rangaistuksen kuninkaan käsiin. Jumala yksin hallitsi, kirkko oli hänen rangaistuksiansa toimeenpanija, muun maailman tuli ainoastaan taipua loppumattomaan orjuuteen, joka kestäisi ylösnousemukseen saakka taivaallisen valtakunnan ilossa. Hän teki usein syntiä, mutta tunnusti sitten vikansa, osoittaen ankaraa katumusta, lyöden nyrkillä rintaansa ja nöyryyttäen itsensä tomuun ja tuhkaan; silloin oli hän vapaa synneistään ja rauhallinen, hänen omatuntonsa oli puhdas. Hän oli maksanut, eikä ollut enään mitään velkaa kunnes tekisi uuden synnin, johon lihan heikkous pian saattoi hänet lankeemaan. Lapsena hän kuljeskeli pitkin metsiä, varasteli ja ahdisti jo silloin tyttöjä. Tultuaan munkiksi oli hän pilkallinen ja uhkaileva kun häntä soimattiin jostain liian julkeasta kepposesta: tekiväthän kaikki syntiä! Tarvitsivathan kaikki anteeksiantoa! Hän huvitti esimiehiään, mutta piti heitä alituudessa pelossa, he antoivat hänelle anteeksi, sillä hänen tunnonvaivansa näyttivät niin äärettömiltä ja totisilta: menipä hän niinkin pitkälle että tuomitsi itsensä viikoksi paastomaan ja kantamaan rautapiikeillä varustettua jouhipaitaa. Näistä syistä olivat esimiehet aina suosineet häntä, he huomasivat hänessä oikean uskonnollisen hengen: munkin irstaiset paheet, jotka hän sovitti kostavalla katumusruuskalla.

Ensi kerran puhuessaan "Petit Beaumontaisin" toimittajien kanssa oli veli Gorgias siis tunnustanut liian paljon. Hänen esimiehensä eivät varmaankaan vielä olleet ilmoittaneet hänelle selitystään, ja hän oli siksi järkevä että huomasi sen täydellisen mahdottomuuden. Uuden, hänen nimimerkillään varustetun kaavan löydettyä näytti hänestä mahdottomalta kieltää että tuo nimimerkki oli hänen kirjoitustaan. Se oli niin päivän selvää että eivät mitkään asiantuntijat voisi sitä muuksi muuttaa. Hän oli siis antanut oman selityksen, joka oli järjellisempi ja jossa hän tunnusti osan totuudesta, sen että oli pysähtynyt Zéphirinien akkunan eteen, keskustellut ystävällisesti pienen raajarikon kanssa ja torunutkin häntä huomattessaan pöydällä kirjoituskäytön, joka luvatta oli tuotu koulusta; sitten alkoi valhe taas, hän läksi matkaansa, lapsi sulki akkunan, Simon teki saastaisen rikoksen, hän käytti pirullisen mielenjohteen mukaan kaavaa hyväkseen ja aukaisi akkunan, jotta luultaisiin murhaajan paenneen sitä tietä. Mutta tämä selitys, jonka lehti ensimmäisenä päivänä sanoi saaneensa varmoista lähteistä, väitettiin seuraavana päivänä pontevasti valheeksi, veli Gorgias itse meni lehden toimitukseen antamaan vastalauseensa. Evankeliumin kautta vannoi hän että rikosiltana oli palannut suoraan koululle ja että nimimerkki oli väärä, niin kuin asiantuntijat olivat todistaneet. Hänen täytyi hyväksyä esimiestensä keksintö, jos tahtoi että he auttaisivat ja pelastaisivat hänet. Hän kiroili sitä itseksensä ja kohautti olkapäitään sen typerydelle; mutta hän taipui kuitenkin, vaikka hän aavisti että sen oli mahdotonta pysyä pystyssä. Tällä hetkellä veli Gorgias oli todella suuri pilkallisessa julkeudessa ja sankarillisessa valheessa. Olihan hänellä Jumala takanaan! valehtelihan hän pyhän kirkon hyväksi ja siis varmana synninpäästöstä! Uneksipa hän marttyyrikuunustakin, jokainen hurskas rikos tuottaisi hänelle lisää taivaallista iloa. Siitä alkaen oli hän ainoastaan tottelevainen ase veli Fulgentiuksen käsissä, jonka takana toimi isä Philibin, isä Crabotin salaisia käskyjä noudattaen. Heidän suunnitelmansa oli kieltää kaikki, sekin, mikä oli silminnähtävää, sillä he pelkäsivät että pieninkin aukko kirkon pyhässä muurissa aiheuttaisi välttämättömän häviön: ja heidän järjetön selityksensä voi kyllä johdonmukaisista ihmisistä näyttää typerältä, mutta se pysyisi sittenkin kauvan aikaa vielä ainoana totuutena yksinkertaisen kansan silmissä, ja he päättivät uskaltaa kaikki, tuntien sen rajattoman, pohjattoman herkkäuskoisuuden.

Kirkolliset olivat siis ryhtyneet puolustukseen, odottamatta edes ilmiäntöä, jolla veli Gorgiasta uhattiin, ja etenkin koulun johtaja, veli Fulgentius, osoitti ylenmääräistä intoa. Kun suuri mielenliikutus valtasi hänet, oli ikäänkuin hänen isänsä, hulluinhuoneessa kuolleen mielenvikaisten lääkärin luonne olisi herännyt hänessä. Hän antautui aina ensimmäisen vaikutuksen valtaan, hänen aivonsa hämmentyivät, turhamaisuus ja kunnianhimo alkoivat häntä vaivata ja hän toivoi voivansa tehdä kirkolle jonkun suuren palveluksen, joka kohottaisi hänet munkkikuntansa esimieheksi. Heti Simonin jutun alussa olikin hän jo kadottanut vähäisenkin järkensä, luullen siinä saavuttavansa odottamansa kunnian: ja kun juttu heräsi uudestaan, joutui hän taas kuin kuumeeseen. Kaikkialla Mailleboisin

kaduilla nähtiin pienen, laihan ja mustan veljen liikkuvan, viitan liepeet liehuen kuin rajutuudessa. Hän puolusti kiihkeästi kouluaan, vannoi Jumalan kautta apulaisveljiensä enkelimäisen puhtauden. Inhoittavat jutut, jotka olivat kertoneet apulaisveljien joutuneen niin häväiseviin selkkauksiin että heidät oli täytyntä kiireimmiten lähettää muualle, olivat saatanan juonia. Näitä valheita kiihkeästi vakuuttaessaan tosiksi oli hän ehkä itsekin alkanut uskoa niitä, siihen määrin eli hän mielikuvituksen maailmassa. Hän oli joutunut valheen valtaan, hänen täytyi siis jatkaa valehtelemistaan ja hän teki sitä nyt jonkunmoisella uskonnollisella vimmalla, valehdellen ylen määrin — rakkaudesta Jumalaan. Olihan hän itse siveä! Olihan hän aina taistellut häpeällisiä kiusauksia vastaan. Ja hän piti velvollisuutenaan vanna kaikkien munkkikuntansa jäsenien täydellisen siveyden, hän kielsi maallikoilta oikeuden tuomita veljiä, sillä he kuuluivat siihen suureen laumaan, joka ei tiennyt mitään temppeleistä. Jos veli Gorgias oli tehnyt syntiä, tuli hänen tehdä tiliä siitä ainoastaan Jumalalle, eikä ihmisille. Munkkina hänen ei tarvinnut taipua inhimillisen oikeuden alle. Kunnianhimoinen veli Fulgentius puuhasi näin, ja taitavat salaiset kädet johtivat häntä, kooten hänelle kaiken vastuunalaisuuden.

Hänen takanaan oli helppo aavistaa isä Philibinin, joka taas oli isä Crabotin ase. Mutta mikä notkea ja vahva ase, joka totellessaankin säilytti yksilöllisyytensä! Hän puhui mielellään talonpoikaisesta syntyperästään ja oli olevinaan yksinkertaisen hyvänsävyinen, niinkuin vasta maalta tullut kansanlapsi ja tämän karkean kuoren alla piili mitä liukkainta kavaluutta, hän johti tavattoman varmalla kädellä ja kärsivällisesti suuria hankkeitaan. Aina oli hän toimessa jotain hämärää tarkoitusta varten, mutta ilman melua, ilman itsekästä kunnianhimoa, nauttien itsekseen kun näki toimensa onnistuvan. Hän saattoi olla uskovainen ja taisteli silloin halpana soturina, joka tahtoi ainoastaan palvella esimiehiään ja kirkkoa. Valmarien opintojen johtajana valvoi hän kaikkea, piti huolta kaikesta, näki kaikki ja oli sangen sukkela huolimatta kömpelönnäköisestä ruumiistaan. Tuo suuri, leveäharteinen ja suurikasvoinen mies otti iloisesti osaa oppilastensa leikkeihin, oli lakkaamatta heidän joukossaan, vakoili heitä, tutki heitä ja otti selkoa kaikesta, heidän sukulaisistaan ja ystävistäänkin. Hänen silmänsä huomasi kaikki, hänen järkensä paljasti kaikkien ajatukset ja tunteet. Sitten sanottiin hänen sulkeutuvan huoneeseensa rehtorin, isä Crabotin kanssa, joka oli johtavinaan laitosta, milloinkaan suoranaisesti puuttumatta oppilastensa asioihin, ja isä Philibin näytti hänelle muistiinpanonsa ja tietonsa jokaisesta oppilaasta. Ne olivat täydellisiä asiakirjoja, joissa oli mainittu kaikki pienimmätkin yksityisseikat. Väitettiin myöskin, ettei isä Crabot, joka varovaisen periaatteen mukaan ei säilyttänyt ainoatakaan paperia, vaan hävitti kaikki, hyväksynyt tätä asiakirjojen säilyttämisen- ja luokittamisjärjestelmää. Hän salli sen kuitenkin tapahtua isä Philibinin monien, suurien palvelusten tähden ja luuli olevansa johtava käsi, terävä ymmärrys, joka käytti hyväkseen häntä. Hänhän juuri jylhästä kammioistaan hallitsi maakunnan koko ylhäistä seurapiiriä! Kuuluivathan kaikki naiset, joita hän ripitti, kaikki perheet, joiden lapsia hän opetti, hänelle, hänen pyhän virkansa voimasta! Ja hän luuli itse kutovansa laajaa verkkoa, johon hän toivoi koko maan tarttuvan, vaikka oikeastaan isä Philibin useimmiten salaa valmisti hyökkäykset ja hankki voitot. Simonin jutussa etenkin näytti hän olevan salainen alkuunpanija, joka ei kammonnut mitään halpamaisia ja kavaloita tekoja, hän oli valtioviisaudesta pysynyt ystävänsä entiselle pahankuriselle pojalle, joka tunsu heidän salaisuutensa, nykyiselle hirveälle veli Gorgiaalle, oli seurannut häntä elämässä, suojellut häntä yhtä vaarallisena kuin hyödyllisenä henkilönä ja koettanut pelastaa hänet tuosta kauheasta jutusta, jotta ei itse samassa kukistuisi ja hänen kanssaan voittoa isä Crabot, joka oli kirkon kunnia.

Mailleboisin valtasi taas levottomuus. Mutta vielä liikkui ainoastaan huhuja, kirkolliset olivat kylväneet mieliin hämärää kauhua, pelättiin juutalaisten rikollisia hankkeita, joiden tarkoituksena oli saada kurjan Simonin sijaan tuomitukseksi kunnianarvoisa veli Gorgias, pyhä mies, jota koko seutu kunnioitti. Oppilasten vanhempien ympärillä, niidenkin, joiden lapset kävivät maallikkokoulua, toimitettiin kummallista työtä, heitä saatettiin ilmituomaan paheksumisensa. Kaikki puhuivat kuin olisivat salaiset roistojoukot, Jumalan ja Ranskan viholliset kaivaneet katujen alle ruutihautoja, jotka he aikoivat räjäyttää ilmaan heti kun käsky saapuisi ulkomaalta. Eräässä kunnallisneuvoston istunnossa uskalsi pormestari Philis viitata tuohon epämääräiseen vaaraan, joka kaupunkia uhkasi; hän puhui myöskin juutalaisten kullasta, salaperäisestä kassasta, johon oli koottu miljoonia pahanhengen työtä varten. Selvemmin ruoski hän opettajan jumalattomia toimia, tuota Markus Fromentia, josta hänen ei vielä ollut onnistunut vapauttaa kaupunkilaisiaan. Hän vaani häntä yhä, hän toivoi tällä kertaa voivansa pakoittaa akatemian tarkastajan tekemään sen. "Petit Beaumontaisin" antamat selitykset olivat hämmentäneet mielet. Oli tosin kysymys jostain Milhomme-rouvien luota löydetyistä todistuskappaleista; mutta toiset puhuivat uudesta Simonin tekemästä väärennyksestä, toiset taas vaarallisesta paperista, joka todisti isä Crabotin osallisuuden rikokseen. Ainoa, mitä varmasti tiedettiin, oli se, että kenraali Jarrowse oli taas käynyt pikkuserkkunsa, rouva Edouardin, köyhän sukulaisensa luona, jonka olemassaolon hän mielellään kokonaan unhotti. Hänen oltiin eräänä aamuna nähty kiivaasti ryntäävän ahtaaseen kauppaan ja puoli tuntia myöhemmin tulevan ulos aivan punaisena. Tämän myrskyisen käynnin seurauksena oli, että rouva Alexandre ja hänen poikansa seuraavana päivänä lähtivät etelään, jotta Sébastien virkistyi ankaran lavantautinsa jälkeen; rouva Edouard poikansa Victorin kanssa sitävästoin jäi hoitamaan liikettä, ja antoi täydellisen tyydytyksen klerikaaliselle ostajapiirilleen sekä sanoi kälynsä poissaolon syyksi äidillisen huolen ja rakkauden.

Mutta hän oli kuitenkin valmis kutsumaan hänet takaisin kaupan edun tähden, jos maallikkokoulu voittaisi suuressa, lähestyvässä taistelussa.

Ankaraa myrskyä ennustavan jyryn kuuluessa koetti Markus täyttää opettajan tehtävänsä täydellisellä tarkkuudella. Juttu oli nyt Davidin käsissä, Markus voi auttaa häntä enää vain todistuksellaan. Hän ei ollut vielä koskaan niin täydellisesti antautunut koulutyöhönsä, lapsille, joista hän tahtoi tehdä hyviä ja järkeviä ihmisiä. Hänen osansa vuosisadan hirveimmän vääryyden korjaamisessa oli ikäänkuin lisännyt hänen innostustaan. Genevièven kanssa karttoi hän huolellisesti koskettamasta heidän epäsopunsa aiheita, hän oli aina hellä ja oli ajattelevinaan ainoastaan elämän jokapäiväisiä, tärkeitä pikkuseikkoja. Mutta kun hän vaimonsa kanssa palasi vanhojen rouvien luota, tunsikin hän tämän olevan hermostuneen, kärsimättömän ja yhä katkeramman häntä kohtaan, huomasi hänen päänsä olevan täynnä hänen vihollistensa kertomia juttuja. Eikä hän aina voinut välttää riitoja, jotka vähitellen tulivat katkeriksi ja murhaaviksi.

Eräänä iltana syntyi taistelu onnettoman Féroun tähden. Markus oli päivällä saanut kuulla hirveän uutisen; Férou oli murhattu, eräs kersantti, jolle hän oli tehnyt vastarintaa, oli ampunut hänet revolverilla. Markus oli käynyt rouva Féroun luona, joka oli itkenyt kamalan kurjuuden ympäröimänä, toivottaen kuolemaa ottamaan hänet ja hänen nuoremmat tyttärensä, niinkuin jo oli hänen vanhimmalle tyttarelleen tapahtunut. Se oli hirvittävä, mutta aivan johdonmukainen ratkaisu: köyhä, halveksittu opettaja katkeroituu siihen määrin että nousee vastarintaan, ajetaan virastaan, pakenee maasta, kun ei tahdo kasarmissa maksaa velkaa, jonka jo osaksi on suorittanut koulussa, näkee nälkää, palaa takaisin omaistensa kutsusta, viedään väkisin sotapalvelukseen ja kuolee niinkuin raivoon joutunut koira etelän kuuman taivaan alla, rangaistuskomppanian kidutuksiin. Ja nähdessään tuon nyyhkyttävän vaimon ja hänen tylsistyneet tyttärensä, nuo kurjat raukat, jotka yhteiskunnallinen vääryys oli syössyt suurimpaan kurjuuteen, tunsikin Markus koko veljellisen ihmistuntonsa nousevan kiihkeään vastustukseen.

Hän ei ollut tyyntynyt vielä illallakaan, eikä muistanut olla varuillaan, vaan puhui siitä Genevièvelle, kun tämä vielä liikkui heidän yhteisessä huoneessaan ennen kuin vetäytyi pieneen, viereiseen huoneeseen, jossa hän oli päättänyt nukkua.

— Tiedätkö uutisen? muuan kersantti on eräässä riidassa tappanut Féroun Algeriassa.

— Oh!

— Olin rouva Féroun luona iltapäivällä, hän menettää siitä järkensä... Se on aivan varmaan tahallinen edeltäpäin mietitty murha. En tiedä voiko kenraali Jarousse, joka on ollut niin kova tässä asiassa, nukkua tänä yönä. Hänen kätensä ovat taharatut tuon onnettoman miesraukan verellä.

Geneviève vastasi nopeasti, ikäänkuin nämä sanat olisivat loukanneet häntä.

— Kenraalilla ei ole syytä nukkua huonosti. Féroulle ei olisi voinut muuten käydä.

Markus teki surua ja suuttumusta osoittavan liikkeen. Mutta sitten hän hillitsi itseään ja katui että oli puhunut kenraalista, joka oli isä Crabotin rakkaimpia rippilapsia ja jota kerran oli aijottu käyttää eräässä sotilasvaltiokaappauksessakin. Hänen sanottiin olevan bonapartelaisen, hän oli sangen ankara sotamiehiään kohtaan, mutta hyvänsävyinen pohjaltaan, rakasti hyvää ruokaa ja tyttöjä; mutta keskustelujen jälkeen oli hänet varmaankin huomattu tuohon valtiokaappaukseen liian typeräksi. Ja hän oli kirkolle nyt hätävarana, jota vielä mieliteltiin.

— Moreuxin kurjassa koulussa ollessaan, sanoi Markus lempeästi, oli Férou, kuten tiedämme, niin köyhä ja työn ja huolien rasittama, että en voi ajatella tuota opettajaa, jota on hätyytetty kuin metsänotusta, tuntematta sydämmessäni ääretöntä tuskaa ja sääliä.

Silloin Genevièven suuttumus muuttui hermostuneeksi katkeruudeksi ja hän puhkesi kyyneliin.

— Niin, niin, kyllä ymmärrän sinut, olen sydämmetön, sitähän tarkoitat? Olet pitänyt minua tyhmänä ja nyt pidät minua ilkeänäkin. Kuinka voimme rakastaa toisiamme, kun minä mielestäsi olen yksinkertainen ja kovasydäminen nainen?

Markus tahtoi rauhoittaa häntä, hämmästyneenä ja onnettomana tämmöisestä käänteestä. Mutta hän kiihtyi yhä enemmän.

— Ei, ei, kaikki on lopussa välillämme. Koska päivä päivältä yhä enemmän halveksit minua, olisi parempi erota heti, ennenkuin pahempaa tapahtuu.

Hän meni kiivaasti omaan huoneeseensa ja lukitsi oven vihaisesti. Markus seisoi suljetun oven takana epätoivoissaan ja kyyneleitä vuodattaen. Tähän saakka oli ovi aina ollut selkoselällään, puoliset olivat

keskustelleet ja olleet yhdessä, vaikka lepäsivät eri vuoteissa. Nyt oli ero täydellinen, mies ja vaimo eläisivät tämän jälkeen aivan vieraina toisilleen.

Seuraavina öinä Geneviève samoin sulki oven. Ja kun se kerran oli tullut tavaksi, näyttäytyi hän Markukselle ainoastaan täysin puettuna ja kammattuna, ikäänkuin pieninkin epäjärjestys puvussa olisi saattanut hänet hämilleen. Hän oli ollut seitsemän kuukautta raskaana ja oli ensin tätä tilaansa käyttänyt hyväkseen keskeyttääkseen kaiken aviollisen lähenemisen; ja sitä mukaa kuin synnyttäminen lähestyi osoitti hän yhä enemmän kammoavansa hyväilyjä, pienimmästäkin kosketuksesta peräytyi hän levottomana ja äreänä, hän joka ennen oli ollut niin hellä ja intohimoinen. Kummastuneena oli Markus ensi alussa pitänyt tätä raskauden aiheuttamien omituisten häiriöiden seurauksena, ja hän oli alistunut siihen, veljellisesti odottaen kaipuun heräämistä. Mutta hänen ihmettelynsä kasvoi yhä, kun hän huomasi vastenmielisyyden, melkein vihan valtaavan Genevièven, sillä hän oli luullut että uuden lapsen syntyminen päinvastoin lähentäisi heidät toisiinsa, yhdistäisi heidät vielä likemmin. Ja toisaalta hänen levottomuutensa kasvoi, hän tiesi mikä hirveä vaara nyt seurasi riidoista ja epäsovusta: niin kauan kun mies ja vaimo pysyvät toistensa omina, ovat he samaa lihaa, ero heidän välillään on mahdoton, pahimmatkin riidan syyt hupenevat suudelmiin: mutta kun syntyy vuode-ero on pieninkin riita vaarallinen, ja sovinto mahdoton. Niinkauvan kuin Geneviève oli ollut kiintynyt Markukseen, jumaloiden ja rakastaen häntä, ei hän ollut pelännyt taistelua, jonka tarkoituksena oli riistää häneltä hänen vaimonsa. Hän tiesi hänet omakseen, mikään voima maailmassa ei voisi voittaa kaikkivaltiasta rakkautta. Mutta jos Geneviève ei enää rakastanut häntä, niin voihan olla mahdollista että hänen vastustajiensa raivoisa ponnistus viimein onnistuisi! Ja nähdessään hänen tulevan yhtä kylmemmäksi, tunsu hän että onnettomuus oli mahdollinen, hänen sydän raukkaansa kouristi kasvava, sietämätön tuska.

Eräs tapaus valaisi Markukselle hetkeksi rakastetun vaimonsa hämärää arvoitusta, vaimon, joka oli tulemaisillaan äidiksi ja jonka rakkaus näytti sammuneen. Hän sai kuulla että Geneviève oli vaihtanut rippi-isää, jättänyt lempeän apotti Quandieun ja valinnut hänen sijaansa isä Theodosiuksen, apostolinnäköisen kapusiinien esimiehen, joka erinomaisesti osasi panna toimeen Pyhän Antonius Padualaisen ihmeitä. Syyksi vaihtoon sanoi hän alituisen ahdistuksen, sammumattoman nälän, jota Saint-Martinin kirkkoherra ei voinut tyydyttää ollen liian laimea hänen kiihkeälle uskollleen: kaunis, innokas isä Theodosius sitä vastoin varmaankin ravitsisi häntä sillä salaperäisellä leivällä, jota hän tarvitsi. Itse asiassa oli isä Crabot, vanhojen rouvien itsevaltiain hallitsia, saanut aikaan vaihdoksia jouduttaakseen varmaa voittoa, jota niin taitavasti ja hitaasti oli valmistettu. Markus ei hetkeäkään epäillyt Genevièveä halpamaisista vehkeistä komean kapusiinin kanssa, jonka suuret leimuavat silmät ja kiharainen parta lumosivat uskovaisia naisia; hän tunsu hänen uskollisuutensa ja arvokkaisuutensa, hän tunsu tuon ruumiin arvokkaisuuden, sillä sen hän oli tuntenut niinäkin heikumallisina hetkinä, jolloin hän antoi koko olentonsa. Mutta voihan, menemättä niinkään pitkälle, otaksua että Theodosiuksen valtaan ijältään vielä nuoren naisen ylitse osaksi oli synnä kuniin miehen aistillinen vaikutus, miehen, joka oli kuin Jumala ja jota oli toteltava kuin jumalaa! Uskonnollisten keskustelujen ja etenkin pitkien synnintunnustuksien jälkeen hän palatessaan miehensä luo aivan vapisi ja oli syvästi liikutettu, jota Markus ei koskaan ollut huomannut, kun hän palasi apotti Quandieun luota. Hänessä heräsi siellä varmaankin joku salaperäinen intohimo, hän sai lemmein kaipuulleen muuta tyydytystä, joka raskauden synnyttämän kummallisen häiriötilan aikana korvasi puolison hyväilyt. Kenties koetti munkki myöskin kauhistuttaa Genevièveä puhumalla siitä, että hän nyt kantoi tuomitun miehen lasta. Useita kertoja oli Geneviève epätoivoissaan puhunut tuosta pienestä olennosta jonkunmoisen kauhun valtaamana niinkuin välistä tapahtuu äideille, jotka pelkäävät synnyttävänsä hirviön. Ja jos lapsi syntyisi terveenä, kuinka voisi hän suojella sitä ympäröivältä synniltä, minne veisi hän sen isän jumalattomasta asunnosta? Tästä Markus osaksi ymmärsi, miksi Geneviève oli vaatinut itselleen oman huoneen, häntä vaivasi epäilemättä tunnonvaivat siitä, että synnyttäisi lapsen epäuskoiselle miehelle, hän oli vannonut että ei koskaan enää synnyttäisi, hänen rakkautensa oli turmeltunut ja katkeroittunut ja hän tahtoi tästedes tyytyä elämään ilman intohimoa. Mutta kuinka paljon epäselvyyttä olikaan vielä, kuinka äärettömästi Markus kärsikään kun hän ei ymmärtänyt ja kun joka hetki tunsu luisuvan käsistään rakastetun vaimon, jonka kirkko riisti häneltä, musertaakseen hänet ja hänen tehtävänsä, ihmiskunnan vapauttamisen!

Palatessaan kerran isä Theodosiuksen luota sanoi Geneviève Louiselle samalla kertaa innostuneen ja murtuneen näköisenä.

— Huomenna kello viisi saat mennä kapusiinien kappeliin tunnustamaan syntisi. Ellet tunnusta syntejäsi, ei sinua oteta enää rippikouluun.

Mutta Markus tuli päättäväisesti väliin. Hän oli antanut Louisen käydä rippikoulua. Mutta tähän saakka oli hän vastustanut synnintunnustusta.

— Louise ei mene kapusiinien luo, sanoi hän vakavasti. Tiedäthän sen, armaani, olen taipunut kaikkeen, mutta nyt en sitä tee.

Hilliten vielä itseään, kysyi Geneviève:

— Miksi et tahdo taipua?

— En voi sanoa sitä lapsen kuullen. Mutta sinä tunnet syyni, en tahdo että tyttäreni luonne turmellaan, muka päästämällä hänet lapsellisista synneistä, jotka kotona voidaan korjata.

Markus oli todella selittänyt hänelle syynsä: hänestä oli inhottavaa, että mies, jonka siveydenlupaus voi saattaa kaikkiin sukupuolielämän luonnottomuuksiin ja hairahduksiin, johdattaa nuoren tytön ajatukset salaperäisille aloille. Jos kymmentä varovaista pappia vastasi yksikään turmeltunut, riitti se tekemään koko synnintunnustuksen saastaisuudeksi, jonka alaiseksi hän ei tahtonut päästää tytärtään. Tuo salainen keskustelu pimeässä ja kappelin salaperäinen kiihoitus eivät ainoastaan olleet solvas ja mahdollinen turmelus pienelle kahdentoista vuotiaalle naiselle, jossa juuri vaistot alkoivat herätä elämää varten; vaan se oli myöskin ikäänkuin nuoren tytön, tulevan puolison ja äidin omakseen ottaminen, hän kuului sen jälkeen aina tuolle herranpalvelijalle, jonka kysymykset, saastuttaen hänen puhtautensa, kihlasivat hänet mustasukkaiselle Jumalalle. Hän oli tunnustustensa kautta rippi-isän omaisuus, hänen vapiseva ja tottelevainen orjansa, aina valmis olemaan hänen käsissään valloittamisen ja orjuuttamisen aseena.

— Jos tyttäreemme on tehnyt väärin, toisti Markus, tulee hänen tunnustaa se sinulle tai minulle, silloin kun hän tuntee siihen tarvetta. Se on johdonmukaisempaa ja puhtaampaa.

Geneviève kohautti olkapäitään, hänen mielestään tämä ratkaisu oli jumalaton ja luonnoton:

— En tahdo enää kiistellä kanssasi, ystävä raukkani... Sano minulle ainoastaan, kuinka voi Louise mennä ripille kun et salli hänen tunnustaa syntejään?

— Ripillekö? emmekö sitten ole suostuneet odottamaan siksi kun hän täyttää kaksikymmentä vuotta? Olen antanut hänen lukea katkismusta samoin kun hän lukee historiaa ja muita aineita, jotta hän myöhemmin voisi itse arvostella ja päättää.

Silloin suuttui Geneviève. Hän kääntyi lapsen puoleen.

— Entä sinä Louise, näinkö sinäkin ajattelet, tätäkö sinäkin tahdot?

Liikkumattomana ja ääneti oli lapsi kuunnellut isäänsä ja äitiänsä. Kun tuollaisia riitoja syntyi, koetti hän silmännähtävästi pysyä puolueettomana, peläten pahentavansa niitä. Hänen viisaat silmänsä katselivat vuoroon kumpaistakin, ikäänkuin pyytäen että he eivät tuottaisi tuskaa toisilleen hänen tähtensä, epätoivoissaan siitä että oli joutunut alituisesti riidan syyksi. Hän oli sangen ystävällinen ja hellä äidilleen: mutta tämä tunsikin hänen kallistuvan isänsä puoleen, jota hän jumaloi ja jolta hän oli perinyt terävän järjen ja totuuden ja oikeuden rakkauden.

Hetken katseli Louise heitä hellästi. Sitten sanoi hän hiljaa.

— Minä ajattelisin ja tahtoisin niin mielelläni sitä, mitä te molemmat ajattelette ja tahdotte!... Onko isän toivo sinusta niin järjetön? Miksi emme odottaisi vähäsen?

Äiti, joka oli pois suunniltaan, ei voinut enää kuunnella.

— Se ei ole mikään vastaus, tyttäreni... Ole isäsi kanssa, koska et enään kunnioita ja tottele minua. Te ajatte minut vielä pois täältä.

Hän meni huoneeseensa ja pauskasi oven vihaisesti kiinni, niin kuin hänellä oli tapana tehdä, jos häntä vähäisenkin vastustettiin. Sillä tavoin hän lopetti riidat: ja joka kerta näytti hän joutuvan kauvemaksi entisestä rakkaasta kotiliedestään.

Eräs tapaus saattoi hänet uskomaan että koetettiin vähentää hänen vaikutustaan tyttärensä. Neiti Rouzair oli pitkien ja taitavien toimiensa avulla vihdoinkin saavuttanut ensimmäisen opettajattaren paikan, jota hän kauvan oli toivonut. Akatemian tarkastaja Le Barazer oli taipunut Hector de Sangleboeufin johtamien klerikaalisten senaattorien ja edusmiesten pyyntöihin. Mutta valtiolliseksi korvaukseksi ja tehden kiusaa niin kuin hänellä oli tapana, oli Le Barazer nimittänyt Mailleboisiin neiti Rouzairin entiselle paikalle neiti Mazelinen, Jonvillen opettajattaren ja Markuksen entisen työtoverin, jonka selvää järkeä ja totuuden ja oikeuden rakkautta tämä niin syvästi kunnioitti. Ehkä oli akatemian tarkastaja, joka salaa kannatti Markusta, myöskin tahtonut asettaa hänen viereensä ystävän, joka tekisi työtä saman tarkoituksen hyväksi, eikä joka hetki vastustaisi häntä niinkuin neiti Rouzair oli tehnyt; ja hän oli hämmästyvinään kun pormestari Philis, kunnallisneuvoston nimessä, uskalsi valittaa tällaista valintaa, joka saattaisi Mailleboisin tytöt uskottoman käsiin: olihan hän täyttänyt Hector de Sangleboeufin pyynnön! Voitiinko häntä moittia siitä että hallinnollisen järjestyksen vuoksi oli valinnut yhden ansiokkaimmista opettajista, josta ei kukaan vielä ollut valittanut? Neiti Mazelinen ensimmäinen

esiintyminen Mailleboisissa oli todella hyvin onnistunut, hänen rauhallinen iloisuutensa ja äidillinen tapansa, jolla hän heti valloitti oppilastensa rakkauden, miellytti kaikkia. Hänen lempeytensä ja intonsa oli ihailtava, hän koetti tehdä tytöistään niinkuin hän heitä kutsui, kunnan naisia, vapaita puolisoja ja äitejä, jotka synnyttävät vapaita ihmisiä. Mutta hän ei enää vienyt tyttöjä messuun, eikä juhlakulkueisiin, hän oli poistanut rukoukset ja katkismuksen lukemisen ja Geneviève, joka tunsi hänet hyvin Jonvillen ajoilta, suuttui ja vastusti samoin kuin jotkut muut klerikaaliseen puolueeseen kuuluvat vanhemmat. Vaikka hän ei ollut pitänyt neiti Rouzaiesta, jonka salaiset vehkeet olivat häirinneet hänen perheensä rauhaa, näytti hän nyt kaipaavan häntä, hän piti uutta opettajatarta epäluulon alaisena, kykenevänä kaikkein pahimpiinkin juoniin.

— Kuuletko, Louise, jos neiti Mazeline pitää teille sopimattomia puheita, kerrot sinä sen heti minulle. En tahdo että minulta riistetään tyttäreni sydän.

Kärsimättömänä Markus ei voinut olla tulematta väliin.

— Sehän on mieletöntä, neiti Mazelinekö ryöstäisi sydämiä! Sinä ihailit häntä ennen niinkuin minäkin, kellään ei voi olla selvempää järkeä, eikä hellempää sydäntä.

— Oh! ystäväni, tietysti sinä häntä kannatat. Te olette luodut toisianne ymmärtämään. Mene sitten hänen luokseen, anna hänelle tyttäremme, koska minusta ei enää mitään välitetä.

Ja taas riensi Geneviève omaan huoneeseensa itkemään ja pikku Louisen täytyi itkeä ja rukoilla hänen vieressään monta tuntia, ennenkuin hän jälleen ryhtyi pitämään huolta taloudesta.

Äkkiä saatiin kuulla eräs uskomaton uutinen, joka herätti suurta huomiota. Asianajaja Delbos oli matkustanut Pariisiin, käynyt ministerien luona ja näyttänyt kuuluisaa kirjoituskaavaa; eikä tiedetty minkä vaikuttavan henkilön avulla hän vihdoinkin oli saanut aikaan sen, että laillinen tarkastus pidettiin Valmariessa, isä Philibinin luona. Mutta omituinen oli tuo tutkimus. Poliisikomissarius saapui odottamatta, alkoi tutkia opiston johtajan monilukuisia asiakirjoja ja löysi erään käärön sisästä kellastuneen paperin, jossa oli huolellisesti säilytettynä tuo revitty kulma. Ei voinut olla erehdystä, palanen sopi tarkalleen uhrin luota löydetyn kaavan repeämään. Lisättiin vielä, että isä Philibin, jota hänen esimiehensä isä Crabot heti tutki asiasta, oli suoraan tunnustanut hämmentyneensä tällaisesta tapauksesta. Ainoaksi selitykseksi sanoi hän, että hänet, nähdessään kaavassa veljien koulun nimimerkin oli vallannut sellainen vaistomainen levottomuus, että hänen kätensä oli toiminut nopeammin kuin hänen ajatuksensa. Myöhemmin oli hän pysynyt vaiti siksi että tarkoin tutkittuaan juttua oli tullut siihen varmaan vakaumukseen että Simon oli syyllinen ja että hän jättäessään rikospaikalle tuon törkeän väärennyksen oli tahtonut vahingoittaa uskontoa. Isä Philibin piti siis tekoaan kunniana itselleen, sillä kulman repäiseminen ja asian salaaminen tekivät hänestä sankarin, joka korotti kirkon inhimillisen oikeuden yläpuolelle. Olisihan tavallinen rikostoveri hävittänyt palasen! koska hän oli säilyttänyt sen, niin pitihän siis ymmärtää että hän aikoi kaiken kertoa aikanaan! Oikeana syynä tähän selittämättömään varomattomuuteen pitivät jotkut hänen keräämisintoaan, tai ehkä hän myöskin toivoi siitä mahtavaa asetta itselleen. Sanottiin että isä Crabot, joka itse hävitti saamansa käyntikortitkin, oli raivoissaan tästä järjettömästä asiakirjojen, paperilappujen ja luetteloiden keräämisestä. Mentiinpä niinkin pitkälle että väitettiin hänen ensimmäisessä vimmastuneessa hämmästyksessään huutaneen: Mitä! minä käskin hänen kaikki polttamaan ja hän on säästännyt tämän! Mutta heti löydön tapahduttua katosi isä Philibin, jota vangitsemiskäskey ei vielä ollut kohdannut. Ja kun uskavaiset huolestuneina kysyivät hänen kohtaloaan, vastattiin heille että isä Poirier, Beaumontin hengellisen maakunnan esimies, oli lähettänyt hänet erääseen italialaiseen luostariin, joka hautasi hänet ijäiseen vaitioloon.

Nyt näytti Simonin oikeusjutun tarkastaminen välttämättömältä. Riemuissaan kutsui Delbos heti Davidin ja Markuksen luokseen, päättääkseen heidän kanssaan, missä muodossa anomus oli lähetettävä oikeusministerille. Delbos oli ensin aavistanut että veljien koulun leimalla varustettu kulma saattoi olla tallella ja hän oli saanut aikaan löydön, oli hankkinut uuden todistuksen, joka riitti kumoamaan Beaumontin oikeusistuimen päätöksen. Ja hän oli sitä mieltä, että oli aluksi tyydyttävä ainoastaan tähän todistukseen ja vähäksi aikaa jätettävä syrjälle presidentti Gragnonin laiton tiedonanto valamiehille, jota vielä oli vaikea näyttää toteen ja johon oikeudenkäynti varmaankin tuottaisi valoa. Hänen mielestään oli viisainta käydä suoraan veli Gorgiaan kimppuun, nyt kun totuus oli tullut ilmi, tehdä tyhjäksi asiantuntijain ilmoitus, osoittaa päivän selvästi mistä kaava oli kotoisin ja tehdä isä Philibinkin syylliseksi salaamiseen ja valheeseen. Kun David ja Markus läksivät Delbosin luota, oli päätös tehty. David kirjoitti seuraavana päivänä lainmukaisen ilmiantokirjeen ministerille, syyttäen veli Gorgiasta pikku Zéphirinin raiskaamisesta ja murhasta, samasta rikoksesta, jonka vuoksi hänen veljensä Simon oli kymmenen vuotta ollut rangaistussiirtolassa.

Silloin nousi mielten kuohu huippuunsa. Kun kulma löydettiin isä Philibinin paperien joukosta, valtasi uupumus ja toivottomuus hetkeksi kiihkeimmätkin kirkon puolustajat. Tällä kertaa näytti puolue olevan hukassa ja "Petit Beaumontaisissa" oli kirjoitus, jossa jesuiitta-isän tekoa selvästi moitittiin. Mutta kaksi

päivää myöhemmin olivat kirkolliset jälleen toipuneet, sama lehti julisti pyhäksi varkauden ja valheen, puhui pyhästä Philibinistä, joka oli sankari ja marttyyri. Hänestä ilmestyi sädekehällä ja palmuilla koristettuja kuvia. Syntyi legenda, joka kertoi kuinka tämä isä syrjäisessä Apenniinivuorten luostarissa, aarniometsien keskellä rukoili yöt ja päivät, kantoi jouhipaitaa ja uhrasi itsensä maailman syntien tähden: ja kaupungilla kierteli pieniä pyhiä kuvia, joissa hän oli polvillaan ja joiden toisella puolella oli rukous. Julkinen syytös veli Gorgiasta vastaan antoi klerikaaleille takaisin kaiken heidän hurjan raivonsa, sillä heidän vakuutuksensa oli että juutalaisen voitto ärsyttäisi koko kirkollista puoluetta, olisi isku itse kirkon sydämmeen. Kaikki entiset juutalaisviholliset nousivat taisteluun entistä vielä leppymättömämpinä, päättivät voittaa tai kuolla. Ja Mailleboisissa, Beaumontissa, koko maassa, alkoi sama taistelu uudelleen, toisella puolella olivat vapaa-ajattelijat, totuuden ja oikeuden puolustajat, jotka kulkivat tulevaisuutta kohden, toisella taas taantumuksen miehet, auktoriteettiuskoiset, jotka olivat vihan Jumalan vallassa ja tahtoivat pelastaa maailman sotamiesten ja pappien avulla. Mailleboisin kunnallisneuvosto joutui taas ankaraan riitaan opettajan suhteen, perheissä syntyi epäsopua, Markuksen oppilaat ja veljien oppilaat heittivät toisiaan kivillä République-torilla, tullessaan koulusta. Beaumontin ylhäisö etenkin kauhistui, levottomuus valtasi kaikki ensimmäisen jutun osanottajat, tuomarit ja muut virkamiehet, jotka pelkäsivät joutuvansa vaaraan, jos alettaisiin tutkia tuota hirveätä, pimeyteen haudattua juttua. Salvan iloitsi Markuksen kanssa joka kerran kun he tapasivat toisensa, mutta kuinka paljon olikaan sellaisia, jotka eivät saaneet unta öisin, ajatellessaan vaarallisia ruumiita, jotka uhkasivat nousta haudoistaan! Politikointsijat pelkäsivät läheisissä vaaleissa menettävänsä asemansa: radikaalinen Lemarrois, joka ennen oli ollut varma pormestarin virastaan, näki kauhulla Delbosin suosion lisääntyvän; ystävällinen Marcilly, joka alinomaa vaani tilaisuuksia menestykseen, kadotti varmuutensa eikä tiennyt mille puolelle kallistua; vanhoilliset edusmiehet ja senaattorit rajun Hector de Sangleboeufin johtamina, tekivät epätoivoisesti vastarintaa, tuntien että oli nousemassa myrsky, joka veisi heidät kaikki mukanaan. Hallituksessa ja yliopistossa oli pelko yhtä suuri, prefekti Hennebise vaikeroi kun ei voinut tukehtuttaa juttua, rehtori Forbes työnsi kaiken vastuunalaisuuden akatemiantarkastaja Le Barazerille, joka yksin oli tyyni ja rauhallinen kaiken sekasorron keskellä. Rehtori Depinvilliers taas vei yhä, mistään välittämättä, tyttärensä messuun ja tarkastaja Mauraisin kysyi kauhistuneena ja hämmästyneenä asiain käänteestä itseltään eikö ollut aika ruveta vapaamuurariksi. Mutta etenkin oikeuston jäsenien joukossa oli levottomuus suuri, sillä tulisihan vanhan jutun tarkastamisesta uusi juttu ensimmäisen tuomareita vastaan, ja mitä hirveitä asioita tulisikaan ilmi, jos asiakirjat aukaistaisiin! Tutkintotuomari Daix. tuo rehellinen mutta onneton mies, jota omatunto soimasi siitä että oli antanut myöten vaimonsa kiihkeälle kunnianhimolle, kulki kalpeana ja äännettömänä oikeuspalatsissa. Siro valtionprokuraattori Raoul de La Bissonnière sitä vastoin oli aina hyvällä tuulella ja ylenmäärin iloinen, josta arvasi hänen kaikin voimin koettavan peittää pelkoaan. Ja presidentti Gragnon, joka oli kaikkein suurimmassa vaarassa, näytti äkkiä vanhentuneen, hän laahasi suurta ruumistaan, kasvot olivat paksut ja raskaat, hartiat koukistuneet näkymättömän painon alla ja kun hän tunsu jonkun katsovan itseään suoristi hän vartalonsa vilkaisten salaa silmillään. Näiden herrojen vaimotkin alkoivat taas salongeissaan kutoa vehkeitä, harjoittaa kiihoitusta ja yllytystä. Ja levottomuus siirtyi porvariperheistä palvelijoihin, palvelijoista käsityöläisiin, käsityöläisistä työmiehiin ja koko kansa joutui yleisen mielettömyyden valtaan.

Äkkiä huomattiin että isä Crabot. jonka hieno käytös ja komeat puvut olivat yleisesti tunnetut Jaffreskadun salongeissa, ei enään näyttänyt siellä ja tätä yksinäisyyden tarvetta pidettiin hienotunteisuuden ja syvän uskonnollisuuden todistuksena, ja siitä puhuivat hänen ystävänsä hartaalla liikutuksella. Isä Philibin oli kadonnut, järellä oli vain veli Fulgentius, joka aina oli innossaan liiallinen, oli niin kömpelö kaikissa toimissaan että kirkollisten joukossa alkoi liikkua pahoja huhuja: Valmariessa oli varmaankin päätetty uhrata hänet. Mutta päivän sankari, päivä päivältä yhä hämmästyttävämpi ilmiö, oli veli Gorgias, joka vastusti syytöstä ihmeteltävällä rohkeudella. Samana päivänä, jolloin Davidin ilmiantokirje julkaistiin riensi hän "Petit Beaumontaisin" toimistoon vastaamaan, hän herjasi juutalaisia, keksi eriskummallisia juttuja, väarensi totuuden nerokkailla valheilla, jotka voivat hämmäntää selvimmänkin järjen: hän laski leikkiä, kysyi oliko opettajien tapana kulkea kirjoituskaava taskussa; hän kielsi kaikki, sekä nimimerkin että leiman, selittäen että Simon, joka oli jäljentänyt hänen käsialaansa, oli myöskin aivan hyvin voinut itselleen hankkia veljesten koulun leiman tai teettäkin itselleen sen. Se oli mieletöntä, mutta hän julisti tätä selitystä niin kaikuvalla äänellä, tehden niin pontevia liikkeitä, että uuteen selitykseen pian uskottiin, se muuttui julkiseksi totuudeksi. Silloin ei "Petit Beaumontais" enää epäillyt, se omaksui tuon jutun väärästä nimimerkistä, se selitti että Simon oli edeltäpäin miettinyt kaikki, ja tehdessään rikoksen koettanut helvetillisen kavalasti panna sen pyhän munkin syyksi häväistäkseen siten kirkkoa. Tämä järjetön juttu kiihoitti yksinkertaista kansaa, jota katkismus ja orjuus olivat vuosisatoja turmelleet, veli Gorgias kohosi uskon marttyyrin arvoon, isä Philibinin rinnalle. Kun hän näyttäytyi, otettiin hänet vastaan riemuhuudoilla, naiset suutelivat hänen viittänsä liepeitä, lapset pyysivät hänen siunaustaan ja julkeana, voitonriemuisena piti hän puheita joukoille, teki eriskummallisia temppuja kansan epäjumalana, varmana siitä että ne kiitollisesti otettaisiin vastaan. Mutta tämän varmuuden alla näkivät ihmiset, jotka tunsivat totuuden, onnetoman suuren tuskan kun hänen täytyi näytellä osaa, jonka mahdottomuuden hän itse paraiten tunsu; oli silminnähtävää että hän oli ainoastaan näyttelijä, onneton nukke, jonka näkymättömät kädet panivat

liikkeelle. Turhaan katosi isä Crabot, hautautuen nöyrästi kylmään ja alastomaan kammioonsa Valmariessa, hänen tumma varjonsa liikkui lakkaamatta näyttämöllä, ja voi helposti arvata että hänen taitavat kätensä pitivät lankoja, panivat liikkeelle kaikki nuket ja työskentelivät kirkon kunniaksi.

Kovimman kiihoituksen vallitessa ja huolimatta yhdistyneiden vanhoillisten voimien vastustuksesta täytyi oikeusministerin jättää ylioikeuteen tarkastusanomus, jonka David oli rouva Simonin ja hänen lastensa nimessä tehnyt. Se oli ensimmäinen totuuden voitto ja kirkollinen puolue näytti hetkeksi lannistuneen. Mutta jo seuraavana päivänä alkoi taistelu uudelleen, itse ylioikeutta häväistiin ja soimattiin, sen sanottiin olevan myydyin juutalaisille. "Petit Beaumontais" ilmoitti tarkasti summat, solvasi presidenttiä, yleistä syyttäjää ja neuvoksia, kertoen inhoittavia keksittyjä juttuja heidän yksityiselämästään. Jutun tarkastaminen kesti kaksi kuukautta, ja koko sillä ajalla ei saastaisuusien virta lakannut juoksemasta, ei ainoatakaan keinoa, ei valhetta eikä rikosta jäänyt käyttämättä, jotta voitaisiin pysähdyttää lahjomatonta oikeutta kulussaan. Muistettavien keskustelujen jälkeen, joissa muutamat tuomarit huolimatta riehuvista intohimoista antoivat kauniin todistuksen terveestä järjestä ja rohkeasta oikeudenmukaisuudesta, tehtiin vihdoinkin päätös ja vaikka sitä edeltäpäin oli aavistettu vaikutti se kuitenkin kuin salaman isku. Oikeus hyväksyi anomuksen, sanoi että oli syytä tarkastukseen ja päätti itse ottaa huolekseen tutkimuksen.

Tuona iltana käveli Markus koulutuntien loputtua yksin pienessä puutarhassaan lauhkeassa kevähämärässä. Louise ei vielä ollut palannut koulusta, sillä neiti Mazeline, jonka lempioppilas hän oli, pidatti hänet joskus luonaan. Geneviève oli heti aamiaisen jälkeen lähtenyt isoäidin luo: missä hän nykyään vietti melkein kaikki päivänsä. Raitis syreenien tuoksu täytti lämpimän ilman, mutta Markusta kidutti katkera tuska hävitetyin kotinsa tähden. Hän ei ollut taipunut synnintunnustuskysymyksessä ja hänen tyttärensä ei enää käynyt rippikoulussakaan, sillä pappi ei tahtonut ottaa häntä vastaan ellei hän tunnustaisi syntejään. Mutta hänen täytyi taistella aamusta iltaan vaimoan vastaan, joka oli kauhistuksissaan ajatellessaan Louisen kadotusta ja joka piti itseään syypäänä siihen, kun ei hänellä ollut voimaa ottaa lastaan syliinsä ja itse kantaa häntä kirkkoon. Hän muisti omaa ihanaa herran ehtoollistaan, hänen elämänsä kauneinta päivää, jolloin hän puettuna valkoiseen pukuun, pyhän savun ja kynttilöiden keskellä valitsi lempeän Jesuksen yljäkseen, ainoaksi puolisoikseen, taivaalliseksi rakkaudekseen, jonka suloisuutta yksin hän nyt vannoi nauttivansa. Hänen tyttäreltäkö siis riistettäisiin tämä autuus, hän vaipuisi luontokappaleiden kannalle, joilla ei ole uskontoa? Ja hän käytti hyväkseen jokaista tilaisuutta riistääkseen puolisoiltaan suostumuksen, muuttaen kodin alituisesti taistelukentäksi, jossa pienimmätkin asianhaarat synnyttivät loppumattomia riitoja.

Viihdyttävä hämähä saapui hitaasti, Markuksen valtasi suuri väsymys ja hän ihmetteli kuinka oli voinut vastustaa rohkeudella, joka oli niin julma heille kaikille. Kaikki hänen entinen suvaitsevaisuutensa palasi; kun hän oli antanut kastaa tyttärensä, niin voisihan hän antaa hänen mennä myöskin ripille! Hänen vaimonsa luettelemat syyt, joihin hän niin kauan oli taipunut, eivät olleet mitättömiä: yksilöllisen vapauden kunnioitus, äidin oikeudet ja omantunnonoikeudet. Kodissa oli äiti pakostakin kasvattaja, johdattaja, etenkin kun oli kysymys tytöistä. Jos ei mitään välittänyt hänen mielipiteistään, jos toimi vastoin hänen tahtoaan ja sydäntään, oli siitä seurauksena täydellinen ero. Heidän välillään ei enää ollut mitään sidettä, onni oli hävitetty, vanhemmat ja lapsi joutuivat tuohon hirveään, sisälliseen taisteluun, josta hänen ennen niin rauhallinen ja lämmin kotinsa nyt kärsi. Ja hän asteli yhä pimeässä pitkin pienen puutarhan kapeita käytäviä, kysyen itseltään, millä tavoin hän vielä voisi taipua, saadakseen hiukan rauhaa ja onnea.

Eräs seikka häntä etenkin vaivasi: olihan hän itse syyllinen tähän suureen onnettomuuteen! Hän oli jo ennenkin huomannut vastuunalaisuutensa, hän oli joskus kysynyt itseltään, miksi ei hän heidän avioliittonsa alussa ollut koettanut valloittaa Genevièveä omalle uskollen. Silloin oli hän kuulunut hänelle täydellisesti, oli antautunut hänelle niin luottavaisena, niin valmiina olemaan yhtä hänen kanssaan ruumiin ja sielun puolesta. Hän tuolla ainoalla hetkellä olisi voinut riistää vaimon pappien käsistä, tekemällä kadotuksen pelon rasittamasta lapsesta itsetietoisien elämäntoverin itselleen, vapaan naisen, joka rakastaisi totuutta ja oikeutta. Heidän ensimmäisissä riidoissaan oli Geneviève huutanut hänelle: "Jos kärsit nähdessäsi, että me emme ajattele samalla tavalla, niin on oma syysi. Miksi et opettanut minua. Minä olen se, miksi minut on tehty, ja onnettomuus on siinä, ettet osannut luoda minua uudelleen". Nyt hän ei enää horjumattomassa uskonylpeydessään myöntänyt että Markus olisi voinut vaikuttaa häneen. Tämä muisti vain katkerasti tuota kadotettua tilaisuutta, katui itsekästä rakkauttaan heidän onnensa suloisessa keväässä, jolloin hän vain ihaili sen kauneutta, piti sitä täydellisenä, tuntematta tarvetta tutkia ja valaista vaimonsa mieltä. Sitä paitsi hän ei siihen aikaan vielä ollenkaan aikonut totuuden työmieheksi, jonka vuoksi hän oli tehnyt myönnytyksiä, luullen olevansa kyllin rakastettu, kyllin vahva pysyäkseen herrana. Ja kaikki tämä nykyinen tuska tuli hänen turhamaisuudestaan, rakkautensa sokeasta heikkoudesta.

Markus pysähtyi kukkivan, vahvatuoksuisen syreenipensaaseen eteen ja innostus, taistelun tarve valtasi hänet uudelleen. Hän ei ollut muinoin koettanut vapauttaa tuota erehdysten läpätunkemaa järkeä, joka oli uskottu hänelle, mutta estikö se häntä tekemästä sitä nyt, pelastamasta tytärtä siitä kadotuksesta,

johon äiti oli joutunut? Vika olisi vieläkin anteeksiantamattomampi nyt kun hänellä oli elämäntehtävä. Hän oli ottanut toimekseen muiden lasten pelastamisen vuosisataisen valheen vallasta, ja hänkö siis näyttäisi ettei voinut varjella siitä omaa lastaan? Se että yksinkertainen perheenisä saadakseen rauhaa suostui uskovaisen vaimonsa tahtoon ja salli tyttärensä noudattaa alhaisia ja vaarallisia tapoja, oli vielä anteeksi annettavaa. Mutta hän! hän, joka oli ottanut ristiinnaulitun kuvan pois koulustaan, joka vaati täydellistä maallikko-opetusta, joka julkisesti opetti että oli välttämätöntä riistää nainen kirkon vallasta, jos vihdoinkin tahdottiin rakentaa onnellinen yhteiskunta! Olisihan se suurin voimattomuuden tunnustus, suurin tappio? Se kieltäisi, se tekisi tyhjäksi koko hänen tehtävänsä. Hän kadottaisi kaiken vallan, hän ei voisi vaatia muilta sitä, mitä ei kyennyt toteuttamaan kotonaan, jossa hänen järkensä ja sydämensä olisi pitänyt ensin voittaa. Ja minkä ulkokullatun ja heikon kasvatuksen saisikaan hänen tyttärensä, joka tunsi hänen mielipiteensä ja uskonsa, tiesi hänen vastustavan synnintunnustusta ja rippiä, ja kysyisi itseltään miksi hänen isänsä suvaitsi kotonaan sen, minkä hän ehdottomasti tuomitsi muiden luona! Hän ajatteli siis toisella lailla ja toimi toisella! Ei, ei! suvaitsevaisuus oli mahdoton, hän ei voinut enää taipua, muuten koko hänen vapautustyönsä kukistuisi yleisen halveksumisen alle.

Markus alkoi uudelleen kävellä, ensimmäisten tähtien syttyessä tummenevalle taivaalle. Yksi kirkon voitoista oli se, että vapaa-aatteiset vanhemmat eivät uskaltaneet ottaa lapsiaan sen vallasta, peläten häpeää ja uskaltamatta rikkoa yleisiä tapoja. Kuka sitten alkaisi, pelkäämättä sitä, että pojat eivät saisi paikkoja ja tytöt pääsisi naimisiin, elleivät he täyttäisi uskonnollisia velvollisuuksiaan, vaikkapa vain muodollisesti? Täytyisi varmaankin odottaa vielä kauankin, siksi kunnes tiede hävittäisi uskonkappaleet, kukistaisi käytännössä, mitä se jo oli kukistanut käsityksessä. Mutta uskaliaiden ihmisten tuli ensin olla esimerkkinä. Markusta kummastutti etenkin nykyisen kirkon ponnistukset saadakseen valtaansa naiset, joita se on vuosisatoja sortanut ja häväissyt, kohdellut pahanhengen lapsina, syyppinä kaikkiin maailman synteihin. Jesuiittoja, joiden nerontuotteena oli Jumalan sovittaminen ihmisten intohimojen mukaan, piti hän tämän suuren liikkeen työmiehenä, liikkeen, joka on tehnyt naiset valtiollisiksi ja yhteiskunnallisiksi aseiksi pappien käsissä. He olivat kironneet rakkauden ja nyt he käyttävät sitä hyväkseen. He olivat kohdelleet naista saastaisena olentona, jota pyhät eivät saaneet edes koskettaa ja nyt he hyväilevät häntä, imartelevat häntä, tekevät hänestä kirkon koristuksen ja tuen, nyt kun he tahtovat käyttää hänen kaikkivaltaansa mieheen. Naisen sukupuoli loistaa alttarin kynttilöiden keskellä, he hyväksyvät sen armontienä, he käyttävät sitä ansana, jonka avulla he toivovat valloittavansa ja kukistavansa miehen. Tulivathan kaikki nykyisen yhteiskunnan eripuraisuudet, kaikki sen onnettomat riidat tästä erosta puoleksi vapautuneen miehen ja orjaksi jääneen, kuolevan, katolilaisuuden lumooman naisen välillä! Kysymys oli juuri siinä, ei pitänyt antaa kirkon käyttää hyväkseen tuota myöhään ilmestynyttä hellyyttä, jolla se vaivuttaa uneen tyttäreemme ja puolisoimme, siltä oli riistettävä ansio vaevapautuksesta jonka se heille antaa, heidät oli todella vapautettava ja otettava sen vallasta, koska he ovat meidän, samoin kuin me olemme heidän. Kolme voimaa oli olemassa mies, nainen ja kirkko, ja kirkko ja nainen eivät saaneet olla miestä vastaan, vaan mies ja nainen kirkkoa vastaan. Ovatpa aviopuolisot sitäpaitsi yksi! Mies ja vaimo eivät voi mitään ilman toisiaan. Yhdistettyinä ruumiin ja sielun puolesta olivat he voittamattomat, itse elämän voima, luonnollisessa tilassa saavutettu onni. Ja äkkiä näki Markus totuuden, ainoan ratkaisun: nainen oli opetettava, hänelle oli annettava vertaisen ja toverin asema meidän rinnallamme, sillä vapautettu nainen yksin voi vapauttaa miehen.

Kun Markus rauhoittuneena ja vahvistuneena oli koonnut kaikki rohkeutensa taistellakseen vielä, kuuli hän Genevièven palaavan kotiin ja hän tapasi hänet puolihämärässä luokkahuoneessa. Hän seisoi keskellä lattiaa suorana ja korkeana, silmät niin säkenöivinä, asento niin uhkaavana, että Markus tunsi viimeisen myrskyn olevan tulossa.

— No, sanoi Geneviève kovalla äänellä, oletko nyt tyytyväinen?

— Mistä olisin tyytyväinen, armaani?

— Oh! et siis tiedä vielä... Minä saan siis ensiksi kertoa sinulle suuren uutisen... Teidän sankarilliset ponnistuksenne ovat onnistuneet, tieto siitä on juuri saapunut. Ylioikeus on päättänyt tarkastaa jutun.

Markus huudahti rajattoman ilon valtaamana, tahtomatta huomata raivokkaan ivallista ääntä, jolla hänen vaimonsa ilmoitti tämän voiton.

— Vihdoinkin löytyy siis oikeita tuomareita! viattoman ei enää tarvitse kärsiä!... Mutta onko uutinen aivan varma?

— On, on, aivan varma, sain kuulla sen rehellisiltä ihmisiltä, joille se on sähköitetty. Ilkityö on täytetty, sinä voit siis iloita!

Tämä katkera mielenkuuhu oli epäilemättä kaikua raivokkaasta kohtauksesta vanhojen rouvien luona: joku pyhä mies, pappi tai munkki, isä Crabotin uskotuista oli varmaankin rientänyt sinne kertomaan onnettomuudesta, joka saattoi Jumalan vaaraan.

Iloisesti aukaisi Markus sylinsä vaimolleen, tahtomatta vieläkään ymmärtää.

— Kiitos, minulle ei olisi voinut olla rakkaampaa hyvän sanoman tuojaa.
Syleile minua!

Geneviève työnsi hänet luotaan vihaa ilmaisevalla liikkeellä.

— Miksi syleilisin sinua? siksikö että olet ollut osallisena inhoittavassa työssä, siksikö että iloitset tästä rikoksellisesta voitosta kirkkoa vastaan? Hävität ja häväiset maasi, perheesi ja itsesi, pelastaaksesi saastaisen juutalaisen, maailman suurimman konnan.

Lempeästi Markus koetti vielä rauhoittaa häntä.

— Oi, armaani, älä sano niin. Kuinka voit sinä, joka ennen olit niin järkevä ja hyvä, puhua noin hirveästi? Se on siis totta, että erehdys on tarttuvaa siihen määrin että se himmentää selvimmänkin järjen?... Mieti, sinä tunnet jutun, Simon on syytön, hänen jättäminen rangaistussiirtolaan on hirveä vääräys, joka turmelevan myrkytävöiden tavoin on lopuksi tappava koko kansallisuuden.

— Ei, ei! huusi Geneviève salaperäisen kiihtymyksen valtaamana. Simon on syyllinen, hän on peruuttamattomasti tuomittu, pyhät miehet ovat syyttäneet ja vieläkin syyttävät häntä, ja jos hän on viaton, niin ei voisi enää uskoa uskontoon, täytyisi pitää itse Jumalaa erehtyvällään. Ei, ei! hänen täytyy jäädä rangaistussiirtolaan; sinä päivänä, jona hän sieltä pääsee olisi kaikki mikä on kunnioitettavaa ja taivaallista täältä maanpäältä kadonnut.

Vähitellen tuli Markus kärsimättömäksi.

— En voi ymmärtää kuinka niin selvä totuuden ja oikeuden kysymys voisi erottaa meidät. Taivaalla ei ole mitään tämän kanssa tekemistä.

— Anteeksi, ei totuutta eikä oikeutta ole muualla kuin taivaassa.

— Oh! nyt sanoit sanan, joka selittää meidän erimielisyytemme ja tuskamme. Sinä ajattelisit vieläkin niinkuin minä, jos et olisi pannut taivasta väliimme, ja sinä olet jälleen minun silloin kuin järkesi tulee terveeksi ja sydämesi toverilliseksi. On ainoastaan yksi totuus ja yksi oikeus, ne, jotka tiede on vahvistanut.

Genevièvekin kiivastui.

— Selvittäkäämme nyt kerran välimme, sinä tahdot siis hävittää minun uskontoni ja minun Jumalani.

— Niin, huusi Markus, katolilaisuutta vastaan minä taistelen, sen opetuksen järjettömyyttä, sen menettelytavan ulkokultaisuutta, sen jumalanpalveluksen turmiollisuutta, sen kuolettavaa vaikutusta lapseen ja naiseen ja sen yhteiskunnallista vahingollisuutta vastaan. Katolinen kirkko on vihollinen, joka meidän ensin on kukistettava. Tärkeämpi yhteiskunnallista kysymystä, tärkeämpi valtiollista kysymystä on uskonnollinen kysymys, joka sulkee kaikki tiet. Me emme koskaan pääse askeltakaan eteenpäin, ellemmme ensin voita kirkkoa, turmelijaa, myrkyttäjää, murhaajaa... Ja kuule minua tarkoin! tällainen on syy, miksi en salli Louisen tunnustaa syntejään ja mennä ripille. Silloin en mielestäni täyttäisi velvollisuuttani, se olisi täydellisessä ristiriidassa mielipiteitteni ja opetuksieni kanssa; ja minun täytyisi heti jättää tämä koulu, lakata opettamasta muiden lapsia, koska minulla ei ollut voimaa johdattaa omaa lastani totuutta, ainoaa oikeata, ainoaa hyvää kohden... Minä en taivu, tyttäreemme saa itse päättää, kun hän on täyttänyt kaksikymmentä vuotta.

Raivostuneena aikoi Geneviève vastata, mutta samassa saapui Louise. Koulutuntien jälkeen oli neiti Mazeline pitänyt häntä kauvan aikaa luonaan ja hän tuli saattamaankin, selittääkseen iloisesti kuinka hän oli opettanut lapselle vaikean käsityön. Hän oli pieni ja hoikka, ei kaunis, mutta erinomaisen miellyttävä, hänellä oli leveät kasvot, suuri, helläilmeinen suu ja mustat, ihanat silmät, joissa paloi harras myötätuntoisuus. Hän huusi heti ovelta.

— Mitä, eikö teillä vielä ole tulta?... Minä olisin tahtonut näyttää teille pienen, taitavan tyttönne kauniin käsityön!

Mitään vastaamatta Geneviève kutsui heti lasta tyyllä äänellä.

— Sinäkö se olet Louise. Tule lähemmäksi... Isäsi kohtelee minua taas raa'asti sinun tähtesi. Hän on varmasti päättänyt, että et saa mennä ripille... Minä taas vaadin, että teet sen tänä vuonna. Sinä olet täyttänyt kaksitoista vuotta, etkä voi viipyä kauvempaa saamatta häpeää... Ja ennen kuin päätän mitään tahdon tuntea sinun mielipiteesi.

Louise oli suuri ikäisekseen, hänen vartalonsa oli jo muodostunut, hän oli melkein pieni nainen,

ymmärtäväisine kasvoineen, joissa äidin hienot piirteet näyttivät sulavan isältä perityn terveen järjen ilmeeseen. Hän vastasi kiirehtimättä, hellästi ja säveästi.

— Minunko mielipiteeni, oi äiti, eihän minulla voi olla omaa mielipidettä. Mutta minä luulin, että asia jo oli päätetty, koska isä toivoo ainoastaan että odotetaan minun täysi-ikäisyyttäni... Silloin sanon sinulle mielipiteeni.

— Tämähkö on vastauksesi, onneton lapsi? huudahti äiti, jonka suuttumus kasvoi. Odottaa, kun minulle on päivän selvää, että isäsi hirveät opetukset joka päivä turmelevat sydäntäsi ja riistävät sinut minulta.

Silloin neiti Mazeline, varomattomasti kyllä, rupesi välittäjäksi, sillä hänen hyvä sydämensä kärsi tästä surullisesta näytelmästä kodissa, jonka onni ennen oli liikuttanut häntä.

— Oi! rakas rouva Froment, teidän Louisenne jumaloi teitä, ja se mitä hän sanoi, on sangen järkevää.

Kiivaasti kääntyi Geneviève hänen puoleensa.

— Te, neiti, pitäkää huolta omista asioistanne. En tahdo sanoa mikä on teidän syyne kaikessa tässä; mutta opettakaa toki oppilaanne kunnioittamaan Jumalaa ja vanhempiaan... Pysyköön kukin omassaan, eikö niin?

Opettajatar läksi suruissaan pois, sanaakaan sanomatta, tahtomatta pahentaa riitaa, ja äiti kääntyi taas tyttärensä puoleen.

— Kuuntele minua Louise... Ja sinäkin Markus, kuuntele minua tarkasti... Olen saanut kylliksi, vakuutan teille, että olen saanut kylliksi ja se mikä tänä iltana on tapahtunut, se mikä täällä on sanottu täyttää mitan ääriään myöten... Te ette rakasta minua enää, te kidutatte minua, te tahdotte ajaa minut kotoa.

Suuren, pimeän huoneen perällä itki tyttö lohduttomana, hämmästyksissään, ja puolison sydän vuoti verta tämän eron tähden. He huudahtivat yhtä aikaa.

— Sinutko ajaa kotoa!

— Niin! te koetatte kaikin voimin tehdä sen minulle sietämättömäksi... No niin! minun on mahdotonta viipyä kauvempaa tässä häpeän, erehdyksen ja jumalattomuuden pesässä, jossa jokainen sana, jokainen liike loukkaa ja vastustaa minua. Minulle on lukemattomia kertoja sanottu, että ei tämä ollut minun paikkani, enkä minä tahdo joutua kadotukseen teidän kanssanne ja minä menen tieheni, palaan sinne, mistä olen tullutkin.

Hän oli lausunut tämän tavattoman voimakkaasti.

— Isoäitisi luo, vai kuinka?

— Niin, isoäitini luo! Se on turvapaikka, jossa vallitsee häiriytymätön rauha. Siellä minua ainakin ymmärretään ja rakastetaan. Minun ei koskaan olisi pitänyt jättää lapsuuteni pyhää kotia... Hyvästi! ei sieluni eikä ruumiini pidätä minua täällä!

Ja kiivaasti kääntyi hän ovea kohden, käydessään hiukan horjuen raskauden vaikutuksesta. Louise itki yhä. Mutta Markus teki vielä viimeisen ponnistuksen, koettaen sulkea häneltä tien.

— Minä vuorostani pyydän sinua kuuntelemaan... Se ei minua kummastuta, että tahdot palata sinne, mistä olet tullutkin, sillä minä tiedän sen, siellä on koitettu kaikin keinoin voittaa sinut takaisin, riistää sinut minulta. Se on surun ja koston talo... Mutta sinä et ole yksin, sinulla on lapsi, jota kannat ja jota et voi näin viedä minulta, antaaksesi sen muille.

Geneviève oli pysähtynyt puolisonsa eteen ja nojautui ovenpieleen. Hän näytti kasvavan, tulevan pitemmäksi ja itsepäisemmäksi ja hän sanoi hänelle vasten silmiä:

— Minä lähden juuri viedäkseni sen pois sinulta, pelastaakseni hänet sinun inhoittavasta vaikutuksestasi. En voi sallia että hänestäkin teet pakanan, että turmelet hänenkin järkensä ja sydämensä, niin kuin tämän onnetoman tytön. Hän on luullakseni vielä minun, etkä varmaankaan väkivallalla vaatine häntä omaksesi... Väisty tieltäni, anna minun mennä.

Markus ei vastannut, hän teki yli-inhimillisen ponnistuksen, jotta ei käyttäisi väkivaltaa. Hetken katselivat he toisiaan puolipimeässä salissa.

— Väisty ovelta, toisti Geneviève tyyliä. Ymmärrä toki että päätökseni on horjumaton. Ethän tahdo saada aikaan häväistystä, vai kuinka? Sillä et mitään voitaisi, sinut eroitettaisiin virasta, et saisi täyttää niinkutsuttua tehtävääsi, opettaa lapsia, joita olet rakastanut enemmän kuin minua ja joista kauniit

opetuksesi kasvattavat roistoja... Mene, säästä itsesi kirottua kouluasi varten ja anna minun palata Jumalani luo, joka kerran on rankaiseva sinua.

— Oi! vaimo raukkani, sanoi Markus hiljaa, haavoitettuna sydämmeen asti, onneksi sinä et puhu itsestäsi; nuo kurjat ihmiset käyttävät sinua murhaavana aseena minua vastaan; ja minä tunnen heidän sanansa, he toivovat saavansa aikaan häväistykseen, jotta minut eroitettaisiin virastani, jotta kouluni suljettaisiin ja tehtäväni raukeaisi tyhjiin. Minussa tahdotaan kukistaa oikeuden tekijä, Simonin ystävä, joka on saamaisillaan ilmi hänen viattomuutensa, vai kuinka?... Sinä olet oikeassa, en tahdo nostaa häväistystä, joka tuottaa iloa niin monelle.

— Anna minun sitten mennä, sanoi Geneviève itsepäisesti.

— Kyllä, aivan heti... Sitä ennen tahdon sanoa että rakastan sinua yhä, enemmänkin kuin ennen, rakastan sinua niin kuin sairasta lapsiraukkaa, joka on saanut tarttuvan, hitaasti paranevan kuumeen. Mutta minä en ole toivoton, sillä sinun luonteesi on pohjaltaan hyvä ja terve, olet järkävä ja rakastava nainen ja olet kerran heräävä pahasta unestasi... Me olemme sitä paitsi eläneet lähes neljätoista vuotta yhdessä, minä olen tehnyt sinut naiseksi, puolisoiksi ja äidiksi ja vaikka teinkin väärin, kun en kokonaan luonut sinua uudestaan, olen kuitenkin tuonut sinuun niin paljon uusia aineksia että ne yhä edelleenkin vaikuttavat... Sinä olet palaava luokseni, Geneviève.

Geneviève nauroi uhkamielisesti.

— Sitä en luule.

— Sinä olet palaava luokseni, toisti Markus varmalla äänellä. Kun saat tietää totuuden, on rakkaus minuun tekevä loput; ja sinä olet lempeä, et voi kauan puolustaa vääryyttä... En ole koskaan käyttänyt väkivaltaa sinua kohtaan, olen aina kunnioittanut tahtoasi, mene siis hulluuteesi, tyhjennä se pohjaa myöten, koska et muilla keinoin parane siitä.

Hän väistyi ovelta ja antoi vaimolleen tietä. Hetken näytti tämä epäilevän, ajatellessaan kylmää pimeyttä, joka täytti rakkaan talon, itkevän kodin. He eivät enää nähneet hänen kasvojaan, joissa miehen sanat olivat herättäneet syvän tuskan ilmeen. Äkkiä teki hän päätöksen ja huusi tukahutetulla äänellä. —

— Hyvästi!

Mutta Louise, joka oli seisonut pimeän huoneen perällä, riensi esiin ja koetti vuorostaan estää häntä lähtemästä.

— Oi! äiti, et voi jättää meitä näin, meitä, jotka niin suuresti rakastamme sinua ja toivomme ainoastaan sinun onneasi.

Ovi oli sulkeutunut, kiireisten askelien lomasta kuului ainoastaan viimeinen, pidätetty huuto. —

— Hyvästi! hyvästi!

Silloin Louise vaipui nyhkyttäen isänsä syliin ja he itkivät kauan yhdessä, istuen pienellä koulupenkillä. Yö oli tullut, suuressa, pimeässä salissa kuului ainoastaan heidän hiljaiset nyhkytyksensä. Tyhjässä talossa vallitsi surun ja yksinäisyyden syvä hiljaisuus. Vaimo, äiti oli lähtenyt, hänet oli ryöstetty mieheltä ja lapselta, jotta nämä joutuisivat tuskaan ja epätoivoon. Koko laaja salavehkeiden verkko tuli selväksi Markukselle, hän näki kavalan maanalaisen työn, joka riistämällä hänen rakastetun Geneviévensä tahtoi heikontaa häntä, tahtoi kiihoittaa häntä äkilliseen vastarintaan, joka veisi hänet itsensä sekä hänen tehtävänsä perikatoon. Ja hänellä oli ollut voimaa vastaanottaa ristinsä, eikä kukaan saisi tietää hänen tuskistaan, sillä ei kukaan nähnyt hänen itkevän tyttärensä kanssa aution kotinsa hämärässä. Hän oli köyhä mies, jolla ei ollut muuta kuin tämä lapsi ja hän pelkäsi että sekin häneltä kerran riistettäisiin.

Samana iltana oli Markuksella iltakoulu, neljä kaasuliekkiä sytytettiin, luokka tuli valoisaksi ja täyttyi ihmisillä. Useimmat hänen entisistä oppilaistaan, työmiehiä ja konttoristeja, kävivät ahkerasti näillä tunneilla, joilla hän opetti historiaa, maantiedettä, fysiikkaa ja luonnontieteitä. Istuen pulpettinsa ääressä puhui Markus puolitoista tuntia erinomaisen selvästi, taisteli erehdyistä vastaan ja koetti opettaa hiukan totuutta yksinkertaisille oppilailleen. Ja koko ajan kidutti häntä hirveä tuska, hänen kotinsa oli ryöstetty ja hävitetty, hänen rakkautensa itki rakastettua ja puolisoa, joka ei enää vastaanottaisi häntä nyt kylmässä, mutta ennen hellyydestä niin lämpimässä huoneessa. Mutta rohkeasti, tuntemattomana sankarina, täytti hän siitä huolimatta tehtävänsä.

KOLMAS KIRJA.

I.

Heti kun ylioikeus oli alkanut tutkia juttua, päättivät David ja Markus eräänä iltana Lehmannien pienessä, pimeässä kaupassa että tästä lähtien oli viisainta jättää kaikki toimiminen ja pysyä erillään. Suuri ilo ja suuri toivo rohkaisivat perhettä, nyt kun tarkastuksen anomus oli hyväksytty. Jos oikeus toimitti laillisen tutkimuksen, tulisi Simonin viattomuus epäilemättä tunnustetuksi, vapaaksi julistaminen olisi varma; heidän tarvitsi siis ainoastaan olla varuillaan, pitää silmällä asiain kulkua, osoittamatta epäilevänsä maan korkeimpien tuomarien omaatuntoa ja oikeudenmukaisuutta. Yksi ainoa huoli vähensi ihmisraukkojen iloa; tiedot Simonin terveydestä eivät olleet hyviä, voisihan hän sortua kärsimyksiinsä ennen voittoa. Oikeus oli selittänyt että ei ollut syytä tuoda häntä Ranskaan ennen lopullista päätöstä ja tutkimus uhkasi kestää useampia kuukausia. Mutta David oli kaikesta huolimatta täynnä uljasta luottamusta, hän uskoi veljensä tähän saakka osoittamaan tavattomaan vastustusvoimaan. Hän tunsu hänet, hän rauhoitti heitä kaikkia ja sai heidät kuuntelemaan juttuja hänen nuoruudestaan, piirteitä sääntillisestä ja arkatuntoisesta Simonista, joka osoitti tavatonta tahdonlujuutta pitäessään huolta arvostaan ja omaistensa onnesta. Erotessa päätettiin että ei osotettaisi minkäänlaista levottomuutta eikä kärsimättömyyttä, ikäänkuin voitto olisi saavutettu.

Tästä lähtien Markus sulkeutui kouluunsa, omisti kaiken aikansa oppilailleen, osoittaen itsensäkieltäymystä ja alttiiksiantavaisuutta, jotka näyttivät vaan kasvavan esteistä ja kärsimyksistä. Ollessaan luokassa, oppilastensa keskuudessa ja koettaessaan jakaa heille tiedon leipää ja totuutta, unhoitti hän hiukan kärsimyksensä, tunsu vähemmän tuskaa haavasta sydämessään. Mutta kun hän illalla oli rakkautensa tyhjässä kodissa, vaipui hän hirveään epätoivoon, kysyi itseltään kuinka hän voisi elää yksinäisyytensä kylmässä pimeässä. Louise, joka palasi neiti Mazelinen luota, toi hänelle hiukan lohdutusta; mutta kun lamppu oli sytytetty illallista varten, syntyi pitkiä äänettömyyksiä isän ja tyttären välillä, jotka kumpikin tunsivat lohduttoman kurjuutensa, he ajattelivat lakkaamatta puolisoa ja äitiä, joka oli jättänyt heidät. He koettivat puhua päivän tapahtumista, mutta kaikki johtivat häneen, lopuksi puhuivat he vaan hänestä, siirtyivät lähemmäksi toisiaan ja tarttuivat toistensa käsiin, ikäänkuin lämmittääkseen itseänsä yksinäisyydessään; ja kaikki heidän iltansa päättyivät näin, tytär istui isänsä polvilla, käsi hänen kaulallaan, molemmat kyynelissä ja väristen. Koti oli kuollut, poissa oleva oli vienyt sieltä elämän, lämmön ja valon.

Markus ei kuitenkaan tehnyt mitään pakoittaakseen Genevièveä palaamaan, hän ei tahtonut käyttää valtaansa. Häväistyksen, julkisen riidan ajatuskin oli hänestä inhoittava; hän ei tahtonut tarttua ansaan, jonka vaimonryöstäjät olivat virittäneet hänelle, toivoen varmaankin että syntyisi perhenäytelmä, jonka vuoksi he voisivat eroittaa hänet virastaan; ja hän pani kaiken toivonsa rakkauden voimaan. Geneviève oli ajatteleva asiaa ja hän palasi aivan varmaan kotiinsa. Markuksesta tuntui mahdottomalta, että hän pitäisi vaan itsellään lapsen, jota hän kantoi, hän toisi sen isälle heti kun se oli syntynyt, koska se oli heidän molempien. Jos kirkko olikin onnistunut turmelemaan hänessä rakkauden, ei se varmaankaan voisi tappaa äitiä: ja tultuaan näin kotiin jäisi äiti sinne lapsen kanssa. Oli siis vain yksi kuukausi odotettavana, sillä synnytys oli läheinen. Ensi alussa oli hän lohdutukseen toivonut tätä ratkaisua, mutta vähitellen rupesi hän pitämään sitä varmana ja hän odotti synnyttämistä niin kuin olisi se ollut heidän kärsimystensä loppu. Ja kun hän kunnon miehenä ei tahtonut eroittaa tytärtä äidistä, antoi hän Louisen viettää torstai- ja sunnuntai-iltapäivät Genevièven luona pienessä synkässä talossa, joka jo oli tuottanut hänelle niin paljon kärsimyksiä. Ehkä oli se myöskin hänen tietämättään viimeinen, surumielinen tyydytys, viimeinen side hänen ja poissaolevan välillä. Louise toi joka kerta hänelle hiukan Genevièvestä, ja kun hän oli viettänyt useampia tuntia äitinsä luona, piti isä häntä kauemmin polvellaan, kyseli häneltä, tahtoen tietää ja kärsiä.

— Lapseni, millainen oli hän tänään? Nauraako hän, näyttääkö hän tyytyväiseltä? Leikkiikö hän kanssasi?

— Ei, ei, isäni... Tiedäthän ett'ei hän enää pitkään aikaan ole leikkinyt, mutta täällä hän oli vielä hiukan iloinen, nyt taas on hän aina alakuloinen, sairaan näköinen.

— Sairaan!

— Oi, ei niin sairas että hänen täytyisi olla vuoteessa. Hän ei päinvastoin voi olla hetkeäkään paikallaan, hänen kätensä polttavat kuin kuumeessa.

— Mitä te teitte, lapseni!

— Me kävimme iltakirkossa, niinkuin joka sunnuntai. Sen jälkeen söimme illallista. Siellä oli eräs munkki, jota en tuntenut, joku lähetyssaarnaaja, hän kertoi juttuja villeistä.

Silloin vaikeni Markus hetken suuren katkeruuden valtaamana, tahtomatta tuomita äitiä tyttären kuullen, eikä hän myöskään tahtonut käskeä tätä olemaan tottelematon äidilleen ja kieltäytymään seuraamasta häntä kirkkoon. Lempeästi jatkoi Markus. —

— Puhuiko hän sinulle minusta, lapseni?

— Ei, ei, isäni... Kukaan ei minulle puhu sinusta tuossa talossa; ja kun sinä sanoit, etten koskaan saisi puhua ensiksi, käy kaikki niinkuin ei sinua olisikaan.

— Eihän isoäiti sentään ole paha sinulle?

— Isoäiti Duparque ei edes katso minuun ja se onkin minusta parempi, sillä minä pelkään hänen silmiään, kun hän joskus toruu minua... Isoäiti Berthereau sitä vastoin on ystävällinen silloin kun ei ketään ole näkemässä. Hän antaa minulle makeisia, ottaa minut syliinsä ja suutelee minua.

— Isoäiti Berthereauko?

— Niin. Ja eräänä päivänä sanoi hän että minun tuli rakastaa sinua kaikesta sydämmestäni. Hän yksin on puhunut minulle sinusta.

Taas oli Markus vaiti, sillä hän ei tahtonut näin varhain ilmoittaa lapselle elämän kurjuutta. Hän oli aina epäillyt että surumielinen ja hiljainen rouva Berthereau, jota hänen miehensä oli ympäröinyt niin intohimoisella hellyydellä, kärsi suuresti äitinsä, ankaran rouva Duparquen jumalisesta hallituksesta. Ja hän tunsikin hänessä mahdollisen liittolaisen, mutta niin murtuneen, ettei hän koskaan rohkenisi puhua tai toimia.

— Ole hellä häntä kohtaan, sanoi Markus lopuksi. Minä luulen että hän, tunnustamatta sitä, kärsii niinkuin mekin... Ja syleile äitiä meidän kummankin puolesta, hän on tunteva minutkin sinun hyväilyssäsi.

— Sen teen, isäni.

Näin kuluivat illat katkerina ja hiljaisina hävitetyssä kodissa. Kun tytär sunnuntaina toi huonoja uutisia, kertoi että äidillä oli päänkivistystä tai hermostuneita kohtauksia, oli Markus siitä levoton torstaihin saakka. Nämä häiriöt eivät kummastuttaneet häntä, hän pelkäsi vaimo raukan kokonaan turmelevan terveytensä järjettömässä uskonnollisessa innostuksessaan. Jos tyttö sitten seuraavana torstaina kertoi että äiti oli hymyillyt ja kysynyt heidän pienestä kissastaan, sai Markus jälleen toivoa, hän nauroi itsekin rauhoittuneena. Ja hän alkoi taas odottaa rakasta poissa olevaa, joka oli palaava hänen luokseen, äsken syntynyt povellaan.

Genevièven lähdettyä oli neiti Mazelinesta pakostakin tullut Markuksen ja Louisen uskottu ja ystävä. Melkein joka ilta tuli hän lasta saattamaan ja teki pieniä palveluksia kodissa, jossa ei ollut emäntää. Opettajan ja opettajattaren asunnot olivat aivan lähellä toisiaan, niiden välillä oli ainoastaan pieni piha; ja puutarhatkin olivat yhteydessä toistensa kanssa veräjän kautta. Heidän suhteensa tulikin yhä läheisemmäksi, sillä Markus tunsikin harrasta myötätuntoisuutta tätä rohkeaa, ihailtavaa naista kohtaan. Jo Jonvillessä oli hän oppinut kunnioittamaan häntä, nähdessään hänen vapautuneen uskonnollisista erehdyksistä ja koettavan kasvattaa oppilaistaan selväjärkisiä ja helläsydämisiksi ihmisiä. Nyt Mailleboisissa oli hänessä herännyt harras ystävyys opettajatarta kohtaan, siihen määrin toteutti tämä hänen ihanteensa naisesta kasvattajana ja opettajana, joka yksin voi vapauttaa tulevaisuuden yhteiskunnan. Hänen vakuutuksensa oli, ettei mitään todellista edistystä voinut tapahtua, ellei nainen seurannut miestä, kulkenut hänen edellänsä onnellista yhteiskuntaa kohden. Ja kuinka lohduttavaa olikaan tavata edes yksi järkevä, vaatimaton ja hyvä tulevaisuuden nainen, joka toimitti pelastustyötänsä rakkaudesta yhteiskuntaan! Neiti Mazeline oli Markukselle iloinen ja rauhallinen ystävä ja lohduttaja hänen surussaan.

Ensimmäisenä aiheena tähän oli ilo, jonka Markus tunsikin kun Louise ei enään ollut neiti Rouzairin käsissä. Hän ei voinut ottaa lasta pois naapurikoulusta ja hän kärsi tietäessään tämän olevan kunnianhimoisen uskovaisen huostassa, joka vei oppilaansa messuun, päästäkseen ylenemään. Lisäksi tuotti tämä naapuri hänelle muitakin hankaluuksia, hän itse johti poikakoulua kaikkien uskonnollisten käsitteiden ulkopuolella, jota vastoin tytöt ottivat osaa juhlakulkueihin, tunnustivat syntinsä ja kävivät ripillä. Molemmat opetustavat joutuivat ristiriitaan, vahingoittivat toisiaan ja aiheuttivat perheissä loppumattomia riitoja. Koko Ranska oli näin jakautunut kahteen vihamieliseen puolueeseen, jotka lakkaamatta taistelivat keskenään, lisäten yhteiskunnallista kurjuutta. Kuinka voisivat veli ja sisar, mies

ja vaimo, poika ja äiti koskaan ymmärtää toisiaan, kun heille kätkeystä alkaen muodostettiin erilaiset käsitykset, niin etteivät ajatukset eivätkä sanat olleet heille saman arvoiset? Samalla kuin kunnan Salvan, työskennellessään neiti Mazelinen nimityksen hyväksi oli tahtonut päästää Markuksen huolesta, jota tämä tunsi tietäessään tyttärensä olevan jumalisen neiti Rouzairen käsissä, oli akatemian tarkastaja Le Barazer, allekirjoittaessaan tämän nimityksen, etupäässä halunnut toteuttaa erästä salaisista toiveistaan, hän tahtoi nimittäin sulattaa yhteen alkeisopetuksen niissä kunnissa, joissa oli sekä poika-että tyttökoulu. Opettaja ja opettajatar voivat tehdä hyötyä ainoastaan kulkiessaan rinnakkain, saman hengen ja saman uskon elähyttäminä, opettaen samoja totuuksia. Ja nyt kun Markus ja neiti Mazeline sopivat niin hyvin yhteen, kulkivat yhdessä samaa tulevaisuutta kohden, alkoi hyvä siemen vihdoinkin itää Mailleboisissa, pienet miehet ja pienet naiset kasvoivat yhdessä tulevaisuuden suurta elonkorjuuta varten.

Markusta liikutti myöskin syvästi neiti Mazelinen huomaavainen ja lämmin käytös Genevièven lähdön jälkeen. Opettajatar puhui hänelle lakkaamatta poissa olevasta levottomalla hellyydellä, puolustaen häntä, selittäen hänen käyttöksensä niin kuin järkevä nainen, joka tuntee lempeää myötätuntoisuutta muiden järjettömyyttä kohtaan. Hän rukoili että Markus ei olisi ankara, itsekäs ja mustasukkainen puoliso, joka pitää vaimoa orjanaan. Ja epäilemättä oli suureksi osaksi hänen ansionsa että Markus käyttäytyi niin tyynesti ja kärsivällisesti, antoi järjen ja rakkauden rauhassa vaikuttaa Genevièveen, saadakseen hänet kerran takaisin. Ja vielä lisäksi koetti neiti Mazeline olla Louiselle äidin siaisena ja hän teki tämän kaiken niin hienotuntoisesti ja hellästi, että toi hiukan iloa synkkään kotiin, jossa isä ja tytär värisivät yksinäisyydessään.

Ensimmäisinä kauniina kevätpäivinä Markus ja Louise istuivat joka ilta neiti Mazelinen kanssa pienessä puutarhassaan koulun takana. Opettajattaren tarvitsi ainoastaan aukaista molemmin puolin salvalla varustettu väliportti ja hän laiminlöi oman puutarhansa opettajan puutarhan tähden, jossa oli pöytä ja muutamia tuoleja syreenipensaan alla. He laskivat siitä leikkiä, he kutsuivat sitä metsäksi, olivat istuvinaan suurten tammien varjossa metsän keskellä. Huono nurmikko muuttui laajaksi niityksi ja kaksi kukkapenkkiä venyivät ruhtinaalliseksi kukkamaaksi. Kovan päivätyön jälkeen viettivät he herttaisia hetkiä iltapäivän rauhassa.

Eräänä iltana kysyi Louise äkkiä mieltiväisen näköisenä. —

— Neiti, miksi ette ole menneet naimisiin.

Opettajatar naurahti.

— Oh! rakkaani, etkö ole koskaan katsonut minua! Minun suuri nenäni ja pieni vartaloni eivät miellytä kosijoita.

Hämmästyneenä tarkasti lapsi häntä, sillä hänen mielestään ei opettajatar koskaan ollut näyttänyt rumalta. Hän ei tosin ollut pitkä, hänellä oli liian suuri nenä, leveät kasvot, kaareva otsa ja ulkonevat poskipääät. Mutta hänen ihanat silmänsä hymyilivät niin hellästi että kasvot siitä saivat syvän viehätöksen.

— Te olette hyvin kaunis, sanoi Louise vakuutettuna. Jos minä olisin mies tahtoisin minä naida juuri teidät.

Tämä huvitti suuresti Markusta, mutta neiti Mazelinen valtasi mielenliikutus, jossa oli hiukan surumielisyyttä.

— Miehillä ei näy olevan sama maku kuin sinulla, sanoi hän, tullen jälleen iloiseksi. Kahdenkymmenen ja kahdenkymmenenviiden vuoden välillä olisin mielelläni mennyt naimisiin, mutta en tavannut ketään, joka olisi huolinut minusta. Ja nyt kolmenkymmenenkuuden vuotiaana en enään menisi naimisiin.

— Miksi ette? kysyi Markus.

— Oh! se aika on jo ohi... Halpa alkeiskoulun opettajatar, jolla on köyhät vanhemmat, ei houkuttele kosijoita. Kukapa mies tahtois ottaa itselleen toverin, joka ansaitsee vähän, jolla on raskaita velvollisuuksia ja joka on pakoitettu elämään kaukana maan sydämessä. Jos ei hän satu saamaan miehekseen opettajaa, jonka kanssa hän voi jakaa kurjuutensa, jää hän välttämättömästi naimattomaksi... Minä olen surrut aikani, olen kuitenkin onnellinen.

Sitten lisäsi hän vilkkaasti. —

— Naiminen on tietysti tarpeellinen, naisen tulee mennä naimisiin, sillä hän ei ole elänyt, hän ei ole täyttänyt tarkoitustaan, ellei hän ole ollut puoliso ja äiti. Inhimillinen olento voi nauttia onnea ja terveysttä ainoastaan täydellisessä kukoistuksessaan. Minä en koskaan unhoita opettaissani tyttöjäni, että heillä kerran tulee olla puoliso ja lapsia... Sen, joka on joutunut unehduksiin ja osattomaksi, täytyy

tyytyä kohtaloonsa. Siksi olenkin ottanut itselleni tehtävän, enkä liioin valita, minä olen sittenkin äiti, koska minulla on muiden lapsia, nuo rakkaat pienokaiset, joita hoidan aamusta iltaan. En ole yksin, minulla on suuri perhe.

Hän nauroi, hän ilmaisi vaatimattomasti suuren uhrautuvaisuutensa, ikäänkuin hän olisi ollut kiitollisuuden velassa koulutyöille, jotka suostuivat olemaan hänen järkensä ja sydämensä lapsia.

— Niin, päätti Markus, kun elämä on kova meitä kohtaan, täytyy osattoman olla hyvä sitä kohtaan. Se on ainoa tapa, jolla hän voi torjua onnettomuuden.

Mutta useimmiten puhuivat Markus ja neiti Mazeline pienessä puutarhassa Genevièvestä etenkin niinä iltoina, jolloin Louise, oltuaan iltapäivällä rouva Duparquen luona, toi heille tietoja äidistään. Eräänä päivänä palasi hän sieltä sangen levottomana: äiti, jonka kanssa hän oli ollut Kapusiinien kappelissa, Pyhän Antonius Padualaisen kunniaksi vietetyssä juhlassa, oli pyörtnyt siellä; ja hänet oli viety kotiin huolestuttavassa tilassa.

— He tappavat hänet vielä, sanoi Markus epätoivoisena.

Lohduttaakseen häntä katsoi neiti Mazeline tahallaan asioita parhaimmassa valossa.

— Ei, ei, teidän Genevièvellänne on vain sairas mieli terveessä ja vahvassa ruumiissa. Saattepa nähdä, ystäväni, että järki sydämmen auttamana kerran pääsee voitolle... Mutta hän kärsii luostarissa saamansa katolisen kasvatuksen ja opetuksen seurauksia ja noista luostareista tulee kaikki naisen onnettomuudet ja nykyajan avioliiton kurjuus, niinkauan kuin niitä ei suljeta. Hänelle täytyy antaa anteeksi, hän ei ole oikea syyllinen, hän kärsii esi-isiensä tähden, jotka kauan aikaa ovat olleet kirkon vallassa ja joita se on pitänyt pelossa ja tietämättömyydessä.

Markus, jonka mieli oli aivan lannistunut, valitti hiljaisella äänellä, häneltä pääsi tahtomattaan tunnustus tyttärensä kuullen.

— Oi! sekä hänen että minun onneni vuoksi olisi ollut parempi että emme koskaan olisi yhtyneet. Hän ei voinut olla minun toverini, toinen oma itseni.

— Mutta kenen olisitte silloin naineet? kysyi opettajatar. Mistä olisitte löytäneet porvariperheissämme nuoren tytön, jota ei olisi kasvatettu katolisessa uskossa, joka ei olisi ollut erehdysten ja valheen myrkyttämä? Ystävä raukkani, vaimo, joka olisi sopinut teille, vapaa-ajattelijalle, tulevaisuuden työmiehelle, niin! se vaimo on vielä luomatta. Niitä on ehkä muutamia, mutta nekin perinnöllisten virheiden ja väärän kasvatuksen turmelemia.

Sitten hän lisäsi, naurahtaen lempeällä ja rohkealla tavallaan. —

— Tiedättehän että koetan kasvattaa näitä tovereita uskonkappaleiden vallasta vapautuneille, totuutta ja oikeutta janoaville miehille, koetan luoda muutamia tovereita kunnan pojille, joita te omassa koulussanne kasvatatte... Te olette syntyneet liian varhain, siinä kaikki, ystäväni.

Opettaja ja opettajatar, halvat tulevaisen yhteiskunnan rakentajat, unohtivat suuren, kolmetoista vuotiaan lapsen, joka kuunteli heitä äänettömänä. Jonkunmoinen arkatuntoisuus oli tähän saakka pidättänyt Markusta suoranaisesti opettamasta tytärtään. Hän oli vain neuvonut esimerkillä; olemalla hyvä, vilpiton ja oikeudenmukainen oli hän saavuttanut tyttärensä ihailun. Suuri tyttö, jonka järki vähitellen oli herännyt, ei vielä uskaltanut sekaantua isänsä ja neiti Mazelinen keskusteluihin; mutta aivan varmaan oli niistä hänelle hyötyä, vaikka hän oli kuin ei olisi ymmärtänyt eikä kuullut mitään, niinkuin lasten on tapana silloin kun aikaihmiset heidän kuullen puhuvat asioista, joiden katsotaan olevan yläpuolella heidän käsityspiiriään. Katseet harhailen etäisyydessä, suupielet hiukan värisevinä hän oppi, järjesti pienessä päässään kaikki aatteet, mitkä hän kuuli noilta kahdelta, joita hän äitinsä ohella rakasti eniten maailmassa. Eräänä iltana, tällaisen keskustelun jälkeen hän äkkiä lausui, ikäänkuin syvistä ajatuksista heräten, mietteen, joka osoitti, että hän täydellisesti ymmärsi.

— Kun minä menen naimisiin, niin tahdon miehen, jolla on samat mielipiteet kuin isällä, niin että voimme selittää ajatuksemme ja ymmärtää toisiamme. Oi! jos ajattelemme samalla lailla, niin käy kaikki hyvin.

Tällaisen kysymyksen ratkaiseminen huvitti suuresti neiti Mazelinea. Mutta Markus oli heltnyt, hän tunsu tyttäressään hiukan omaa totuuden janoaan ja tervettä ja selvää järkeään. Lapsen epämääräisistä mietteistä ei tosin ollut helppo arvata eikä päättää, millaisia tulisivat kypsyneen ja toimivan naisen ajatukset olemaan. Hän luuli kuitenkin aavistavansa, että hänestä tulisi järkevä, terve ja monista erehdyksistä vapautunut nainen. Ja sitä oli hänestä suloista ajatella, hän ikäänkuin odotti tästä vielä niin lapsellisesta työstä itselleen auttajaa, hellää välittäjää, joka toisi takaisin poissa olevan ja solmisi uudelleen kaikki katkenneet siteet.

Tiedot, joita Louise toi pienestä talosta Kapusiinitorin varrella tulivat yhä huonommiksi. Sitä mukaa kuin synnyttäminen lähestyi, vaipui Geneviève yhä synkempään surumielisyyteen, oli niin oikukas ja äreä, että joskus työnsi luotaan tyttärensäkin hyväilyt. Hänellä oli ollut uusia pyörtymiskohtauksia, hän näytti heittäytyvän kasvavan uskonnollisen kiihtymyksen valtaan, niinkuin muutamat sairaat, jotka huomattessaan huumausaineen tehottomuuden, ottavat sitä yhä enemmän ja saavat siten lopuksi kuolettavan myrkytyksen. Eräänä iltana huolettivat Louisen tuomat uutiset siihen määrin neiti Mazelinea että hän teki Markukselle ehdotuksen, sanoen:

— Ystäväni, tahdotteko että menen katsomaan vaimoanne? Hän osoitti minulle ennen ystävyyttä, ehkä kuulee hän minua, jos puhun hänelle järkevästi.

— Mitä sitten sanoisitte hänelle, ystäväni?

— Sanoisin että hänen paikkansa on teidän rinnallanne, että hän yhä rakastaa teitä tietämättään, ymmärtämättä mikä hirveä väärinkäsitys on syynä hänen kärsimyksensä, ja että hän tulee terveeksi vasta silloin kun tuo teille rakkaan lapsen, joka tunnonvaivan tavoin tuottaa hänelle tuskaa.

Kyöneleet nousivat Markuksen silmun nämä sanat kuullessaan. Louise puuttui vilkkaasti puheeseen.

— Oi! ei, neiti, älkää menkö äidin luo.

— Miksi en menisi, rakkaani?

Silloin tyttönen punastui ja meni hämilleen. Hänestä oli vaikea sanoa kuinka halveksivin sanoin opettajattaresta puhuttiin pienessä talossa Kapusiinitorin varrella. Mutta tämä ymmärsi ja sanoi lempeästi, sillä hän oli tottunut häväistyksiin. —

— Eikö äitisi pidä minusta enää? Pelkäätkö, että hän kohtelisi minua epäystävällisesti?

— Oh! äiti ei puhu mitään, tunnusti Louise vihdoin, vaan toiset.

Markus oli hillinnyt mielenliikutuksensa.

— Lapsi on oikeassa, ystäväni, teidän käyntinne voisi olla tuskallinen. Eikä siitä varmaankaan olisi mitään hyötyä. Kiitän teitä kuitenkin hyvyydestänne, tunnen teidän hellän sydämenne.

Seurasi pitkä hiljaisuus. Taivas oli ihailtavan puhdas, syvä rauha vallitsi ja äärettömässä sinessä sammui aurinko hitaasti suureen vaaleanpunaiseen valoon. Pienen puutarhan neilikat ja leukoijat täyttivät lämpimän ilman tuoksullaan. Tuona iltana ei enään puhuttu, ihanan illan surumielisyyksi oli vallannut kaikki.

Se mikä oli välttämätöntä tapahtui. Geneviève oli tuskin ollut viikkoakaan poissa Markuksen luota kuin koko Maillebois puhui häpeällisestä suhteesta opettajan ja opettajattaren välillä. He jättivät vähän väliä luokkansa tavataksaan toisiaan; olivatpa he niinkin rohkeita että viettivät iltansa yhdessä opettajan puutarhassa, jossa kaikki ihmiset voivat nähdä heidät lähitalojen akkunoista; ja kaikkein kauheinta oli että pikku Louise oli aina näkemässä heidän häpeämättömyyttään. Mitä törkeimpiä yksityisseikkoja kierteli miehestä mieheen, ohikulkijat väittivät République-torilla kuulleensa heidän nauravan ja laulavan rivoja lauluja. Varmana totuutena kerrottiin että Geneviève oli jättänyt kotinsa oikeutetusta harmista ja vastenmielisyydestä, tehdäkseen tilaa toiselle, tuolle jumalattomalle naiselle, joka turmeli hänen haltuunsa uskotut lapset. Louise oli annettava takaisin äidilleen ja opettaja ja opettajatar olivat ajettavat pois kaupungista, jotta Mailleboisin lapset pelastuisivat hirveästä kadotuksesta.

Muutamat huhut joutuivat Markuksenkin korville. Mutta hän vaan kohautti olkapäitään, sillä niiden järjettömästä raivosta arvasi hän heti mistä ne olivat kotoisin. Ne olivat jatkoa kirkollisten sotaan häntä vastaan. Kun nämä huomasivat että se arvokas tapa, jolla Markus kantoi surunsa, teki tyhjäksi toivotun häväistyksen Genevièven lähdön jälkeen, alkoivat he salaa panetella. Koska he eivät vaimon ryöstämisellä voineet saada häntä eroitetuksi virastaan, koettivat he tehdä sen toimittamalla hänelle rakastajattaren. Se häväisisi ja vahingoittaisi itse maallikkokoulua, siinä ilmeni kirkollisten tavallinen kavaluus, joka valheella levitti Jumalan valtaa. Jos isä Crabot Simonin jutun uudelleen tultua esille viettikin suljettua elämää, ikäänkuin saavuttamattomassa pyhätyössä, puuhasivat sen sijaan muut papit ja munkit Mailleboisissa. Hän näytti olevan liian korkealla keksiäkseen moisia inhoittavia juttuja, mutta veljet ja kapusiinit kulkivat kuitenkin mustina parvittain edestakaisin Valmarien tiellä. He palasivat sieltä sangen toimeensa ja sitten seurasi kaikissa rippituoleissa, kappelin nurkissa ja vastaanottohuoneissa lakkaamattomia kuiskailuja kiihtyneiden uskovaisten kanssa, jotka olivat kauhuissaan moisista asioista. Ja sieltä levisivät kauhistuttavat tiedot puolinaisina viittauksina vanhemmille, käsityöläisille ja työmiehille, tulivat jumalisten vanhojen piikojen alituisiksi päänvaivaksi. Ainoa mikä Markusta vihastutti oli että vanhat rouvat varmaankin säälimättömästi kuiskailivat hänen

Genevièvensä korvaan noita saastaisia juttuja, erottaakseen heidät ainiaaksi.

Vihdoin kuukausi kului, synnytyksen aika läheni. Markus, joka kuumeisessa odotuksessa oli laskenut päiviä, ihmetteli kun ei vielä ollut saanut mitään tietoa. Silloin saapui Pélagie eräänä torstaiaamuna koululle ja ilmoitti kuivasti, ettei Louise neiti iltapäivällä saisi tulla äitiään katsomaan. Kun Markus, vanhan palvelijattaren äänen kuultuaan, riensi paikalle ja vaati selitystä, kertoi tämä vihdoin että rouvalle oli syntynyt lapsi maanantai-iltana ja että hän ei voinut ollenkaan hyvin. Sitten kiiruhti Pélagie pois pahoillaan siitä että oli puhunut, häntä oli nähtävästi kielletty mitään virkkamasta. Hetken seiso Markus masentuneena siitä että tahdottiin toimia niinkuin häntä ei olisikaan. Hänelle oli syntynyt lapsi eikä kukaan ilmoittanut sitä hänelle. Silloin heräsi hänessä sellainen suuttumus, sellainen vastustuksen tarve että hän otti hattunsa ja läksi suoraan vanhojen rouvien luo.

Pélagie, joka aukaisi hänelle, kauhistui moisesta rohkeudesta. Mutta Markus työnsi hänet tieltään ja astui sanaakaan sanomatta suoraan pieneen saliin, jossa rouva Duparque tapansa mukaan kutoi sukkaa akkunaa ääressä ja rouva Berthereau hiukan taaempaan hitaasti ompeli jotain korutyötä. Huoneessa oli entinen kostea ja homehtunut tuoksunsa, siellä vallitsi niinkuin ennenkin syvä hiljaisuus torilta tulevassa synkässä valossa. Mutta hänet nähdessään oli isoäiti hypähtänyt ylös hämmästyneenä ja loukkaantuneena.

— Mitä! te uskallatte, herra... Mitä tahdotte? mitä teillä on täällä tekemistä?

Tämä uskomattoman raivokas vastaanotto nyt, kun hänellä itsellään oli niin oikeutettu vihan syy, pysäytti hänet, teki hänet jälleen tyyneksi.

— Tulen katsomaan lastani... Miksi ei minulle ole mitään ilmoitettu?

Vanha nainen seiso yhä ankarana ja hänkin näytti ymmärtävän että kiivastuminen saattaisi hänet alakynteen.

— Minun asiani ei ollut teille ilmoittaa... Odotin että Geneviève pyytäisi minun tekemään sitä.

— Eikö hän ole tehnyt sitä?

— Ei.

Silloin luuli Markus ymmärtävänsä. Kirkko ei ollut koettanut tappaa ainoastaan rakkautta hänen vaimossaan, se oli myöskin tahtonut tappaa äidin. Koska tämä ei ennen synnytystä ollut palannut hänen luokseen niinkuin hän oli toivonut, koska hän oli ikäänkuin piilottanut itsensä, häpeissään siitä että synnyttäisi hänelle, oli tuota onnetonta lasta varmaankin sanottu hänelle rikokseksi. Pitääkseen hänet vallassaan olivat he varmaankin tehneet sen hänelle peloksi ja kauhistukseksi, synniksi, jota hän ei saisi anteeksi ellei katkaisisi kaikkia lihan siteitä itsensä ja tuon pahan hengen välillä.

— Onko se poika? kysyi Markus.

— On.

— Missä se on? minä tahdon nähdä ja suudella sitä.

— Se ei ole enää täällä?

— Mitä, eikö enää täällä?

— Ei, se ristittiin eilen autuaan pyhän Clémentin nimellä ja sitten vietiin se imettäjälle.

Äkillinen tuska pusersi huudon Markukselta.

— Te olette tehneet rikoksen. Lasta ei saa ristiä ilman isän suostumusta, sitä ei saa ryöstää näin... Geneviève, Geneviève, joka imetti Louisea niin suuren äidillisen ilon valtaamana, ei tahdo imettää pientä Clémentiään!

Rouva Duparque pysyi koko ajan tyyneenä ja hän tunsu salaista vahingoniloa nähdessään Markuksen kärsivän. Hän vastasi. —

— Katolinen äiti saa antaa kastaa lapsensa, etenkin jos hän pelkää tämän saavan kärsiä isän jumalattomuuden tähden. Sen tänne jäämistä ei voinut edes ajatellakaan, sillä siitä ei varmaankaan olisi ollut mitään hyötyä, ei sille eikä muille.

Markus oli arvannut oikein; pahanhengen lasta oli odotettu niinkuin antikristusta, joka heti oli kastettava ja vietävä pois niin pian kuin mahdollista, jos tahdottaisiin välttää suuria onnettomuuksia. Myöhemmin otettaisiin hänet takaisin, hänet pyhitettäisiin Jumalalle, hänestä tehtäisiin pappi, jotta

taivaan viha lauhtuisi. Silloin ei pienen, jumalisen talon Kapusiinitorin varrella tarvitsisi pitää sitä suojassaan, sen isä ei saastuttaisi sitä läsnäolollaan tullessaan katsomaan sitä, ja ennen kaikkia sen äiti pääsisi alituisesti näkemästä lasta, joka tuotti hänelle tunnonvaivoja.

Markus, joka oli hillinnyt vihansa, sanoi päättäväisesti:

— Tahdon nähdä Genevièven.

Mutta rouva Duparque vastasi yhtä päättäväisesti:

— Sitä ette voi.

— Tahdon nähdä Genevièven, toisti hän. Missä hän on? ylhäällä, entisessä huoneessaanko? Minä kyllä löydän hänet.

Hän astui jo ovea kohden, mutta isoäiti sulki häneltä tien.

— Te ette saa mennä sinne, se on mahdotonta... Ettehän tahtone tappaa häntä, teidän näkeminen tuottaisi hänelle aivan varmaan suurimman mielenliikutuksen. Hän oli kuolemaisillaan synnytyksessä. Kaksi päivää oli hän ollut aivan kalpea ja äänetön, pieninkin levottomuus tekee hänet kuin mielipuoleksi, meidän täytyi viedä lapsi pois näyttämättä sitä hänelle... Oi! te voitte olla ylpeä työstänne, taivas musertaa kaikki mitä olette saastuttaneet.

Silloin Markus, hillitsemättä enään itseään, kevensi sydäntään sanomalla hiljaisella ja värisevällä äänellä:

— Te ilkeä nainen, joka olette vanhentuneet Jumalanne synkässä julmuudessa ja joka muserratte kaikki jälkeentulevaisenne... Teidän työtänne on meidän kärsimyksemme ja tuskamme. Te vainootte sukuanne niin kauan kun sillä on hiukkaakaan inhimillisiä tunteita ja inhimillistä hyvyttä... Tyttärenne jouduttua leskeksi olette kieltäneet häneltä suloisen elämän, olette riistäneet häneltä kaiken voiman, niin että hän ei enää voi puhua, ei valittaa. Ja sekin on teidän synne että tyttärentyttärenne kärsii tuolla ylhäällä, kun hänet on ryöstetty puolisoltaan ja lapseltaan, sillä te olette olleet tämän inhoittavan rikoksen alkuunpanijain aseena... Niin, onneton, rakastettu Genevièveni, kuinka paljon valheita, kuinka paljon kauhistuttavia erehdyksiä onkaan tarvittu riistämään häntä minulta! Täällä sitten ovat teidän uskontonne ja järjettömät hartaudenharjoituksenne siihen määrin myrkyttäneet ja turmelleet hänet, että hän ei enää ole nainen, ei puoliso, eikä äiti. Hänen miehensä on pahahenki, jonka pelkkä näkeminenkin syöksisi hänet helvettiin, hänen lapsensa on peljättävä synnin hedelmä, joka veisi hänet kadotuksen vaaraan, jos hän imettäisi sitä... Mutta pankaa mieleenne, tuollaiset ilkityöt eivät menesty loppuun saakka. Niin, elämä voittaa aina, se haihduttaa pimeyden ja sen huumaavat unet aina uuden auringon noustessa. Te tulette voitetuksi, siitä olen aivan varma ja te herätätte minussa vielä enemmän sääliä kuin kauhua, onneton vanha nainen, jolla ei ole järkeä eikä sydäntä. Rouva Duparque oli kuunnellut, ylpeän vakavuuden ilme kasvoillaan, koettamatta edes keskeyttää häntä.

— Onko siinä kaikki? kysyi hän. Tiedän kyllä että teillä ei ole kunnioitusta mitään kohtaan. Kuinka voisitte te, joka kiellätte Jumalan, antaa arvoa vanhuksen valkeille hiuksille?... Mutta näyttääkseni teille kuinka suuresti erehdytte sanoessanne, että pidän Genevièveä täällä vankina, tahdon antaa teille tietä... Menkää hänen luokseen, tappakaa hänet, jos teitä haluttaa, te yksin olette vastuunalainen siihen hirveään käänteeseen, johon olette syöksevä hänet.

Hän väistyi todellakin ovelta ja meni takaisin istumaan akkunan ääreen, jossa hän taas ryhtyi kutomaan, ilman että hänen kätensä vähääkään vapisivat.

Hetken seisoivat Markus liikkumattomana ja hämmästyneenä, tietämättä mitä tehdä. Menisikö hän Genevièven luo, puhuisi hänelle, koettaisi voittaa hänet takaisin ja viedä hänet mukanaan, mutta onnistuisiko se tällaisella hetkellä? Hän tunsikin epätollinen, kuinka vaarallinenkin tämä koe voisi olla. Hitaasti ohjasi hän askeleensa ovea kohden, sanomatta sanaakaan jäähyväisiksi. Sitten muisti hän jotakin ja kääntyi takasin.

— Koska pieni Clément ei enää ole täällä, niin sanokaa minulle imettäjän osoite.

Rouva Duparque ei vastannut, hänen pitkät, luiset sormensa liikuttivat vain säännöllisesti puikkoja.

— Ettekö aijo sanoa minulle imettäjän osotetta?

Uuden hiljaisuuden jälkeen vastasi hän vihdoin.

— Minun asiani ei ole antaa osoitetta. Menkää kysymään Genevièveltä, koska kerran tahdotte tappaa lapsiraukan.

Markus raivostui. Yhdellä harppauksella hän palasi takaisin ja huusi vasten isoäidin liikkumattomia kasvoja:

— Sanokaa minulle heti imettäjän osoite!

Mykkänä vastusti tämä häntä yhä, katsellen häntä kirkkailla silmillään, mutta silloin rouva Berthereau syvästi liikutettuna puuttui puheeseen. Riidan alussa oli hän itsepäisesti pitänyt päätään kumartuneena käsityönsä yli, sillä taipuessaan kohtalonsa alle oli hän tullut raukkamaiseksi ja pelkäsi tuottavansa itselleen suuria ikävyyksiä. Mutta kun Markus, soimatessaan isoäitiä hänen ankarasta jumalisesta itsevaltaisuudestaan, oli viitannut siihen mitä hän leskeksi tultuaan oli saanut kärsiä tässä hurskaassa talossa, oli hänet vallannut kasvava mielenliikutus ja kauvan aikaa pidätetyt kyyneleet alkoivat virrata. Hän unohti äänettömän arkuutensa, kohotti päätään, kiivastui ensi kerran moneen vuoteen. Ja kun hän kuuli äitinsä kieltävän kidutetulta miesraukalta hänen lapsensa imettäjän osoitteen, valtasi hänet vihdoinkin vastustushalu ja hän huusi:

— Imettäjä on eräs rouva Delorme Dherbecourtista lähellä Valmarieta.

Silloin ponnahti rouva Duparque ylös tuoliltaan ja hän musersi liikkeellään uhkarohkean tyttärensä, jota hän yhä kohteli kuin lasta, vaikka tämä jo oli yli viisikymmentä vuotta vanha.

— Kenenkä luvalla puhut, tyttäreni?... Aiotko taas palata entiseen heikkouteesi? Eivätkö vuosia kestävät parannustyöt voi korjata jumalattoman avioliiton seurauksia? Ole varoillasi, synti on yhä sinussa, tunnen sen, huolimatta näennäisestä nöyryydestäsi... Miksi puhut ilman lupaa?

Rouva Berthereau vastusti hetken, vielä aivan vapisevana hellyydestä ja säälistä.

— Minä puhuin, sillä sydämeni vuotaa verta ja vastustaa vihdoinkin. Meillä ei ole oikeutta salata Markukselta imettäjän osoitetta... Niin, niin! se mitä teemme on kauhistuttavaa.

— Ole vaiti! huusi isoäiti raivoissaan.

— Sanon että on kauhistuttavaa eroittaa ensin vaimo miehestään ja sitten lapsi heistä molemmista. Berthereau vainajani, joka niin hellästi rakasti minua, ei olisi sallinut tällaista rakkauden murhaa, jos hän olisi elänyt.

— Ole vaiti! ole vaiti!

Vanha nainen, jonka seitsemänkymmentäkolme vuotias kuiva ja voimakas vartalo näytti kasvavan, lausui tämän niin käskävällä äänellä, että hänen valkohapsinen tyttärensä kauhistuneena taipui ja kumartui uudelleen käsityönsä yli. Seurasi raskas hiljaisuus, suonenvetoinen vavistus tärisytti rouva Berthereauta ja kyyneleet virtasivat hitaasti pitkin hänen laihoja poskia, joita salaiset kyyneleet niin usein olivat: huuhtoneet.

Markus oli syvästi liikutettu tämän sydäntäsärkevän perhenäytelmän äkillisestä ilmipuhkeamisesta: tähän saakka hän oli ainoastaan aavistanut sitä. Hän tunsii ääretöntä myötätuntoisuutta onnetonta leskeä kohtaan, jota kateuden ja koston jumalan nimessä harjoitettu äidillinen itsevalta kymmenen vuotta oli tylyttänyt ja masentanut. Ja vaikka ei vaimoraukka ollutkaan puolustanut hänen Genevièveänsä, vaikka hän oli jättänyt heidät alttiiksi hirveän isoäidin synkälle raivolle, antoi Markus anteeksi tämän pelkurimaisen arkuuden, sillä siihen määrin näki hän hänen itsensä kärsivän.

Rouva Duparque oli hillinnyt itsensä.

— Siinä sen näette, herra, teidän läsnäolonne täällä saa aikaan häväistyksiä ja riitaa. Kaikki mihin koskette, turmeltu, teidän hengityksenne myrkyttää ilman siellä missä olette. Tyttäreni ei ole koskaan ennen uskaltanut kohottaa ääntänsä minua vastaan ja heti kun te tulette, lankee hän tottelemattomuuteen ja alkaa moittia... Menkää, herra, menkää saastaiseen työhönne. Jättäkää rehelliset ihmiset rauhaan ja koettakaa vapauttaa rangaistussiirtolasta saastaista juutalaistanne, joka on menehtyvä siellä, sen teille ennustan, sillä jumala ei ole salliva oikeiden palvelijoittensa joutuvan häpeään.

Markus ei voinut olla hymyilemättä, huolimatta syvästä mielenliikutuksestaan.

— Oh! siinä nyt olemme, sanoi hän lempeästi, tuo juttu yksin on kaiken tämän pohjalla, eikö niin? Simonin ystävä ja puolustaja, oikeudenkäyttäjä, tahdotaan raivata tieltä henkisellä vainoomisella ja kidutuksella... Mutta olkaa varma siitä, totuus ja oikeus saavat ennemmin tai myöhemmin voiton, Simon on pääsevä takaisin rangaistussiirtolasta, hän on kerran riemuitseva, ja oikeat syylliset, valehtelijat, totuuden ja kuoleman työmiehet pyyhkäistään pois samalla kuin heidän temppelinsäkin, jossa he vuosisatoja ovat pitäneet ihmiskuntaa kauhistuksessa ja tietämättömyydessä.

Sitten hän lisäsi vielä lempeämmällä äänellä, kääntyen rouva Berthereaun puoleen, joka uudelleen oli vaipunut äänettömään nöyryyteensä.

— Minä odotan Genevièveä, sanokaa hänelle silloin kun hän voi ymmärtää teitä että odotan häntä. Minä odotan häntä siksi kun hän palaa luokseni. Hän on kerran palaava luokseni kulukoonpa siihen vaikka vuosia, sen tiedän... Täytyy paljon kärsiä ennenkuin pääsee voitolle ja saa kokea vähän onnea.

Sitten läksi hän, sydän murtuneena, katkerana, mutta kuitenkin rohkeana. Rouva Duparque oli taas alkanut kutoa ja Markuksesta tuntui kuin pieni talo taas olisi vaipunut kylmään pimeyteen kirkon juurella.

Kuukausi kului. Markus sai kuulla että Geneviève hitaasti toipui taudistaan. Eräänä sunnuntaina tuli Pélagie hakemaan Louisea; ja illalla kertoi lapsi että äiti oli ollut ylhäällä, sangen laihtunut ja murtunut, mutta kuitenkin voinut istua pöydässä pienessä ruokasalissa. Silloin sai hän uutta toivoa, hän luuli Genevièven palaavan kotiin, heti kun kykeni kulkemaan jalan Kapusiinitorilta koululle. Hän oli varmaankin miettinyt, hänen sydämensä oli varmaankin herännyt kärsimyksissä, ja Markus säpsähti pienimmästäkin melusta, luullen vaimonsa palaavan. Mutta viikot kuluivat, näkymättömät kädet, jotka olivat häneltä riistäneet Genevièven, salpasivat varmaankin ovet ja akkunat pitääkseen häntä vielä vallassaan. Markus vaipui suureen synkkämielisyteen, kadottamatta kuitenkaan voittamatonta uskoaan totuuden ja rakkauden voittoon. Hänen lohdutuksenaan olivat käynnit pikku Clémentiä katsomassa imettäjän luona, kauniissa Dherbecourtin kylässä, joka niin raikkaana sijaitsi keskellä Verillen rantaniittyjä, poppelien ja pajujen ympäröimänä. Siellä vietti hän suloisia hetkiä, toivoen ehkä että onnellinen sattuma antaisi hänen tavata Genevièven pienokaisen kehdon ääressä. Kerrottiin että tämä vielä oli niin heikko, että ei voinut käydä lasta katsomassa ja että imettäjä vei sen kerran viikossa hänen luokseen.

Siitä alkaen Markus odotti. Lähes vuosi sitten oli ylioikeus alkanut tutkimuksen, jota kaikenlaiset selkkaukset olivat viivyttäneet ja lakkaamattomat vastukset vaikeuttaneet; ja nämä vaikeudet syntyivät alinomaan uudestaan pahojen voimien maanalaisen työn aiheuttamina. Lehmannit, joissa tutkimuksen myöntäminen oli herättänyt niin suurta iloa, alkoivat taas joutua epätoivoon moisesta hitaisuudesta, kun tiedot Simonista yhä olivat huonoja. Oikeus, joka oli pitänyt tarpeettomana tuoda häntä heti Ranskaan, oli kyllä ilmoittanut hänelle, että se tarkasti hänen juttuaan. Mutta missä tilassa oli hän palaava? Voisivatko hänen suuret kärsimyksensä tehdä hänestä lopun ennen sitä? Rohkea ja järkähtämätön Davidkin oli levoton. Ja koko maa oli saman tuskallisen odotuksen vallassa kuin David ja Markuskin. Etenkin Mailleboisia rasitti se kuin uuvuttava taudinkäänne, joka herpasi yhteiskunnallisen elämän. Lopuksi alkoivat juutalaisviholliset, jotka olivat toipuneet hirveän löydön tuottamasta tappiosta, käyttää sitä hyväkseen. Vähitellen rupesivat he vitkallisten muodollisuuksien ja väärin tietojen tähden, jotka aiheutuivat tutkimuksen salaisuudesta, taas teeskentelemään voitonriemua ja julistamaan simonistien varmaa tappiota. "Petit Beaumontaisin" halpamaisissa kirjoituksissa ilmaantuivat jälleen entiset valheet ja häväistykset. Kuultiin isä Theodosiuksen eräässä Pyhän Antonius Padualaisen kunniaksi vietetyssä juhlassa uskaltavan saarnatuolista viitata Jumalan pikaiseen voittoon Judaksen kirokun rodun ylitse. Veli Fulgentiuksen nähtiin taas toimeensa hyöriävän kaduilla ja toreilla, niin ihastuneen näköisenä, kuin olisi hän vetänyt jäljessään kirkon juhlaunuja. Veli Gorgiasta taas, jota kirkolliset alkoivat pitää sangen vaarallisena, koetettiin niin paljon kuin mahdollista sulkea luostariin, vaikka häntä ei uskallettu vielä kokonaan piilottaa johonkin varmaan turvapaikkaan, niinkuin isä Philibinille oli tehty. Mutta häntä ei ollut helppo pidellä, hän tahtoi mielellään näyttäytyä ja ihmetyttää ihmisiä pyhällä käytöksellä. Kaksi kertaa teki hän häväistyksen, antamalla korvapuustia lapsille, jotka eivät hänen koulustaan lähtiessään olleet kyllin hartaan näköisiä. Ja pormestari Philis, jonka säännönmukaista uskonnollisuutta kauhistutti veljen kummallinen ja väkivaltainen hurskaus, piti velvollisuutenaan puuttua asiaan itse uskonnon edun vuoksi. Se tuli puheeksi myöskin kunnallisneuvostossa, jossa Darrasilla yhä oli muutamien äänten vähemmistö, niin että hän oli aivan voimaton ja sitäkin varovaisempi kun vielä toivoi pääsevänsä pormestariksi ja saavansa suuremman enemmistön, jos Simonin jutun kävisi hyvästi. Sitä odottaessaan vältti hän siitä puhumasta, levottomana huomattessaan munkkien ja pappien puuhaavan Mailleboisissa niin kuin olisi se tästä lähtien ollut täydellisesti heidän vallassaan.

Mutta Markus tahtoi pakottaa itseään toivomaan huolimatta huonoista uutisista. Häntä kannatti nyt uskollisesti hänen kunnan apulaisensa Mignot, joka päivä päivältä antautui yhä enemmän hänen johdettavakseen ja otti osaa hänen uhrautuvaan elämäänsä ja taisteluihinsa. Omituinen sielullinen ilmiö oli tapahtunut hänessä, mestarin hitainen vaikutus opetuslapsen, joka ensin vastustaa ja sitten taipuu ja omistaa itselleen mestarin mielipiteet. Ennen ei kukaan olisi voinut aavistaa millainen sankari Mignotista oli tuleva. Hän oli käyttänyt halpamaisesti Simonin jutussa, syyttäen johtajaansa, tahtomatta itse joutua mihinkään selkkauksiin. Hän näytti pitävän huolta ainoastaan omasta ylenemisestään, ei ollut pohjaltaan hyvä eikä paha, vaan valmis tulemaan hyväksi tai pahaksi ihmisten ja olosuhteiden mukaan. Silloin saapui Markus, ymmärtäväinen ja lujatahtoinen mies, ja se ratkaisi hänen kohtalonsa, puhdisti hänet ja kohotti hänet totuuteen ja oikeuteen. Siinä oli päivän selvä ja

varma todistus siitä, että sankarin esimerkki ja opetus riittävät nostamaan toisia sankareita keskinkertaisen joukon hämärästä helmasta. Kymmenen vuoden kuluessa oli Mignotia kahteen kertaan tahdottu nimittää opettajaksi pieneen naapurikyliin, mutta hän oli kieltäytynyt, hän jäi mieluummin Markuksen luo, jonka vaikutus häneen oli tullut niin suureksi että hän ei koskaan aikonut jättää häntä, vaan tahtoi uskollisena opetuslapsena voittaa tai menettää mestarinsa kanssa. Hän oli myöskin päättänyt olla naimatonna, sanoen olevansa liian vanha ja että oppilaat olivat nyt hänellä perheenä. Hän sitäpaitsi söi Markuksen Luona, jossa häntä kohdeltiin kuin veljeä ja jonka kotia hän piti omanaan, nauttien siellä kaikkein vahvimman ystävydensiteen suloisuutta, siteen, joka vahvistuu sitä mukaa kuin ajatukset ja tunteet muuttuvat samanlaisiksi. Vitkallinen ero aviopuolisoiden välillä, jota hän oli seurannut, olikin tuottanut hänelle suurta surua; ja Genevièven lähdön jälkeen oli hän epätoivoissaan, hänen täytyi syödä pienessä läheisessä ravintolassa, jotta ei lisäisi emännättömän talouden vaikeuksia. Mutta hänen kunnioittava rakkautensa Markukseen eneni, hän koetti lohduttaa johtajaansa tämän onnettomuudessa. Syynä siihen ettei hän joka ilta päivällisen jälkeen tullut pitämään seuraa tälle, oli arka hienotunteisuus, hän tahtoi jättää isän yksin tyttärensä kanssa, ymmärtäen että tämän seura oli hänelle kylliksi. Hän väistyi myöskin neiti Mazelinen tieltä, joka enemmän voi hyödyttää hyljättyä miestä ja taitavammin sitoa haavat sisaren keveällä kädellä. Kun hän näki Markuksen tavallista synkempänä, antautumaisillaan kärsimyksen valtaan, oli hänellä vain yksi keino tehdä hänet jälleen iloiseksi ja toivovaksi, se että alkoi soimata itseään entisestä todistuksestaan Simonin jutussa ja lupasi tulevassa jutussa julkisesti keventää omaatuntoaan huutamalla julki totuuden. Niin, niin, hän vannoi Simonin viattomuuden, josta hän nyt oli vakuutettu, sillä kirkas valo oli selvittänyt hänen muistinsa!

Ylioikeuden hitaisuus kiihoitti yhä juutalaisvihollisten hurjaa taistelua ja he alkoivat taas raivokkaasti panetella Markusta, jonka he tahtoivat kukistaa tehdäkseen varmaksi veljien koulun voiton maallikkokoulun raunioilla. Jos kirkko antoi sopivan tilaisuuden luisua pois käsistään, tunsivat se itse joutuvansa vaaraan, se saisi kuolettavan haavan, jos siltä riistettäisiin opetusoikeus, jos ei sen sallittaisi muodostaa tulevia sukupolvia tarkoituksensa mukaisiksi. Eräänä aamuna levisi siis Mailleboisissa huhu, että neiti Mazeline oli tavattu makaamasta Markuksen kanssa vieläpä Louisen huoneen vieressä, eikä väliovi ollut edes suljettu. Lisäksi kerrottiin inhoittavia yksityisseikkoja, joiden saatanallinen hävyttömyys selvästi osoitti että ne olivat syntyneet ylenmäärin kiihoittuneiden uskovaisten mielikuvituksessa, ja juttu pysyi, oli mahdotonta löytää todistajaa ja vastakkaiset selitykset seurasivat toisiaan yhä kauheampina, suurentaen häväistystä. Suuresti levottomana uskalsi Mignot vihdoin ilmoittaa Markukselle häväistyksen suuruuden, eikä tämä tällä kertaa voinut kohdata halpamaisuutta ylenkatseen ylpeällä hiljaisuudella. Yhden päivän vietti hän ankarassa sisällisessä taistelussa, sydän murtuneena uuden uhrauksen tähden, jota hänen tehtävänsä vaati häneltä. Ja kun hämärä tuli, oli hän tehnyt päätöksensä, hän meni tapansa mukaan pieneen puutarhaan, jossa hän joka ilta vietti suloisen ja lohduttavan hetken neiti Mazelinen seurassa. Hänen saapuessaan puutarhaan istui tämä jo syreenipensaan juurella, miettiväisen ja murheellisen näköisenä, ja Markus nosti tuolin vastapäätä opettajatarta ja katseli häntä hetken puhumatta mitään.

— Ystävä raukkani, sanoi hän viimein, minulla on suuri suru ja tahdon keventää sydäntäni ennenkuin Louise saapuu... Me emme voi enää tavata toisiamme joka päivä. Luulenpa melkein että olisi viisainta, jos tästä lähtien katkaisisimme kaiken yhteyden välillämme... Nämä ovat oikeat jäähyväiset. Meidän täytyy erota, ystäväni.

Neiti Mazeline oli kuunnellut hämmästyttämättä, ikäänkuin olisi hän edeltäpäin tietänyt mitä Markuksella oli sanottavaa. Ja hän sanoi samalla kertaa rohkealla ja surullisella äänellä:

— Niin, ystäväni, jäähyväisiä varten tulinkin minäkin vielä tänä iltana istumaan tänne. Teidän ei tarvitse vakuuttaa sitä minulle, minä tunnen samoin kuin tekin, että eromme on välttämätön... Minulle on kerrottu kaikki. Moisia halpamaisuuksia vastaan ei meillä ole muita aseita kuin kieltäytyminen ja alistuminen.

Syntyi pitkä hiljaisuus ja päivä sammui hitaasti avaralla, rauhallisella taivaalla. Leukoijista kohosi läpitunkeva tuoksu ja auringon lämmittämä nurmikko näytti hiukan tuoreemmalta.

Markus lausui puoliääneen, ajatuksiinsa vaipuneena.

— Nuo onnettomat, joissa luonto ja terve järki on turmeltu, eivät voi milloinkaan koskettaa miehen ja naisen suhteeseen saastuttamatta sitä heti synnin ajatuksen pilaamalla mielikuvituksellaan. Nainen muuttuu pahaksi hengeksi, jonka kosketus myrkyttää kaikki, hellyyden, rakkauden, ystävyys... Aavistin kyllä mitä oli tapahtuva, mutta en ollut huomaavinani sitä, en tahtonut tuottaa heille sitä iloa, että saisivat nähdä minun pitävän lukua heidän panetteluistaan. Mutta jos minä voin kohauttaa heille olkapäitäni, niin te, ystäväni, ja ennen kaikkea Louise, ette sitä voi, tuo loka tahraa teidät... He ovat siis taas voitolla, he saavat ilokseen lisätä vielä suuren surun kaikkiin meidän suruihimme.

Syvästi liikutettuna neiti Mazeline vastasi.

— Minulle se on kaikkein kovinta... Minä en kadota ainoastaan herttaisia iltakeskustelujamme, se tuottaa minulle vielä senkin surun, että en enää voi olla teille hyödyksi, että te jäätte vielä enemmän yksin ja vielä onnettommaksi. Suokaa minulle anteeksi tämä pieni turhamaisuus, ystäväni, olin niin onnellinen voidessani auttaa teitä työssänne, uskoessani että voin hiukan lohduttaa ja tukea teitä! Kun tästä lähin ajattelen teitä, näen teidät aina hyljättynä, yksinäisenä, ilman ainoatakaan ystävää... Oi! on todella ilkeitä ihmisiä!

Markus teki vapisevan liikkeen, joka ilmaisi hänen tuskaansa.

— Sitä he juuri tahtovatkin, he tahtovat eroittaa minut kaikista, riistää minulta kaikkien rakkauden. Ja minä voin tunnustaa teille, että se onkin ainoa haava, josta todella kärsin. Kaikki muu, suoranaiset hyökkäykset, häväistyksen, uhkaukset vaan huumaavat minua, antavat minulle taistelun intoa. Mutta jos minua isketään omaisissani, jos näen heidät saastutettuina, myrkytettyinä, taistelun julmuuden ja häpeällisyyden uhreina, silloin olen muserrettu ja tulen pelkuriksi... He ovat ottaneet minulta vaimoraukkani, nyt eroittavat he teidät minusta ja aavistan että he kerran riistävät minulta tyttärenikin.

Neiti Mazeline, jonka silmät täyttyivät kyynelillä, pyysi häntä vaikenemaan.

— Olkaa varuillanne, ystäväni, tuolla tulee juuri Louise.

Markus vastasi vilkkaasti.

— Minun ei tarvitse olla varuillani, minä odotin häntä, hänen täytyy tietää kaikki.

Ja kun lapsi hymyillen lähestyi ja istuutui heidän viereensä, sanoi Markus hänelle.

— Rakkaani, poimi pieni kukkavihko neidille. Minä tahdon antaa hänelle muutamia kukkia, ennen kuin lukitsen portin puutarhojemme välillä.

— Lukitset portin! miksi niin isä?

— Sillä neiti ei saa enään tulla tänne... He riistävät meiltä ystävän, niin kuin jo ovat riistäneet äitisi.

Louise seiso hetken miettiväisenä ja vakavana syvän hiljaisuuden vallitessa. Hän katsoi ensin isäänsä ja sitten neiti Mazelineä, eikä pyytänyt mitään selitystä. Mutta hän näytti ymmärtävän, kaikenlaiset ajatukset kulkivat keveinä varjoina hänen korkealla, puhtaalla otsallaan, jonka hän oli perinyt isältään, ja suuri, surunvoittoinen lempeys loisti hänen silmistään.

— Minä teen kukkavihkon, vastasi hän vihdoin, ja sinä, isä, annat sen neidille.

Ja sillä aikaa kuin lapsi, etsien tuoreimpia kukkia kulki edestakaisin pitkin kukkasarkaa, viettivät he vielä muutamia surumielisiä ja suloisia hetkiä. He eivät puhuneet enää mitään, mutta he ajattelivat samaa, ajattelivat ainoastaan muiden onnea, aikaa, jolloin sukupuolet tekevät sovinnon keskenään, jolloin tietorikas ja vapautettu nainen vuorostaan vapauttaa miehen. Heitä yhdisti suuri, inhimillinen veljellisyys, kaikki, mitä sydämmellistä ja puhdasta ystävyys voi solmita kahden olennon, miehen ja naisen välille, ulkopuolella rakkautta. Markus oli hänen veljensä, hän oli Markuksen sisar. Ja hämähä, joka verhosi vähitellen pienen, tuoksuvan puutarhan, jakoi tynnyttävää vilpoisuuttaan heidän suruunsa.

— Isä, tässä on vihko, minä sidoin sen heinäkorrella.

Neiti Mazeline nousi ja Markus antoi hänelle kukat. Sitten kaikki kolme kulkivat portille. Sen eteen seisautuivat he vielä hetkeksi, puhumatta mitään, onnellisina kun voivat vielä viivyttää eronhetkeä. Vihdoin Markus aukasi portin, neiti Mazeline astui omaan puutarhaansa ja kääntyi vielä katsoakseen viimeisen kerran isää, jota tytär syleili, painaen päätään hänen rintaansa vasten.

— Hyvästi, ystäväni.

— Hyvästi, ystäväni.

Muuta he eivät sanoneet ja portti sulkeutui hitaasti. Sitten vedettiin kummallakin puolella salvat hiljaan eteen; mutta ne olivat ruostuneet ja vingahivat valittavasti. Suuri suru vallitsi, sokea viha oli tappanut jotain hyvää ja lohduttavaa.

Taas kului kuukausi. Markuksella oli enään vain tyttärensä; hän tunsu turvattomuuden ja yksinäisyyden piirin sulkeutuvan yhä ahtaammalle ympärilleen. Louise kävi koulua neiti Mazeline luona, joka uteliaiden oppilaiden nähden koetti kohdella häntä niinkuin muitakin oppilaita. Lapsi ei enään viipynyt hänen luonaan koulutuntien jälkeen, hän kiiruhti heti kotiin isänsä luo. Jos opettaja ja opettajatar sattumalta tapasivat toisensa, vaihtoivat he ainoastaan tervehdyksen, eivätkä puhutelleet

toisiaan muuta kuin toimiensa sitä vaatiessa. Mailleboisissa herätti heidän käyttöksensä suurta huomiota ja siitä keskusteltiin ahkerasti. Järkevät ihmiset olivat heille kiitollisia, kun he näin vastasivat liikkeelle pantuihin pahoihin huhuihin. Mutta toiset pilkkasivat ja riemuitsivat: oli kyllä viisasta säilyttää varjo, mutta se ei estänyt rakastavia tapaamasta toisiaan öisin, ja tyttönen sai varmaankin kuulla kaikellaista, jos hän nukkui keveästi. Kun Markus Mignotilta sai kuulla näistä uusista halpamaisuuksista, valtasi hänet suuri katkeruus. Oli hetkiä, jolloin hänen rohkeutensa lannistui; minkä vuoksi tuhota elämänsä, kieltäytyä kaikesta onnesta, kun uhraukset eivät merkinneet mitään pahoille ihmisille? Hänen yksinäisyytensä ei koskaan ollut tuntunut hänestä niin myrkytetyltä ja niin raskaalta. Kun hän iltasin oli yksinään Louisen kanssa kylmässä ja autiossa asunnossaan vaipui hän voittamattomaan epätoivoon ajatellessaan että hänellä, jos hän kerran kadottaisi tyttärensä, ei enään olisi ketään, joka häntä rakastaisi ja lämmittäisi hänen sydäntään.

Tyttönen sytytti lampun ja istuutui pienen työpöytänsä ääreen.

— Isä, minä luen historian läksyni ennenkuin menen levolle.

— Tee niin rakkaani.

Ahdistus oli vallannut Markuksen tyhjän talon. Hän ei voinut enää korjata oppilastensa kirjoituksia, hän nousi ja alkoi raskain askelin kulkea edestakasin huoneessa. Kauan aikaa asteli hän näin pimeässä, ulkopuolella lampun ahdasta valokehää. Kulkiessaan tyttärensä ohi kumartui hän joskus tämän yli ja suuteli kiireesti hänen hiuksiaan silmät kyynelissä.

— Oi! isäni, mikä sinun on? sanoi tytär. Joko taas olet alakuloinen!

Hän oli tuntenut kuuman kyyneleen putoavan otsalleen. Hän kääntyi, kietoi hyväillen kätensä hänen kaulalleen ja pakotti hänet istuutumaan viereensä,

— Ei ole järkevää, isäni, että aina antaudut toivottomuuteen kun olemme yksin. Voisi luulla että sinä, joka päivällä olet niin rohkea, pelkää illalla, aivan niinkuin minä ennen kun en uskaltanut olla pimeässä... Kun sinulla on työtä, pitäisi sinun tehdä sitä.

Markus koetti nauraa.

— Sinä pieni aikaihminen... Tietysti minun pitäisi ryhtyä toimeen.

Mutta katsellessaan lasta, himmentyivät hänen silmänsä uudelleen ja hän alkoi taas kiihkeästi suudella hänen hiuksiaan.

— Mitä? mitä? sopersi lapsi, jonka silmät vuorostaan täyttyivät kyynelillä. Miksi syleilet minua niin kovasti?

Ja vapisevana tunnusti Markus pelkonsa, ilmaisi, minkä uhkauksen hän tunsu ympäröivässä pimeydessä.

— Kunhan sinä vain pysyisit luonani, lapsi, kunhan vain sinuakin ei riistettäisi minulta!

Louise oli vaiti, hän hyväili isäänsä ja he itkivät yhdessä, Kun hän oli saanut tämän uudelleen istumaan vihkojen ääreen, ryhtyi hän itse taas historian läksyynsä. Näin kului muutamia hetkiä, sitten valtasi levottomuus Markuksen uudelleen ja hänen täytyi vielä kerran nousta kävelläkseen, kävelläkseen... Hän ikäänkuin ajoi takaa onnea hävitetyn kotinsa hiljaisuudessa ja pimeässä.

Lähestyi aika, jolloin lapsia päästettiin Herran Ehtoolliselle. Louise oli täyttänyt kolmetoista vuotta ja koko uskovainen Maillebois kammosi tuota suurta tyttöä, jolla ei ollut uskontoa, joka ei tunnustanut syntejään eikä edes käynyt messussa. Äidin lähdön jälkeen etenkin puhuttiin hänestä suurella säälillä, sillä häntä kuvailtiin onnettomaksi uhriksi isän raa'an vallan alla, isän, joka aamuin illoin pakoitti häntä sylkemään ristiinnaulitun kuvaa. Neiti Mazeline samoin opetti hänelle varmaankin saatanallista irstaisuutta. Olihan rikos jättää tuo sieluraukka kadotukseen, tuon syntisen parin valtaan, jonka yleisesti tunnettu huono käytös loukkasi kaikkia ihmisiä. Tahdottiin toimia, saada aikaan mielenosoituksia, jotka pakottaisivat luonnottoman isän antamaan tyttärensä äidille, tuolle pyhälle vaimolle, jonka hän oli pakoittanut pakenemaan, siihen määrin oli hänen elämänsä inhoittava halpamaisuus loukannut tätä.

Tottuneena häväistyksiin, oli Markus levoton ainoastaan niiden raivokkaiden kohtauksien johdosta, joita Louise sai kärsiä jokaisella käynnillään vanhojen rouvien luona. Hänen äitinsä, joka yhä oli heikko ja parantui sangen hitaasti taudistaan, kohteli häntä kylmästi, oli äänetön ja synkkä, ja antoi rouva Duparquen, hirveän isoäidin, pauhata vihan Jumalan nimessä, kiihoittaa saatanan kattiloiden alla palavia helvetillisiä liekkejä. Pitihän suuren, neljäntoistaolevan tytön hävetä eläessään niinkuin raakalainen, niinkuin koirat, jotka eivät tiedä mitään Jesuksesta ja jotka ajetaan ulos kirkosta! Eikö hän

pelännyt iankaikkista rangaistusta, kiehuva öljyä, rautatankoja, tulikuumia koukkuja, joilla hänen kirottua lihaansa keitetäisiin, paistettaisiin, revittäisiin miljoonia vuosisatoja? Kun Louise illalla palasi kotiin ja kertoi kaikki isälleen, vapisi tämä nähdessään kuinka hänen lastaan koetettiin myrkyttää pelolla ja hän koetti lukea tytön silmistä horjuiko tämä.

Hän oli joskus liikutettu, mutta niinpä hänelle kerrottiinkin inhoittavia juttuja. Silloin sanoi hän rauhallisella ja järkevällä tavallaan.

— Se on kummallista, isäni, tuo hyvä Jumalako olisi niin ilkeä! Isoäiti väitti tänään, että jos kerrankin olen poissa messusta, niin on perkele leikkelevä iankaikkisesti jalkojani pieniksi palaiseksi... Se ei ole oikeudenmukaista, eikä se minusta tunnu mahdolliseltakaan.

Markus rauhoittui hiukan. Peläten vaivaavansa liiaksi tuota heräävää ymmärrystä, ei hän suorastaan tahtonut väitellä vanhojen rouvien luona saatuja kummallisia opetuksia vastaan, hän tyytyi ainoastaan ylimalkaiseen, järkeen perustuvaan opetukseen ja vetosi lakkaamatta totuuteen ja hyvytyteen. Ja hän oli ihastuksissaan huomattessaan tyttäressään terveen järjen varhaisen heräämisen, johdonmukaisuuden ja varmuuden synnynnäisen tarpeen, jonka lapsi varmaankin oli perinyt häneltä. Kuinka iloinen hän olikaan nähdessään hennosta työstä, joka vielä oli ikänsä heikkouksien ja lapsellisuuden saaliina, kehittyvän selväjärkisen ja lämminsydämmisen naisen! Hän pelkäsi ainoastaan että nämä kauniit tulevaisuudenlupaukset hävitettäisiin. Mutta kun lapsi yhä hämmästytti häntä järkevillä ja kehittyneillä ajatuksillaan, oli hän aina levollisempi.

— Minä, jatkoi Louise, olen tietysti sangen kohtelias isoäidille. Minä vastaan hänelle että en tunnusta syntejäni, enkä mene ripille, koska tahdon odottaa kunnes täytän kaksikymmentä vuotta, niinkuin sinä pyysit... Se on minusta hyvin järkevää. Ja siinä minä pysyn vahvana, sillä kun on oikeassa, niin on aina vahva, vai kuinka?

Välistä laski hän lempeää leikkiä, huolimatta rakkaudesta äitiään kohtaan.

— Muistathan, isäni, että äiti sanoi minulle: "Minä selitän sinulle katkismusta". Ja minä vastasin: "Niin, sinä kuulostat minulta läksyni ja tiedäthän että mielelläni tahdon oppia." Kun minä sitten en ymmärtänyt mitään katkismuksesta, tahtoi äiti todellakin selittää minulle; mutta pahaksi onneksi en nytkään ymmärrä mitään... Ja minä olen sangen pahassa pulassa. Pelkään tuottavani hänelle huolta, ja sentähden olen äkkiä ymmärtävinäni jotakin. Mutta olen varmaankin silloin niin typerän näköinen, että hän aina keskeyttää opetuksen suuttuneen näköisenä, pitäen minua yksinkertaisena... Eräänä päivänä oli kysymys lihaksitulehduksen ihmeestä, hän sanoi minulle että tässä ei tarvinnut ymmärtää, vaan uskoa; ja kun minä onnettomuudeksi satuin vastaamaan että en voinut uskoa ymmärtämättä, sanoi hän että se oli sinun lausetapojasi, isäni, ja että pahahenki on ottava meidät molemmat... Oi! minä itkin, itkin!

Nyt hän kuitenkin hymyili ja lisäsi hiljempaa.

— Katkismus on yhä enemmän vieroitannut minua äidin mielipiteistä. Siinä on niin paljon sellaista, joka kiusaa minua... Äiti tekee hyvin väärin kun kaikesta huolimatta koettaa ahtaa sitä päähäni.

Isä olisi tahtonut syleillä häntä. Saisiko hän kokea sen suuren ilon, että hänen tyttärensä olisi poikkeus, että hän olisi noita tasapainoisia, hyvissä ajoin kehittyneitä luonteita, joissa järki näyttää kasvavan kuin suotuisassa maa-alassa? Muut tytöt ovat siinä iässä vielä niin lapsellisia, kaikellaisten aavistusten ja salaperäisten haaveiden uhreja! Mikä harvinainen onni, jos hänen tyttärensä välttäisi niiden toveriensa yhteisen kohtalon, jotka pappi tuolla kehityksen tärkeällä hetkellä valloittaa kirkolle! Hän oli suuri, vahva ja terve ja oli ruumiiltaan muodostunut ilman onnettomuuksia. Mutta vaikka hän välistä tuntui jo pieneltä naiselta, niin oli toisia päiviä, jolloin hän vielä oli hyvin lapsellinen, iloitsi tyhjästä, sanoi suuria tyhmyyksiä ja leikki nukeilla, pitäen niiden kanssa kummallisia keskusteluja. Noina päivinä tunsikin hänen isänsä levottomuutta, vavisten noin suurta lapsellisuutta, kysyen itseltään eivätkö he vielä ryöstäisi häneltä lastakin, eivätkö he lopuksi himmentäisi tätäkin järkeä, joka nyt koitti niin kirkkaana ja tuoreena.

— Niin, isäni, nukke on sanonut minulle hirveitä tyhmyyksiä. Mutta minkä sille voi? hän ei ole vielä ymmärtäväinen!

— Etkö luule että saat hänet vähitellen ymmärtäväiseksi, rakkaani?

— Enpä tiedä. Hänellä on niin kova pää! Raamatun historia vielä menee; sen osaa hän sanasta sanaan. Mutta kieliopissa ja laskennossa hän on oikea pöllöpää.

Ja sittenkös naurettiin! Vaikka koti olikin tyhjä ja kylmä, täytti hän sen silloin tällöin lapsellisella riemullaan, niinkuin keväisellä soitolla.

Mutta sitä mukaa kuin päivät kuluivat tuli hän vakavammaksi ja miettäväisemmäksi. Kun hän

torstaisin ja sunnuntaisin palasi käynneiltään äitinsä luota oli hän ajattelevan näköinen ja vaipui pitkäksi aikaa äänettömäksi. Iltaisin työskennellessään lampun valossa unehtui hän joskus kauaksi aikaa katselemaan isäänsä, silmissä surumielinen hellyyden ilme. Ja se, mikä oli välttämätöntä, tapahtui viimein.

Oli lämmin ilta ja mustat ukkospilvet peittivät uhkaavina taivaan. Isä ja tytär työskentelivät tapansa mukaan lampun ahtaassa valokehässä; ja avonaisesta akkunasta, josta näkyi pimeä ja uneen vaipunut Maillebois, lentivät sisään yöperhoset, häiriten syvää hiljaisuutta siipiensä heikolla suhinalla. Tyttönen, joka oli viettänyt iltapäivän Kapusiinitorin varrella, näytti väsyneeltä, otsaa painoivat liian raskaat ajatukset. Hän oli kumartuneena vihkonsa yli, mutta ei kuitenkaan kirjoittanut, hän mietti. Vihdoin pani hän pois kynän ja puhui talon surunvoittoisessa rauhassa.

— Isäni, minun on sinulle sanottava eräs asia, joka surettaa minua syvästi. Minä tuotan sinulle varmaankin suurta tuskaa ja siksi en ole ennen uskaltanut tehdä sitä. Mutta nyt olen luvannut itselleni etten ennen mene levolle kuin olen sinulle ilmoittanut päätökseni, joka minusta on sangen järkevä ja tarpeellinen.

Markus oli kiireesti kohottanut päätään, pelko kouristi hänen sydäntään, lapsen vapisevasta äänestä oli hän arvannut että viimeinen onnettomuus oli tulossa.

— Mitä se on, rakkaani?

— Kuule, isäni, olen miettinyt, olen vielä tämänkin päivän punninnut pienessä päässäni tuota asiaa, ja minusta tuntuu, että minun, jos olet samaa mieltä kanssani, tulee jättää sinut ja muuttaa äitini luokse, isoäidin kotiin.

Markus kauhistui, hän vastusti ensin kiivaasti.

— Mitä, samaa mieltä kanssasi! Minä en sitä salli! Kaikin voimieni tahdon pitää sinua kiinni, estää sinua vuorostasi jättämästä minua.

— Oi! isäni, kuiskasi Louise epätoivoisena, ajattele vain vähäsen, niin näet ettet ole oikeassa.

Markus ei kuunnellut lasta, hän oli noussut ja käveli kiivaasti edestakaisin puolipimeässä huoneessa.

— Minulla ei ole enää muita kuin sinä, ja sinäkö lähtisit! Minulta on ryöstetty vaimo ja nyt ryöstettäisiin minulta tytär, minut jätettäisiin yksin, alastomaksi, hyljättyksi, ilman hellyyttä! Oi! minä tunsin tuon armoiskun tulevan, minä aavistin kyllä että hirveät pimeyden kädet riistäisivät viimeisenkin siekaleen sydämmestäni. Ei, ei! se on liikaa, en koskaan ole suostuva tähän eroon!

Ja äkkiä pysähtyen tyttärensä eteen hän jatkoi kovalla äänellä.

— Sinunkin sydämmesi ja järkesi on siis turmeltu, jotta et enää rakastaisi minua? Jokaisella vierailullasi ovat he käyneet sotaa minua vastaan, ovat kertoneet sinulle inhoittavia juttuja, eroittaakseen sinua minusta, eikö niin? He tahtovat vapauttaa sinut kirokun ja tuomitun isäsi vaikutuksesta, vai kuinka? ja saattaa sinut vanhojen rouvien hyvien ystävien valtaan, jotka tekevät sinusta ulkokullatun ja järjettömän ihmisen... Ja sinä kuuntelet vihollisiani, sinä aijot antaa myöten heidän alituiselle kiusaamiselleen, ja jättää minut yksin!

Epätoivoissaan kohotti lapsi rukoilevasti kätensä häntä kohden, silmät kyynelissä.

— Isäni, isäni, rauhoitu... Minä vakuutan että erehdyt, äiti ei ole koskaan sallinut minun kuulteni sanottavan pahaa sinusta. Isoäiti ei tosin rakasta sinua ja hän tekisi usein paremmin, jos olisi vaiti minun läsnäollessani. Valehtelisin jos sanoisin ettei hän tee kaikkea voitavaansa saadakseen minut muuttamaan äidin luo. Mutta sen vannon sinulle, ei hän eivätkä muut ole mitään vaikuttaneet päätökseeni... Sinä tiedät kyllä että en milloinkaan valehtele. Minä yksin olen miettinyt ja tullut siihen vakuutukseen että teemme hyvin ja viisaasti jos eroamme.

— Tekisitkö hyvin jos lähdet! Minä kuolisin siitä.

— Ei, sinä kyllä ymmärrät ja sinä olet niin rohkea... Istu tähän, kuuntele minua.

Louise pakoitti isänsä lempeästi istuutumaan eteensä. Hän tarttui pienillä, hyväilevillä käsillään Markuksen käsiin ja selitti hänelle syynsä, aivan kuin pieni, ymmärtäväinen aikaihminen.

— Isoäidin luona ovat kaikki vakuutetut siitä, että sinä yksin johdatat minut pois uskonnosta. Sinä muka ahdistat minua, väkivallalla tyrkytät minulle mielipiteesi ja jos pääsisin sinun vallastasi, niin heti muka tunnustaisin syntini ja menisin ripille... Miksi emme näyttäisi heille että he erehtyvät? Huomenna muutan isoäidin luo ja he saavat nähdä, heidän on täytyminen tunnustaa suuren erehdyksensä, sillä

muutto ei ole estävä minua antamasta heille aina samaa vastausta: "Minä olen luvannut että en mene ripille ennenkuin olen täyttänyt kaksikymmentä vuotta, voidakseni silloin täydellisesti ottaa edesvastuulleni moisen teon, ja minä aijon pitää lupaukseni ja odottaa."

Markus puisti epäilevästi päätään.

— Lapsi raukkani, sinä et tunne heitä, he murtavat ja valloittavat sinut muutamissa viikoissa. Sinä olet vain pieni tyttö.

Silloin Louise vuorostaan loukkaantui.

— Oi! sinä et ole ollenkaan kiltti, isäni, kun luulet minua niin mitättömäksi! Olen tosin pieni tyttö, mutta olen sinun pieni tyttösi ja pidän sitä kunniana!

Hän sanoi tämän niin lapsellisella rohkeudella että Markus ei voinut olla hymyilemättä. Tuo pienokainen teki hänen sydämensä lämpimäksi, pienokainen, jossa hän välistä tunsu aivan kokonaan oman intohimoisen ja samalla järkevän ja johdonmukaisen luonteensa. Hän katseli lasta, joka hänen mielestään oli sangen kaunis ja viisas, lujine ja ylpeine kasvoineen ja kirkkaine, ihailtavan avomielisine silmineen. Ja hän kuunteli häntä yhä, samalla kun Louise, pitäen hänen molemmat kätensä omissaan, selitti hänelle mitkä syyt olivat saaneet hänet päättämään muuttaa äitinsä luo, pieneen jumaliseen taloon Kapusiinitorin varrella. Koskettamatta vähääkään kauheisiin panetteluihin hän antoi ymmärtää, kuinka kiitollisia heille oltaisiin jos he eivät kauempaa vastustaisi yleistä mielipidettä. Kaikkialla sanottiin, että hänen paikkansa oli vanhojen rouvien luona, hän suostui siis menemään sinne ja vaikka hän olikin vain kolmetoista vuotias, olisi hän kuitenkin järkevin heistä ja saataisiinpa nähdä että hän saisi siellä hyvää aikaan.

— Vähät siitä, lapseni, sanoi Markus viimein väsyneesti, sinä et koskaan saa minua uskomaan että ero meidän välillämme olisi tarpeellinen.

Louise tunsu että hänen vastustuksensa heikkeni.

— Eihän se ole mikään ero, isäni. Minä kävin äidin luona kaksi kertaa viikossa ja minä tulisin sinua katsomaan vielä useammin... Vihdoin, ymmärrätkö? äiti kuulisi ehkä minua vähäisen, kun olisin hänen luonaan. Silloin puhuisin hänelle sinusta, kertoisin hänelle kuinka paljon vielä rakastat ja itket häntä. Kukaties tulee hän järkiinsä ja minä tuon hänet jälleen sinulle.

Syvästi liikutettuina itkivät he toistensa sylissä, Isä ihmetteli syvää suloa työssä, jossa suureen lapsellisuuteen yhtyi niin paljon järkeä, hyvyttä ja toivoa. Ja lapsi painautui isänsä rintaa vasten, hän oli kuin enneaikaisesti kypsytynyt noista asioista, jotka hän epämääräisesti tunsu, mutta joita hän ei olisi voinut mainita.

— Tee niinkuin tahdot, sanoi Markus vihdoin nyyhkytyksien lomassa. Mutta vaikka annankin myöten, en voi hyväksyä tekoasi, koko olentoni nousee sitä vastaan.

Tällainen oli viimeinen ilta, jonka he viettivät yhdessä. Yö oli kuuma ja pilkkopimeä, eikä tuntunut tuulenhenkäystäkkään. Avonaisesta akkunasta ei kuulunut minkäänlaista melua uneen vaipuneesta kaupungista. Hiljaiset perhosparvet vain lensivät sisään ja polttivat itsensä lampussa, Rajuilma ei puhjennut, isä ja tytär istuivat sangen myöhäiseen äänettöminä vastapäätä toisiaan, onnellisina saadessaan vielä olla yhdessä, äärettömän rauhan vallitessa.

Mutta kuinka hirveä olikaan seuraava ilta Markukselle! Hänen tyttärensä oli lähtenyt, hän oli yksin tyhjässä ja synkässä asunnossaan. Ensin vaimo ja sitten lapsi, hänellä ei ollut enää ketään, joka olisi rakastanut häntä, häneltä oli pala palalta riistetty sydän rinnasta. Jotta hänelle ei jäisi edes ystävää lohdutukseksi, oli hänet sitä ennen pakoitettu katkaisemaan yhteys ainoan naisen kanssa, jonka sisarellinen sydän olisi voinut tukea häntä. Se oli täydellinen häviö, jonka hän kauan aikaa oli tuntenut tulevan, salainen hävitystyö, jonka hirveät, näkymättömät kädet olivat toimittaneet, kukistaakseen hänet ja hänen tehtävänsä. Nyt luulivat he onnistuneensa, hän vuosi verta sadoista haavoista, oli kidutettu, hyljätty, virui voimattomana hävitystyössä, saastutetussa ja autiossa kodissaan. Ensimmäisenä iltana oli hän todella voitettu, vihamiehet olisivat luulleet hänen olevan heidän vallassaan jos he olisivat nähneet hänen kulkevan horjuvin askelin edestakaisin harmaassa hämärässä, niinkuin haavoitettu eläin, joka etsii pimeää soppea kuollakseen siellä.

Aika oli todella hirveä. Mitä huonoimpia uutisia oli saatu ylioikeuden tutkimuksesta, se näytti hitaisuudellaan tahtovan saada jutun unohduksiin. Turhaan oli Markus tähän saakka koettanut pakoittaa itseään toivomaan, päivä päivältä kasvoi hänen pelkonsa että Simon kuolisi, ennenkuin jutun tarkastus edes oli myönnetty. Noina synkkinä päivinä piti hän kaikki menetettynä, tarkastusta ei myönnettäisi, hänen suuret ponnistuksensa olisivat hyödyttömät, totuus ja oikeus lopullisesti hävitetyt, koko isänmaa sortuisi tuohon hirveään yhteiskunnalliseen rikokseen. Hänet valtasi kauhu, kammon

väristys jääteli hänet. Ja tämän yleisen onnettomuuden rinnalla oli vielä hänen yksityinen onnettomuutensa, jonka painon hän tunsii entistä enemmän. Nyt kun Louise ei enää ollut läsnä lohduttamassa häntä sulollaan, herättämässä hänessä uskoa ymmärrykseen ja varhain kypsyyneeseen uljuuteensa, hän kysyi itseltään kuinka oli voinut olla niin mieletön, että oli laskenut tytön menemään vanhojen rouvien luo. Hän oli vain lapsi, kaikkivaltias kirkko valloittaisi hänet muutamissa viikoissa. Hänet oli riistetty isältä, eikä häntä koskaan annettaisi takaisin: Markus ei edes saisi nähdä häntä enää. Ja hän itse oli lähettänyt tämän uhrin valheen valtaan puolustamatta häntäkään, ja hän vaipui katkeraan toivottomuuteen, hänestä tuntui kuin hänen tehtävänsä, hän itse ja hänen omaisensa olisivat joutuneet häviöön.

Kello löi kahdeksan, Markus ei ollut voinut yksin istuutua pöytään syömään päivällistä pimeässä huoneessa. Silloin kolkutti joku arasti ovea ja hämmästyneenä näki hän että tulija oli Mignot, jolla ensin oli hiukan vaikea selittää asiaansa,

— Nähkääs, herra Froment... Kun tänä aamuna ilmoititte minulle että pieni Louisenne oli lähtenyt, juolahti mieleeni, eräs ajatus ja se on koko päivän pyörinyt päässäni... Ja nyt iltasella, ennenkuin menen päivälliselle ravintolaani...

Hän pysähtyi hakien sanoja.

— Mitä! huudahti Markus, ettekö vielä ole syöneet päivällistä, Mignot?

— En, herra Froment... Minä aijoin tulla teidän luoksenne syömään päivällistä, ollakseni teille hiukan seuraksi; mutta sitten epäröin ja menetin aikaa... Jos siitä olisi teille huvia, niin voisin nyt kun olette yksin taas ruveta syömään luonanne. Kaksi miestä tulevat aina toimeen yhdessä. Me voisimme, totta vieköön, aivan hyvin pitää huolta taloudesta!... Tahdotteko? se tekisi minut niin onnelliseksi.

Markus tuli hiukan iloisemmaksi. Hän hymyili liikuttettuna.

— Tahdon mielelläni... Te olette kunnan poika, Mignot... Olkaa hyvä, istukaa, syökäämme yhdessä päivällistä.

Ja he istuivat vastapäätä toisiaan, johtaja vaipuneena katkeruuteensa ja apuopettaja koettaen olla häntä häiritsemättä, illan surumielisen rauhan vallitessa.

II.

Ylioikeuden tutkimus kesti vielä pitkiä kuukausia ja Markuksen täytyi taas sulkeutua kouluunsa, antautua ruumiineen ja sieluineen työhönsä, opettamaan halpoja, tekemään heitä kykeneviksi ymmärtämään totuutta ja oikeutta. Sitä mukaa kun uutiset olivat hyviä tai huonoja valtasi hänet vuorotellen toivo ja epätoivo; mutta etenkin eräs ajatus vaivasi häntä lakkaamatta. Heti jutun alussa kysyi hän itseltään, miksi ei koko Ranska noussut vaatimaan viattoman vapautusta. Yksi hänen rakkaita haaveitaan oli: jalomielinen ja oikeudenmukainen Ranska, joka niin monta kertaa oli noussut taisteluun oikeuden puolesta ja joka taaskin kerran oli antava todistuksen jaloudestaan, koettamalla korjata tämän kauhean erehdyksen. Ja tuskallinen hämmästyminen, jonka hän oli tuntenut nähdessään sen pysyvän välinpitämättömänä Beaumontin oikeusjutun jälkeen, suureni, tuli päivä päivältä yhä kiduttavammaksi; sillä silloin voi hän vielä antaa sille anteeksi, huomaten että se ei tuntenut tosiasioita, oli valheiden myrkyttämä; mutta nyt kun niin paljon totuutta jo oli tullut ilmi ja niin paljon valoa saatu asiaan, ei hän enää voinut selittää moista raskasta ja häpeällistä unta vääryydessä. Oliko Ranska sitten muuttunut? eikö se enää ollutkaan vapauttaja? Koska se nyt tiesi totuuden, miksi se ei sitten noussut yhtenä miehenä, sen sijaan että yhä oli esteenä, sokeana ja kuurona joukkona sulki tien?

Hän tuli aina samaan kohtaan, mistä oli lähtenyt silloinkin halvan opettajatoimen tärkeys oli ilmaantunut hänelle. Jos Ranska yhä oli vaipuneena raskaaseen välinpitämättömyyden uneensa, oli siihen aivan yksinkertaisesti syynä se, että Ranska ei vielä tiennyt kylliksi. Kauhu valtasi hänet: kuinka monta sukupolvea, kuinka monta vuosisataa tarvittaisiin ennenkuin kansa, jolle opetetaan totuutta, kykenisi olemaan oikeudenmukainen? Lähes viisitoista vuotta oli hän koettanut kasvattaa oikeudenmukaisia ihmisiä, kokonainen sukupolvi oli jo kulkenut hänen käsiensä kautta ja hän voi huomata sen kulun tulevaisuutta kohden; ja usein kysyi hän itseltään minkä matkan se todella oli ehtinyt? Hän koetti tavata entisiä oppilaitaan, ihmeissään kun ei tuntenut heidän ahtaammin liittyvän häneen. Nähdessään heitä keskusteli hän mielellään heidän kanssaan, hän vertasi heitä vanhempiin, jotka olivat vähemmin irtaantuneet alkuperäisestä raakuudesta, ja nykyisiin oppilaihinsa, jotka hän

toivoi vapauttavansa hiukan enemmän. Siinä oli suuri tehtävä, jonka hän eräänä ratkaisevana hetkenä oli valinnut, ja jota hän oli toimittanut kaikista kärsimyksistään huolimatta; hän voi epäillä sitä väsymyksen hetkinä, mutta ryhtyi siihen seuraavana päivänä uudella luottamuksella.

Eräänä kirkkaana elokuun iltana joutui hän kävelyretkellään Valmarien tiellä Bongardien maatilalle saakka ja huomasi Fernandin, entisen oppilaansa juuri palaavan elonkorjuusta, viikate olallaan. Fernand oli nainut muurari Doloiren tyttären Lucilen, oli itse kahdenkymmenen viiden ja Lucile yhdeksäntoista vuotias. He olivat olleet tovereita ja leikkineet yhdessä koulusta tultuaan. Nuori vaimo, joka oli pieni, vaaleaverinen, iloisen ja lempeän näköinen, oli myöskin näkösällä, hän istui pihalla, korjaten liinavaatteita.

— No, Fernand, oletteko tyytyväinen, onko vilja hyvää tänä vuonna?

Fernandilla oli samat paksut kasvot, matala ja kova otsa ja hidas puhe kuin ennenkin.

— Oh! herra Froment, ei sitä koskaan voi olla tyytyväinen, tuosta siunatusta maasta on niin paljon ikävyyksiä, se vetää enemmän kuin se antaa.

Hänen isänsä, joka tuskin oli viisikymmen vuotias, tunsikin jo kipujen runtelemat säärensä raskaiksi: ja palattuaan sotapalveluksesta oli Fernand päättänyt ruveta auttamaan häntä, sen sijaan että olisi mennyt muualle työhön. Heillä oli yhä entinen ankara taistelu taisteltavanaan maakaistaleella, jossa perhe eli isästä poikaan itsepäisesti pitäen kiinni vanhasta maanviljelystavasta, tahtomatta mitään tietää edistyksestä.

— No, sanoi Markus iloisesti, ettekö vielä ollenkaan ajattele pientä miestä, joka vuorostaan on tuleva kuluttamaan housujaan minun kouluni penkeillä?

Lucile punastui kuin nuori tyttö ja Fernand vastasi:

— Luulenpa melkein, herra Froment, että hän jo on kasvamassa. Mutta teidän kouluunne hän ei niinkään pian joudu ja kukapa tietää missä me kaikki olemme silloin kuin tuo nulikka opettelee aakkosia!... Ettekä te olisi hänen tyytyväinenkään, te, joka olette niin oppinut!

Markus tunsikin näissä sanoissa huonon, kovapäisen oppilaan pilkallista ylenkatsetta. Hän huomasi niissä myöskin varovaisen viittauksen tapauksiin, joista koko maa oli kuohuksissa, ja käytti heti tilaisuutta hyväkseen tutkiakseen entisen oppilaansa mielentilaa. Mikään kysymys maailmassa ei innostuttanut häntä niinkuin tämä.

— Oh! minä olen aina tyytyväinen, sanoi hän taas naurahtaen, kun poikaseni jotakuinkin täyttävät velvollisuutensa eivätkä valehtelee liiaksi. Senhän tiedätte vanhastaan... Ja lisäksi olen tänä päivänä saanut hyviä uutisia jutusta, joka niin kauvan aikaa on ollut huolenani. Niin, onnettoman ystäväni Simonin viattomuus on tuleva tunnustetuksi.

Fernand joutui hämilleen, hänen kasvonsa tulivat vielä ilmeettömämmiksi ja silmänsä sammuiivat.

— Niin eivät ainakaan ihmiset sano.

— Mitä he sitten sanovat?

— He sanovat että tuomarit ovat löytäneet uusia todistuksia opettajaa vastaan.

— Mitä todistuksia?

— Oh, kaikenlaisia?

Vihdoin suostui hän selittämään mitä tarkoitti ja kertoi naurettavan jutun. Juutalaiset olivat antaneet suuren rahasumman, viisi miljoonaa, uskolaiselleen Simonille, jotta tämä toimittaisi mestattavaksi jonkun kristillisten koulujen veljistä. Mutta kun Simon ei onnistunut, jäivät nuo viisi miljoonaa johonkin piilopaikkaan ja juutalaiset koettivat nyt saada veli Gorgiasta lähetetyksi rangaistussiirtolaan, jotta Simon pääsisi pois sieltä kaivamaan aarteen salaisesta paikasta, jonka hän yksin tunsikin.

— Mutta, poikani, huudahti Markus tyrmistyneenä, te ette voi uskoa moisia järjettömyyksiä.

Nuori talonpoika katseli häntä pyöreillä silmillään.

— No, miksi en?

— Pitäisihän teidän järkenne nousta vastarintaan... Te osaatte lukea, te osaatte kirjoittaa, minä luulin hiukan herättäneeni teidän ymmärrystänne opettaessani teitä eroittamaan totuutta valheesta... Sanokaa, ettekö sitten muista mitään siitä, mitä opitte luonani?

Fernand teki liikkeen, joka ilmaisi väsymystä ja välinpitämättömyyttä.

— Oh! Jos kaikki pitäisi muistaa niin olisipa silloin pää täynnä... Minä toistan teille vaan mitä muut kaikkialla sanovat. Viisaammat kuin minä vakuuttavat sen kunniasanallaan... Ja sitä paitsi luin jotakin sinne päin toissapäiväisessä "Petit Beaumontaisessa". Koska se oli painettu, täytyi siinä siis olla perää.

Markus teki epätoivoisen liikkeen. Vuosia kestäville ponnistuksilla hänen ei ollut tämän enemmän onnistunut karkoittaa tietämättömyyttä! Tuo nuorukainen joutui vielä näin helposti valheen saaliiksi, hän uskoi järjestöimmätkin sepustukset, hänellä ei ollut senkään vertaa tervettä järkeä ja johdonmukaisuutta että olisi voinut arvostella sanomalehtensä juttuja. Hänen herkkäuskoisuutensa oli niin suuri että hänen vaimonsa, vakaa Lucilekin näytti kärsivän siitä.

— Oh! sanoi hän, kohottaen katseensa työstään, viisi miljoonaa markkaa, se on paljon.

Hän oli neiti Rouzairen keskinkertaisia oppilaita ja vaikka hän ei ollut saanut parasta päästötodistusta, näytti hänen ymmärryksensä heränneeltä. Kerrottiin hänen olevan uskovaisen, opettajatar mainitsi häntä muinoin jonkinmoisella ylpeydellä, sillä hän osasi virheettömästi ulkoa pitkän Kristuksen kärsimisen historian. Mutta jouduttuaan naimisiin ei hän enää täyttänyt uskonnollisia velvollisuuksiaan, säilyttäen kuitenkin käytöksessään kirkon valloittaman naisen ulkokullattua nöyryyttä ja alamaisuutta.

— Viisi miljoonaa kätöksä, toisti Markus, viisi miljoonaa seisoisi siellä käyttämättöminä, odottamassa Simon raukan paluuta, sehän on mieletöntä!... Entä mitä arvellette uusista löydöistä, kaikista todistuksista, jotka osoittavat veli Gorgiaan syylliseksi?

Lucile tuli rohkeammaksi. Hän naurahti herttaisesti ja sanoi:

— Hän ei todellakaan ole paljon arvoinen. Hänellä saattaa olla yhtä ja toista omallatunnolla, mutta hänet pitäisi kuitenkin jättää rauhaan uskonnon tähden... Minäkin olen lukenut ja se panee minut miettimään.

— Kas vain! sanoi Fernand, jos luettuakaan vielä pitäisi miettiä, niin siitä ei koskaan tulisi loppua. Parempi on pysyä tyynenä nurkassaan.

Markus aikoi taas väittää vastaan, mutta silloin askelten ääni sai hänet kääntymään. Siinä saapuivat isä Bongard ja hänen vaimonsa, jotka tyttärensä Angèlen kanssa myöskin palasivat pellolta. Bongard oli kuullut poikansa sanat ja hän kääntyi opettajan puoleen.

— Mitä poika sanoo on aivan totta, hra Froment. Parasta on ettei halkaise päätään lukemalla kaikellaisia juttuja... Minun aikani ei sanomalehtiä luettu, emmekä me olleet siitä onnettomampia. Eikö totta, vaimo?

— Totta, totta, vahvasti Bongardin emäntä pontevasti.

Mutta Angèle, joka huolimatta kovasta päästään oli tarmonsä avulla saavuttanut parhaan päästötodistuksen, hymyili, valpas ilme kasvoillaan. Hänellä oli lyhyt nenä ja suuri suu ja hänen kasvojaan näytti silloin tällöin kirkastavan sisäinen valo, joka taisteli puhkaistakseen paksun aineen. Seuraavassa kuussa aikoi hän mennä naimisiin Auguste Doloiren, kälensä veljen kanssa. Auguste oli vahva nuorukainen, muurari samoin kuin isänsäkin ja Angèle mietti hänelle suurta tulevaisuutta, jotain yritystä, jota hän itse johtaisi. Hän sanoi ainoastaan:

— Minä puolestani tahdon mieluummin tietää. Kun ei tiedä mitään niin ei pääse mihinkään maailmassa. Kaikki ihmiset pettävät ja varastavat tietämättömältä... Eilenkin olisit sinä, äiti, antanut viisitoista penniä liikaa tinaajalle, jos minä en olisi lukenut laskua.

Kaikki puistivat päätään, Markus jatkoi miettiväisenä matkaansa. Tämä maatalo, jonka pihalla hän oli seisonut muutaman hetken, ei ollut vähääkään muuttunut siitä ajasta, jolloin hän oli käynyt siellä Simonin vangitsemispäivänä, etsimässä suosiollisia todistuksia. Bongardit olivat myöskin pysyneet samoina törkeässä tietämättömyydessään, epäluuloisina, vaiteliaina, kurjina olentoina, jotka tuskin olivat irtaantuneet alkuperäisestä raakuudestaan ja alituisesti pelkäsivät joutuvansa mahtavampien ja vahvempien saaliiksi. Siellä ei ollut muuta uutta kuin lapset, jotka hekin olivat vain vähän edistyneet. Heillä oli tosin enemmän tietoja, mutta epätäydellinen opetus oli ikäänkuin heikontanut heidät, oli syössyt heidät toisiin järjestömyyksiin. He olivat kuitenkin edistyneet, pieninkin askel eteenpäin inhimillisyyden pitkällä tiellä herättää toivoa.

Muutamia päiviä myöhemmin kävi Markus Doloiren luona puhumassa tälle eräästä tuumasta, joka oli hänellä sydämmen asiana. Muurarin vanhempien poikien, Augusten ja Charlesin jälkeen oli hänellä ollut koulussaan nuorin poika Jules, joka oli saavuttanut siellä suuren menestyksen. Teräväjärkinen

poika oli saanut päästötodistuksensa kahdentoista vuotiaana ja hänen tuli nyt lopettaa koulunsa. Markus oli sangen suruissaan, sillä hän toivoi pojasta opettajaa, yhä pitäen huolta hyvien alkeisopettajien hankkimisesta, josta hänen ystävänsä Salvan joskus puhui niin suurella levottomuudella.

Muurarin asunnossa viinikaupan yläpuolella, Plaisir-kadun varrella tapasi hän rouva Doloirin yksin Julesin kanssa. Miehet eivät olleet vielä tulleet työstä. Rouva Doloir kuunteli häntä tarkkaavaisesti, tavallinen vakava ja hiukan ahdasmielinen ilmeensä kasvoillaan.

— Oi! herra Froment, se ei käy laatuun. Me tarvitsemme Julesia, me panemme hänet heti oppiin. Mistä saisimme rahat jotta hän voisi jatkaa lukujaan? Se maksaa liiaksi silloinkin kun se ei maksa mitään.

Kääntyen lapsen puoleen hän lisäsi:

— Sinäkin rupeat mielummin mylläriksi, eikö niin? Minun isäni oli mylläri.

— Oi en! äiti! Olisi niin hauskaa, jos saisin oppia enemmän!

Markus aikoi tulla hänelle avuksi, mutta silloin saapui Doloir molempien poikiensa seuraamana. Auguste työskenteli samassa työpajassa kuin isänsäkin ja he olivat ohi kulkiessaan hakeneet Charlesin läheisen lukkosepän luota. Saatuaan kuulla mistä oli kysymys isä heti yhtyi vaimonsa mielipiteeseen, sillä vaimolla oli perheessä valta, hän oli vanhojen tapojen suojelija ja puolustaja. Hän oli pohjaltaan rehellinen ja kunnollinen nainen, mutta oli itsepäisesti piintynyt vanhoihin kaavoihin ja ahtaan itsekäs. Ja mies taipui hänen tahtoonsa, vaikka koetti osoittaa entisen soturin uhkamielisyyttä.

— Ei, ei, herra Froment, se ei käy laatuun.

— No. keskustelkaamme asiasta, sanoi Markus kärsivällisesti. Minä otan toimekseni Julesin valmistamisen normaalikouluun. Sitten normaalikoulussa hankimme hänelle apurahan. Se ei siis tule mitään maksamaan teille.

— Entä hänen elatuksensa siihen saakka? kysyi äiti.

— Mutta taivaan nimessä, yhden hengen elatus perheessä, jossa ennestään on useampia, ei maksa paljoa... Voitte aivan hyvin uhrata jotakin lapsenne tähden, kun hänestä on niin suuria toiveita.

Vanhemmat veljet rupesivat nauramaan, heitä huvitti nuorimman veljen samalla kertaa tuskallinen ja ylpeä ilme.

— Kuuleppas. poika, virkkoi Auguste, sinustako tulee perheen suuri mies? Älä sentään pöyhkeile, mekin saimme päästötodistuksen. Mutta se olikin meille kylliksi, me olimme aivan täynnä noita juttuja, joita on kirjoissa ja joista ei koskaan tule loppua... Mieluummin minä sentään sekoitan saveani.

Sitten hän lisäsi iloisesti, kääntyen opettajan puoleen:

— Oi! herra Froment, kyllä minä tuotin teille vaivaa! En voinut koskaan istua alallani, muistan kuinka joskus panin koko luokan epäjärjestykseen. Onneksi Charles oli hiukan järkevämpi.

— Niin olin, sanoi Charles nauraen, mutta lopuksi kuitenkin seurasin sinua, sillä pelkäsin että minua muuten luultaisiin pelkuriksi tai typeräksi.

Ja Auguste päätti:

— Typeriä me emme olleet, vaan vallattomia ja laiskoja... Nyt, herra Froment, pyydämme teiltä anteeksi. Ja minä olen samaa mieltä kuin tekin, jos Julesilla on taipumuksia, niin on hänen annettava jatkaa. Lempo soikoon! täytyyhän olla edistyksen mukana.

Nämä sanat tuottivat suurta iloa Markukselle, jonka täytyi tyytyä siihen tällä kertaa ja jättää toistaiseksi isän ja äidin täydellinen taivuttaminen. Hän keskusteli vielä hetken Augusten kanssa, kertoi tälle tavanneensa edellisenä iltana hänen morsiamensa, Angèle Bongardin, joka näytti päättäneen päästä eteenpäin tässä elämässä. Ja nähdessään että nuorukainen taas nauroi sangen mielissään, hän tahtoi jatkaa kokeitaan, saada tietää millä kannalla tämä entinen oppilaansa oli siihen kysymykseen nähden, joka häntä innostutti.

— Fernand Bongard, Angèlen veli, Fernand, joka on nainut sisarensa Lucilen, muistattehan millainen hän oli koulussa...

Veljekset naurahtivat taas.

— Oh, Fernand oli oikea visapää!

— No niin, Fernand uskoo että juutalaiset ovat kätkeneet jonnekin viiden miljoonan suuruisen aarteiden, jonka onneton Simon saa heti kun hänet on vapautettu rangaistussiirtolasta ja hänen sijaansa lähetetty sinne joku kristillisten koulujen veljistä.

Rouva Doloir tuli äkkiä vakavaksi ja suljetun näköiseksi. Suuri, vaaleaverinen Doloir teki ikävästyneen liikkeen. Hän oli siihen saakka ollut vaiti ja virkkoi hampaittensa välistä:

— Taas noita juttuja, vaimoni on oikeassa kun ei tahdo että niistä puhutaan.

Mutta Auguste huudahti huvitettuna:

— Niin, kyllä tiedän, juttu aarteesta oli "Petit Beaumontaisissa". Minua ei ihmetytä että Fernand uskoo moisia juttuja... Viisi miljoonaa maahan kaivettuina, oh, ei, se on liikaa!

Isä näytti kiivastuvan ja unohti varovaisuutensa.

— Aarre, mitä mahdotonta se on?... Luulet itseäsi liian viisaaksi, poikaseni. Et tiedä mitä kaikkea juutalaiset voivat tehdä. Sotaväessä tutustuin erääseen korpraaliin, joka oli palvellut juutalaista pankkiiria. Ja hän oli nähnyt pankkiirin joka lauantai lähettävän Saksaan tynnyrittäin kultaa, kaiken Ranskan kullan, niinkuin hän sanoi... Me olemme myödyt, se on varma.

— Elä, elä! isä, keskeytti Auguste, ei juuri kunnioittavasti, elä latele meille noita sotaväen juttuja. Minä olen itse juuri palannut kasarmista ja tiedän minkälaista siellä on!... Sen saat sinäkin pian nähdä, Charles raukkani.

Hän oli todella vastikään palannut sotapalveluksesta ja hänen veljensä Charlesin piti vuorostaan lähteä lokakuussa.

— Ymmärrätte siis, jatkoi hän, etten enään usko moisia järjettömyyksiä, viisi miljoonaa kätkeytinä maahan puun juurelle, josta niitä on mentävä kaivamaan kuunvalossa... Mutta siitä huolimatta minusta on parhainta että Simon jätetään sinne, missä hän on, eikä enää vaivata meidän päitämme hänen viattomuudellaan.

Tämä odottamaton päätös hämmästytti Markusta, joka jo oli iloinnut kuullessaan entisen oppilaansa puhuvan niin järkevästi.

— Kuinka niin? kysyi hän. Jos hän on viaton, niin ajatelkaa mikä kidutus! Emme koskaan voisi kyllin runsaasti korvata sitä.

— Niin, viaton! se on vielä todistettava. Mitä enemmän luen kirjoituksia siitä, sitä enemmän kaikki hämmentyy päässäni.

— Se tulee siitä että luette ainoastaan valheita, Mutta tarkastakaamme yhdessä asiaa, on näytetty toteen että kirjoituskaava oli kotoisin veljien koulusta. Isä Philibinin luota löydetty kulma todistaa sen ja asiantuntijain törkeä erehdys on myöskin osoitettu, nimimerkki on varmasti veli Gorgiaan kirjoittama.

— Oh! minä en ole tiennyt tätä, kuinka voitte vaatia että lukisin kaikki mitä on painettu? Olen sanonut sen teille, mitä enemmän minulle tahdotaan selittää asiaa, sitä vähemmän ymmärrän. Koska asiantuntijat ja oikeusistuin ovat päättäneet kirjoituskaavan olevan tuomitun oman, on yksinkertaisinta uskoa että se on hänen.

Ja siinä hän pysyi Markuksen ponnistuksista huolimatta. Tämä oli epätoivoissaan huomattessaan oppilaansa vielä olevan niin ahdasmielisen, niin vähän ymmärtävän totuutta, vaikka hän hetken oli luullut häntä vapaammaksi.

— Nyt on kylliksi siitä asiasta! sanoi vihdoin rouva Doloir, yksinkertaisen ja varovaisen vaimon pontevuudella. Antanette minulle anteeksi, herra Froment, jos pyydän teitä ettette enään puhuisi jutusta meidän luonamme. Te teette niinkuin hyväksi näette, eikä minulla ole siihen mitään sanottavaa. Mutta me köyhät ihmiset teemme viisaimmin kun emme sekaannu asioihin, jotka eivät meitä liikuta.

— Mutta, rouva, jos teiltä otettaisiin joku pojistanne, jos hänet lähetettäisiin viattomana rangaistussiirtolaan, niin se asia liikuttaisi teitä. Me taistelemme ainoastaan estääksemme vastaisuudessa samallaisia hirveitä vääryyksiä tapahtumasta.

— Mahdollista, herra Froment. Mutta minun poikiani ei tulla ottamaan, sillä minä koetan juuri olla sovussa kaikkien kanssa, vieläpä pappienkin. Näettekö, papit ovat sangen mahtavia! Minä en tahdo joutua pahoihin väleihin heidän kanssaan.

Doloir tahtoi tulla väliin innokkaana isänmaanystävänä.

— Pyh! papeista minä en välitä! Isänmaata, sitä tulee puolustaa, ja hallitus aikoo nöyryyttää sitä englantilaisten edessä.

— Ole sinäkin hyvä ja pysy vaiti, jatkoi hänen vaimonsa. Viisainta on jättää sekä hallitus että papit rauhaan. Koettakaamme ansaita leipämme, sekin on jo sangen hyvä.

Ja Doloiren täytyi taipua, vaikka hän toveriensa kuullen oli olevinaan sosialisti, ymmärtämättä kumminkaan paljon mitä se merkitsi. Auguste ja Charles, jotka kuuluivat valistuneempaan sukupolveen, olivat kuitenkin samaa mieltä kuin äitinsä, huonosti sulanut puolisivistys oli melkein turmellut heidät, he olivat tulleet ikäänkuin vielä epäileväisemmiksi ja itsekkäämmiksi, sillä he olivat vielä liian tietämättömiä hyväksyäkseen inhimillisen solidariteetin lakia, joka vaatii että jokaisen yksityisen onni riippuisi kaikkien onnesta. Ja yksin pieni Jules, jolla oli niin kiihkeä opinhalu, innostui, odotti levottomana miten asiat kääntyisivät.

Markus, joka ymmärsi että keskusteleminen ei mitään hyödyttänyt, kääntyi alakuloisena ovea kohden. Jäähvyäisiä sanoessaan virkkoi hän vaan:

— Hyvästi, rouva, me tapaamme vielä toisemme, me keskustelemme vielä asiasta ja toivon saavani teidät suostumaan siihen että Julesista tulee opettaja.

— Olkoon niin, herra Froment. Mutta te tiedätte ettei se saa tulla meille maksamaan penniäkään.

Päästyään kotiinsa Markus vaipui katkeriin mietteisiin. Niinkuin Bongardien, oli tämä käynyt Doloirienkin luona ollut aivan samanlainen kuin ennen Simonin vangitsemispäivää. Ja nuo surkeat olennot, yhteiskunnallisessa alennustilassaan tuomittuina kohtuuttomaan työhön, luullen puolustavansa itseään pysymällä välinpitämättöminä pimeydessään, eivät olleet muuttuneet, eivät tahtoneet mitään tietää, peläten joutuvansa vielä suurempaan kurjuuteen. Heidän lapsensa tiesivät tosin enemmän, mutta liian epämääräisesti eivätkä kylliksi ollakseen mukana totuuden työssä. Fernand Bongardin rinnalla, joka vielä oli melkein alkuperäisellä kannalla, olivat Auguste ja Charles Doloir jo tosin hiukan kehittyneemmät, alkoivat itse ajatella, eivät enää uskoneet kaikkia järjettömiä juttuja, mutta kuinka pitkä tie heidän lapsillaan olikaan kuljettavanaan ennen kuin he täydellisesti vapautuisivat! Noin hitainen kulku oli sangen masentavaa ja siihen täytyi kuitenkin tyytyä, jos tahtoi saada rohkeutta jatkamaan opetuksen ja vapautuksen raskasta työtä.

Eräänä toisena päivänä Markus tapasi konttoristi Savinin, jonka kanssa hänellä oli ollut ikäviä riitoja siihen aikaan kun kaksi poikaa, katkeroituneen miesraukan kaksoset, Achille ja Philippe kävivät hänen koulussaan. Savin oli silloin kirkollisten pelkurimainen ase, alinoma peläten suuttuttavansa esimiehään ja luullen olevansa pakotettu valtioviisaudesta palvelemaan kirkkoa, vaikka hän julkisesti, oikeauskoisena ja äreänä tasavaltalaisena, oli olevinaan välittämättä siitä. Mutta sitten häntä kohtasi toinen toisensa jälkeen kaksi iskua, jotka tekivät hänen katkeruutensa ylenmääräiseksi. Ensiksi hänen tyttärensä, kaunis Hortense, mallioppilas, jonka hehkuva hartaus ensimmäisellä herranehtoolisella ja suloinen tekopyhyys olivat tuottaneet kunniaa neiti Rouzairelle, oli kuudentoista vuotiaana antautunut ensimmäiselle poikanulikalle, naapuriston maitopojalle; ja epätoivoisena, kunnianhimon raatelemana oli isän, nähdessään hänet raskaana, täytynyt naittaa hänet tuolle ala-arvoiselle, isän, joka oli uneksinut tyttärelleen tämän kauneuden tähden jonkun esimiehensä poikaa. Sitten oli hänelle tuottanut vielä myrkyllisemmän haavan hänen vaimonsa uskottomuus, tuon hienon ja hellän Margueriten, jonka hän sairaloisen mustasukkaisuuden valtaamana oli pakoittanut harjoittamaan uskonnollisia menoja tämän vastenmielisyydestä huolimatta, sillä hän piti uskontoa tarpeellisena keinona hillitsemään naisen turmelusta. Hän oli siis määrännyt vaimolleen rippi-isäksi kapusiinien esimiehen isä Theodosiuksen, tuon ruskean Jesuksen, josta uskovaiset naiset uneksivat. Koskaan ei tarkalleen saatu tietää asian laitaa, mutta huhu kertoi että mies oli eräänä talvi-iltana, mennessään hakemaan vaimonsa kappelista, nähnyt tämän pimeässä nurkassa rippi-isän sylissä ja molemmat olivat kiihkeästi suudelleet toisiaan. Raivon ja pelon raatelemana hän ei ollut tehnyt julkista häväistystä, kärsien kovimmin kohtalon ivasta: hänen puolisonsa oli tähän saakka ollut uskollinen ja hän itse oli järjettömässä mustasukkaisuudessaan syössyt hänet lankeemukseen. Ja hänen kerrottiin hirveästi kostavan onnettomalle heidän kodissaan, joka oli muuttunut kauheaksi helvetiksi. Vihassaan pappeja ja munkkeja vastaan oli Savin alkanut lähestyä Markusta. Ja kun hän tylsänä ja katkerana palasi virastostaan, näytti hän heräävän huomattessaan opettajan.

— Kas, herra Froment, sepä hauska että teidät tapasin... Teidän pitäisi tulla luokseni, sillä poikani Philippen suuri laiskuus tuottaa minulle levottomuutta ja te voisitte saarnata hänelle hiukan.

— Mielelläni, vastasi Markus, joka aina halusi nähdä ja tehdä huomioita.

Fauche-kadulla, pienessä ikävässä asunnossa tapasivat he rouva Savinin, joka vielä neljänkymmenen

neljän vuotiaana oli viehättävä, ahkerasti valmistamassa helmikukkia, joiden piti tulla valmiiksi vielä samana iltana. Onnettomuuden jälkeen ei Savin enää näyttänyt häpeävän sitä että hänen vaimonsa teki työtä niinkuin halpa työläisnainen, ikäänkuin hän siten olisi sovittanut rikostaan. Nyt sai hän kernaasti käyttää esiliinaa ja auttaa perheen ylläpidossa, hän, josta hänen miehensä ennen oli ollut niin ylpeä, kun hän kävi ulkona hieno hattu päässään: sitä paitsi ei Savin enään itsekään välittänyt puvustaan: heti tultuaan huusi hän raa'asti:

— Oletko taas ottanut koko huoneen haltuusi! minne minä nyt pyydän herra Fromentin istumaan?

Lempeänä, pelkääväisenä ja hiukan punastuen rouva Savin kiiruhti korjaamaan keränsä ja laatikkonsa.

— Mutta, ystäväni, kun teen työtä tarvitsen sentään hiukan tilaa. En odottanut sinua näin pian.

— Niin, niin, ethän sinä koskaan minua odota.

Nämä sanat, jotka saattoivat sisältää julman viittauksen tekivät Margueriten vielä enemmän hämilleen. Savin ei voinut antaa hänelle anteeksi, että oli tavannut hänet kauniin miehen sylistä, jota vastoin hän itse tunsu olevansa niin pieni ja ahtaan konttorielämänsä rasittama, ilman minkäänlaista ylenemisen tai varallisuuden toivoa. Sairaloisena, oikukkaana ja kateellisena hän raivostui, lukiessaan vaimonsa kirkkaissa silmissä hänen puolustuksensa: hänen heikko, rakkautta kaipaava lihansa oli langennut kiusaukseen, kun hän oli verrannut laihaa ja viheliäistä miestänsä tuohon kukoistavaan munkkiin, jota tämä itse oli pakottanut hänet lähestymään. Rouva Savin painoi päänsä alas, koettaen tehdä itsensä niin pieneksi kuin voi.

— Istukaa, herra Froment, jatkoi Savin. Niinkuin jo sanoin teille, tuo poika saattaa minut epätoivoon. Kahdenkymmenen kahden vuotiaana on hän koettanut jo paria, kolmea ammattia, eikä kelpaa muuhun kuin katselemaan äitinsä työtä ja pujottamaan hänelle helmiä.

Philippe istui nurkassa äänettömänä ja surkean näköisenä. Rouva Savin oli nöyryytettynä luonut häneen hellän katseen, johon hän oli vastannut heikolla hymyllä, ikäänkuin lohduttaakseen häntä. Äidin ja pojan välillä vallitsi yhteisten kärsimysten luoma ystävyys. Entinen umpimielinen, pelkurimainen ja epärehellinen koulupoika näytti muuttuneen kalpeaksi, kivulloseksi ja tarmottomaksi mieheksi, joka pakeni vielä niin nuorekkaan äitinsä turviin, niinkuin kärsivän ja sääliväisen sisaren luo.

— Miksi ette seuranneet neuvoani, sanoi Markus. Olisimme tehneet hänestä opettajan.

Mutta Savin huudahti:

— Kaikkea vielä! Mieluummin pysyköön aina minun elätettävänäni... Onpa sekin toimi, ensin vaivata päättään kouluissa kahdenteenkymmenenteen ikävuoteensa saakka, ansaitakseen vähän yli kuusikymmentä markkaa kuukaudessa ja kymmeniä vuosia palveltuaan vihdoin saada sata... Opettajaksi! eihän kukaan ihminen enää tahdo siksi ruveta, halvimmat talonpojatkin hakkaavat mieluummin piikiviä teillä!

Markus ei vastannut suoraan.

— Minä luulin taivuttaneeni teidät poikanne Léonin suhteen. Ettekö siis aijokkaan tehdä hänestä opettajaa?

— Kunniani kautta, en! Olen pannut hänet kemiallisten lannoitusaineiden kauppiaan luo. Hän on tuskin kuudentoista vuotias ja ansaitsee jo kaksikymmentä markkaa... Hän on vielä kiittävä minua siitä.

Markus ilmaisi surunsa liikkeellä. Hän muisti pikku Léonin kapalolapsena äidin sylissä. Ja myöhemmin oli poika ollut hänen oppilaanaan kuuden vuotiaasta kolmentoista vuotiaaseen. Hän oli ollut paljon lahjakkaampi kuin vanhemmat veljensä, ja Markus toivoi hänestä paljon. Rouva Savin otti varmaankin osaa opettajan suruun, nähdessään nuorimpansa keskeyttävän lukunsa, sillä hänen kauniissa silmissään ilmeni taas salainen ja surumielinen katse.

— No, jatkoi Savin, minkä neuvon annatte minulle? Ja ensiksi pyydän teitä saattamaan tuon suuren laiskurin häpeämään nykyistä elämäänsä. Hän ehkä kuulee teitä, joka olette hänen entinen opettajansa.

Mutta samassa saapui Achille kaupunginpalvelijan luota, Hän oli mennyt sinne viidentoista ikäisenä ja oli ollut siellä lähes seitsemän vuotta eikä vielääkään ansainnut elatustaan. Hän oli vielä kalpeampi ja laihempi kuin veljensä, oli pysynyt parrattomana nulikkana ja oli yhtä umpimielinen ja raukkamainen kuin koulupoikana, joka aina oli valmis myymään toverinsa päästäkseen itse rangaistuksesta. Hän näytti hämmästyvän nähdessään entisen opettajansa, ja tervehdittyään kertoi hän, epäilemättä ilkeyksissään, uutisia.

— Mitähän uutta "Petit Beaumontaisissa" lienee. Ihmiset tappelevat siitä Milhomme-rouvien kaupassa. Se on varmaankin taas tuosta saastaisesta jutusta.

Markus tunsi kirjoituksen, siinä puhdistettiin veli Gorgiasta tavattoman julkeilla valheilla, ja hän käytti hyväkseen tilaisuutta tutkiakseen nuorukaisten ajatuksia. Hän sanoi.

— Turhaan "Petit Beaumontais" keksii juttuja maahan kaivetuista aarteista ja väittää valheeksi selvään todistettuja tosiasioita, kaikki ihmiset alkavat siitä huolimatta tunnustaa Simonin viattomuuden.

Kaksoiset kohauttivat hieman olkapäitään. Achille vastasi pitkäveteisellä äänellä.

— Oh, heidän maahan kaivetut aarteensa kelpaavat yksinkertaisille, on kyllä totta että he valehtelevat liaksi, se alkaa pistää silmiin. Mutta mitä se meihin kuuluu?

— Mitäkö se teihin kuuluu? kysyi opettaja hämmästyneenä, voimatta ymmärtää.

— Niin, tarkoitan mitä se meitä liikuttaa, tuo juttu, jolla jo niin kauan on meitä kiusattu?

Silloin Markus hiukan kiivastui.

— Poika raukat, te suretatte minua... Te tunnustatte siis Simonin viattomaksi?

— Tunnustan, hyvä Jumala. Kaikki ei ole selvää; mutta kun on tarkkaavaisesti seurannut asioita, voi sanoa että hän ainakin saattaa olla viaton.

— Ettekö sitten tunne suuttumusta tietäissänne hänen olevan rangaistussiirtolassa?

— Oh, hänelle se ei varmaankaan ole hauskaa. Mutta on niin paljon muitakin viattomia rangaistussiirtolassa. Jääköön hän vaan sinne, minä en ainakaan nouse vastustamaan. Ja sitä paitsi ihmisellä on kylliksi omassa huolissaan, miksi vaivata itseään vielä toistenkin onnettomuudella?

Philippe vuorostaan lausui mielipiteensä lempeämmällä äänellä.

— Minä en puutu tähän juttuun, sillä se tuottaisi minulle liian suurta surua. Jos on vaikutusvaltaa, silloin ymmärrän että on velvollisuus toimia. Mutta kun ei voi mitään, eikö silloin ole parasta olla tietämättä ja pysyä tyynenä.

Turhaan Markus nousi vastustamaan tuollaista välinpitämättömyyttä ja raukkamaista itsekkäisyyttä, joka hänen mielestään oli huonoin pakopaikka. Kaikkien, halvimpienkin, heikoimpienkin vastalauseesta muodostui tuo suuri ääni, vastustamaton kansan tahto. Kukaan ei saanut laiminlyödä velvollisuuttaan, yksityinen teko voi muuttaa sallimuksen. Sitä paitsi oli väärin ajatella että vain yhden ainoan kohtalo riippui tästä taistelusta, kaikki kansan jäsenet olivat solidarisia, jokainen puolusti vapautta. Ja mikä erinomainen tilaisuus yhdellä iskulla täyttää vuosisadan vaivaloinen, valtiollinen ja yhteiskunnallinen edistystyö. Toisella puolella kaikki vanhoilliset vallat liittoutuneina viatonta vastaan, ainoana tarkoituksenaan vanhan katolisen ja yksinvaltaisen rakennuksen ylläpitäminen: toisella kaikki tulevaisuuden miehet, kaikki järjen ja vapauden sanansaattajat, saapuneina kaikista ilmansuunnista, yhdistyneinä totuuden ja oikeuden nimessä: ja jälkimmäisten ponnistukset riittäisivät varmaankin kukistamaan edelliset madonsyömän ja lahonneen rakennuksen raunioiden alle. Juttu laajeni, ei ollut enää kysymys ainoastaan viattomasta, väärintuomitusta mies raukasta. Siihen sisältyi itse ihmiskunnan kärsimys, ihmiskunnan, joka oli vapautettava vuosisataisesta vankilastaan. Simonin vapauttaminen merkitsi suurempaa vapautta koko Ranskan kansalle, edistystä suurempaa arvokkaisuutta ja onnea kohden.

Äkkiä Markus vaikenä, huomaten että Achille ja Philippe tyrmistyneinä katselivat häntä himmeillä, vilkkuvilla silmillään.

— Oo, herra Froment, mitä kerrotte meille? Jos panette noin suuren merkityksen juttuun, niin emme aijo teitä seurata, se on varma. Me emme tiedä, emme voi.

Ivallisena oli Savin kuunnellut tahtomatta keskeyttää. Vihdoin puhkesi hän sanoihin kääntyen opettajan puoleen.

— Kaikki nämä ovat tyhmyyksiä, sallikaa minun sanoa se teille, herra Froment. Simonin viattomuus on asia, jota epäilen! Minä en salaa sitä, olen vielä samaa mieltä kuin ennenkin, enkä tahdo mitään lukea, ennemmin kuolen kuin luen riviäkään siitä sekasotkusta, jota julkaistaan. Ja Jumalan kiitos! en puhu näin rakkaudesta pappeihin! Niin! nuo saastaiset elukat, rutto tappakoon heidät kaikki! Mutta kun kerran on uskonto, niin on uskonto. Se on, samoin kuin sotaväkikin, Ranskan veri. Olen tasavaltalainen, olen vapaamuurari, uskallanpa sanoa olevani sosialistikin, sanan hyvässä merkityksessä; mutta ennen kaikkea olen ranskalainen, enkä tahdo että kosketaan siihen, mikä on

isänmaani suuruus. Simon on siis syyllinen, kaikki sen todistaa, yleinen mielipide, oikeusistuimen esiintuomat todistukset, hänen tuomionsa, halpamaiset yritykset, joita juutalaiset ovat tehneet ja vieläkin tekevät, pelastaakseen hänet. — Ja jos hän ihmeen kautta ei olisikaan syyllinen, olisi se suuri onnettomuus maalle, hänen täytyy välttämättömästi olla rikollinen.

Näin suuren sokeuden ja typeryyden edessä täytyi Markuksen taipua. Hän oli juuri lähdössä, mutta silloin saapui Hortense seitsenvuotiaan tyttärensä Charlotten kanssa. Se ei ollut enään entinen kaunis Hortense. Jouduttuaan naimisiin viettelijänsä, maitomiehen kanssa, vietti hän vaivaloista, työlästä elämää köyhässä kodissaan. Savin otti hänet vastaan kylmästi, häveten tuota avioliittoa, josta hänen parantumaton alhaisen virkamiehen ylpeytensä kärsi. Tarvittiin kaikki pikku Charlotten suloisuus ja vilkas ymmärrys lieventämään näin suurta katkeruutta.

— Hyvää päivää, isoisä, hyvää päivää, isoäiti... Olin taas ensimmäinen sisäluvussa, neiti Mazeline antoi minulle kunniarahan.

Hän oli suloinen, rouva Savin jätti työnsä, otti lapsen syliinsä ja suuteli häntä lohdutettuna ja onnellisena. Tyttönen kääntyi vielä Markuksen puoleen, jonka hän hyvin tunsi.

— Tiedättehän, herra Froment, olin ensimmäinen. On hyvä olla ensimmäinen!

— Niin on, pienokainen, se on sangen hyvä. Ja tiedän myös että olet sangen viisas... Sinun tulee aina kuulla neiti Mazelinea, sillä hän tekee sinusta järkevän ja valistuneen pienen naisen, joka on tuleva sangen onnelliseksi ja joka on tuottava onnea kaikelle ympäristölleen.

Hortense oli istunut vaivaton näköisenä ja veljekset Achille ja Philippe neuvottelivat katseillaan, haluten lähteä ulos päivälliseen saakka. Mutta Savin alkoi taas hiljaa nurista: onnea kaikelle ympäristölleen, oh! se olisi todella uutta, sillä isoäiti ja äiti eivät kumpikaan olleet tuottaneet sitä hänelle; ja jos neiti Mazeline saisi sen ihmeen aikaan, että tekisi tytöstä jotain kunnollista ja hyödyllistä, niin hän menisi kertomaan sen neiti Rouzairille. Sitten kiukustui hän nähdessään vaimonsa nauravan, ikäänkuin lapsi olisi tehnyt hänet nuoremmaksi ja kauniimmaksi, ja pakoitti hänet uudelleen ryhtymään työhönsä niin ankaralla sanalla että vaimo kyynelsilmin painoi päänsä alas.

Kun Markus nousi, sanoi Savin taas.

— Teillä ei ole siis mitään neuvottavaa tuon Philippe-laiskurin suhteen... Herra Salvanin kautta, joka on herra Le Barazerin ystävä, voisitte ehkä hankkia hänelle pienen toimen prefektin virastossa.

— Sitä voisi todella koettaa. Minä lupaan teille puhua siitä herra Salvanille.

Kadulla Markus kulki pää kumarassa hitain askelin ja teki itselleen selkoa näiden kolmen käyntinsä tuloksista entisten oppilastensa vanhempien luona. Achillen ja Philippen, konttoristi Savinin poikien järki oli tosin ollut kypsyeempi ja vapaampi kuin muurari Doloiren poikien, Augusten ja Charlesin, jotka taas olivat vapautuneet Fernandin, maanviljelijä Bongardin pojan törkeästä herkkäuskoisuudesta. Savinien luona oli hän taaskin huomannut isän sokean itsepäisyyden, isän, joka ei ollut mitään oppinut eikä mitään unohtanut ja joka rypi samassa järjettömien erehdysten suossa: ja lapset olivat vain hiukan edistyneet järkeä ja johdonmukaisuutta kohden. Pieni askel oli otettu, ja hänen täytyi tyytyä siihen. Mutta kuinka surullista olikaan verrata hänen viisitoista vuotta kestäneitä ponnistuksiaan saavutettuihin pieniin tuloksiin! Häntä kauhistutti ajatellessaan sitä väsymätöntä työtä, uhrautuvaisuutta ja uskoa, jota vaadittiin halvoilta alkeisopettajilta ennen kuin heidän onnistuisi muuttaa tylsistyneet, orjuutetut, saastutetut ihmislapset itsetietoisiksi ja vapaiksi ihmisiksi. Siihen tarvittaisiin sukupolvia. Simon raukka oli lakkaamatta hänen mielessään, hän suri sitä että ei ollut voinut kasvattaa totuuden ja oikeuden kansaa, joka olisi noussut vastustamaan muinoista vääryyttä ja korjannut sen. Kansa kieltäytyi yhä olemasta jalo, ylevämielinen ja oikeudenmukainen, jollaiseksi hän niin kauan oli luullut sitä. Ja se ahdisti hänen järkeään ja sydäntään, hän ei voinut tottua pitämään Ranskaa järjettömänä ja kiihkoisena. Sitten oli hän näkevinään iloisen näyn, hän näki edessään pienen Charlotten, niin valppaana, niin onnellisena siitä että oli ensimmäinen ja hän alkoi taas toivoa, tulevaisuus oli lapsen, miksi eivät nuo pienet, suloiset olennot kulkisi jättiläisaskelin eteenpäin, kun tervejärkiset ja vilpittömät ihmiset johtaisivat heitä valoa kohden.

Paluumatkalla odotti häntä taas sydäntäsärkevä yhtymys. Rouva Férou kulki ohi, kädessä käärö, vieden kotiin ompeluksia. Hän oli kadottanut vanhemman tyttärensä, joka oli suuria ja kovia kärsimyksiä kestätyään kuollut enemmän kurjuudesta kuin kuumeesta. Äiti eli nuorimman kanssa viheliäisessä hökkelissä koettaen ankaralla työllä hankkia leipää sammuttaakseen nälkänsä.

Markus pysäytti hänet, nähdessään hänen hiipivän ohi, katse maahan luotuna, häveten köyhyyttään. Se ei ollut enään entinen vaaleaverinen, miellyttävä, mehevähuilinen ja kirkassilmäinen nainen, vaan kuihtunut, ennen aikaansa vanhentunut vaimoraukka.

— Kas, rouva Férou, kuinka ompeleminen luistaa?

Rouva Férou sammalsi, mutta rauhoittui sitten.

— Oi, herra Froment, ei se koskaan luista, vaikka kuinka ahkerasti ompelemme emme yhdessä voi ansaita enempää kuin markan päivässä.

— Entä kuinka kävi avun pyynnön, jonka lähetitte prefektille opettajan leskenä?

— Oi, herra Froment, meille ei edes vastattu. Ja kun itse uskalsin mennä sinne, luulin jo että minut vangittaisiin. Eräs suuri, komeapartainen herra kysyi minulta olinko aivan hullu kun uskalsin muistuttaa miehestäni, sota-aikeiden tuomitsemasta karkurista ja anarkistista, joka oltiin pakoitettu tappamaan niinkuin hullun koiran. Minä peljästyin niin että vieläkin vapisen kun ajattelen sitä.

Kun Markus syvästi liikutettuna pysyi vaiti, tuli hän yhä rohkeammaksi.

— Jumalani! Férou raukkaniko hullu koira! Te tunsitte hänet kun asuimme Moreuxissa. Hän haaveili ainoastaan itsensäkieltämyksestä, veljellisyydestä, totuudesta, oikeudesta, ja kurjuus, sorto ja vääryys ne tekivät hänet vihdoon hulluksi... Jättäessään minut ainiaaksi sanoi hän minulle: "Ranska on mennyt maa, täydellisesti pappien turmelema, saastaisten sanomalehtien myrkyttämä ja vaipunut niin syvälle tietämättömyyden ja herkkäuskoisuuden liejuun, ettei sitä sieltä koskaan voi nostaa ylös"... Ja näittehän, herra Froment, että hän oli oikeassa.

— Ei, ei, rouva Férou, hän ei ollut oikeassa. Ei koskaan saa joutua epätoivoon maansa suhteen.

Mutta nyt rouva Férou kiivastui ja huusi:

— Minä sanon teille että hän oli oikeassa!... Eikö teillä sitten ole silmiä nähdäkseen? Eikö se mikä tapahtuu Moreuxissa ole häpeällistä, tuo Chagnat, pappien käskyläinen, koettaa vain tehdä lapset tietämättömiksi, niin että siellä ei kukaan moneen vuoteen ole saanut päästötodistusta. Ja herra Jauffre, teidän seuraajanne Jonvillessä, tekee myöskin kaunista työtä miellyttääkseen kirkkoherraansa, apotti Cognassea! Sillä tavoin toivovat he kymmenessä vuodessa saavansa ranskalaiset unohtamaan luku- ja kirjoitustaitonsa.

Vaimoraukka, jonka yhteiskunnallinen vääryys oli musertanut, suoristi vartalonsa, ennusti synkässä vihassaan:

— Kuuletteko, herra Froment, mennyt maa, joka ei kykene mihinkään hyvään ja oikeaan, joka on muuttuva kuolleeksi kansaksi niinkuin muutkin kansat, jotka katolisuus on turmellut ja mädättänyt!

Vapisevana tästä mielenpurkauksesta, peläten puhuneensa liikaa, hän hiipi pois, levottoman ja nöyrän näköisenä ja hän palasi kurjaan kotiinsa, jossa hänen kalpea ja äänetön tyttärensä häntä odotti.

Markuksesta tuntui kuin olisi hän kuullut Féroun äänen, joka haudasta huusi julki synkän pessimisminsä, halvan, murtuneen opettajan hurjan vastalauseen. Ja jos siitä otettiin pois raivostunut liioittelu, oli se aivan totta: Chagnat tylsistytti Moreuxilaisia, Jauffre jatkoi kuolemantyötään Jonvillessä itsepäisen ja ahdasjärkisen apotti Cognassen johdon alla, vaikka hän salaa kiehui vihasta kun ei hänen palveluksiaan vieläkään tunnustettu, nimittämällä häntä johtajaksi johonkin Beaumontin kouluun. Eikä kansanopetuksen suuri työ edistynyt paremmin muuallakaan maassa. Melkein kaikki Beaumontin koulut olivat vielä raukkamaisten opettajien ja opettajatarten käsissä, jotka ajattelivat ainoastaan ylenemistään ja mielittelivät kirkkoa. Neiti Rouzairen uskonnollinen into saavutti siellä suurta menestystä. Nytemmin syrjään vetäytynyt Doutrequin, tuo ensiaikojen tasavaltalainen, jonka isänmaalliset ennakkoluulot olivat vähitellen vieneet vanhoillisuuteen, oli yhä kaikkivaltias, suuri mies, jota mainittiin esikuvana vastatulleille. Kuinka olisivat nuoret opettajat voineet uskoa Simonin viattomuuteen ja jatkaa hengellisten koulujen kukistamista kun moinen mies, 1870 luvun soturi, tasavallan perustajain ystävä asettui hengellisten puolelle juutalaisten uhkaaman isänmaan nimessä? Kuinka monta pelkuria ja kavaltajaa vastasikaan yhtä neiti Mazelinea, joka niin tarmokkaasti toimitti järjen ja hyvyyden tehtävää, yhtä Mignotia, joka esimerkin vaikutuksesta oli yhtynyt hyvään taisteluun, ja kuinka hitaasti alkeisopettajien parvi edistykään vapaa-aatteisuudessa, jalomielisyydessä, alttiiksi antavaisuudessa, vaikka se joka vuosi sai lisiä normaalikoulusta! Ja kuitenkin Salvan innokkaasti toimitti siellä uudistustyötään, vakuutettuna siitä, että halpa alkeisopettaja yksin pelastaisi maan synkämästä klerikaalisesta häviöstä, silloin kuin opettaja itse vapautuisi, tulisi kykeneväksi opettamaan totuutta ja oikeutta. Hän toistikin lakkaamatta: sellainen kuin on alkeisopettaja, sellainen on oleva kansa. Koska edistys kulki niin hitaasti täytyi siis kehitystyön vaikuttaa useihin sukupolviin ennenkuin kasvaisi hyviä opettajia, samoin kuin tarvittaisiin useita oppilassukupolvia ennenkuin syntyisi oikeudenmukainen, valheen ja erehdyksen vallasta vapautettu kansa.

Onneton tutkimus ja Féroun haudasta kuulunut epätoivon huuto kiihdyttivät siis vain Markuksen

taisteluintoa. Viime aikoina oli hän etenkin toiminut ulkopuolella koulua, pitääkseen yllä yhteyttä opettajien ja heidän entisten oppilaittensa välillä, jotka jo kolmentoista vuotiaina riistettiin heidän vaikutuksestaan. Ystävyyssseuroja perustettiin kaikkialla ja mietittiin saman arrondissementin, saman maakunnan, koko Ranskan ystävyyssseurojen liittymisestä yhteen. Lisäksi perustettiin isäntäyhdistyksiä, vakuutusyhdistyksiä, eläke- ja apuyhdistyksiä. Mutta iltakurssien antaminen koululla tuntui hänestä etenkin toivottavalta hänen tarkoitukselleen. Neiti Mazeline oli jo antanut oivallisen esimerkin, joka saavutti suurta menestystä, opettamalla muutamina iltoina viikossa taloudenhoitoa, terveysoppia ja sairashoitoa entisille oppilailleen. Ja kun näitä saapui runsaasti, uhrasi hän vihdoin sunnuntainsakin, voidakseen antaa tuntia iltapäivällä niille, joiden oli vaikea päästä vapaaksi illalla. Hän sanoi usein olevansa niin onnellinen kun sai auttaa tyttöjään, opetettuaan heille niin paljon totuutta kuin oli voinut, olemaan hyviä puolisoja ja äitejä, kykeneviä hoitamaan taloutta, levittämään ympärilleen iloa, terveyttä ja onnea. Ja Markus toimi samoin kuin hänkin, piti koulua taas illalla kolme kertaa viikossa, kutsui sinne pojat, jotka olivat jättäneet hänet, koetti täydentää heidän tietojansa kaikilla käytännöllisen elämän aloilla. Hän kylvi hyvää siementä näihin nuoriin aivoihin, ajatellen, että olisi kyllin palkittu vaivoistaan, jos yksikään jyvä sadosta itäisi ja kantaisi hedelmää. Etenkin piti hän huolta niistä harvoista oppilaista, jotka sai taivutetuksi antautumaan opettajan alalle, hän kutsui heitä luokseen, valmisti heitä normaalikoulun tutkintoa varten. Näihin erityisiin tunteihin pyhitti hän sunnuntai-iltapäivät ja oli niihin ihastunut kuin huvittavimpiin ajanviettoihin.

Vihdoin sai Markus rouva Doloirin taivutetuksi siihen, että tämä salli hänen jatkaa pikku Julesin valmistamista normaalikouluun. Yksi hänen entisistä oppilaistaan oli jo siellä, hänen rakkain oppilaansa Sébastien Milhomme, jonka äiti, rouva Alexandre, oli jälleen ryhtynyt hoitamaan paperikauppaa kälynsä rouva Edouardin kanssa, silloin kuin taas oli tullut kysymys Simonin viattomuudesta. Mutta hän pysyi vielä varovaisesti varjossa, jotta ei karkoittaisi kirkollismielistä ostajapiiriä, joka yhä oli voiton puolella. Sébastien oli jo toista vuotta normaalikoulussa ja oli tullut sangen rakkaaksi myöskin Salvanille, joka iloitsi tietäessään hänestä saavansa hyvän sanoman saattajan. Suureksi ilokseen oli Markus saanut uskoa vanhan ystävänsä käsiin vielä yhden oppilaistaan, Josef Simonin, joka oli päättänyt ruveta opettajaksi niinkuin isänsäkin, kaikista suurista vastuksista huolimatta, tahtoen voittaa missä tämä niin surkeasti oli sortunut. Sébastien ja Josef tapasivat siis taas toisensa saman innon ja saman uskon elähyttäminä ja solmivat vielä vankemmaksi entisen ystävyyden siteensä. Ja kuinka hauskoja hetkiä he viettävätkään kun joskus lupapäivinä voivat tulla Mailleboisiin puristamaan entisen opettajansa kättä!

Asioiden näin hitaasti kehittyessä Markus yhä odotti, välistä joutuen epätoivoon ja seuraavana päivänä taas toivoen. Turhaan oli hän toivonut että Geneviève vihdoin käsittäisi, vapautuisi myrkystä ja palaisi hänen luokseen: ja hänen ainoa lohdutuksensa, ainoa toivonsa oli Louisen rauhallinen horjumattomuus. Tämä kävi lupauksensa mukaan torstaisin ja sunnuntaisin hänen luonaan, aina iloisena ja lempeän päättäväisenä. Markus ei uskaltanut kysyä häneltä äidistä, sillä lapsi ei puhunut hänestä mitään, pitäen varmaankin ainetta tuskallisena, kun hänellä ei kuitenkaan ollut hyviä uutisia kerrottavana. Hän tuli pian kuudentoista vuotiaaksi ja ymmärsi yhä paremmin syvän haavan, josta he kaikki kolme kärsivät, sitä mukaa kun hän tuli vanhemmaksi, ja hän olisi niin mielellään tahtonut olla sovittaja, parantaja, yhdistää jälleen rakastetut vanhemmat! Mutta kun hän huomasi kärsimätöntä tuskaa isänsä katseessa, kosketteli hän varovasti hirveätä tilaa, joka lakkaamatta oli heidän mielessään, mutta josta he eivät puhuneet.

— Äiti on vielä kovin sairas, täytyy olla sangen varovainen, en uskalla vielä puhua hänelle niin kuin ystävälle. Minulla on kuitenkin toivoa, joskus ottaa hän minut syliinsä ja painaa minua rintaansa vasten silmät kyynelissä. Toisin ajoin hän tosin on kova ja kohtuuton, hän syyttää minua siitä että en muka rakasta häntä, hän valittaa että ei kukaan koskaan ole häntä rakastanut... Näethän, isä, täytyy olla hyvä hänelle, sillä hän kärsii varmaan hirveästi luullessaan että ei koskaan enään saisi tyydyttää rakkauttaan.

Silloin Markus kiihtyi ja huudahti:

— Miksi ei hän sitten palaa tänne? Minä rakastan häntä yhä kuolemaan saakka ja jos hän vielä rakastaa minua olisimme niin onnellisia!

Lempeästi ja hyväilevästi sulki Louise kädellään hänen suunsa.

— Ei, ei! isä, älkäämme puhuko siitä. Tein väärin, kun alotin, se tuottaa vaan meille enemmän tuskaa. Täytyy odottaa... Nythän minä olen äidin luona ja hän on kyllä kerran ymmärtävä että me yksin rakastamme häntä. Hän on kuuleva minua, hän on seuraava minua.

Joskus tuli tyttö isänsä luo silmät loistavina, ryhti päättäväisenä ikäänkuin taistelun jälkeen. Markus ymmärsi mitä se merkitsi ja kysyi:

— Onko sinun taas täytynyt riidellä isoäidin kanssa?

— Oh, mistä sen näet? Hän puhui taas minulle tänä aamuna kokonaisen tunnin ensimmäisestä ripilläkäynnistä, saattaakseen minut häpeämään ja kauhistumaan. Hän puhuu minulle kuin huonolle luontokappaleelle, hän kuvailee minulle helvetin hirveät kidutukset, hämmästyneenä siitä mitä hän kutsuu minun käsittämättömäksi itsepäisyydekseni.

Silloin Markus rauhoittui hetkeksi. Hän oli niin suuresti pelännyt että hänen tyttärensä taipuisi niinkuin muutkin tytöt! hän oli niin onnellinen nähdessään lapsensa horjumattomuuden ja selvän järjen nytkin kun hän ei enään ollut tukemassa häntä! Sitten valtasi hänet sääli, hän kuvaili lastaan kaikenlaisten kiusaamisten, torumisten ja riitojen ympäröimänä, joilla häntä varmaankin joka hetki vaivattiin.

— Lapsi raukkani, kuinka paljon tarvitsetkaan rakkautta! Kuinka tuskallisia lienevätkään nuo alituiset riidat sinulle.

Mutta Louise hymyili rauhallisesti.

— Riidatko, ei, isäni, minä kohtelen isoäitiä liian suurella kunnioituksella riidelläkseni hänen kanssaan. Hän se aina suuttuu ja raivoaa minua vastaan. Minä kuuntelen kohteliaan näköisenä, lausumatta pienintäkään vastalauseita. Kun hän on lopettanut, sanon minä vaan tyynesti: "Tiedättehän, isoäiti, että olen luvannut isälle odottavani siksi kunnes olen täyttänyt kaksikymmentä vuotta ennenkuin päätän menenkö ripille vai enkö, ja minä pysyn sanassani, koska kerran olen luvannut". Tästä lauseesta en horju en sinne enkä tänne, osaan sen ulkoa ja toistan sen joka kerta sanasta sanaan. Se juuri tekee minut voittamattomaksi. Minä alan oikein sääliä isoäiti raukkaa, hän joutuu niin raivoihinsa ja paiskaa oven kiinni nenäni edessä heti kun alotan tämän lauseen.

Oikeastaan Louise kärsi tästä alituisesta sodasta. Mutta nähdessään isänsä iloisena, heittäytyi hän hänen kaulaansa.

— Ole levollinen! minä olen sinun tyttäresi. Kukaan ei voi taivuttaa minua tekemään sitä, mitä olen päättänyt olla tekemättä.

Hänen täytyi myöskin taistella ankara taistelu saadakseen jatkaa lukujaan, hän kun oli varmasti päättänyt pyhittää elämänsä opetukselle. Hän tahtoi tulla opettajaksi ja hänellä oli onneksi puolellaan äiti, joka kannatti tätä tuumaa, peläten epävarmaa tulevaisuutta, kun näki rouva Duparquen tulevan yhä saidemmaksi ja panevan koko pienen omaisuutensa uskonnollisiin tarkoituksiin. Hän vaati äidiltä ja tyttäreltä maksua heidän elatuksestaan, tehdäkseen kiusaa Markukselle, jonka täten täytyi maksaa raskasta veroa niukasta palkastaan. Isoäiti oli ehkä toivonut häväistystä, ja häntä olivat varmaankin neuvoneet siihen hänen hyvät ystävänsä, joiden näkymättömät kädet johtivat kaikkea. Mutta Markus oli heti suostunut, onnellisena kun vieläkin sai olla ikäänkuin perheenisä, työntekijä ja tuki. Suuri taloudellinen ahdinko teki hänen yksinäisyytensä vieläkin tukalammaksi, Mignotin ja hänen ateriat olivat perin niukat. Mutta hän ei siitä välittänyt, hän oli tyytyväinen tietäessään että Geneviève oli ollut liikutettu hänen uhraavaisuudestaan ja että siinä oli ollut vielä yksi syy, joka sai hänet hyväksymään Louise'n kutsumuksen, tahtoen hänelle varman tulevaisuuden. Louise työskenteli siis edeskinpäin neiti Mazelinen johdolla, hän oli jo saavuttanut alemman todistuksen ja valmistautui nyt ylempää tutkintoa varten. Tästä syntyi uusia ikäviä riitoja rouva Duparquen kanssa; hän oli raivoissaan kaikesta tuosta opista, mitä nyt annettiin nuorille tytöille, joille hänen mielestään olisi katkismuksen pitänyt riittää. Ja kun Louise vastasi hänelle aina kohteliaasti: "Niin, isoäiti ... tietysti, isoäiti..." raivostui tämä vielä enemmän ja alkoi syyttää Genevièveä, joka joskus suuttuneena vastusti häntä.

Kun Markus eräänä päivänä kuunteli tyttärensä kertomusta, valtasi hänet hämmästyks ja hän kysyi:

— Onko äiti sitten riidellyt isoäidin kanssa?

— Sen hän on tehnyt, isäni, vieläpä kaksi tai kolme kertaa. Ja tiedäthän että ei äiti silloin kursaile. Hän kiivastuu heti, huutaa ja menee sitten suutuksissaan omaan huoneeseensa, niinkuin hän teki täälläkin ennen lähtöään.

Markus kuunteli, tahtomatta ilmaista salaista iloaan ja toivoa, joka jälleen heräsi hänessä. Hän kysyi vielä:

— Eikö rouva Berthereau koskaan sekaannu näihin riitoihin?

— Oi, isoäiti Berthereau ei koskaan puhu mitään. Luulen että hän on äidin ja minun puolella: mutta hän ei uskalla auttaa meitä, peläten saavansa ikävyyksiä... Hän näyttää kovin sairaalta ja surulliselta.

Mutta kuukausia kului vielä eikä ainoakaan Markuksen toiveista näyttänyt toteutuvan. Kyselyssään tyttäreltään oli hän sangen varovainen, sillä hänestä oli vastenmielistä pitää tyttöä ikäänkuin vakoojana, joka kertoi hänelle kaikki mitä tapahtui pienessä, synkässä talossa Kapusiinitorin varrella.

Kun tämä ei itsestään puhunut, vaipui hän välistä useiksi viikoiksi tuskalliseen tietämättömyyteensä ja kadotti jälleen kaiken toivonsa. Hänen ainoana lohdutuksenaan olivat silloin herttaiset torstai- ja sunnuntai-iltapäivät, jotka hän vietti tyttärensä kanssa. Usein saapuivat silloin ystävykset Josef Simon ja Sébastien Milhomme kolmen junassa Beaumontista ja olivat Mailleboisissa kuuteen saakka, onnellisina tavatessaan entisen pikku ystävänsä Louisen, joka niinkuin hekin väräjäi nuoruudesta, rohkeudesta ja luottamuksesta. Heillä oli silloin suuria, iloisen naurun elähyttämiä keskusteluja, joista jäi iloa koko viikoksi synkkään ja yksinäiseen asuntoon. Nämä iltapäivät vahvistivat Markusta, hän pyysi joskus Josefin tuomaan mukaansa sisarensa Sarahin Lehmannien luota, joita hän aina ensin kävi tervehtimässä. Markus sanoi myös Sébastienille että hän olisi onnellinen jos rouva Alexandrekin tulisi hänen luokseen. Hän olisi tahtonut kerätä ympärilleen kaikki kunnan ihmiset, kaikki tulevaisuuden voimat. Tämän sydämellisen yhdessäolon aikana muuttui ystävyys Sébastienin ja Sarahin, Josefin ja Louisen välillä yhä hellemmäksi ja vahvemmaksi ja Markus, joka toivoi voittoa ainoastaan tulevaisuuden pienen kansan avulla, antoi hymyillen luonnon hyvää tekevän rakkauden vaikuttaa.

Kun ylioikeuden hitaisuus jo kokonaan oli masentanut Davidin ja Markuksen rohkeuden, saivat he eräänä päivänä kirjeen Delbosilta, joka kertoi heille suuren uutisen ja pyysi heitä tulemaan luokseen. He riensivät sinne. Suuri uutinen, joka niinkuin salama oli iskenyt Beaumontiin, oli että Jacquin, hiippakunnan arkkitehti, entisen juryn esimies vihdoinkin päätti, pitkän ja ankaran taistelun jälkeen, huojentaa omaatuntoaan. Tämä syvästi uskonnollinen mies, joka kävi ripillä ja tunnustamassa syntejään ja joka oli perinpohjin rehellinen, oli alkanut tulla levottomaksi pelastuksestaan, kysyen itseltään voiko hän, kun kerran tunsu totuuden, salata sitä kauempaa joutumatta ijankaikkisen kadotuksen vaaraan. Kerrottiin että hänen rippi-isänsä neuvottomana, uskaltamatta sanoa mielipidettään oli kehottanut häntä menemään isä Crabotin puheille; ja synnä siihen että arkkitehti vielä useita kuukausia oli pysynyt vaiti, sanottiin olleen jesuiittaisän vaikutuksen, joka esti häntä puhumasta kirkon edun nimessä. Mutta Jacquin ei kauemmin voinut säilyttää hirveää salaisuuttaan, sillä hän tunsu ahdistusta kristittyinä, joka uskoo Kristuksen jumaluuteen ja että hän oli tullut maan päälle taistellakseen totuuden ja oikeuden puolesta. Totuus, jonka tunteminen häntä nyt poltti oli se, että presidentti Gragnon oli näyttänyt valamiehille todistuskappaleen, jota eivät syyttäjät eivätkä puolustajat tunteneet. Presidentti, jonka valamiehet olivat kutsuneet neuvottelusaliin selittämään heille rangaistuksen sovittamista, oli näyttänyt heille keskustelun loputtua saamansa kirjeen, tuon Simonin kuuluisan kirjeen, jossa oli jälkikirjoitus ja sen alla aivan samanlainen nimimerkki kuin kirjoituskaavassa. Tähän kirjeeseen oli isä Philibin viitannut huomiota herättävässä puheessaan, kun hän oli sanonut nähneensä todistuksen Simonin syyllisyydestä, voimatta selittää sitä tarkemmin sillä häntä sitoi muka rippisalaisuus. Ja nyt oli todistettu että joskin itse kirje oli Simonin kirjoittama, olivat jälkikirjoitus ja nimimerkki hävyttömästi ja törkeästi väärennetyt, minkä lapsikin voi huomata.

David ja Markus tapasivatkin Delbosin voitonriemuisena.

— No! enkö jo sanonut sitä teille? Nyt on laiton osananto todistettu! Jacquin on kirjoittanut ylioikeuden presidentille, tunnustaen totuuden ja pyytäen tulla kuulluksi... Minä tiesin että Gragnon ei ollut uskaltanut hävittää Simonin kirjettä, vaan että se oli asiakirjoissa. Mutta kuinka vaikea minun olikaan saada se sieltä ja toimittaa se toisten asiantuntiaien tutkittavaksi! Minä aavistin että se oli väärennys ja tunsin siinä hirveän isä Philibinin käden... Kuta enemmän tutkin juttua sitä selvemmin huomaan että tuo mies, joka näytti niin kömpelöltä ja yksinkertaiselta, on oikea nero viekkauudessa ja kavaluudessa. Näettehän, hän ei tyytynyt ainoastaan repimään leimattua kulmaa kirjoituskaavasta, vaan hän väärensi myöskin Simonin kirjeen ja toimitti sen viime hetkessä juryn nähtäväksi, sillä väärennys on aivan varmaan hänen tekonsa.

David, joka niin monta kertaa oli pettynyt, epäili vielä.

— Mutta, kysyi hän, oletteko aivan varma siitä että tuo Jacquin, tuo pappien vallassa oleva arkkitehti pysyy vahvana loppuun saakka?

— Olen, aivan varma... Te ette tunne Jacquiniä. Hän ei ole pappien vallassa, hän on noita harvoja kristittyjä, jotka seuraavat ainoastaan omaatuntoaan. Minulle on kerrottu kummallisia juttuja hänen keskusteluistaan isä Crabotin kanssa. Jesuiitta luuli ensin saavansa hänet taivutetuksi, puhuessaan kaikkivaltiaan Jumalansa nimessä, joka antaa anteeksi ja pyhittää pahimmatkin teot kun on kysymyksessä kirkon etu. Mutta Jacquin vastasi myöskin Jumalansa nimessä, hyvyyden ja oikeuden Jumalan, joka ei hyväksy erehdyttä, ei valhetta eikä rikosta, se oli kaunis taistelu, jota minä olisin tahtonut olla näkemässä, yksinkertaisen uskovaisen ja kukistuvan kirkon valtioviisaan asiamiehen välillä. Ja minulle on kerrottu että jesuiitta vihdoin nöyrytyi ja rukoili polvillaan rehellistä miestä, voimatta estää häntä täyttämästä velvollisuuttaan.

— Kyllä hän sentään kauan mielti ennenkuin huojensi omaatuntoaan, virkkoi Markus.

— Oh, enhän sanokaan että hän heti huomasi velvollisuutensa. Ensin hän ei moneen vuoteen tiennyt että Gragnonin osananto valamiehille oli laitton. Melkein kaikki valamiehet ovat samalla kannalla, eivät

tiedä mitään laista ja uskovat kaikki mitä korkeat tuomarit sanovat. Sitten epäröi hän, se on selvää, hän kantoi varmaankin vuosimääriä omantunnon epäilyksiä, peläten häväistystä. Emmekö koskaan ole tunteneet samanlaista ahdistusta ja taistelua kuin tuo mies, joka kärsi ripillä ja tunnusti syntinsä, kadotuksen kauhu sydämessään? Mutta vakuutan teille, että heti kun hän varmasti sai tietää kirjeen olevan väärennetyn ei hän hetkeäkään epäillyt, hän päätti puhua, vaikka Saint-Mascencen tuomiokirkko siitä kukistuisi, vakuutettuna että hän silloinkin palvelisi Jumalaansa.

Sitten Delbos iloisesti teki selkoa asemasta, niin kuin mies, joka pitkien ponnistusten jälkeen vihdoinkin oli päässyt tarkoituksensa perille.

— Minä pidän tarkastuksen myöntämisen varmana. Meillä on nyt nuo kaksi uutta todistusta, joita tarvitsimme ja joita meidän on ollut niin vaikea hankkia. Ensiksikin kirjoituskäsi on kotoisin veljien koulusta, nimimerkki ei ole Simonin kirjoittama. Toiseksi presidentti Gragnon on laittomasti näyttänyt valamiehille väärän todistuksen. Näin ollen täytyy oikeuden kumota päätös.

David ja Markus palasivat kotiin ilosta loistavina. Mutta Beaumontissa syntyi hirveä melu, kun saatiin tietää Jacquinin kirje, hänen tunnustuksensa ja todistuksen tarjoumuksensa. Presidentti Gragnon, jota persoonallisesti syytettiin, sulkeutui kotiinsa, kieltäytyi vastaamasta sanomalehtimiehille ja näytti kääriytyvän ylhäisen äänettömyyden vaippaan. Hänen kerrottiin olevan aivan masentunut, unohtaneen kokonaan leikkilisen ivallisuutensa tuon onnettomuuden tähden, joka uhkasi häntä juuri kun hän aikoi erota ja toivoi saavansa kommandöörin arvon. Hänen vaimonsa, kaunis rouva Gragnon, joka jo oli liian vanha lukeakseen runoja kenraali Jaroussin nuorten upseerien kanssa, oli kääntänyt hänet uskonnolliseksi, varmaankin todistamalla hänelle jumalisen vanhuuden edut; ja hän seurasi vaimoaan, kävi ripillä, tunnusti syntinsä ja osoitti harrasta kohteliaisuutta, mikä selitti isä Crabotin innokkaat ponnistukset estää Jacquiniä huojentamasta omaatuntoaan. Jesuiitta tahtoi ennen kaikkea pelastaa Gragnonin, tuon arvossa pidettävän uskovaisen, josta kirkko ylpeili. Kaikki Beaumontin oikeusistuimen jäsenet yhtyivät sitä paitsi presidenttiin, puolustivat entistä päätöstä kuin omaa mestariteostaan, jonka pelkkä koskettaminen oli rikos isänmaata vastaan. Tämän ylevän suuttumuksen alla piili raukkamainen, hirveä pelko, rangaistussiirtolan ja santarmien pelko, jotka tulevat illalla ja laskevat raskaat kätensä mustille tai punaisille, hermeliinin sisustamille viitoille. Entinen valtion prokuraattori, kaunis Raoul de La Bissonnière ei enään ollut Beaumontissa, hänet oli nimitetty samaan virkaan Mornayssa, ja hän tuli yhä katkerammaksi kun häntä ei vielääkään oltu ylennetty Pariisiin, hänen notkeasta taitavuudestaan huolimatta kaikkien ministeristöjen aikana. Tutkintatuomari Daix, joka oli tullut neuvokseksi, ei ollut muuttanut kaupungista ja häntä kidutti yhä hirveä rouva Daix, jonka kunnianhimo ja sammumaton ylellisyyden tarve kulutti heidän köyhää talouttaan; ja pahinta oli että Daixin kerrottiin, samoin kuin Jacquinin, olevan omantunnonvaivojen uhrina ja aikovan vaimonsa kiukusta huolimatta tunnustaa kuinka hän muinoin raukkamaisuudesta kuunteli tätä silloin kuin hänen olisi tullut antaa jutun rauheta todistusten puutteessa. Koko oikeuspalatsi oli sekasorrossa, siellä vallitsi vuorotellen viha ja kauhu, tuota hirveätä vedenpaisumusta odotettaessa, joka kukistaisi inhimillisen oikeuden vanhan, madonsyömän rakennuksen.

Beaumontin valtiollinen maailma oli yhtä levoton ja pois suunniltaan. Edusmies Lemarrois, kaupungin pormestari, tunsikin asemansa radikaalisena tasavaltalaisena horjuvan, olevan kukistumaisillaan ratkaisevassa käänteessä, joka tärisytti puolueita ja kohotti näköpiiriin kansan nuoret voimat. Älykkään rouva Lemarroisin paljon käydyssä salongissa alkoi yhä enemmän ilmaantua vanhoillisuuteen kääntyminen. Siellä nähtiin usein Marcilly, kirjallisesti sivistyneen nuorison edusmies, ranskalaisen hengen toivo, joka oli joutunut valtiolliseen hervottomuuteen kun ei enään tiennyt mikä oli hänelle itselleen edullista ja alinomaa peläten että ei häntä enään valittaisi. Siellä tapasi myöskin kenraali Jaroussin, joka sen jälkeen kun häntä ei enään ajateltu sotilasvaltiokaappausta varten, käyttäytyi typerän uhkaavasti ikäänkuin vaimonsa, pienen ja tumman rouva Jaroussin alituisen kirkumisen kannustamana, joka rouva oli niin kuivettunut että hänen jo sanottiin tulleen viisaaksi. Prefekti Hennebise kävi siellä myöskin joskus, levollisen rouva Hennebisen seuraamana, molemmat tahtoivat vaan elää rauhassa kaikkien kanssa, sillä se oli hallituksen toivo: ei mitään juttuja, ei muuta kuin kädenpuristuksia ja hymyilyjä. Peljättiin suuresti huonoja vaaleja, sillä Simonin jutun esille ottaminen oli pannut koko maakunnan kuumeeseen, ja Marcilly sekä itse Lemarroisinkin olivat tunnustamatta sitä vakavasti päättäneet salaa yhtyä vanhoillisiin virkaveljiinsä, joita Hector de Sangleboeuf johti, musertaakseen heidän kanssaan sosialistiset ehdokkaat, etupäässä Delbosin, jonka menestys oli varma, jos hän voitaisi marttyyrijutun. Tämä oli syynä hämmennykseen, jonka Jacquinin teko sai aikaan, sillä se teki jutun tarkastamisen välttämättömäksi. Simonistit riemuitsivat, antisimonistit olivat muutamia päiviä aivan masennuksissaan. Taaskaan ei Jaffres-kadulla, ylhäisön kävelypaikalla puhuttu muusta: ja turhaan "Petit Beaumontais", tyydyttääkseen lukijoitaan, joka aamu kirjoitti että jutun tarkastuksen anomus hyljättäisiin kahden kolmasosan enemmistöllä, kirkon ystävien levottomuus ei siitä vähentynyt.

Yliopistossa oli ilo varovainen. Melkein kaikki olivat simonisteja. mutta he olivat niin usein toivoneet turhaan että eivät uskaltaneet liiaksi iloita. Rehtori Forbes etenkin tunsikin suurta huojennusta toivoen pääsevänsä vaikeuksista, joita hänelle tuotti Mailleboisin opettaja, tuo Markus Froment, sillä

vanhoilliset voimat tekivät lakkaamatta hyökkäyksiä hänen tähtensä. Vaikka rehtori tahtoi olla mihinkään sekaantumatta, jättää kaikki akatemiantarkastajan Le Barazerin ratkaistavaksi, oli hänen nyt täytynyt sanoa tälle että oli välttämätöntä ryhtyä johonkin. Le Barazerkaan ei kauvempaa voinut vastustaa, hän aavisti että pian tulisi hetki, jolloin hänen taitava politiikkansa pakottaisi hänet uhraamaan Markuksen; hän oli ilmoittanut sen Salvanille ja tämä oli syvästi suruissaan siitä.

Kuinka iloisesti ja voitonriemuisesti kunnan Salvan ottikaan vastaan Markuksen, voidessaan kertoa hänelle sen suuren uutisen että tarkastuksen myöntäminen oli varma. Hän syleili häntä, ilmoitti hänelle suuren vaaran, josta hänet voi pelastaa ainoastaan ylioikeuden suotuisa päätös.

— Rakas lapseni, jos tarkastusta ei olisi myönnetty, olisi teidät aivan varmaan erotettu virastanne, sillä tällä kertaa olette liian kovasti kiinni, koko vanhoillinen puolue vaatii teidän kukistustanne... Minä olen siis tyytyväinen, te ja maallikkokoulu olette voittaneet.

— Se olikin suureen tarpeeseen, sanoi Markus, niin pieni on vasta valheelta ja tietämättömyydeltä voitettu ala, huolimatta teidän ponnistuksistanne antaa maalle hyviä opettajia.

Salvan teki horjumatonta luottamasta ilmaisevan liikkeen.

— Siihen tarvitaan tietysti monta ihmisikää. Mutta vähät siitä, me edistymme, me pääsemme kerran perille.

Että hän todella oli voittanut, huomasi Markus etenkin tavasta, jolla alkeiskoulun tarkastaja, kaunis Mauraisin riensi hänen luokseen kun hän kysymyksessä olevana päivänä astui ulos normaalikoulusta.

— Oi, rakas herra Froment, sepä oli hauskaa että tapasin teidät! On niin vähän tilaisuuksia tavata toisiaan virkatoimien ulkopuolella!

Jutun uudestaan tultua esille oli Mauraisiniä vaivannut huolettava levottomuus. Kirjoituskaavan löytö, isä Philipinin repimä kulma ja uuden väärennyksen keksiminen olivat saattaneet hänet hirveästi pelkäämään kulkeneensa väärää tietä. Siihen saakka oli hän julkisesti yhtynyt antisimonisteihin, tuumien että papit kyllä pääsisivät voitolle. Vaan jos he häviäisivät, miten suoriutuisi hän asiasta, hän hämmentyi ajatellessaan että ehkä ei ollutkaan vahvempien puolella?

Hän kumartui Markuksen puoleen kuiskatakseen hänen korvaansa, vaikka ei ainoatakaan ihmistä näkynyt kadulla:

— Tiedättehän, rakas Froment, minä en koskaan ole epäillyt Simonin viattomuutta. Minä olen oikeastaan aina ollut vakuutettu siitä. Mutta meidän julkisten miesten täytyy olla niin varovaisia, eikö niin?

Mauraisin oli kauan aikaa toivonut pääsevänsä Salvanin seuraajaksi; ja jos simonistit pääsisivät voitolle oli hänen mielestään viisasta mielitellä heitä, olla heidän puolellaan jo ennen voittoa. Mutta hän ei ollut vielä niin varma tästä voitosta, että olisi liiaksi näyttäytynyt heidän seurassaan. Hän kiiruhtikin jättämään Markuksen, kuiskaten hänelle vielä viimeisen kerran, puristaessaan hänen kättään:

— Simonin voitto on myöskin meidän kaikkien voittomme.

Palattuaan Mailleboisiin Markus huomasi, että sielläkin oli jotain muuttunut. Entinen pormestari Darras, jonka hän tapasi, ei tyytynyt ainoastaan varovaisesti tervehtimään, niinkuin hän tavallisesti teki. Hän pysäytti Markuksen keskellä Suurtakatua ja keskusteli hänen kanssaan enemmän kuin kymmenen minuuttia kovalla äänellä laskien leikkiä ja nauraen. Hän oli alusta alkaen ollut simonisti; mutta tultuaan pakotetuksi luovuttamaan pormestarin asemansa kirkollismieliselle Philisille, jonka hän yhä toivoi voivansa karkottaa, kätki hän värinsä, pysyi valtioviisaasti vaiti ja ilmaisi ajatuksensa ainoastaan lukittujen ovien takana. Syynä siihen että hän näin keskellä päivää unohti varovaisuutensa ei voinut olla muu kuin että hänestä Simonin syyttömäksi julistaminen näytti varmalta. Ja kun kirkollismielinen Philis juuri sattui kulkemaan ohi kiirein askelin, pää kumarassa ja silmät vilkkuen, naurahti Darras ja sanoi Markukselle, silmää iskien:

— Niin, rakas herra Froment, se mikä on toisille ilo, tuottaa surua toisille. Jokainen vuorostaan.

Suuri muutos oli todella tapahtunut yleisössä. Seuraavina aikoina Markus saattoi päivä päivältä huomata asiansa saavuttavan yhä suuremman menestyksen. Mutta valloitetun alan suuren arvon huomasi hän etenkin saadessaan eräänä päivänä kirjeen parooni Nathanilta, joka asui taas Désiradessa vävynsä Hector de Sangleboeufin luona, ja pyysi häntä tulemaan luokseen keskustelemaan eräästä palkintorahastosta, jonka hän aikoi perustaa maallikkokoululle. Markus aavisti heti että se oli vain tekosyy. Parooni oli jo pari kolme kertaa antanut sata markkaa jaettaviksi säästöpankkikirjoina parhaille oppilaille. Ja Markus läksi Désiradeen kummissaan ja uteliaana.

Hän ei ollut käynyt siellä sitten kuin muinoin Davidin kanssa, joka tahtoi taivuttaa kaikkivaltiaan paroonin vangitun ja syytetyn veljensä puolelle. Ja hän muisti tuon käynnin pienimpiä yksityisseikkoja myöten, muisti kuinka mahtava juutalainen raharuhtinas, Sangleboeufin appi, oli karkoittanut luotaan köyhän, yleisen kirouksen painaman juutalaisen. Désirade oli tullut vieläkin majesteettisemmaksi ja kauniimmaksi, äskettäin oli pantu yksi miljoona kukkasarkoihin ja altaihin, jotka tekivät pengermät linnan edessä kuninkaallisen suuremmoisiksi. Suihkulähteiden ja luonnotarten täyttämän puiston kautta saapui hän vihdoinkin portaille, joilla kaksi kultavihreään livreaan puettua palvelijaa odotti häntä. Toinen heistä saattoi hänet pieneen salonkiin, hän jäi sinne hetkeksi yksin ja kuuli epäselvää keskustelua, joka epäilemättä tuli jostain viereisestä huoneesta. Kaksi ovea suljettiin, syntyi hiljaisuus ja parooni Nathan astui sisään, käsi ojennettuna.

— Suokaa anteeksi että olen vaivannut teitä, rakas herra Froment, mutta tiedän kuinka te uhraudutte oppilailenne ja minä tahtoisin lisätä summaa, jonka viime vuosina olen antanut. Te tunnette kyllä vapaat mielipiteeni ja tiedätte että tahdon palkita ansion, missä muodossa se ilmaantuneekin, välittämättä valtiollisista ja uskonnollisista kysymyksistä... Niin, minä en tee eroa hengellisten ja maallisten koulujen välillä, minä katson vain Ranskan parasta.

Ja hän jatkoi yhä puhettaan, jollaikaa Markus tarkasti hänen pientä, hiukan kumaraista vartaloaan, hänen keltaisia kasvojaan, kaljua päätään ja suurta petolinnun nenäänsä. Markus tiesi hänen äskettäin siirtomaa-kaupassa voittaneen sata miljoonaa, äärettömän ryöstösaaliin, jonka hänen oli täytyntä jakaa erään katolilaisen pankin kanssa. Hän olikin muuttunut raivokkaaksi vanhoillisuuden mieheksi, tuntien yhä enemmän, sitä mukaa kuin uusia miljoonia kasautui entisten miljoonain päälle, papit ja sotamiehet tarpeellisiksi puolustamaan hänen koottua omaisuuttaan. Nyt hän ei enää tyytynyt siihen että oli tyttärensä kautta päässyt jäseneksi vanhaan Sangleboeufien sukuun, vaan hän kielsi sukuperänsä, oli kiivas antisemiitti, kuningasmielinen, militaristi ja juutalaisten sortajien kunnioittava ystävä. Ja nähdessään hänet äärettömien rikkauksiensa ympäröimänä Markus ihmetteli hänen synnynnäistä nöyryyttään, hänen levottomissa silmissään ilmaantuvaa isiltä perittyä kauhua, silmissä, jotka lakkaamatta vilkuivat oviin, ikäänkuin hän aina olisi ollut valmis piiloutumaan pöydän alle vähimmäinkin vaaran uhatessa.

— Se on siis päätetty, sanoi hän kaikellaisten epäselvien selitysten jälkeen, te menettelette mielenne mukaan noilla kahdellasadalla markalla, sillä luotan täydellisesti teidän älyynne.

Markus kiitti ymmärtämättä vielääkään. Pelkkä poliittinen tarve mielitellä kaikkia, halu olla hyvissä väleissä voittajien kanssa ei riittänyt selittämään tätä imartelevaa ja hyödyttöntä kutsua ja kovin ystävällistä vastaanottoa Désiradessa. Poislähtiessään sai hän vihdoinkin selityksen.

Parooni Nathan, joka oli saattanut häntä salongin ovelle saakka, pidätti häntä siinä hienosti hymyillen, ikäänkuin jotain äkkiä olisi muistunut hänen mieleensä.

— Rakas herra Froment, nyt olen hiukan epähieno. Kun minulle tultiin ilmoittamaan että olitte saapunut, olin erään sangen vaikuttavan henkilön seurassa, joka huudahti: "Oh! herra Froment, olisin ylen onnellinen, jos saisin hetken keskustella hänen kanssaan!" Se huudahdus tuli todella sydäimestä.

Hän vaikenä hetkeksi, toivoen että Markus kysyisi häneltä. Mutta kun Markus pysyi ääneti, naurahti hän ja käänsi asian leikiksi.

— Te hämmästyisitte suuresti jos sanoisin teille tuon henkilön nimen.

Ja kun Markus yhä pysyi vakavana puolustusasemassa, kertoi hän kaikki.

— Isä Crabot, — sitä ette odottaneet vai kuinka?... Niin, isä Crabot tuli sattumalta meille aamiaiselle. Te tiedätte, että hän rakastaa suuresti tyttärtäni ja kunnioittaa usein hänen taloaan käynnillään. No niin, isä Crabot ilmaisi minulle haluavansa keskustella kanssanne. Ulkopuolella mielipiteitä, jotka voivat eroittaa teidät, on hän harvinaisen ansiokas mies. Miksi kieltäytyisitte tapaamasta häntä?

Nyt Markus vihdoinkin ymmärsi ja uteliaisuuden valtaamana hän vastasi tyynesti:

— Tietysti en kieltäydy tapaamasta isä Crabotia. Jos hänellä on jotakin minulle sanottavaa niin kuuntelen häntä mielelläni.

— Sangen hyvä, sangen hyvä! huudahti parooni ihastuksissaan juonensa menestyksestä, minä menen heti ilmoittamaan hänelle.

Kaksi ovea aukaistiin toinen toisensa jälkeen ja epäselvää puhelua kuului pieneen salonkiin saakka. Sitten kaikki vaipui jälleen hiljaisuuteen ja Markus sai odottaa jotensakin kauan. Lähestyessään akkunaa näki hän henkilöiden, joiden äänet hän oli kuullut, astuvan läheiselle penkereelle. Hän tunsi Hector Sangleboeufin ja hänen vaimonsa, vieläkin kauniin Lean sekä heidän hyvän ystävänsä

markiisitar de Boisen, joka viidestäkymmenestä seitsemästä ikävuodestaan huolimatta oli vielä upea vaaleaverinen kaunotar. Sitten Nathan vuorostaan ilmaantui ja isä Crabotin jalot, tummat piirteet hämmöittivät suuren salongin ovi-ikkunan takana. Hän keskusteli vilkkaasti isäntiensä kanssa, jotka olivat onnelliset kun hän otti heidän luonaan vieraita vastaan niinkuin kotonaan. Markiisitar de Boise etenkin näytti olevan sangen huvitettu tapauksesta. Hän oli kokonaan asettunut asumaan linnaan, vaikka oli itselleen luvannut kadota täytettyään viisikymmentä vuotta, sillä hän ei tahtonut että Hectorilla olisi liian vanha rakastajatar. Mutta koska kaikki sanoivat että hän yhä oli ihastuttava. miksi ei hän edeskinpäin olisi tuottanut onnea perheelle, Hectorille, jonka hän viisaudessaan oli naittanut, sen sijaan että olisi vetänyt hänet synkkään kurjuuteen kanssansa, ja Lealle, jolle hän oli tullut helläksi ystäväksi vapauttamalla tuon velton, ainoastaan itseänsä ihailevan naisen liian raskaista toimista? Onni viihtyi siis yhä Désiraden loistavassa ylellisyydessä, isä Crabotin hienojen hymyilyjen ja hurskaiden siunausten suojaamana.

Punakkakasvoisen ja matalaotsaisen Sangleboeufin liikkeistä Markus luuli ymmärtävänsä hänen surkuttelevan moista valtioviisautta, pitävän liian suurena halvalla anarkistiselle opettajalle osoitettua kunniaa. Vaikka hän kyrassierina ollessaan ei koskaan ollut taistellut, puhui hän lakkaamatta ihmisten maahan hakkaamisesta. Ja markiisitar oli, toimitettuaan hänet edusmieheksi, turhaan saattanut hänet yhdistymään tasavaltaan paavin nimenomaisesta käskystä, hän kertoi yhä juttuja rykmentistään ja intoili sotalipun nimessä. Kuinka monta tyhmyyttä hän olisikaan tehnyt, ellei olisi ollut tuota hyvää, ymmärtäväistä markiisitarta ja se oli yksi syy, jolla tämä puolusti sitä että ei ollut voinut jättää Hectoria. Tälläkin kertaa täytyi hänen tulla väliin ja viedä hänet lempeästi pois, sipsuttaen pienillä askelilla puistoa kohden hänen ja hänen vaimonsa kesässä, sangen iloisena ja äidillisenä heitä kumpaakin kohtaan.

Parooni Nathan astui nopeasti takaisin suureen salonkiin, jonka oven hän sulki; ja melkein samassa tuli hän Markusta hakemaan.

— Rakas herra Froment, tahtoisitteko seurata minua.

Hän kuljetti Markuksen biljaardisalin läpi. Sitten hän aukaisi suuren salongin oven ja pyysi hänen astumaan sisään, ikäänkuin ihastuneena outoon osaan, jota hän näytteli selkä kumarassa. Raharuhtinaan asennossa ilmaantui hänen sorretun rotunsa nöyryys.

— Olkaa hyvä astukaa sisään, teitä odotetaan.

Itse hän ei tullut mukaan, vaan sulki varovaisesti oven ja katosi, jota vastoin Markus ällistyneenä huomasi olevansa yksin isä Crabotin kanssa, joka pitkään, mustaan viittaan puettuna seisoi keskellä suurta, komeasti sisustettua huonetta. Syntyi hetken hiljaisuus.

Yleväpiirteinen ja hienokäyttöinen jesuiitta näytti hänestä vanhentuneen, harmaantuneen, hänen kasvoissaan huomasi jälkiä hirveästä levottomuudesta, joka viime aikoina oli vaivannut häntä. Mutta hänen äänensä oli yhtä hyväilevä, siinä oli sama vakava ja lumoava kaiku.

— Koska asianhaarat ovat samaan aikaan tuoneet meidät tähän taloon, suonette minulle anteeksi, että olen toimittanut yhtymyksen, jota kauan olen toivonut. Tunnen teidän ansionne ja kykenen antamaan arvoa kaikille vakuutuksille, kun ne vaan ovat vilpittömät, rehelliset ja todelliset.

Hän jatkoi hitaasti ja tuhlassi ylenmäärin ylistyksiä vastustajalleen, ikäänkuin huumatakseen hänet ja voittaakseen hänet puolelleen. Mutta keino oli liian tunnettu ja lapsellinen ja Markus, joka ensin kohteliaisuudesta oli kumartanut, odotti tyynesti, koettaen salata suurta uteliaisuuttaan, sillä tuollaisella miehellä täytyi olla tärkeä syy ennenkuin hän ryhtyi moiseen keskusteluun.

— Kuinka surkuteltavaa, huudahti isä Crabot vihdoinkin, että ajan onnettomuudet eroittivat toisistaan miehet, jotka järkensä puolesta olisivat kyllin arvokkaat ymmärtämään toisiaan! Meidän erimielisyytemme uhrat ovat todella surkuteltavia. Ja esimerkiksi presidentti Gagnon...

Mutta hän oikasi sanansa, huomattessaan kuinka opettaja tahtomattaan teki vilkkaan liikkeen.

— Minä mainitsen hänet, koska tunnen hänet hyvin. Hän on rippilapseni, ystäväni. Kellään ei voi olla jalompaa, suurempaa eikä vakavampaa luonnetta. Ja te tunnette hyvin hänen kauhean tilansa, syytöksen virkarikoksesta, joka uhkaa koko hänen virkauraansa. Hän ei enään voi nukkua öisin, te säälisitte häntä, jos näkisitte hänen tuskansa...

Vihdoinkin Markus ymmärsi. Tahdottiin pelastaa Gagnon, kirkon ennen kaikkivaltias poika, kirkon, joka itse tunsu kadottavansa valtansa, jos hänet kukistettaisiin.

— Ymmärrän kyllä hänen ahdistuksensa, vastasi Markus, mutta hän kärsii tekonsa rangaistusta. Tuomarin tulee tuntea laki, ja laittomalla osanannolla, johon hän on tehnyt itsensä syyppäksi, on ollut

hirveitä seurauksia.

— Oi, ei, minä vakuutan teille, että hän teki sen aivan tietämättään, huudahti jesuiitta. Tuo kirje, jonka hän sai viime hetkessä, oli hänen mielestään merkityksetön. Se oli hänen kädessään kun hän valamiehien pyynnöstä meni neuvottelusaliin eikä hän enää edes tiedä kuinka hän tuli näyttäneeksi sen heille.

Markus kohautti hieman olkapäitään.

— Siinä tapauksessahan hänen ei tarvitse muuta kuin kertoa se uusille tuomareille, jos juttu otetaan jälleen esille... En oikein ymmärrä miksi käännytte minun puoleeni. Minä en voi mitään.

— Oi, älkää sanoko niin! Me tunnemme, mikä suuri vaikutusvalta teillä on, huolimatta vaatimattomasta asemastanne. Siksi olen ajatellut teitä. Te olette ollut ajatteleva ja toimiva sielu jutussa. Te olette Simonin perheen ystävä, se tekee mitä neuvotte, ettekö sitten tahtoisi säästää onnetonta, jonka perikato ei ole teille välttämätön?

Hän pani kätensä ristiin, hän rukoili vastustajaansa niin hartaasti, että tämä kummastuneena kysyi itseltään miksi oli otettu näin epätoivoinen askel, miksi oltiin näin taitamattomia ja epävaltioviisaita. Aavistiko jesuiitta sitten että hänen asiansa oli hukassa? oliko hän saanut erityisiä tietoja, niin että hän voi pitää tarkastusta myönnettynä? Hän astui itse taisteluun ja hylkäsi entiset kätyrinsä, jotka nyt olivat paljastettuja. Veli Fulgentius raukka oli kunnianhimon turmelema luonne ja hänen toimillaan oli ollut turmiollisia seurauksia. Onneton isä Philibin oli tosin aina ollut uskovainen munkki, mutta hänessä oli niin paljon puutteita. Mitä taas turmiotatuottavaan veli Gorgiakseen tuli, hänet heitti isä Crabot kokonaan oman onnensa nojaan, hän oli noita kadotettuja, hurjapäitä kirkon lapsia, jotka tuottavat sille suurimman vaaran. Jos hän ei mennytkään niin pitkälle että tunnusti Simonin syyttömyyden, ei hän ollut kaukana uskomasta veli Gorgiasta kykeneväksi kaikkiin rikoksiin.

— Näette siis, rakas herra Froment, etten ollenkaan petä itseäni, mutta on toisia, joita olisi julmaa rangaista liian ankarasti pienistä erehdyksistä. Auttakaa meitä pelastamaan heitä, niin me korvaamme sen teille siten että lakkaamme taistelemasta teitä vastaan muissa asioissa.

Markus ei koskaan ollut selvemmin tuntenut voimaansa, itse totuuden voimaa. Hän puhui, hän ryhtyi pitkään väittelyyn, tahtoen päästä täydellisesti selville isä Crabotin arvosta. Ja hänen hämmästyksensä kasvoi yhä, huomatessaan kuinka tietämätön, kuinka tavattoman köyhä vastaväitteistä jesuiitta oli, niinkuin ainakin mies, joka ei ole tottunut vastustukseen. Tuoko siis oli syvämielinen valtioviisas, jonka viekasta neroa kaikki pelkäsivät ja jonka käden luultiin vaikuttavan kaikkiin tapauksiin, johtavan maailmaa? Tässä kurjasti valmistetussa kohtauksessa käyttäytyi hän päinvastoin niinkuin hätäntynyt miesraukka, ollen syyttä liian avomielinen, kykenemätön puolustamaan vakuutustaan järkevää ja johdonmukaista puhekumppaliaan vastaan. Hän oli vain keskinkertainen ihminen, joka ulkonaisten ominaisuuksiensa loistolla häikäisi katsojat. Hänen todellinen voimansa perustui ainoastaan lauman yksinkertaisuuteen ja uskovaisten nöyrään alistuvaisuuteen, jotka uskovaiset vastaanväittämättä taipuivat hänen tahtoonsa. Tästä keskinkertaisuudesta Markus ymmärsi että hänellä oli edessään vain mitätön korujesuiitta, jonka veljeskunta salli asettua eturiviin, loistaa ja viehättää, samalla kuin muut jesuiitat, esimerkiksi isä Poirier, Rozaniin sijoitettu maakunnan hengellinen esimies, jonka nimeä ei koskaan mainittu, johti kaikkea piilopaikastaan, tuntemattoman ja kaikkivaltiaan neronsa voimalla.

Isä Crabot ymmärsi kuitenkin vihdoinkin että hänen ponnistuksensa Markuksen suhteen olivat turhat ja hän koetti niin hyvin kuin voi valloittaa takaisin kadotetun alueen. Lopuksi lausuttiin kylmiä kohteliaisuuksia kummaltakin puolen. Sitten parooni Nathan, joka varmaankin oli kuunnellut oven takana, ilmestyi uudelleen, hänkin nolostuneen näköisenä, silminnähtävästi tahtoen mitä pikemmin päästä tuosta pienestä opettajasta, joka oli niin typerä ettei ymmärtänyt omaa etuaan. Hän saattoi vierastaan portaille saakka ja katsoi hänen lähtöään. Kun Markus kulki yli penkereen, suihkulähteiden ja marmoriluonnotarten lomitse, näki hän kaukana puiston siimeksessä markiisitar de Boisen, joka hellästi hymyillen kulki hyvän ystävättärensä Lean vieressä.

Saman päivän iltana Markus meni Trou-kadulle, Lehmannien luo, jossa hän oli päättänyt yhtyä Davidin kanssa. Siellä vallitsi suuri riemu. Eräs Pariisissa asuva ystävä oli sähköiteitse ilmoittanut heille, että ylioikeus vihdoinkin oli antanut päätöksensä, yksimielisesti kumoten Beaumontin tuomioistuimen päätöksen ja lähettäen Simonin Rozanin assisioikeuden tutkittavaksi. Siitä sai hän valoa asiaan, isä Crabot ei enää näyttänyt yhtä anteeksiantamattoman typerältä: hän tunsu jo epäilemättä uutisen ja koska tarkastus kerran oli myönnetty, tahtoi hän ainoastaan pelastaa, mitä vielä luuli pelastettavissa olevan. Lehmannien luona itkettiin ilosta, pitkä kurjuus oli lopussa, Josef ja Sarah syleilivät innokkaasti äitiään, vanhentunutta ja kuihtunutta puolisoa, kauan surrun ja kaivatun isän ja miehen pikainen kotiintulo oli ikäänkuin huumannut heidät. He unhoittivat häväistyksset ja kidutukset, sillä syyttömäksi julistaminen näytti nyt varmalta, kukaan ei enään epäillyt sitä ei Mailleboisissa eikä Beaumontissa. David ja Markus, oikeuden hyvät työntekijät syleilivät samoin toisiaan suuren ilon valtaamina. Mutta

seuraavina päivinä alkoi levottomuus uudelleen. Simon oli rangaistussiirtolassa tullut niin vaarallisesti sairaaksi että häntä oli moneen aikaan mahdoton kuljettaa Ranskaan. Useita kuukausia vierisi ehkä ennenkuin uusi juttu voisi alkaa Rozanissa. Ja vääryydellä oli siis riittävästi aikaa itämään ja kasvamaan uudelleen joukkojen halpamaisessa tietämättömyydessä.

III.

Kului vielä tuskainen vuosi täynnä ahdistusta ja taistelua ja kirkko teki sen kuluessa viimeisen ponnistuksen voittaakseen takaisin valtansa. Ratkaisevampaa ja uhkaavampaa hetkeä ei se koskaan ollut kokenut kuin nyt, taistellessaan epätoivoista taistelua, joka, jos se sen voittaisi, varmaankin pidentäisi sen valtaa vuosisadalla tai ehkä parilla. Tätä varten täytyi sen saada edeskinpäin olla ranskalaisen nuorison opettajana ja kasvattajana, pitää vallassaan lapsi ja nainen ja pysyttää tietämättömyydessä pienet ja halvat, muodostaakseen ne mielensä mukaan, tehdäkseen niistä herkkäuskoisen ja orjuutetun kansan, jota se tarvitsi hallitakseen. Se päivä, jona se kiellettäisiin opettamasta, jona sen koulut suljettaisiin ja hävitettäisiin, olisi sen läheisen lopun, sen välttämättömän perikadon alku, uuden, vapautetun kansan keskellä, joka on kasvanut ulkopuolella sen valheita, ja jonka ihanne on järkevä ja vapaa ihmiskunta. Ja hetki oli vakava, tuo Simonin juttu saattoi tuottaa hirveän iskun hengelliselle koululle, tuottamalla kunniaa maallikkokoululle. Isä Crabot, joka tahtoi pelastaa presidentti Gragnonin, oli itse niin suurella vaarassa että hän kokonaan katosi ylhäisestä maailmasta ja vietti kaikki päivänsä kammiossaan kalpeana ja vapisevana. Hautautuneena johonkin Rooman luostariin isä Philibin yhä harjoitti katumustöitä ellei hän jo ollut kuollut. Veli Fulgentiuksen olivat hänen esimiehensä muuttaneet muualle rangaistukseksi äänettömästä epäluottamuksesta, joka oli kohdannut veljien koulua Mailleboisissa ja vähentänyt sen oppilasmäärää kolmannella osalla, ja hänen sanottiin olevan vaarallisesti sairaana jossain kaukaisessa kaupungissa. Veli Gorgias vihdoin oli paennut, peläten vangitsemista ja levottomana tuntiessaan että esimiehet jättivät hänet oman onnensa nojaan, valmiina uhraamaan hänet sovintouhriksi. Ja tämä pako oli kohottanut huippuunsa kirkon puolustajien hädän, heidän ainoa ajatuksensa oli, huolimatta näin monista levottomuuden syistä, ryhtyä viimeiseen, säälimättömään taisteluun, silloinkuin Simonin juttu joutuisi Rozanin assisioikeudessa käsiteltäväksi.

Markuskin, jota suuresti suretti se ettei Simonia, hänen huonon terveytensä tähden, vielä voitu tuoda Ranskaan, otti osaa tähän taisteluun, jonka ratkaisevan merkityksen hän täydellisesti käsitti. Melkein joka torstai kävi hän Beaumontissa, joskus Davidin kanssa, usein yksin haluten seurata asiain kulkua. Hän kävi Delbosin luona, toi hänelle uusia aatteita, ja kyseli häneltä viikon pienimmistäkin tapauksista. Sitten hän meni Salvanin luo, joka antoi hänelle tietoja kaupunkilaisten mielipiteistä.

Eräänä torstaina palatessaan normaalikoulusta näki hän Jaffres-kadun päässä, lähellä Saint-Maxencen tuomiokirkkoa erään henkilön, jonka tapaaminen syvästi liikutti häntä. Autiolla syrjäkäytävällä, jossa kukaan ihminen ei liikkunut kello neljän jälkeen, istui Geneviève eräällä penkillä, väsyneen ja hyljätyn näköisenä, tuomiokirkon kylmässä varjossa, joka kasvatti viheriäistä sammalta vanhojen jalavien runkoihin.

Hetken seisoivat Markus liikkumattomana, sykkivin sydämin. Hän oli silloin tällöin nähnyt vaimoan Mailleboisissa, mutta tämä oli aina ollut rouva Duparquen seurassa, menossa johonkin hartauden harjoitukseen, katse poissaolevana. Tällä kertaa he olivat kahdenkesken täydellisessä yksinäisyydessä, kukaan ei voinut erottaa heitä, Geneviève oli nähnyt hänet, hän katseli häntä ja Markus luuli voivansa hänen silmissään lukea suurta kärsimystä, tunnustamatonta avuntarvetta. Ja hän lähestyi, hän uskalsi istuutua penkille jonkun matkan päähän hänestä, ikäänkuin peläten suututtavansa häntä ja ajavansa hänet pakosalle.

Suuri hiljaisuus vallitsi. Oltiin kesäkuussa, aurinko laski puhtaalta taivaalta, sirotellen puiden lehvien välitse pieniä kultalevyjä. Harhailevat tuulenhengähdykset vilvoittivat kuumaa iltapäivää. Ja Markus katseli yhä Genevièveä mitään virkkamatta, hänen sydämensä sulii, nähdessään kuinka laihtunut ja kalvennut hän oli, ikäänkuin olisi vasta parantunut kovasta taudista, joka oli tehnyt hänen kauneutensa vieläkin henkevämmäksi. Hänen kauniiden, vaaleiden kiharoiden ympäröimät kasvonsa, ennen niin iloisine ja intohimoisine silmineen, ilmaisivat nyt kiihkeätä levottomuutta, polttavaa janoa, jota mikään ei voinut sammuttaa. Hänen silmäluomensa räpyttivät, kaksi kyyneltä, joita hän turhaan koetti pidättää, vierivät alas pitkin poskia. Markus puhui, koettaen rauhoittaa häntä.

— Kuinka pieni Clémentimme voi?

Geneviève ei vastannut heti, varmaankin peläten ilmaisevansa mielenliikutuksen, joka kouristi häntä.

Lapsi, joka oli täyttänyt neljä vuotta, ei enää ollut Dherbecourtissa. Otettuaan hänet imettäjältä piti äiti hänet luonaan, isoäidin salaisesta nurinasta huolimatta.

— Hän voi sängen hyvin, sanoi Geneviève vihdoin hiukan vapisevalla äänellä, suostuen hänkin jonkunmoiseen välirauhaan.

— Entä Louisemme, kysyi Markus, oletko tyytyväinen häneen?

— Olen, hän ei vieläkään noudata tahtoani, sinä olet yhä hänen tahtonsa herra, mutta hän on kiltti ja hyvä, hän tekee työtä ahkerasti, minulla ei ole mitään valittamista hänen suhteensa.

Syntyi taas hiljaisuus, he olivat molemmat hämillään vaiti. Ei tarvittu muuta kuin noin pieni viittaus hirveään riitaan, joka oli heidät eroittanut, riitaan heidän tyttärensä ripilläkäynnistä. Mutta tämä epäsovun syy tuli kuitenkin päivä päivältä pienemmäksi, sillä lapsi oli ottanut kaiken vastuunalaisuuden itselleen, rauhallisesti pysyessään päätöksessään odottaa kahdettakymmenettä ikävuottaan ennenkuin suostui tuohon uskonnon harjoitukseen. Hän oli lempeästi uuvuttanut äitinsä ja tämä oli puhuessaan siitä tehnyt väsyneen liikkeen, ikäänkuin puhuisi kauan toivotusta onnesta, jonka täyttymistä hän ei enää odottanutkaan.

Hetken kuluttua uskalsi Markus hellästi tehdä hänelle vielä yhden kysymyksen.

— Entä sinä, ystäväni, olet ollut niin sairas, kuinka nyt on laitasi?

Geneviève teki toivottoman liikkeen ja kaksi kyyneltä vierähti taas hänen poskilleen.

— Oh, minä en enään tiedä kuinka minun laitani on. Se ei tee mitään, minä kannan kärsivällisesti elämäni, koska Jumala antaa minulle voimia siihen.

Markuksen sydämen täytti säälivä rakkaus, kun hän näki noin suurta kärsimystä, eikä hän voinut pidättää huolestunutta huudahdusta.

— Geneviève, oma Genevièveni, mikä sinua vaivaa, mikä sinua ahdistaa, sano minulle? jospa voisין lohduttaa ja parantaa sinut!

Mutta Geneviève siirtyi jo edemmäksi, nähdessään että Markus lähenei häntä penkillä, niin että hän jo kosketti hänen hameensa poimuja.

— Ei, ei, meillä ei ole enään mitään yhteistä, sinä et voi tehdä mitään minun hyväkseni, ystäväni, sillä me kuulumme kahteen eri maailmaan... Oi! jos kertoisin sinulle! Mitä se hyödyttäisi? sinä et kuitenkaan ymmärtäisi.

Ja hän puhui kuitenkin, hän kertoi päivä päivältä suurenevan tuskansa ja kärsimyksensä lyhyissä, kuumeentapaisissa lauseissa, huomaamatta edes että hän tunnusti, hänellä oli tuollainen synkkä hetki, jolloin sydän itsestään avautuu. Hän kertoi kuinka hän eräänä iltapäivänä oli rouva Duparquen tietämättä tullut Beaumontiin puhuakseen erään kuuluisan lähetysaarnajaan, isä Athanasiuksen kanssa, jonka hurskaat neuvot siihen aikaan saivat kaikki Beaumontin uskovaiset naiset intoihinsa. Hän oli vain käymässä kaupungissa ja hänen vakuutettiin saaneen aikaan ihmeellisiä parantumisia, siunauksella ja rukouksella antaneen janoaville naisieluille, joita kidutti tyydyttämätön Jesuksen halajaminen, pyhien enkelien hymyilevän rauhan. Ja hän oli ollut viereisessä tuomiokirkossa, oli rukoillut siellä kaksi tuntia, tunnustettuaan ensin sammumattoman, taivaallisen onnen janonsa pyhälle munkille, joka vain oli antanut hänelle synninpäästön siitä, mitä hän kutsui liaksi ylpeydeksi ja inhimilliseksi intohimoksi ja käsenyt häntä parannustoina harjoittamaan halpoja toimia, esimerkiksi pitämään huolta köyhistä ja sairaista. Ja hän oli turhaan nöyryyttänyt itseään Saint-Maxencen kirkon pimeimmässä ja yksinäisimmässä nurkassa, hän ei ollut ensinkään rauhoittunut, ei ravittu, häntä kalvoi yhä sama tyydytyksen tarve, hän oli tahtonut kokonaan antautua Jumalalle, löytämättä hänessä koskaan onnellista rauhaa ruumiilleen ja sielulleen.

Silloin Markus aavisti totuuden ja huolimatta surusta, jonka Geneviève raukan kurjuus herätti hänessä, valtasi hänet taas toivo. Silminnähtävästi ei apotti Quandieu, eikä edes isä Theodosius ollut tyydyttänyt hänen kiihkeää rakkauden tarvettaan. Hän oli tuntenut rakkauden, hänen täytyi aina rakastaa miestä, puolisoa, josta hän oli eronnut ja joka jumaloi häntä. Kalpean Jesuksen salaperäinen, kristillinen rakkaus ei tyydyttänyt, ainoastaan kiihoitti häntä. Nyt hän vaan ylpeydestä riippui kiinni katolisuudessa, hän harjoitti yhä ankarampia uskonnollisia menoja, ikäänkuin tarviten yhä vahvempia nukutusaineita kuolettaakseen tuskan yhä suurenevasta pettymyksestä. Sitä osoitti myöskin äidintunteen herääminen niin, että hän otti pikku Clémentin luokseen ja piti huolta hänestä. Hellästi valtioviisas Louise oli jälleen hänen lohdutuksensa, vaikutti häneen parantavasti lähentämällä häntä joka päivä yhä enemmän isään ja puolisoon. Lisäksi oli hän alkanut riidellä hirveän isoäidin kanssa eikä hän enään tahtonut voida elää pienessä talossa Kapusiinitorin varrella, jonka kylmyys, hiljaisuus ja

synkkyys näännyttivät hänet. Ja hänen viimeinen toivonsa oli ollut tuo kaikkivaltias lähetyssaarnaaja, johon hän oli luottanut kun ei apotti Quandieu, eikä isä Theodosius olleet voineet antaa hänelle Jesusta ja hän oli rientänyt ihmeellisen ripittäjän luo salaa, että ei kukaan kieltäisi häntä siitä, ja ainoaksi huojennukseksi oli häntä neuvottu harjoittamaan lapsellisia toimia!

— Mutta Genevièveni, huudahti Markus kiihkeästi, kadottaen kaiken varovaisuutensa, meidän kotiammehan sinä kaipaat, koska olet noin avuton ja ahdistuksessa! Sinä olet kovin onneton, tule luokseni, tule luokseni, minä rukoilen sinua!

Geneviève jäykistyi ylpeydessään ja toisti:

— Ei, ei! en koskaan palaa luoksesi... Minä en ole onneton, se ei ole totta. Minä saan kärsiä siksi että olen rakastanut sinua, siksi että olen ottanut osaa sinun elämäsi ja rikokseesi. Kun heikkoudessani valitan, tekee isoäiti oikein muistuttaessaan minulle siitä. Minä sovitan sinun syntiäsi, minua Jumala kurittaa rangaistakseen sinua ja sinun myrkkysi polttaa minua, eikä ole mitään toivoa huojennuksesta.

— Vaimo raukka, tuo mitä sanot on hirveätä. He tekevät sinut hulluksi. On varma että olen kylvänyt sinuun uutta siementä ja juuri tähän kylvöön luotan, siitä on meidän onnemme kerran nouseva. Niin, me olemme liiaksi sulautuneet toisiimme, olet kerran palaava luokseni, lapsemme tuovat sinut takasin. Tuo myrkkyy, josta järjetön isoäiti puhuu, on juuri meidän rakkautemme, se vaikuttaa sinun sydämessäsi ja se johdattaa sinut takasin!

— Ei koskaan!... Jumala musertaisi meidät molemmat. Sinä ajoit minut luotasi pilkkaamalla Jumalaa. Jos olisit rakastanut minua, et olisi riistänyt minulta tytärtäni kieltämällä häntä menemästä ripille. Kuinka luulet että palaisin jumalattomaan kotiin, jossa en edes saisi rukoilla?... Oi! kuinka kovaa, kukaan ei rakasta minua enään eikä taivaskaan tahdo aueta!

Hän puhkesi kyyneliin. Markus, jonka tämä hirveä valitushuuto saattoi epätoivoon, tunsu että oli hyödytöntä kiduttaa häntä enempää. Aika ei ollut vielä tullut. Taas syntyi hiljaisuus ja kaukaa Jaffreskadulta kuului leikkivien lasten huutoja illan kirkkaassa ilmassa.

Innokkaasti keskustellessaan olivat he hiukan lähestyneet toisiaan yksinäisellä penkillä. Nyt näyttivät he molemmat miettivän, katseet luotuina laskevan auringon säteissä tanssivaan pölyyn. Markus katkaisi ensiksi hiljaisuuden ikäänkuin lausuen ääneen ajatuksensa.

— Sinä, ystäväni, et tietysti hetkeäkään ole uskonut noihin inhoittaviin juttuihin, joilla jotkut ovat tahtoneet häväistä minua, neiti Mazelinen ja minun välillä vallitsevan veljellisen suhteen johdosta?

— Oi en, vastasi Geneviève innokkaasti, tunnen sinut ja tunnen hänet. Älä luule minua niin tyhmäksi että uskon kaikki mitä minulle kerrotaan.

Hän epäili hiukan ja jatkoi sitten:

— Minun laitani on sama kuin sinunkin, minun väitetään kuuluvan laumaan, josta isä Theodosius muka on tehnyt itselleen jonkunmoisen lempiseuran. Ensiksikään en tunnusta tuon seuran olemassaoloa, isä Theodosius on ehkä vähän liiaksi tyytyväinen omaan itseensä, mutta minä luulen että hänen uskonsa on vilpittö. Ja sitäpaitsi olisin kyllä voinut puolustaa itseäni sitä et varmaankaan epäile.

Surustaan huolimatta Markus ei voinut pidättää hymyilyä. Genevièven silminnähtävä hämmennys ilmaisi hänelle että kapusiini varmaankin oli tehnyt jonkun epäonnistuneen yrityksen ja silloin Markus täydellisesti ymmärsi vaimonsa katkeran pettymyksen ja hänen toivonsa vaihtaa rippi-isää.

— Sitä en suinkaan epäile, vastasi hän. Minäkin tunnen sinut ja tiedän ett'et voi tehdä mitään halpamaista... Isä Theodosius ei pelota minua sinun suhteesi, vaikka tiedän erään miehen tavanneen vaimonsa rakkaassa keskustelussa hänen kanssaan... Minä vaan suren että jonkun huonon neuvon johdosta jätit hyvän apotti Quandieun ja antauduit tuon kauniin munkin johdettavaksi.

Haihtuva puna Genevièven poskilla ilmaisi että hän oli arvannut oikein. Isä Crabot oli tarkasti tuntenut nuoren naisen, rakkautta kaipaavan ja katuvaisten, kehoittaessaan rouva Duparquee ottamaan tyttärentyttäreensä apotti Quandieun käsistä ja antamaan hänet isä Theodosiuksen huostaan. Syyksi sanottiin vanhan apotin kykenemättömyyttä ja liian suurta suvaitsevaisuutta tätä kiihoittunutta sielua kohtaan, joka vaati jäntevää johtoa. Kauniilla kapusiinilaismunkilla olisi tuohon arkaluontoiseen tehtävään tarvittava vaikutusvoima, jonka tarkoituksena oli täydentää Jesus, saattaa nainen rakastamaan häntä, riistämällä häneltä rakkauden puolisoon, joka vielä täytti hänet kokonaan. Katoliset lääkärit tietävät kyllä, että rakkaus yksin voi kuoleuttaa rakkauden, ihminen, joka rakastaa muita kuin Kristusta ei koskaan ole Kristuksen oma. Geneviève lankeisi välttämättömästi entiseen syntiinsä, ellei hän lakkaisi rakastamasta tai ellei hän rakastaisi jotakuta toista. Mutta isä Theodosius, joka huonona ihmistuntijana erehtyi tämän intohimoisen ja vilpittömän rippilapsensa suhteen, oli varmaankin

toiminut liian varomattomasti. Ja hän oli näin jouduttanut käännettä, herättänyt syvän vastenmielisyyden onnettomassa vaimo raukassa, joka, vaikk'ei vielä palannutkaan järkiinsä, näki lapsuutensa Jumalan salaperäisen ja kunniakkaan ilmalinnan kukistuvan.

Onnellisena uudesta oireesta, jonka hän luuli huomanneensa, sanoi Markus hiukan veitikkamaisesti:

— Eikö isä Theodosius sitten enään olekaan sinulla rippi-isänä?

Geneviève katseli häntä kirkkailla silmillään ja vastasi suoraan.

— Ei, isä Theodosius ei miellytä minua ja minä käännyin jälleen apotti Quandieun puoleen, joka, niinkuin isoäiti sanoo, on liian laimea, mutta jonka suuri hyvyys joskus tyyntyyttä minua.

Hetken näytti hän miettävän. Sitten teki hän puoliääneen uuden tunnustuksen.

— Oi, miesraukka ei tiedä kuinka suuresti hän on lisännyt ahdistustani puhuessaan minulle tuosta inhoittavasta jutusta...

Hän keskeytti puheensa ja Markuksen, joka innostui kun hän kosketti tuota ainetta, täytyi jatkaa.

— Simonin jutusta... Apotti Quandieu uskoo Simonin viattomuuteen, eikö niin?

Hitaasti loi Geneviève katseensa maahan ja vaiken. Sitten hän sanoi aivan hiljaan:

— Niin, hän pitää Simonia viattomana, hän sanoi sen minulle suurena salaisuutena kirkkonsa kuorissa, ristin juurella kuuntelevan Herramme edessä.

— Sanopa minulle Geneviève, uskotko sinä nyt Simonin viattomuuteen?

— En, minä en usko siihen, en voi uskoa. Sinun täytyy muistaa ett'en koskaan olisi jättänyt sinua, jos olisin pitänyt häntä viattomana, sillä jos hän olisi viaton olisivat Jumalan puolustajat syyllisiä, ja sinä itse, puolustaessasi häntä, syytit Jumalaa erehdyksestä ja valheesta.

Markus muisti täydellisesti. Hän muisti kuinka Geneviève kertoi hänelle uutisen tarkastuksesta, raivostuen hänen ilostaan, huutaen ett'ei totuutta eikä oikeutta ollut muualla kuin taivaassa ja vihdoin lähtien pois talosta, jossa hänen katolista uskoaan häväistiin. Ja nyt kun Markus luuli hänen horjuvan, tahtoi hän uudestaan koettaa saada häntä vakuutetuksi Simonin viattomuudesta, tuntien että hän voittaisi hänet takaisin, kun vaan pääsisi selville totuudesta.

— Vielä kerran, Geneviève, oma Genevièveni, sinä joka olet niin suora, niin vilpitön ja jonka järki on niin selvä silloinkuin lapsuutesi tarinat eivät hämmennä sitä, sinä et voi uskoa noin törkeitä valheita.

— Minä vakuutan sinulle ystäväni, että olen selvillä asiasta, olen lukenut kaikki.

— Oletko lukenut julaistut asiakirjat, koko ylioikeuden tutkimuksen?

— Kyllä, olen lukenut kaikki mitä on ollut "Petit Beaumontaisissa" tiedäthän että isoäiti ostaa lehden joka aamu.

Kiivaalla liikkeellä Markus ilmaisi suuttumuksensa ja vastenmielisyytensä.

— Kylläpä sitten tunnet asian, rakkaani! Tuo halpamainen lehti on yleisen turmeluksen likaviemäri, joka kuljettaa vaan saastaisuutta ja valheita. Se väärentää asiakirjat, se karsii sisällön, se syöttää järjettömiä juttuja pienille ja halvoille ... ja sinä olet myrkytetty niinkuin niin moni muukin ihminen!

Genevièvekin oli epäilemättä tuntenut että se oli liian mieletöntä ja julkeata, sillä hän loi taas hämillään katseensa maahan.

— Kuule, jatkoi Markus, salli minun lähettää sinulle julaistut asiakirjat täydellisinä ja lupaa minulle lukea kaikki tarkkaavaisesti ja oikeudenmukaisesti.

Mutta Geneviève kohotti nopeasti ylös päänsä.

— Ei, ei, älä lähetä minulle mitään, minä en tahdo.

— Miksi et?

— Sillä se on hyödytöntä. Minun ei tarvitse mitään lukea.

Markus katseli häntä masentuneena ja surullisena.

— Sanot minulle ett'et tahdo mitään lukea!

— Hyvä Jumala! no, jos niin haluat, en tahdo mitään lukea... Mitä hyötyä siitä olisi? niinkuin isoäiti sanoo. Eikö ihmisen aina tule epäillä järkeään?

— Sinä et tahdo mitään lukea, koska pelkääät tulevasi vakuutetuksi Simonin viattomuudesta, koska jo epäilet entistä vakuutustasi.

Geneviève teki vain liikkeen, joka ilmaisi väsymystä ja katkeraa välinpitämättömyyttä.

— Sinä ajattelet apotti Quandieun sanoja ja kysyt kauhistuneena itseltäsi kuinka pyhä pappi voi uskoa viattomuuteen, joka pakoittaisi sinut kieltämään ne erehdyksen vuodet, joilla olet kiduttanut itseäsi ja meitä.

Tällä kertaa ei Geneviève tehnyt edes liikettä, hän ei näyttänyt enään tahtovan kuunnella. Hetken tuijotti hän maahan ja sanoi sitten hitaasti:

— Miksi kiusaat minua enempää? meidän elämämme on särkynyt, sitä ei voi muuttaa, pitäisin itseäni vielä syyllisempänä, jos palaisin luoksesi. Ja mikä huojennus se olisi sinulle jos luulisit minun erehtyneen, jos en olisikaan isoäidin kodissa löytänyt sitä rauhaa ja uskoa, jota olin toivonut? Minun vaivani ei parantaisi sinun vaivaasi.

Tämä oli melkein täydellinen tunnustus, että hän salaa katui pakoaan, oli vajonnut tuskalliseen epäilykseen. Markus tunsi sen ja huudahti uudelleen.

— Mutta jos olet onneton, niin sano se minulle! ja palaa luokseni, tuo lapset mukana, koti odottaa teitä yhä! se olisi suuri ilo, suuri onni.

Geneviève oli noussut, hän toisti soinnuttomalla äänellään, itsepäisesti pysyen sokeana ja kuurona!

— Minä en ole onneton, Jumala kurittaa minua ja kärsin loppuun saakka rangaistukseni. Ja jos hiukkaakaan säälit minua, niin jää tähän istumaan koettamatta seurata minua, käännä pääsi pois päin jos vielä satut tapaamaan minua, sillä kaikki on kuollutta meidän välillämme.

Ja hän läksi pois laskevan auringon kalpeassa valossa pitkin autiota katua. Hän oli aivan tummassa puvussa, hoikka ja pitkä ja hänen kauneudestaan ei näkynyt muuta kuin komeat, vaaleat hiukset, joita laskevan auringon viimeiset säteet kultasivat. Ja Markus totteli, eikä liikahtanut paikaltaan, seurasi vain häntä katseillaan, toivoen viimeistä tervehdystä. Mutta Geneviève ei kääntynyt, hän katosi puiden sekaan, samalla kuin iltatuuli jäisenä viimana kulki siimeksessä.

Kun Markus vuorostaan nousi vaivaloisesti, näki hän ihmeekseen kunnan Salvanin edessään, onnellinen hymy huulilla.

— Kas vaan rakastavaisia, jotka salaa tapaavat toisiaan yksinäisissä paikoissa! Minä huomasin teidät kauan aikaa sitten ja odotin, tahtomatta häiritä teitä... Tämän tähden te siis olitte niin vähän aikaa luonani iltapäivällä!

Markus pudisti surullisesti päätään ja läksi astumaan vanhuksen vieressä.

— Ei, ei, me tapasimme toisemme aivan sattumalta, ja sydämeni on särkynyt.

Sitten hän kertoi kuinka hän oli kohdannut Genevièven, keskustellut hänen kanssaan kauvan aikaa ja tullut siitä vielä onnettomammaksi, vielä varmemmaksi siitä, että ero oli täydellinen. Salvan oli aina katunut sitä, että oli ollut rakentamassa liittoa, joka ensin oli ollut niin intohimoinen, niin onnellinen ja joka oli loppunut niin huonosti. Hän syytti itseään varomattomuudesta kun oli yhdistänyt vapaan ajatuksen kirkon kanssa. Hän kuuntelikin nyt tarkasti, eikä enään hymyillyt, vaan oli kuitenkin tyytyväisen näköinen.

— Mutta, sanoi hän vihdoinkin, eihän tämä ole niinkään huonoa. Ette kai toivoneet että Geneviève raukkamme olisi heittäytynyt kaulaanne, ja rukoillut teitä ottamaan hänet takaisin. Nainen, joka on antautunut Jumalalle, on liian ylpeä tunnustaakseen että Jumala on jättänyt hänet hätään ja ahdistukseen. Minun mielipiteeni on, että hän kaikesta huolimatta on käännekohdassa ja voi minä hetkenä hyvänsä palata luoksenne... Jos hän saisi tietää totuuden, vaikuttaisi se ratkaisevasti. Hän on vielä liian järkevä voidakseen olla vääryyden mukana.

Hän vilkastui ja tuli taas iloiseksi.

— En ole koskaan kertonut teille, ystäväni, mitä viime vuosina olen toiminut rouva Duparquen luona. Kun siitä ei ollut mitään hyötyä en ole voinut kehua siitä teille... Niin, kun vaimonne sai tuon kummallisen päähänpiston, luulin että velvollisuuteni vaati minua puhumaan hänelle hänen isänsä vanhana ystäväni; ja olinhan sitäpaitsi hänen entinen holhoojansa. Tällä oikeudella pääsin tietysti

sisään tuohon suljettuun ja synkkään taloon Kapusiinitorin varrella. Mutta voitte arvata kuinka kylmästi hirveä isoäiti otti minut vastaan. Hän ei jättänyt minua hetkeksikään yksin Genevièven kanssa, hän katkaisi jokaisen sovittavan lauseen kiroamalla teitä. Luulen kuitenkin sanoneeni kaikki mitä minulla oli sanottavaa... Mutta lapsi raukka oli todellakin sellaisessa tilassa ett'ei voinut seurata neuvojani. On hirveätä millaisen hävityksen uskonnollinen kiihko saa aikaan naisessa, joka on saanut katolisen kasvatuksen. Puheena oleva nainen näytti tasaiselta ja terveeltä, eikä tarvittu muuta kuin tuo onneton Simonin juttu saamaan hänessä aikaan täydellisimmän sekasorron. Hän ei edes tahtonut kuulla minua, hän vastasi minulle mielettömimpiä hullutuksia... Jouduin siis tappiolle. Minua ei tosin suorastaan heitetty ulos ovesta. Mutta tehtyäni pitkien väliaikojen kuluttua kaksi muuta yritystä, täytyi minun luopua aikeestani tuoda tuohon järjettömään taloon hiukan johdonmukaisuutta. Onneton rouva Berthereau yksin näytti siellä säilyttäneen hiukan tervettä järkeä ja kärsivän siitä suuresti.

Markus pysyi yhä synkkänä.

— Näette siis että kaikki on hukassa. Ihmisiä, jotka ovat menneet niin pitkälle, ei voi saada järkiinsä kun he itsepäisesti pysyvät tietämättömydessään.

— Miksi ei voisi?... Minä olen voitettu, se on totta. Minun ei hyödyttäisi tehdä uutta koetta, he tukkisivat itseltään silmät ja korvat edeltäpäin, jotta eivät näkisi eivätkä kuulisi mitään. Mutta teillä on siellä kaikkivoipa auttaja, parhain asianajaja, nerokkain valtiomies, taitavin kapteeni, suurin voittaja.

Hän nauroi ja innostui.

— Niin, niin, teidän herttainen Louisenne, jota rakastan ja ihailen viisauden ja sulouden mestariteoksena... Tyttösen horjumaton ja lempeä käytös kahdennestatoista ikävuodestaan saakka on todella sankarillinen. En ole koskaan nähnyt mitään ylevämpää enkä liikuttavampaa, Hän on osoittanut ymmärrystä ja rohkeutta, jota olisi vaikea löytää hänen pienissä tovereissaan... Ja kuinka ystävällinen, kuinka hellä hän onkaan ollut tyynesti vastustaessaan äitinsä tahtoa, kun hän kerran oli teille luvannut ettei kävisi ripillä ennenkuin täytettyään kaksikymmentä vuotta! Nyt kun hän on saanut oikeuden pitää lupauksensa, on hauskaa nähdä kuinka vakavasti ja näppärästi hän toimii, valloittaa tuon talon, jossa kaikki on hänelle vihamielistä, väsyttää itse isoäidin nurinan. Mutta ihailtava on hän etenkin hellästi vaikuttaessaan äitiinsä, jota hän ympäröi palvelevalla rakkaudella, niinkuin paranevaa sairasta, uudistaakseen hänen henkiset ja ruumiilliset voimansa ja tehdäkseen hänet kykeneväksi taas ryhtymään elämään. Hän puhuu teistä sangen harvoin, mutta hän totuttaa äitiään elämään teidän tavallanne, teidän ajatuksenne mukaan, teidän rakkaudestanne. Hän on siellä niinkuin te itse, hän käyttää jokaisen hetken johdattaakseen takaisin puolison ja äidin, sitoen hyväilevillä käsillään katkenneen siteen. Ja jos vaimonne kerran palaa luoksenne, ystäväni, niin on lapsi tuova hänet takaisin, kaikkivaltias lapsi, kodin terveys ja rauha.

Markus kuunteli syvästi liikutettuna ja tunsu toivon taas heräävän.

— Oi jospa olisitte oikeassa! Mutta Geneviève raukkani on vielä hyvin sairas.

— Antakaa pienen parantajanne toimia, hänen jokapäiväinen suudelmansa tuo äidille elämän takaisin... Genevièven suuri tuska tulee siitä, että elämä taistelee hänessä, parantaa hänet vähän joka päivä tuosta kuoleman taudista, johon hän oli vähällä sortua. Heti kun terve luonto voittaa salaperäisen, hirveän järjettömyyden, palaa hän luoksenne lastenne kanssa... Olkaa siis rohkea, ystäväni! Kun olette antaneet Simon raukan takaisin omaisilleen, olisi hyvin kovaa ellei totuuden ja oikeuden voitto tuottaisi onnea teidänkin kotiinne.

He puristivat veljellisesti toistensa käsiä ja Markus palasi Mailleboisiin hiukan rohkeampana ja heti seuraavana päivänä joutui hän keskelle taistelua.

Etenkin Mailleboisissa raivosi klerikaalisten intohimojen myrsky kirkon ponnistaessa viimeisiä voimiaan pelastaakseen ja kohottaakseen kunniaan hengellisen opetuksen. Veli Gorgiaan paolla oli ollut turmiollinen vaikutus ja Simonin jutun suuret päivät alkoivat uudelleen. Ei ollut ainoatakaan taloa missä ei olisi kiistelty hirveän veljen mahdollisesta syyllisyydestä, jonka veljen haamu muuttui suunnattoman suureksi.

Veli Gorgias oli kadotessaan tavallisella hävyttömyydellään kirjoittanut "Petit Beaumontaisille" kirjeen, jossa hän selitti, että koska hänen esimiehensä raukkamaisesti olivat jättäneet hänet vihollistensa valtaan, piti hän viisaimpana matkustaa turvalliseen paikkaan, voidakseen vapaasti puolustautua oman mielensä mukaan. Mutta kirjeen suuri merkitys oli siinä, että hän siinä antoi uuden selityksen kuuluisan kirjoituskaavan löytymisestä Zéphirinin luota. Hän oli varmaankin aina pitänyt järjettömänä tuota monimutkaista juttua väärennyksestä, jonka hänen esimiehensä olivat keksineet, sillä he eivät tahtoneet tunnustaa edes sitä, että kaava saattoi olla kotoisin veljien koulusta. Hänen mielestään oli typerää kieltää tätä samoin kuin nimimerkin oikeaperäisyyttä. Kaikki maailman

asiantuntijat voivat sanoa nimimerkin olevan Simonin käsialaa, rehelliset ihmiset huomaisivat siinä kaikesta huolimatta hänen, Gorgiaan käsialan. Mutta kun hänen esimiehensä välttämättömästi tahtoivat, uhaten jättää hänet oman onnensa nojaan ellei hän hyväksyisi heidän selitystään, oli hän taipunut ja luopunut omastaan. Mutta nyt hän taas pysyi omassa selityksessään, pitäen toista naurettavana ja mahdottomana, kun isä Philibinin luota oli löydetty leimalla varustettu kulma. Nyt oli todella liian typerää väittää, niinkuin kirkolliset tahtoivat, että Simon oli hankkinut itselleen sinetin tai teettänyt itselleen sellaisen kukistaakseen kilpailevan veljienkoulun. Tuntiessaan että esimiehet hylkäsivät hänet, pitäen häntä liian paljastettuna, vapautui hän heistä ja koetti pitää heitä valtassaan tunnustamalla osan totuudesta. Hänen uusi selityksensä, joka nykyään hämmästytti "Petit Beaumontaisien" herkkäuskoisia lukijoita, sisälsi siis, että kirjoituskaava tosin oli kotoisin veljien koulusta ja että siinä oli hänen nimimerkinsä, mutta Zéphirin varmaankin oli tuonut sen kotiinsa samoin kuin Victor Milhomme oli tehnyt, kiellosta huolimatta, ja että Simon oli löytänyt sen murhayönä pöydältä uhrin huoneessa.

Pari viikkoa myöhemmin julkaisi lehti uuden kirjeen veli Gorgiaalta. Hänen kerrottiin paenneen Italiaan. Mutta hän ei ilmoittanut kellekään oikeaa osoitettaan ja lupasi tulla todistamaan uudessa oikeusjutussa, jos nimenomaan sitouduttiin antamaan hänen olla vapaudessa. Hän kutsui yhä Simonia saastaiseksi juutalaiseksi, sanoi voivansa tuoda esille selvän todistuksen hänen syyllisyydestään, jonka hän antaisi ainoastaan assisioikeuden edessä. Tämä ei estänyt häntä puhumasta esimiehistään etenkin isä Crabotista uhkaavin ja häväisevin sanoin, ennen tunnustetun, mutta nyt kielletyn ja hyljätyn kanssarikollisen katkeralla suuttumuksella. Eikö heidän juttunsa väärästä sinetistä ollut järjetön? Mikä kurja valhe, kun niin helposti voi tunnustaa totuuden! He olivat typeriä ja raukkamaisia, sillä eivätkö he olleet osoittaneet suurinta raukkamaisuutta hyljätessään hänet, Jumalan uskollisen palvelijan, uhrattuaan ensin sankarillisen isä Philibinin ja onnettoman isä Fulgentiuksen. Säälivän halveksivasti hän puhui viimemainitusta, puolihöperöstä, turhamaisesta miesraukasta, joka raivattiin pois tieltä lähettämällä hänet muka sairauden tähden johonkin kauvas, sitten kun hänen ensin oli annettu mielin määrin paljastaa itsensä. Isä Philibiniä taas ylisti hän taivaaseen saakka, kutsui häntä ystäväkseen ja uskonsankariksi, joka ehdottomasti totteli esimiehiään, jota nämä käyttivät pahimpiin tarkoituksiin ja joka muserrettiin sitten kun heille oli edullisinta että hän pysyi ääneti. Hän kuvaili häntä kärsivänä sankarina, uskon marttyyrinä Apenniinien luostarissa, niin kuin kiivaat antisimonistit olivat esittäneet häntä pienissä kuvissa sädekehällä ja marttyyrikruunulla varustettuna. Ja siitä lähti hän kirkastamaan itseään tavattomalla voimalla ja julkealla hävyttömyydellä. Hän oli siinä todella mainio, siinä ilmeni sellainen sekoitus vilpittömyyttä ja valhetta, pontevuutta ja viekkautta että kunnoton lurjus hänessä aivan varmaan olisi voinut muuttua suureksi mieheksi jos kohtalo olisi tahtonut. Hän oli, niinkuin hänen esimiehensä vielä suvaitsivat tunnustaa, mallimunkki, hänen uskonsa oli ihailtava, täydellinen, hän antoi kirkolle taivaan ja maan kuninkuuden ja piti itseään sotilaana, joka sai tehdä mitä tahansa puolustaessaan sitä. Ensiksikin oli Jumala, sitten olivat hänen esimiehensä ja hän; ja kun hän oli tehnyt tiliä töistään esimiehilleen ja Jumalalle, täytyi muun maailman tyytyä siihen. Esimiehetkään eivät merkinneet mitään, jos hän piti heitä arvottomina. Silloin oli hän yksin Jumalan edessä, ei ollut enään muuta kuin hän ja Jumala. Niinä päivinä, joina hän oli tunnustanut syntinsä ja saanut ne Jumalalta anteeksi olikin hän puhdas, hänen ei tarvinnut kellekään tehdä tiliä töistään, oli inhimillisten lakien yläpuolella. Eikö se ollut oikea katoollinen totuus että kirkonpalvelijat riippuvat ainoastaan taivaallisesta vallasta? ja eikö kaikki isä Crabotin maallinen raukkamaisuus ilmennyt siinä, että hän pelkäsi inhimillistä oikeutta ja joukkojen typerää mielipidettä?

Toisessa kirjeessään veli Gorgias lisäksi tunnusti täydellä hävyttömyydellään, että hänkin voi tehdä syntiä. Hän löi ankarasti rintaansa, hän huusi olevansa ainoastaan saastainen sika ja hän heittäytyi nöyrästi tomuun Jumalansa jalkojen juuressa. Maksettuaan syntivelkansa alkoi hän taas yhtä tyynesti ja hartaasti palvella kirkkoa, kunnes lihan heikkous syöksi hänet uuteen saastaisuuteen ja teki uuden synninpäästön välttämättömäksi. Mutta vilpittömänä katolilaisena hän uskalsi tunnustaa ja jaksoi kärsiä rangaistuksensa, jotavastoin korkeat papiston jäsenet, veljeskuntien esimiehet, joita hän niin katkerasti soimasi, olivat valehtelijoita ja raukkoja, vapisivat syntiensä tähden, salasivat ne halpoina tekopyhinä ja heittivät ne toisten syyksi, peläten seurauksia ja ihmisten arvosteluja. Ensin ei hän näissä kiivaissa syytöksissä ollut näyttänyt muuta kuin vihansa siitä että hänet niin kurjasti oli hyljätty, oltuaan vain kuuliainen ase ja oli yhdistänyt omaansa isä Philibinin ja veli Fulgentiuksen kohtalot, kutsuen heitä ja itseään hirveimmän kiittämättömyyden uhreiksi. Mutta viime aikoina oli näihin syytöksiin sekaantunut salaperäisiä uhkauksia. Jos hän hyvänä kristittyinä oli maksanut velkansa, oli vielä toisia, joiden täytyi ansaita syntinsä anteeksi julkisella rangaistuksella. Miksi he eivät maksaneet? He saisivat kyllä kerran maksaa jos he suuttuttaisivat pitkämielisen Jumalan, niin että hän nostaisi esiin kostajan, joka huutaisi julki heidän tunnustamattomat ja rankaisemattomat riköksensä. Hän viittaili silmännähtävästi isä Crabotiin, hän tahtoi puhua salaperäisestä jutusta, josta ennen oli liikkunut useita epäselviä huhuja: kreivitär Quèdevillen äärettömän omaisuuden anastamisesta, tuosta mahtavasta Valmarien alueesta, minne myöhemmin oli perustettu jesuiittakollegio. Muistettiin muutamia yksityisseikkoja: vaaleaverinen, vielä kuudenkymmenen ikäisenä komea kreivitär, joka kauvan aikaa oli ollut kuuluisa kevytmielisestä elämästään ja sitten yhtäkkiä muuttunut ankaran uskonnolliseksi: hänen luokseen oli

isä Philibin tullut aivan nuorena kasvattajaksi hänen pojanpojalleen, yhdeksän vuotiaalle Gastonille, viimeiselle Quèdevillelle, jonka vanhemmat olivat saaneet tapaturmaisen kuoleman: sitten oli isä Crabot, jonka surullisesti päättynyt rakkaus juuri äskettäin oli tehnyt uskonnolliseksi, saapunut linnan ja hänestä oli vähitellen tullut kauniin kreivittären rippi-isä, ystävä ja muutamien luulon mukaan rakastaja; vihdoinkin seurasi pienen Gastonin tapaturmainen kuolema, hän oli hukkunut ollessaan kävelemässä kasvattajansa kanssa ja tämän kuoleman jälkeen oli kreivitär voinut testamentata alueen ja omaisuuden isä Crabotille mitättömän klerikaalisen pankkiirin kautta, joka oli määrätty ainoaksi perijäksi ja jonka toimeksi oli annettu linnan ja puiston muuttaminen ylemmäksi kirkolliseksi kasvatustalokseksi. Muistettiin myöskin että pienen Gastonin leikkitoiverina oli ollut entisen salametsästäjän, sittemmin metsänvahdin poika Georges Plumet, jota Valmarien jesuiitat myöhemmin olivat suosineet ja auttaneet ja joka ei ollut kukaan muu kuin itse veli Gorgias. Viimemainitun ankarat sanat ja uhkaava käytös herättivätkin ihmisten mielissä kaikki nämä muistot menneisyydestä, antamalla uutta vahvistusta vanhalle epäluulolle että halvalla metsänvartian pojalla ja mahtavilla kirkonmiehillä, maanvaltiailla, saattoi olla yhteinen rikos salattavanaan. Eikö tämä olisi selittänyt sitä että he niin kauvan aikaa olivat suosineet häntä ja vihdoinkin puoltaneet ja suojelleet häntä tässä pelättävässä vaarassa? He tahtoivat tietysti ensi siassa pelastaa kirkon; mutta he olivat sitten tehneet kaikki puhdistukseen hirveän munkin; ja syynä siihen että he vihdoinkin olivat uhranneet hänet oli, että heistä näytti mahdottomalta puolustaa häntä kauvempaa. Ehkä tahtoi veli Gorgias vain peloittaa heitä saadakseen heiltä kaiken hyödyn mikä vielä oli mahdollista. Ja he pelkäsivät häntä, se oli varma, sillä kuka hyvänsä saattoi nähdä että he olivat kauhuissaan tuon hirveän lörpöttelijän kirjeistä ja kirjoituksista, lörpöttelijän joka aina oli valmis lyömään rintaansa ja huutamaan julki omansa ja muiden synnit. Ja vaikka he näennäisesti jättivät hänet oman onnensa nojaan, saattoi arvata että he yhä mahtavasti suojelivat häntä, samoin olisi muutamia viikkoja kestävästä vaitiolosta aivan varmaan voinut päätellä että hänelle lähetettiin hyviä sanoja ja rahaa.

Mutta minkä sekasorron veli Gorgiaan tunnustukset ja uhkaukset salvatkaan aikaan kirkollisessa puolueessa! Se oli temppelein häväistys, tabernaakelin salaisuudet oli annettu alttiiksi uskottomien epäterveelliselle uteliaisuudelle. Monet pysyivät kuitenkin uskollisina hänelle, innostuivat hänen katolisesta suvaitsemattomuudestaan, joka luotti yksin Jumalaan, tahtomatta tunnustaa ainoatakaan inhimillisen yhteiskunnan oikeuksista. Miksi ei sitä paitsi olisi hyväksytty hänen selitystään, jonka mukaan hän todella oli leimannut kirjoituskaavan, Zéphirin vienyt sen koulusta ja Simon käyttänyt sitä pirullisessa tarkoituksessa? Se ei ollut niin järjetön kuin ensimmäinen, se selitti isä Philibininkin käytöksen, kun hän hätääntyneenä repi leimalla varustetun kulman sokeasta rakkaudesta pyhään kirkkoon. Suurin osa tosin, isä Crabotin uskotut, ja melkein kaikki papit ja munkit pysyivät itsepäisesti kiinni ensimmäisessä selityksessä, jota vielä oli korjattu siten, että Simonin sanottiin merkinneen kaavan väärällä nimimerkillä ja leimanneen sen väärällä sinetillä. Se oli mieletöntä ja "Petit Beaumontaisin" lukijat kiihtyivät siitä yhä enemmän, ikäänkuin ihastuksissaan uudesta keksinnöstä, joka teki jutun vielä epätodenmukaisemmaksi. Joka aamu vakuutti lehti horjumattomalla varmuudella, että oli löydetty selviä todistuksia sinetin valmistamisesta ja että kukaan ei enään voinut epäilläkään Simonin uudestaan tuomitsemista. Tunnussana oli annettu, kaikki oikein ajattelevat ihmiset olivat uskovinaan että veljienkoulu varmasti pääsisi voitolle, sitten kun onnettoman veli Gorgiaan jumalattomat vastustajat olisivat kukistetut. Koulu olikin suuresti menestyksen tarpeessa, sillä se oli taas kadottanut kaksi oppilasta salaisen epäluottamuksen tähden, joka puolinaisten tunnustusten ja harmillisten löytöjen vuoksi oli kohdannut sitä. Simonin lopullinen kukistus yksin voi kohottaa sen entiseen loistonsa, hävittämällä toisen kerran maallikkokoulun. Ja oli päivän selvää että veli Fulgentiuksen seuraajan tehtävänä oli pysyä varjossa, kärsivällisesti odottaa siihen saakka, jota vastoin kapusiinien johtaja, isä Theodosius häviössäkään taitavasti käytti hyväkseen asemaa, kehoittaen uskovaisia säännöllisesti uhraamaan Pyhälle Antonius Padualaiselle kaksi markkaa kuukaudessa, jotta hän tukisi veljienkoulua Mailleboisissa.

Huomattavin tapaus oli että Saint-Martinin kirkkoherra, apotti Quandieu eräänä päivänä jälleen osoitti suruaan ja suuttumustaan saarnatuolissaan. Kauvan aikaa oli häntä pidetty salaisena simonistina ja silloin sanottiin että piispa, hänen ylhäisyytensä Bergerot, oli hänen takanaan, samoin kuin isä Crabot oli kapusiinien ja kristillisten koulujen veljesten takana. Siinä olivat vastakkain papit ja munkit, nuo kaksi joukkoa, jotka lakkaamatta uhkasivat joutua käsikähmään, koska pappi ei voinut sallia munkin sortavan häntä, kääntävän omaksi edukseen jumalan palveluksen ja tulot; ja tällä kertaa niinkuin ainakin oli pappi oikeassa, omistaen oikeamman ja inhimillisemmän käsityksen Kristuksen uskonnosta. Sitten muistettiin että apotti Quandieun, — totellen hänen ylhäisyyttään Bergerotia, joka oli ollut pakoitettu antamaan myöten yleiselle taikauskolle, peläten muuten menettävänsä hiippakuntansa, — oli täytynyt alistua, pyytää julkisesti anteeksi olemalla läsnä jumalattomassa juhlallisuudessa kapusiinien kappelissa. Senjälkeen oli hän vetäytynyt syrjään, antautunut ainoastaan toimensa täyttämiseen kastaen, ripittäen, vihkien ja haudaten seurakuntalaisiaan huolellisena virkamiehenä, joka ei kellekään näyttänyt sydämensä katkeruutta ja epätoivoa. Mutta kun isä Philibin todistettiin syypääksi valheeseen ja väärennykseen, kun veli Fulgentius, tehtyään tyhmyyksiä hävisi ja veli Gorgias melkein tunnusti tekonsa ja pakeni, oli Mailleboisin kirkkoherra jälleen tullut vakuutetuksi Simonin viattomuudesta.

Vielä olisi hän ehkä pysynyt vaiti kuuliaisuudesta esimiehään kohtaan, ellei Jonvillen kirkkoherra, hirveä apotti Cognasse, olisi eräässä saarnassaan selvästi viitannut häneen, pappiin, joka oli hyljännyt uskonsa ja joka petti Jumalansa ja isänmaansa. Silloin syttyi uudelleen hänen uskonnollinen intonsa, hän ei voinut kauempaa salata suruaan nähdessään temppelein kauppiaiden hallussa, joiksi hän heitä kutsui, toistamiseen pettävän ja ristiinnaulitsevan Jesuksen, totuuden ja oikeuden Jesuksen. Seuraavana sunnuntaina hän puhui saarnassaan turmiollisista henkilöistä, jotka olivat saattamaisillaan kirkon perikatoon, kun tekivät itsensä syytäviksi rikoksellisuuteen inhoittavimpien pahantekijöiden kanssa. Voi helposti kuvaila mielessään häväistystä ja hurjaa hämmennystä kirkollisessa maailmassa, joka jo oli niin levoton Simonin jutun tähden. Ja pahinta oli, että hänen ylhäisyytensä Bergerotin sanottiin taas olevan apotti Quandieun takana ja varmasti päättäneen että ei tällä kertaa sallisi raivostuneen uskonkiihkon saattaa uskontoa vaaraan.

Näiden irtipäässeiden intohimojen raivotessa alkoi siis vihdoinkin uusi oikeusjuttu Rozanin assisioikeudessa. Simon oli tuotu Ranskaan, vaikkei hän vielä ollut parantunut vaarallisesta kuumetaudista, joka oli viivyttänyt hänen tuloaan lähes vuoden. Matkalla meren ylikin oli epäilty saataisiinko hänet elävänä perille. Epäjärjestyksen, väkivaltaisuuksien ja häväistysten pelosta oli täytynyt salata hänen maalle nousupaikkansa ja tuoda hänet Rozaniin yöllä, pitkin kiertoteitä, joita ei kukaan tuntenut. Ja tällä hetkellä oli hän oikeuspalatsin lähellä sijaitsevassa vankilassa, joten hänen tarvitsi kulkea ainoastaan kadun yli mennäkseen tuomariensa eteen ja häntä vartioitiin huolellisesti kuin vaarallista ja huomattavaa henkilöä, josta koko kansan kohtalo riippui.

Hänen vaimonsa Rachel sai ensiksi tavata häntä, syvästi liikutettuna jälleennäkemisestä niin monen hirveän vuoden jälkeen. Hän ei ollut ottanut mukaansa lapsiaan Josefia ja Sarahia, jotka olivat jääneet Mailleboisiin Lehmannien luo. Oi, kuinka he syleilivät toisiaan! Ja Rachel läksi pois kyöneleitä vuodattaen, sillä hänen miehensä oli niin laihtunut ja heikontunut ja hänen hiuksensa olivat tulleet valkeiksi. Hän oli tuntunut kummalliselta, ei ollut vielä tiennyt mitään, sillä ylioikeus oli vaan lyhyesti, mainitsematta yksityisseikkoja, ilmoittanut hänelle, että oikeusjuttu pian otettaisiin tarkastettavaksi. Vihdoinkin päätetty tarkastus ei ollut kummastuttanut häntä, hän oli alusta alkaen ollut varma siitä että se kerran tapahtuisi ja oli pysynyt pystyssä, julmista kidutuksista huolimatta, voittaen kuoleman viattomuutensa voimalla. Hän tahtoi elää ja hän eli, nähdäkseen lapsensa ja antaakseen heille tahrattoman nimen. Mutta mikä hirveä tuska häntä olikaan ahdistanut, kun hän lakkaamatta mietiskeli tuomionsa peljättävää salaisuutta, voimatta löytää selitystä siihen! Eikä hän vielääkään tiennyt mitään varmasti, hänen veljensä David ja asianajaja Delbos, jotka olivat rientäneet hänen luokseen, selittivät hänelle vihdoinkin asian tilan, kertoivat mikä hirveä taistelu vuosimääriä oli hänen asiansa tähden raivonnut noiden kahden leppymättömän vihollisen välillä, auktoriteettiuskoisten, jotka puolustivat menneisyyden mädännyttä rakennusta ja tulevaisuutta kohden kulkevien vapaan ajatuksen miesten. Silloin vasta hän ymmärsi ja hän piti omia kärsimyksiään vain mitättömänä sattumana, jonka ainoa merkitys oli siinä, että ne olivat saaneet aikaan oikeuden heräämisen, mikä hyödytti koko ihmiskuntaa. Muuten hän ei mielellään puhunut kärsimyksistään, hän oli kärsinyt vähemmin toveriensa, varkaiden ja murhamiesten, kuin vartijoittensa, julmien raakalaisten tähden, jotka oli jätetty omaan valtaansa ja pirulliseksi nautinnokseen kiduttivat ja tappoivat rankaisematta. Ellei hänellä olisi ollut hänen rodulleen ja kylmälle johdonmukaiselle luonteelleen ominaista vastustusvoimaa olisi hän jo satoja kertoja antanut tappaa itsensä revolverilla. Hän puhui näistä asioista aivan rauhallisena ja osoitti lapsellista hämmästyystä kuullessaan kummallisista selkkauksista tuossa hirveässä näytelmässä, jonka uhri hän oli.

Markus, joka oli tarjoutunut todistajaksi, sai luvan koulusta ja matkusti Rozaniin muutamia päiviä ennen oikeusjutun alkua. Hän tapasi siellä jo Davidin ja Delbosin täydessä ja ankarassa taistelussa. Tavallisesti niin rauhallisen ja rohkean Davidin hermostuminen ja huolestuneet kasvot hämmästyttivät häntä. Delbos näytti myöskin mieltävältä, tavallisesta iloisesta rohkeudestaan huolimatta. Asia olikin hänelle sangen tärkeä, siinä oli vaarassa koko hänen uransa asianajajana, hänen kasvava kansansuosionsa sosialistisena ehdokkaana tulevissa vaaleissa. Jos hän voittaisi jutun, kukistaisi hän aivan varmaan Lemarroisin Beaumontissa. Mutta joka hetki ilmaantui kaikenlaisia huolestuttavia enteitä, niin että Markuskin ennen pitkää tuli levottomaksi tässä uudessa ympäristössä, johon hän niin toivorikkaana oli astunut. Muualla, vieläpä Mailleboisissakin pitivät kaikki ihmiset, joilla oli vähänkään tervettä järkeä, Simonin viattomaksi julistamista varmana. Omassa piirissään eivät isä Crabotin käskyläiset salanneet toisiltaan kuinka vaarallisena he pitivät asemaa. Parhaat uutiset tulivat Pariisista, ministerit sanoivat olevansa varmat asian oikeudenmukaisesta ratkaisusta, heidän asiamiestensä kertomukset tuomioistuimesta ja jurysta olivat herättäneet heissä vahvan luottamuksen. Mutta Rozanissa oli mieliala aivan toinen. Valheen ja petoksen henki täytti ilman ja tunkeutui ihmisten sydämiin. Rozan, entinen maakunnan pääkaupunki, joka oli kadottanut suurimman osan entisestä merkityksestään, oli säilyttänyt kuningasmielisen ja katolisen uskonsa ja menneisyyteen kuuluvan uskonkiihkon, joka muualla jo oli haihtunut. Se olikin kirkollisille erinomainen alue ja he koettivat siellä saavuttaa ratkaisevan voiton, joka oli heille välttämätön, jos tahtoivat säilyttää opetusvoimansa, tuon voiman, joka teki heidät tulevaisuuden herroiksi. Jos Simon julistettaisiin viattomaksi, silloin olisi maallikkokoulu voittanut, vapaa ajatus saisi valtaansa lapsen, vapauttaisi sen erehdyksestä, sonnustaisi

sen totuudella, tekisi siitä tulevaisen, veljellisyden ja rauhankaupungin kansalaisen. Jos Simon tuomittaisiin uudelleen, silloin olisi veljienkoulu pelastettu, se saisi jatkaa sortoan, saisi lapsen kautta vielä yhden tai pari vuosisataa levittää taikauskoista tietämättömyyttä ja halpamaista orjuutta vanhan katolisen ja monarkillisen yhteiskuntarakennuksen turvissa. Markus ei ollut koskaan selvemmin tuntenut kuinka tärkeätä Roomalle oli voittaa tässä taistelussa, hän ei ollut koskaan näin selvästi huomannut että se oli pienienkin yksityisseikkojen toimeenpanijana loppumattomassa ja hirveässä jutussa, tuo paavillinen Rooma, joka itsepäisesti riippui kiinni unelmassaan maailman vallasta ja jonka hän joka askeleella huomasi Rozanissa kuiskaavana, toimivana, valloittavana.

Delbos ja David kehoittivat häntä suureen varovaisuuteen. Poliisit vartioivat heitä itseään, peläten jotain salavehkeitä; ja seuraavana päivänä huomasi Markuskin ympärillään salaperäisiä haamuja, Eikö hän ollut Simonin seuraaja, maallikko-opettaja, kirkon ilmeinen vihollinen, joka sen oli raivattava pois tieltään jos se tahtoi voittaa? Tuo äänetön viha, jonka hän tunsu ympäröivän itseään, nuo uhkaukset salakavalasta hyökkäyksestä selittivät hänelle mistä tulivat hänen vastustajansa, sokean raivon täyttämät miehet, jotka halki vuosisatojen ovat polttaneet ja murhanneet, mielettömyydessään tahtoen pysäyttää ihmiskunnan edistyksen. Silloin käsitti hän kauhun, joka painoi kaupunkia, talojen synkän muodon, joiden akkunanluukut olivat suljetut kuin ruton raivotessa; Rozan oli ainakin hiljainen, mutta nyt se näytti vielä tyhjemmältä. Auringonpaahteissa kaduilla kulkivat ihmiset kiirein askelin, katseet levottomina, kauppiat tarkastelivat akkunoistaan katua ikäänkuin peläten verilöylyä. Etenkin juryn valitseminen oli kauhistuttanut vapisevia asukkaita. Valamiesten nimiä mainittiin surumielisesti päätä puistaen ja suurena onnettomuutena pidettiin jos joku heistä kuului perheeseen. Melkein kaikki koroillaaneläjät, tehtailijat, kauppiat tässä klerikaalisessa kaupungissa harjoittivat uskonnollisia menoja, julkisesti tunnustettua uskonnon puutetta pidettiin häpeällisenä tahrana ja oli suureksi haitaksi menestykselle. Voi helposti kuvaila mielessään kuinka kiihkeästi äidit ja puoliset koettivat vaikuttaa valamiehiin lukemattomien kirkkoherrojen, apottien ja munkkien johtamina, jotka täyttivät kaupungin kuusi seurakuntaa ja kolmekymmentä luostaria aina soivine kelloineen. Beaumontissa oli kirkon vielä täytynyt noudattaa jonkunlaista varovaisuutta salaisessa työssään, sillä siellä oli entinen voltairelainen porvaristo ja vallankumouksellisia esikaupunkeja. Mutta mitä olisi häikäilty Rozanissa, vanhassa unisessa kaupungissa, joka ammoisista ajoista oli ollut uskonnollinen? Työmiesten vaimot kävivät messussa, porvarinaiset kuuluivat kaikki hengellisiin seuroihin ja nyt syntyi siis oikea pyhä ristiretki eikä kukaan kieltäytynyt taistelusta saatanaa vastaan. Viikkoa ennen oikeusjutun alkua muuttui koko kaupunki sotakentäksi, jokaisessa talossa ryhdyttiin taisteluun hyvän asian puolesta, onnettomat valamiehet sulkeutuivat huoneisiinsa uskaltamatta lähteä ulos, sillä kaduillakin tuntemattomat pysäyttivät heitä, kauhistuttivat heitä katseillaan ja huusivat ohi kulkiessaan ankaria sanoja, uhaten kostaa heille, elleivät he täyttäisi hyvän katolilaisen velvollisuutta tuomitsemalla juutalaisen uudesta.

Markus tuli vielä levottomammaksi saadessaan tietoja neuvos Guybaraudista, jonka tuli johtaa juttua assisioikeudessa, ja valtionprokuraattori Pacartista, jonka tuli esiintyä syyttäjänä. Edellinen oli entinen Valmarien jesuiittain oppilas ja sai heitä kiittää nopeasta ylenemisestään. Hän oli nainut sangen rikkaan kyttyräselkäisen, jonka myöskin jesuiitat olivat hankkineet hänelle. Jälkimmäinen, entinen kansan yllyttäjä, joka oli sekaantunut johonkin häpeälliseen pelijuttuun, oli sittemmin muuttunut kiivaimmaksi juutalaisvihaajaksi ja yhdistynyt kirkkoon, toivoen sen avulla saavansa jonkun viran Pariisissa. Markus epäili etenkin viimeainittua, nähdessään antisimonistien olevan pelkäävinään hänen käytöstään oikeusjutussa, ikäänkuin he olisivat olleet levottomia hänen vallankumouksellisen menneisyytensä tähden. Samalla kun he eivät voineet kyllin ylistää Guybaraudin ylevää velvollisuudentuntoa ja jaloa luonnetta, puhuivat he Pacartista hiukan epäilevästi, pitäen hänen juutalaisvihaansa riittämättömänä. Näin tahtoivat he epäilemättä valmistaa hänelle sankarillisen osan rehellisenä miehenä, joka totuuden läpikukemana pyytäisi Simonin tuomitsemista. He kulkivat siis kaikkialla Rozanissa levottoman näköisinä ja kertoivat kaikille ettei Pacart ollut heidän puolellaan. Tästä heräsi Markuksen epäluulo, sillä hän tiesi varmoista lähteistä että kysymyksessä oleva henkilö oli lahjottavissa ja että hän oli valmis pahimpiin tekoihin kun vaan pääsisi johonkin korkeaan virkaan missä voisi puhdistaa kunniansa. Rozanissa näytti koko kiihkeä ja ratkaiseva taistelu toista oikeusjuttua varten tapahtuvan maan alla. Siellä ei olisi, niin kuin Beaumontissa ensimmäisen jutun aikana tavannut kauniin rouva Lemarroisin salonkia, jossa rakastettava edusmies Marcilly, varovainen prefekti Hennebise, kunnianhimoinen kenraali Jarousse, yliopiston opettajat, virkamiehet ja oikeuston jäsenet tapasivat toisensa ja kevyesti ajoivat asiaa naisten hymyilyjen lomassa. Samoin ei enään ollut kysymystä vapaamielisestä kirkonmiehestä, sellaisesta kuin hänen ylhäisyytensä Bergerot, joka piti aisoissa hengellistä puoluetta, peläten kirkon hukkuvan nousevaan halpamaisten taikauskojen tulvaan. Taistelu raivosi tällä kertaa hirveässä pimeydessä, jossa suuret yhteiskunnalliset rikokset lymyilevät; ja se jatkui murhaavana kuolleen kaupungin synkässä rauhassa eikä pinnalla näkynyt muuta kuin epäselvä kuohuminen, tuo kauhu, joka liikkui ilmassa ikäänkuin kaupunki olisi ollut ruton saastuttama. Markuksen ahdistus syntyi juuri siitä, ettei hän nähnyt simonistien ja antisimonistien meluavia yhteentörmäyksiä, vaan huomasi ainoastaan salakavalaita valmistuksia pimeään tekoon, jonka täyttäjiksi Guybaraud ja Pacart tuntuivat hänestä vartavasten valituilta.

David ja Delbos tapasivat toisensa joka ilta Markuksen luona tämän vuokraamassa suuressa huoneessa yksinäisen kadun varrella, ja kaikkiin luokkiin kuuluvia innokkaita ystäviä ympäröi heitä. Se oli pieni pyhä joukko, jokainen jakoi siellä uutisiaan, aatteitaan ja rohkeuttaan. Ei tahdottu antautua epätoivon valtaan ja erotessa oltiin taas iloisia ja rohkaistuja, valmiita uusiin taisteluihin. Markus ja kaikki muutkin tiesivät että viholliset pitivät salaisia kokouksiaan erään läheisen kadun varrella presidentti Gragnonin langon luona. Gragnon, jonka syyttäjä oli kutsunut todistajaksi, asui siellä ja otti siellä vastaan kaupungin taistelevat antisimonistit. Heti kun pimeä tuli, nähtiin pappien ja munkkien pitkässä jonossa varovaisesti pujahtavan sinne. Isä Crabotin sanottiin käyneen siellä kahtena yönä ja sitten taas palanneen Valmariehen, jossa hän harjoitti katumustöitä, osoittaen suurinta nöyryyttä. Epäiltäviä henkilöitä kuljeskeli tuossa autiossa kaupunginosassa, kadut eivät olleet varmat. Kun David ja Delbos yöllä läksivät Markuksen luota, saattoivatkin ystävät heitä joukossa heidän asunnilleen saakka. Eräänä iltana kuului pyssyn laukaus, eivätkä poliisit voineet saada ketään kiinni. Mutta klerikaaliset käyttivät vieläkin useammin aseenaan myrkyllistä panettelua, henkistä murhaa. Tällä kertaa joutui Delbos sen uhriksi samana päivänä, jolloin oikeusjutun tuli alkaa. "Petit Beaumontais" lehti, joka saapui kysymyksessä olevana aamuna, sisälsi inhoittavan ilmiannon, häpeällisesti väännetyn jutun asianajajan isästä erään tapahtuman johdosta, josta jo oli kulunut puoli vuosisataa. Delbosin isää, joka oli ollut kultaseppä ja asunut lähellä Beaumontin piispan asuntoa, syytettiin siinä korjattavaksi annettujen pyhien astioiden varastamisesta. Asian oikea laita oli, että kultaseppä itseltään oli eräs vaimo varastanut astiat ja kun hän ei tahtonut antaa ilmi vaimoa oli hänen täytynyt korvata kadonneet tavarat; asiaa ei ollut tarkemmin tutkittu ja se oli jäänyt hämäräksi. Kun luki tuon inhoittavan lehden saattoi ymmärtää kuinka syvälle jotkut ihmiset voivat vaipua vihassa ja halpamaisuudessa. Isälle sattunut ikävä onnettomuus, joka aikoja sitten oli unohtunut, haudattu, heitettiin pojalle vasten silmiä kaunistettuna valheellisilla yksityisseikoilla ja inhoittavilla mielikuvituksilla ja kaikki tämä saastaisuutta ja häväistyksiä uhkuvalla kielellä. Haudan häväisijä oli varmaankin saanut julaistut asiakirjat itse isä Crabotilta, jolle epäilemättä joku papillinen arkistonhoitaja oli ne antanut. Tällä odottamattomalla iskulla toivoivat he kohtaavansa Delbosin sydämen, murhaavansa hänet henkisesti, saattavansa hänet asianajajana epäluottamukseen ja musertavansa hänet siihen määrin ett'ei hänellä Simonia puolustaessaan olisi tarpeellista voimaa puhuakseen eikä saadakseen äänensä kuuluvaksi.

Oikeusjuttu alkoi eräänä maanantaina, kuumana heinäkuun päivänä. Syytetyn puolesta oli paitsi Gragnonia, jota tahdottiin kuulustella yhdessä Jacquinin, entisen juryn puheenjohtajan kanssa, kutsuttu useita todistajia. Luettelossa oli Mignot, neiti Rouzaire, tutkintotuomari Daix, Mauraisin, Salvan, Sébastien ja Victor Milhomme, Polydor Souquet sekä Bongardien, Doloirien ja Savinien lapset. Isä Crabot, isä Philibin, veli Fulgentius ja veli Gorgias olivat myös kutsutut, mutta tiedettiin että kolme viimeksimainittua eivät saapuisi. Valtion prokuraattori Pacart oli puolestaan tyytynyt kutsumaan ainoastaan ne todistajat, jotka syyttäjä ensimmäisessäkin oikeusjutussa oli kutsunut. Rozanin kadut alkoivat vihdoinkin vilkastua tästä todistajien, sanomalehtimiesten ja uteliaiden tulvasta, johon joka junassa saapui lisää. Oikeuspalatsin ympärillä tunkeili joukkoa jo kuudesta aamulla kiihkeästi haluten nähdä Simonia. Mutta suuri määrä sotamiehiä oli käsketty liikkeelle ja ne tyhjensivät kadun. Simon kulki kahden tiheän sotilasrivin välitse, niin että ei kukaan voinut erottaa hänen piirteitään. Kello oli kahdeksan. Tämä varhainen hetki oli valittu koska tahdottiin välttää suurta kuumuutta, raskaita ja tukahuttavia istuntoja.

Täällä ei ollut enään Beaumontin assisioikeuden aivan uutta istuntosalia, jonka kullatut koristeet kiilsivät korkeiden akkunoiden räikeässä valossa. Rozanin assisioikeus oli sijoitettu vanhaan feodaalilinnaan ja istuntosali oli pieni, pitkä ja matala huone, jonka seiniä pitkin kulki tammipaneeli ja johon syvistä akkunoista tuli vain niukasti valoa. Se muistutti tuollaista mustaa kappelia, jossa inkvisitionioikeus julisti päätöksensä. Ainoastaan muutamia naisia oli päässyt sisään ja kaikilla oli sitäpaitsi tummat puvut. Todistajat olivat anastaneet suurimman osan penkeistä, seisovalle yleisölle varattua pientä tilaa oli täytynyt vieläkin supistaa. Kuulijakunta, joka seitsemästä oli odottanut tässä synkässä ja painostavassa huoneessa, oli verrattain hiljaa, kaikkia värisytti salainen levottomuus, silmät paloivat ja liikkeet olivat hillityt. Näytti siltä kuin intohimot olisivat hautautuneet, kaiken tuli tapahtua salassa, kaukana päivän valosta, herättämällä niin vähän melua kuin mahdollista.

Heti kun Markus oli istunut penkilleen Davidin viereen, joka oli tullut sisään todistajien kanssa, valtasi hänet ahdistus, hän pelkäsi tukehtuvansa, ikäänkuin seinät olisivat uhanneet kukistua hänen päällensä. Hän oli nähnyt että kaikkien katseet suuntautuivat heihin. David etenkin herätti suurta uteliaisuutta. Sitten saapui Delbos kalpeana ja päättäväisenä ja melkein kaikki tarkastivat häntä vihaisin silmäyksin, tahtoen tietää kuinka kovasti halpamainen kirjoitus oli koskenut häneen. Mutta Delbos, joka oli ikäänkuin pukeutunut ylenkatseen ja rohkeuden haarniskaan, jäi pitkäksi aikaa seisomaan hymyilevänä ja voimakkaana. Nyt alkoi Markus tarkastaa juryä, hän tutki jokaisen valamiehen kasvoja, koettaen niistä lukea millaisille miehille suuri työ oli uskottu. He olivat kaikki mitättömän näköisiä pikku kauppiaita, pikku porvareita, yksi oli apteekkari, yksi eläinlääkäri ja kaksi virastaan eronnutta kapteenia. Ja kaikkien kasvoilla ilmeni sama synkkä levottomuus ja halu tarkoin

salata sisäistä taisteluaan. Heidän ulkomuodostaan saattoi huomata kuinka heitä oli kiusattu sen jälkeen kuin heidän nimensä olivat tulleet tunnetuiksi. Useilla oli kalpeat, parrattomat kasvot, ne olivat tekopyhiä pappien käskyläisiä, tottuneita kirkon ulkokullattuun varovaisuuteen, jota vastoin toiset olivat lihavia ja punakoita, ja näyttivät ottaneen kaksinkertaiset aamuryypyt rohkaistakseen mieliään. Heidän takanaan aavisti koko vanhan, klerikaalisen ja sotilaallisen kaupungin luostareineen ja kasarmeineen ja levottomuus valtasi mielen kun ajatteli, minkä oikeudentyön olivat saaneet tehtäväkseen nuo miehet, joiden ymmärryksen ja omantunnon ympäristö oli turmellut, myrkyttänyt.

Mutta silloin kulki kohaus halki koko salin ja Markus sai tuntea elämänsä tärisyttävimmän mielenliikutuksen. Hän ei ollut vielä nähnyt Simonia ja nyt huomasi hän äkkiä hänet Delbosin takana syytetyn penkin vieressä. Ja se oli hirveä näky, tuo pieni, laiha ja kumarainen mies, kuihtuneine kasvoineen ja paljaine päineen, jota tuskin muutamat valkeat hiussuortuvat peittivät. Mitä! tuoko murtunut, viheliäinen vanhus oli hänen entinen toverinsa, jonka hän oli tuntenut niin hienona ja vilkkaana! Hänellä ei tosin koskaan ollut suuria ulkonaisia etuja, hänen äänensä oli heikko, liikkeensä kuivat, mutta hänessä oli palava nuoruuden ja uskon ahjo. Ja tuollaisena kurjana, masentuneena miesraukkana rangaistussiirtola antoi hänet takaisin, ihmisrauniona, jonka suurista säteilevistä silmistä loisti kaikki tahdonlujuus ja voittamaton rohkeus mitä hänellä vielä oli jälellä! Näistä silmistä yksin voi hänet tuntea ja niistä löysi myöskin selityksen hänen pitkään vastustusvoimaansa ja lopulliseen voittoonsa, joka tuli siitä että hän aina oli elänyt puhtaan aatteen ihannemaailmassa. Kaikkien katseet olivat suunnattuina häneen eikä hän näyttänyt edes huomaavan sitä, hänellä oli tavaton kyky unhottaa ympäristönsä ja hän katseli ihmisjoukkoa hajamielisin silmäyksin. Sitten ilmaantui hänen huulilleen ääretöntä hellyyttä osoittava hymy; hän oli huomannut veljensä Davidin ja Markus tunsu että tämän koko ruumis vapisi.

Kello oli neljännestä yli kahdeksan kun vahtimestari antoi merkin ja oikeuston jäsenet astuivat sisään. Salissa olijat nousivat seisomaan ja istuutuivat sitten uudelleen. Markus, joka muisti raivokkaan, meluavan ja räyhäävän kuulijakunnan Beaumontissa, ihmetteli nyt vallitsevaa raskasta levollisuutta, jonka alla hän aavisti samat kiihkeät intohimot ja äänettömän murhanhalun väijyvän ikäänkuin pimeään luolan pohjalla. Uhrin näkeminen oli saanut aikaan vain tukahdetun murinan; ja oikeuston jäsenien asettuessa paikoilleen vaipui yleisö jälleen synkkään odotukseen. Verrattuna raakaan ja leikilliseen presidentti Gragnoniin herätti samoin huomiota presidentti Guybaraud, joka oli erittäin kohtelias, jonka liikkeet olivat juhlalliset ja puhe mairitteleva. Hän oli pieni, hymyilevä ja lempeä mies, josta levisi vieno kirkon tuoksu, mutta hänen harmaat silmänsä olivat terävät ja kylmät kuin teräs. Vastakohta oli yhtä silmiinpistävä entisen valtionprokuraattorin, loistavan Raoul de La Bissonnièren ja Pacartin, nykyisen valtionprokuraattorin välillä, joka oli pitkä, laiha ja kuiva, keltakasvoinen ja jota alituisesti näytti polttavan halu pyyhkiä pois epäilyttävä menneisyytensä, ansaitsemalla itselleen korkean aseman. Presidentin oikealla ja vasemmalla puolella istuivat molemmat assessorit huolettoman näköisinä niin kuin ainakin miehet, joilla ei ole mitään tekemistä eikä mitään vastuunalaisuutta. Valtionprokuraattori oli heti levittänyt eteensä äärettömän asiakirjavihon ja hän käänteli sen lehtiä kovalla ja säntillisellä kädellä. Ensimmäisten muodollisuuksien jälkeen kutsui kirjuri ulos todistajat, jotka kaikki yksitellen poistuivat; Markuksen täytyi mennä muiden mukana. Sitten alkoi presidentti Guybaraud kiirehtimättä kuulustella Simonia. Hän teki kysymyksensä värittömällä äänellä, joka oli kuin kylmä, murhaavalla taidolla ja tarkkuudella käytetty puukon terä. Loppumaton kuulustelu viivähti entisen jutun pienimmissäkin yksityisseikoissa, kohdistui itsepäisesti ylioikeuden kumoamaan syytökseen ja herätti siten suurta kummastusta. Oli odotettu vain ylioikeuden asettamien kysymysten tutkimista ja nyt saatiinkin heti huomata että Rozanin assisioikeus ei aikonut vähääkään välittää edellisen todistamista tosiasioista ja että presidentti aikoi käyttää valtaansa ja alkaa Simonin jutun aivan alusta. Pian saattoi myöskin tehdyistä kysymyksistä ymmärtää, ettei mitään oltu jätetty pois ensimmäisestä kanteesta, jossa Simonin sanottiin palanneen Beaumontista junalla, olleen Mailleboisissa jo kahtakymmentä minuuttia vaille yksitoista, menneen katsomaan Zéphiriiniä, joka oli menossa levolle, raiskanneen ja kuristaneen hänet äkillisen mielettömyyden valtaamana: tässä vasta ilmaantui uusi selitys, jonka isä Philibinin luota löydetty, veljienkoulun leimalla varustettu kirjoituskaavan kulma oli tehnyt välttämättömäksi: nyt väitettiin lisäksi että Simon oli hankkinut itselleen tuon kaavan, teettänyt väärän sinetin leimatakseen sen ja vihdoinkin itse kirjoittanut siihen veli Gorgiaan alkukirjaimet. Se oli tuo lapsellinen juttu, jonka järjettömyyden viime mainittu oli käsittänyt ja pitänyt sitä niin mahdottomana, että hän tunnusti kaavan ja nimimerkkinsä olevan väärentämättömät. Mitään ei oltu siis jätetty pois ensimmäisestä kanteesta, siihen oli vielä lisättykin uusi törkeä keksintö ja ainoana perustuksena oli yhä asiantuntijain, herrojen Badochen ja Trabutin kuuluisa todistus, jotka herrat, veli Gorgiaan nimenomaisesta tunnustuksesta huolimatta, itsepäisesti pysyivät kiinni ensimmäisessä mielipiteessään. Ja jotta ei kukaan jäisi epätietoiseksi hänen käytöksensä suhteen, puuttui valtionprokuraattori Pacartin kuulusteluun, tahtoen saada syytettyä tarkemmin selittämään muutamia väärää sinettiä koskevia kysymyksiä.

Simonin käytöstä tämän pitkän kuulustelun aikana pidettiin surkeana. Monet hänen parhaista ystäväistäänkin olivat kuvailleet häntä tuomariksi, joka salama aseenaan, kostajana nousisi haudasta, minne hänet vääryydellä oli kaivettu. Ja kun hän vastasi kohteliaalla, kuumeesta vapisevalla äänellä,

ilman voimaa, tuotti hän suuren pettymyksen. Hänen vihollisensa alkoivat taas sanoa että hän itse tunnusti rikoksensa, jonka halpamaisuuden leima näkyi hänen epämiellyttäviltä kasvoiltaan. Ainoastaan kerran hän kiivastui, silloin kun presidentti kysyi häneltä väärästä sinetistä, josta hän ensi kerran kuuli puhuttavan. Siitä ei ollut mitään todistusta, kerrottiin ainoastaan että tuntematon työmies oli puhunut erälle vaimolle salaa tehneensä Mailleboisin opettajalle kummallista työtä. Huomatessaan Simonin kiivastuvan ei presidentti sen enempää puhunut asiasta, etenkin kun Delbos oli noussut, valmiina väittämään vastaan. Valtionprokuraattori lisäsi ainoastaan että vaikka ei tuntematonta työmiestä ollutkaan löytnyt, hän ei kuitenkaan voinut olla pitämättä seikkaa sangen vakavana. Kun David iltasella kertoi ensimmäisen istunnon tuloksista, valtasi Markuksen suuri sydämmen ahdistus, varmuus siitä että suurinta rikosta valmisteltiin. Häntä ei Simonin rauhallinen ja mitätön käytös hämmästyttänyt, hän tiesi hänen luottavan viattomuutensa voimaan, eikä voivan ulkonaisesti osoittaa mielenliikutuksiaan. Mutta Markus ymmärsi täydellisesti kuinka huonon vaikutuksen se oli tehnyt: ja etenkin presidentin uhkaava kylmyys ja suuri merkitys, minkä hän pani mitättömimpiinkin kysymyksiin herätti hänessä tuskallisen tunteen, hän oli melkein varma uudesta tuomitsemisesta. David, jolle hän luuli täytyvänsä ilmoittaa levottomuutensa, voi tuskin pidättää kahta suurta kyyneltä, sillä hänkin oli toivottomana, hirveän epätoivon valtaamana.

Seuraavat päivät, jotka kokonaan olivat omistetut todistajain kuulustelulle, antoivat heille hiukan rohkeutta ja toivoa, saattamalla heidät täyteen taisteluun. Ensiksi kuulusteltiin entisiä syyttäjän kutsumia todistajia ja taas saatiin nähdä pitkä jono rautatievirkamiehiä ja tullivirkamiehiä, jotka antoivat ristiriitaisia tietoja siitä miten Simon oli palannut Mailleboisiin, puoliyhdentoista junalla vaiko jalkasin. Markus, joka niin pian kuin mahdollista tahtoi päästä saliin, oli pyytänyt Delbosia kutsumaan hänet heti esille. Hän kertoi millä tavoin Zéphirinin pieni ruumis oli löydetty ja sitten meni hän jälleen istumaan Davidin viereen todistajille varatun pienen tilan nurkkaan. Hän sai siis olla läsnä kun asianajaja, joka huolimatta kauheasta ahdistuksestaan oli tyyni ja rohkea, ensi kerran aukaisi suunsa. Hän vaati isä Philibinin, veli Fulgentiuksen ja veli Gorgiaan tuomista oikeuden eteen, koska heidät laillisesti oli kutsuttu. Presidentti selitti lyhyesti asian: Isä Philibin ja veli Gorgias eivät olleet voineet saada haastetta, sillä molemmat olivat Ranskan rajojen ulkopuolella ja heidän olinpaikkansa oli tuntematon; veli Fulgentius taas oli vaarallisesti sairastunut ja hän oli lähettänyt lääkärintodistuksen. Delbos ei tyytynyt tähän viimemainitun suhteen ja sai aikaan että valan tehnyt lääkäri lähetettiin tutkimaan häntä. Ja sitten hän ei tahtonut tyytyä pelkkään kirjeeseen isä Crabotilta, joka vetosi töihinsä ja velvollisuuksiinsa rippi-isänä, selittäen samassa että hän ei mitään tiennyt jutusta: ja Delbos sai vielä aikaan sen että, huolimatta valtionprokuraattorin kiivaasta vastalauseesta, Valmarien rehtori vielä kerran kutsuttiin todistamaan. Mutta tämä ensimmäinen yhteentörmäys kiihoitti vihaa, presidentti ja asianajaja olivat siitä alkaen lakkaamatta riidassa. Ja sinä päivänä istunto loppui suureen mielten kuohuun, jonka apuopettaja Mignotin odottamaton todistus herätti. Neiti Rouzaire oli taas sangen varmasti vakuuttanut kahtakymmentä minuuttia vaille yksitoista kuulleensa Simonin askeleet ja äänen, kun tämä palasi kotiin ja keskusteli Zéphirinin kanssa, todistus joka niin suuresti oli vaikuttanut tuomioon ensimmäisessä jutussa. Mignot, joka hänen jälkeensä kutsuttiin esille, peruutti kokonaan entisen todistuksensa tavattomalla suorudella: hän ei ollut mitään kuullut, hän oli nyt täydellisesti vakuutettu Simonin viattomuudesta, minkä hän mitä selvimmin todisti. Neiti Rouzaire kutsuttiin takaisin ja syntyi huomiota herättävä kuulustelu, jossa hän vihdoinkin kadotti jalansijan, sotkeutuen aikaa määrätessään ja voimatta selittää kuinka hän omasta huoneestaan oli saattanut kuulla mitä pikku Zéphirinin luona tapahtui. Markuksen täytyi tulla tukemaan Mignotin todistusta, ja joutui silloin hetkeksi vastakkain alkeiskoulun tarkastajan Mauraisinin kanssa, joka, pyydettyään lausumaan mielipiteensä syytetystä ja todistajista, luuli helpoimmin pääsevänsä asiasta siten että piti innokkaan ylistyspuheen neiti Rouzairen ansioista, eikä lausunut mitään Mignotia, Markusta eikä edes Simonia vastaan, hän kun ei vielä tiennyt kuinka asiat kääntyisivät.

Kaksi seuraavaa istuntoa olivat syytetyille vieläkin edullisemmat. Kysymystä salaisesta kuulustelusta, joka ensimmäisen oikeusjutun aikana oli kiihoittanut ihmisten mieliä, ei nyt edes mainittukaan, sillä presidentti ei uskaltanut puhua siitä. Hän kuulusteli siis julkisesti Simonin entisiä oppilaita, jotka nyt olivat nuoria miehiä ja melkein kaikki naimisissa. Fernand Bongard, Auguste ja Charles Doloir, Achille ja Philippe Savin tulivat perättäin esille ja kertoivat sen vähän minkä muistivat ja mikä oli verrattain suotuisaa syytetyille; ja näin kukistui salaisen kuulustelun hyväksi keksitty inhoittava juttu, että muka lapset olivat kertoneet niin kauheita yksityisseikkoja ettei niillä voinut saastuttaa kuulijakunnassa olevien naisten korvia. Istunnon huomiota herättävät todistukset olivat Sébastien ja Victor Milhommen. Kahdenkymmenen kahden vuotias Sébastien selitti liikutetulla äänellä kuinka hän lapsena oli valehdellut, kuinka hänen äitinsä oli hätäillyt ja kuinka he vihdoinkin olivat sovittaneet väärän todistuksen kauan aikaa kärsittyään omantunnonvaivoja. Ja hän kertoi nähneensä serkullaan Victorilla kirjoituskaavan, joka sitten oli hävinnyt, löytnyt jälleen ja vihdoinkin annettu Markukselle, kun hänen äitinsä, poikansa sairastuessaan ääressä, oli luullut saaneensa rangaistuksen pahasta teostaan. Victor taas, tahtoen miellyttää äitiään, joka ennen kaikkea katsoi paperikaupan parasta, sanoi unohtaneensa kaikki ja oli olevinaan yksinkertainen nuorukainen, joka ei mitään muistanut. Luultavasti oli hän tuonut kirjoituskaavan veljien koulusta, koska se oli löytnyt hänen vihostaan; mutta hän ei tiennyt mitään

muuta, ei voinut mitään sanoa. Lopuksi astui esille toinen veljien oppilas. Polydor Souquet, rouva Duparquen vanhan palvelijattaren veljenpoika ja Delbos teki hänelle pitkän sarjan tärkeitä kysymyksiä tavasta, jolla veli Gorgias rikosiltana oli saattanut hänet kotia, tapauksista matkan varrella, heidän keskustelustaan ja ajasta. Markus oli neuvonut asianajajaa kutsumaan tämän todistajan, sanoen yhä vieläkin olevansa vakuutettu että tuo umpimielinen lurjus, joka nyt palveli eräässä Beaumontin luostarissa, tiesi osan totuudesta. Mutta Delbos sai häneltä ainoastaan kiertäviä vastauksia, samalla kun hän loi ympärilleen katseita, joissa ilmeni typeryyttä ja pahanilkisyyttä. Kuka voi muistaa sellaista niin monen vuoden kuluttua? Syy oli sangen mukava ja valtionprokuraattori osoitti levotonta kärsimättömyyttä, kun taas yleisö, joka, vaikka ei ymmärtänyt miksi asianajaja niin itsepäisesti kyseli tuolta mitättömältä todistajalta, tunsikin kuitenkin ilmassa totuuden, joka vielä pakeni.

Seuraava istunto toi mukanaan uuden mielenliikutuksen. Ensimmäinen oli loppumattomia keskusteluja molempien asiantuntijain, herrojen Badochen ja Trabutin välillä, jotka vastustaen itse veli Gorgiasta itsepäisesti väittivät että kirjoituskaavassa ei ollut hänen alkukirjaimiaan F.G., joissa he yksin huomasivat Simonin nimimerkin, yhteen kietoutuneen E—n ja S—n, tosin sangen epäselvinä. Enemmän kuin kolmen tunnin aikana toivat he esiin syitä ja todistuksia. Ja ihmeellisintä oli, että presidentti salli heidän jatkaa, vieläpä kuuntelikin heitä silminnähtävällä mielihyvällä, samalla kuin valtionprokuraattori, ollen tekevinään muistiinpanoja, antoi heidän tarkemmin selittää muutamia yksityiskohtia, ikäänkuin syytös vieläkin olisi tehty heidän mielipiteensä nojalla. Tämän kohtauksen aikana alkoivat järkevät ihmisetkin taas epäillä: miksi ei se voisi olla niin? kun on kysymys kirjoituksesta, niin ei koskaan voi tietää varmasti. Mutta istunnon lopulla eräs tapaus, joka ei kestänyt kymmentäkään minuuttia, tärjysi mieliä. Sisään astui todistajaksi kutsuttu, entinen tutkintotuomari Daix, kokonaan mustaan puetuna. Hän oli tuskin viittäkymmentäkuutta täyttänyt ja näytti seitsemänkymmenen vuotiaalta, oli laihtunut ja kumarainen, hiukset olivat aivan valkeat, kasvoista ei ollut muuta jäljellä kuin kapea nenä. Hän oli kadottanut hirveän vaimonsa ja kerrottiin kuinka tuo kunnianhimoinen, ruma ja keikaileva nainen oli kiduttanut häntä, nähdessään että mikään ei korottanut heitä keskinkertaisesta asemastaan, ei edes juutalaisen Simonin tuomitseminen, josta hän niin paljon oli toivonut. Levoton, arkaluontoinen Daix, joka oikeastaan oli kunnan mies, tahtoi keventää omaatuntoaan, nyt kun hänen vaimoaan ei enään ollut olemassa, sillä teot, joihin hän heikkoudessaan oli suostunut, tahtoen saada rauhaa kotiinsa, vaivasivat häntä. Hän ei puhunut suoraan näistä asioista, hän ei edes tunnustanut että hänen olisi tullut antaa jutun raueta silloin kuin se oli hänen käsissään. Hän antoi vain Delbosin kuulustella itseään ja kun häneltä kysyttiin nykyistä mielipidettään vastasi hän suoraan, että ylioikeuden tutkimus kukisti hänen työnsä, entisen syytöskirjan ja että hän nyt oli vakuutettu Simonin viattomuudesta. Sitten hän poistui äänettömän hämmästyksen vallitessa. Tuon surupukuisen miehen näkeminen ja tunnustus, jonka hän oli tehnyt hitaalla ja surullisella äänellä, oli liikuttanut kaikkien sydämiä.

Tuona iltana ilmaisivat Delbos ja David Markuksen suuressa huoneessa, jossa jokaisen istunnon jälkeen yhdyttiin keskustelemaan, suuren ilonsa, he olivat melkein varmat lopullisesta voitosta, siihen määrin näytti Daixin todistus vaikuttaneen valamiehiin. Markus pysyi kuitenkin huolestuneena. Hän kertoi heille mitä huhuja liikkui entisen presidentti Gragnonin salaisista toimista, hänen sanottiin ahkerasti käyvän maanalaista taistelua Rozanissa. Samalla kuin ystävät kokoontuivat Markuksen luokse, tiesi tämä Gragnonin luona myöskin pidettävien kokouksia joka ilta suuressa salaisuudessa; ja siellä varmaankin päätettiin kuinka seuraavana päivänä oli meneteltävä, siellä keksittiin vastaukset ja siellä ennen kaikkea valmisteltiin todistukset edellisen istunnon tuloksien mukaan. Jos tätä istuntoa pidettiin turmiollisena syyttäjälle saattoi olla varma että seuraavan istunnon alussa joku ankara isku kohtaisi syytettyä. Isä Crabotin oli taas nähty pujahtavan Gragnonin luokse. Useat henkilöt vakuuttivat tunteneensa nuoren Polydorin hänen tullessaan sieltä. Toiset väittivät tavanneensa kadulla sangen myöhään erään naisen ja herran, jotka ihmeteltävästi muistuttivat neiti Rouzaira ja Mauraisiniä, Mutta pahinta oli että taattujen klerikaalisten valamiesten ympärillä toimitettiin salaperäistä työtä, josta Markukselle oli puhuttu, vaikka ei oltu voitu antaa varmaa tietoa siitä. Gragnon ei ollut niin typerä että olisi houkutellut heidät luokseen tai edes itse kääntynyt heidän puoleensa; mutta hän antoi muiden käydä heidän luonaan, hän antoi näyttää heille, niin kerrottiin, kumoamattoman todistuksen Simonin syyllisyydestä, todistuksen, jota hän ei painavien syiden tähden voinut tuoda julkisuuteen ja jota hän kuitenkin käyttäisi, jos ei mikään muu auttaisi. Markusta huolestutti uusi ilkeytyminen, jonka hän aavisti olevan tekeillä ja hän ennusti että he Daixin syyttäjälle turmiollisen todistuksen tähden seuraavana päivänä saisivat kestää ankaran hyökkäyksen.

Seuraavan päivän istunto oli todella mitä vakavin ja jännittävin. Jacquin, entisen juryn johtaja, tuli nyt vuorostaan keventämään omaatuntoaan. Hän kertoi aivan yksinkertaisesti kuinka presidentti Gragnon, jonka valamiehet olivat kutsuneet, haluten saada neuvoa rangaistuksen sovittamisessa, oli astunut sisään kirje kädessään liikutetun näköisenä ja näyttänyt heille kirjeen, jonka Simon muka oli allekirjoittanut ja jonka jälkikirjoituksessa oli aivan samanlainen nimimerkki kuin kirjoituskaavassa. Silloin useat valamiehet, jotka vielä epäilivät, olivat tulleet vakuutetuiksi syyllisen rikollisuudesta. Hän, Jacquin, ei ollut enään epäillyt ja oli ollut sangen iloinen tästä varmuudesta tunnonrauhansa tähden.

Silloin ei hän vielä tiennyt että tuollainen osananto oli laiton. Vasta myöhemmin oli se alkanut vaivata häntä, kunnes hän, sitten kun jälkikirjoitus ja nimimerkki olivat todistettut väärennetyiksi, oli päättänyt hyvänä kristittynä sovittaa rikoksensa, joskin vastoin tahtoaan tapahtuneen. Eräs yksityisiseikka, jonka hän kertoi rauhallisella äänellään, tärisytti kuulijoita: Jesus itse oli käskenyt häntä puhumaan, kun hän eräänä iltana tunnonvaivojen ahdistamana oli polvistunut Saint-Maxencen pimeässä kappelissa. Gragnon, joka sitten kutsuttiin esille, tahtoi ensin käsitellä asiaa entisellä karkealla suorudellaan. Hän oli vielä lihava, vaikka pelko oli kalventanut hänet ja hän koetti peittää ahdistustaan elostelijan raa'alla ivallisuudella. Hän ei sanonut mitään muistavansa mitättömistä yksityisiseikoista, niin, hän luuli kyllä menneensä neuvottelusaliin kädessään kirje, jonka hän juuri oli saanut. Se oli suuresti hämmästyttänyt häntä ja hän oli näyttänyt sen mielenliikutuksen valtaamana, tekemättä itselleen selkoa teostaan, tahtoen vain saada ilmi totuuden. Tuo osananto ei ollut edes koskaan huolestuttanut häntä, niin varma oli hän ollut jälkikirjoituksen ja nimimerkin väärentämättömyydestä: sitä paitsi hänen mielestään ei vielä oltu todistettu että ne olivat väärennetyt. Kun hän sitten suorastaan syytti Jacquiniä siitä että tämä oli lukenut kirjeen ääneen valamiehille, kutsuttiin tämä takaisin ja heidän välillään syntyi vilkas väittely. Vihdoin sai Gragnon arkkitehdin kiinni erehdyksestä tai unohduksesta tuon ääneenlukemisen suhteen. Sitten hän riemuitsi, ja kuulijakunta vihelsi kunnan miehelle, jota tästä lähtien pidettiin juutalaisten lahjomana. Turhaan oli Delbos useita kertoja sekaantunut väittelyyn, koettaen saada Gragnonia kiivastumaan, paljastaakseen hänet, toivoen että hän toisi esiin tuon kuuluisan todistuskappaleen, jonka sanottiin olevan kumoamattoman. Tämä pysyi tyynenä ja oli tyytyväinen, päästyään tällä kertaa uhkaavasta vaarasta saattamalla vastustajansa uskottavuuden epäilyksen alaiseksi ja antoi sitten vaan kiertäviä vastauksia. Huomattiin kuitenkin että eräs valamies antoi tehdä hänelle kysymyksen, jota kukaan ei ymmärtänyt: Eikö hän tuntenut erästä toista keinoa, jota Simon oli käyttänyt saadakseen kirjoituskappaleen oikeaperäisyyden niin uskottavaksi kuin mahdollista? Hän vastasi arvoituksenkaltaisesti pysyvänsä siinä, mitä ennen oli sanonut; eikä tahtovansa ryhtyä mihinkään uuteen asian äänestykseen, niin varmat kuin ne saattoivatkin olla. Sanalla sanoen, päivä, joka alussa näytti kokonaan kumoavan syytöksen, olikin sille suotuisa. Illalla alettiin Markuksen luona taas pelätä.

Todistajien kuulustelua kesti vielä muutamien istuntojen aikana. Lääkäri, joka oli lähetetty veli Fulgentiuksen luo tutkimaan hänen terveydentilaansa, oli palannut ja selittänyt hänen sairautensa niin vakavaksi että hänen kuljettamisensa Rozaniin oli aivan mahdoton. Isä Crabotin oli samoin onnistunut päästä saapumasta oikeuteen, sillä hänen jalkansa oli muka nyrjähtänyt. Turhaan koetti Delbos saada aikaan että häntä kuulusteltaisiin kotona: presidentti Guybaraud, joka alussa oli ollut niin rauhallinen, ratkaisi nyt kaikki jyrkästi, haluten silminnähävästi pian päästä loppuun. Hän tiuski Simonillekin. kohteli häntä aivan kuin hän jo olisi tuomittu, syytetyn levollisen käytöksen rohkaisemana. Simon näet kuunteli todistajia uteliaana ja hämmästyneenä, ikäänkuin hänelle olisi kerrottu jonkun toisen kummallisista seikkailuista. Ainoastaan pari kolme kertaa oli hän vähällä kiivastua kovin valheellisista todistuksista: useimmiten hän hymyili ainoastaan tai kohautti olkapäitään. Vihdoin alkoi valtionprokuraattori Pacart puhua. Hän oli suuri ja laiha, hänen liikkeensä olivat hitaat ja väsyneet, ja hän teeskenteli korutonta, matemaattisen täsmällistä kaunopuheisuutta. Hänen tehtävänsä ei ollut helppo, kun ylioikeuden päätös oli niin päivän selvä. Mutta hänen menettelytapansa oli sangen yksinkertainen, hän ei välittänyt siitä vähääkään, ei edes viitannut pitkään tutkimukseen, jonka seurauksena oli ollut jutun lähettäminen uuteen assisioikeuteen. Rauhallisesti seurasi hän entistä syytöskirjaa, nojautsi asiantuntijain tiedonantoon ja päätti lopuksi Simonin olevan syyllisen, hyväksyen myöskin uuden selityksen kirjoituskappaleesta, jonka ensin sanottiin olevan vain väärällä nimimerkillä varustetun, mutta nyt myöskin väärällä sinetillä leimatun. Uskalsipa hän sinetin suhteen tehdä kummallisia viittauksiakin, ikäänkuin hänellä olisi ollut varmoja todistuksia sen käyttämisestä, vaikka hän ei voinut tuoda niitä esiin. Veli Gorgias oli hänen mielestään vain onneton, kenties sairas sekä aivan varmaan puutteenalainen ja kiivasluontoinen mies raukka, jonka juutalaiset olivat lahjoneet ja joka aina oli ollut vaarallinen ja hurjapäinen kirkon lapsi. Ja lopuksi pyysi hän valamiehiä pian tekemään lopun tästä jutusta, joka oli niin haitallinen koko maan siveelliselle rauhalle ja osoittamaan vielä kerran missä syyllinen oli, anarkistien ja kosmopoliittien, jotka tahtoivat hävittää Jumalan ja isänmaan, vaiko uskon ja traditsioonin miesten joukossa, jotka halki vuosisatojen olivat ylläpitäneet Ranskan suuruutta.

Sitten puhui Delbos kahden istunnon aikana. Katkerasti ja pontevasti, intohimoisella kaunopuheisuudella, ryhtyi hänkin juttuun aivan alusta. Mutta hän teki sen kukistaakseen entisen syytöksen ylioikeuden tutkimuksen esiintuomien todistusten avulla. Ei ainoakaan paikka siinä pysynyt pystyssä: oli todistettu että Simon palasi kotiin jalkasin, saapui Mailleboisiin kahtakymmentä minuuttia vaillo kaksitoista, kun taas rikos oli tapahtunut tuntia aikasemmin; ja ennen kaikkea oli todistettu että kirjoituskappale oli leimattu veljesten koulussa ja että siinä oli veli Gorgiaan väärentämätön nimimerkki, viimemainitun tunnustus ei edes ollut välttämätön, koska kuuluisat asiantuntijat olivat todistaneet vääräksi herrojen Badochen ja Trabutin eriskummallisen lausunnon. Sitten tarkasti hän uutta selitystä, etupäässä tuon väärän sinetin suhteen. Siitä ei ollut ainoatakaan todistusta, mutta hän puhui siitä kuitenkin, aavistaen epäilyttävien toimien, vakuutusten ja salaviittausten takana piilevän vielä viimeisen konnantyön. Joku vaimo, niin oli sanottu, oli sairaalta työmieheiltä kuullut hämärän jutun Mailleboisin opettajalle valmistetusta sinetistä. Missä oli tuo vaimo? mitä hän teki? ja kun kukaan ei

voinut tahi ei tahtonut vastata, oli hänellä oikeus pitää juttua järjettömänä valheena, jommoisia "Petit Beaumontais"-lehti niin usein oli julkaissut. Mutta joskin hän oli voinut selittää kuinka koko rikos oli tapahtunut, kuinka veli Gorgias palatessaan Polydoria saattamasta oli kulkenut Zéphirinin avonaisen akkunan ohi, lähestynyt sitä, keskustellut lapsen kanssa, lopuksi hypännyt huoneeseen ja joutunut hirveän hulluuden valtaan, nähdessään pienen raajarikon niin herttaisena ja hymyilevänä, vaaleakiharaisine enkelipäineen, hän tunnusti kuitenkin että yksi aukko oli olemassa — mistä oli veli Gorgias saanut kirjoituskaavan? sillä hän oli oikeassa ivallisesti kysyessään oliko opettajilla tapana iltasin kävellä kirjoituskaavat taskussaan. "Petit Beaumontais"-lehti oli aivan varmaan ollut siellä ja sieltä hän oli sen ottanut tukkiakseen uhrinsa suun. Kaavan täytyi myös olla siellä, mutta kuinka? Delbos aavisti mistä hänen tuli etsiä totuutta, hän oli niin innokkaasti kuulustellut Polydoria ainoastaan saadakseen hänet tunnustamaan sen, mutta hän ei ollut mitään saanut tietää nuorukaisen ulkokullatun typeryyden tähden. Ja mitä merkitsikään tämä yksi epäselvä kohta? eikö veli Gorgiaan syyllisyys ollut silminnähtävä siitä huolimatta? Hän oli tosin väittänyt olleensa muualla rikoksen tapahtuessa, mutta siitä oli ainoastaan vääriä todistuksia. Kaikki todisti hänen syyllisyyttään, hänen pakonsa, hänen puolinaiset tunnustuksensa, rikolliset keinot, joilla häntä oli koetettu pelastaa, ja hänen rikostoveriensä hajoaminen — isä Philibin oli hautautunut johonkin Italian luostariin, veli Fulgentius oli sopivaan aikaan sairastunut ja Crabotille oli taivas lähettänyt terveellisen nyrjähdyksen. Eikö presidentti Gragnonkin ollut häntä pelastaakseen tehnyt tuon laittoman osanannon, jonka arkkitehti Jacquin nyt oli todistanut? Yksin tämän rikoksen olisi luullut voivan aukaista ennakkoluuloisimmankin silmän. Sitten kuvaili hän Simonin hirvittävät kärsimykset rangaistussiirtolassa noina viitenätoista vuotena, jotka hän oli viettänyt siellä kauheimmista ruumiillisista ja henkisistä kidutuksista, lakkaamatta vakuuttaen viattomuuttaan. Lopuksi sanoi hän vielä yhtyvän valtionprokuraattorin ilmilausumaan toiveeseen että tämä juttu pian loppuisi, mutta että se loppuisi Ranskan kunniaksi ja oikeuden voitoksi, sillä jos viaton uudestaan tuomittaisiin olisi se maalle sanoin selittämätön häpeä, toisi mukanaan arvaamattoman paljon pahaa.

Hänen puheeseensa ei vastattu mitään, istunto loppui ja jury vetäytyi neuvottelusaliin. Kello oli yksitoista aamulla ja heinäkuun auringon polttavat säteet kuumensivat hirveästi huonetta akkunaverhoista huolimatta. Odotusta kesti korkeintaan tunnin; ja mykkä, tuskainen kuulijakunta ei vähääkään muistuttanut meluavaa, raivokasta kuulijakuntaa Beaumontissa. Liikkumaton, lyijynraskas ilma täytti huoneen. Kukaan ei puhunut, simonistit ja antisimonistit vain silloin tällöin vilkaisivat toisiinsa. Salia olisi voinut sanoa sairashuoneeksi, jossa päätettiin elämästä tai kuolemasta, kokonaisen kansan tulevaisuudesta. Vihdoin ilmaantuivat valamiehet uudelleen, oikeuden jäsenet astuivat sisään ja kamalan hiljaisuuden vallitessa nousi juryn johtaja seisomaan. Hän oli pieni, harmaa ja laiha mies, eräs kaupungin kultaseppä, jonka ostajapiiri oli kirkollismielinen. Hänen kimeä äänensä kuului selvästi kaikkialle. Enemmistön vastaus kysymykseen syyllisyydestä oli myöntävä; ja kaikki valamiehet yksimielisesti myönsivät että lieventäviä asianhaaroja oli olemassa. Ennen Beaumontissa olivat kaikki olleet yksimielisiä syyllisyydestä, jota vastoin ainoastaan pieni vähemmistö oli äänestänyt lieventäviä asianhaaroja. Silloin presidentti Guybaraud, nopeasti toimitettuaan muodollisuudet julisti rangaistuksen: kymmenen vuotta vankeutta. Sitten hän läksi pois ja valtionprokuraattori Pacart seurasi häntä, kumarrettuaan valamiehille ikäänkuin kiittääkseen heitä.

Markus oli katsonut Simonia eikä ollut huomannut hänen liikkumattomilla kasvoillaan muuta kun jonkunlaisen heikon hymyn, huulien tuskallisen värähdyksen. Delbos oli pois suunniltaan ja puristi raivokkaasti kätensä nyrkkiin. David oli niin liikutettu että ei ollut tullut sisään, vaan odotti uutista ulkona. Isku oli sattunut, Markus tunsu kuolettavan kylmän jäätävän hänen verensä, kauhun hengähdyksen kulkiessa ohi. Se oli suurin vääryys, jota oikeudenmukaiset ihmiset eivät voineet uskoa, rikosten rikos, joka vielä aamulla oli näyttänyt mahdottomalta, jota järki ei voinut käsittää, ja joka äkkiä oli muuttunut hirveäksi todellisuudeksi. Eikä täällä kuulunut niin kuin Beaumontissa hurjia riemuhuutoja, ei näkynyt ihmissyöjiä, jotka hyökkäävät verisiin pitoihinsa: vaikka sali oli täynnä kiivaita antisimonisteja, vallitsi siellä kuitenkin yhä kamala hiljaisuus ja kauhu, joka tunki luihin ja ytimiin. Hiljainen väristys vaan kuului ilmassa tukahutettuna kuiskeena. Ja ihmiset poistuivat salista ilman hiiskaustakaan, ilman tungosta, se oli kuin sureva, mielenliikutuksen kouristama, kauhun valtaama joukko. Ulkona Markus tapasi Davidin, joka itki.

Kirkko pääsi siis voitolle, veljienkoulu nousi jälleen kukoistukseen samalla kuin maallikkokoulu taas muuttuisi helvetin etehiseksi, hornan luolaksi, jossa lasten ruumiit ja sielut saastutetaan. Munkkien ja melkein koko papiston epätoivoinen, jättiläismäinen ponnistus oli onnistunut vielä viivyttämään heidän kukistustaan, joka kuitenkin kerran oli tapahtuva. Vuosikausiksi jäisivät nuoret sukupolvet vielä erehdysten ja valheiden valtaan. Ihmiskunnalta suljettaisiin taas edistyksen tie siihen saakka, kunnes vapaa ajatus voittamattomana, kaikesta huolimatta, vapauttaisi kansan tieteen avulla, joka yksin voi tehdä sen kykeneväksi ymmärtämään totuutta ja oikeutta.

Seuraavan päivän iltana palasi Markus Mailleboisiin murtuneena, rikkirevityin sydämmin, ja häntä oli odottamassa kirje Genevièveltä, joka sisälsi ainoastaan seuraavat kolme riviä: "Olen lukenut kaikki asiakirjat, olen seurannut juttua. Kauhein rikos on tapahtunut, Simon on viaton."

IV.

Kun Markus seuraavana päivänä, torstaina, nousi ylös, valvottuaan melkein koko yön alakuloisena ja hirveiden Rozanin päivien katkeruuden valtaamana, tuli hänen tyttärensä Louise tavalliselle aamutervehdykselleen hänen luokseen. Louise oli saanut tietää että hänen isänsä oli palannut ja hän oli hetkeksi pujahtanut rouva Duparquen pienestä talosta. Hän heittäytyi kiihkeästi Markuksen kaulaan.

— Oi! isä, isä, kuinka paljon lienet saanutkaan kärsiä ja kuinka onnellinen olen syleillessäni sinua!

Hän oli nyt iso tyttö, tunki kokonaan Simonin jutun ja hänellä oli sama usko, sama rakkaus oikeuteen kuin ihaillulla isällään ja opettajallaan, jonka korkea äly oli hänen oppaansa. Hänen huudahduksessaan ilmeni kaikki suuttumus ja epätoivo, jonka Rozanin assisioikeuden hirveä päätös oli herättänyt hänessä. Mutta nähdessään hänet ja syleillessään häntä, ajatteli Markus Genevièven kirjettä.

— Tiedätkö että äitisi on kirjoittanut minulle ja että hän nyt on samaa mieltä kuin mekin.

— Kyliä, kyllä, isä, tiedän sen... Hän puhui minulle siitä. Ja jospa tietäisit kuinka hän on riidellyt isoäidin kanssa, kun tämä näki hänen alkavan lukea asiakirjoja, joita koskaan ennen ei oltu nähty talossa, joka päivä käyvän ostamassa itselleen tietoja uudesta oikeusjutusta. Isoäiti tahtoi polttaa kaikki, mutta äiti sulkeutui omaan huoneeseensa ja vietti siellä kaikki päivänsä... Minäkin luin kaikki, äiti antoi minun lukea. Oi! isä, kuinka hirveä juttu, voi tuota miesraukkaa, tuota viatonta, jota ilkeät ihmiset vainoovat! jos voisin, rakastaisin sinua vieläkin enemmän siksi että olet rakastanut ja puolustanut häntä!

Hän heittäytyi taas isänsä kaulaan ja syleili häntä innokkaasti. Ja tuskastaan huolimatta hymyili Markus ikäänkuin suloinen palsami olisi hiukan lieventänyt polttoa hänen avonaisissa haavoissaan. Hän kuvaili kuinka hänen vaimonsa ja tyttärensä lukivat asiakirjoja, saivat vihdoinkin tietää kaikki ja palasivat hänen luokseen ja siksi hän hymyili.

— Hänen kirjeensä, hänen rakas kirjeensä, toisti Markus puoliääneen, minkä lohdutuksen, minkä toivon hän on antanut minulle! Saisinko vielä kokea sellaista iloa niin monien onnettomuuksien jälkeen?

Levottomana alkoi hän kysellä Louiselta.

— Onko äitisi sitten puhunut minusta? Ymmärtääkö hän, katuuko hän meidän kärsimyksiämme? Olen aina luullut että hän palaisi luokseni heti kun saisi tietää totuuden.

Mutta nuori tyttö pani lempeästi kätensä hänen huulilleen ja hymyili vuorostaan.

— Oi, isäni, älä pyydä minua sanomaan sellaista mitä en vielä voi. En puhuisi totta jos kertoisin sinulle liian hyviä uutisia. Meidän asiamme on hyvällä kannalla, siinä kaikki... Ole vielä kärsivällinen, luota tyttäreesi, joka koettaa olla yhtä järkevää ja yhtä hellää kuin sinäkin.

Sitten antoi hän huolestuttavia tietoja rouva Berthereaun terveydestä. Vuosikausia oli tämä sairastanut sydäntautia, jota viime aikojen tapahtumat näyttivät äkkiä pahentaneen. Rouva Duparquen melkein alituinen paha tuuli ja äkilliset puuskat, joilla hän tärisytti pientä, synkkää taloa, saivat hänet lakkaamatta säpsähtämään ja tuottivat hänelle puistutus- ja tukehtumiskohtauksia, joista hänen oli sangen vaikea taintua. Välttääkseen tämmöistä hermostunutta pelkoa ei hän enään koskaan tullut alas pieneen saliin. Hän vietti päivänsä omassa huoneessaan, loikoen makuutuolillaan, katsellen aamusta iltaan autiota Kapusiinitoria surumielisillä silmillään, jotka niin paljon olivat itkeneet kadotettuja iloja.

— Siellä ei ole juuri hauskaa, niin kuin näet, jatkoi Louise. Äiti huoneessaan, isoäiti Berthereau omassaan ja isoäiti Duparque kulkee edestakaisin, paukuttelee ovia ja riitelee Pélagien kanssa, kun hänellä ei ole muita toruttavinaan... Mutta minä en valita, minä sulkeudun myöskin huoneeseeni ja työskentelen. Tiedäthän että äiti on suostunut siihen että puolen vuoden kuluttua tarjoudun normaalikouluun ja toivon että minut otetaan vastaan.

Samassa saapui Sébastien Milhomme Beaumontista, tahtoen hänkin syleillä entistä opettajaansa, jonka hän tiesi palanneen. Melkein heti tulivat Josef ja Sarah samoin kiittämään Markusta hänen ponnistuksistaan ja hyödyttömästä sankaruudestaan, heidän äitinsä ja Lehmannien nimessä, jotka Simonin uusi tuomitseminen oli kokonaan masentanut. He kertoivat kuinka hirveä isku taaskin oli kohdannut kurjaa kauppa Trou-kadun varrella, kun David edellisenä iltana Rozanista oli sähköittänyt kauhean uutisen. Rouva Simon oli tahtonut odottaa sitä kotonaan, vanhempiansa ja lastensa luona ja paennut vihamielisestä klerikaalisesta kaupungista, jossa hän sitä paitsi ei vähillä varoillaan voinut viipyä. Onneton talo oli kokonaan surun vallassa, se tunki ainoastaan päätöksen eikä vielä mitä oli tapahtuva ja odotti Davidia, joka oli jäänyt veljensä luo ottaakseen selkoa tapahtumista.

Kohtaus näiden neljän toverin välillä, jotka olivat tutustuneet toisiinsa koulussa ja yhä vieläkin tapasivat toisiaan ja rakastivat toisiaan, oli liikuttava. Josefin ja Sarahin silmät olivat vielä täynnä kyyneliä, he olivat viettäneet kuumeisen yön, saamatta hetkeäkään lepoa ja he alkoivat taas itkeä puhuessaan isästään. Silloin Sébastien syleili pikku ystäväänsä Sarahia voimatta vastustaa sydämensä halua, ja Louise tarttui Josefin käsiin itkien itsekin ja sanoi viattomasti kuinka hän rakasti häntä, tahtoen siten lohduttaa häntä. Hän oli seitsemäntoista vuotias ja toinen kaksikymmentä. Sébastien oli täyttänyt kaksikymmentäyksi ja Sarah kahdeksantoista. Kun Markus näki heidät niin nuorina, järkevinä ja hyvinä tuli hän liikutetuksi. Hänet täytti suloinen toivo, joka ennenkin oli ilahuttanut häntä hänen katsellessaan heidän entisiä leikkejään. Eivätkö he saattaneet olla määrättyt pareiksi, jotka kasvoivat tulevaisuuden onnellista elonkorjuuta varten ja käyttäisivät laajentuneen sydämensä ja vapautetun järkensä tulevaisuuden suuressa työssä?

Joskin hänen tyttärensä käynti ja toivo, jonka hän oli herättänyt, oli tuottanut Markukselle suloista lievitystä hänen katkeruudessaan, valtasi hänet seuraavina päivinä epätoivo, kun hän näki myrkytetyn maaraukkansa häpeän. Rikosten rikos oli siis tapahtunut eikä Ranska noussut vastarintaan! Pitkän tarkastuksen aika ei hän ollut tuntenut siinä enään jaloa ja ylevämielistä Ranskaa, vapauttajaa ja oikeuden sanansaattajaa, jota hän ennen niin intohimoisesti oli rakastanut. Mutta hän ei olisi uskonut että se voisi langeta niin syvälle, että se olisi tuo kuuro, kova, välinpitämätön Ranska, joka oli vaipunut häpeän ja vääryyden uneen. Kuinka monta vuotta ja sukupolvea tarvittaisi ennenkuin se heräisi tästä hirveästä unesta? Hetken oli hän aivan toivoton, hän luuli kaiken olevan hukassa ja oli kuulevinaan haudasta Féroun kiroukset: mennyt maa, kokonaan pappien turmeleuva, saastaisten sanomalehtien myrkyttämä ja vaipunut niin syvälle tietämättömyyden ja herkkäuskoisuuden liejuun, että ei sitä koskaan enään voida nostaa sieltä. Hirveän Rozanin päätöksen jälkeen oli hän kuvailut että se heräisi, oli odottanut rehellisten omientuntojen, terveiden ymmärryksien nousevan vastarintaan yleisen kauhun vallitessa. Mutta mikään ei liikkunut, rohkeimmatkin näyttivät piiloutuneen nurkkiinsa, suurin konnantyö sai tapahtua yleisen typeryyden ja raukkamaisuuden tähden.

Mailleboisissa Markus näki Darrasin, joka oli aivan epätoivoissaan nähdessään pormestarin viran taaskin luisuvan käsistään ja kirkollismielisen Philisin pääsevän voitolle. Mutta entisten oppilasten Fernand Bongardin, Auguste ja Charles Doloirin, Achille ja Philippe Savinin tapaaminen tuotti hänelle vielä enemmän surua, sillä hän huomasi selvästi kuinka vähän hän oli voinut istuttaa heihin yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta ja kansalaisrohkeutta. Fernand ei tiennyt mitään, kohautti vain olkapäitään. Auguste ja Charles olivat uudelleen alkaneet epäillä Simonin viattomuutta. Kaksoiset Achille ja Philippe olivat kyllä yhä vakuutetut hänen viattomuudesta, mutta mitä se hyödytti? Eiväthän he yksin voineet tehdä vallankumousta; ja sitä paitsi yksi juutalainen enemmän tai vähemmän ei paljon merkinnyt. Pelko vallitsi kaikkialla, jokainen pysyi kotonaan ja oli varmasti päättänyt että ei enään saattaisi itseään vaaraan. Vielä huonompi oli tila Beaumontissa, jonne Markus epätoivoissaan matkusti koettaakseen herättää muutamien mahtavien miesten omiatuntoja ja taivuttaa heitä tekemään viimeisen ponnistuksen, jotta rikoksellinen päätös heti saataisiin kumotuksi. Lemarrois, jonka puoleen hän uskalsi kääntyä, näytti pitävän häntä hulluna. Hän vastasi suoraan melkein epäkohteliaasti tavallisesta hyväntahtoisuudestaan huolimatta, että juttu nyt oli päättynyt ja että olisi mielettöntä ryhtyä siihen uudelleen kun koko maa sen tähden oli kuohuksissa, levoton ja sairas. Valtiolliselta kannalta katsottuna oli se aivan mahdoton ja tasavaltalainen puolue joutuisi aivan varmaan tappiolle tulevissa vaaleissa, jos kirkolliselle taantumispuolueelle vielä annettaisiin tilaisuutta käyttää sitä hyväkseen. Tulevat vaalit! ne sanat ilmaisivat kaikki, siinä oli taas syy kaikkeen ja tunnussana oli haudata viimeinen vääryys syvimpään hiljaisuuteen ja sitä noudatettiin vielä tarkemmin kuin ensimmäisen oikeusjutun jälkeen. Edusmiehet, senaattorit, prefekti Hennebise, kaikki hallituksen jäsenet, kaikki perustuslailliset virkakunnat vaipuivat, tarvitsematta sitä yhdessä päättää, täydelliseen hiljaisuuteen, levottomina viattoman tähden, joka oli tuomittu kaksi kertaa ja jonka nimeäkään ei saatu mainita sillä pelättiin haamua, jonka se loihti esiin. Ja entiset tasavaltalaiset, entiset voltairelaiset, sellaiset kuin Lemarrois lähestyivät yhä enemmän kirkkoa, luulivat tarvitsevansa sitä voidakseen vastustaa enenevää sosialismia, peläten huomispäivää, joka uhkasi riistää porvaristolta sen anastaman vallan. Lemarrois ei varmaankaan ollut surrut sitä että Delbos, hänen vastustajansa vaaleissa, jonka sosialistiset äänet lisääntyivät joka vaalissa, oli joutunut tappiolle Rozanissa; ja hänen pelkurimaiseen äänettömyyteensä oli suureksi osaksi syynä halu antaa jutun sankarien hukkaa. Tämän yleisen sekasorron aikana Marcilly yksin pysyi yhtä hymyilevänä ja rakastettavana ja oli sangen tyytyväinen, sillä hän oli jo ollut opetusasiain ministerinä radikaalisessa ministeristössä ja toivoi varmasti pian tulevansa siksi maltillisessa ministeristössä. Niin varmasti uskoi hän notkeutensa ja ainaisen kohteliaisuutensa vastustamattomaan voimaan että hän yksin otti Markuksen hyvin vastaan ja lupasi tekevänsä kaikki, jos hän kerran kohoaisi valtaan, tekemättä kuitenkaan mitään varsinaista sitoumusta.

Mutta kirkolliset riemuitsivat, ylpeillen voitostaan. Kuinka lohduttavaa olikaan tietää että isä Crabot ynnä hänen rikostoverinsa ja käskyläisensä nyt olivat pelastetut! Presidentti Gragnonin luona pidettiin suuret päivälliset, joissa tungeskeli suuri joukko oikeuston jäseniä, korkeita virkamiehiä ja yliopistonopettajiakin. Siellä hymyiltiin, siellä puristettiin käsiä, onnellisina siitä että oltiin elossa tuon

suuren vaaran jälkeen. "Petit Beaumontais" ylisti joka aamu Jumalan ja isänmaan uljaiden soturien voittoa. Sitten sekin vaipui suureen äänettömyyteen, saatuaan varmaankin käskyn ylhäältä. Asian laita oli se, että jokainen alkoi jo, voitonriemusta huolimatta, tuntea siveellisen tappion; tulevaisuuden pelko palasi ja pidettiin parhaana johtaa ajatukset muualle. Valamiehet olivat puhuneet, nyt tiedettiin että he olivat tuominneet Simonin ainoastaan yhden äänen enemmistöllä. Sitä paitsi olivat kaikki istunnon loputtua allekirjoittaneet armahdusanomuksen. Selvemmin he eivät olisi voineet tunnustaa hirveätä ahdinkoaan, julmaa välttämättömyyttä, joka pakotti heidät vahvistamaan Beaumontin valamiesten tuomion, vaikka he eivät vähääkään epäilleet syytetyn viattomuutta. Tämä viattomuus selvisi kaikille juryn omituisen käytöksen kautta, se kun samalla kertaa tuomitsi ja antoi anteeksi selittämättömällä epäjohtonmukaisuudella. Armahdusta pidettiin niin varmana, jokainen tunsu sen niin tarpeelliseksi ja välttämättömäksi että ei kukaan enään hämmästynyt kun se muutamia päiviä myöhemmin myönnettiin. "Petit Beaumontais"-lehti luuli täytyvänsä vielä viimeisen kerran herjata "saastaista juutalaista;" mutta siltäkin pääsi helpoituksen huokaus päästessään vihdoinkin inhoittavasta osastaan. Mutta armahdus tuotti Davidille vielä viimeisen ahdistuksen, hirveän omantunnon taistelun. Hänen veljensä voimat olivat lopussa, taudit ja muut vaivat olivat saattaneet hänet sellaiseen ruumiilliseen ja henkiseen lamautumistilaan että hän varmaankin kuolisi jos hänet vietäisiin takaisin vankilaan. Itkevä vaimo ja lapset odottivat häntä, toivoivat hellyydellään ja huolenpidollaan voivansa pelastaa hänet. Ja kuitenkin hylkäsi David ensin armahduksen, tahtoen puhua Markuksen, Delbosin, kaikkien viattoman sankarillisten puolustajien kanssa, ymmärtäen hyvin että joskaan armahdus ei riistänyt Simonilta oikeutta saada kerran viattomuutensa tunnustetuksi, riistäisi se heiltä heidän mahtavimman aseensa: Simon ei enään olisi marttyyri, joka yhä kärsi kidutuspaikassaan ja herätti sääliä ja suuttumusta kaikkialla maailmassa. Kaikki taipuivat kuitenkin murtunein mielin ja David otti vastaan armahduksen. Mutta Markus ja Delbos tunsivat että kirkollisilla nyt todella oli syytä riemuuta, sillä Simonin juttu oli loppunut kun se ei enään vaivannut joukkojen oikeudentuntoa ja jalomielisyyttä.

Simonin kohtalo oli pian järjestetty. Häntä oli mahdoton viedä Mailleboisiin, mutta päätettiin että rouva Simon jäisi sinne vielä muutamiksi päiviksi Lehmannien luo, samoin kuin hänen lapsensa Josef ja Sarah, jotka odottivat läheisten normaalikoulujen alkamista. Taaskin David uhrautui. Hän oli jo kauvan aikaa sitten tehnyt suunnitelmansa, hän aikoi luopua hiekka- ja piikivikaivoksestaan, joka nyt oli erään luottamusmiehen hallussa, ostaa sen sijaan marmorikaivoksen eräässä autiossa Pyreneiden laaksossa ja viedä sinne Simonin, jonka hän ottaisi yhtiömieheksi ja jonka terveyden vuoriston ilma ja toimielias elämä muutamissa kuukausissa palauttaisivat entiselleen. Heti muuton tapahduttua matkustaisi rouva Simon puolisonsa luo ja lapsetkin voisivat viettää lopun lupa-ajastaan isänsä kanssa. Kaikki tämä toimitettiin hämmästyttävän täsmällisesti ja nopeasti. Simon vietiin pois kenenkään tietämättä. Hän jätti vielä levottoman Rozanin eikä kukaan voinut aavistaakaan että hän oli lähtenyt. Hän matkusti tuntemattomana, hän ikäänkuin hävisi Davidin kanssa tuohon kaukaiseen, korkeiden vuorten ympäröimään laaksoon. Erästä sanomalehtikirjoituksesta saivat ihmiset tietää sen verran, että hän asui perheensä kanssa yhdessä. Sen jälkeen hävisi hän kokonaan, hänen muistonsakin haihtui täydellisesti.

Samana päivänä, jona Simonin perheen jäsenet vihdoinkin yhtyivät rauhallisen laaksonsa yksinäisyydessä, syvän hellyyden valtaamina, sai Markus kiireellisen kutsun Salvanilta ja matkusti heti hänen luokseen normaalikoululle. Tervehdittyään toisiaan alkoivat he heti puhua siitä, he kuvailivat mielessään liikuttavaa ja ihanaa kohtausta kaukana heistä, toisessa päässä Ranskaa.

— Tämä on oleva meidän palkintomme, sanoi Salvan. Ellemme olekaan saaneet jutusta sen suurta yhteiskunnallista tulosta, olemme ainakin luoneet tuon onnen, antaneet marttyyriin takaisin vaimolleen ja lapsilleen.

— Niin, sanoi Markus, tuo kuva on koko päivän ollut mielessäni. Näen heidän rauhallisina ja hymyilevinä sinisen taivaan alla. Ja kuinka ihanaa lieneekään hänestä miesraukasta, joka niin kauan on kitunut vankeudessaan, kulkea vapaasti, hengittää lähteitten raikkautta, puiden ja kukkien puhdasta tuoksua! Lasten ja vaimon unelma on nyt toteutunut, he ovat saaneet hänet vihdoinkin takaisin, he saavat kuljettaa häntä kaikkialla niin kuin suurta lasta, joka paranee vaarallisesta taudista, ja hymyillä hänelle nähdessään hänen vahvistuvan... Te olette oikeassa, se on meidän ainoa palkintomme.

Hän vaiken ja lisäsi sitten hiljempaa äänellä, jossa ilmeni soturin salainen katkeruus siitä että näkee aseensa katkenneena kädessään.

— Meidän osamme on loppunut... Armahdus oli epäilemättä välttämätön, mutta se on riistänyt meiltä kaiken toiminnan mahdollisuuden... Nyt ei meillä ole muuta tekemistä kuin odottaa kylvämämme hyvän siemenen itämistä, jos edes sekään menestyy kivisessä maassa, johon olemme sen kylväneet.

— Kyllä se menestyy, elkää epäilkö sitä, ystäväni! huudahti Salvan. Me emme koskaan saa olla toivottomia suuren maarakkamme suhteen. Se voi tulla petetyksi ja erehtyä, mutta se on kuitenkin aina palaava totuuteen ja oikeuteen. Olkaamme tyytyväiset työhömme, se kantaa itsessään

tulevaisuutta.

Hän vaikeni vuorostaan huolestuneen näköisenä.

— Mutta oikeastaan ajattelen niin kuin tekin, me emme saa voittoa huomispäivänä. Nykyhetki on todella vaikea, emme ole koskaan kokeneet levottomampaa emmekä uhkaavampaa. Pyysin teidät luokseni juuri siksi että halusin keskustella kanssanne huolestuttavasta asemastamme.

Sitten kertoi hän Markukselle kaikki mitä tiesi. Rozanin päätöksen jälkeen olivat kaikki tunnustetut simonistit, kaikki viattoman rohkeat puolustajat alttiina kirkollisten kostolle ja itsekkään ja raukkamaisen kansan vihalle. He saisivat kalliisti maksaa sen että olivat asettuneet erikseen totuuden ja oikeuden nimessä.

— Oletteko kuulleet että Delbosia ei enään tervehditä oikeuspalatsissa? Häneltä on otettu pois puolet asioista, asianajajan tarvitsijat pitävät häntä liian vaarallisena. Hänen on luotava uudestaan koko asemansa ja pahinta on että hän varmaankin on joutuva tappiolle tulevissakin vaaleissa, kun sosialistinenkin puolue on jutun tähden jakautunut kahteen osaan... Minä puolestani tulen luultavasti menettämään virkani...

Hämmästyksen ja surun valtaamana keskeytti Markus hänet.

— Tekö! tekö!

— Niin, minä, ystäväni... Tiedättehän että Mauraisin kauvan aikaa on halunnut päästä tämän koulun johtajaksi. Kaikki hänen toimensa ovat tarkoittaneet samaa, hän on tahtonut ajaa minut paikaltani päästäkseen itse sijaan. Hän on aina ollut kirkon puolella vain päästäkseen sen avulla tarkoituksensa perille silloin kun se pääsisi voitolle. Ylioikeuden tutkimuksen jälkeen tuli hän kuitenkin levottomaksi ja alkoi sanoa aina uskoneensa Simonin viattomuuteen. Mutta nyt on Simon tuomittu ja Mauraisin on taas yhtä klerikaalisen puolueen kanssa, tällä kertaa varmana siitä että Le Barazer on pakoitettu eroittamaan minut voitollisten vanhoillisten voimain pakoituksesta... Olisin sangen ihmeissäni jos vielä lokakuun alussa olisin täällä.

Markus oli epätoivoissaan.

— Mitä! te, joka olette niin välttämätön alkeisopetukselle, te joka olette tehneet niin suuria palveluksia kasvattaessanne maallikkokoululle kokonaisen lauman ennakkoluuloista vapaita, selväjärkisiä opettajia! Se on, niin kuin te olette sanonut, kysymys elämästä ja kuolemasta, vapaan ajatuksen lähetyssaarnaajia on lähetettävä kaikkialle maahan muodostamaan Ranskaan järjen ja yksimielisyyden hengen, pelastamaan orjuutetun lauman vuosisataisesta valheesta ja herkkäuskoisuudesta, viemään totuutta kärsiville ja halvoille. Ranskan tulevaisuus riippuu alkeisopettajista ja tekö lähtisitte ennenkuin olette täyttäneet tehtävänne, ja kun vielä niin paljon on toimitettavaa? Ei, ei! se on mahdotonta, Le Barazer oli oikeastaan meidän puolellamme, vaikka hän ei koskaan tunnustanutkaan sitä suoraan, hän ei ole koskaan tekevä sitä.

Salvan hymyili hiukan surumielisesti.

— Kukaan ihminen ei ole korvaamaton, jos minä katoan, nousee toisia sijaani jatkamaan aloitettua työtä. Tulkoon vaan Mauraisin minun paikalleni, minä tiedän varmasti että hän ei voi vaikuttaa siinä paljonkaan pahaa, sillä hän on pakoitettu kulkemaan minun jäljissäni. Nähkääs, ystäväni, on olemassa tehtäviä, jotka kerran aloitettuinä täytyvät inhimillisen kehityksen voimasta, ihmisistä huolimattakin... Voisi luulla että ette tunne Le Barazeriä. Me emme merkitse mitään hänen taitavan valtioviisautensa päätöksissä. Hän on ollut meidän puolellamme, se on varma ja olisi vieläkin, jos olisimme voitolla. Mutta meidän tappiomme saattaa hänet hirveään ahdinkoon. Oikeastaan hänellä on vain yksi toivo, hän tahtoo pelastaa työnsä, pakollisen maallikko-opetuksen, jota hän oli luomassa tasavaltaraukkamme sankariaikoina, mikä tasavalta niin hitaasti kulkee järjen aikaa kohti. Ja kun kirkko nyt on taas hetkeksi päässyt valtaan ja uhkaa hävittää hänen työnsä, on hän tekevä sille tarpeelliset uhraukset, odottaen aikaansa päästäkseen taas vuorostaan herraksi. Ihminen on sellainen, me emme voi muuttaa häntä.

Hän jatkoi ja luetteli kaikki vallat ja mahtavat miehet, jotka koettivat vaikuttaa häneen. Rehtori Forbes, tuo välinpitämätön oppinut, joka ei halunnut muuta kuin rauhaa, oli suoraan käskenyt häntä tyydyttämään vastapuolueen edusmiesten vaatimukset, peläten muuten saavansa ikävyyksiä ministerinsä kanssa. Nämä edusmiehet, joiden johtaja kreivi Hector de Sangleboeuf osoitti erityistä kiivautta, ryhtyivät yhteen toimenpiteeseen toisensa jälkeen saadakseen kaikki hallitukseen ja yliopistoon kuuluvat simonistit erotetuiksi: ja tasavaltalaiset edusmiehet, itse radikaalinen Lemarroiskin pysyivät liikahtamatta, suostuivat uhriin päästäkseen yleisön suosioon niin että eivät menettäisi liiaksi valitsijoita. Professorit ja opettajat seurasivat nyt professori Depinvilliersin esimerkkiä, kävivät joka sunnuntai kirkossa vaimoineen ja tyttärineen. Lyseossa hallitsi pappi, uskonnon harjoitukset tulivat jälleen pakollisiksi, oppilas, joka kieltäytyi niitä noudattamasta, joutui

huonoihin kirjoihin, häntä kiusattiin ja vainottiin siihen määrin että hänellä ei ollut muuta neuvoa kuin erota. Isä Crabotin vaikutusvalta siellä kasvoi yhä samaan vanhoilliseen suuntaan, jota hän osoitti Valmarien kolleegion johtamisessa. Yksi ainoa seikka olisi riittänyt todistamaan kirkollisten enenevää rohkeutta: viimeksi mainittuun laitokseen otettiin julkisesti jesuiittoja opettajiksi, jota vastoin heidän siihen saakka oli, kiertääkseen lakia, täytynyt kulkea tavallisten pappien nimellä. — Nyt kun Simon on uudestaan tuomittu, päätti Salvan, ovat he herroja, he voivat tehdä mitä tahansa yleisen typeryyden ja raukkamaisuuden tähden. Meidät raivataan aivan varmaan pois tieltä, jotta heidän käskyläisensä pääsisivät meidän sijallemme... On jo puhuttu siitä että neiti Rouzairé pantaisiin Beaumontin parhaan koulun johtajaksi. Samoin tulee Jauffre, Jonvillen opettaja nimitetyksi tänne, sillä hän kuuluu uhanneen ruveta vastustamaan apotti Cognassea, ellei hänen palveluksiaan viipymättä palkittaisi. Lisäksi oli Doutrequin, entinen tasavaltalainen, joka surkuteltavasta isänmaallisesta erehdyksestä oli yhtynyt kirkkoon, onnistunut hankkimaan pojilleen kaksi koulua etukaupungissamme ja nämä pojat ovat kiivaita natsionalisteja ja juutalaisvihaajia; maa on siis taas täyden taantumuksen vallassa, mutta toivon että pian on tuleva päivä, jolloin se oksentaa sisästään tuon kuolettavan myrkyä... Jos siis minä kaadun, arvaatte tietysti, ystäväni, että te tulette kaatumaan kanssani.

Markus katsoi häneen hymyillen, hän ymmärsi vihdoinkin miksi Salvan oli niin kiireellisesti kutsunut hänet luokseen.

— Minä olen siis tuomittu?

— Pelkään että niin on asian laita tällä kertaa ja tahdoin heti ilmoittaa sen teille... Oh! sitä ei ole vielä päätetty, Le Barazer on äänetön, hän on odottavanaan sopivaa hetkeä, eikä puhu mitään aikeistaan. Mutta te ette voi aavistaakaan kuinka häntä kiusataan etenkin teidän suhteenne. Teidät he tietysti heti tahtovat kukistaa ja eroittaa virastanne. Mainitsin juuri äsken tuon suuren houkkion Sangleboeufin, jota vanha markiisitar de Boise johtaa ja joka saattaa hänet epätoivoon kömpelyydellään. Hän on jo kolme kertaa käynyt prefektin virastossa ja uhannut tehdä interpellatsioonin kamarissa, ellei Le Barazer suostuisi prefekti Hennebisen kanssa kukistamaan teidät. Minä luulen että te jo olisitte kaatuneet, jos he eivät olisi toimineet näin väkivaltaisesti... Mutta, ystävä raukkani, Le Barazer ei voi kauempaa vastustaa. Emmekä me saa edes moittia häntä siitä. Muistakaa kuinka sitkeästi ja valtioviisaasti hän kaiken aikaa on tukenut teitä. Hän keksi aina keinoja pelastaakseen teidät, luvaten korvauksia vastustajillenne. Mutta nyt hän ei voi enään, en ole edes maininnut teitä hänelle, kaikki puhuminen on hyödytöntä. Meidän täytyy antaa hänen toimia, hän viivyttää varmaan päätöstään ainoastaan keksiäkseen jonkun nerokkaan ratkaisun, sillä hänestäkään ei ole hauska joutua tappiolle eikä hän koskaan ole hylkäävä työtään, pakollista maallikko-opetusta, joka yksin voi luoda Ranskalle uuden tulevaisuuden.

Markus ei enään hymyillyt. Syvä surumielisyys oli vallannut hänet,

— Se on oleva minulle sangen katkeraa, sanoi hän. Paras osa itsestäni jää tähän vaatimattomaan kouluun, rakkaitten oppilasteni joukkoon, jotka ovat olleet minulle kuin omia lapsia. Koko sydämmeni ja kaikki ajatukseni ovat täällä. Ja millä sitten täyttäisin murtuneen elämäni? En kykene mihinkään hyödylliseen toimeen, olin ottanut tämän tehtäväkseni ja kuinka surullista luopua siitä, jättää se kesken, nyt juuri kun totuus niin kipeästi kaipaa vankkoja työmiehiä!

Mutta Salvan vuorostaan rohkaisi mielensä ja tarttui Markuksen käsiin.

— Kas niin, elkää antako rohkeutenne lannistua. Meillä on kyllä muutakin tekemistä, kuin istua kädet ristissä.

Lohdutettuna Markus vastasi hänen kädenpuristukseensa.

— Te olette oikeassa. Kun teidän kaltaistanne miestä kohtaa isku, voi häntä mielellään seurata epäsuosioon. Tulevaisuus on meidän.

Muutamia päiviä kului vielä. Mailleboisissa puuhasivat kirkolliset ahkerasti käyttäen hyväkseen voittoa. Suuri ponnistus oli tehty veljien koulun kohottamiseksi entiseen kukoistukseensa. Sitä varten käyttivät he hyväkseen maallikkokoulun häpeää ja ylistivät hengellisen koulun erinomaisuutta, jossa koulussa kukoistivat ainoastaan vaatimattomuus ja viattomuus; ja useat perheet tulivat vakuutetuiksi, veljet saivat lukukauden alussa kymmenkunnan uusia oppilaita. Mutta kapusiinien kekseliäisyys ja rohkeus olivat vielä hämmästyttävämmät. Eikö Pyhä Antonius Padualainen oikeastaan ollut johtanut kaikkea, saanut kaikkea hyvältä Jumalalta? Sillä ei kukaan voinut kieltää että häntä yksin oli kiittäminen Simonin tuomitsemisesta, hän oli toimittanut sen niiden markan ja kahden markan kappalten tähden, joita uskovaiset ihmiset olivat panneet hänen rahalaatikkoonsa rukoillen häntä kokonaan kukistamaan juutalaisen. Siinä oli uusi ihme, hänen valtansa ei ollut koskaan selvemmin ilmaantunut ja uhrin lisääntyivät, niitä virtasi kaikkialta. Tästä rohkaistuna sai isä Theodosius äkkiä nerokkaan aatteen ansaitakseen pyhimyksen avulla uusia summia. Hän aloitti hämmästyttävän afäärin,

päästi liikkeeseen viiden markan arvoisia hypoteekkiobligatiooneja, paratiisi vakuutena. Kaikkialle ilmestyi kiertokirjeitä, joissa selitettiin kuinka tämä taivaallisen autuuden osakkeille paneminen oli järjestetty. Jokainen obligatio oli jaettu kymmeneen, viidenkymmenen pennin arvoiseen kuponkiin, ja niillä oli sama merkitys kuin hyvillä töillä, rukouksilla ja pyhillä messuilla, kaikki oli maksettava puhtaassa rahassa täällä alhaalla ja saatava takaisin taivaassa, ihmeitä tekevän pyhän Antoniuksen kassasta. Ostajien houkuttelemiseksi oli sitä paitsi erityisiä lahjapalkintoja, kaksikymmentä osaketta oikeutti saamaan värillisen veistokuvan pyhimyksestä ja sata osaketta tuotti vuotuisen messun. Vihdoin kiertokirje selitti että osakkeille oli annettu nimeksi Pyhän Antoniuksen obligatiorit, koska pyhimys oli rahaston hoitaja, jonka tuli maksaa ne satakertaisina toisessa maailmassa. Se päättyi seuraavilla lauseilla: "Nämä ylikuulaukset takuut tekevät näistä obligatiooneista täydellisesti varmoja hypoteekkiobligatiooneja. Mikään finanssikeikka ei voi uhata niitä. Maailman katoaminen aikojen lopussa ei vaikuttaisi niihin mitään, tai oikeammin saattaisi heti ostajan tilaisuuteen nauttia omaisuudestaan."

Yritys saavutti ääretöntä menestystä. Tuhansittain obligatiooneja levisi muutamissa viikoissa. Köyhät uskavaiset liittyivät yhteen, panivat kukin markan ja jakoivat sitten kupongit keskenään. Kaikki herkkäuskoiset ja kärsivät ihmiset uhrasivat rahansa noihin uusiin arpajaisiin, joiden suuri voitto oli kaikille niin rakas unelma, iankaikkinen autuus. Huhu tiesi kuitenkin kertoa että hänen ylhäisyytensä Bergerot oli sangen suruissaan siitä ja että hän aikoi kieltää tuon hävyttömän keinottelun, joka loukkasi järkeviä katolilaisia. Mutta sitten hän ei uskaltanut tehdä sitä, sillä simonistien tappio oli saattanut hänet vaikeaan asemaan, hänen kun sanottiin simonisteja aina salaa kannattaneen. Hän ei ollut koskaan uskaltanut vastustaa kaikkivaltiaita munkkeja, hän kun ei ollut varma papistostansakaan, mutta hän oli epätoivoissaan siitä että oli pakotettu jättämään kirkon enenevän taikauskon valtaan. Vanhentuessaan hän oli tullut vieläkin heikommaksi, eikä voinut enään muuta kuin polvistua ja rukoilla Jumalaltaan anteeksi sitä että oli antanut kauppiaiden anastaa temppelein, pelastaakseen temppelein itsensä, jonka uskavaiset olisivat jättäneet aivan tyhjäksi, elleivät he olisi saaneet keinotella siellä sieluillaan. Mutta Saint-Martinin kirkkoherra, apotti Quandieu ei voinut sietää sitä kauvempaa. Tällä kertaa oli Simonin tuomitseminen koskenut häntä sydämeen, hän oli epätoivoissaan nähdessään kirkon osallisena tuommoiseen rikokseen. Hän oli koko ajan ollut vakuutettu Simonin viattomuudesta, eikä hän salannut suruaan siitä että papit ja Kristuksen, hyvyyden, totuuden ja oikeuden Jumalan palvelijat vimmatusti ajoivat hirveimmän vääryyden, raakuuden ja valheen asiaa. Hän uskoi että tämä synty saisi ankaran rangaistuksen, sillä kirkko, joka jo oli niin suuressa vaarassa, hävitti itseään omilla käsillään, joudutti kukistustaan. Hänen vanha unelmansa riippumattomasta ja vapaamielisestä Ranskan kirkosta, joka edistäisi vuosisadan suurta kansanvaltaista liikettä, näytti nyt aivan mahdottomalta. Toisaalta kapusiinimunkit tekivät hänen elämänsä sietämättömäksi, heidän kappelinsa, jossa kauppa kävi niin erinomaisesti, hävitti kokonaan seurakunnan kirkon ja apotti Quandieu näki rakkaan Saint-Martin kirkkonsa tulevan päivä päivältä autiommaksi ja köyhemmäksi. Uhrin ja messut vähenivät yhä, siirtyivät kaikki voittoa Pyhälle Antonius Padualaiselle. Hänellä itsellään oli sangen vaatimattomat ja yksinkertaiset elämäntavat ja hän kyllä tyytyi pienentyneihin tuloihinsa. Mutta hän kärsi nähdessään köyhänsä joutuvan kurjuuteen, sitten kun hän oli antanut heille kaikki mitä oli voinut. Hypoteekkiobligatioiden kauppa täytti silloin hänen surunsa mitan ja hän kiivastui kaikesta kristillisestä kärsivällisyydestä huolimatta. Se oli liian julkeaa väärinkäyttöä ja hän uskalsi saarnatuolista ilmaista suuttumuksensa Kristuksen pappina, lausua kuinka häntä suretti suuren kristinuskon hirveä alennustila, kristinuskon, joka oli uudistanut maailman ja jonka niin monet jalot henkilöt olivat korottaneet puhtaimman ihanteen huipuille. Sitten hän meni viimeiselle käynnille entisen kannattajansa, piispansa ja ystävänsä, hänen ylhäisyytensä Bergerotin luo. Ja tuntien tämän kykenemättömäksi jatkamaan taistelua, huomaten itsensä voitetuksi ja voimattomaksi, pyysi hän eroa kirkkoherran virastaan ja muutti asumaan pieneen taloon etukaupungissa, jossa hän toivoi voivansa elää mitättömän pienillä koroillaan ulkopuolella kirkkoa, jonka alhaiseksi taikauskoksi muuttunutta oppia hän ei enään voinut palvella.

Kapusiinit pitivätkin tilaisuutta sopivana uudelle riemujuhlalle. Isä Theodosius keksi millä tavoin oli vietettävä heidän entisen vastustajansa pakoa, joksi hän sitä nimitti. Taitavien vehkeiden avulla oli piispa saatu nimittämään Mailleboisin virkaatekeväksi kirkkoherraksi erään nuoren papin, isä Crabotin käskyläisen, ja nerokas tuuma oli järjestää yhdessä uuden kirkkoherran kanssa juhlallinen kulkue, jossa kapusiinien kappelilta kuljetettaisiin komea, punaisen ja kullan kirjava Pyhän Antoniuksen kuva seurakunnan kirkkoon, jonne se sitten juhlallisesti asetettaisiin. Se olisi loistava kuva ratkaisevasta voitosta, se olisi kruunaus, apoteosi, se osoittaisi että munkit olivat voittaneet papiston, että he olivat kaikkivaltiaita herroja, jotka kaikkialle pystyttivät epäjumalan kuvansa ja jotka niiden avulla toivoivat voivansa nylkeä kansaa ja painaa sen pimeyteen, niin että se jälleen muuttuisi tietämättömäksi orjalaumaksi. Ja kulkue oli todella komea, kaikki ympäristön papit ottivat siihen osaa ja ääretön joukko ihmisiä oli koko maakunnasta rientänyt katsomaan sitä. Kappelin eroitti Saint-Martinin kirkosta ainoastaan Kapusiinitori ja lyhyt katu; mutta tehtiin pitkä kierros, kuljettiin poikki République-torin ja pitkin Isoakatua, Pyhää Antoniusta kannettiin halki koko kaupungin. Pormestari Philis, neuvoston klerikaalisen enemmistön ympäröimänä, seurasi maalattua kuvaa, jota kannettiin punaisella

samettityynyllä. Koko veljien koulu oli liikkeellä, huolimatta lupa-ajasta oli lapsia haalittu kokoon, heidät oli puettu ja heille oli annettu kynttilät käteen. Sitten seurasivat neitsyt Marian tyttäret, veljeskuntia, uskovaisten seuroja, loppumaton jono jumalisiä naisia, ottamatta lukuun hyviä sisaria, ja kokonaisia luostareita, jotka olivat saapuneet Beaumontiin. Ei puuttunut muita kuin hänen ylhäisyytensä Bergerot, joka muutamia päiviä ennen oli sairastunut. Mailleboisissa ei ollut vielä koskaan vallinnut näin kiihkeää uskonnollista innostusta. Ihmiset polvistuivat katukäytävillä, miehet itkivät, kolme nuorta tyttöä sai hermokohtauksen ja vietiin apteekkarin luo. Siunaus illalla Saint-Martinin kirkossa kellojen soidessa oli häikäisevä. Kaikki tunsivat nyt että Maillebois vihdoinkin oli puhdistettu ja saanut anteeksi. Jumala oli tämän suuremmoisen juhlallisuuden kautta vapauttanut sen juutalaisen Simonin häpäisemästä muistosta.

Kysymyksessä olevana päivänä oli Salvan saapunut Mailleboisiin tervehtimään rouva Berthereauta, jonka terveydentilasta hän oli saanut mitä huolestuttavimpia uutisia. Astuessaan ulos pienestä talosta Kapusiinitorin varrella huomasi hän Markuksen, joka palasi Lehmannien luota ja jonka loppumaton kulkue oli pysäyttänyt. Molempien miesten täytyi siis odottaa jotensakin kauan, äänettöminä puristettuaan toistensa käsiä. Kun viimeinen munkki oli kulkenut ohi kullatun ja punaiseksi maalatun epäjumalansa jälkeen, katsoivat he vaan toisiinsa ja kulkivat muutamia askelia äänettöminä.

— Olin teille menossa, sanoi Salvan vihdoin.

Markus luuli hänen tulevan kertomaan että virkaero vihdoin oli päätetty.

— Se on siis päätetty? kysyi hän hymyillen, joko saan panna kokoon tavarani?

— Ei, ei, ystäväni, Le Barazer ei ole vielä antanut elonmerkkiä. Hän valmistaa jotain, en tiedä mitä... Oh! Meidän eromme on varma, odottakaa vaan kärsivällisesti.

Sitten hän lakkasi puhumasta leikkiä ja hänen kasvonsa tulivat äkkiä surullisiksi:

— Ei, sain kuulla että rouva Berthereau oli sangen huonona ja tahdoin käydä häntä katsomassa... Tulen juuri hänen luotaan, olen kovin huolestunut, loppu on lähellä.

— Louise kertoi sen minulle eilen illalla, sanoi Markus. Olisin tahtonut tehdä niinkuin tekin, mennä heti kuolevan luo. Mutta rouva Duparque on julistanut heti poistuvansa talosta jos minä uskaltaisin astua sinne jalallani minkä syyn nojalla hyvänsä. Ja rouva Berthereau, joka aivan varmaan tahtoi tavata minua, ei uskalla lausua ilmi toivoaan, sillä hän ei tahdo saada aikaan häväistystä kuolinvuoteensa ympärillä... Oi! ystäväni, uskovaisten viha on todella leppymätön.

Taas kulkivat he äänettöminä. — Niin, rouva Duparque on hyvä vartia, virkkoi Salvan, luulin ensin että ei hän päästäisi minuakaan tyttärensä luo. Hän ei jättänyt minua hetkeksikään, ja kuunteli tarkasti jokaista sanaa, jonka lausuin sairaalle tai vaimolleni... Hän tuntee varmaankin valtansa heikontuvan ja pelkää että jotakin odottamatonta saattaisi tapahtua kuoleman jälkeen.

— Kuinka niin?

— Sitä en voi selittää, minusta vaan tuntuu siltä. Rouva Berthereau, hänen tyttärensä, pääsee nyt vihdoin hänen vallastaan kuoleman kautta, ja hän pelkää ehkä että Genevièvekin, hänen tyttärentyttärensä on vapautumaisillaan siitä.

Markus pysähtyi ja katseli häntä tutkivasti.

— Oletteko sitten huomanneet mitään enteitä?

— No, olkoon menneeksi! Olen. Mutta olin päättänyt että en puhuisi siitä teille, sillä en tahtois herättää teissä turhaa toivoa... Se koskee tätä juhlakulkuetta, tätä epäjumalanpalvelusta, jota juuri saimme katsella. Näyttää siltä kuin vaimonne olisi kieltäytynyt ottamasta siihen osaa. Ja sentähden tapasin rouva Duparquenkin kotonaan, muuten olisi hän tietysti tahtonut näyttäytyä ensimmäisenä uskovaisten naisten joukossa. Mutta jos hän olisi hetkeksikään poistunut kotoaan olisi hän pelännyt että joku saatana, te eli joku muu sielujen varastaja olisi pujahtanut hänen taloonsa ja ryöstänyt hänen tyttärentyttärensä. Hän jäi siis kotiin, mutta ette voi kuvailla kuinka raivostuneena, hänen kylmät silmänsä iskivät minuun niinkuin terävät miekat.

Markus, joka kuunteli hartaasti, ihastui.

— Oi! Geneviève kieltäytyi ottamasta osaa tuohon kulkueeseen. Hän on siis ymmärtänyt sen pahan vaikutuksen, alhaisuuden ja typeryyden, hän on siis saanut takaisin entisen terveen järkensä?

— Epäilemättä, jatkoi Salvan. Nuo paratiisin hypoteekkiobligatsioonit ovat etenkin loukanneet häntä, niin luulen... No ystäväni, eikö se ole erinomaista? Suurempi uskonnollinen hävyttömyys ei ole koskaan

väärinkäyttänyt suurempaa inhimillistä typeryyttä.

Hitaasti suuntasivat ystävykset askeleensa rautatien asemaa kohden, sillä Salvan aikoi palata junalla Beaumontiin. Ja Markuksessa oli taas herännyt toivo.

Rouva Duparquen pienessä talossa, jonka uhkaaja kuolema teki vieläkin kylmemmäksi ja synkemmäksi, oli Geneviève todellakin uuden käänteen alaisena, joka hitaasti mullisti hänen luonteensa, muutti hänet kokonaan. Ensin oli totuus ikäänkuin musertanut hänet, lukiessaan asiakirjoja oli hän tullut vakuutetuksi Simonin viattomuudesta ja hirveässä valossa nähnyt niiden pyhien miesten halpamaisuuden, joita hän tähän saakka oli kunnioittanut omantuntonsa ja sydämensä ohjaajina. Ja silloin valtasi epäily hänen mielensä, usko katosi, hän ei voinut olla ajattelematta, punnitsematta, vapaasti arvostelematta jokaista asiaa. Isä Theodosius oli herättänyt hänessä vastenmielisyyttä, hän tunsu epämääräistä häpeää siitä että oli ollut hänen puolellaan silloin kuin hän oli tekemäisillään huonon teon. Ja nuo obligatsioonit, tuo yleisen herkkäuskoisuuden halpamainen väärinkäyttö lisäsi vielä Genevièven vastenmielisyyttä kapusiinimunkkia kohtaan, osoittamalla hänelle äkkiä entisen rippi-isänsä todellisen luonteen. Eikä ainoastaan munkin arvo alentunut hänen silmissään, vaan myöskin sen opin, jota hän edusti, tuon uskonnon, jota hän niin kauan oli ihailnut salaperäisen ja suloisen toivon huumauksessa. Mitä? tuohonko halpamaiseen kauppaan, tuohonko epäjumalalliseen taikauskoon hänen tuli ottaa osaa, jos hän tahtoi pysyä uskovaisena katolilaisena? Kauan oli hän alistunut uskoon ja salaperäisyyteen, silloinkin kun hänen luonnollinen järkensä salaa vastusti; mutta hänen alistumisellaankin oli rajansa, hän ei voinut hyväksyä tuota taivaan osakkeille panemista, hän kieltäytyi kulkemasta punaisen ja kullankirjavan Pyhän Antoniuksen jälessä, jota kuljetettiin kaikkialla niin kuin mitään ilmoitusta, houkuttelemaan osakkeille uusia ostajia. Hänen järkensä vastarintaa lisäsi etenkin apotti Quandieun virasta eroaminen, tuon lempeän ja ihmisellisen rippi-isän, jonka puoleen hän jälleen oli kääntynyt isä Theodosiuksen epäilyttävien ystävyyden osoitusten johdosta. Koska sellainen mies ei enään voinut elää kirkon yhteydessä, eikä hyväksyä klerikaalista vihan ja vallanhimon politiikkaa, eikä hyvien ja oikeudenmukaisten ihmisten silloinkin ollut vaikea pysyä siinä?

Mutta Geneviève ei varmaankaan pelkästä olosuhteiden voimasta olisi niin pian vapautunut, ellei valmistavaa työtä hitaasti olisi tapahtunut hänessä hänen tietämättään. Selvästi ymmärtääkseen ensimmäiset syyt täytyy tuntea hänen elämäänsä alusta alkaen. Hän oli perinyt isältään hellän, iloisen ja intohimoisen luonteen, hänessä oli herännyt rakkaus Markukseen ja hän oli kiintynyt häneen siinä määrin että suostui elämään yksinäisessä kylässä tuon halvan alkeisopettajan kanssa. Haluten vapautta, kyllästyneenä rouva Duparquen synkkään kotiin, oli hän hetken näyttänyt vapautuneen uskonnollisen kasvatuksensa vaikutuksesta, hän oli antautunut puolisolleen sellaisella nuoruuden alttiudella että tämä oli voinut luulla omistavansa hänet kokonaan. Ja joskin salainen pelko joskus oli vallannut Markuksen, oli hän työntänyt sen luotaan, oli luullut olevansa kyllin vahva muodostaakseen hänet oman kuvansa mukaan ja onnensa huumauksessa jättänyt henkisen valloituksen myöhemmäksi. Sitten oli entinen viha uudelleen ilmaantunut hänessä ja Markus oli taas ollut heikko ja tahtoen kunnioittaa hänen omantunnon vapauttaan ei hän vieläkään ollut toiminut, vaan sallinut vaimonsa jälleen ruveta noudattamaan uskonnollisia menoja, käymään kirkossa ja unohtumaan sinne. Koko hänen nuoruutensa, kaikki tuo salaperäinen myrkky, jota vielä ei oltu poistettu, alkoi vaikuttaa hänessä ja tuota erehdyksessä ja valheessa kasvatettujen naisten välttämätöntä käännettä, jonka alaiseksi hän joutui, vaikeutti hänelle vielä uskonnollisen ja vallanhimoisen isoäidin läsnäolo. Olosuhteet, Simonin juttu ja Louisen ripilläkäynnin siirtäminen olivat silloin jouduttaneet eroa puolisojen välillä. Hänessä paloi etenkin kiihkeä toivo löytää taivaassa sen rajattoman taivaallisen onnen, joka hänelle nuorena tyttönä oli luvattu; ja hänen rakkautensa Markukseen oli himmentynyt kun hän ajatteli autuutta, jota virret ylistävät, tuota korkeampaa ja puhtaampaa taivaallista rakkautta. Mutta turhaan oli häntä kiihoitettu, turhaan hänelle valehdeltu, turhaan häntä käsketty vastustamaan miestään, lupaamalla kohottaa hänet korkeimpaan totuuteen, täydelliseen onneen. Hänen onnettomuutensa syynä oli ollut se, että hän hylkäsi ihmisen ainoan luonnollisen ja mahdollisen onnen, sillä hän ei ollut koskaan enää tuntenut itseään tyydytyksi, hän oli elänyt enenevässä ahdistuksessa ilman rauhaa ja ilman iloa, vaikka hän itsepäisesti väitti olevansa onnellinen. Nytkään vielä hän ei tunnustanut kuinka tyhjiltä olivat tuntuneet pitkät rukoukset kappelien kylmillä kivilattioilla ja hyödyttömät herranehtooliset, joissa hän turhaan toivoi saavansa vihdoinkin tuntea lihassaan ja veressään Jesuksen lihan ja veren ijäisessä ja autuaassa yhteydessä. Mutta luonto valloitti hänet vähitellen, palautti hänet terveyteen, inhimilliseen rakkauteen, samalla kuin vanha salaperäinen myrkky poistui hänestä yhä enemmän sitä mukaa kuin uskonnollinen valhe ilmaantui hänelle. Suuressa tuskassaan noudatti hän vielä, huumatakseen itseään, joitakuuta uskonnollisia merioja sillä hän ei tahtonut ymmärtää että rakkaus Markukseen oli herännyt hänessä, että hän tunsu äärettömän halun levätä hänen sylissään, tuossa ainoassa ja ikuisessa totuudessa, joka tekee miehen ja naisen terveeksi ja onnelliseksi.

Silloin oli syntynyt riitoja rouva Duparquen ja Genevièven välillä ja ne tulivat yhä lukuisammiksi ja kiivaammiksi. Isoäiti tunsu että hänen tyttärentyttärensä luisui hänen käsistään. Ja hän vartioi häntä tarkasti, piti häntä melkein vankina; mutta pienimmänkin riidan jälkeen saattoi Geneviève sulkeutua

huoneeseensa, siellä sai hän ainakin ajatella rauhassa, eikä hän enää vastannut edes silloinkaan kun hirveä esi-äiti nyrkillään löi ovea. Kahtena sunnuntaina sulkeutui hän näin ja kieltäytyi seuraamasta häntä iltamessuun, rukouksista ja uhkauksista huolimatta. Seitsemänkymmenen kahdeksan vuotias rouva Duparque oli ankara uskovainen, jommoiseksi hänet oli muodostanut pitkä elämä täydellisessä kirkon orjuudessa. Hänet oli kasvattanut ankara äiti ja sitten hän oli joutunut naimisiin Duparquen kanssa, joka ei välittänyt muusta kun kaupastaan, oli raaka eikä pitänyt hellistä hyväilyistä, hänen intohimonsa nukkuivat, ja heräsivät vasta myöhemmin. Lähes kaksikymmentäviisi vuotta oli heillä vastapäätä Saint-Maxencen tuomiokirkkoa uutuuksien kauppa, jonka ostajapiiriin kuului pääasiallisesti munkkeja ja pappeja. Ja kun hän oli saanut kokea niin vähän rakkautta, kun hänen puolisonsa niin vähän tyydytti hänen sieluun ja ruumistaan, antautui hän siellä yhä enemmän uskonnollisuuteen, sillä hän oli liian rehellinen ottaakseen itselleen rakastajaa. Hän hillitsi aistillisuuden tarvettaan, hänen onnistui pettää se, tyydyttää se jumalanpalveluksen menoissa, pyhän savun tuoksussa, kiihkeissä rukouksissa ja salaperäisissä keskusteluissa pyhienkuvien vaalean Jesuksen kanssa. Kun hän ei ollut tuntenut rakastajan intohimoista syleilyä, saattoi hän pitää riittävänä lohdutuksena pappien keveää kosketusta, pappien, joiden läheisyydessä ei tee syntiä silloinkaan kuin elää heidän hengityksessään, antautuu heidän kanssaan lihalliseen yhteyteen. Hänen rippi-isänsä juhlalliset liikkeet ja hyväilevät sanat tuottivat hänelle ainaista iloa, ja hänen ankaruutensakin, hänen uhkauksensa ja hänen kertomuksensa helvetistä ja hirveistä tuskista herättivät hänen kuritetussa lihassaan suloisen värityksen. Ja sokea usko, ankarimpiin uskonnon harjoituksiin mukautuminen ei ainoastaan tyydyttänyt hänen kuolettuja himojaan, hän löysi niissä myöskin ojennusnuoran, tuen, hallitsijan, jota hänen naisellinen heikkoutensa kaipasi. Kirkko tietää että ei se voi valloittaa naista ainoastaan jumalanpalveluksen heikumallisuudella, se ottaa hänet haltuunsa kohtelemalla häntä raa'asti ja peloittamalla häntä, se pitää häntä kuin orjaa, joka halki vuosisatojen on tottunut ruoskaan ja joka vihdoon on ruvennut rakastamaan orjuuden katkeraa nautintoa. Rouva Duparque, joka kätkeystä saakka oli oppinut tottelemaan, oli kuuliainen kirkon tytär, jota se epäilee, jonka se ottaa aseeseen ja jonka avulla se voi miehen vuorostaan valloittaa. Jouduttuaan leskeksi, myi hän pienen omaisuutensa ja muutti Mailleboisiin, missä hänellä joutilaassa elämässään ei ollut muuta tointa, muuta harrastusta kuin tuo ankara uskonnollisuus, jolla hän koetti täyttää hukkaan menneen elämänsä, korvata kaikki luonnolliset nautinnot, kaiken inhimillisen onnen, jota hän ei ollut saanut tuntea. Suurena syynä siihen että hän niin ankarasti tyrkytti tyttärentyttäreilleen Genevièvele ahdasta ja kylmää uskoa oli varmaankin rakkauden onnen kaipuu, viha tuohon naisen vapautumiseen, jonka hän olisi tahtonut kieltää lapsen lapseltaan, niin kuin tuntemattoman, vaikka suloisen helvetin, johon hän itse ei koskaan saisi astua sisälle. Mutta isoäidin ja tyttärentyttären, ankaran jumalisen ja vapautumaisillaan olevan uskovaisen välillä oli äiti, surumielinen rouva Berthereau. Päältäpäin katsoen oli tämäkin vain kaavoihin piintynyt jumalinen, joka syntymästään saakka oli kuulunut kirkolle. Hän ei ollut edes päivääkään laiminlyönyt uskonnollisia velvollisuuksiaan, sillä hänen puolisonsa, vapaa-ajattelija Berthereau, Salvanin ystävä, meni niin pitkälle heikkoudeksaan että seurasi häntä messuun rakkaudesta häneen. Mutta hän oli tuntenut intohimoisen rakkauden, jolla tuo erinomainen mies joka hetki oli ympäröinyt hänet ja se täytti hänet yhä vieläkin. Vaikka hänen miehensä oli kuollut niin kauvan aikaa sitten oli hän yhä hänen, eli yksinomaan hänen muistostaan, viettäen loppuikänsä ikäänkuin hänen rakkaan haamunsa sylissä. Tämä selitti hänen pitkät vaitiolonsa, hänen kohtaloonsa alistuneen, vaatimattoman elämänsä pienessä, synkässä talossa, johon hän tyttärensä kanssa oli vetäytynyt niinkuin luostariin. Hän ei ollut hetkeäkään ajatellut uusiin naimisiin menemistä, hänestä oli tullut toinen rouva Duparque, ankaran uskonnollinen ja jumalaapelkääväinen, hän kävi aina mustaan puettuna, kasvot olivat vahankarvaiset, käytös nöyrä ja masentunut ankaran isoäidin vallan alla, joka painoi koko taloa. Joskus vain näkyi hänen velton suunsa ympärillä katkera piirre, hänen nöyrissä silmissään välähti vastustus, kun hänessä heräsi ääretön entisen rakkauden onnen kaipuu, tuon kylmän, uskonnonharjoitusten täyttämän tyhjyyden pohjalla, jossa hän niin kauvan oli kitunut. Viime aikoina oli hänen tyttärensä Genevièven hirveä ahdistus, vaimon taistelu papin ja puolison välillä herättänyt hänet raukkamaisesta välinpitämättömyydestään niin että hän oli uskaltanut vastustaa itse hirveää isoäitiäkin.

Nyt oli rouva Berthereau kuolemaisillaan ja iloitsi omasta puolestaan tästä vapautuksesta. Mutta huomattessaan voimiensa päivä päivältä vähenevän tunsikin hän yhä suurempaa surua siitä että Geneviève jäisi yksin kärsimään, kokonaan rouva Duparquen valtaan. Miten kävisi hänen lapsiraukkansa ankarassa orjuudessa, tässä kuolleessa talossa, jossa hän niin paljon oli kärsinyt, kun hän ei enään olisi täällä? Hänen oli mahdoton lähteä täältä tekemättä mitään, sanomatta mitään, joka voisi pelastaa hänet, auttaa häntä saavuttamaan edes hiukan terveyttä ja onnea. Se oli lakkaamatta hänen mielessään ja hän uskalsi tehdä sen eräänä iltana, jolloin hän vielä jaksoi puhua, vaikkakin hyvin hiljaa ja hitaasti.

Oli syyskuun ilta, lämmin ja sateinen. Yö lähenei, pieni luostarin tapaisesti sisustettu huone, vanhoine pähkinäpuuhuonekaluineen, pimenei vähitellen. Sairas, joka ei voinut maata saamatta heti tukehtumiskohtauksia, istui lepotuolillaan tyyntyen nojassa. Vaikka hän oli tuskin viidenkymmenenkuuden ikäinen näyttivät hänen surumieliset, kuihtuneet kasvonsa jo sangen vanhoilta, hänen elämänsä tyhjyys oli ikäänkuin kalventanut ne. Geneviève istui lähellä häntä nojatuolissa ja Louise oli juuri tuonut kupillisen maitoa, ainoa mitä sairastunut vielä saattoi nauttia. Raskas hiljaisuus painoi

taloa, Kapusiinien kappelin viimeinen kellonsoitto oli juuri kaikunut pienen, aution torin kuolleessa ilmassa.

— Tyttäreni, sanoi rouva Berthereau hitaasti, heikolla äänellään, koska olemme yksin, pyydän että kuuntelet minua, sillä minulla on jotain sanottavaa sinulle ja on jo aika kiirehtiä.

Hämmästyneenä tahtoi Geneviève keskeyttää hänet, peläten sairaan rasittuvan tästä viimeisestä ponnistuksesta. Mutta kun tämä teki päättäväisen liikkeen, kysyi hän ainoastaan:

— Äiti, tahdotko puhua minulle yksin? tuleeko Louisen poistua?

Rouva Berthereau oli hetken ääneti. Hän oli luonut katseensa pitkään ja kauniiseen nuoreen tyttöön, joka hellästi katseli häntä avomielisillä silmillään. Hän kuiskasi vihdoin:

— Minusta on parempi että Louise jääpi. Hän on seitsemäntoista vuotias, hänenkin täytyy tietää... Rakas pienokaiseni, istu tähän viereeni.

Louise istuutui hänen viereensä tuolille ja sairas tarttui hänen käteensä.

— Tiedän kuinka järkevä ja rohkea olet ja jos joskus olenkin paheksinut käytöstäsi, annan kuitenkin arvoa suorudellesi... Nyt viimeisellä hetkelläni uskon ainoastaan hyvyteen.

Hän kokosi ajatuksiaan vielä hetken, hän katsoi avonaisesta akkunasta tummenevaa taivasta, ikäänkuin lukeakseen koko pitkän, surullisen elämänsä auringon viimeisissä säteissä. Sitten siirtyi hänen katseensa jälleen tyttärensä, jota hän katseli kauan aikaa sanomattoman säälän ilme silmissään.

— Geneviève, minun on niin vaikea jättää sinut niin onnettomaksi... Ei, elä kiellä, joskus yöllä kuulen sinun nyyhkytyksesi tuolta ylhäältä pääni päältä, kun et voi nukkua. Ja minä tunnen tuskasi, tunnen kuinka taistelut raatelevat sinua... Vuosikautia olet kärsinyt, eikä minulla ole ollut rohkeutta auttaa sinua.

Kyöneleet vuosivat Genevièven silmistä. Hänen omien kärsimyksiensä mainitseminen tällä surullisella hetkellä koski häneen.

— Äiti, minä pyydän, älä ajattele minua. Minulla ei ole kuin yksi suru, se että kadotan sinut.

— Ei, ei, tyttäreni, jokainen lähtee täältä vuorostaan, tyytyväisenä tai epätoivoisena, riippuen siitä millaiseksi hän on osannut muodostaa elämänsä. Mutta ne, jotka jäävät tänne, eivät saa turhaan tuottaa itselleen kärsimyksiä, kun he vielä voivat olla onnellisia.

Hän pani kätensä ristiin ja kohotti ne ylös, hartaasti rukoilevalla liikkeellä:

— Oi! tyttäreni, elä jää päiväksikään tähän taloon. Kiiruhda, ota lapset mukaasi ja palaa puolisesi luo.

Geneviève ei ennättänyt edes vastata. Suuri musta varjo ilmestyi huoneeseen, rouva Duparque oli hiljaa astunut sisään. Hän kulki lakkaamatta huoneesta huoneeseen, oli heti levoton kun ei tiennyt missä Geneviève ja Louise olivat, epäillen heitä alinomaa. Koska he piiloutuivat, eivätkö he silloin tehneet pahaa? Etenkään hän ei pitänyt siitä että he olivat kauvan aikaa yhdessä rouva Berthereaun luona, peläten lakkaamatta että he puhuisivat siellä jotain kiellettyä. Hän oli siis varovaisesti hiipinyt ylös portaita ja erotettuaan muutamia sanoja oli hän varovasti aukaissut oven, saadakseen heidät kiinni teosta.

— Mitä sanot, tyttäreni? kysyi hän käskevästi, kuivalla, vihasta vapisevalla äänellään.

Ennestäänkin kalpea sairas tuli vielä kalpeammaksi, Geneviève ja Louise hämmästyivät ja odottivat levottomina mitä seuraisi.

— Mitä sanot tyttäreni? Etkö tiedä että Jumala kuulee sinut?

Rouva Berthereau oli heittäytynyt tyynyä vasten, sulkien silmänsä, ikäänkuin kootakseen kaiken rohkeutensa. Hän olisi niin mielellään tahtonut puhua Genevièveille yksin eikä antautua taisteluun peljättävän isoäidin kanssa. Koko elämänsä oli hän karttanut tätä yhteentörmäystä, tätä taistelua, jossa hän jo edeltäpäin tunsi tulevansa voitetuksi. Mutta nyt hänellä oli vain muutamia tunteja jäljellä ollakseen rohkea ja hyvä, hän aukasi silmänsä ja uskalsi vihdoin puhua.

— Jumala kuulkoon minut, äitini! Luulen täyttäväni velvollisuuteni kun kehoitan tytärtäni ottamaan lapsensa ja palaamaan puolisonsa luo, sillä hänen terveytensä ja hänen ainoa onnensa ovat siellä, tuossa kodissa, jonka hän niin ajattelemattomasti jätti.

Rouva Duparque oli heti alussa tahtonut keskeyttää hänet raivokkaalla liikkeellä. Sitten antoi hän

sairaan jatkaa, kenties tuntien kuoleman majesteetin, joka jo täytti huoneen henkäyksellään, hämillään tuosta huudosta, joka puhkesi orjuutetun ihmisraukan huulilta kun hänen järkensä ja rakkautensa vapautuivat viimeisellä hetkellä. Ääretön ahdistus vallitsi huoneessa, jossa neljä naista, neljä sukupolvea olivat yhdessä.

Kaikki neljä olivat toistensa näköisiä, kookasvartaloisia, pitkäkasvoisia, komeanenäisiä. Mutta seitsemänkymmenen kahdeksan vuotias rouva Duparque, vahvoine leukoineen ja jäykkien ryppyjen uurtamine poskineen oli laihtunut ja kuivettunut ankarissa uskonnon harjoituksissaan; rouva Berthereau sitä vastoin, joka äskettäin oli täyttänyt viidennenkymmenen kuudennen ikävuotensa, oli sairaudestaan huolimatta lihavampi ja notkeampi ja hänen kalpeille kasvoilleen oli painanut leimansa tuo lyhyt rakkauden onni, jota hän aina oli kaivannut. Näistä kahdesta tummasta ja vakavasta naisesta oli Geneviève syntynyt, mutta hänessä huomasi myöskin isän vaikutusta. Hän oli vaalea, iloinen, rakastava ja suloinen vielä kolmenkymmenen seitsemän vuoden ikäisenä; ja pian kahdeksantoista vuotias Louise oli taas tumma, mutta hänen hiuksensa olivat kullanruskeat niinkuin Markuksella, jolta hän myös oli saanut leveän otsansa ja suuret, loistavat silmänsä, joissa paloi totuuden rakkaus. Henkisessä suhteessa oli tapahtunut samallinen kehitys: isoäiti oli kokonaan kirkon orja, hänen sielunsa ja ruumiinsa oli kukistettu, hän oli erehdyksen ja orjuuden tottelevainen levittäjä; tytär täytti vielä uskonnolliset velvollisuutensa, oli yhä kirkon vallassa, mutta levottomana, kidutettuna, sillä hän oli tuntenut inhimillisen onnen; tyttärentyttären onnettomassa sydämessä ja järjessä kävi katolilaisuus viimeistä taisteluaan, hänestä taistelivat hänen mystillinen ja valheellinen kasvatuksensa sekä puolison rakkauden ja äidin hellyyden elävä todellisuus ja hän tarvitsi kaikki voimansa vapautuakseen: tyttärentyttären tytär oli vihdoinkin vapautunut, oli päässyt irti papin vallasta ja palannut onnelliseen luontoon, auringon hyväatekevään valoon.

Rouva Berthereau jatkoi hitaasti, matalalla äänellään.

— Kuule, Genevièveni, älä jää tänne kauemmaksi. Kun minä en enää ole täällä, niin lähde heti... Minun onnettomuuteni alkoi silloin kun kadotin isäsi. Hän rakasti minua, minä olen elänyt ainoastaan niinä hetkinä, jotka vietin hänen läheisyydessään, hänen sylissänsä. Olen usein katunut että en silloin nauttinut niistä syvemmin, sillä en järjettömässä erehdyksessäni ymmärtänyt niiden arvoa, en tuntenut kuinka suloisia, kuinka verrattomia ne olivat ennen kun leskenä muutettuani tänne, jossa ei ollut rakkautta ja jossa olin eroitettuna maailmasta... Voi tämän talon jäistä kylmyyttä, jossa olen värissyt, sen hiljaisuutta ja synkkyyttä, jossa joka hetki olen kitunut, uskaltamatta edes aukaista akkunaa hengittääkseni elämää, niin järjetön ja raukkamainen olin!

Rouva Duparque seiso i liikku mattomana eikä keskeyttänyt. Kuullessaan tuon tuskan huudon teki hän kuitenkin vastustavan liikkeen.

— Tyttäreni, en kiellä sinua puhumasta, vaikka olisi parasta kutsua tänne isä Theodosius, jos sinulla on jotain tunnustettavaa... Koska et ollut kokonaan Jumalan, miksi tulit sitten luokseni? Tiesit kyllä että täällä tapaisit yksin Jumalan.

— Olen tunnustanut syntini, vastasi kuoleva lempeästi, en ole lähtevä täältä saamatta viimeistä voittoa, sillä olen kokonaan Jumalan, en voi muuta kuin kuulua hänelle nyt... Vaikka olenkin niin paljon surrut puolisoni kuolemaa, en ole koskaan katunut sitä että tulin tänne. Minne olisin mennyt? Minulla ei ollut muuta turvapaikkaa, minä olin liiaksi uskonnon läpitunkema, koettaakseni kertaakaan hakea onnea muualta. Olen siis elänyt niinkuin minun täytyi elää... Mutta tyttäreni kärsii nyt liiaksi vuorostaan, ja hän on vapaa, hänellä on puoliso, joka rakastaa häntä, enkä minä tahdo että minun surullinen kohtaloni tällaisessa tyhjyydessä tulee hänenkin osakseen. Sinä seuraat neuvoani, eikö niin, tyttäreni.

Hellällä, rukoilevalla liikkeellä oli hän ojentanut vahankarvaiset käsiraukkansa tytärtään kohden ja Geneviève heittäytyi polvilleen hänen viereensä, sydänjuuriaan myöten liikutettuna tästä harvinaisesta kohtauksesta, rakkauden heräämisestä kuolemassa, ja suuret kyynelleet vierivät pitkin hänen poskiaans.

— Äiti, äiti, rukoilen sinua, älä kärsi noin paljon minun tähteni. Tuotat minulle tuskaa ajatellessasi ainoastaan minua, kun meidän kaikkien ainoa toivomme on tuottaa sinulle hiukan iloa, sinulle, joka tahdot lähteä täältä niin epätoivoisena.

Mutta rouva Berthereaun valtasi yhä kasvava innostus. Hän otti tyttärensä pään käsiensä väliin ja katseli häntä silmiin.

— Ei, ei, kuule minua vielä... Jättäessäni sinut, ei minulla enää voi olla muuta iloa kun varmuus siitä että et tahdo alkaa täällä uudestaan minun kärsimyksiäni ja ahdistustani. Anna minulle tämä viimeinen lohdutus, anna minulle ennen lähtöäni varma lupaus... Kuuletko, minä vaadin sitä sinulta, niin kauvan kuin minulla on vähääkään voimaa puhua. Pelasta itsesi tästä valheen ja kuoleman talosta, palaa kotiisi, puolisisi luo. Vie hänelle lapsensa takaisin, rakastakaa toisianne koko sielustanne. Se on elämä ja

totuus ja onni... Minä rukoilen sinua, tyttäreni, lupaa minulle, vanna minulle noudattavasi viimeistä toivoani!

Kun Geneviève nyyhkytysten tukahduttamana ei vastannut, kääntyi hän Louisen puoleen, joka myöskin syvästi liikutettuna oli polvistunut lepotuolin toiselle puolelle.

— Auta sinä minua, hyvä lapseni. Minä tunnen ajatuksesi, olen kyllä huomannut kuinka olet tehnyt työtä ja ponnistellut saadaksesi äitisi takaisin kotiin. Sinä olet pikku haltija, sangen ymmärtäväinen pieni ihminen, joka on tehnyt paljon tuottaakseen meille kaikille neljälle hiukan rauhaa... Sinun äitisi täytyy luvata, eikö niin? Käske hänen tekemään minulle suuren ilon lupaamalla tulla onnelliseksi!

Louise oli tarttunut murheellisen naisen käsiin ja hän suuteli niitä sopertaen:

— Oi! isoäiti, isoäiti, kuinka hyvä olet ja kuinka sinua rakastan!... Äiti on muistava sinun viimeistä tahtoasi. Hän on ajatteleva, hän on seuraava sydämensä ääntä, ole varma siitä.

Rouva Duparque seisoi jäykkänä, liikahtamatta. Hänen syvien ryppyjen uurtamisissa, jähmettyneissä kasvoissaan elivät ainoastaan silmät ja raivokas viha oli syttynyt niissä kun hän koetti hillitä itseään jottei kohtelisi ankarasti kuolevaa. Vihdoin hän murisi vihaisesti:

— Olkaa vaiti kaikki kolme! Te olette onnettomia syntisiä, jotka vastustatte Jumalaa ja jotka helvetin liekeissä saatte rangaistuksenne... Olkaa vaiti, en tahdo kuulla sanaakaan enää! Enkö sitten enää ole herra täällä, isoäiti? Sinut tyttäreni, on sairaus hämmentänyt, tahdon uskoa sen; sinussa tyttärentyttäreni on pahahenki, annan anteeksi sinulle että et vielä kokonaan ole voinut karkoittaa sitä katumuksestasi huolimatta; ja sinut tyttärentyttäreni, toivon yhä voivani pelastaa kadotuksesta, kun vaan kerran saan kasvattaa sinua... Olkaa vaiti, tyttäreni, te, joita ilman minua ei olisi olemassa! Minä se olen, joka käsken ja se olisi vielä yksi kuoleman synti, jos ette tottelisi minua!

Hän oli ikäänkuin kasvanut, hän puhui ankarasti, vihan ja koston Jumalansa nimessä. Mutta hänen tyttärensä, joka tunsu että lähenevä kuolema jo oli vapauttanut hänet, uskalsi jatkaa kiellosta huolimatta.

— Enemmän kuin kaksikymmentä vuotta olen vajennut, ja jos ei viimeinen hetkeni olisi tullut, olisin ehkä niin raukkamainen että tottelisin ja vaikenisin vieläkin... Se on liikaa. Kaikki mikä on kiduttanut minua, kaikki mitä olen jättänyt sanomatta vaivaisi minua haudassakin. En voi viedä sitä mukanani sinne. Kaikesta huolimatta on kauvan tukehuttettu huuto pääsevä huuliltani... Oi! tyttäreni, minä rukoilen sinua, lupaa minulle, lupaa minulle!

Raivostuneena toisti rouva Duparque kovemmalla äänellä:

— Geneviève, minä, isoäitisi, kiellän sinua puhumasta.

Kun Louise näki äitinsä yhä nyyhkyttävän, hirveimmän taistelun raatelemana, kasvot kätkeytyinä peitteeseen, uskalsi hän vastata päättäväisellä mutta kohteliaalla tavallaan.

— Isoäiti, täytyy olla hyvä isoäiti Berthereaulle, joka on niin sairas. Äiti on myöskin heikko ja on julmaa saattaa häntä noin liikutetuksi... Eikö jokaisen tule noudattaa omaatuntoaan?

Silloin Geneviève, antamatta rouva Duparquelle aikaa taas keskeyttää, kohotti päänsä ja syleili kiihkeästi kuolevaa, sydän heltyneenä tyttärensä lempeästä rohkeudesta.

— Äiti, äiti, nuku rauhassa, en tahdo että sinä minun tähteni kärsit... Minä lupaan muistaa viimeistä toivoasi, lupaan tehdä kaikki, mitä rakkauteni sinuun kehoittaa... Niin, niin, ei ole muuta kuin hyvyys, ei muuta kuin rakkaus, se on ainoa totuus.

Ja kun rouva Berthereau uupuneena, mutta kasvot taivaallisen hymyn kirkastamina, painoi tytärtään rintaansa vasten, teki rouva Duparque viimeisen uhkaavan liikkeen. Pimeä oli tullut, huonetta valaisi ainoastaan heikko valo puhtaalta taivaalta, jolla ensimmäiset tähdet syttyivät; ja avonaisesta akkunasta levisi huoneeseen pienen, aution torin syvä hiljaisuus, jota häiritsi ainoastaan lapsen nauru. Tässä läheisen kuoleman majesteettisen hengähdyksen täyttämässä rauhassa sanoi itsepäinen, sokea ja kuuro isoäiti vielä:

— Te ette enään ole minun, ei tytär, ei tyttärentytär, eikä tyttären tyttärentytär. Te kuljette kaikki iankaikkista kadotusta kohden. Menkää, menkää! Jumala hylkää teidät, ja minä hylkään teidät!

Sitten hän läksi ja sulki vihaisesti oven. Pimeään, hiljaiseen huoneeseen jäi ainoastaan kuoleva äiti tyttärensä ja tyttärentyttärensä väliin, yhdistyneinä yhteen ainoaan syleilyyn. Hitaasti virtasivat kaikkien silmistä kyynelleet, samalla kertaa suloiset ja katkerat.

Kaksi päivää myöhemmin rouva Berthereau kuoli hyvänä katolisena, saatuaan viimeisen voitelun niin kuin oli toivonut. Kirkossa huomattiin syvään suruun pukeutuneen rouva Duparquen vakava käytös. Louise yksin oli hänen mukanaan, sillä Genevièven oli täytynyt jäädä vuoteeseen hermokohtauksen tähden, joka oli niin ankara, että hän ei näyttänyt näkevän, eikä kuulevan. Kolme päivää makasi hän vielä samalla lailla kasvot seinään päin, tahtomatta vastata kellekään, ei edes tyttärelleen. Hän kärsi varmaankin hirveästi, syviä huokauksia pääsi hänen rinnastaan ja itkun kohtaukset tärisyttivät koko hänen ruumistaan. Kun isoäiti tuli huoneeseen ja viipyi siellä useita tunteja saarnaten hänelle ja koettaen todistaa että oli välttämätöntä lepyttää Jumalan vihaa, joutui hän vielä ankarampien kohtauksien uhriksi, huusi ja sai suonenvedon. Louise, joka tahtoi äidiltään poistaa edes tämän tuskan viimeisessä taistelussa, joka raateli häntä, sulki vihdoin oven eikä laskenut ketään huoneeseen.

Neljäntenä päivänä tapahtui ratkaisu. Pélagie yksin pääsi huoneeseen talousaskareidensa nojalla. Hän oli kuudenkymmenen vuotias ja hänen epämiellyttävät kasvonsa, suurine nenineen ja ohuine huulineen olivat vieläkin laihtuneet, ikäänkuin kuivettuneet. Viime aikoina hän oli tullut aivan sietämättömäksi, mutisi lakkaamatta vihaisia sanoja, piti kurissa itse hirveää emäntäänsä ja heitti ulos ovesta vaimot, jotka tämä oli uskaltanut ottaa hänelle avuksi. Mutta rouva Duparque piti hänet palveluksessaan niinkuin vanhan työaseen, joka aina oli ollut hänen käytettävänä, luullen että ei voisi elää ellei hänellä olisi tätä käskyläistä, tätä orjaa, jonka avulla hän levitti valtansa kaikkeen mikä ympäröi häntä. Hän käytti vanhaa palvelijaa vakoojanaan, halpojen mielijohteittensa toimeenpanijana ja hänen täytyi vuorostaan kärsiä hänen valtaansa, sietää hänen huonoja tuuliaan, ikävyyksiä ja riitoja, joilla hän täytti talon.

Neljännän päivän aamuna, ensimmäisen suuruksen jälkeen Pélagie, joka oli ollut korjaamassa ruokaa Genevièven huoneesta, juoksi kauhistuneena emäntänsä luo ja sanoi:

— Tietääkö rouva mitä ylhäällä tehdään? He täyttävät matkalaukkujaan.

— Äiti ja tytärkö?

— Niin, rouva. Eivätkä he ollenkaan salaa sitä, tyttö käy omassa huoneessaan, tuo sieltä sylittäin liinavaatteita... Jos rouva tahtoo mennä katsomaan, niin ovi on selko selällään.

Sanaakaan sanomatta, jähmettyneen näköisenä rouva Duparque meni yläkertaan. Ja hän tapasi todella Genevièven ja Louisen täyttämässä matkalaukkujaan, ikäänkuin aikoisivat heti lähteä ja kuusivuotias pikku Clément istui sangen viisaan näköisenä tuolilla katsellen valmistuksia. He kohottivat vaan hiukan päätään ja jatkoivat työtään.

Hetken hiljaisuuden kuluttua rouva Duparque kysyi vielä kylmempänä ja jäykempänä kuin tavallisesti eikä ainoakaan rypy hänen kasvoissaan liikkunut:

— Voit siis paremmin Geneviève?

— Kyllä, isoäiti. Minulla on vielä kuumetta, mutta minä en parantuisi koskaan, jos jäisin tänne.

— Olet päättänyt mennä muualle, näen sen. Minne menet?

Geneviève kohotti taas päätään, silmät vielä kyynelissä, koko ruumis vapisevana.

— Menen sinne minne lupasin äidilleni. Neljä päivää olen taistellut ja kärsinyt sen tähden.

Syntyi hiljaisuus.

— Minä en pitänyt lupausta sitovana, luulin että teit sen vaan lohduttaaksesi häntä... Palaat siis tuon miehen luo. Sinulla näyttää todella olevan hyvin vähän ylpeyttä.

— Oi ylpeyttä! niin, kyllä tiedän, ylpeyden avulla olet kauan pidättänyt minua... Minä olen ollut niin ylpeä että olen itkenyt monta yötä tahtomatta tunnustaa erehdystäni... Ja vihdoin selvesi minulle tämän ylpeyden järjettömyys, kurjuuteni on suuri.

— Onneton, ei katumus eivätkä rukoukset ole siis voineet poistaa sinusta myrkkyä? Myrkky täyttää sinut uudelleen ja syöksee sinut viimein iankaikkiseen rangaistukseen, jos lankeat uudelleen inhoittavaan syntiisi.

— Mistä myrkystä puhut? Puolisoni rakastaa minua ja kaikesta huolimatta rakastan minäkin häntä yhä: Tämäkö se on tuo myrkky?... Olen taistellut viisi vuotta, olen tahtonut kokonaan antautua Jumalalle, miksi ei Jumala sitten ole täyttänyt hirveää tyhjyyttä sielussani, josta olen koettanut poistaa kaiken muun, tehdäkseni hänet sen ainoaksi kaikkivaltiaaksi herraksi? Uskonto ei ole korvannut minulle puolison onnea eikä äidin hellyyttä ja jos palaan takaisin tähän onneen ja tähän hellyyteen, tapahtuu se siksi että tuo taivas, josta olen löytänyt ainoastaan pettymyksiä ja valhetta, on kadonnut minulta.

— Sinä pilkkaat Jumalaa, tyttäreni, ja olet saava kärsiä siitä kauheimpia tuskia... Ellei myrkkyy, joka on kiduttanut sinua, tullut saatanalta, olisi se siis tullut Jumalalta. Sinun uskosi häviää, sinä olet Jumalan kieltämisen ja täydellisen kadotuksen tiellä.

— Se on totta, viime aikoina olen joka päivä kadottanut uskoani. En uskaltanut tunnustaa sitä itsellenikään, mutta kärsimyksieni ohella on minussa tapahtunut vitkallinen työ, joka on puhaltanut pois lapsuuteni ja nuoruuteni uskon... Onko se kummallista! Haaveellisen lapsuuteni ja jumalisen nuoruuteni muistot heräsivät minussa salaperäisine aavistuksineen, uskonnollisine menoineen ja samalla heräsi kiihkeä Jesuksen kaipuu, silloin tulin tänne. Ja kun taas sain vaipua tuohon salaperäiseen maailmaan, kun tahdoin antautua Jesukselle laulun ja kukkien tuoksun täyttämässä kappelissa, kalpenivat nuo unelmat vähitellen, muuttuivat peittäviksi mielikuviksi, joissa mikään elävästä olennostani ei löytänyt tyydytystä... Niin, myrkkyy oli siis tuo ensimmäinen kasvatus, tuo erehdys, jota lapsuudesta saakka tyrkytettiin minulle, jonka vaikutuksen heräämisestä myöhemmin niin paljon sain kärsiä ja josta voin parantua vasta silloin kuin huono hapatus kokonaan on poistettu minusta... Parantunenko milloinkaan? olen vielä niin muserrettu!

Rouva Duparque hillitsi itseään, ymmärtäen että kiivastuminen hänen puoleltaan tekisi eron täydelliseksi hänen ja noiden kahden naisen, hänen ainoitten elossa olevien sukulaistensa sekä tuon pienen pojan välillä, joka istui tuolilla kuunnellen tarkkaavaisesti vaikka mitään ymmärtämättä. Hän teki vielä viimeisen ponnistuksen, kääntyen Louisen puoleen.

— Sinä, lapsi raukka, olet enin surkuteltava ja minä vapisen ajatellessani millaiseen synnin kuiluun syökset... Jos olisit käynyt ripillä, olisi kaikki nämä onnettomuudet vältetty. Jumala rankaisee meitä siitä että emme kysyneet voittamaan sinun hurjaa vastustustasi. Ja vieläkin on aika; kuinka suuren armon tuottaisitkaan koko talolle, jos alistuisit, jos lähestyisit pyhää pöytää Jesuksen nöyränä palvelijana!

Nuori tyttö vastasi lempeästi:

— Miksi palaat tähän, isoäiti. Tiedät kyllä mitä olen luvannut isälleni. Vastaukseni ei voi vaihdella, olen tekevä päätökseni kahdenkymmenen vuotiaana, silloin tutkin onko minulla uskoa.

— Mutta, onneton tyttö, jos palaat tuon miehen luo, joka on teidät molemmat syössyt kadotukseen, on vastauksesi jo edeltäpäin varma, olet jäävä ilman uskoa ja ilman uskontoa niin kuin luontokappale!

Äidin ja tyttären vaietessa ja jälleen ryhtyessä työhönsä, isoäiti lausui viimeisen toivonsa.

— No, jos molemmat olette päättäneet lähteä, niin jättäkää minulle ainakin tuo pieni poika, jättäkää minulle Clément. Hän on oleva teidän mielettömyytenne sovitusuhri, minä kasvatan hänet Jumalan rakkaudessa, teen hänestä pyhän papin ja meitä on oleva kaksi rukoilemassa että taivaallinen viha säästäisi teidät peljättävän tuomion päivänä.

Geneviève oli nopeasti kohonnut pystyyn.

— Jättää sinulle Clément! hänhän on juuri suurin syy lähtööni. En tiedä enää kuinka häntä kasvattaa, tahdon viedä hänet isänsä luo, yhdessä koettaaksemme tehdä hänestä kunnan miehen... Ei, ei, minä vien hänet mukani.

Louise astui myöskin lähemmäksi, hellänä ja kunnioittavaisena.

— Miksi sanot jääväsi yksin isoäiti! Me emme tahdo hyljätä sinua, me käymme usein sinua katsomassa, joka päivä, jos sallit. Ja me rakastamme sinua suuresti, me koetamme osoittaa sinulle kuinka hartaasti haluamme tehdä sinut onnelliseksi.

Silloin rouva Duparque ei enää voinut pidättää itseään; vihan tulva, jota hän niin suurella vaivalla oli saanut hillityksi, virtasi yli äyräittensä eikä hän voinut estää raivokkaita sanoja.

— Siinä on kylliksi! olkaa vaiti, en tahdo enää kuulla teitä! Te olette oikeassa, täyttäkää joutuin matkalaukkunne ja menkää tiehenne, menkää tiehenne kaikki kolme, minä ajan teidät luotani!... Menkää kiroton ilkiönne luo, joka on heittänyt lokaa Jumalan ja hänen palvelijainsa päälle pelastaakseen kahteen kertaan tuomitun, saastaisen juutalaisen!

— Simon on viaton, huusi Geneviève kiivastuneena vuorostaan, ja ne jotka ovat tuominneet hänet ovat valehtelijoita ja väärentäjiä.

— Niin, kyllä tiedän, tuo juttu se on saattanut sinut kadotukseen ja eroittaa meidät. Sinä uskot juutalaista viattomaksi etkä voi enää uskoa Jumalaan. Sinun mieletön oikeutesi on taivaallisen vallan kieltämistä... Siksi on kaikki meidän välillämme loppunut. Mene tiehesi, mene ja ota lapset mukaasi. Älkää saastuttako enää tätä taloa, älkää kauempaa tehkö sitä taivaan vihalle alttiiksi. Te olette syy kaikkiin sen onnettomuuksiin... Älkää koskaan enää astuko tänne jalallanne, minä ajan teidät ulos, minä

karkoitin teidät ainiaaksi. Astuttuanne sen kynnyksen yli, älkää koskaan enää palatko kolkuttamaan sen ovea, se ei kuitenkaan aukenisi. Minulla ei enää ole lapsia, olen yksin maailmassa, olen elävä ja kuoleva yksin.

Ja tuo lähes kahdeksankymmenen vuotias nainen ojensi raivokkaalla pontevuudella kookkaan vartalonsa, hänen äänensä oli vielä voimakas ja ryhtinsä käskevä. Hän kirosi, hän rankaisi ja tuomitsi niin kuin vihan ja kuoleman Jumala. Sitten palasi hän säälimättömänä alakertaan ja sulkeutui huoneeseensa odottamaan että hänen viimeiset lapsensa lähtisivät ainiaaksi.

Juuri samana päivänä tuli Salvan tapaamaan Markusta, jonka hän kohtasi suuressa, kirkkaan syysaurion valaisemassa luokahuoneessa. Kesälupa loppuisi kymmenen päivän kuluttua; ja vaikka Markus joka hetki odotti virastaan eroittamista, tarkasti hän kuitenkin vihkojaan ja muistiinpanojaan, ikäänkuin valmistuakseen uutta lukuvuotta varten. Mutta hän ymmärsi heti normaalikoulun johtajan vakavan, vaikka hymyilevän kasvojen ilmeen.

— Tällä kertaa se on tapahtunut, vai kuinka?

— Niin, ystäväni, nyt se on tapahtunut... Le Barazer on tehnyt täydellisen mullistuksen... Jauffre jättää Jonvillen ja muuttaa Beaumontiin. Klerikaalinen Chagnat joutuu Moreuxista Dherbecourtin, mikä on häpeällistä, hän kun on niin typerä... Minut puolestani on aivan yksinkertaisesti pantu eläkkeelle, jättäkseni paikkani Mauraisinille, joka riemuitsee... Ja te ystäväni...

— Minut on erotettu.

— Ei, ei, te joudutte epäsuosioon. Teidät lähetetään Jonvilleen. Jauffren paikalle ja apuopettaja Mignot, jota isku myöskin kohtaa, joutuu Moreuxiin täyttämään Chagnatin tehtävää.

Markus oli hämmästynyt ja huudahti onnellisena:

— Minä olen ihastuksissani.

Ja Salvan, joka vartavasten oli kiiruhtanut tuomaan uutista, nauroi iloisesti.

— Se on Le Barazerin politiikka! Tätä hän valmisti, kun hän tapansa mukaan koetti voittaa aikaa. Hän tyydytti vihdoinkin hirveän Sangleboeufin ja koko maakunnan taantumuspuolueen, kutsuessaan Mauraisinin minun seuraajakseni ja ylentäessään Jauffren ja Chagnatin. Tämän kautta voi hän pelastaa teidät ja Mignotin, jota hän näyttää paheksuvan, mutta jota hän ei kuitenkaan kokonaan tahdo hyljätä. Muuten on hän jättänyt tänne neiti Mazelinen ja nimittänyt teidän sijalle Joulicin, erään parhaista oppilaistani, jonka ymmärrys on mitä vapain ja tervein. Näin ovat siis Maillebois. Jonville ja Moreux tästä lähin erinomaisten tulevaisuuden työmiesten käsissä... Enkö ole sanonut teille että kukaan ei voi muuttaa Le Barazeriä, häneen täytyy tyytyä sellaisenaan, onnellisena tästäkin puolinaisesta toimenpiteestä.

— Olen ihastuksissani, toisti Markus. Surin juuri sitä että minun täytyisi jättää opetustoimi. Aamusta asti olen murheellisena ajatellut lukukauden alkua. Minne olisin lähtenyt? mitä olisin tehnyt? Tietysti minun on vaikea jättää tänne lapset, joita rakastan. Mutta lohdutukseni on, että siellä saan toisia rakastaakseni. Mitä huolin koulun halpuudesta, kunhan vaan voin jatkaa siellä elämäni tehtävää, hyvän siemenen kylvämistä, josta yksin voi kasvaa tuleva totuuden ja oikeuden vilja!... Oi! minä palaan niin mielelläni Jonvilleen, uudella toivolla varustettuna.

Iloisesti kulki hän edestakaisin valoisassa ja aurinkoisessa luokassa ikäänkuin uudelleen omistaakseen opettajan toimen, josta eroaminen olisi ollut niin raskasta hänelle. Sitten hän heittäytyi poikamaisen hilpeästi Salvanin kaulaan ja syleili häntä. Samassa Mignot, joka myöskin, varmana siitä että hänet erotettaisiin, oli alkanut hakea itselleen tointa, palasi epätoivoissaan, saatuaan taaskin kieltävän vastauksen erään läheisen tehtaan johtajalta. Saatuaan kuulla että hänet oli nimitetty Moreuxiin ihastui hän vuorostaan.

— Moreux, Moreux, oikea raakalaismaa. Mutta mitä siitä, koetetaan sivistää heitä hiukan ja sitten meidän ei tarvitse erota, neljä kilometriä vain välillämme. Tiedättekö, se ilahuttaa minua kaikkein enemmän.

Markus oli tyyntynyt, tuska heräsi hänessä, synkistytti taas hänen silmänsä. Syntyi hiljaisuus, molemmat muut olivat tunteneet ilmassa värityksen pettyneitä toiveita ja avonaisista haavoista näiden monien raunioiden keskellä. Kuinka ankaraa taistelua tarvittaisiinkaan vielä, kuinka paljon kyyneliä vuotaisikaan ennenkuin kadotettu onni löytyisi uudelleen! He vaikenivat kaikki kolme ja Salvan, joka seisoi aurinkoisessa, torille avautuvan akkunaa ääressä, näytti vaipuneen surumielisiin mietteihin tuntiensa kykenemättömyytensä luomaan enemmän iloa.

— Kas! huudahti hän äkkiä, odotatteko ketään!

— Mitä, josko odotan ketään? sanoi Markus.

— Niin, tuossa on pienet käsirattaat täynnä matkalaukkuja.

Ovi aukeni ja he kääntyivät katsomaan. Samassa astui Geneviève sisään, taluttaen pikku Clémentiä kädestä, Louise toisella puolellaan. Hämmästys ja mielenliikutus olivat niin suuret ettei kukaan ensin puhunut sanaakaan. Markus vapisi. Geneviève virkkoi vihdoin katkonaisella äänellä:

— Hyvä Markukseni, minä tuon sinulle poikasi takaisin. Niin, minä annan hänet takaisin sinulle, hän on sinun, hän on meidän molempien. Koettakaamme kasvattaa hänestä kunnan mies.

Lapsi oli ojentanut pienet kätensä ja isä nosti hänet syliinsä, painoi hänet kiihkeästi rintaansa vastaan, samalla kuin äiti, puoliso lausui:

— Ja minä palaan sinun luoksesi hänen mukanaan, hyvä Markukseni. Sinähän sanoitkin minulle että toisin hänet takaisin sinulle ja että itsekin palaisin... Totuus se ensin voitti minut. Sitten sinun kylvösi varmaankin itä minussa, eikä minussa nyt enään ole ylpeyttä ja olen tässä, koska rakastan sinua yhä... Olen turhaan etsinyt onnea muualta, sinun rakkautesi yksin on elävä. Ulkopuolella meitä kahta ja meidän lapsiamme ei ole kuin mielettömyyttä ja kurjuutta... Ota minut, hyvä Markukseni, minä annan itseni niin kuin sinäkin itsesi.

Hitaasti hän oli lähestynyt ja aikoi kietoa käsivartensa miehensä kaulaan, mutta silloin kuului Louisen iloinen ääni.

— Entä minä, entä minä, isä? Älkää unhottako minua.

— Oi! niin, rakas pienokaisemme! sanoi Geneviève. Hän on tehnyt niin paljon tämän onnen hyväksi, hän on ollut niin hellä ja ymmärtäväinen!

Hän oli ottanut Louisen syleilyynsä, hän puristi heitä, häntä ja Markusta, joka painoi Clémentiä rintaansa vasten. Kaikki neljä olivat vihdoinkin yhtyneet, heidät sitoi toisiinsa sama hellyyden side, heillä oli vain yksi sydän, yksi hengitys. Ja mikä syvän inhimillisyyden, hedelmällisen ja terveen ilon väristys täyttikään tuon suuren, niin alastoman ja tyhjän koulusalin, joka odotti lapsilauman palaamista! Suuret liikituksen kyyneleet täyttivät Salvanin ja Mignotin silmät.

Vihdoin voi Markus puhua ja koko hänen sydämensä nousi hänen huulilleen.

— Oi! rakas vaimo, olet siis terve, koska palaat luokseni. Tiesin sen kyllä: sinä käytit yhä ankarampia uskonnollisia menoja niinkuin yhä vaikuttavampia huumausaineita, vaivuttaaksesi luonnon itsessäsä uneen; ja hyvä luonto poisti kaikesta huolimatta myrkyt, silloin kun uudestaan tunsit olevasi puoliso ja äiti... Niin, niin, sinä olet oikeassa, rakkaus on vapauttanut sinut, sinä olet päässyt tuon erehdyksen ja kuoleman uskonnon vallasta, joka kahdeksantoista vuosisataa on rasittanut yhteiskuntiamme.

Mutta Geneviève alkoi vavista levottomana, ahdistettuna.

— Oi! ei, oi! ei, hyvä Markukseni, älä sano niin. Kuka tietää olenko jo parantunut? Luultavasti en koskaan tule täydellisesti terveeksi... Meidän Louisemme vasta on kokonaan vapautuva. Tunnen että vika minussa on parantumaton, minä pelkään lakkaamatta vaipuvani tuohon salaperäiseen haaveiluun... Minä palaan tänne, minä antaudun uudelleen etsiäkseni turvaa sinun rinnaltasi jotta sinä lopettaisit alotetun työn. Varjele minua, paranna minut, älä anna meidän enää koskaan erota.

He syleilivät toisiaan vielä kiinteämmin, yhdeksi ainoaksi olennoiksi sulautuneina. Eikö se ollut hänen suuri tehtävänsä? vaimon ottaminen kirkolta ja korottaminen oikealle paikalleen miehen rinnalle äitinä ja toverina, sillä vapautettu nainen yksin voi vapauttaa miehen. Hänen orjuutensa on meidän.

Louise, joka hetki sitten oli kadonnut, aukasi äkkiä oven, tuoden mukanaan hengästyneen ja hymyilevän neiti Mazelinen.

— Äiti, neidin täytyy myös ottaa osaa iloomme. Jospa tietäisit kuinka hän on rakastanut minua ja kuinka hyvä ja hyödyllinen hän on ollut täällä!

Geneviève oli astunut opettajatarta vastaan ja syleillyt häntä hellästi.

— Kyllä tiedän... Kiitos, ystäväni, kaikesta mitä olette tehneet meille surujemme aikana.

Hyvä neiti Mazeline nauroi kyyneleet silmissä.

— Oi! älkää nyt minua kiittäkö, ystäväni. Minähän teille saan olla kiitollinen kaikesta siitä onnesta,

jonka tuotatte minulle tänään.

Salvan ja Mignot nauroivat nyt myöskin. Kädenpuristuksia vaihdettiin vielä. Ja kun Salvan kaikkien yhtä aikaa puhuessa selitti opettajattarelle uudet virkanimitykset, huudahti Geneviève ilosta:

— Mitä, me palaamme Jonvilleen, onko se oikein totta?... Oi! Jonville, tuo yksinäinen ja viehättävä soppi, jossa me niin paljon rakastimme toisiamme ja jossa me alotimme elää niin onnellisina! Mikä hyvä enne, kun saamme palata sinne, alottaa siellä uuden elämän rakkaudessa ja rauhassa!... Maillebois pelotti minua, Jonvillessä olen levollinen.

Uusi rohkeus, rajaton luottamus tulevaisuuteen valtasivat Markuksen.

— Rakkaus on palannut luoksemme, nyt olemme kaikkivaltiaat. Turhaan valhe, väärä, rikos riemuitsevat, meidän on sittenkin ikuinen voitto tulevaisuudessa.

NELJÄS KIRJA.

I.

Lokakuussa Markus muutti tyynellä ja iloisella mielellä Jonvilleen, entiseen vaatimattomaan alkeisopettajan paikkaansa. Suuri rauha oli täyttänyt hänet, uusi rohkeus ja toivo seurasivat väsynyttä toivottomuutta, johon hän hirveän Rozanin päätöksen johdosta oli vaipunut.

Koko ihanne ei koskaan toteudu samalla kertaa ja hän melkein soimasi itseään siitä että oli toivonut ratkaisevaa voittoa. Ihmiskunnan edistys ei käy niin mahtavin harppauksin ja loistavin teatteritempuin. Oli turhamaista uskoa että miljoonat suut yhtäaikaan tunnustaisivat oikeuden, kuvailla mielessään että viattoman paluuta vietettäisiin suurena kansallisjuhlanä, joka tekisi kaikki maan asukkaat veljiksi. Pieninkin, oikeutetuinkin edistys on saavutettu vasta vuosisatoja kestävästä taistelun jälkeen. Ihmiskunnan jokainen askel eteenpäin on vaatinut virrottain verta ja kyneleitä, sadottain uhreja, jotka ovat antaneet henkensä tulevien sukupolvien onnen tähden. Tässä ainaisessa taistelussa pahoja voimia vastaan oli siis järjetöntä odottaa ratkaisevaa voittoa, joka yhdellä kertaa toteuttaisi kaiken toivon, kaikki unelmat veljellisestä ja oikeudenmukaisesta ihmiskunnasta.

Hän oli sitä paitsi vihdoinkin käsittänyt kuinka huomattava askel oli otettu vaivaloisella ja vaarallisella edistyksen tiellä. Taistelun tuoksinassa, häväistyksille ja haavoille alttiina ei aina huomaa valloitetun alaa. Luulee olevansa voitettu ja onkin kulkenut paljon eteenpäin, on lähestynyt päämäärää. Joskin Simonin toinen tuomitseminen Rozanissa oli tuntunut hirveältä tappiolta, ei hänen puolustajiensa siveellinen voitto silti ollut vähäarvoisempi. Paljon hyvää oli saavutettu, vapaa-aatteiset ja jalosydämmiset ihmiset olivat enemmän liittyneet yhteen, inhimillinen yhteistunne oli laajentunut: kaikkialla maailmassa oli tehty totuuden ja oikeuden kylvö, joka kerran kasvaisi vaikkakin hyvän siemenen täytyisi itää vaossa monen pitkän talven aikana. Suurella vaivalla olivat vanhoilliset luokat vielä joksikin aikaa pelastaneet menneisyyden rappeutuneen rakennuksen valheiden ja rikosten avulla. Mutta se oli sittenkin mädäntynyt joka paikasta, saamansa hirveä isku oli halkaissut sen ylhäältä alas ja tulevat iskut kukistaisivat sen kokonaan, musertaisivat sen inhoitavaksi soraläjäksi.

Hänen ainoa surunsa olikin enää se että ei ollut ihmeellisestä Simonin jutusta voinut saada semmoista opetusta, joka salaman välähdyksenä olisi aukaissut kansan silmät. Toista niin täydellistä, niin ratkaisevaa tapausta ei luultavasti koskaan enää ilmaantuisi: kaikki mahtavat, kaikki sortajat liittyivät siinä musertaakseen viattoman miesraukan, jonka viattomuus saattoi vaaraan tämän maailman mahtavien tekemän sopimuksen: siinä oli todistettu rikoksesta pappi, sotamies, tuomari ja ministeri, jotka koettaakseen vielä pettää kansaa olivat keränneet eriskummallisen kasan halpamaisuuksia, heidät oli saatu kiinni valheesta ja murhasta; ja vihdoinkin koko maa oli jakautunut kahteen leiriin, toisella puolella vanha, rappeutunut ja tuomittu auktoriteettiuskoinen yhteiskunta, toisella nuori, jo vapautunut

tulevaisuuden yhteiskunta, joka lakkaamatta kulkee suurempaa totuutta ja rauhaa kohden. Jos Simonin viattomuus olisi tunnustettu, silloin olisi vanhoillinen menneisyys yhdellä iskulla tullut kukistetuksi, iloinen tulevaisuus ilmaantunut yksinkertaisimmillekin. Vallankumouksen kirves ei olisi koskaan syvemmin iskenyt vanhaan madonsyömään yhteiskunta-rakennukseen. Vastustamaton innostus olisi kohottanut kansan tulevaisuuden kaupunkia kohden. Muutamissa kuukausissa olisi Simonin juttu vaikuttanut enemmän kansan vapautuksen ja oikeuden voiton hyväksi kuin vuosisadan taitava valtioviisaus. Suru siitä että kaikki tämä meni hukkaan, että ihailtava työ murtui heidän käsissään jäisi ainiaaksi taistelijoiden sydämiin.

Mutta elämä jatkui, täytyi taistella vielä, taistella aina. Yksi askel oli otettu, toisia oli otettava. Katkerassa ja tuntemattomassa todellisuudessa vaati velvollisuus joka päivä uudelleen antamaan verensä ja kyynelensä, valloittamaan alaa askel askeleelta, vaikka ei koskaan palkinnoksi saisi nähdä voittoa. Markus taipui tähän uhraukseen toivomatta enää saavansa nähdä sitä päivää, jolloin Simonin viattomuus laillisesti tunnustettaisiin, tulisi koko kansalle selväksi. Hän tunsu että oli mahdotonta uudelleen ryhtyä juttuun silloisten intohimojen raivotessa, hän oli varma siitä että syntyisi samat julmat taistelut ja että juutalainen taas tuomittaisiin muutamien tahdosta ja suurimman osan raukkamaisuuden tähden. Epäilemättä täytyi odottaa juttuun kuuluneiden henkilöiden kuolemaa, puolueiden muuttumista, toista valtiollista hetkeä ennenkuin hallitus uskaltaisi toisen kerran jättää jutun ylioikeuteen, poistaakseen maan historiasta tämän häpeällisen lehden. David ja Simonkin näyttivät olevan sitä mieltä yksinäisessä Pyreneain laaksossaan, josta he kuitenkin lakkaamatta vaanivat onnellista sattumaa tai löytöä, mutta heidän kätensä olivat sidotut, he tunsivat että heidän täytyi odottaa, elleivät tahtoneet syyttää uudelleen hyödyttöä ja vaarallista sotaa. Ja pakoitettuna odottamaan Markuskin palasi toimeensa, ainoaan tehtävään, johon hän luotti, pienten ja halpojen opettamiseen, hän tahtoi levittää totuutta tiedon avulla, joka yksin voi tehdä kansan oikeudenmukaiseksi. Vähäisestä saavutetusta edistyksestä tuli hänen kiittää opetustyötään; näiden lasten lastenlapset tulisivat tiedon kautta hiukan oikeudenmukaisemmiksi; ja heidän lastenlastenlapsensa olisivat ehkä kylliksi erehdyksistä vapautuneet, kyllin oikeudenmukaiset korjatakseen rikoksen kohottamalla viattoman kunniaan. Suuri rauha oli vallannut hänet, hän käsitti että tarvittaisiin sukupolvia ennenkuin Ranska virkoisi unestaan, ennenkuin kaikki myrkyt poistuisivat siitä, että tarvittaisiin kokonaan uusi veri, joka vasta voisi luoda siitä hänen entisten unelmaansa jalomielisen Ranskan, vapauttajan ja oikeuden sanansaattajan.

Totuus, totuus! ei hän koskaan vielä ollut rakastanut sitä niin intohimoisesti. Ennen oli se hänelle ollut niin välttämätön kuin ilma, jota hengitämme, hän ei voinut elää ilman sitä, hänet valtasi tuska, sietämätön ahdistus heti kuin se ei ollut hänen hallussaan. Nyt kun hän oli nähnyt sen niin hurjasti ahdistettuna, kiellettyinä, haudattuna syvimpään valheeseen, niinkuin kuolleen, joka ei koskaan heräisi, uskoi hän siihen vielä enemmän, tunsu että se oli vastustamaton, että se kykeni räjäyttämään ilmaan koko maailman silloin kun tahdottiin kaivaa se maan alle. Se vaikutti hetkeäkään lepäämättä, se kulki valon päämäärää kohden eikä mikään voisi pysäyttää sitä. Hän kohautti olkapäitään ivallisesti ja halveksivasti nähdessään syyllisten luulevan hävittäneensä totuuden, polkevansa sitä jaloillaan niinkuin sitä ei enää olisikaan. Kun hetki tulee, välhtäisi totuus esiin, hajoittaisi heidät niinkuin tomun, rauhallisena ja säteilevänä. Ja varmuus siitä että hänellä oli puolellaan aina elävä ja voitollinen totuus antoi hänelle voimaa ryhtyä toimeensa ja odottaa iloisesti varmaa voittoa, tulkoonpa se vaikka hänen olemassaolonsa loputtua.

Simonin jutun hirveä näytelmä oli vahvistanut hänen vakuutuksensa, laajentanut hänen uskonsa. Hän tuomitsi jo porvariston, anastetun vallan väärinkäytöstä uupuneen vapaamielisen säädyn, joka oli muuttunut vanhoilliseksi, siirtynyt vapaa-aatteisuudesta alhaisimpaan klerikalismiin huomattessaan kirkossa ryöstösaaliidensa ja nautintojensa puolustajan. Nyt oli hän nähnyt sen toimessa, raukkamaisena ja valheellisena, heikkona ja julmana, oli nähnyt sen kieltävän oikeuden viattomalta, taipuvan kaikkiin rikoksiin suojellakseen miljooniaan, peläten vähitellen heräävää kansaa, joka alkoi vaatia osaansa. Ja kun hän huomasi sen turmeltuneemmaksi ja rappeutuneemmaksi kuin oli luullutkaan, tuomitsi hän sen pikaiseen häviöön, ellei kansa tahtonut kuolla parantumattomaan ruttoon. Ainoa pelastus oli nyt kansassa, tuossa uudessa voimassa, jossa oli ehtymätön varasto miehiä, työtä ja tarmoa. Hän tunsu sen lakkaamatta nousevan, niin kuin moni uudistettu ihmiskunta, joka toi yhteiskunnalliseen elämään äärettömän voiman kohota suurempaa totuutta, oikeutta ja onnea kohden. Ja tämä todisti oikeaksi hänen valitsemansa tehtävän, tuon nälkään niin vaatimattoman kyläopettajan tehtävän, joka oikeastaan oli uudenaikainen apostolin toimi, ainoa tärkeä tehtävä, josta syntyisi tulevaisuuden yhteiskunta. Ei ollut jalompaa työtä kuin kirkon erehdyksen hävittäminen, tieteellisen totuuden asettaminen sen sijalle ja ihmiskunnan rauhan rakentaminen tiedosta ja yhteistunteesta. Tuleva Ranska kasvoi vainioilla, halvemmassakin kylässä ja siellä oli toimittava ja voitettava.

Markus ryhtyi heti toimeen. Oli korjattava vahinko, jonka Jauffre oli sallinut tapahtua luovuttaessaan Jonvillen kirkkoherra Cognassen mielivaltaan. Mutta minkä ilon ensimmäiset muuttopäivät tuottivatkaan sovinnon tehneelle perheelle, kun se sai entisessä köyhässä pesässään alkaa uuden

elämänsä. Kuluneina kuutenatoista vuotena ei siinä ollut mitään muuttunut, siellä oli sama pieni koulu, sama ahdas asunto puutarhoineen. Seinät oli puhdistettu, kaikki oli melkein siistiä, Genevièven toimeenpaneman suuren pesun jälkeen ja hän kutsui Markusta lakkaamatta luokseen herättääkseen hänen muistonsa, onnellisena nauraen kaikelle, mikä kertoi menneisyydestä.

— Oi! tule katsomaan hyödyllisten hyönteisten taulua, jonka ripustit luokan seinälle. Se on siinä vieläkin... Entä nämä minun asettamani naulat lapsien lakkeja varten... Ja tuolla kaapin pohjassa pyökkipuiset geometriset kuviot, jotka sinä itse teit.

Markus riensi paikalle, iloitsi hänen kanssaan. Sitten hän vuorostaan kutsui Genevièveä.

— Tule tänne, tule pian tänne!... Katso, näetkö tuolla alkoovin seinällä puukolla kaiverrettua päivänmäärää? Muistathan että kaiversin sen sinä päivänä, jolloin Louise syntyi... Ja muistatko halkeamaa katossa, me katselimme sitä maatessamme, laskimme leikkiä ja sanoimme että tähdet tulivat meitä katselemaan ja meille hymyilemään.

Sitten molemmat kulkiessaan pienessä puutarhassa löysivät uusia muistoja, iloitsivat yhdessä.

— Katsohan vanhaa viikunapuuta! se on aivan samallinen, ikäänkuin olisimme eilen nähneet sen... Noiden hierakoiden sijassa meillä oli mansikkarivi, sellaisen me istutamme uudelleen... Pumppu on korjattu, se ei ole vahinko. Tällä voi ehkä kastella puutarhaa... Penkkimme, oi! meidän penkkimme villiviiniköynnöksen varjossa! Siihen meidän täytyy istua ja syleillä toisiamme. Nykyhetken lämmin suudelma saattaa unohtamaan kaikki nuoruusajan suudelmat.

He olivat hetyneet kyyneliin ja painoivat toisiaan rintaansa vasten uudestaan alkavassa onnessaan. Suuri luottamus valtasi heidät tässä ystävällisessä ympäristössä, johon heiltä ei ollut jäänyt ainoatakaan kyyneltä, kaikki lähensi heitä siellä toisiinsa ja lupasi heille voittoa.

Heti ensimmäisinä päivinä täytyi heidän erota Louisesta, joka läksi Fontenayn alkeisnormaalikouluun, missä hän oli oppilaana. Hän tahtoi omasta halustaan ja rakkaudesta isäänsä tulla opettajattareksi, samoin kuin tämä oli halpa kyläopettaja. Markus ja Geneviève, jotka jäivät yksin pienen Clémentin kanssa, tulivat kaikesta huolimatta alakuloisiksi hänen lähdettyään ja painautuivat vielä lähemmäksi toisiaan että eivät niin paljon tuntisi hänen jättämänsä tyhjyyttä. Heillä oli kuitenkin Clément, hän antoi heille työtä, alkoi muuttua pikku mieheksi, jonka järjen heräämistä he hellästi valvoivat. Sitä paitsi Markus oli saanut Genevièven ottamaan huostaansa tyttöjen koulun, pyydettyään ensin Sylvania taivuttamaan Le Barazerin nimittämään hänet tähän toimeen. Luostarista päästessään oli Genevièvellä jo tietotodistus ja opettajatodistus; ja syynä siihen että hän ei silloin kuin hänen miehensä nimitettiin Jonvilleen itse ottanut tyttöjen koulua oli se että neiti Mazeline johti sitä. Mutta nyt kun Jauffren ja hänen vaimonsa yleneminen oli jättänyt vapaaksi molemmat paikat, oli mukavinta uskoa molemmat koulut uuden perheen haltuun, pojat miehelle, tytöt vaimolle, jota tapaa hallitus viisaasti kyllä noudattaa. Markuksen mielestä oli siitä kaikellaisia etuja, johto joutuisi yksiin käsiin, hän saisi hartaan työtoverin, joka työskentelisi saman tarkoituksen hyväksi, auttaisi eikä vastustaisi häntä kulussaan tulevaisuutta kohden. Ja lisäksi (vaikka Geneviève ei mitenkään huolestuttanut häntä), eikö tämä pakottaisi häntä kokonaan valloittamaan takaisin järkensä, tekemällä hänestä kasvattajan, pienten naisten, tulevien puolisojen ja äitien, hienotuntoisuuden ja järjen vartijan? Ja eikö se vielä enemmän yhdistäisi heitä, sulattaisi heitä kokonaan toisiinsa, jos he yhdessä kaikesta uskostaan, kaikesta rakkaudestaan harjoittaisivat samaa pyhää tehtävää, pienten ja halpojen opetusta, josta tulevaisuuden onni oli syntyvä? Kun nimitys saapui tuotti se heille uuden ilon, ikäänkuin he olisivat tunteneet että heillä oli sama sydän ja sama järki.

Kuinka kurjassa ja rappeutuneessa tilassa Markus tapasikaan entisen rakkaan Jonvillensä! Hän muisti ensimmäiset taistelunsa opettajana hirveätä kirkkoherra Cognassea vastaan ja kuinka hän vihdoin oli päässyt voitolle saatuaan puolelleen pormestari Martineaun, rikkaan, oppimattoman, mutta järkevän talonpojan, jolla oli rotunsa perinnöllinen viha laiskaa pappia, naisten viettelijää vastaan, ja yhdessä olivat he alkaneet tarmokkaasti vapauttaa kuntaa kirkon vallasta: opettaja ei laulanut enään kirkossa, ei soittanut kelloja, ei seurannut oppilaitaan katkismuksen kuulusteluun; samalla kun pormestari ja koko kunnallisneuvosto vapautuivat vanhoista tavoista, suosivat koulua, niin että se pääsi voitolle kirkosta. Vähässä ajassa Markus oli vaikutuksellaan lapsiin ja vanhempiin sekä pormestarin virastoon, jonka sihteerinä hän oli, saanut aikaan vilkkaan edistyksen kaikilla aloilla, valloittaen samalla itselleen kuuluvan aseman. Mutta kun hän oli lähtenyt Mailleboisista oli Martineau, jouduttuaan Markuksen seuraajan, kirkollismielisen Jauffren käsiin, pian heikontunut, kykenemätön kun oli toimimaan, jollei hänellä ollut tukenaan lujatahtoista miestä. Talonpojan varovaisuus esti häntä lausumasta julki mielipiteitään, hän oli kirkkoherran tai opettajan puolella, sen mukaan kumpi heistä oli vahvempi. Ja samalla kuin Jauffre vetäytyi syrjään, pitäen huolta ainoastaan omasta ylenemisestään, laulaen, soittaen kelloja ja käyden ripillä, tuli apotti Cognasse uudelleen kunnan herraksi, sai valtaansa pormestarin ja kunnallisneuvoston, salaiseksi iloksi kauniille rouva Martineaulle, joka olematta uskovainen mielellään näytteli uusia pukujaan juhlapäivien suurissa jumalanpalveluksissa. Ei oltu koskaan nähty selvempää

todistusta totuudesta: millainen on opettaja, sellainen on koulu ja millainen on koulu, sellainen on kunta. Muutamassa vuodessa Markuksen aikaansaama edistysaskel oli hävinnyt ja Jonville taantui, enenevä voimattomuus herpasi yhteiskunnallisen elämän senjälkeen kuin Jauffre oli luovuttanut Martineaun ja hänen kuntalaisensa voittoisan Cognassen valtaan.

Kuusitoista vuotta kului näin ja se oli suuri onnettomuus. Siveellinen ja henkinen rappeutuminen tuo välttämättömästi mukanaan myöskin aineellista kurjuutta. Jokainen maa, jossa kirkko on hallinnut rajattomana valtijaana, on kuollut. Tietämättömyys, erehdys, halpa herkkäuskoisuus painavat ihmisen täydelliseen voimattomuuteen. Mitä hyödyttää tahtominen, toimiminen, edistyminen, kun on Jumalan käsissä vain lelu, jota hän käyttää oikkujensa mukaan? Jumala riittää, on kylläksi kaikkeen. Tuollainen uskonto, joka opettaa kaiken maallisen ja inhimillisen turhuutta, ei voi muuta tuottaa kuin järjettömyyttä, toimeettomuutta, sallimukseen turvaamista, pelot viljellään tavan vuoksi, asukkaat vaipuvat laiskuuteen ja köyhyyteen. Jauffre ahtoi oppilaihinsa raamatun historiaa ja katkismusta, vanhemmista kaikki uusi viljelystapa näytti epäiltävältä. Ei tiedetty mitään eikä tahdottu mitään tietää. Monet pelot jäivät viljelemättä, monet sadot menivät hukkaan järkevän hoidon puutteessa. Kaikki ponnistukset tuntuivat liioilta, hyödyttömiltä ja seutu köyhtyi, tuli kuin autioksi, kun ei tunnettu eikä kunnioitettu auringon, elämän jumalan kaikkivaltiasta hedelmällisyyttä. Etenkin sen jälkeen kun kirkkoherra Cognasse oli saanut heikon pormestari Martineaun suostumaan kunnan pyhittämiseen Pyhälle Sydämmelle, alkoi maan rappiotila selvästi tulla näkyviin. Muisteltiin vielä loistavaa juhlallisuutta, jossa opettaja oli kantanut verisellä sydämmellä koristettua kansallislippua, johon ottivat osaa juhlapukuiset virkamiehet ja suuri määrä pappeja kauniiden talonpoikaisnaisten joukossa, jotka onnellisina näyttivät uusia pukujaan. Mutta nyt vielä talonpojat odottivat Pyhältä Sydämmeltä hyviä vuoden tuloja ja toivoivat että hän erityisestä armosta häätäisi raesateen ja antaisi päivänpaistetta ja sadetta oikeassa määrässä. Ensimmäisinä päivinä Markus tunsi syvää surua kun hän kävelyretkillään Genevièven kanssa näki kaikkialla vallitsevan huolettomuuden ja kurjuuden, huonosti hoidetut pelot ja rappiolla olevat tiet. Eräänä aamuna joutuivat he retkellään Moreuxiin saakka ja siellä he tapasivat Mignotin, joka juuri oli asettumaisillaan asumaan synkkään kouluunsa, epätoivoissaan samoin kuin hekin maan kurjasta tilasta.

— Te, hyvät ystäväni, ette voi aavistaakaan millaisen hävityksen tuo hirveä Cognasse on saanut aikaan täällä! Jonvillessä hän vielä hiukan hillitsee itseään. Mutta tämän yksinäisen kylän kaksisataa asukasta ovat liian saitoja palkataksaan itselleen oman kirkkoherran ja tänne hän tulee kuin tuulispää kauhistuttaen kaikkia ja lyöden maahan kaikki. Kun sitten Chagnot tuli ja alkoi palvella häntä nöyränä käskyläisenä, hallitsivat he yhdessä ja ottivat pois vallan pormestari Saleurilta, joka oli tyytyväinen kun hänet vaan uudestaan valittiin jokaisessa vaalissa, joka jätti virkatoimensa sihteerin huoleksi ja joka antoi tämän kuljettaa itseään messuunkin, haluten siellä näyttää rikastuneen karjakauppiaan mahtavuutta, vaikka hän oikeastaan ei pitänyt papeista... Oi! kuinka hyvin ymmärrän surkuteltavan ja onnettoman Féroun kärsimykset, kuinka hyvin käsitan hänen raivostumisensa ja hulluuden puuskan, joka teki hänestä marttyyrin!

Vapisevalla liikkeellä Markus ilmaisi kuinka syvästi onnettoman Féroun muisto koski häneenkin.

— Niin, kun astuin tähän kurjaan kouluun näin heti hänen haamunsa edessäni. Hän kärsi täällä nälistyneenä, omaamatta muuta kuin pienen palkkansa, jolla hänen tuli elättää vaimonsa ja tyttärensä, hän kärsi siitä, että tunsi olevansa ainoa järkävä ja oppinut varakkaiden tyhmyrien joukossa, jotka halveksivat ja pelkäsivät häntä ikäänkuin voimaa, jonka he tunsivat nöyryyttävän heitä... Tämä selittää myöskin Chagnotin vaikutuksen pormestariin, joka tahtoi nauttia rauhassa korkojaan veltoissa uneliaisuudessa tyydyttyään kaikki himonsa.

— Koko kunta on samanlainen, sanoi Mignot. Täällä ei ole ainoatakaan köyhää, jokainen maanviljelijä tyytyy leipään minkä saa pellostaan, ei järkevyydestä, vaan jonkunmoisesta itsekkäisyydestä, tietämättömyydestä ja laiskuudesta. Syynä siihen että he alinomaa ovat riidassa kirkkoherran kanssa on, että tämä heidän mielestään ei kohtelee heitä kyllin kunnioittavasti, eikä pidä heille messuja ja juhlamenoja, joita heillä on oikeus vaatia. Chagnatin toimesta saatiin kuitenkin hiukan sopua aikaan ja on mahdotonta aavistaa mitä kaikkea täällä on sanottu ja tehty Pyhän Antonius Padualaisen kunniaksi... Tulokset ovat surkuteltavat, tullessani tänne oli koulu likainen kuin läävä, olisi luullut että Chagnotin perhe oli laskenut asuntoonsa kaikki seudun elukat ja minun täytyi ottaa eräs vaimo avukseni lipeällä pesemään ja siivoamaan kaikki.

Geneviève oli seisonut miettiväisenä, muistoihinsa vaipuneena.

— Oi! Férou raukka! Minä en ole aina kohdellut hyvin häntä ja hänen omaisiansa. Se on yksi tunnonvaivoistani. Kuinka voi korvata näin suuria kärsimyksiä ja onnettomuuksia? Me olemme vielä niin heikot ja vähälukuiset. Välistä joudun aivan epätoivoon.

Sitten hän äkkiä heräsi ja sanoi, painautuen hymyillen miestänsä vastaan:

— Niin, niin, hyvä Markukseni, älä toru minua, olen väärässä. Sinun täytyy antaa minulle aikaa tullakseni pelottomaksi ja moitteettomaksi niinkuin sinä... Me ryhdymme työhön ja pääsemme voitolle, se on päätetty.

Kaikki kolme tulivat iloisiksi ja Mignot, joka tahtoi lähteä saattamaan heitä, saapui keskustellen melkein Jonvilleen saakka. Tien varrella oli suuri nelikulmainen rakennus, Beaumontin Hyvän Paimenen haaraosasto, joka oli luvattu kunnalle silloin kuin se pyhitti itsensä Pyhälle Sydämmelle ja joka oli ollut toimessa useita vuosia. Kirkollinen maailma oli pitänyt suurta melua varallisuudesta, jonka tuollainen laitos epäilemättä tuottaisi kunnalle, kaikki talonpoikaistyöt saisivat paikan ja tulisivat taitaviksi työntekijöiksi; suurempi siveellisyys pääsisi vallalle, laiskat ja kylänkulkijat parantuisivat; syntyisi liike, joka ajan pitkään voisi synnyttää paikkakunnalle teollisuuden. Hyvä Paimen valmisti erityisesti Pariisiin suuriin myymälöihin naisten hameita, housuja ja paitoja, kaikkia hienoja ja kauniisti koristettuja liinavaatteita. Kymmenkunnan sisaren johdon alla oli siellä kaksisataa työntekijää, jotka aamusta iltaan rasittivat silmiään komeiden, oudoissa juhlissa käytettävien alusvaatteiden valmistamisessa, joista juhlista tyttöraukoilla ehkä oli salaisia ja kiihkeitä unelmia; ja nämä kaksisataa pientä liinaompelijatarta olivat ainoastaan mitätön osa kaikista yhtä onnettomista palkkalaisista, sillä veljeskunnalla oli haaraosastoja kaikkialla Ranskassa, lähes viisikymmentätuhatta tyttöä työskenteli sen työpajoissa ja tuotti sille miljoonia, saaden itse tuskin mitään palkkaa, huonosti kohdeltuina ja huonosti ravittuina. Jonvillessä etenkin oli pettymys suuri, sillä ainoakaan kauniista lupauksista ei toteutunut, laitos oli kuin pohjaton kuilu, johon seudun viimeiset voimat katosivat. Maatalojen työntekijättäret menivät sinne kaikki tyyni, talonpojat eivät saaneet pitää tyttäriään, jotka halu päästä neidiksi viekoitteli keveään istumatyöhön. Pian he kuitenkin katuivat, ei voinut olla ankarampaa päivätyötä kuin pitkät tunnit liikkumattomana tarkassa ja huolellisessa työssä, vatsa tyhjänä, pää raskaana, kesällä unetta, talvella lämpimättä. Se oli vankila, jossa armeliaisuuden ja hyviä tapoja edistävän työn varjolla hirveimmällä tavalla käytettiin väärin naisen voimia, niin että hänen ruumiinsa murtui, ymmärryksensä tylsyi, ja hän muuttui vetojuhdaksi, jonka avulla koetettiin ansaita niin paljon rahaa kuin mahdollista.

Ja Jonvillessä tapahtui useita häväistyksiä, muuan tytöistä melkein kuoli kylmään ja nälkään, toinen tuli puolihulluksi ja kolmas heitettiin kadulle aivan rahattomana, oltuaan vuosikausia ankarassa työssä, kun hän vihdoin oli noussut vastarintaan uhaten sisaria huomiotaherättävällä oikeusjutulla.

Markus pysähtyi tiellä ja katseli suurta rakennusta, joka oli äänetön kuin vankila, kuollut kuin luostari ja jossa niin moni nuori elämä kuihtui, eikä mikään ylistänyt onnellista ja hedelmällistä työtä.

— Tämäkin on, sanoi hän, yksi kirkon voima, joka on niin yksinkertainen käytännössä. Se noudattaa uudenaikaisia vaatimuksia, lainaa meiltä aseet kukistaakseen meidät. Se on nykyään tehtailija, kauppias, kaikkia jokapäiväisen elämän tarpeita se valmistaa ja myy vaatteista pöytäviineihin saakka. Monet veljeskunnat ovat vain teollisuusyhtiöitä, jotka voivat tehdä työtä halvalla ne kun saavat työvoimansa melkein ilrnaseksi ja käyvät siten petollista kilpailua etukaupunkiemme pienten tehtailijoiden kanssa. Ansaitut miljoonat kootaan pimeisiin rahastoihin ja niiden avulla käydään meitä vastaan hävityssotaa, ne lisäävät miljardeja, jotka jo ovat veljeskuntien hallussa ja jotka vielä tekevät ne niin peljättäviksi.

Geneviève ja Mignot kuuntelivat. Syntyi raskas hiljaisuus illan rauhassa, laskevan auringon valaistessa vaaleanpunaisella loimollaan Hyvän Paimenen suljettua ja synkkää rakennusta.

— Kas niin, nyt näyttää siltä kuin minäkin joutuisin epätoivoon! jatkoi Markus iloisesti. He ovat vielä sangen mahtavat, se on totta. Mutta meillä on aseemme kirja, alkeisopetuksen pieni kirja, joka levittää totuutta ja joka viimein on voittava heidän vuosisatoja vanhat valheensa... Nähkääs, Mignot, siinä on koko meidän vastustamaton voimamme. Turhaan he kokoovat tänne raunioita, hävittävät sen vähän minkä olimme saaneet aikaan: kunhan ryhdymme tiedon ja edistyksen työhön, niin voitamme takaisin menetetyt alan ja me kuljemme lakkaamatta eteenpäin veljellisyyden ja rauhan valtakuntaa kohti. Hyvän Paimenen vankila on kukistuva niinkuin muutkin vankilat, heidän Pyhä Sydämmensä on häviävä niinkuin antiikki Phallus ja muut kuolleiden uskontojen törkeät epäjumalat... Huomatkaa tämä, Mignot, jokainen oppilas, jolle opetatte totuutta, lisää oikeuden kansalaisten lukua. Työhön, työhön! voitto on varma, olkootpa vaikeudet ja kärsimykset matkan varrella kuinka vaikeat tahansa!

Tämä kaunis luottamuksen ja horjumattoman toivon huudahdus kaikui vapaasti yli korjattujen vainioiden, tynnessä auringonlaskussa, joka ennusti kirkasta huomispäivää. Mignot palasi rohkeana työhönsä Moreuxiin, samalla kuin Markus ja Geneviève ryhtyivät alkamaan työtänsä Jonvillessä.

Se oli vaivaloinen, lujaa tahtoa ja kärsivällisyyttä kysyvä työ, sillä järjen avulla oli uudestaan päästävä voitolle, oli riistettävä pormestari, kunnallisneuvosto ja koko seutu itsepäisen kirkkoherran vallasta, joka viimeiseen saakka oli päättänyt taistella sen edestä. Kun uuden opettajan nimitys tuli tunnetuksi, kohautti apotti Cognasse suurinta ylenkatsetta osoittaen olkapäitään, sen sijaan että olisi ilmaissut vihaa ja pelkoa hänelle lähetetyn vaarallisen vastustajan johdosta. Hän alkoi kaikkialla sanoa että tuo voitettu, keskinkertainen ja epäsuosioon joutunut opettaja, joka Simonin jutussa oli menettänyt

kunniansa, ei pysyisi puolta vuottakaan Jonvillessä, minne hänen esimiehensä olivat lähettäneet hänet tehdäkseen hänestä lopun, kun eivät yhdellä iskulla tahtoneet musertaa häntä. Sydämmessään apotti Cognasse ei varmaankaan ollut rauhallinen, hän tunsu miehen, joka totuuden rakkaudessaan oli niin tyyni ja vahva; sitä että hän selvästi ymmärsi vaaran osoitti varovaisuus ja kylmäverisyys, jota hän itse koetti noudattaa, peläten menettävänsä kaikki, jos hän niinkuin ennen antautuisi vihansa valtaan. Aivan odottamatta saatiin nähdä valtioviisaan ja ylpeän Cognassen jättävän itse Jumalan huoleksi vihollisensa kukistamisen. Hänen vanha palvelijansa Palmyre ei kyennyt noudattamaan isäntänsä mykkää ylenkatseellisuutta, niin että tämä eräänä päivänä julkisesti moitti häntä siitä että oli väittänyt uuden opettajan varastaneen hostian Mailleboisissa, häväistäkseen sitä oppilastensa nähden. Siitä ei ollut todistuksia, samoin kun ei siitäkään jutusta, että Markus muka oli lainannut helvetistä pahanhengen, joka hänen käskystään tuli seinän lävitse luokkaan ja auttoi häntä opetuksessa. Mutta suljettujen ovien takana kirkkoherra ja palvelijatar olivat sangen hyvässä sovussa, molemmat olivat tavattoman ahneet ja saidat, toinen keräsi niin paljon messuja kuin mahdollista, toinen piti kirjaa tuloista ja suuttui ellei rahaa kerääntynyt. Silloin alkoi apotti Cognassen puolelta salainen ja myrkyllinen taistelu, hän käytti kaikkia aseita kukistaakseen opettajan ja koulun ja saadakseen siten edeskinpäin hallita kuntaa, jonka keskuksena, ainoana uskonnollisena ja yhteiskunnallisena hallitsijana seurakunnan kirkon tuli pysyä.

Markus puolestaan toimi niinkuin kirkkoa ei olisi ollutkaan. Voittaakseen Martineauun, saadakseen puolelleen kunnallisneuvoston ja kaikki asukkaat hän käytti ainoastaan yhtä taistelutapaa, hän opetti totuutta, jotta järki vähitellen voittaisi järjettömät opinlauseet. Hän tahtoi että koulu olisi keskus, yhteinen koti, josta veljellisyys, voima ja elämänilo, oikea ja onnellinen tulevaisuuden yhteiskunta saisivat alkunsa. Hän antautui siis kokonaan opettajan ja kasvattajan tehtävään, varmana siitä että oikea ja hyvä voittaisivat sinä päivänä, jona ihmiset olisivat muuttuneet niin että heidän sydämmensä ja järkensä kykenisivät ymmärtämään ja tahtomaan totuutta. Siihen kohdistui kaikki hänen uskonsa ja ponnistuksensa. Hänen oli taas täytynyt ottaa sihteerin toimi pormestarin virastossa ja siellä hän tyytyi varovaisesti neuvomaan pormestari Martineautta, joka oikeastaan iloitsi hänen palaamisestaan. Martineau oli jo kerran riidellyt vaimonsa kanssa laulumessuista, joista apotti Cognassen oli täytynyt luopua kun Chagnat ei enää ollut laulamassa. Syntyi vanha riita tornikellon johdosta, joka ei enää ollut kunnossa; ja ensimmäinen toimi, mistä ymmärrettiin että Jonvillessä jotain oli muuttunut oli että kunnallisneuvosto äänesti kolmensadan markan summan uuden kellon ostamista varten, joka kello oli asetettava pormestarin viraston otsikkoon. Nyt saataisiin vihdoin tietää oikea aika, koska kirkon vanha ruostunut kello ei enää sanonut sitä... Siitä laskettiin myös leikkiä: nyt ei enää kirkko osoittaisi aikaa vaan pormestarinvirasto. Mutta Markus ei vielä riemuinnut, sillä hän tiesi että tarvittaisiin vuosia ennenkun kadotettu ala saataisiin takaisin. Jokainen päivä toisi mukanaan uuden edistysaskeleen, hän kylvi kärsivällisesti tulevaisuutta, varmana siitä että voittaisi puolelleen raukkamaiset ja itsekkäät talonpojat, jotka eivät enää uskoneet ja jotka julkisesti tulisivat menemään totuuden puolelle, kunhan vaan oppivat ymmärtämään että se on ainoa terveyden, varallisuuden ja rauhan lähde.

Nyt seurasi Markukselle ja Genevièvelle työstä ja onnesta rikkaita vuosia. Markus ei koskaan ollut näin rohkea ja vahva. Hänen vaimonsa palaaminen, ja heidän täydellinen yhteensulaumisensa niin että heillä molemmilla oli yksi sydän ja yksi järki, tuotti hänelle uutta voimaa, hänen elämänsä ja työnsä olivat sopusoinnussa keskenään. Ennen hän oli kärsinyt äärettömästi opettaessaan muille totuutta, voimatta vaikuttaa edes elämäntoveriinsa, rakastettuun vaimoonsa, lastensa äitiin, hän oli tuntenut itsensä heikoksi ja voimattomaksi riistämään toisia erehdyksen vallasta, kun hän heikkoudesta tai voimattomuudesta suvaitsi erehdyttä omassa kodissaan, mutta nyt hänellä oli hyvän esimerkin vastustamaton voima, hän oli toteuttanut onnen omassa kodissaan, täydellisen sovun yhteisen uskon kautta. Ja mikä terveen ilon aihe, mikä hyvä tehtävä kun mies ja vaimo saivat edistää samaa työtä, toimien yhdessä, mutta kumpikin vapaasti omaa yksilöllisyyttään noudattaen! Jos Geneviève vielä joskus tunsu uskonsa heikontuvan ei Markus enää tullut hänelle avuksi, antoi hänen mieluummin itse katua ja korjata menneisyydestä aiheutuvat levottomuuden hetket. Joka ilta poikien ja tyttöjen lähdettyä tapasivat opettaja ja opettajatar toisensa pienessä asunnossaan; ja he keskustelivat heidän huostaansa uskotuista lapsista, tekivät tiliä päivän työstä ja sopivat seuraavan päivän tehtävästä, sitoutumatta kuitenkaan samallaisiin ohjelmiin. Tunteellinen Geneviève uskoi vähemmin kirjoihin, tahtoi ennen kaikkia tehdä työstään vilpittömiä ja onnellisia, vapauttaen heidät entisestä orjuudesta ainoastaan järjen avulla ja rakkautta varten, peläten että he muuten tulisivat ylpeiksi ja jäisivät yksin. Markus olisi ehkä mennyt kauemmaksi, olisi mielellään antanut tytöille ja pojille samat tiedot ja jättänyt elämäntehtäväksi opettaa kummallekin sukupuolelle heidän yhteiskunnallisen tehtävänsä. Heidän suuri surunsa oli että eivät saattaneet johtaa yhteiskoulua niinkuin Mignot Moreuxissa, jonka kaksisataa asukasta lähettivät kouluun ainoastaan toistakymmentä poikaa ja yhtä paljon tyttöjä. Lähes kahdeksansataa asukasta sisältävässä Jonvillessä opettajalla oli noin kolmekymmentä poikaa ja opettajattarella noin kolmekymmentä tyttöä. Mikä kaunis luokka heistä olisikaan syntynyt yhdistettyinä ja Markus olisi ollut johtaja, Geneviève apuopettajatar! He eivät olisi tahtoneet eroittaa enää tyttöjä pojista, vaan uskoa koko tuo pieni maailma yhdelle perheelle, isälle ja äidille, jotka olisivat opettaneet ja kasvattaneet heitä yhdessä niinkuin omaa perhettään. He toivoivat siitä kaikenlaisia etuja, se olisi oikeampi valmistus elämää varten, syntyisi oivallinen kilpailu, tavat tulisivat suuremmiksi ja

lempeämmiksi. Vaimon asettamisesta miehensä apulaiseksi toivoivat he etenkin hyviä tuloksia. Heistä tuntui surkuteltavalta järjettömyydeltä että ohut seinä erotti heidän luokkansa ja mikä ilo olisikaan ollut hävittää tuo seinä, niin että heillä olisi ollut vain yksi koulu, täydellinen pieni maailma, johon Markus olisi kylvänyt miehekkyytensä ja johon Geneviève olisi tuonut hellyytensä ja minkä hyvän työn he olisivat tehneet antautuessaan kokonaan tulevaisuuden pienten avioparien kasvattamiseen heidän, suuren avioparin, helmassa, joka oli vain yksi ruumis ja yksi sielu!

Markus ryhtyi siis työhönsä samalla tavoin kun viitenätoista vuotena Mailleboisessa. Täällä hänen luokkansa oli vähälukuisempi, hänen apukeinonsa heikommat. Mutta täällä hän sai toimia ikäänkuin perheen keskuudessa, hänen tehtävänsä oli supistunut, oli suoranaisempi ja sen tulokset selvemmat. Mitäpä siitä että oppilaita oli vähemmän, että hän vain paristakymmenestä lapsesta kasvatti miehiä! Jos opettajat Ranskan kaikissa pienissä kunnissa olisivat seuranneet hänen esimerkkiään, antaneet kansalle kaksikymmentä järkevää ja oikeudenmukaista miestä, olisi tämä tullut maailman vapauttajaksi ja oikeuden sanansaattajaksi. Suuri onni oli myöskin että uusi alkeiskoulun tarkastaja herra Mauroy, eräs ystävä, jonka Le Barazer oli nimittänyt tähän toimeen, antaen hänelle erityisiä salaisia ohjeita, antoi Markuselle melkein täydellisen vapauden. Kunta oli niin mitätön, Markus voi unhoittua sinne, toimia siellä melkein niinkun tahtoi, joten hän siellä voi sovittaa käytäntöön järjestelmänsä, tulematta liian paljon häirityksi. Ensin hän taas hävitti kaikki uskonnolliset vertauskuvat, kaikki taulut, vihot ja kirjat, joissa yliluonnollisista asioista puhuttiin, joissa sotaa, verenvuodatusta ja kapinaa kunnioitettiin voiman ja kauneuden ihanteena. Hänen mielestään oli rikoksellista myrkyttää näin lapsen ymmärrys, hämmentää ainiaaksi hänen järkensä ihmeuskon avulla, opettaa hänelle miehen ja isänmaanystävän ensimmäisenä velvollisuutena raakaa voimaa, murhaa ja varkautta. Sellaisesta opetuksesta ei voinut syntyä muuta kuin järjettömän toimettomuuden yhteiskunta, joka välistä puhkesi rikoksellisiin hurjuuksiin ja jossa vallitsi väärä ja kurjuus. Hän sitä vastoin tahtoi näyttää oppilailleen sellaisia kuvia, jotka esittävät työtä ja rauhaa, järkeä maailman ainoana hallitsijana, oikeuden perustamaa veljellisyyttä ihmisten kesken, sotaisten aikojen raakuutta tuomittuna ja sen sijalla kaikkien kansojen yhteiset ponnistukset yhä suurempaa onnea kohden. Poistettuaan koulusta entisyyden myrkylliset hapatukset, opetti hän erityisellä huolella kansalaisvelvollisuuksia, koettaen tehdä jokaisesta lapsesta kansalaisen, joka tunsi tarkasti maansa, kykeni sitä palvelemaan ja rakastamaan kylliksi, niin että ei eroittaisi sitä muusta ihmiskunnasta. Ranskan ei enää pitänyt toivoa maailman valloittamista aseilla, vaan aatteen vastustamattomalla voimalla, sen täytyi hankkia itselleen niin paljon vapautta, totuutta ja oikeutta että se voisi vapauttaa kaikki kansat ja saisi sen suurimman kunnian että perustaisi niiden kanssa vapaiden ja veljellisten kansojen suuren liiton.

Muuten Markus koetti niin paljon kuin mahdollista seurata opetusohjelmaa, välistä kuitenkin poiketen siitä kun siinä oli liioja vaatimuksia, Hänen pitkä kokemuksensa oli opettanut hänelle että ei tietäminen merkinnyt mitään sille, joka ei ymmärtänyt, eikä voinut käyttää hyödykseen tietoaan. Markus antoikin suuren sijan suulliselle selitykselle, elävälle ja eletylle opetukselle, sulkematta kuitenkaan pois kirjaa, joka yhä pysyi perustana. Tässä hänen synnynäinen opettajalahjansa teki ihmeitä, oli kuin hänen kestävänsä taistelut ja kärsimykset olisivat vielä lähentäneet häntä pieniin ja halpuihin, hän oli onnellinen saadessaan palata lasten joukkoon, joiden heräävä ymmärrys oli niin tuore ja niin kiihkeästi janosi varmuutta. Hän ei ollut koskaan iloisemmin leikkinyt heidän kanssaan, ei koskaan helpommin asettunut heidän kannalleen, hän oli kuin vanhempi veli, joka näytti unohtaneen kirjaimetkin saadakseen oppia ne uudelleen, tavailen niitä yksitellen kuusivuotiaisten poikasten kanssa. Samoin teki hän opettaessaan kielioppia, laskentaa, historiaa ja maantiedettä, hän näytti itse tekevän huomioita, etsi totuutta oppilaittensa kanssa, ikäänkuin hän ei koskaan olisi tuntenut sitä, ja ihastui sitten kun löysi sen heidän avullaan; ja tämä antoi viehätystä joka tunnille, oppilaat innostuivat siihen kuin hauskimpaan leikkiin ja rakastivat häntä samalla, kun hän osasi olla niin hyvä toveri. Lapset voi taivuttaa oman mielensä mukaan myötätuntoisuuden lämmöllä, sitä, joka rakastaa heitä, kuuntelevat ja ymmärtävät he. Sitten hän koetti elämässä näyttää heille mitä opetti, hän selitti heille maatöitä pelloilla, hän vei heidät myllärien, seppiä ja murarien luo, antaakseen heille ensimmäiset oikeat käsitykset ruumiillisista töistä. Hänen mielipiteensä oli että voimistelun tuli sulautua yhteen leikkien kanssa, väliajat olivat luonnollisesti ruumiinharjoituksia varten. Hän oli myöskin oppilastensa tuomari, hän pyysi heitä kertomaan hänelle kaikki heidän pienet riitansa ja hän piti tarkinta huolta siitä että tuomiot aina olivat oikeat ja molempien riitapuolten hyväksymät, sillä hän ei ainoastaan horjumattomasti uskonut totuuden hyväatekevään vaikutukseen nuorten ymmärrykseen, hän oli myöskin vakuutettu siitä, että oikeus oli välttämätön sitä tyydyttämään ja kypsytämään. Totuuden ja oikeuden kautta rakkauteen. Lapsesta, jolle ei koskaan valehdella ja jota aina kohdellaan oikeudenmukaisesti, kasvaa ystävällinen, ymmärtäväinen, järkevä ja terve ihminen. Ja sen tähden hän niin tarkasti piti huolta kirjoista, jotka opetusohjelma pakoitti hänen antamaan oppilailleen, sillä hän tiesi että parhaimmassakin tarkoituksessa kirjoitetut kirjat vielä ovat täynnä vuosisataisia valheita, kertomuksia historian pyhittämistä suurista vääräyksistä. Joskin hän pelkäsi korulauseita ja sanoja, joiden merkitystä talonpoikaislapset eivät ymmärtäneet ja joskin hän koetti tulkita ne selvin ja yksinkertaisin sanoin, pelkäsi hän vielä enemmän vaarallisia pyhäintaruja, uskonkappaleiksi muuttuneita erehdyksiä, valheellisen uskonnon ja väärän isänmaallisuuden nimessä annettuja

inhoittavia opetuksia. Munkkien veljienkoulua varten kirjoittamat kirjat ja ne, jotka yliopiston opettajat olivat toimittaneet maallikkokouluille, eivät usein eronneet missään suhteessa, edellisten itsetietoiset erehdykset olivat nimittäin sanasta sanaan toistettuina jälkimmäisissä; ja kuinka olisikaan Markus voinut olla puuttumatta niihin, valaistakseen niitä ja suullisilla selityksillään poistaakseen niiden vaikutuksen, hän, jonka tehtävä oli kirkollisen opetuksen, kaiken valheen ja kaiken kurjuuden lähteen hävittäminen?

Neljä vuotta Markus ja Geneviève työskentelivät vaatimattomasti mutta vaikuttavasti. Ahtaalla alueella koettivat he hiljaisuudessa edistää hyvää tehtäväänsä. Lapsipolvet seurasivat toisiaan ja heillä oli tapana sanoa että maailma ehtisi uudistua viidessäkymmenessä vuodessa, jos jokainen lapsi aikaihmiseksi kasvettuaan saavuttaisi hiukan enemmän totuutta ja oikeutta. Neljän vuoden ponnistukset eivät tosin vielä paljon tuntuneet, mutta he iloitsivat kuitenkin, hyviä enteitä ilmaantui jo, tulevaisuus iti hedelmällisessä maassa, johon he sitä väsymättömästi olivat kylväneet.

Salvan, joka oli pantu eläkkeelle, oli muuttanut Jonvilleen, pieneen serkultaan perimäänsä taloon. Hän eli siellä vaatimattomasti pienellä eläkkeellään, joka juuri riitti hänen tarpeisiinsa ja muutamien kukkien viljelemiseen. Puutarhassa hänellä oli leinikkö- ja ruusulehtimajassa suuri kivipöytä ja sen ympärillä hän mielellään sunnuntai-iltoina näki ystävänsä, entiset oppilaansa normaalikoulusta, joiden kanssa hän keskusteli ja rakensi kauniita tulevaisuudentuumia. Hän oli patriarkka, hän iloitsi rohkeiden työmiesten kanssa, jotka jatkoivat hänen alkamaansa uudistustyötä. Joka sunnuntai tuli Markus sinne ja hänen ilonsa oli täydellinen kun hän tapasi siellä Joulicin, Mailleboisin opettajan, joka kertoi hänelle uutisia vanhasta rakkaasta koulustaan. Joulic oli pitkä, laiha ja vaalea nuorukainen, luonteeltaan lempeä ja lujatahtoinen ja oli omasta halustaan ruvennut opettajaksi päästäkseen masentavasta konttorielämästä, josta hän oli nähnyt isänsä, pienen virkamiehen koko ikänsä kärsivän.

Hän oli Salvanin parhaita oppilaita, oli täydellisesti vapautunut järjettömistä opinkappaleista ja noudatti yksinomaan kokeisiin perustuvaa opetustapaa. Ja hän saavutti suurta menestystä Mailleboisissa suuren älykkäisyyden ja rauhallisen mielenlujuuden avulla, joka vaikutti ilman väkivaltaisuutta ja hän vältti kaikki paulat, joihin kirkolliset olivat koettaneet kietoa hänet. Aivan äskettäin hän oli mennyt naimisiin pieneen, vaaleaverisen opettajan tyttären kanssa, joka oli lempeä kuin hän itse ja joka oli tehnyt koulun täydelliseksi ilon ja rauhan kodiksi.

Kun Markus eräänä sunnuntaina saapui pieneen puutarhaan tapasi hän jo Joulicin keskustelemassa Salvanin kanssa kivipöydän ääressä, kukkivassa leinikkö- ja ruusu-lehtimajassa. Molemmat ihastuivat huomattessaan hänet.

— Tulkaa, tulkaa tänne, ystäväni, huusi Salvan. Joulic on juuri kertonut että veljien koulu on taas kadottanut oppilaita. Ihmiset sanovat meitä voitetuiksi, me teemme työtä hiljaisuudessa ja meidän tehtävämme laajenee ja pääsee voitolle vuosi vuodelta.

— Niin, vahvasti opettaja, kaikki käy hyvin Mailleboisissa, jota pidettiin mädäntyneen klerikalismien linnoituksena... Veli Joachim, veli Fulgentiuksen seuraaja, on sangen taitava mies, yhtä notkea ja varovainen kuin hänen edeltäjänsä oli kömpelö ja hurja. Mutta hän ei voi saavuttaa perheiden luottamusta, yleinen mielipide on kääntynyt hengellisiä kouluja vastaan, joissa opetus on keskinkertaista ja tavat huolestuttavat. Turhaan Simon tuomittiin toistamiseen, Gorgiaan hirveä haamu kummittelee yhä hänen saastuttamisissaan luokissa, nekin, jotka raivokkaasti puolustivat häntä, kammovat hänen rikostaan. Näin minä siis perin jokaisen lapsen, jonka munkit kadottavat.

Markus oli istunut raikkaaseen ja tuoksuavaan puutarhaan. Hän iloitsi ja kiitti nuorta toveriaan.

— Hyvä Joulic, ette tiedä kuinka suuren ilon tuotatte minulle. Kun minun täytyi lähteä Mailleboisista jäi sinne osa sydämmestäni. Oli niin katkeraa jättää kesken viidentoista vuoden kuluessa täyttämäni tehtävä, kun en tiennyt kuinka sille tulisi käymään. On aivan kuin kertoisitte että kaukana asuva lapseni olisi menestynyt, kasvaisi voimassa ja kauneudessa... Mutta sitä te ette sano että te itse juuri olette niin väsymättömästi jatkanut tätä työtä ja tehnyt sen lujemmaksi ja laajemmaksi. Levottomuuteni katosi jo kauan aikaa sitten, minä tiedän missä käsissä entinen kouluni on; ja jos hiukan myrkyä poistuu Mailleboisista, jos totuuden voima tuo sinne enemmän oikeutta niin on siihen syynä se että oppilaat, jotka joka vuosi valmistuvat teidän hoidossanne, tulevat järkeviksi ja oikeudenmukaisiksi miehiksi... Kysykää opettajaltanne Salvanilta mitä hän teistä ajattelee.

Mutta Joulic keskeytti kaikki ylistykset.

— Ei, ei, minä olen vain yksi soturi hyvässä taistelussa, ja minä olen se miksi minut on tehty, kaikki ansio on opettajamme ... sitä paitsi en ole yksin Mailleboisissa, neiti Mazeline on minulle kallisarvoisin apu, sanoisinpa melkein vahvin tuki. Hän on usein lohduttanut ja rohkaissut minua. Ette voi aavistaakaan mikä siveellinen tarmo piilee tuossa lempeässä ja järkevässä naisessa ja häntä saamme varmaan kiittää suuresta osasta menestykseemme, sillä hän se on vähitellen valloittanut perheet

kasvattamiensa hyvien puolisoiden ja hyvien äitien kautta... Nainen on suuri voima, kun hän on totuus, oikeus ja rakkaus.

Samassa saapui Mignot. Hän oli reippaasti kulkenut jalan neljä kilometriä Moreuxista Jonvilleen. Nämä sunnuntaiseurat olivat hänelle kuin suloinen lepo. Hän oli kuullut Joulicin viimeiset sanat ja hän virkkoi heti:

— Oi! neiti Mazeline, tiedätkö että tahdoin kerran naida hänet? En ole koskaan hiiskunut siitä kellekään, mutta nyt voin sen kertoa teille... Vaikka hän ei ollut ollenkaan kaunis uneksin hänestä Mailleboisissa, nähdessäni kuinka hyvä, viisas ja ihailtava hän oli. Eräänä päivänä tunnustin siis hänelle ajatukseni ja olisitpepa nähneet miten vakavaksi hän tuli ja kuitenkin hymyili hän liikutettuna ja sisarellisena! Hän selitti minulle asemansa, sanoi olevansa jo liian vanha, kolmenkymmenenviiden vuotias, aivan minun ikäiseni. Sitten hänen tyttärensä olivat muuttuneet hänen perheekseen, hän oli jo kauan sitten kieltäytynyt elämästä itseään varten. Ja kuitenkin luulen että minun ehdotukseni herätti hänen sydämissään entisen kaipuun, muistot surullisesta menneisyydestä... Nyt olemme kuitenkin hyviä ystäviä ja minäkin päätin jäädä poikamieheksi vaikka siitä joskus on haittaa Moreuxissa, pienten koulutyttöjen tähden, joita nainen paremmin osaisi hoitaa.

Sitten hänkin kertoi hyviä uutisia kuntansa tilasta, Törkeä tietämättömyys ja herkkäuskoisuus, joiden hänen edeltäjänsä Chagnot ehdoin tahdoin oli antanut kasaantua, alkoivat haihtua. Pormestari Saleurillä oli ollut suuria ikävyyksiä poikansa Honorén, Beaumontin lyseon oppilaan tähden, johon oppilaitoksen pappi oli ahtanut enemmän uskontoa, kun jos hän olisi ollut seminaarissa. Honoré oli nimittäin nimitetty erään pienen katolisen pankin johtajaksi Pariisiin ja siellä hän oli mennyt nurin ja ollut joutumaisillaan oikeuden käsiin. Koroillaan elävä karjakauppias, joka hevoshuijarista oli muuttunut porvariksi, ei ennenkään ollut pappien ystävä ja nyt hän lakkaamatta raivosi tuota mustaa laumaa vastaan, vimmastuneena poikansa onnettomuudesta, joka häiritsi hänen mukavaa elämänsä rikastuneena talonpoikana. Hän menikin opettaja Mignotin puolelle jokaisessa riidassa apotti Cognassen kanssa, vieden mukanaan kunnallisneuvoston ja uhaten jättää kirkon aivan autioksi, jos kirkkoherra yhäkin kohtelisi heitä kuin mitään karjalaumaa. Moreux, tuo yksinkertainen ja rauhallinen soppa, jossa ei ollut ainoatakaan köyhää, ei ollut vielä koskaan näin vapaasti ollut alttiina uudelle tuulahdukselle. Tämä tuli suureksi osaksi siitä että opettajille muutama vuosi sitten oli valmistettu onnellisempi ja arvokkaampi asema. Heistä pidettiin lakkaamatta huolta, heidän olojaan parantavia lakeja säädettiin, niin että pienin palkka oli määrätty tuhanneksikahdeksisadaksi markaksi. Seurauksia ei kauvan tarvittu odottaa: joskin huonopalkkainen, repaleinen ja kurja Férou oli saanut osakseen talonpoikien ylenkatseen, kun he vertasivat häntä sivutuloista ja lahjoista rikastuneeseen apotti Cognasseen, jota he kunnioittivat ja pelkäsivät, kohosi Mignot nyt heidän silmissään, sillä hän voi elää arvonsa mukaisesti ja saavuttaa oikean paikkansa. Koko maassa syntyi vilkkautta, vuosisatoja vanhassa taistelussa kirkon ja koulun välillä kiiruhtivat kaikki jälkimmäisen puolelle, jonka voitto nyt näytti varmalta.

Oi! jatkoi Mignot, he ovat vielä hyvin tietämättömiä, ette voi edes kuvailla mielessänne kuinka saamattomia ja kaavoihin jäykistyneitä siellä ollaan. Heillä on maita, he ovat aina saaneet kylliksi leipää ja he antaisivat vielä mielellään sortaa itseään niinkuin ennenkin, sillä he pelkäävät uutuuksia ja tulevaisuutta. Mutta jotain siellä on jo muuttunut, huomaan sen tavasta, jolla he tervehtivät minua ja koulun yhä kasvavasta merkityksestä... Kuulkaahan! tänä aamuna kun apotti Cognasse tuli messua pitämään, tapasi hän kirkossa täsmälleen kolme naista ja yhden poikanulikan; ja lähtiessään pauskasi hän kiinni sakastin oven, uhaten vastaisuudessa pysyvänsä pois sieltä. Miksi vaivaisi hän turhaan hyvää Jumalaa ja itseään?

Markus naurahti.

— Niin, kyllä ymmärrän, hän alkaa taas kiivastua Moreuxissa. Täällä hän vielä hillitsee itseään, hän koettaa taistella suurella valtioviisaalla taidolla, etenkin naisten kanssa, sillä hänen mestarinsa ovat varmaankin opettaneet hänelle että hän ei joudu tappiolle niin kauan kun naiset ovat hänen puolellaan. Kerrotaan hänen usein käyvän Valmariessa ja siellä hän tapaa isä Crabotin suuressa yksinäisyydessä, johon tämä koettaa hautautua. Siellä hän varmaankin on oppinut nuo juhlalliset liikkeet ja hyväilevän käytöksen naisia kohtaan, joka niin suuresti on minua ihmetyttänyt hänen tapaisessaan raa'assa miehessä. Jos hän uudelleen joutuu vihansa valtaan on hän hukassa... Muuten käy kaikki hyvin Jonvillessä. Me voitamme hiukan alaa joka vuosi, kunta kohoaa jälleen kukoistukseen ja terveyteen. Talonpojat eivät enää laske tyttäriään Hyvän Paimenen työhuoneeseen viimeisten häväistysten tähden. Kunnallisneuvosto, Martineau etupäässä, näyttää äärettömästi katuvan typerää heikkouttaan, jonka valtaan apotti Cognasse ja Jauffre olivat saaneet sen niin että se antoi pyhittää kunnan Pyhälle Sydämmelle. Minä haen sopivaa tilaisuutta poistaakseni tuon ikävän muiston ja olen kyllä kerran löytävä sen.

Syntyi lyhyt hiljaisuus. Ilma oli sulaisen lämmin. Salvan, joka tyytyväisenä oli kuunnellut, sanoi

lopuksi iloisella ja rauhallisella tavallaan:

— Kaikki tämä on rohkaisevaa, nyt ovat Maillebois, Jonville ja Moreux kulussa parempia aikoja kohden, joiden puolesta me niin ankarasti olemme taistelleet. He luulivat voittaneensa meidät, masentaneensa meidät ainiaaksi; me olimme kauan aikaa kuin kuolleet; ja nyt heräämme hitaasti, kylvä on itänyt maassa, meidän ei tarvinnut muuta kuin hiljaa ryhtyä työhön ja hyvä siemen alkoi orastaa ja kukkia. Nyt ei mikään enää voi haitata tulevaa satoa. Me olemme totuus, eikä mikään voi hävittää sitä, mikään ei voi estää sitä säteilemästä... Asiat eivät tosin vielä käy hyvin Beaumontissa. Doutrequinin, tuon kirkolliseen vanhoillisuuteen vaipuneen sankariaikojen tasavaltalaisen pojat ovat saaneet virkaylennystä, samalla kuin neiti Rouzair yhä myrkyttää tyttöjään raamatunhistorialla ja katkismuksella. Kaupungin henki muuttuu kuitenkin vähitellen. Mauraisin ei menesty normaalikoulussa, oppilaani ovat nauraen kertoneet että minun haamuni kummittelee siellä ja saattaa hänet salaisen kauhun valtaan. Kulku opettajan täydellistä vapautumista varten oli siksi voimakkaalla alulla että ei hän voinut sitä keskeyttää ja minä toivon että meidät pian vapautetaan hänestä... Ja nähkääs, paras enne on se että Mailleboisin, Jonvillen ja Moreuxin takana on lukemattomia toisia kuntia, joissa opettaja on voittamaisillaan kirkkoherran, kohottamaisillaan maallikkokoulun arvoonsa hengellisen koulun raunioilla. Dherbecourtissa, Juilleroyssa, Rouvillessä, Bordesissa on järki voitolla, totuus ja oikeus saavat yhä enemmän alaa. Se on yleinen, vastustamaton liike, joka kuljettaa Ranskaa vapauttajatehtäväänsä kohden.

— Ja se on teidän työnnö, kaikki tämä! huudahti Markus innokkaasti. Jokaisessa mainitsemassanne kunnassa on teidän entisiä oppilaitanne. Tässä läsnä oleva Joulic toimittaa uudistustyötä Mailleboisissa, sillä te olette antaneet hänelle tietonne ja uskonne. Kaikki toiset ovat myös teidän sydämmenne ja järkenne lapsia, lähetyssaarnaajia, jotka te olette lähettänyt kaikkialle maahan opettamaan totuuden ja oikeuden uutta evankeliumia. Ja jos kansa vihdoin herää, kohoaa ihmisarvoon, kykenee muodostumaan oikeudenmukaiseksi, vapaaksi ja terveeksi kansanvallaksi, niin tulee siitä kiittää teidän oppilaitanne, jotka opettavat kouluissa, kasvattavat pienokaisista kansalaisia. Te olette hyvä työmies, edistys on mahdollinen ainoastaan tiedon ja järjen avulla.

Joulic ja Mignot innokkaasti yhtyivät häneen.

— Niin, niin, te olette ollut isä, me olemme kaikki teidän lapsianne, kansa on se miksi opettaja tekee sen ja opettaja ei voi olla muuta kun miksi normaalikoulut tekevät hänet.

Salvan, syvästi liikutettuna keskeytti heidät vaatimattomalla hyvänsävyisyydellään.

— Mutta lapseni, sellaisia miehiä kuin minä, on kaikkialla kun heidän vaan sallitaan toimia. Mauraisin itse on melkein pakoitettu jatkamaan työtäni, sillä kehitys vie hänet mukanaan, aloitettu työ ei keskeydy enään. Ja kerran saatte nähdä Mauraisinin seuraajan kasvattavan vielä vapautetumpia opettajia kuin minun käsistäni lähteneet... On vielä eräs asia, joka suuresti ilahduttaa minua ja josta te ette mitään puhu ja se on että normaalikouluihin nykyään saa paljon helpommin oppilaita kuin ennen. Silloin olin usein levoton huomattessani kuinka huonopalkkainen ja vähän kunnioitettu opettajantoimi oli saanut osakseen epäluottamusta ja ylenkatsetta. Mutta nyt kun palkat ovat korotetut ja halvempiakin opettajia pidetään kunniaissa, saapuu ehdokkaita kaikkialta ja voidaan valita erinomainen oppilaskunta!... Ja jos olen tehnyt joitakuita palveluksia, niin olen saanut siitä yllin kyllin palkkani, nähdessäni tehtäväni toteutettuna ja jatkettuna. En tahdo enää olla muuta kuin katsoja, iloitsen teidän ponnistuksistanne ja olen niin onnellinen rauhallisessa, yksinäisessä puutarhassani, jossa ainoa iloni on elää kaikkien muiden unhoittamana, paitsi teidän, lapseni.

Ystävykset suuren kivipöydän ympärillä tulivat liikutetuiksi ja lehtimajan ruusut täyttivät ilman tuoksullaan. Kauniissa, viheriöitsevässä puutarhassa ja koko seudussa vallitsi ääretön rauha.

Louise vietti kaikki lupa-ajat vanhempiansa luona Jonvillessä. Päästessään rakkaasta normaalikoulustaan, jossa hänen terve järkensä ja selvä ymmärryksensä yhä lisääntyivät, olivat nuo kaksi kuukautta kotona Clémentin, isän ja äidin luona hänelle suloisin lepo. Clément oli pian kymmenvuotias ja Markus piti häntä omassa koulussaan, antoi hänelle ensin alkeisopetuksen, jonka hän olisi tahtonut tehdä yleiseksi, ulottaa sen kaikkiin lapsiin säätyeroituksesta huolimatta, ja jolle sitten olisi perustunut kunkin taipumuksien mukaan korkeampi yleinen ja maksuton opetus. Sitten toivoi hän poikansa meneväksi Beaumontin normaalikouluun, sillä vielä kauan aikaa olisi todellinen pelastustyö toimitettava halvoissa kyläkouluissa. Louisenkin ainoa kunnianhimo oli tulla vaatimattomaksi alkeisopettajaksi. Ja päästyään Fontenayn koulusta, varustettuna tiedetodistuksella ja opettajatodistuksella, oli hän ihastuksissaan kun hänet nimitettiin apuopettajaksi Mailleboisiin, neiti Mazelinen, hänen entisen rakkaan opettajansa kouluun.

Louise oli silloin yhdeksäntoista vuotias. Salvan oli käyttänyt vaikutustaan Le Barazeriin saadakseen aikaan tämän nimityksen, joka muuten ei herättänyt juuri minkäänlaista huomiota. Ajat muuttuivat päivä päivältä, ei enää oltu siinä hurjassa ajanjaksossa, jolloin pelkkä Simonin ja Fromentin nimen

mainitseminen nosti hirmumyrskyn. Puoli vuotta myöhemmin uskalsi Le Barazer tästä rohkaistuna antaa Joulicille apulaiseksi Josefin, Simonin pojan. Josef, joka kaksi vuotta sitten oli päässyt Beaumontin normaalikoulusta erinomaisilla arvosanoilla, oli alkanut uransa Dherbecourtissa. Virkaylennys ei ollut suuri, mutta oli tarvittu rohkeutta häntä muuttamaan Mailleboisin kouluun, sillä tämä nimitys oli ensimmäinen alku hänen isänsä kunnian puhdistamiseen. Huudettiin tosin vähäsen, munkit koettivat yllyttää vanhempia, mutta sitten nuoren opettajan hienotunteinen, lempeä ja vakava käytös lapsia kohtaan miellytti kaikkia. Samaan aikaan sattui myöskin eräs tapaus, joka osoitti kuinka yleinen mielipide kehittyi: Milhommen paperikaupassa tapahtui pieni sisäinen vallankumous. Eräänä päivänä nähtiin rouva Edouardin, entisen rajattoman hallitsijan väistyvän rouva Alexandren tieltä ja katoavan puotikamariin, jossa jälkimmäinen niin monta vuotta oli pysynyt. Rouva Alexandre asettui konttoriin ja palveli ostajakuntaa; ja tämä merkitsi, että ostajakunta muuttui, osoitti maallikkokoulun vähitellen pääsevän voitolle hengellisestä koulusta: sillä rouva Edouard, joka ennen kaikkea piti huolta kaupastaan, tahtoi aina olla ostajiensa enemmistön puolella; ja hän oli siksi lujatahtoinen että voi luovuttaa paikkansa kälylleen, kun oli kysymyksessä tulojen pelastaminen. Näin oli siis rouva Alexandren ilmestyminen paperikaupan konttoriin varma merkki kaikille että veljien koulu oli lähellä loppuaan. Rouva Edouardilla oli sitä paitsi ollut suurta huolta pojastaan Victorista, joka oli käynyt tässä koulussa ja joka tultuaan kersantiksi, oli joutunut häpeällisiin selkkauksiin; kun sitä vastoin rouva Alexandre saattoi ylpeillä pojastaan Sébastienista, Simonin ja Markuksen entisestä oppilaasta, joka oli ollut Josefin toverina Beaumontin normaalikoulussa ja sittemmin apuopettajana Rouvillessa. Kaikki nämä nuorukaiset, Sébastien, Josef ja Louise, kasvettuaan yhdessä, joutuivat näin tosielämään, ja toivat laajentuneen ymmärryksen, kyynelten kypsyttämän rakastettavuuden ja järjen jatkaakseen tehtävää, jossa heidän vanhempansa olivat saaneet kokea niin paljon vastustusta.

Vuosi kului; Louise oli äskettäin täyttänyt kaksikymmentä vuotta. Joka sunnuntai hän kävi Jonvillessä, vietti koko päivän isänsä ja äitinsä luona. Siellä hän usein kohtasi Josefin ja Sébastienin, jotka yhä olivat parhaita ystäviä ja tulivat yhdessä tervehtimään entisiä opettajiaan, Markusta ja Salvania. Usein myöskin Sarah seurasi veljeään Josefia, saadakseen viettää päivän raikkaassa ilmassa, rakkaiden ystävien luona. Hän oli kolme vuotta sitten tahtonut jäädä isovanhempiensa Lehmanien luo, joiden ompeluliikettä hän oli alkanut johtaa ja tehnyt sen niin toimeliaasti ja taitavasti että hiukan varallisuutta kasvoi kurjaan asuntoon Trou-kadunkin varrella. Osa ostajapiiristä oli palannut ja hän piti myöskin tilaukset Pariisiin suuriin myymälöihin, otti lisää työntekijättäriä ja perusti heidän kanssaan jonkunlaisen osuusliikkeen. Rouva Lehmann oli kuollut ja vanhalla Lehmannilla, joka jo oli kuudenkymmenenviiden vuotias, ei ollut kuin yksi suru, se että hän oli liian vanha voidakseen toivoa näkevänsä Simonin kunnian puhdistamisen. Joka vuosi vietti hän muutamia päiviä viimemainitun luona Pyreneiden laaksossa; hän syleili tyttärtään Rachelia, syleili Davidia ja palasi onnellisena siitä että oli tavannut kaikki kolme työssä rauhallisessa yksinäisyydessään, mutta samalla alakuloisena tuntiessaan että he eivät voineet saada onnea ennen kuin hirveä Rozanin päätös oli kumottu. Turhaan Sarah koetti taivuttaa häntä jäämään tyttärensä luo, hän tahtoi itsepäisesti pysyä pienessä kaupassaan, sanoen vielä voitavansa hyödyttää pitämällä hänkin huolta liikkeestä. Tämän tähden saattoikin nuori tyttö joskus pitää lomaa, tuntiessaan itsensä väsyneeksi, jos edellisenä päivänä oli seurannut veljeään.

Tämä uusi lähentyminen, nämä hauskat yhteiset retket saivat aikaan aavistetut avioliitot. Siitä saakka kun he lapsena olivat yhdessä leikkineet, olivat nuo kaksi kaunista paria alinomaa tavanneet toisensa, ikäänkuin rakkauden yhdistäminä. Ensin tuli kysymys Sébastienin ja Sarahin häistä, joiden ilmoittaminen ei ketään hämmästyttänyt. Tuumattiin vain että jos Milhommen poika nai Simonin tyttären, äitinsä ja ennen kaikkea tätinsä suostumuksella, niin oli se taas uusi merkki muuttuneista ajoista. Mutta kun sitten häät siirrettiin muutamia kuukausia eteenpäin, niin että Louise ja Josef voisivat viettää omansa yhtäaikaa, alkoi Maillebois tulla hiukan levottomaksi; sillä tällä kertaa oli kysymyksessä tuomitun poika ja hänen rohkeimman puolustajansa tytär, poika, joka oli apuopettajana samassa koulussa, missä hänen isänsä oli joutunut tappiolle ja tytär, joka myöskin oli apuopettajana entisen opettajansa neiti Mazelinen luona; ja jännitystä lisäsi vielä se seikka että jokainen koetti arvata mitä rouva Duparque, Louisen äidinäidinäiti sanoisi tällaisesta liitosta. Kihlattujen onni, heidän ihanat retkensä sunnuntaisin Jonvillen köyhään kouluun, entiset tuskalliset taistelut ja entinen sankarillisuus, jotka heissä ikäänkuin yhtyivät, liikuttivat pian sydämmiä, saivat hiukan rauhaakin aikaan asukasten mielissä. Mutta uteliaisuudella kuitenkin odotettiin ottaisiko isoäiti Louisen vastaan pienessä talossaan Kapusiinitorin varrella, josta hän ei kolmeen vuoteen ollut astunut ulos. Häät lykättiin vielä kuukausi eteenpäin, rouva Duparquen päätöstä odottaessa.

Louise oli täyttänyt kaksikymmentä vuotta, eikä hän vielääkään ollut käynyt ripillä ja oli suostuttu että ei kumpaistakaan paria vihittäisi kirkossa. Turhaan hän kirjoitti rouva Duparquelle, hän rukoili tätä aukaisemaan ovensa, saamatta edes vastausta. Tämä ovi ei ollut auennut Genevièvelle eikä hänen lapsilleen sen päivän jälkeen, jolloin he olivat palanneet puolison ja isän luo. Isoäiti oli lähes kolme vuotta pitänyt hirveän valansa, elänyt kuin luostarissa, ilman perhettä, yksin Jumalansa kanssa. Geneviève oli tosin koettanut lähestyä häntä, sillä häneen koski syvästi että tuo kahdeksankymmenen vuotias nainen vietti niin hiljaista ja synkkää elämää. Häntä oli aina kohdannut taipumaton itsepäisyys.

Ja kuitenkin Louise tahtoi koettaa vielä kerran, lohduuttomana kun ei kaikki hänen omaisensa ottaneet osaa hänen onneensa.

Eräänä iltana päivän laskiessa soitti hän siis kelloa pienessä talossa, joka jo oli hämärään verhoutunut. Hänen suureksi hämmästykseksensä ei kuulunut mitään soittoa; kellonauha oli varmaankin katkaistu. Silloin uskalsi hän kolkuttaa ovea ensin varovasti, sitten voimakkaammin. Vihdoin kuului pientä kolinaa, oviluukku oli varmaankin aukaistu, aivan niinkuin muutamissa luostareissa.

— Tekö siellä olette Pélagie?... kysyi Louise. Vastatkaa minulle.

Hänen täytyi painaa korvansa melkein luukkuun vasten voidakseen kuulla palvelijattaren kumean, melkein tuntemattomaksi muuttuneen äänen.

— Menkää tiehenne, menkää tiehenne, rouva käskee teidän mennä heti tiehenne.

— Ei. Pélagie, minä en mene. Sanokaa isoäidille että en lähde täältä ovelta ennenkun hän itse tulee vastaamaan minulle.

Hän odotti kymmenen minuuttia, neljännestunnin. Tuontuostakin hän kolkutti hiljaa, kunnioittavasti ja hellästi mutta samalla itsepäisesti. Äkkiä luukku aukesi taas, mutta jyristen ja peljättävä, ikäänkuin maanalainen ääni huusi:

— Miksi tulet tänne?... Sinä olet kirjoittanut minulle uudesta kauhistuksesta, avioliitosta, joka tappaa minut häpeään!... Mitä hyödyttää siitä puhuminen? Voitko sinä mennä naimisiin? Oletko käynyt ripillä? Et, vai kuinka? Sinä olet tehnyt pilkkaa minusta, sinun piti mennä ripille täytettyäsi kaksikymmentä vuotta ja nyt sinä varmaankin olet päättänyt olla sitä koskaan tekemättä... Mene siis tiehesi, minä olen kuollut sinulle.

Louise, joka oli kauhistuksissaan ja vapisi ikäänkuin kuoleman hengähdys olisi pyyhkäissyt hänen kasvojaan, ehti kuitenkin huutaa:

— Isoäiti, minä odotan vielä, palaan tänne kuukauden kuluttua.

Mutta luukku paiskattiin raivokkaasti kiinni, pieni, pimeä ja äänetön talo näytti vaipuvan mustaan yöhön.

Viimeisenä viitenä vuotena oli rouva Duparque vähitellen katkaissut kaikki siteet maailman kanssa. Rouva Berthereaun kuoleman ja Genevièven lähdön jälkeen oli hän ensin ainoastaan kieltäytynyt vastaanottamasta omaa perhettänsä ja seurustellut yksinomaan hurskasten ystävättäriensä, munkkien ja tuttujen pappien kanssa. Saint-Martinin uusi kirkkoherra, apotti Coquard oli ankara, synkkäuskoinen pappi, jonka uhkauksia ja kertomuksia palavasta helvetistä, tulikuumista pihdeistä ja kiehuvastä öljystä hän mielellään kuunteli. Hänet näki aamusta iltaan matkalla seurakunnan kirkkoon, Kapusiinien luo tai jonnekin missä pidettiin jumalanpalveluksia tai juhlallisuuksia. Sitten hän alkoi käydä ulkona vähemmän ja vähemmän, lopuksi hän ei koskaan enää astunut kynnyksensä yli, oli ikäänkuin pimeys ja hiljaisuus vähitellen olisivat haudanneet hänet. Eräänä päivänä pienen talon akkunaluukutkin, jotka tähän saakka aamuin illoin oli aukaistu ja suljettu, pysyivät kiinni: ja rakennuksen katuseinä oli tullut sokeaksi, talo oli kuin kuollut, sieltä ei enää näkynyt mitään valoa, ei kuulunut ainoatakaan elonmerkkiä. Sitä olisi voinut luulla asumattomaksi, autioksi, ellei sinne pimeään tultua olisi varovasti pujahtanut joitakuita pappeja ja munkkeja. Apotti Coquard, isä Theodosius, joskus itse isä Crabotkin kävivät häntä tervehtimässä. Pieni omaisuus, kaksi tahi kolmetuhatta markkaa, jotka hän oli päättänyt lahjoittaa puoleksi Valmarien kollegiolle ja kapusiinien kappelille, ei ehkä olisi riittänyt selittämään heidän uskollisuuttaan rouva Duparqueea kohtaan: joksikin syyksi siihen oli myös otaksuttava hänen yksinvaltaista luonnettaan, joka taivutti tahtonsa mukaan mahtavammatkin henkilöt, levottomia kun olivat, tietäessään hänet kykeneväksi kaikenlaisiin hurjuuksiin. Kerrottiin hänelle luvattua että hän saisi kuulla messun ja käydä ripillä omassa kodissaan ja sentähden hän varmaankaan ei enää käynyt ulkona, koska hän hurskautensa voimalla oli pakoittanut itse Jumalan tulemaan luokseen, jottei hänen itsensä tarvitsisi vaivautua Jumalan luokse. Katujen, ohikulkevien, koko tuon jumalattoman ajan ja pyhän kirkon kukistumisen näkeminen tuotti hänelle sellaista tuskaa että hän, niin väitettiin, antoi sulkea akkunaluukut ja tukkia kaikki raot, jotta ei ainoakaan melu, ei ainoakaan valonsäde ulkoa tunkeutuisi hänen huoneeseensa.

Se oli viimeinen käänne. Hän vietti päivät päästään rukouksissa. Hänestä ei enää ollut kylliksi se että hän oli eronnut jumalattomasta ja tuomitusta perheestään, hän pelkäsi omankin autuutensa olevan vaarassa, pelkäsi olevansa vastuunalainen omaistensa kadotuksesta. Hänen tyttärensä, rouva Berthereaun jumalaton vastarinta kuolinvuoteella vaivasi häntä, saattoi hänet uskomaan että onneton oli joutunut kiirastuleen, ehkäpä helvettiin. Sitten tuli Genevièven lopullinen lankeaminen, Genevièven, jota pahahenki oli kiusannut niin että hän oli palannut takaisin erehdykseensä ja saastaisuuteensa. Ja kaiken tämän lisäksi vielä Louise, täydellinen pakana ja jumalanpilkkaaja, joka oli

hyljännyt Jesuksen taivaallisen ruumiinkin. Molemmat jälkimmäiset kuuluivat ruumiineen ja sieluineen saatanalle; ja joskin hän antoi lukea messuja ja polttaa vahakynttilöitä vainajan sielun autuudeksi, oli hän jättänyt molemmat elossa olevat vihan ja rangaistuksen Jumalan oikeudenmukaiselle kostolle alttiiksi. Mutta hänen levottomuutensa ja tuskansa olivat siitä huolimatta ankarat, hän kysyi itseltään miksi taivas rankaisi häntä näin hänen jälkeentulevaisissaan, hän koetti huomata siinä hirveän koettelemuksen, josta hänen pyhyytensä kohoaisi kirkaana, voitokkaana. Taloonsa sulkeumista, kokonaan uskonnon harjoituksiin pyhitettyä elämäänsä piti hän välttämättömänä sovitusuhrina, josta hän saisi palkakseen iankaikkisen autuuden. Hän kärsi näin sukunsa hirveän synnin, vapaamielisyyteen syypäiden naisten tähden, jotka kolmessa polvessa olivat eronneet kirkosta, joutuakseen vihdoin inhimillisen veljellisyyden mielettömään uskuntoon. Ja tahtoen sovittaa kirottujen jälkeläistensä uskottomuuden, piti hän kunnianaan itse nöyryytyksen, tahtoi elää ainoastaan palvellakseen Jumalaa ja inhoten saastaista sukupuoltaan halusi hän ainoastaan rangaista sitä, tappamalla senkin vähän, mitä hänessä vielä oli jäljellä naisesta.

Hän muuttui vähitellen uskossaan niin ankaraksi ja synkäksi että nekin muutamat papit ja munkit, jotka vielä sitoivat hänet maailmaan, vähitellen väsyivät. Hän tunsikin kirkon alennustilan, hän huomasi katolilaisuuden kukistuvan tuon saatanallisen ajan ponnistuksista ja hän vetäytyi pois elämästä pannakseen vastalauseen saatanan voittoa vastaan, kieltäytymällä näkemästä sitä. Ehkä hänen kieltämyksensä, se, mitä hän piti marttyyrisuutenaan, antaisi uutta voimaa Kristuksen sotureille. Hän tahtoi että he olisivat olleet yhtä kiivaita, yhtä päättäväisiä ja ankaria kuin hänkin, että he hänen esimerkkiä noudattaen olisivat tarkasti pitäneet kiinni opinlauseista, taistelleet tulella ja miekalla uskottomia vastaan ja auttaneet hävityksen Jumalaa valloittamaan kansansa takaisin ukkosen iskuilla. Hän ei ollut enää koskaan tyytyväinen, hänen mielestään isä Crabot, isä Theodosius ja itse synkkä apotti Coquardkin olivat aivan liian laimeita. Hän soimasi heitä siitä että tekivät myönnytyksiä, inhoittavalle maailmalliselle hengelle, sanoi heidän omin käsin jouduttavan kirkon häviötä sovittamalla Jumalan ajan maun mukaan. Hän määräsi heille heidän velvollisuutensa, yllytti heitä julkiseen ja hurjaan taisteluun. Yksinäisyys oli tehnyt hänet melkein hourupäiseksi, eikä hän koskaan tuntenut tyydytystä, ankarista katumustöistä huolimatta, joita he määräisivät hänelle. Isä Crabot väsyi ensiksi tähän kummalliseen katumuksentekijään, joka kahdeksankymmenenkolmen vuotiaana oli niin ankara itseään kohtaan ja jonka katolilainen suvaitsemattomuus tuomitsi hänen veljeskuntansa pitkät ponnistukset verenvuodatuksen ja polttorovioiden hirveän Jumalan ihmistyttämiseksi. Hän alkoi käydä harvemmin ja lakkasi vihdoin kokonaan tulemasta, pitäen epäilemättä toivomaansa perinnönosaa liian vähäpätöisenä alinomaan antautuakseen vaaroihin, joihin seurustelu tuollaisen hurjan uskovaisen kanssa hänet saattoi. Muutamien kuukausien kuluttua apotti Coquard vuorostaan katosi, ei halpamaisesta ikävyyksien pelosta, vaan siksi että kaikki hänen keskustelunsa vanhan rouvan kanssa muuttuivat ankariksi taisteluiksi. Hän tahtoi säilyttää itsellään papillisen kaikkivaltansa, ollen luonteeltaan yhtä despoottinen ja taipumaton kuin rouva Duparquekin; ja eräänä päivänä hän suuttui, ei enää tyytynyt vaihtuneihin osiin eikä suostunut kuuntelemaan kuinka nainen pauhasi Jumalan nimessä ja soimasi häntä toimettomuudesta, samalla kun hän itse seisoi nolona kuin rikoksesta tavattu kurja syntinen. Ja sitten nähtiin lähes vuoden ajan isä Theodosiuksen yksin hämärässä pujahtavan pieneen, äänettömään ja suljettuun taloon Kapusiinitorin varrella.

Isä Theodosiuksesta rouva Duparquen vaatimaton omaisuus varmaankin oli hyvä paremman puutteessa, sillä ajat olivat huonot pyhälle Antonius Padualaiselle. Turhaan hän levitti uusia hintaluettoja, rahalaatikot eivät enää täyttyneet, niinkuin entisinä hyvinä aikoina, jolloin hän oli antanut hänen ylhäisyytensä Bergerotin siunata pyhimyksen luita sisältävän arkkusen. Silloin ihmeapajaiset kiihoittivat joukkoja, kaikki sairaat, laiskat ja köyhät toivoivat voittavansa taivaalta onnen muutamalla pennillä. Mutta sitä mukaa kuin koulu levitti yhä enemmän totuutta ja järkeä tulivat ostajat harvinaisemmiksi, kapusiinien kappelissa käyty halpamainen kauppa näyttäytyi häpeällisessä järjettömyydessään. Isä Theodosiuksen toinen neronleimaus, paradiisin paneminen hypoteekkiobligatiooneille oli taas hetkeksi kiihoittanut heikkoja ja kärsiviä, jotka niin innokkaasti halajavat onnea edes haudan tuolla puolla, koska maa on heille niin julma; ja useita kuukausia oli petettyjen raha taas virrannut kappeliin. Vihdoin oli isä Theodosius, nähdessään kasvavan uskottomuuden ja huomattessaan kuinka vaikea oli saada kaupaksi obligatiooneja, saanut vielä kolmannen neronleimauksen, keksinyt pienet, yksityisille varatut puutarhat autuaiden alati kukkivilla kedoilla. Oli kysymys ihanista alueista ijäisyydessä, joissa oli kauneimpia ruusuja ja liljoja, silmien iloksi sovitettuja siimeksiä sekä erinomaisen puhtaita ja kirkkaita lähteitä. Pyhän Antonius Padualaisen avulla saattoi niitä tilata edeltäpäin, hankkia sellaisen itselleen iankaikkiseksi omaisuudeksi: mutta tämä oli tietysti sängen kallista, etenkin jos tahtoi jotain laajempaa ja mukavampaa; niitä oli nimittäin kaiken hintaisia, komeuden, aseman, enkelien ja Jumalan läheisyyden mukaan. Kaksi vanhaa rouvaa oli jo jättänyt omaisuutensa perinnöksi kapusiineille, jotta ihmeitekevä pyhimys varaisi heille parhaimmat käytettävänä olevista puutarhoista, toinen halusi vanhojen ranskalaisten puistojen tapaisen, toinen taas jotain runollisempaa, labyrinthtejä ja putouksia. Rouva Duparquenkin kerrottiin jo valinneen itselleen kultaluolan taivaansinisen vuoren kupeessa, myrtti- ja laakerilehdossa.

Isä Theodosius yksin kävi siis yhä hänen luonaan, kärsien hänen huonot tuulensa, palaten aina takaisin silloinkin kun vanha rouva oli ajanut hänet luotaan, raivostuneena hänen laimeudestaan ja nöyrästä alistumisestaan kirkon vihollisten voittoon. Vihdoin oli hän saanut talon avaimenkin, joten hän pääsi sisään milloin tahtoi, tarvitsematta soittaa kauan aikaa niinkuin usein oli tapahtunut, sillä Pélagie raukka oli tullut kuuroksi, eikä aina tullut aukaisemaan. Silloin nuo kaksi yksinäistä naista leikkasivat poikki kellonauhan; mihinkä he tarvitsivat tuota sidettä ulkomaailman kanssa? ainoalla elävällä olennollahan, jonka he vielä ottivat vastaan, oli avain, eikä heidän enää tarvitsisi kuulla hermostuttavaa kellonsoittoa, johon he eivät tahtoneet vastata. Pélagie oli tullut yhtä hurjaksi ja suvaitsemattomaksi kuin emäntänsä, ahdas uskonnollisuus oli tylsyttänyt hänet. Hän oli ensin lakannut keskustelemasta kauppiaiden kanssa ja kulkiessaan kaupungissa hiipinyt kuin varjo pitkin seiniä. Sitten hän oli alkanut käydä ostoksilla ainoastaan kahdesti viikossa, hänen emäntänsä ja hän kun olivat tuominneet itsensä syömään kovaa leipää ja vihanneksia, aivan niinkuin erakot luolissaan. Ja nyt toivat kauppiat itse lauvantaisin päivän laskettua heille ruokaa korissa, jonka he seuraavana lauvantaina saivat takaisin tyhjänä sekä vanhaan sanomalehtipalaseen käärityn rahan. Mutta Pélagiella oli suuri suru veljenpojastaan Polydorista, joka oli päässyt palvelijaksi erääseen luostariin Beaumontissa ja joka tuontuostakin kauhistutti häntä hirveillä uhkauksilla saadaksensa rahaa. Hän pelkäsi poikaa niin että ei uskaltanut jättää häntä oven ulkopuolelle, tietäen että hän voisi saattaa koko kaupungin raivoon, särkeä oven ja tunkeutua sisään, ellei hän heti aukaisisi. Mutta kun Polydor oli päässyt sisään pelkäsi Pélagie vielä enemmän, tietäen hänet kykeneväksi mihin tahansa, jos hän kieltäisi häneltä kymmenen markkaa. Kauan aikaa oli hänen lempiunelmansa ollut käyttää kaikki säästönsä, noin kymmentuhatta markkaa, hankkiakseen niillä taivaallista autuutta toisessa maailmassa; ja syynä siihen että hän vielä viivytteli, että aarre yhä oli kätkeytyneenä hänen olkipatjaansa oli että hän vielä epäili mikä tapa olisi paras ja tehokkain, alituiset sielumessut, vaiko pieni vaatimaton puutarha hänen emäntänsä komean puutarhan vieressä. Silloin tapahtui onnettomuus: eräänä iltana oli hänen täytynyt päästää sisään Polydor, konna ei tappanut häntä, vaan särki kaikki huonekalut, halkaisi lopuksi patjan päällisen ja pakeni, mukanaan kymmentuhatta markkaa. Pélagie oli kaatunut sängyn eteen ja ulvoi epätoivosta nähdessään roistomaisen sukulaisensa vevän mukanaan tuon siunatun rahan, jolla hän oli toivonut saavansa pyhäältä Antonius Padualaiselta iankaikkisen autuuden. Joutuisiko hän nyt kadotukseen kun ihmearpajaiset olivat hänelle suljetut? Hän kuoli siitä kaksi päivää myöhemmin, ja isä Theodosius löysi hänen kylmän ruumiinsa alastomalta ja likaiselta ullakolta, jonne munkki oli mennyt katsomaan levottomana ja hämmästyneenä, kun ei vanhaa palvelijaa missään näkynyt. Hänen täytyi pitää huolta kaikesta, hommata hautajaiset, järjestää pienen, suljetun talon ainoan asukkaan elämä, nyt kun hänellä ei enää ollut ketään, joka hoitaisi ja palvelisi häntä.

Rouva Duparque oli useita viikkoja ollut pakoitettu pysymään vuoteessaan, hänen jalkansa kun eivät enää kannattaneet. Mutta vuoteessakin hän yhä istui sangen suorana ja korkeana, pitkät, syvien säännöllisten rypyjen uurtamat kasvot liikkumattomina, ohuet huulet kokoonpuristettuina. Henkiheitollaan hän vielä hallitsi itsevaltiaasti tyhjää, äänetöntä ja synkkää taloa, josta hän oli karkoittanut omaisensa ja jossa nyt oli kuollut ainoa olento, jonka hän suvaitsi luonaan. Ja kun isä Theodosius, palattuaan Pélagien hautajaisista, koetti puhutella häntä saadakseen tietää hänen aikomuksensa, millä tavoin hän tahtoi järjestää elämänsä, ei hän saanut edes vastausta. Isä Theodosius koetti vielä aivan neuvottomana, hän tarjoutui lähettämään sairaan luo jonkun sisaren: sillä eihän hän voinut itse pitää huolta itsestään, hoitaa taloutta ja laittaa ruokaa, koska hän ei edes päässyt ylös vuoteeltaan. Silloin vanha rouva suuttui, murisi kuin kuolettavan haavan saanut eläin, joka ei salli rauhaansa häirittevän. Epäselviä sanoja pääsi hänen kurkusta, kaikki olivat pelkureita, kaikki pettivät Jumalansa, kaikki olivat nautinnonhimoisia, jotka hylkäsivät kirkon etteivät itse musertuisi sen holvien alle, Nyt isä Theodosius suuttui vuorostaan ja läksi pois, luvaten seuraavana päivänä palata katsomaan, eikä hän silloin olisi järkevempi.

Yksi yö ja yksi päivä kuluivat näin, kapusiinien esimies tuli takaisin vasta kahdenkymmenen tunnin kuluttua, hämärässä. Yhden yön ja yhden päivän rouva Duparque oli yksin, aivan yksin pimeässä huoneessaan, jonka luukut oli vedetty eteen ja raot akkunoissa ja ovissa tukittu, niin että ei pienintäkään ääntä, ei pienintäkään valonsädettä päässyt sinne tunkeutumaan. Kauan aikaa hän oli tätä halunnut, katkaisten kaikki siteet itsensä ja omaistensa välillä, vetäytyen pois maailmasta, pannakseen vastalauseensa tuota kauheata yhteiskuntaa vastaan, jossa synty hallitsi. Antauduttuaan kokonaan kirkolle ja tuntien oman sukupuolellisen kelvottomuutensa, oli hän kuitenkin huomannut että papeilta puuttui taisteleva usko, että munkeilla ei ollut sankarillista rohkeutta ja että kaikki olivat maallismielisiä ja nautinnonhimoisia. Ja hän oli ajanut heidät vuorostaan ulos, oli jäänyt yksin Jumalan kanssa, leppymättömän ja itsepäisen Jumalansa, joka hallitsi itsevaltiaasti hävittäjänä ja kostajana. Valo oli kuollut, elämä oli kuollut, tuossa synkässä ja kylmässä, kaikkialta suljetussa haudassa istui vielä kahdeksankymmenen vuotias nainen yksin vuoteellaan jäykkänä, silmät tuijottaen pimeään, odottaen että hänen kateellinen Jumalansa veisi hänen sielunsa, näyttääkseen laimeille uskovaisille kuinka oikean kristityn oli kuoltava. Kun isä Theodosius illan suussa saapui, huomasi hän suureksi ihmeekseen että ovi vastusti, ei auennut. Avain kääntyi kuitenkin lukossa, olisi luullut että salpa oli vedetty eteen. Mutta kuka olisi vetänyt sen? ketään ei ollut talossa, eikä sairas voinut nousta vuoteeltaan. Hän teki

vielä turhia ponnistuksia, alkoi vihdoinkin pelätä ja riensi pormestarin virastoon kertomaan asian laidan, tuntien että ei ollut hyvä ottaa omalle vastuulle enempää. Vietiin heti sana Louiselle, neiti Mazelinen luo ja sattumalta olivat Markus ynnä Geneviève juuri saapuneet Jonvilleen, levottomina viimeisten uutisten johdosta.

Koko perhe läksi Kapusiinitorille. Kun ei ovi vielääkään auennut, kutsuttiin lukkoseppä, joka selitti ettei hän voinut mitään toimittaa, koska salpa nähtävästi oli vedetty eteen. Täytyi lähettää noutamaan muuraria, joka irroitti saranat vasarallaan. Äänetön talo kumahti jokaisesta iskusta kuin muurattu hauta. Ja oven auettua astuivat Markus ja Geneviève sekä Louise kylmän väristyksen valtaamana tuohon kotiin, josta heidät oli ajettu pois. Siellä vallitsi jäinen kosteus, he eivät tahtoneet saada kynttilää syttymään. Korkealla vuoteella he tapasivat rouva Duparquen ruumiin yhä suorana, nojautuneena tyynyjä vasten, pitkällä, laihoilla sormillaan puristaen suurta ristiinnaulitun kuvaa. Hän oli varmaankin yli-inhimillisellä ponnistuksella päässyt vuoteestaan ja käynyt panemassa salvan eteen, jotta ei kukaan ihminen, ei edes pappi, pääsisi häiritsemään hänen viimeistä yhteyttään Jumalansa kanssa. Sitten oli hän palannut takaisin vuoteeseensa ja kuollut. Isä Theodosius oli heittäytynyt vavisten polvilleen ja koetti sopertaa rukousta. Mutta hän oli yhä kauhistunut, sillä hän ymmärsi että tämä ei ollut ainoastaan hirveän vanhan naisen kuolema, naisen, joka oli ollut jylhän suuri leppymättömässä uskossaan, vaan että se oli myös koko suvaitsemattoman taikauskon ja valheen uskonnon loppu. Markus, jonka syliin Geneviève ja Louise kauhistuneina olivat paenneet, tunsikin ikäänkuin raikkaan tuulahduksen; ijäisen elämän syntyvän tästä kuolemasta.

Hautajaisten jälkeen, jotka perhe jätti apotti Coquardin toimeksi, ei löydetty mitään vainajan laatikoista, ei testamenttia, eikä minkäänlaisia arvopapereita. Isä Theodosiusta ei voitu epäillä niiden anastamisesta, hän kun ei enää ollut käynyt talossa. Oliko vainaja eläessään lahjoittanut kaikki hänelle tai muille? Vai oliko hän hävittänyt ne, tehdäkseen tyhjäksi nuo katoavat tavarat, joita hän ei tahtonut suoda omaisilleen? Tätä arvoitusta ei voitu koskaan selittää, ei penniäkään löydetty. Jäi siis ainoastaan pieni talo, joka myytiin ja josta saadut rahat Geneviève antoi jakaa köyhille, sanoen siten tahtovansa noudattaa isoäitinsä varmaa tahtoa.

Palattuaan kotiin hautajais-iltana heittäytyi hän miehensä kaulaan ja aukaisi hänelle sydämensä syvästi liikutettuna.

— Jos tietäisit... Kun sain kuulla isoäidin olevan aivan yksin, niin uljaana ja suurena itsepäisessä uskossaan, aloin taas horjua. Niin, kysyin itseltäni, eikö oikea paikkani ollut hänen luonaan, olinko tehnyt hyvin jättäessäni hänet... Minkä sille voin? minä en koskaan tule terveeksi, aina on olemukseni pohjalle jäävä jotain entisestä uskostani... Mutta, suuri Luoja! kuinka kamala olikaan tuo kuolema, ja kuinka oikeassa oletkaan halutessasi elämää, tahtoessasi vapauttaa naisen ja korottaa hänet oikeaan asemaansa, miehen vertaiseksi ja toveriksi, rakastaessasi kaikkea hyvää, kaikkea totta ja kaikkea oikeaa!

Kuukausi myöhemmin vihittiin molemmat parit siviiliavioliittoon, Louise nai Josefin ja Sarah Sébastienin. Markus näki siinä alun voittoon. Tulevaisuuden vilja, joka niin suurella vaivalla oli kylvetty vainojen ja häväistysten keskellä, iti ja orasti jo.

II.

Vuodet kuluivat, kuudenkymmenen vuotias Markus jatkoi työtään, horjumattomana, kiihkeästi rakastaen totuutta ja oikeutta, niin kuin suuren taistelun alussa. Eräänä päivänä kun hän oli pistäytynyt Beaumontiin Delbosia tapaamaan, huudahti tämä hänet nähdessään:

— Kuulkaa, mikä kummallinen yhteensattumus minua kohtasi... Eräänä iltana palasin kotiin pimeään tultua ja huomasin muutamia askeleita edelläni Jaffres-kadulla teidän ikäisenne, kurjan ja nälistyneen näköisen miehen... Ja Gambettakadun kulmassa sijaitsevan leipurinakkunan valossa luulin tuntevani ystävämme Gorgiaan.

— Mitä, Gorgiaan?

— Aivan niin, veli Gorgiaan, ei enää munikin kaapussa, vaan vanhassa tahraisessa takissa hiipien pitkin seiniä varovaisesti kuin vanha, nälkäinen susi... Hän on ehkä salaa palannut kaupunkiin ja elää jossain pimeässä sopessa, koettaen vielä peloittaa entisiä rikostovereitaan ja saada heistä jotain hyötyä.

Hämmästynyt Markus epäili koko asiaa.

— Te olette varmaankin erehtynyt. Gorgias on siksi arka nahastaan että ei hän tule Beaumontiin, josta hän heti joutuisi kaleereihin, kun me vaan jonkun uuden todistuskappaleen avulla saisimme Rozanin päätöksen kumotuksi.

— Siinä olette väärässä, ystäväni, selitti Delbos. Miehellä ei enää ole mitään peljättävää, rikos vanhentuu kymmenessä vuodessa, ja pikku Zéphirinin murhaaja voi nyt levollisesti kulkea keskellä päivää... On kuitenkin mahdollista että olen erehtynyt. Gorgiaan palaaminen ei sitä paitsi missään suhteessa meitä liikuttaisi, sillä eihän meillä ole mitään hyvää tai hyödyllistä häneltä odotettavana.

— Ei mitään. Hän on valehdellut niin paljon, että jos hän puhuisi, valehtelisi hän vieläkin... Kauan toivottu, ja kauan etsitty totuus ei voi tulla ilmi hänen kauttaan.

Tuon tuostakin kävi Markus näin Delbosin luona keskustelemassa ainaisesta Simonin jutusta, joka niin monta vuotta syövän tavoin oli kalvanut maan sydäntä. Turhaa oli sitä kieltää, olla siitä puhumatta, paha teki siitä huolimatta hävitystyötään, niinkuin salainen myrky, elämän turmelija. Kaksi kertaa vuodessa David jätti autiot vuorensa ja riensi tapaamaan Delbosia ja Markusta, sillä hän ei ollut, armahduksesta huolimatta, hetkeksikään lakannut ponnistuksistaan saada veljensä syyttömäksi julistetuksi. He kolme olivat horjumattomasti vakuutetut siitä että he kerran saisivat kumotuksi hirveän päätöksen ja juttu loppuisi välttämättömästi viattoman voitoksi; mutta niinkuin muinoin, ennen ensimmäistä tarkastusta, niin he nytkin saivat taistella selviämättömien valheiden keskellä. Heidän ensin jonkun aikaa oltua kahden vaiheella, mitä jälkiä oli seurattava, valitsivat he entisen presidentin Gragnonin uuden rikoksen, jota he Rozanissa olivat aavistaneet ja josta he nyt olivat varmat. Gragnon oli aivan yksinkertaisesti taas käyttänyt vanhaa keinoaan, laitonta tiedonantoa: mutta nyt ei ollut kysymyksessä, niinkuin Beaumontissa Simonin kirje, kuuluisan kirjoituskaavan nimimerkillä varustettu, väärennetty jälkikirjoitus; vaan erään työmiehen kirjoittama tunnustus, joka työmies muka oli valmistanut Mailleboisin opettajalle väärän sinetin ja joka eräässä sairaalassa ennen kuolemaansa oli antanut sen muutamalle sisarelle. Gragnon oli varmaankin Rozanissa kulkenut tuo tunnustus taskussaan ja tarkoittanut sitä, puhuessaan kumoamattomasta todistuksesta, jonka hän toisi esiin, jos hänet pakotettaisiin äärimmäisyyteen, näyttäen tai antaen muiden näyttää sitä muutamille valamiehille, uskovaisille ja yksinkertaisille, ja sanoen että ei hän mitenkään tahtoisi julkisesti sotkea pyhää sisarta häväistykseen. Tämä selitti kaikki, asetti parempaan valoon valamiesten halpamaisen käytöksen heidän toistamiseen tuomitessaan syyttömän: nuo miehet, joiden ymmärrys oli keskinkertainen ja rehellisyys välttävä, olivat noudattaneet salaisia syitä, petettyinä omissatunnoissaan, aivan samoin kuin ensimmäiset valamiehet Beaumontissa. Markus ja David muistivat vielä muutamia valamiesten tekemiä kysymyksiä, jotka heistä olivat tuntuneet naurettavilta. Nyt he ymmärsivät, valamiehet viittasivat kumoamattomaan todistuskappaleeseen, jota salaa oli näytelty ja josta oli viisainta olla mainitsematta! Ja niin he olivat tuominneet. Delbos perusti siis toimensa tähän uuteen tosiasiaan, koetti hankkia laillista todistusta toisesta rikoksellisesta osanannosta, jonka avulla he heti saisivat päätöksen kumotuksi. Mutta vaikeampaa tehtävää heillä tuskin olisi saattanut olla ja kaikki kolme olivat vuosikautia turhaan ponnistaneet voimiaan löytääkseen varmaa, ratkaisevaa todistusta. Yksi ainoa toivo heillä enää oli jällellä, erästä valamiehistä, entistä lääkäriä nimeltä Beauchamp, oli, niin sanottiin, tunnonvaivat alkaneet runnella niinkuin muinoin arkkitehti Jacquiniä, hän oli nimittäin päässyt varmuuteen siitä että sairaalassa kuolleen työmiehen luultu tunnustus oli törkeä väärennys. Hän ei tosin itse ollut klerikaalinen, mutta hänellä oli ankaran uskonnollinen vaimo, jolle hän ei tahtonut tuottaa surua keventämällä omaatuntoaan. Täytyi siis odottaa.

Sitä mukaa kuin vuodet vierivät muuttui aika yhä suotuisammaksi. Laaja yhteiskunnallinen kehitys tapahtui ja sen suuret tulokset alkoivat ilmaantua opinlauseista vapautuneen, voittoisan maallikko-opetuksen kautta. Koko Ranska uudistui, aivan uusi kansa kohosi tuhansista kunnankouluista, halvat alkeisopettajat saivat aikaan sen ihmeen, että loivat kansan uudelleen, tulevia, totuuden ja oikeuden suuria tehtäviä varten. Kaikki oli lähtevä koulusta, se oli äärettömien edistysten hedelmällinen pelto, siitä sai alkunsa jokainen uudistus, jokainen askel veljellisyyttä ja rauhaa kohden. Se, mikä eilen oli tuntunut mahdottomalta, kävi helposti paremman, valheen ja erehdysten vallasta vapautuneen kansan keskuudessa, jolla oli tietoja ja joka kykeni tahtomaan.

Näin saattoi siis tapahtua että Delbos toukokuun vaaleissa vihdoinkin voitti Lemarroisin, radikaalisen edusmiehen, joka niin monta vuotta oli ollut Beaumontin pormestarina. Ennen näytti siltä kuin viimeksimainittu, Gambettan entinen ystävä, ei koskaan tulisi karkoitetuksi tältä asemalta, sillä hän tuntui niin täydellisesti vastaavan silloista ranskalaista keskimittaa. Mutta senjälkeen olivat tapaukset vinosti seuranneet toisiaan, porvaristo oli kavaltanut vallankumouksellisen menneisyytensä, liittoutumalla kirkkoon, tahtoen olla luovuttamatta hituistakaan anastamastaan vallasta. Se tahtoi pitää kaikki hankkimansa etuoikeudet, ei suostunut jakamaan valtaansa eikä rahaansa, valmiina ennemmin käyttämään kaikkia vanhoillisia voimia, painamaan takaisin orjuuteen heränneen, oppia saaneen kansan, jonka nouseva tulva kauhistutti sitä. Ja Lemarrois oli tyyppillinen esimerkki eilispäivän tasavaltalaisesta porvarista, joka, luullen täytyvänsä puolustaa säätyään, melkein tahtomattaan joutui vanhoillisuuteen ja samassa sai tuomionsa, joutui osalliseksi porvariston välttämättömään

kukistukseen, joka porvaristo sata vuotta tehtyään kauppaa ja nautittuaan rikkauksiaan nopeasti oli lahonnut. Kansa oli välttämättömästi kohoava etupäähän heti kun se käsittäisi kaikkivaltansa, ymmärtäisi mitkä ehtymättömät työkyvyn, neron ja tahdon aarteet siinä uinuivat, eikä varmaankaan tarvittaisi muuta kuin että koulu vapauttaisi sen, herättäisi sen raskaasta tietämättömyyden unesta, niin se valloittaisi oikean paikkansa ja uudistaisi kansallisuuden. Porvaristo oli kuoleva, kansa oli siis tulevaisuuden Ranska, vapauttaja ja oikeuden sanansaattaja. Näitä asioita ikäänkuin ennusti Delbosin, Simonin vainotun ja häväistyn asianajajan voitto Beaumontin vaaleissa, joissa hän tähän saakka oli saanut muutamien sosialistien äänet, jotka vähitellen olivat kasvaneet musertavaksi enemmistöksi.

Toinen todistus kansan valtaankohoamisesta oli Marcillyn täydellinen kääntyminen. Hän oli kerran kuulunut radikaaliseen ministeristöön; Simonin toisen tuomitsemisen jälkeen oli hän astunut maltilliseen ministeristöön: ja nyt julisti hän innokkaasti sosialistista uskontunnustusta ja oli onnistunut vieläkin tulla valituksi, valjastamalla itsensä Delbosin voittovaunujen eteen. Muuten ei voitto maakunnassa vielä ollut täydellinen, kreivi Hector de Sangleboeuf oli myös valittu uudelleen, taipumattomana vanhoillisena, josta hän sai kiittää sitä ilmiötä että levottomina aikoina ainoastaan äärimmäiset, suorat ja selvät mielipiteet pääsevät voitolle. Ainiaaksi tappiolla oli entinen vapaamielinen porvaristo, jonka itsekkäisyys ja pelko tekivät vanhoilliseksi, joka hätääntyneenä oli poikennut tieltään, vailla johdonmukaisuutta ja voimaa, valmiina kukistumaan. Ja nouseva luokka, osattomien ääretön joukko oli tietysti ottava porvariston paikan, paikan, joka kuului sille, koska se viimeisellä ponnistuksella oli voittanut kirkon harvat, sitkeät puolustajat.

Mutta Delbosin valitseminen etenkin oli noiden isänmaanpetturien ensimmäinen loistava voitto, noiden petturien, jotka julkisesti olivat tunnustaneet Simonin viattomuuden. Rozanin hirveän päätöksen jälkeen olivat kaikki tunnetut simonistit joutuneet epäsuosioon ja he itse ynnä heidän ulkonaiset etunsa olivat saaneet kärsiä siitä rikoksesta että olivat tahtoneet totuutta ja oikeutta. Häväistykset ja sorto olivat kohdanneet heitä. Delbosille ei enää kukaan uskaltanut jättää juttuaan ajettavaksi, Salvan oli pantu eläkkeelle, Markus joutunut epäsuosioon ja lähetetty pieneen mitättömään kuntaan opettajaksi; ja näiden enin tunnettujen takana oli paljon muita, heidän vanhempansa, heidän ystävänsä, jotka joutuivat suuriin ikävyöksiin, vieläpä aineelliseen häviöönkin sen vuoksi että olivat uskaltaneet käyttäytyä kunnan miehen tavoin! Silloin olivat he, surren tätä yleistä hairahdusta, tuntien että oli hyödytöntä vastustaa, ryhtyneet rohkeasti työhön, sillä aikaa kun odottivat hetkeä, jolloin järki ja oikeus pääsisivät voitolle. Nyt näytti tämä hetki vihdoinkin tulevan. Delbos, yksi jutun tärkeimmistä henkilöistä, oli jo voittanut Lemarroisin, joka raukkamaisessa valtioviisauudessaan oli koettanut pysyä puolueettomana Simonin jutun suhteen, alinomaan peläten että häntä ei enää valittaisi uudelleen. Yleinen mielipide oli siis muuttunut, eikö se todistanut että oli päästy suuri askel eteenpäin? Salvan sai myöskin lohdutuksen: normaalikoulun johtajaksi valittiin eräs hänen entisistä oppilaistaan, sitten kun Mauraisin oli melkein ajettu pois yleisesti tunnetun kykenemättömyytensä tähden; ja pienessä kukkivassa puutarhassa asuvan vanhuksen ilo oli suuri, ei siksi että hän oli voittanut vastustajansa vaan siksi että hän nyt tiesi työnsä olevan uskollisen ja kunnollisen jatkajan käsissä. Vihdoin Le Barazer kutsui Markuksen luokseen ja tarjosi hänelle johtajan toimen Beaumontissa, tuntien että hän nyt voi korjata tämänkin entisen vääryyden. Akatemiantarkastajan, varovaisen valtiomiehen puolelta oli tämä tarjous niin merkillinen että Markus siitä suuresti ihastui; mutta hän ei ottanut sitä vastaan, hän ei tahtonut jättää Jonvilleä, jossa hänen tehtävänsä ei ollut päättynyt. Lisäksi ilmaantui vielä kaikenlaisia hyviä enteitä. Prefekti Hennebisen sijaan oli nimitetty nerokas ja toimelias mies, joka heti oli eroittanut virasta rehtori Depinvilliersin, koska lyseo hänen johtonsa alla oli muuttunut jonkunmoiseksi pieneksi seminaariksi. Itse rehtori Forbesin, joka ei välittänyt muusta kuin vanhanajan historian tutkimuksista, oli täytynyt ryhtyä toimeen, eroittaa virasta koulupappeja, poistaa luokista uskonnolliset vertauskuvat, maallistuttaa korkeampi opetus samoin kuin alkeisopetuskin. Kenraali Jarousse oli pantu eläkkeelle ja vaikka hänen vaimollaan oli pieni talo Beaumontissa oli hän päättänyt muuttaa sieltä, raivostuneena kaupungissa vallitsevasta uudesta hengestä ja tahtomatta joutua tekemisiin seuraajansa, tasavaltalaisen kenraalin kanssa, jota väitettiin sosialistiksin. Entinen tutkintotuomari Daix oli kuollut, kurjana ja hirveiden näkyjen vaivaamana, huolimatta myöhäisestä tunnustuksestaan Rozanissa, ja entinen valtionprokuraattori Raoul de la Bissonnière, joka vihdoin oli saanut korkean aseman Pariisissa, menetti sen taas äärettömän huijausliikkeen kukistuessa, jota liikettä hän oli suosinut. Ja vielä viimeinen hyvä enne: entistä presidenttiä ei enää tervehditty Jaffres-kadulla, hän hiipi pitkin seiniä levottoman näköisenä, pää kumarassa, laihtuneena ja kalpeana, vilkaisten salaa ohikulkijoihin, ikäänkuin peläten että nämä sivumennessään sylkäisivät häneen.

Mailleboisissa, missä Markus usein kävi tervehtimässä Louisea ja Josefia, jotka olivat asettuneet Mignotin pieneen asuntoon kunnankoululla, alkoivat maallikko-opetuksen onnelliset tulokset myöskin tuntua. Se ei enää ollut entinen pieni klerikaalinen kaupunki, jonka pormestariksi kirkolliset olivat saaneet valituksi oman käskyläisensä, entisen tehtailijan Philisin, jonka ihmiset sanoivat viettävän huonoa elämää palvelijansa kanssa. Etukaupungin kahdeksansataa työmiestä eivät olleet saaneet valituksi kunnallisneuvostoon kuin muutamia tasavaltalaisia, jotka olivat pakoitettut toimeettomuuteen. Ja nyt viimeisissä vaaleissa olivat kaikki tasavaltalaiset ja sosialistiset ehdokkaat tulleet valituiksi

suurella enemmistöllä, joten urakoitsija Darras vihdoinkin voitti kilpailijansa Philisin ja nimitettiin taas pormestariksi kauan aikaa odotettuaan tätä hyvitystä. Hänen ilonsa siitä että taas pääsi pormestarin virkaan, josta papit olivat karkoittaneet hänet Simonin jutun jälkeen, oli sitäkin suurempi kun hänellä nyt oli suuri enemmistö, niin että hän voi toimia vapaasti, tarvitsematta alinomaa tehdä myönnytyksiä.

Markus tapasi hänet aivan säteilevänä.

— Niin, niin, kyllä muistan, sanoi hän hyvänsävyisellä tavallaan, te ette varmaankaan ole pitänyt minua juuri rohkeana. Minä olin vakuutettu onnettoman Simonin viattomuudesta ja sentään kieltäydyin toimimasta, silloin kun tulitte puhuttelevaan minua pormestarinvirastoon. Mutta mitä olisinkaan voinut tehdä? minulla oli tuskin kahden äänen enemmistö, kunnallisneuvosto uhkasi alinomaa ajaa minut virastani, jonka se vihdoin tekikin... Oi! olisipa minulla ollut nykyinen enemmistö! Mutta nyt olemme herroja, nyt voimme toimia arastelematta, sen lupaan teille.

Markus kysyi hymyillen, miten oli käynyt Philisin, joka viime vaaleissa oli tullut voitetuksi.

— Oh, Philis raukalla on ollut suuri suru, hän on äskettäin kadottanut tuon henkilön, tiedätte ketä tarkoitan. Silloin täytyi hänen tyytyä asumaan yhdessä tyttärensä Octavien, sangen jumalisen neiden kanssa, joka ei tahdo mennä naimisiin. Hänen poikansa Raymond on meriupseeri ja aina poissa kotoa, joten talo ei varmaankaan tunnu hänestä hauskalta kuolemantapauksen jälkeen, ellei hän jo ole löytänyt uutta lohdutusta; minä olen nimittäin nähnyt siellä uuden palvelijattaren, suuren, todellakin vahvan ja reippaan tytön.

Darras nauroi kovaäänisesti. Hän oli myynyt urakoitsijaliikkeensä ansaittuaan sillä sievän omaisuuden, ja he elivät täydellisessä sovussa vaimonsa kanssa, surren ainoastaan sitä ettei heillä ollut lapsia.

— No, sanoi Markus, nyt ei siis Joulicin tarvitse pelätä vastusta... Tiedättehän kuinka paljon vastuksia ja vaivoja hänellä on ollut, ennenkun hän on saanut koulunsa siksi hyväksi maaksi, josta on voinut nousta uusi Maillebois, joka on valinnut teidät.

— Oi! huudahti Darras, te olitte ensimmäinen suuri työmies, minä en unohda teidän suuria palveluksianne... Ja olkaa levollinen, Joulicia ja neiti Mazelinea ei kukaan tästä lähin ole saava häiritä, minä puolestani tahdon kykyne mukaan auttaa heitä, jouduttaakseni heidän hyvää työtään, jonka tuloksena on, niinkuin teidän on tapana sanoa, uusi ja yhä valistuneempi, yhä vapautetumpi Maillebois... Nythän sen lisäksi teidän tyttärenne Louise ja Josef, onnettoman Simonin poika, vuorostaan uhrautuvat jatkaakseen vapauttamistyötä. Kaikki teidän perheenne jäsenet ovat sankarillisia ja vaatimattomia työmiehiä ja me olemme kaikki sille suuressa kiitollisuuden velassa.

Hetken aikaa he keskustelivat siitä kaukaisesta ajasta, jolloin Markus oli astunut Mailleboisin kunnankoulun opettajanvirkaan niin vaikeiden olosuhteiden vallitessa, Simonin ensimmäisen tuomitsemisen jälkeen. Siitä oli enemmän kuin kolmekymmentä vuotta. Kuinka paljon sitten olikaan tapahtunut, ja kuinka paljon oppilaita olikaan istunut koulun penkeillä, saaden siellä uuden hengen! Markuksen mieleen muistivat hänen ensimmäiset oppilaansa. Fernand Bongard, kovapäinen talonpoika oli nainut Lucile Doloirin, älykkään tytön, jonka neiti Rouzair oli kasvattanut jumalisuudessa, ja heillä oli nyt yksitoista vuotias tytär Claire. Hän oli jo lahjakkaampi ja neiti Mazeline koetti vapauttaa hänet yhä enemmän klerikaalisesta orjuudesta. Tottelemattomalla ja laiskalla Auguste Doloirilla ja hänen vaimollaan, itsepäisellä ja kunnianhimoisella Angèle Bongardilla oli viidentoista vuotias poika Adrien, huomattava miehen alku, jota opettaja Joulic suuresti ylisti. Augusten veli, lukkoseppä Charles Doloir, joka oli ollut yhtä huono oppilas kuin veljensäkin, oli tullut hiukan paremmaksi naituaan mestarinsa tyttären Marthe Dupuisin. Heidän vahva kolmentoista vuotias poikansa Marcel oli äskettäin päässyt koulusta erinomaisilla arvosanoilla varustettuna. Sitten oli vielä Jules Doloir, joka Markuksen toimesta oli ruvennut opettajaksi. Hän oli ollut Salvanin parhaita oppilaita ja piti nyt koulua Bordesissa, vaimonsa, Juliette Hochardin kanssa. Tämän terveän, järkevän ja iloisen parin onnea lisäsi vielä pieni nelivuotias poikanen Edmond, joka oli sangen viisas ikäisekseen ja tunki jo kirjaimet. Lisäksi tulivat molemmat Savinit, entinen umpimielinen ja epärehellinen Achille, joka myöhemmin oli pantu erään kaupunginpalvelijan luo ja samoin kuin isänsäkin tylsistynyt ahtaassa konttorielämässä, oli nainut erään virkaveljensä sisaren, vaalean, laihan ja mitättömän näköisen Virginie Deschampsin ja heillä oli suloinen tyttö Leontine, joka oli ollut neiti Mazelinen lempi-oppilaita ja saanut päästötodistuksen yhdentoista vuotiaana: Philippe oli kauan aikaa ollut ilman paikkaa ja alituiset taistelut olivat tehneet hänet paremmaksi, nyt hän oli mallitilan johtaja, oli jäänyt naimattomaksi ja ottanut yhtiömieheksi nuorimman veljensä Léonin, — lahjakkain heistä kolmesta, — joka oli ruvennut maanviljelijäksi sekä nainut talonpoikaisnaisen Rosalie Boninin. Heidän vanhin poikansa Pierre oli kuuden vuoden vanha ja oli äskettäin alkanut käydä Joulicin koulussa. Markuksen ajatellessa Savinin perhettä muistui hänen mieleensä myöskin heidän tyttärensä Hortense, neiti Rouzairin hurskas lempilapsi, joka oli tullut vietellyksi ja kuudentoista vuotiaana synnyttänyt tytön Charlotten, joka taas oli ollut neiti Mazelinen rakkaimpia oppilaita. Hortense oli myöhemmin mennyt

naimisiin erään puukauppiaan kanssa ja hänelle oli äskettäin syntynyt tyttö, joka varmaankin tulisi kokonaan vapautetuksi. Sukupolvet seurasivat näin sukupolvia, jokainen kulki suurempaa sivistystä, laajempaa ymmärrystä, enempää totuutta ja oikeutta kohden, ja tästä lakkaamattomasta kehityksestä opetuksen kautta oli syntyvä tulevaisuuden kansojen onni.

Mutta ensin oli Markus kiintynyt tyttärensä Louisen ja Josefin, sekä rakkaimman oppilaansa Sébastien Milhommen ja Sarahin perheisiin. Ja kun hän puheena olevana päivänä erosi Darrasista, kiiruhti hän suoraa päätä kunnankoululle, tytärtään tervehtimään. Neiti Mazeline, joka jo oli yli kuudenkymmenen ikäinen, oli, uhrattuaan neljäkymmentä vuotta elämästään alkeisopetukselle, muuttanut hänkin Jonvilleen, aivan pieneen taloon, Salvanin kauniin puutarhan läheisyydessä. Hän olisi vieläkin jaksanut palvella, mutta hänen näkönsä oli heikontunut, hän oli melkein sokea; tämän pakollisen eron teki hänelle helpommaksi se seikka, että hän sai jättää koulunsa johdon apulaisensa, Louisen käsiin, joka oli nimitetty opettajaksi hänen sijaansa. Joulicille taas toivottiin johtajan paikkaa Beaumontissa, joten hänen apulaisensa Josef samoin saisi seurata häntä: ja silloin aviopuolisot siis jakaisivat keskenään Mailleboisin koulun, jossa Simonin ja Markuksen nimet vielä kaikuivat. Poika ja tytär jatkaisivat siellä isiensä hyvää työtä. Louise oli jo kolmenkymmenen kahden vuoden vanha ja oli lahjoittanut Josefille pojan Françoisin, joka kahdentoista vuotiaana ihmeteltävästi muistutti isoisäänsä Markusta. Tuo suuri, kirkassilmäinen ja korkeaotsainen poika aikoi normaalikouluun, tahtoen hänkin tulla alkeisopettajaksi.

Oli torstaipäivä, ja Markuksen saapuessa oli Louise juuri lopettanut oppitunnin taloudenhoidossa, jota hän antoi tytöilleen kaksi kertaa viikossa säännöllisten tuntien ulkopuolella. Josef ja hänen poikansa ynnä muutamia oppilaita olivat menneet pienelle geologiselle ja kasviopilliselle retkelle pitkin Verpillen rantoja. Mutta Sarah oli kälynsä Louisen luona, jota hän suuresti rakasti ja jota hän aina kävi tervehtimässä tullessaan Mailleboisiin Rouvillestä, missä hänen miehensä Sébastien nyt oli opettajana.

Heillä oli yhdeksän vuotias, ihmeteltävän suloinen tyttö, Thérèse, joka oli perinyt kaiken isoäitinsä Rachelin kauneuden. Sarah matkusti kolme kertaa viikossa Rouvillestä Mailleboisiin, tuskin kymmenen minuutin matka rautatiellä, pitääkseen silmällä ompeluliikettä, jota vanha Lehmann yhä johti Troukadulla. Mutta hän alkoi tulla kovin vanhaksi, oli jo yli kahdeksankymmentä vuotta, ja Sarah tuumi myydä liikkeen, jota hänen oli vaikea itse hoitaa.

Markus syleili ensin Louisea ja puristi sitten Sarahin molempia käsiä.

— Kuinka voi uskollinen Sébastienini ja teidän tyttönne Thérèse ja te itse, rakas lapseni?

— Kaikki voivat erinomaisesti, vastasi Sarah iloisesti, isoisä Lehmanniin saakka, joka on vahva kuin tammi, ijästään huolimatta. Ja sitten olen saanut hyviä uutisia Pyreneistä, David-setä kirjoittaa meille ja kertoo että isäni on parantunut kuumekohtauksesta, joka vielä joskus vaivaa häntä.

Markus pudisti hiljaa päätään.

— Niin, niin, haava ei ole vielä parantunut. Sitä ei voi täydellisesti parantaa muu kuin tuo kauan toivottu kunnianpuhdistus, jota on niin vaikea saada aikaan. Mutta me olemme hyvällä alulla, toivon yhä, sillä voiton aika lähestyy... Ja sanokaa se vielä kerran Sébastienille, jokainen lapsi, josta hän kasvattaa miehen, lisää totuuden ja oikeuden työmiesten lukumäärää.

Hän viipyi vielä hetken, puhellen Louisen kanssa, antoi hänelle tietoja neiti Mazelinesta, joka vietti hyvin hiljaista elämää Jonvillessä, kukat ja linnut seuranaan. Hän pyysi Louisen lähettämään pikku Françoisin sunnuntaiksi heidän luokseen, sillä isoäiti oli niin iloinen saadessaan pitää lapsen koko päivän luonaan.

— Tule sinäkin ja pyydä Josefia tulemaan, niin menemme sitten kaikki yhdessä tervehtimään Salvania, hän on ihastuva kun saa nähdä nämä kunnon opettajien jälkeentulevaiset, joiden isä hänkin on vähäsen. Otamme neiti Mazelinen mukaamme... Ja te, Sarah, tulkaa itse ja tuokaa myös Sébastien ja tyttösenne Thérèse. Silloin on ilo täydellinen... Se on siis päätetty, kaikki tulevat! Näkemiin.

Hän suuteli kumpaakin nuorta naista ja kiiruhti sitten matkaan, tahtoen ehtiä kuuden junalle. Mutta hän oli vähällä myöhästyä, sillä kummallinen yhtymys viivytti häntä hiukan. Hän kääntyi juuri isonkadun kulmasta, seuratakseen rautatien puistokäytävää, kun huomasi tiheän pensaan takana kaksi miestä, jotka kiivaasti puhuivat keskenään. Toinen heistä oli noin neljäkymmenen vuotias ja hänen pitkät, kalpeat ja tylsännäköiset kasvonsa, vaaleine silmineen herättivät Markuksen huomiota. Missä olikaan hän ennen nähnyt nuo yksinkertaisuutta ja paheita ilmaisevat kasvot? Äkkiä hän muisti: sehän oli Polydor. Pélagien veljenpoika. Enempään kuin kahteenkymmeneen vuoteen hän ei ollut nähnyt miestä; mutta hän tiesi että lurjus, sen jälkeen kun hänet oli ajettu Beaumontin luostarista, eli missä sattui ja oli vaipunut epäilyttävien kaupunginosien paheisiin. Polydor, joka epäilemättä oli huomannut ja tuntenut häntä tarkastavan ohikulkijan, vei heti pois seuralaisensa; ja kun Markus silloin katsoi tätä, säpsähti hän hämmästyksestä. Likaiseen takkiin puetun, viheliäisen ja kurjan näköisen miehen

levottomat kasvot muistuttivat vanhaa petolintua. Sehän oli veli Gorgias! Markus muisti heti mitä Delbos oli kertonut hänelle, ja tahtoen saada varmuutta hän koetti saavuttaa miehet, jotka olivat pujahtaneet pienelle syrjäkadulle. Hän tarkasti sitä katseillaan, mutta ei nähnyt ketään, Polydor ja toinen olivat kadonneet johonkin noista epäilyttävän näköisistä taloista, jotka reunustivat katua. Hän alkoi taas epäillä, oliko se ollut Gorgias, hän ei olisi voinut sanoa varmasti, peläten erehtyneensä.

Jonvillessä oli Markus nyt kokonaan voitolla. Siellä niinkuin kaikkialla oli hitaasti edistytty totuuden ja opetuksen avulla, joka oli voittanut tietämättömyyden. Muutamissa vuosissa oli korjattu se vahinko, jonka opettaja Jauffre oli tahallaan saanut aikaan jättämällä kunnan kirkkoherra Cognassen käsiin. Sitä mukaan kuin terveitä ja järkeviä miehiä kasvoi Markuksen koulussa, uudistui koko seudun henki, muodostui vähitellen valheen vallasta vapautettu, järkevä väestö: eikä kasvanut ainoastaan henkinen rikkaus, johdonmukaisuus, vilpittömyys ja veljellisyys, kehittyi myös aineellinen vaurastus, sillä maan varallisuus, onni riippui yksinomaan sen hengen sivistyksestä ja siveellisestä luonteesta. Hyvinvointi palasi jälleen puhtaisiin ja siisteihin asumuksiin, pellot antoivat mainioita satoja, joista oli kiittäminen uusia viljelystapoja, seutu oli taas kaunis katsella kirkaassa kesäauringon paisteessa.

Pormestari Martineaun oli Markus jälleen voittanut puolelleen ja hänen mukanaan koko kunnallisneuvoston. Muutamat tapaukset olivat jouduttaneet tätä hyvää sopua opettajan ja hallitusmiesten välillä, joka teki mahdolliseksi nopean edistyksen toivottavien uudistusten tiellä. Apotti Cognasse oli, Valmariessa saamiensa neuvoja noudattaen, ensin tosin koettanut hillitä itseään, tahtoen pitää naiset vallassaan, sillä hän tiesi että kellä on naiset puolellaan se on voittamaton. Mutta pian palasi hän entisiin väkivaltaisiin tapoihinsa, aivan raivostuneena nähdessään että naisetkin luopuivat hänestä, niin taitamattomasti hän koetti heitä pitää kiinni. Ja hän meni vihdoin raakamaisuuksiin saakka kostavana Jumalan palvelijana, joka hävittää ja tappaa, jakaen hirveitä iankaikkisia kärsimyksiä pienimmistäkin rikoksista. Eräänä päivänä hän ruoski veriin asti pikku Moulinin, siitä että tämä oli vetänyt hameesta pappilan vanhaa palvelijataria, hirveätä Palmyrea, jolla oli tapana jakaa runsaasti korvapuusteja ja selkäsaunoja. Toisen kerran löi hän nuorta Catherinea, joka nauroi kirkossa hänen itsensä niistäessä nenäänsä alttarilla. Eräänä sunnuntaina hän kaiken tämän lisäksi, vimmoissaan, kun koko seutu luisui hänen vallastaan, oli potkaissut jalallaan pormestarin rouva Martineauta, luullen että tämä tahtoi kiusata häntä, kun ei kyllin nopeasti väistynyt hänen tieltään. Tämä meni todella liian pitkälle ja Martineau teki valituksen, haastoi oikeuteen kirkkoherran, joka siitä alkaen jatkoi hurjasti taistelua, lukemattomien oikeusjuttujen hätyyttämänä.

Mutta tehdäkseen työnsä täydelliseksi oli Markuksella eräs tuuma, jonka hän vihdoin voi toteuttaa. Uusien lakien johdosta olivat Hyvän Paimenen sisaret olleet pakoitettut jättämään Jonvillen, jonka asukkaista kaksisataa nuorta tyttöä heidän työhuoneissaan kuihtui liiasta rasituksesta ja nälästä. Heidän poistumisensa oli suuri helpotus maalle, yksi häpeällinen onnettomuus vähemmän. Markus oli taivuttanut kunnallisneuvoston ostamaan huutokaupalla myydyt laajat rakennukset. Hänen tuumansa oli muuttaa nämä rakennukset, nämä suuret työhuoneet yhteiseksi taloksi, johon voitaisiin varojen mukaan järjestää leikki- ja tanssisali, kirjasto, museo sekä maksuton kylpylaitoskin. Markus tahtoi näin vastapäätä kirkkoa perustaa jonkunmoisen kansalaispalatsin, jossa työntekijät saisivat olla yhdessä ja virkistyä. Koska naiset jo monta aikaa olivat käyneet kirkossa ainoastaan saadakseen näyttää omiaan ja nähdä muiden pukuja, tulisivat he tästälähin mieluummin tähän iloisen veljellisyyden palatsiin, jossa heitä odotti terveellinen huvi. Juhlasalin vihkiäiset, jotka ensiksi vietettiin, antoivat aihetta suureen kansalliseen juhlaan.

Tahdottiin ennen kaikkea tehdä mitättömäksi, korvata kunnan pyhittäminen Pyhälle Sydämmelle, jota sekä pormestari että kunnallisneuvosto olivat katkerasti katuneet tultuaan jälleen järkiinsä. Martineau, tahtoen tavallisella varovaisuudellaan puhdistaa itsensä, syytti opettaja Jauffrea siitä että tämä oli jättänyt hänet apotti Cognassen käsiin, tehtyään hänet levottomaksi uhkaamalla Jonvilleä ja häntä itseään kaikenlaisilla epämääräisillä vaaroilla, ellei hän kokonaan antautuisi kirkolle, joka aina oli pysyvä voimakkaimpana, ihmisten ja omaisuuksien haltijana. Nyt kun Martineau aivan hyvin näki että se ei ollutkaan totta, koska kirkko oli joutumaisillaan tappiolle ja koko maa alkoi yhä enemmän vaurastua, sitä mukaa kun se erosi siitä, tahtoi hän kaikin mokomin palata voittajien puolelle, sillä hän oli käytännöllinen talonpoika, jolla oli järkevät ajatukset vaikka ei hän paljon puhunut. Hän olisi siis toivonut jonkunlaista juhlaa, jossa hän kunnallisneuvoston etunenässä saisi pyhittää kunnan järjen ja totuuden palvelukselle, niin että unehtuisi tuo toinen juhla, jossa se oli tunnustanut järjettömyyden ja valheen verisen epäjumalan. Tämän juhlan oli Markus tahtonut saada aikaan antaessaan pormestarin ja kunnallisneuvoston vihkiä leikki- ja juhlasalin yhteisessä talossa, jossa kaikki seudun asukkaat sunnuntaisin yhtyisivät viettämään kansalaisjuhlaa.

Suuria valmistuksia tehtiin. Markuksen ja Genevièven oppilaat näyttelisivät erään pienen kappaleen, tanssivat ja laulaisivat yhdessä. Seudun nuorukaiset olivat muodostaneet soittokunnan. Nuoret tytöt, valkeaan puettuina niinkuin ennen Pyhän Neitsyen tyttäret, laulaisivat ja tanssivat hekin, maatöiden ja elämän ilon kunniaksi. Elämää, terveesti ja täydesti elettyä elämää, yltäkylläistä elämää velvollisuuksineen ja nautinnoineen siellä ennen kaikkea juhliin. Sitten kaikki leikkipaikat,

voimistelukentät ja nurmikot läheisessä puutarhassa jätettäisiin lasten käytettäväksi, jotka joka viikko yhtyisivät siellä. Hauskoja siimespaikkoja järjestettäisiin naisille, puolisoille ja äideille, jotka tulisivat lähemmäksi toisiaan nyt kun heillä oli oma kokoushuone ja huvipaikka. Vihkiäisjuhllaisuutta varten oli sali koristettu kukilla ja lehvillä ja Jonvillen juhlapukuinen kansa täytti aamusta varhain kadut riemullaan.

Puheenalaisena sunnuntaina Mignotkin toi Markuksen pyynnöstä ja vanhempien suostumuksella oppilaansa Moreuxista juhlaan. Koska sama kirkkoherra tähän saakka oli riittänyt Jonvillelle ja Moreuxille, voisivat ne aivan hyvin tulla toimeen yhteisellä leikki- ja juhlasalilla. Markus tapasi Mignotin kirkon edustalla, juuri kun vanha Palmyre raivoissaan sulki sen oven kahteen lukkoon. Aamulla apotti Cognasse oli messunnut tyhjille penkeille; ja hän se oli hurjan vihanpuuskan valtaamana käskenyt palvelijattarensa salpaamaan jumalanhuoneen: kukaan ei enää saisi astua sen sisään, koska tuo jumalaton kansa aikoi uhrata inhimillisen raakuuden epäjumalille. Apotti itse oli kadonnut, eli varmaankin hautautuneena pappilaan, jonka puutarha sijaitsi yhteiselle talolle vievän tien varrella. Hän ei erehtynyt sanoessaan että ihmiset häviäisivät Pyhää Sydäntä, Jonville vapautui tästä uudesta uskosta, Jesuksen uudesta ja viimeisestä lihaantulemisesta.

— Tiedättehän, sanoi Mignot Markukselle, ettei hän enää kahteen sunnuntaihin ole käynyt Moreuxissa. Ja hän saattaa olla oikeassa väittäessään että hänen ei tarvitse kulkea neljää kilometriä lukeakseen messun parille kerjäläisakalle ja kolmelle pienelle tytölle. Koko kylä on noussut häntä vastaan, sittenkun hän ajoi takaa ja pieksi pikku Souvardia, joka näytti hänelle kieltään. Hän on aivan mieletön raivosta tuntiessaan itsensä voitetuksi, ja minun täytyy nyt puolustaa häntä sillä pelkään että loukattu kansa muutoin saattaisi tehdä hänelle mitä tahansa.

Mignot nauroi ja Markuksen kysellessä kertoi hän toisia yksityiskohtia.

— Niin, Saleur, meidän varovainen pormestariimme aikoi haastaa hänet oikeuteen ja kirjoittaa piispalle. Toden totta, jos minun ensin olikin vaikea vetää Moreux tietämättömyyden ja herkkäuskoisuuden loasta, johon edeltäjäni klerikaalinen Chagnat oli kokonaan upottanut sen, ei minun tästedes tarvitse muuta kuin antaa tapauksien puhua puolestaan. Kaikki asukkaat tulevat minun puolelleni, koulu on pian hallitseva ilman kilpailijaa ja kirkko sulkeutuu, se on lopussa.

— Me emme vielä kuitenkaan ole niin pitkällä, sanoi Markus iloisesti. Täällä apotti Cognasse on vastustava niin kauan kun hän saa palkan valtiolta ja vallan Roomasta. Olenkin aina arvellut että sellaiset pienet yksinäiset kunnat, kun Moreux, etenkin ne, joissa elämä on helppoa, ensimmäiseksi vapautuisivat papin vallasta, sillä sieltä hän voi kadota järkyttämättä missään suhteessa yhteiskunnallista elämää. Siellä hänestä ei ollenkaan pidetty, siellä harjoitettiin yhä vähemmän ja vähemmän uskonnollisia menoja, ja kun hän lähtee, ei kukaan ole kaipaava häntä, niin pian kuin kansalaisside tulee kyllin vahvaksi, luoden uuden liiton ihmisten välille ja toisia eläviä ja varmoja onnenlähteitä.

Mutta juhlan piti kohta alkaa, Markus ja Mignot suuntasivat askeleensa yhteistä taloa kohden, jossa heidän oppilaansa jo olivat. He tapasivat siellä Genevièven Salvanin ja neiti Mazelinen seurassa; molemmat olivat tulleet ottamaan osaa tähän maallikkojuhlaan, johon hekin olivat hiukan vaikuttaneet, se oli kuin heidän pitkän opetustoimensa voitto. Ja juhlassa oli kaikki sangen yksinkertaista, veljellistä ja iloista. Hallitusmiehet, virkapukuinen Martineau kunnallisneuvoston etunenässä, ottivat haltuunsa tämän Kansanpalatsin, edustamansa kunnan nimessä. Sitten koululapset näyttelivät ja lauloivat, aukaisivat oven hyvän työn ja onnellisen rauhan tulevaisuuteen viattomilla, terveillä ja puhtailla käsillään, iloisen naurun raikuessa. Lapsi, ikuinen nuoruus, se voitaisi viimeiset vastukset tulevaista valtakuntaa kohden vievällä tiellä. Se, mitä nykyajan lapsi ei voisi tehdä, sen on tekevä tulevaisuuden lapsi. Kun lapset olivat kajahuttaneet toivonhuutonsa, nuoret tytöt ja nuoret pojat astuivat esiin, ikäänkuin hento lupaus pikaisesta hedelmästä. Sitten ilmestyi keski-ikä kaikessa kypsytydessään, miehet ja isät, vaimot ja äidit, koko ihmiskunta täydessä työssä, joiden jälkeen tulivat vanhukset, heltyvä muisto, onnellinen elämänilta, kun elämä on oikein eletty. Ihmiskunta sai takaisin itsetietoisuutensa ja asetti entisen taivaallisen ihanteen sijalle maallisen elämän esikuvan, jonka tarkoituksena oli järjen, totuuden ja oikeuden kautta kulkea ihmisten veljellisyttä, rauhaa ja onnea kohden. Nyt olisi Jonvillellä kokoushuoneena tämä ilon ja terveyden veljellinen koti, jossa kenenkään ei tarvitsisi pelätä uhkauksia, eikä rangaistuksia ja jossa aurinko ilahuttaisi kaikenikäisiä. Siellä ei hämmennettäisi ihmisten sydäntä eikä järkeä, siellä ei myytäisi alueita valeparatiisissa. Sieltä kansalaiset palaisivat virkistyneinä, onnellisina elämään itse elämän iloisuuden vuoksi. Ja opinlauseiden julma järjettömyys kukistui tämän ilon ja terveellisen valon vaikutuksesta.

Karkeloa kesti iltaan saakka. Kylän kauniit talonpoikaisnaiset eivät olleet koskaan ottaneet osaa moiseen juhlaan. Kaikki huomasivat kauniin rouva Martineau hymyilevät kasvot, sillä hän oli ollut apotti Cognassen viimeisiä uskollisia, vaikka oli käynyt kirkossa ainoastaan näyttääkseen uusia pukujaan. Hänellä oli nytkin uusi puku ja hän oli ihastuksissaan kun sai levitellä sitä, tarvitsematta

pelätä että se likaantuisi kostealla kivilattialla. Täällä hän myöskin tiesi että ei kukaan häntä potkaisisi, jollei hän kyllin nopeasti väistyisi tieltä. Jonvillessä oli siis vihdoinkin paikka, jossa voitiin tavata toisiaan, keskustella ja vähän huvitella.

Kummallinen tapaus päätti tämän suuren päivän. Markus ja Geneviève johtivat oppilaitaan kotiin ja samoin teki Mignot: heidän seurassaan olivat myös Salvan ja neiti Mazeline, kaikki iloisina, leikkiä laskien ja nauraen. Samassa tuli vielä rouva Martineau kylän vaimojen ympäröimänä, joille hän kertoi kuinka hänen miehensä kirkkoherraa vastaan nostama juttu tuon kuuluisan potkun johdosta oli päättynyt. Oikeuden edessä oli esiintynyt viisitoista vierasmiestä ja kiivaan väittelyn jälkeen oli tuomari määrännyt apotti Cognassen maksamaan kaksikymmentäviisi markkaa sakkoa; ja tämä selitti hirveän kiukun, jonka vallassa apotti viime päivinä oli ollut. Kulkiessaan pappilan puutarhan ohi lausui rouva Martineau kovalla äänellä että se oli aivan oikein ja silloin nähtiin äkkiä apotti Cognassen pään kohoavan pienen muurin yläpuolelle ja hän alkoi huutaa solvauksia.

— Haa! sinä turhamielinen, haa, valehtelija! minä tuokin vielä sinulta suun käärmekielelläsi, joka herjaa hyvää Jumalaa!

Kuinka sattui hän siihen juuri tällä hetkellä? Oliko hän vaaninut puutarhamuurin takana juhlasta paluuta? Oliko puutarhaan vartavasten laitettu tikapuut, jotta hän voisi nähdä muurin yli. Kun hän huomasi kauniin rouva Martineau uudessa puvussa ja hänen ympärillään kaikki nuo juhla-asuiset naiset, jotka olivat lakanneet käymästä kirkossa, mennäkseen jumalattomaan juhlaan pahanhengen talossa, menetti hän kaiken mielenmalttinsa.

— Te irstaiset vaimot, joiden tähden enkelit vuodattivat kyneleitä, kirotut vaimot, jotka myrkytätte koko maan saastaisuudellanne, odottakaa! odottakaa! minä luettelen muutamia ansioitanne, ennenkun saatana tulee noutamaan teidät.

Ja sitten hän, raivostuneena kun eivät edes naiset enää olleet hänen puolellaan, nuo kurjat, kirkon kammomat ja kiroomat naiset, jotka se kuitenkin pitää hallussaan vallitakseen heidän kauttaan, tempasi kiviä rappeutuneesta muurinkatoksesta ja heitti ne naisten päälle kaikesta, kuivien ja mustien kättensä voimasta.

— Tästä saat sinä, Mathurine, joka annat kaikkien miehesi palvelijain maata vuoteessasi!... Sinä, Durande, joka varastit sisareltasi hänen osansa isänne perinnöstä!... Sinä, Désirée, joka et ole maksanut poikasi sielun autuudeksi lukemiani kolmea messua!... Ja sinä, sinä Martineau vaimo, joka olet syyttänyt Jumalaa, minun persoonassani, yksi kivi, kaksi kiveä, kolme kiveä, odota! odota! yhtä monta kiveä, kuin kahdessakymmenessä viidessä markassa on markkoja!

Häväistys oli suunnaton, kahteen naiseen kävi kivi, ja maapoliisi, joka oli paikalla, puuttui heti asiaan. Huutojen ja uhkausten kaikuessa apotti Cognasse näytti äkkiä tulevan järkiinsä. Hän teki viimeisen hurjan liikkeen, koston Jumalan tavoin uhaten hävittää koko uuden maailman ja sitten hän katosi, niinkuin piru laatikkoonsa. Siitä hän sai taas oivan jutun niskoilleen, nouseva haasteiden tulva uhkasi kokonaan hukuttaa hänet.

Seuraavana torstaina Markus, käydessään Mailleboisissa, sai aivan odottamatta varmuutta epäilyksiin, jotka viime päivinä olivat vaivanneet häntä. Hän kulki juuri pienen Kapusiinitorin yli, kun hänen huomionsa herätti eräs musta, huonosti puettu mies, joka liikkumattomana seiso i veljienkoulun edessä ja tarkasti sitä tuijottavin katsein. Hän tunsi heti miehen samaksi, jonka hän kuukautta ennen oli nähnyt Polydorin seurassa, rautatien puistokäytävällä. Ja nyt hän ei enää epäillyt, voidessaan mielensä mukaan tarkastaa miestä päivän valossa: se oli todella veli Gorgias, likaiseen, vanhaan takkiin puettu, iän runtelema veli Gorgias, kasvot sisään painuneet ja jäsenet koukistuneet, mutta hänet tunsi kuitenkin suuresta petolinnunnenästä ja ulkonevista poskipäistä. Delbos ei ollut erehtynyt, veli Gorgias oli kuin olikin palannut ja epäilemättä jo useita kuukausia kierrellyt seutua.

Hänen seisossaan syviin mietteisiin vaipuneena tuolla unisella, melkein aina autiolla torilla, hän varmaankin tunsi katseen, joka oli kiintynyt häneen. Hän kääntyi hitaasti ja hänen silmänsä kohtasivat muutaman askeleen päähän seisahtuneen ohikulkijan silmät. Hänkin tunsi epäilemättä Markuksen, mutta sen sijaan että olisi säikähtänyt tai paennut niinkuin edellisellä kerralla, hänen huulensa vain vääntyivät tavalliseen, puoleksi ivalliseen puoleksi julmaan irvistykseen, niin että hänen sudenhampaansa hiukan paljastuivat vasemmalla puolella. Sitten hän puhui aivan tyyneesti, osoittaen kädellään veljien koulun rappeutuneita seinäi.

— No! herra Froment, iloitsette varmaankin nähdessänne nämä rauniot, vai kuinka... Minut nähkääs, minut saattaa se aivan raivoon, tahtoisin syyttää ne tuleen, polttaakseni nuo viimeiset pelkurit.

Kun ei Markus, hämmästyneenä siitä että roisto uskalsi puhutella häntä, kyennyt vastaamaan, vääntyivät hänen kasvonsa hirveään, äänettömään nauruun.

— Teitä kummastuttaa kun juuri teille kerron ajatukseni?... Te olette olleet pahin viholliseni. Mutta miksi olisin teille siitä suutuksissa? te ette olleet mitään minulle velkaa, te taistelitte aatteidenne puolesta... Minä vihaan, minä vainoon kuolemaan saakka esimiehiäni, veljiäni Jesuksessa Kristuksessa, kaikkia niitä, joiden piti suojella minua, pelastaa minut ja jotka heittivät minut kadulle, toivoen että kuolisin siellä häpeään ja nälkään... Ja minä edes olen vain syntinen ihminen, mutta nuo kurjat raukat ovat myöneet ja pettäneet itse Jumalan, sillä se on heidän syynsä, se on heidän typerän heikkoutensa syy, jos kirkko joutuu tappiolle ja jos tuo kurja koulu kokonaan kukistuu... Kuinka erilainen asema sillä olikaan minun aikani! Me olimme voitolla, me olimme melkein kokonaan masentaneet teidän maallikkokoulunne. Ja nyt on se koulu voitolla, pian on se yksin hallitseva. Sydämmeni on täynnä surua ja raivoa.

Mutta samassa kaksi vanhaa vaimoa kulki ohi, eräs kapusiini-isä astui ulos läheisestä kappelista ja veli Gorgias lisäsi nopeasti matalammalla äänellä, vilkaisten ympärilleen:

— Kuulkaa, herra Froment, jo kauan aikaa olen halunnut puhua kanssanne. Minulla on paljon kerrottavaa teille. Jos suvaitsette, tulen jonakin päivänä luoksenne Jonvilleen yön tultua.

Hän meni tiehensä, katosi Markuksen ehtimättä lausua sanaakaan. Viimemainittu ei puhunut kohtauksesta kellekään, paitsi vaimolleen, joka tuli siitä levottomaksi. He suostuivat keskenään että eivät ottaisi vastaan miestä, sillä hänen käyntinsä oli ehkä joku salajuoni, joku uusi kavala konnankoukku. Mies oli aina valehdellut ja hän valehtelisi vieläkin; mitä syytä oli toivoa häneltä tuota kauan etsittyä uutta todistuskappaletta? Mutta kuukausia kului, eikä häntä näkynyt; ja Markus, joka ensin oli aikonut sulkea häneltä oven, rupesi ihmettelemään, tulemaan kärsimättömäksi kun ei veli Gorgiasta näkynyt tulevaksi. Hän koetti arvaella, mitä mies oli aikonut hänelle kertoa, ja vihdoinkin alkoi vaivata vastustamaton halu saada tietää mitä se oli. Miksi hän ei oikeastaan olisi ottanut häntä vastaan? Vaikka hän ei saisikaan tietää mitään hyödyllistä, hän pääsisi ainakin paremmin selville miehestä, ja siitä alkaen hän odotti lakkaamatta tätä myöhästynyttä käyntiä.

Vihdoinkin eräänä rankkasateisena talvi-iltana veli Gorgias ilmestyi koululle, kääriytyneenä vanhaan viittaansa, josta virtanaan valui lokaa ja vettä. Heti kun hän oli riisunut päältään vaaterepaleen, Markus kutsui hänet kouluhuoneeseen, joka vielä oli lämmin ja jonka uunissa tuli hiljaa sammui. Pieni öljylamppu vain valaisi himmeästi suurta, hiljaista huonetta. Geneviève oli levottomana jäänyt oven taakse kuuntelemaan, epämääräisesti peläten ilkityötä.

Veli Gorgias jatkoi heti Kapusiinitorilla keskeytynyttä puhettaan, ikäänkuin olisi alkanut sen samana päivänä.

— Nähkääs, herra Froment, kirkko kukistuu sen vuoksi että sillä ei enää ole päättäväisiä pappeja, valmiita puolustamaan sitä tulella ja miekalla, jos tarvitaan. Ei yksikään noista kurjista tompeleista, noista ruikuttavista tolvanoista rakasta, eikä edes tunne todellista Jumalaa, sitä, joka hävitti kansat pienen tottelemattomuuden tähden ja joka hallitsi sielujen ja ruumiiden ylitse itsevaltiaana herrana, salama aseenaan... Mitenkä käykään maailman, kun ei hänen palvelijoinaan ole muita kuin typeriä pelkureita?

Sitten ryhtyi hän yksitellen esimiehiinsä, veljiinsä Jesuksessa Kristuksessa, niinkuin hän heitä nimitti, ja siitä syntyi todellinen verilöyly. Hänen ylhäisyytensä Bergerot, joka äskettäin oli kuollut lähes kahdeksankymmenen seitsemän vuoden ikäisenä, oli aina ollut vapiseva ja epävarma miesraukka, eikä ollut uskaltanut erota Roomasta, perustaakseen tuon kuuluisan, vapaamielisen ja ratsionalistisen Ranskan kirkon, joka ei olisi ollut muuta kuin uusi protestanttisuuden lahko. Noiden oppineiden piispojen, noiden vapaa-aatteisten epäilijöiden heikot kädet, joista he olivat pudottaneet aseensa salaman, ne ne sallivat uskottomien joukon jättää temppelit autioiksi, sen sijaan että olisivat armotta musertaneet heidät iankaikkisella helvetin kauhulla. Mutta kiihkeimmin hän vihasi apotti Quandieuta, joka vielä oli elossa vaikka yli kahdeksankymmenen vuotias. Entistä Saint-Martinin kirkkoherraa Mailleboisissa, piti hän yhä valapattona, luopiona, huonona pappina, joka oli häväissyt uskontoaan, puolustaessaan julkisesti Jumalan vihollisia Simonin jutun aikana. Se oli selvästi tullut näkyviin myöhemmin kun hän oli eronnut papin virasta ja vetäytynyt asumaan pieneen puutarhan ympäröimään taloon, autiossa kaupunginosassa. Hän sanoi inhoavansa viimeisten uskovaisten halpaa taikauskua, hän meni niin pitkälle röyhkeydessään että kutsui munkkeja, "temppelin kauppiaita", itsetiedottomiksi hävittäjiksi, jotka jouduttivat kirkon kukistumista. Mutta hän itse oli hävittäjä, jonka kavalluksesta katolisuuden vastustajat saivat uuden aseensa, hän oli inhoittava esimerkki miehestä, joka kieltää koko elämänsä, rikkoo lupauksensa ja pitää mukavaa ja häpeällistä vanhuutta marttyyrin kärsimyksiä parempana. Ja hänen seuraajansa, Saint-Martinin uusi kirkkoherra, vakavan ja ankaran näköinen apotti Coquard taas oli, tästä erinomaisesta ulkomuodosta huolimatta, ainoastaan typerä miesraukka.

Tähän saakka Markus oli kuunnellut äänettömänä; hän oli päättänyt olla keskeyttämättä. Mutta ankara hyökkäys apotti Coquardia vastaan herätti hänen suuttumuksensa.

— Te ette tunne tätä pappia, sanoi hän tynnosti, te puhutte hänestä vihan sokaisemana vastustajana... Hän oli ainoa pappi tässä maassa, joka heti alussa ymmärsi minkä hirveän vahingon kirkko teki itselleen, julkisesti ja kiihkeästi ruvetessaan vastustamaan totuutta ja oikeutta. Kirkko, joka sanoo edustavansa maan päällä oikeuden, totuuden ja hyvyyden Jumalaa, ja jonka perusaate on kärsivien ja halpojen ylentäminen, yhdistyy sortajiin, valehtelijoihin ja väärentäjiin säilyttääkseen ajallisen valtansa! Tällaisen teon seuraukset täytyivät pakostakin tulla peljättäviksi sille sinä päivänä, jolloin totuus ja oikeus voittaisivat, jolloin Simonin viattomuus tulisi ilmi. Se teki todellisen itsemurhan, se valmisti omin käsin tuomionsa, se ei enää koskaan olisi totuuden, oikeuden, iankaikkisen puhtauden ja hyvän asunto! Ja sen rikoksien sovitus on tuskin alkanut, se on hitaasti kuoleva tuon kauhean vääryyden tähden, johonka se on tehnyt itsensä syyppääksi ja joka kalvavan koin tavoin runtelee sen ruumista... Niin, Quandieu oli kyllin tarkkanäköinen aavistaakseen ja lausuakseen julki kaiken tämän. Ja se on valhe että hän muka raukkamaisuudesta pakeni kirkosta, häh erosi siitä itkien, vertavuotavin sydämin, ja hän päättää surussa katkeran ja kurjan elämänsä.

Veli Gorgias osoitti kiivaalla liikkeellä ettei hän tahtonut väitellä. Hän oli kärsimättömästi odottanut saada jatkaa raivokasta hyökkäystään, kuunteli tuskin toisen puhetta, seisossaan siinä omiin katkeriin ajatuksiinsa vaipuneena, säkenöivät silmät luotuina etäisyyteen.

— Hyvä, hyvä, sanon vain mitä ajattelen enkä estä teitä ajattelemasta mitä tahdotte... Mutta on toisia tyhmiä pelkureita, joita te ainakaan ette puolusta. Esimerkiksi tuo kurja isä Theodosius, jumalisten naisten ihanne ja paradisin epärehellinen rahastonhoitaja.

Hän alkoi uudelleen ja hyökkäsi verenhimoisella raivolla kapusiinien esimiehen kimppuun. Hän ei mitenkään moittinut pyhän Antonius Padualaisen palvelusta, vaan päinvastoin ylisti sitä, hänen ainoa toivonsa oli ihme, hän olisi tahtonut että kaikki ihmiset olisivat tuoneet pyhimykselle yhden markan tai kaksi markkaa, pakoittaakseen Jumalaa polttamaan salamallaan kaikki jumalattomat kaupungit. Mutta isä Theodosius oli vain tunnoton ilveilijä, joka keräsi rahaa ainoastaan itselleen ja kieltäytyi auttamasta hädänalaisia Herran palvelijoita. Ennen, kun hänen rahalaatikkonsa tuottivat satojatuhansia markkoja, ei hän kertaakaan olisi ottanut niistä edes viiden markan rahaa helpoittaakseen hiukan naapuriensa, kristillisten kouluveljien vaivaloista elämää. Nyt, lahjojen vuosi vuodelta vähentyessä, oli vieläkin surkeampaa, hän ei ollut auttanut häntä, Gorgiasta, eräässä hirveässä pulassa, jolloin kymmenen markkaa olisi voinut pelastaa hänen elämänsä. Kaikki luopuivat hänestä, niin, kaikki, tuo irstas, rahanahne keinottelija, isä Theodosius, puhumattakaan toisesta, korkeimmasta johtajasta, suurimmasta syyllisestä, joka oli yhtä tyhmä kuin konnamainenkin! Ja lopuksi hän mainitsi isä Crabotin nimen, joka pitkän aikaa oli pyörinyt hänen kielellään, mutta jota ilmilausemasta häntä oli estänyt jonkunmoinen pyhän kauhistuksen jäännös. Niin! isä Crabot, isä Crabot! hän oli ennen pitänyt häntä epäjumalanaan, nöyränä polvistunut hänen edessään, ja ollut rakkaudessaan valmis vaikka rikoksiin. Hän oli silloin nähnyt hänessä sangen nerokkaan ja rohkean kaikkivaltiaan herran, jonka kanssa Jesus seurusteli ja jolle Jumala oli luvannut ijankaikkisen voiton maan päällä. Isä Crabotista luuli hän saavansa turvan kaikkia pahoja ihmisiä vastaan ja hänen avullaan uskoi hän onnistuvansa vaikeimmissakin yrityksissään. Ja tuon kunnioitetun herran pelastukseksi oli hän hukannut elämänsä, tuo jalo isä Crabot hylkäsi hänet nyt, jätti hänet leivättä ja asunnotta. Hän teki vielä enemmänkin, heitti hänet suojatta, niinkuin vaarallisen rikosveljen, josta tahdotaan päästä. Eikö hän sitä paitsi aina ollut osoittanut hirveintä kiittämättömyyttä? eikö hän jo ollut uhrannut isä Philibin raukkaa, joka äskettäin oli kuollut samassa italialaisessa luostarissa, missä hän niin monta vuotta oli ollut hautautuneena? Isä Philibin oli sankari, uhri, joka ei koskaan ollut tehnyt muuta kuin totellut esimiehiään ja joka oli uhrautunut siihen määrin että yksin oli kärsinyt hänen toimitettavikseen määrättyjen ja hiljaisuudessa täyttämiensä töiden seuraukset. Hurjapäinen veli Fulgentius oli myöskin uhri; hän oli tosin järjeltään yksinkertainen, mutta oikeastaan syytön, eikä ollut ansainnut tulla ajetuksi johonkin tuntemattomaan soppeen, missä hän nyt varmaankin vähitellen läheni loppuaan. Mitä hyödytti moinen halpamaisuus ja kiittämättömyys? eikö isä Crabot tehnyt yhtä tyhmästi kuin ilkeästikin, hyljätessään entiset ystävänsä, jotka olivat auttaneet hänet valtaan? eikö hän saattanut omaa asemaansa horjumaan musertaessaan heidät, ja eikö hän peljännyt että joku heistä saattaisi väsyä, nousta alennuksesta ja huutaa hirveitä totuuksia hänelle vasten naamaa?

— Sen sanon teille, huusi Gorgias, että hänen ylhäisen katsantonsa ja hänen ylistetyn valtioviisautensa alla piilee ääretön typerys. Ihmisen täytyy olla tyhmä kuin nauta voidakseen käyttäytyä minua kohtaan niinkuin hän on tehnyt. Mutta varokoon itseään, varokoon itseään! olen kerran puhuva...

Hän ei lopettanut lausetta ja Markus, joka kuunteli jännityksellä, tahtoi saada häntä jatkamaan.

— Mitä, mitä teillä on sanottavaa?

— Ei mitään, ne asiat koskevat ainoastaan häntä ja minua, enkä minä tunnusta niitä kuin Jumalan edessä, rippisalaisuutena.

Sitten hän jatkoi katkeraa arvosteluaan.

— Ja sitten lopuksi tuo veli Joachim, jonka he ovat asettaneet veli Fulgentiuksen sijaan, johtajaksi kouluamme Mailleboisissa; hänkin on yksi isä Crabotin käskyläisistä, taitavuutensa ja liukkaautensa tähden valittu tekopyhä, joka luulee olevansa suuri mies kun hän ei vedä korvista likaisia koululapsia. Te voitte jo nähdä kauniit seuraukset, koulu on pian suljettava oppilaiden puutteessa. Potkuilla ja nyrkiniskuilla — kas sillä tavoin tahtoo Jumala että nuo kirottut sikiöt kasvatetaan, jos tahtoo saada heistä edes hiukan kunnollisia ihmisiä... Ja tahdotte tietää minun mielipiteeni? Koko maassa on ainoastaan yksi jotakuinkin kunnollinen kirkkoherra, Jumalan mielen mukainen pappi; ja se on apotti Cognasse. Taistelun ollessa ankarimmillaan meni hän niinkuin muutkin kysymään neuvoa Valmariesta, ja he olivat vähällä turmella hänetkin kehottamalla häntä olemaan liukas ja valtioviisas. Mutta hän rupesi pian noudattamaan entistä tapaansa, kivenheitolla hän vainoaa kirkon vihollisia, ja niin käyttäytyvätkin kaikki oikeat pyhät, niin on Jumala varmaankin kerran valloittava takaisin maailman.

Hän pui raivokkaasti nyrkkejään suuressa, rauhallisessa koulusalissa, johon pieni lamppu levitti himmeää valoa. Hetkeksi syntyi syvä hiljaisuus, ei kuulunut muuta kuin sateen rapina akkunanruutuja vastaan.

— Kaikissa tapauksissa, sanoi Markus hieman ivallisesti, näyttää siltä kuin Jumala olisi hyljännyt ja uhrannut teidät, samoin kuin esimiehenekin.

Veli Gorgias katsahti kurjia vaatteitaan ja laihtuneita käsiään, jotka kertoivat hänen kärsimyksistensä.

— Se on totta, Jumala on hirveän ankarasti rangaissut minua, omieni ja muiden syntien tähden. Minä alistun hänen tahtoonsa, hän tarkoittaa parastani. Mutta minä en koskaan unohda, en koskaan anna anteeksi muille, että he ovat lisänneet kärsimyksiäni. Voi, kuinka hirveään elämään nuo ilkiöt tuomitsivatkaan minut, pakoittaessaan minut jättämään Mailleboisin, ja kuinka kurjassa tilassa olenkaan palannut sinne saadakseni heiltä edes leipäkannikan, jonka he ovat minulle velkaa!

Hän ei tahtonut kertoa enempää, mutta hänen surkean elämäntarinansa saattoi lukea hänen nälistyneestä ulkomuodostaan, joka oli kuin hätyytetyn metsäeläimen. Hänen munkkikuntansa oli varmaankin lähettänyt hänet paikasta paikkaan ja aina köyhimpiin ja yksinäisimpiin, kunnes hänet vihdoin ajettiin ulos liian vaarallisena, jolloin hän luopui munkinkaapustaan ja kuljeskeli pitkin maita karkoitettuna munkkina. Missä kaukaisissa maissa hän sitten oli käynyt, kuinka kurjaa ja epävarmaa elämää hän oli viettänyt, mihin seikkailuihin, joita on mahdoton edes kuvailla mielessään, ja millaisiin inhoittaviin paheisiin hän oli antautunut, se ei koskaan tulisi tiedoksi, sen saattoi ainoastaan hiukan aavistaa hänen kasvojensa nahankaltaisesta ihosta ja ilmeestä hänen silmissään, jotka paloivat vihasta ja kärsimyksistä. Parhaana apulähteenä olivat varmaankin kauan aikaa olleet hänen entiset rikostoverinsa, jotka maksoivat hänelle että hän pysyi poissa ja oli ääneti. Kun hän oli kirjoittanut kirjeen toisensa jälkeen, ja alkoi uhkailla, sai hän silloin tällöin pieniä rahasummia ja saattoi siten vielä muutamia kuukausia jatkaa kurjaa elämäänsä kaikkien halveksimana. Sitten oli tullut aika, jolloin hän ei enää saanut vastausta; hänen kirjeensä ja uhkauksensa eivät mitään vaikuttaneet; entiset esimiehet olivat väsyneet hänen äärettömiin vaatimuksiinsa, ehkä hän ei enää ollut heistä vaarallinenkaan, kun niin monta vuotta jo oli kulunut. Ja hän oli todella ollut kyllin järkevä ymmärtääkseen että hänen tunnustuksensa eivät enää tuottaisi heille mitään mainittavaa vahinkoa, vaan että ne sen sijaan riistäisivät häneltä viimeisen mahdollisuuden saada heiltä jotain rahaa. Mutta hän oli päättänyt palata Mailleboisiin, tuntien lain ja tietäen että hänen rikoksensa oli vanhentunut. Useita kuukausia hän siis oli elänyt kaupungin seutuvilla, saaden silloin tällöin kiristetyksi muutamia markkoja Simonin syyttäjiltä, jotka yhä olivat levottomia Rozanin hirveän voiton tähden. Hän oli heidän paha omatuntonsa, heidän rangaistuksensa, joka seisoi heidän ovensa ulkopuolella ja ennusti heille häpeän, joka kerran kohtaisi heitä. He alkoivat varmaankin taas väsyä tähän kotirasitukseen, sillä Gorgias kiehui vihasta, hän ei olisi niin katkerasti moittinut heitä, jos he edellisenä päivänä olisivat sallineet hänen ammentaa heidän kukkaroistaan, ostaakseen vielä hänen vaitiolonsa.

Markus ymmärsi täydellisesti. Veli Gorgias tuli esiin siitä pimeydestä, johon hautautuneena hän nykyään eli, vasta kulutettuaan saamansa rahat inhoittavissa huvituksissa. Että hän tällaisena talvi-iltana, rankkasateessa oli saapunut Markuksen luokse, osoitti selvästi että hänen taskunsa olivat tyhjät ja että hän toivoi tästä käynnistä jotakin hyötyä itselleen. Mutta mitä hyötyä? minkä vuoksi nämä pitkät ja raivokkaat syytökset kaikkia noita miehiä vastaan, joiden kuuliainen ase hän vain sanoi olleensa?

— Asutteko Mailleboisissa? kysyi Markus, joka ei voinut hillitä uteliaisuuttaan.

— Ei. en Mailleboisissa ... asun missä sattuu.

— Luulen jo kerran nähneeni teidät siellä, ennen yhtymystämme Kapusiinitorilla... Te olitte, luullakseni, erään entisen oppilaanne, Polydorin seurassa.

Väsytynyt hymy ilmaantui veli Gorgiaan laihoille kasvoille.

— Polydor, niin, niin, hänestä minä paljon pidin. Hän oli hurskas ja hiljainen poika. Myöhemmin on hän, samoin kuin minäkin, saanut kärsiä ihmisten pahuuden tähden. Häntä on syytetty kaikenmoisista rikoksista, hänetkin on syyttömästi ajettu ulos, sillä kukaan ei ole käsittänyt hänen luonnettaan. Ja olin sangen onnellinen kun palatessani tänne tapasin hänet taas, kaksi kurjaa olemme ruvenneet yhteen, olemme lohduttaneet toisiamme ja turvautuneet Herramme Jesuksen Kristuksen taivaalliseen apuun... Mutta Polydor on nuori, hän kohtelee minua niinkuin muutkin, kokonaisen kuukauden on hän ollut kateissa ja minä olen turhaan etsinyt häntä. Oi! kaikki käy huonosti, parempi olisi tehdä loppu kaikesta!

Käheä valitushuuto oli päässyt hänen huuliltaan ja Markusta kauhistutti, niin kiihkeä hellyys ilmeni tuon vanhan, hirveiden intohimojen kalvaman miehen, entisen lapsenraiskaajan särkyneessä äänessä hänen puhuessaan Polydorista. Markus ei kuitenkaan ehtinyt nähdä syvemmälle tähän hirveään intohimojen kuiluun, sillä karkoitettu munkki lähestyi häntä nopeasti ja sanoi:

— Kuulkaa minua, herra Froment, minä olen saanut kylliksi siitä, olen tullut tänne kertoakseni teille kaikki... Niin, jos lupaatte kuulla minua niinkuin rippi-isä, niin sanon teille tällä kertaa totuuden, oikean totuuden. Te olette ainoa ihminen, jolle voin tehdä tämän tunnustuksen, ilman että arvoni tai ylpeyteni siitä kärsii, sillä te olette aina ollut epäitsekäs ja oikeudenmukainen vastustaja... Ottakaa siis vastaan luottamukseni ja sitoutukaa ainoastaan pitämään ne salaisuutena siksi kunnes annan teille luvan julkaista ne.

Markus keskeytti hänet nopeasti.

— Ei, ei, en tahdo tehdä sellaista sitoumusta. Minä en ole pyytänyt teitä tunnustamaan, olette tullut tänne omasta halustanne, kertokaa minulle mitä itse tahdotte. Jos todella ilmoitatte minulle totuuden, niin tahdon saada käyttää sitä omantuntoni mukaan.

Veli Gorgias epäili vain hetken.

— No, olkoon menneeksi, minä luotan teidän omaantuntoonne.

Mutta hän ei puhunut heti, syntyi taas hiljaisuus. Sade valui yhä virtanaan pitkin akkunanruutuja ja tuuli vinkui autioilla kaduilla; pienen lampun liekki oli liikkumaton ja suora ja savusi hiukan hiljaisessa, puolipimeässä salissa. Markus tuli vähitellen levottomaksi, häntä vaivasi tuo mies, jonka läsnäolo herätti hänessä kaikenlaisia epäselviä ja inhoittavia ajatuksia, ja hän loi huolestuneen katseen oveen päin, mihin hän tiesi Genevièven jääneen. Kuuliko hän? Kuinka tuskallista hänellekin, kun kaikki tuo vanha saasta taas kaivettiin esiin!

Oltuaan kauan aikaa vaiti, tahtoen sitten tehdä tunnustuksensa juhlallisemmaksi, veli Gorgias kohotti kätensä taivasta kohden, ja vaiettuaan vielä hetken, lausui hän hitaasti ja karkealla äänellä:

— Se on totta, Jumalan edessä tunnustan että olin pikku Zéphirinin huoneessa rikosiltana.

Vaikka Markus sangen epäilevänä oli odottanut tunnustusta, varmana edeltäpäin, että saisi kuulla uuden valheen, ei hän voinut pidättää väristystä ja hän nousi tuoliltaan tahtomattaan kauhistuneena. Mutta Gorgias viittasi häntä heti istuutumaan.

— Olin huoneessa, tai oikeammin nojasin ulkopuolelta akkunanlautaa vastaan, mutta tämä tapahtui kaksikymmentä minuuttia vailla kymmenen, ennenkuin rikos tapahtui. Tämän tahdon kertoa teille, huojentaakseni omaatuntoani... Tullessani ulos kapusiinien kappelista oli yö pilkkosen pimeä ja olin luvannut saattaa pikku Polydorin isänsä, tientekijän luo, Jonvillen tielle, ettei hänelle mitään tapahtuisi. Kapusiinien kappelista läksimme kello kymmenen, kymmenen minuuttia kesti menomatka, saman verran tulomatka, näette siis että kello oli noin kaksikymmentä yli kymmenen... Kun paluumatkalla kuljin koulun sivu, pitkin pientä, autiota toria, kummastuin suuresti huomattessani pikku Zéphirinin akkunan olevan auki ja kirkkaasti valaistun. Menin lähemmäksi ja näin lapsen seisovan paitasillaan pöydän ääressä ja järjestävän pyhimysten kuvia, jotka hän oli saanut lahjaksi rippikoulutovereiltaan; ja minä nuhtelin häntä siitä, että hän ei ollut sulkenut ikkunaansa, sillä se oli aivan maan rajassa, niin että kuka tahansa saattoi yhdellä harppauksella tulla huoneeseen. Mutta hän nauroi herttaisesti, hän sanoi, että huone oli liian kuuma, yö oli todella painostava, niinkuin ehkä muistatte... Minä käskin hänen mennä heti levolle, mutta samassa huomasin pöydällä pyhimyskuvien vieressä kirjoituskaavan, joka kuului minun luokkaani ja jossa oli koulun leima sekä minun nimimerkkini. Silloin todella suutuin ja muistutin hänelle, että oppilaita oli ankarasti kielletty kuljettamasta kotiinsa koulutarpeita. Hän tuli aivan punaiseksi, pyysi anteeksi ja selitti tahtoneensa kotona lopettaa kiireellisen tehtävän. Sitten pyysi hän minulta, että saisi pitää kaavan seuraavaan päivään, lupasi silloin tuoda sen takaisin ja antaa sen minulle itselleni... Hän sulki akkunan ja minä jatkoin matkaani. Se on totuus, koko totuus, sen vannon Jumalan edessä.

Markus oli rauhoittunut. Hän katseli Gorgiasta tarkasti, näyttämättä hänelle ajatuksiaan.

— Tiedättekö varmasti, että hän sulki akkunan teidän lähdettyänne?

— Aivan varmasti, minä kuulin hänen panevan kiinni haat.

— Te väitätte siis yhä, että Simon on syyllinen, sillä kukaan ei enää voinut tulla sisään ulkoa, ja teidän ajatuksenne on siis yhä, että Simon rikoksen jälkeen aukaisi akkunan, jotta alettaisiin epäillä jotain tunteamatonta kuleksijaa.

— Niin, minä pidän Simonia syyllisenä. On kuitenkin mahdollista, että pikku Zéphirin kuumuuden rasittamana jälleen aukaisi akkunan minun lähdettyäni.

Markus ei vähääkään välittänyt tästä uudesta otaksumisesta, joka olisi voinut johtaa uuteen ratkaisuun. Hän kohautti hiukan olkapäitään, ymmärtäen heti minkä arvoinen tunnustus oli, kun mies yhä syytti toista rikoksestaan. Tämä alituinen totuuden ja valheen sekoitus, toi kuitenkin hiukan valoa asiaan ja hän tahtoi käyttää sitä hyväkseen.

— Miksi ette sanoneet tätä assisioikeuden edessä. Suuri vääryys olisi ehkä tullut estetyksi.

— Miksikö en sanonut sitä? Siksi että silloin olisin turhaan saattanut itseni vaaraan! Kukaan ei olisi uskonut minun täydellistä viattomuuttani. Olin ja olen vieläkin varmasti vakuutettu Simonin syyllisyydestä, vaitioloni oli aivan luonnollinen... Muuten sanon teille vielä kerran, että näin kirjoituskaavan pöydällä.

— Kyllä kuulen, mutta nythän tunnustatte, että kaava oli teidän koulustanne ja varustettu teidän leimallanne ja nimimerkillänne, sitä ette ole aina sanoneet.

— Niin, nuo pöllöpäät, isä Crabot ja muut pakoittivat minut hyväksymään heidän järjettömän juttunsa ja tukeakseen mahdotonta väitettään keksivät he Rozanissa vielä typerämmän jutun väärästä sinetistä. Minä tahdoin heti tunnustaa kirjoituskaavan oikeaksi. Sehän oli päivän selvää. Mutta minun täytyi taipua, hyväksyä heidän naurettavat keksintönsä, muuten he olisivat jättäneet minut oman onneni nojaan. Ennen Rozanin oikeudenkäyntiä, kun he aikoivat heittää minut pulaan ja kun minä vihdoin tunnustin nimimerkin kaavan alareunassa omakseni, näitte itse kuinka he raivostuivat minuun, he tahtoivat pelastaa onnettoman Philibinin, he luulivat olevansa kyllin vahvat poistaakseen kirkolta epäilyksen varjonkin ja siksi eivät he vielääkään anna minulle anteeksi sitä, että lakkasin valehtelemasta.

Markus sanoi vielä, ikäänkuin ajatellen ääneen, nähdessään että Gorgias vähitellen kiivastui:

— Oli sentään hyvin kummallista, että kirjoituskaava oli lapsen pöydällä.

— Kummallista, kuinka niin? Sattui hyvin usein että lapsi vei kotiinsa kaavan. Sitäpaitsi pieni Victor Milhomme oli myöskin tehnyt niin, ja se seikka varmaan saattoi teidät aavistamaan totuutta... Te siis vieläkin pidätte minua murhaajana ja luulette, että minun oli tapana kuljeskella kirjoituskaava taskussa. Tuntuuko se teistä otaksuttavalta?

Hän sanoi tämän niin raivokkaan ivallisesti, suu vääntyneenä tavalliseen irvistykseen, joka paljasti hänen sudenhampaansa, että Markus ei oikein tiennyt mitä ajatella. Vaikka hän oli täydellisesti vakuutettu miehen syyllisyydestä, oli kirjoituskaavan tapaaminen murhapaikalta aina ollut hänestä hämärä kohta. Oli hyvin vähän todennäköistä, niinkuin munkki lakkaamatta toistikin, että hänellä tuona iltana, juhlamenojen jälkeen olisi ollut paperi taskussaan. Mistä se sitten tuli? Kuinka voi hän saada sen käsiinsä samassa kun "Petit Beaumontais" lehden? Jos Markus olisi voinut päästä tämän salaisuuden perille ei koko jutussa enää olisi ollut mitään epäselvää. Ja salatakseen suuttumustaan, keksi hän nopeasti vastaväitteen.

— Sen ei tarvinnut olla teidän taskussanne, koska se oli pöydällä, jossa sanoitte sen nähneenne.

Mutta veli Gorgias hypähti pystyyn, joko tavallisesta kiivaudestaan, taikka lopettaakseen vaikuttavalla tavalla keskustelun, joka varmaankaan ei tuottanut toivottua tulosta. Synkkänä ja köyryisenä hän kulki edestakasin hämärässä huoneessa, tehden liikkeitä kuin mielipuoli.

— Pöydällä, aivan niin, minä näin sen pöydällä. Minä sanon sen, koska minulla ei ole mitään peljättävää tällaisesta tunnustuksesta. Jos olisin syyllinen en tietysti antaisi teille asetta käteen, sanomalla, mistä olisin voinut ottaa kaavan... Se oli pöydällä. Minä olisin siis ottanut sen siitä, sitten olisin ottanut sanomalehden taskustani ja rutistanut ne yhteen tehdäkseni niistä tukon. Kuinka kaikki kävikään luonnollisesti ja yksinkertaisesti!... Ei, ei! jos lehti oli taskussani, täytyi kaavan myös olla siellä. Näyttäkää toteen että se oli siellä, muutoin teillä ei ole mitään varmaa eikä ratkaisevaa... Se ei ollut taskussa, koska minä näin sen pöydällä, vannon sen vielä kerran Jumalan edessä!

Hän lähestyi Markusta ja huusi tälle hurjasti vasten silmiä nämä uhkarohkeat sanat, joissa hän julkeasti tunnusti totuuden otaksumisien muodossa, valheilla niukasti verhoten hirveän kohtauksen, jonka hän paraikaa mielikuvituksessaan eli uudelleen, tuntien varmaankin saatanallista nautintoa.

Markuksen oli taas vallannut ahdistava epävarmuus ja hän tahtoi tehdä lopun keskustelusta, varmana siitä että hän ei mitään hyödyllistä saisi tietää.

— Miksi uskoisin teitä? Olette tässä kertoneet minulle jutun ja se on kolmas tapa, jolla selitätte asian... Ensin väitätte, niinkuin yleinen syyttäjänkin, että kaava on kotoisin maallikkokoulusta, että te ette ole pannut siihen nimimerkkiänne, vaan että Simon on jäljitellyt tätä nimimerkkiä, heittääkseen rikoksen teidän hartioillenne. Kun sitten leimalla varustettu kulma, jonka isä Philibin oli repinyt irti, löytyy tämän paperien joukosta, huomaatte että teidän on mahdotonta kauempaa saada turvaa asiantuntijain typerästä lausunnosta, te tunnustatte olevanne nimimerkin kirjoittaja ja kaavan kulkeneen käsienne kautta. Ja tänään vihdoinkin teette, kukaties mistä syystä, minulle taas uuden tunnustuksen, kerrotte nähneenne pikku Zéphirinin huoneessaan muutamaa minuuttia ennen rikosta, ja hänen pöydällään kirjoituskaavan, sitten sanotte nuhdelleenne häntä ja hänen sulkeneen akkunan... Ajatelkaa hiukkasen, minulla ei ole mitään syytä uskoa että tämä selitys on viimeinen ja minä odotan yhä puhdasta totuutta, jos te ehkä kerran suvaitsette kertoa senkin.

Veli Gorgias oli pysähtynyt keskelle salia ja seisoj siinä säkenöivien silmin ja laihat kasvot vääristyneinä ilkeään nauruun. Hän ei vastannut heti. Vihdoinkin hän sanoi ivallisella äänellä:

— Niinkuin tahdotte, herra Froment. Tulen ystävänä kertomaan teille muutamia yksityiskohtia tuosta jutusta, joka yhä kiinnittää mieltänne, koska ette vielä ole luopuneet toivostanne saada Simonin kunnia puhdistetuksi. Voitte käyttää hyödyksenne näitä yksityisseikkoja, minä annan teille luvan tehdä ne tunnetuiksi. Mutta teidän ei tarvitse kiittää minua, sillä minä en enää välitä ihmisten kiitollisuudesta.

Sitten hän kietoutui ryysyiseen kauhtanaansa ja meni matkoihinsa samoin kuin oli tullutkin, aukaisten itse ovet, kertaakaan taakseen katsomatta. Ulkona jäinen sade yhä valui virtanaan ja tuuli ajoi vinkuen autoilla kaduilla. Hän katosi kuin varjo kammottavaan pimeyteen.

Geneviève oli aukaissut oven, jonka takana hän koko ajan oli kuunnellut. Hän oli levoton ja hämmästynyt kaikesta, mitä oli kuullut ja hän katseli hetken liikkumattomana Markusta, joka ei tiennyt pitkö hänen nauraa vai suuttua.

— Hänhän on hullu, ystäväni! Minä en sinun sijassasi olisi jaksanut kuunnella näin kauan. Hän valehtelee nyt niinkuin aina ennenkin.

Kun hän huomasi että Markus aikoi katsoa asiaa naurettavalta kannalta sanoi hän:

— Ei, se ei ole niinkään hauskaa. Minä olen sairas kaikista noista inhoittavista muistoista. Ja sitten olen levoton, kun en ymmärrä mitä asiaa hänellä oli meille. Miksi teki hän tuon niin kutsutun tunnustuksensa ja miksi valitsi hän juuri sinut?

— Sen minä luulen tietäväni... Isä Crabot ja muut eivät varmaankaan enää anna hänelle penniäkään, paitsi pientä summaa kuukausittain, jonka he ovat sitoutuneet antamaan hänelle. Mutta koska lurjuksella on suunnattomat tarpeet, koettaa hän silloin tällöin pelottaa heitä, kiristääkseen heiltä jonkun suuremman summan. Minä olen ottanut selkoa asiasta, he ovat kaikin keinoin koettaneet karkoittaa hänet uudelleen maasta; kaksi kertaa ovat he jo saaneet hänet poistumaan täyttämällä hänen taskunsa; mutta kun taskut ovat tyhjenneet, on hän joka kerran palannut. He eivät uskalla kääntyä poliisilaitoksen puoleen, muuten olisivat santarmit kauan sitten vapauttaneet heidät hänestä. Nyt on hän taas epäilemättä saanut heiltä kieltävän vastauksen ja tahtoen kunnollisesti pelottaa heitä, uhannut kertoa kaikki minulle. Kun he yhä pysyivät taipumattomina, tuli hän tänne ja kertoi minulle osan totuudesta, mutta myös vielä paljon valhetta, siinä toivossa että minä puhuisin ja että hänen esimiehensä kauhuissaan antaisivat hänelle vielä rahaa estääkseen häntä tunnustamasta kaikkea.

Tämä johdonmukainen selitys rauhoitti Genevièveä ja hän lisäsi vain:

— Oikeaa, puhdasta totuutta hän ei ole koskaan tunnustava.

— Ken tietää? sanoi Markus. Hän tarvitsee paljon rahaa, mutta hänen sydämessään on vielä enemmän vihaa. Ja hän on rohkea, hän antaisi oman verensä voidakseen kostaa entisille rikostovereilleen, jotka niin raukkamaisesti ovat kieltäneet hänet. Ja ennen kaikkea hän rakastaa todella, rikoksistaan huolimatta, julmaa ja kuluttavaa Jumalaansa, hänessä palaa synkkä usko, joka saattaa hänet kykeneväksi tulemaan marttyyriksi, jos hän siten luulisi voittavansa autuuden itselleen ja syöksevänsä vihamiehensä helvetin kidutukseen.

— Aijot siis koettaa saada jotain hyötyä hänen tunnustuksestaan?

— Ei, sitä en luule. Puhun kuitenkin Delbosin kanssa asiasta, mutta tiedän että hän on vahvasti päättänyt olla toimimatta, niin kauan kun ei mitään ratkaisevaa ole löydetty... Oh! Simon raukka, nyt en enää voi toivoakaan saavani nähdä hänen kunniansa puhdistettuna, olen liian vanha.

Mutta äkkiä löytyi tuo niin kauan odotettu uusi tosiasia ja Markus näki elämänsä hartaimman toiveen toteutuvan. Delbos, joka ei tahtonut luottaa veli Gorgiaan mahdolliseen apuun, oli sen sijaan pannut kaiken toivonsa Rozanin lääkäriin, Beauchampiin, joka oli ollut valamiehenä jälkimmäisessä oikeusjutussa, jolle Gragnon oli tehnyt toisen laittoman tiedonantonsa ja jonka kerrottiin kärsivän ankarointa tunnonvaivoja. Hän seurasi tätä jälkeä äärettömän kärsivällisesti, piti lakkaamatta silmällä lääkäriä, tietäen että häntä esti puhumasta hänen sangen uskovainen ja sangen kivuloinen vaimonsa, jonka kuolemaa häväistys olisi jouduttanut. Aivan odottamatta sai Delbos kuulla että vaimo oli kuollut ja silloin hän oli varma menestyksestään. Siihen kului kuitenkin vielä puoli vuotta, hän onnistui pääsemään suoranaiseen seurusteluun Beauchampin, levottoman, epäroivän ja epäilysten kalvaman miehen kanssa, joka kuitenkin vihdoin suostui antamaan hänelle kirjallisen ja allekirjoitetun kertomuksen siitä, kuinka Gragnon erään ystävän luona oli antanut näyttää hänelle tunnustuksen, jonka muka eräs sisar oli kirjoittanut sairashuoneessa makaavan, kuolevan työmiehen puolesta, ja jossa tämä tunnusti valmistaneensa väärän sinetin Mailleboisin opettajalle. Ja allekirjoittaja lisäsi että tämä salainen tiedonanto yksin oli saanut hänet tuomitsemaan Simonin, sillä hän oli epävarmana, todistusten puutteessa aikonut julistaa hänet viattomaksi.

Delbosin saatua käsiinsä tämän ratkaisevan todistuskappaleen, odotti hän vieläkin jonkun aikaa. Hän keräsi lisää tietoja, joiden avulla hän voi näyttää toteen että Gragnon oli näyttänyt väärennyksensä muillekin valamiehille, kaikki tyyni kunnollisia ja hämmästyttävän herkkäuskoisia ihmisiä. Ja se se oli ihmeellisintä että entinen presidentti uskalsi Rozanissa käyttää vanhaa juontaan, jonka avulla hän oli pelastunut Beaumontissa, kulkea kaupungilla törkeä väärennys taskussa, näyttää sitä salaa ja käyttää hyväkseen ihmisten typeryyttä, Kummallakin kerralla oli juoni onnistunut, Gragnon oli etenkin toisella kertaa pelastunut vankilasta suuren rikoksentehtäjän rohkeudella. Nyt hän jo oli turvassa kaksinkertaisen rikoksensa seurauksilta, sillä hän oli äskettäin kuollut, kuivettuneena, kasvat ikäänkuin näkymättömien kynsien raatelemina; tämä kuolema oli epäilemättä osaltaan vaikuttanut tohtori Beauchampin päätökseen. Markus ja David olivat kauan arvelleet että Simonin juttu selviäisi, kunhan vaan siihen sotkeutuneet henkilöt olisivat hävinneet. Entinen tutkintotuomari Daix oli myös kuollut; entinen valtionprokuraattori Raoul de la Bissonnière oli loistavan virkauran jälkeen saanut eron ja kommandöörinristin. Aessori Guybaraud, joka Rozanissa oli ollut assisioikeuden puheenjohtajana, oli tullut halvatuksi ja lähenei loppuaan rippi-isänsä ja emännöitsijänsä hoitamana, kun taas Pacart, entinen kansanyllyttäjä, joka oli päässyt valtionprokuraattoriksi epäilyttävästä pelijutusta huolimatta, oli luopunut tuomioistuimesta ja muuttanut Roomaan, hoitamaan jotain salaperäistä tointa munkkikuntien lainoppineena neuvonantajana. Samoin oli laita Beaumontissa, valtiollinen, hallinnollinen, kirkollinen, jopa yliopistollinenkin maailma oli kokonaan muuttunut, toiset olivat seuranneet Lemarroisia, Hennebisea, Bergerotia, Forbesia ja Mauraisinia. Ja kun varsinaisista rikoksellisista isä Philibin oli kuollut salaperäisellä tavalla ja veli Fulgentius kadonnut, tai ehkä hänkin kuollut, ei heistäkään ollut muita jällellä kuin isä Crabot, ylin johtaja, mutta hän oli kadonnut elävien joukosta, hänen sanottiin hautautuneen yksinäiseen kammioon, jossa hän harjoitti ankaraa katumustyötä.

Yhteiskunnallisen ympäristön kokonaan muututtua, aivan toisenlaisella valtiollisella hetkellä, jolloin intohimot eivät enää olleet samat, ryhtyi Delbos vihdoin pontevasti toimeen, heti kun hän oli saanut käsiinsä paperin, jonka hän tarvitsi aseekseen. Hän oli saanut vaikuttavan aseman kamarissa, hän antoi asiakirjat oikeusministerille ja sai tämän heti ilmoittamaan asiasta uudelle kassatioonioikeudelle. Ministeri tuli tosin interpellatsioonin esineeksi kamarissa; mutta hän tyytyi vastaamaan, että asia oli kokonaan lainopillista laatua ja ettei hallitus voinut enää sallia, että siitä taaskin tehtäisiin valtiollinen kysymys; ja suuri enemmistö äänesti hänelle luottamuslausetta, niin välinpitämättömiä olivat puolueet nyt Simonin jutusta. Kassatioonioikeudessa, joka vielä oli suutuksissaan saamastaan korvapuustista, meni juttu tavattoman nopeasti. Se kumosi Rozanin päätöksen, lähettämättä entistä syytettyä toisen oikeuden eteen. Se oli vaan kuin yksinkertainen muodollisuus, joka kavvan aikaa oli ollut välttämätön ja muutamin sanoin se pyyhkäsi pois kaiken vääryyden.

Näin yksinkertaisesti tunnustettiin ja julistettiin Simonin viattomuus ja kirkas totuus pääsi vihdoinkin voitolle niin monien valheiden ja rikosten jälkeen.

III.

Simonin viattomaksi julistaminen herätti suurta mieltenkuohua Mailleboisissa. Se ei ollut kummastusta,

sillä monet olivat jo vakuutetut hänen syyttömyydestään. Mutta tämä laillinen, täydellinen kunnianpuhdistus teki siitä huolimatta syvän vaikutuksen kaikkiin. Ja sama ajatus tuli kaikkien mieleen ja ihmiset sanoivat toisilleen:

— Emmekö millään tavoin voisi antaa hyvitystä onnettomalle, joka on niin paljon kärsinyt? Ei tosin mikään, ei raha, eikä kunnia voi korvata hänen kauheita kärsimyksiään. Mutta kun koko kansa on tehnyt kammottavan erehdyksen, kun se on muuttanut miehen näin surkuteltavaksi olenoksi, täytyy sen tunnustaa vikansa ja oikeudenmukaisuuden nimessä antaa tälle miehelle loistava julkinen hyvitys, osoittaakseen siten että totuus ja oikeus tulevaisuudessa hallitsevat.

Tämä ajatus levisi sitten vähitellen koko maahan. Saatiin kuulla eräs juttu, joka syvästi liikutti sydämiä. Sillaikaa kun ylioikeus tutki laitonta tiedonantoa koskevia asiakirjoja, teki vanha, yhdeksänkymmenen vuotias Lehmann kuolemaa kurjassa talossaan Trou-kadun varrella, jota niin kauan suru ja kyyneleet olivat synkentäneet. Hänen tyttärensä Rachel oli kiiruhtanut turvapaikastaan, Pyreneistä, ottaakseen vastaan hänen viimeisen hengenvetonsa; ja joka aamu näytti hän tahtonsa voimalla virkistyvän uudelleen, sillä hän ei sanonut tahtovansa kuolla ennenkun oikeus oli antanut kunnian takaisin hänen vävyilleen ja lapsenlapsilleen. Saatuaan tiedon viattomaksijulistamisesta kuolikin hän ilosta loistavana. Hautajaisten jälkeen Rachel matkusti viipymättä erämaahansa Simonin ja Davidin luo, jotka tarkasti punnittuaan asiaa olivat päättäneet jäädä sinne vielä neljäksi tai viideksi vuodeksi, ennenkun he muuttaisivat rahaksi pienen omaisuutensa, myymällä marmorikaivoksen, tuon pienen, yksinäisen sopen, jossa he olivat saaneet odottaa oikeutta. Ja silloin tapahtui että pieni talo Trou-kadun varrella purettiin, kunnallisneuvosto oli nimittäin viisaasti kyllä päättänyt tehdä terveelliseksi koko tuon epäsiistin kaupunginosan, aukaisemalla sen halki leveän kadun ja istuttamalla sinne puiston työmiesperheiden lapsia varten. Sarah, jonka mies Sébastien äskettäin oli nimitetty erään alkeiskoulun johtajaksi Beaumontiin, oli myynyt ompeluliikkeensä muutamalle rouva Savinille, samojen Savinien sukulaiselle, jotka muinoin olivat kivittäneet häntä ja hänen veljeään Josephia. Nyt ei siis enää ollut merkkiäkään paikoista, missä Simonin perhe oli niin paljon itkenyt noina kaukaisina aikoina, jolloin jokainen kirje viattomalta, kertoen hänen kärsimyksistään, lisäsi sen tuskaa. Vapaassa ilmassa, kirkkaan auringon paisteessa kasvoivat siellä nyt puut, kukat lemusivat nurmikentillä ja tuntui siltä kuin tästä raikkaasta luonnosta, tästä hedelmällisestä maasta myöskin olisi kasvanut ja lisääntynyt Mailleboisin tunnonvaivat, halu korvata sen muinoin tekemä, kauhistuttava vääryys.

Nämä tuumat eivät kuitenkaan vielä moneen aikaan toteutuneet. Neljä vuotta kului ilman että mitään yleistä liikettä syntyi. Sukupolvet olivat seuranneet toisiaan, Simonin ristiinnaulitsijoiden lapset, lapsenlapset ja lapsenlapsenlapset. Koko Maillebois olikin vähitellen muuttunut, siellä asui aivan uusi kansa. Suuren yhteiskunnallisen liikkeen uutta yhteiskuntaa kohden täytyi varmaankin kokonaan tapahtua ennenkun kauan sitten kylvetystä hyvästä siemenestä kasvaisi erehdyksistä ja valheesta vapautettuja kansalaisia, jotka vihdoin kykenisivät täyttämään oikeuden vaatimuksen.

Ja sill'aikaa aika vieri edelleen, rohkeat työntekijät, jotka olivat täyttäneet tehtävänsä, luovuttivat työnsä lapsilleen, tulevaisuuden työntekijöille. Markus ja Geneviève olivat lähes seitsemänkymmenen vuotiaina eronneet toimestaan ja Jonvillen alkeiskoulu, sekä pojat että tytöt, joutui heidän poikansa Clémentin ja hänen vaimonsa huostaan. Kolmenkymmenen neljän vuotias Clément oli nainut Charlotten, Hortense Savinin tyttären, joka samoin kuin miehensäkin oli antautunut opettajan alalle. Samoin kuin Markus, joka aina oli kieltäytynyt jättämästä tointaan Jonvillessä, sanoen siellä voivansa hyödyttää, oli hänkin tahtonut jäädä sinne: ja näin jatkui vapautustyö isästä poikaan, samalla intohimoisella totuudenrakkaudella, samalla vaatimattomalla sankarillisuudella. Mignot oli myös jättänyt Moreuxin, missä hänen sijansa täytti eräs Salvanin entinen oppilas, ja hän oli asettunut asumaan Jonvilleen, lähelle Markusta ja Genevièveä, jotka asuivat pienessä talossa, entisen koulunsa vieressä; he eivät nimittäin olleet tahtoneet muuttaa kauas siitä. Sinne oli siis muodostunut ikäänkuin pieni siirtola kaikista suuren työn ystävällisistä alkuunpanijoista, sillä Salvan ja neiti Mazeline elivät yhä, iloisina ja hyvinä. Simonin ja Markuksen entistä koulua Mailleboisissa johtivat nyt, kun Joulic oli nimitetty koulunjohtajaksi Beaumontiin, heidän lapsensa, Joseph poikia, Louise tyttöjä. Hekään eivät enää olleet nuoria, mies neljänkymmenen neljän, vaimo neljänkymmenen kahden ikäinen, ja heillä oli kahdenkymmenen kahden vuotias poika, François, joka oli naimisissa samanikäisen serkkunsa, Thérèsen, Sébastienin ja Sarahin tyttären kanssa, ja jolla hänen kanssaan oli tuskin vuoden vanha tyttönen Rose, suloinen, pieni enkeli. He olivat samoin päättäneet etteivät koskaan jättäisi Mailleboisia ja he laskivat hyvänsävyistä leikkiä Sébastienista ja Sarahista ja heidän suuresta tulevaisuudestaan, sillä oli kysymyksessä antaa Sébastienille johtajantoimi normaalikoulussa, jossa Salvan oli vaikuttanut niin hyvin ja jossa hänen rakas oppilaansa vaikuttaisi samoin. François ja Thérèse, jotka ikäänkuin perinnöllisestä kutsumuksesta myös olivat ruvenneet opettajiksi, olivat syyslukukauden alusta olleet apuopettajia Dherbecourtissa. Ja mikä joukko hyviä totuuden kylväjiä, kun koko perhe joskus sunnuntaisin kokoontui Jonvilleen, isovanhempien, Markuksen ja Genevièven ympärille, jotka olivat liikutetut ja ihastuksissaan järjessä ja totuudessa kasvaneista jälkeentulevaisistaan! Siinä olivat Sébastien ja Sarah Beaumontista, Josef ja Louise Mailleboisista, François ja Thérèse, sekä heidän pieni

tyttärensä Rose Dherbecourtista ynnä Clément ja Charlotte Jonvillestä sekä myös heidän tyttärensä Lucienne, suuri seitsenvuotias tyttönen. Ja kuinka pitkä pöytä tarvittiinkaan näille neljälle sukupolvelle, etenkin kun hyvät ystävät naapurista, Salvan, Mignot ja neiti Mazeline yhtyivät seuraan, juodakseen maljan tietämättömyyden, kaiken pahan ja kaiken orjuuden äidin poistamiselle!

Inhimillisen vapautuksen kuumeentapaisesti odotettu aika oli nyt vihdoinkin tullut. Hirveä isku oli kohdannut kirkkoa, viimeinen kamari oli vihdoin päättänyt eroittaa täydellisesti kirkon valtiosta ja miljoonat, jotka ennen oli annettu papeille, jotta he ylläpitäisivät kansassa vuosisataista tyhmyyttä ja vahingollista vihaa tasavaltaa vastaan, käytettäisiin vastedes parempaan tarkoitukseen, niillä lisättäisiin alkeisopettajien palkkaa. Asema muuttui yhdellä iskulla, opettaja ei enää ollut kurja raukka, huonopalkkainen palvelija, jota kaikki talonpojat halveksivat verratessaan häntä parempiosaiseen, sivutuloistaan ja uskovaisten lahjoista rikastuneeseen kirkkoherraan. Viimemainittu lakkasi olemasta valtionpalkkaama virkamies, jota sekä prefekti että piispa kannattivat; ja samalla hän kadotti kaiken vallan talonpoikien ylitse, hän ei maamiehissä herättänyt enää pelkoa, ei kunnioitusta, hän oli ainoastaan jonkunlainen kirkonpalvelija, josta viimeiset uskovaiset saivat pitää huolta maksaen hänelle silloin tällöin jostain messusta. Kirkot muuttuivat, aivan niinkuin teatterit, julkisiksi näyttämöiksi, joita maksavat katselijat, viimeiset juhlamenojen harrastajat ylläpitivät. Ei ollut epäilemistäkään siitä että monen täytyisi sulkea ovensa, muutamilla taas oli huonot asiat, olivat lähellä vararikkoa. Kuvaavampaa asemaa ei voinut ajatellakaan kuin apotti Cognassen, joka niin kauan oli kiusannut Moreuxia ja Jonvilleä kiukkuisuudellaan. Hänen oikeusjuttunsa olivat kaikkialla kuuluisat, ja hän oli saanut maksaa määrättömiä summia sakkorahoiksi, puoleksi irtirevityistä pojankorvista, naisten potkaisemisesta ja kivien heittämisestä ohikulkijoiden päälle, jotka eivät tehneet ristinmerkkiä mennessään pappilan ohi. Tästä haasteiden tulvasta huolimatta pysyi hän pystyssä, sillä häntä ei voitu erottaa virasta, ja hän harjoitti valtionpalkkaamaa tointa. Kun hän sitten äkkiä joutui edustamaan pelkkää mielipidettä, uskoa, jota ylläpitämään kansassa häntä ei valtio palkannut, ei hän enää ollut mitään, häntä ei edes tervehditty enää. Silloin hän muutamissa kuukausissa jäi melkein yksin vanhan palvelijansa Palmyren kanssa, vähitellen tyhjentyneeseen kirkkoonsa. Turhaan Palmyre soitti kirkonkelloja laihoilla käsillään, viisi tai kuusi vaimoa saapui vielä, sitten ne supistuivat kolmeen, sitten yhteen. Tämä viimeinen pysyi onneksi uskollisena ja apotti Cognasse oli sangen tyytyväinen saadessaan hänelle toimittaa jumalanpalveluksen, sillä hän pelkäsi että Jonvillessä kävisi yhtä surkeasti kuin Moreuxissa. Lähes kolme kuukautta oli hän joka sunnuntai käynyt Moreuxissa pitämässä jumalanpalvelusta, saamatta edes ketään poikaa avukseen, niin että hänen täytyi kuljettaa mukanaan pieni kuoripoikansa Jonvillestä. Kolmena kuukautena ei ainoakaan ihminen ollut tullut häntä kuulemaan, hän oli lukenut messun aivan tyhjässä, ummehtuneessa ja pimeässä kirkossa; ja lopuksi hän tietysti lakkasi tulemasta sinne, suljettu kirkko lahosi ja muuttui vähitellen raunioksi. Kun joku laitos häviää yhteiskunnallisesta elämästä, häviävät myös sen jäsenet, jotka ennen olivat tarpeelliset, mutta nyt olivat tulleet tarpeettomiksi. Ja apotti Cognasse eli alituisessa pelossa, ajatellessaan että hänen ainoa kuulijansa saattaisi jäädä pois, jolloin kirkko ei enää ansaitsisi penniäkään, olisi pakoitettu sulkeutumaan ja rikkaruoho kasvaisi sen umpeen.

Mailleboisissa kirkon eroittaminen valtiosta antoi viimeisen iskun kristillisten kouluveljien ennen niin kukoistavalle koululle. Simonin jutun aikoina se oli ollut voitolla maallikkokoulusta, vaan vaipunut sitten hitaasti epäsuosiin, sitä mukaa kuin totuus vähitellen tuli päivänvaloon. Mutta se oli yhä olemassa, pysyi pystyssä oikein klerikaalisella sitkeydellä, vaikka sillä oli ainoastaan neljä tai viisi oppilasta, joita niitäkin oli sangen vaikea saada kerätyiksi, vasta uudet lait ja munkkilaitoksen hajoittaminen pakoittivat sen lopullisesti sulkemaan ovensa. Kirkko oli karkoitettu kansallisesta opetuksesta, ne kuusitoistasataa tuhatta oppilasta, jotka vuosittain turmeltiin hengellisissä kouluissa, saivat tästedes puhtaan maallikkokasvatuksen. Uudistus jatkui alkeiskouluista ylempiin kouluihin, kuuluisa Valmarien kolleegiokin, joka jo oli suuresti heikontunut jesuiittojen karkoittamisen tähden, sai vihdoin kuolinhaavan laajan koulu-uudistuksen kautta, jota paraikaa valmistettiin. Täydellisen ja maksuttoman opetuksen välttämättömyyttä kaikille, säätyeroituksesta huolimatta alettiin jo periaatteena tunnustaa. Miksi piti olla kaksi Ranskaa? minkä tähden kaksi luokkaa, joista toinen oli tuomittu tietämättömyyteen, toinen etuoikeutettu saamaan oppia ja sivistystä? eikö se ollut järjetöntä, väärin ja vaarallista kansanvaltaisessa maassa, jonka kaikkien lasten tulisi olla kutsuttu lisäämään kansan älykkäisyyttä ja voimaa? Läheisessä tulevaisuudessa kaikki Ranskan lapset veljellisyyden siteen yhdistäminä, alkaisivat kunnankouluissa ja jatkaisivat sitten ylemmissä kouluissa ja korkeakouluissa, kunkin taipumusten, valinnan ja lahjojen mukaan. Tämä oli välttämätön uudistus, suuri ja kunniakas pelastustyö, jonka tarpeellisuuden niin selvästi osoitti samanaikainen, laaja sosialistinen liike, väsyneen ja kuluneen porvariston rappeutuminen ja kansan, tulevaisuuden voimien, vastustamaton esiinpyrkiminen. Kansasta tästä lähin ammennettaisiin, se oli kuin ääretön säiliö, johon oli kokoontunut tulevaisuuden voima, siitä nousisivat järjen, totuuden ja oikeuden miehet, jotka onnen ja rauhan nimessä rakentaisivat tulevan yhteiskunnan. Mutta ennen kaikkea opetuksen täydellinen maksuttomuus, kansallinen kasvatusta, joka annettaisiin kaikille kansanlapsille, niinkuin vesi ja ilma, jota he tarvitsevat voidakseen elää, hävittäisivät täydellisesti n.k. vapaat koulut, nuo klerikaalisen tarttuman pesäpaikat, missä tehdään työtä ainoastaan orjuuden ja kuoleman levittämiseksi. Ja samoin kuin Mailleboisin veljien koulu, joka jo kauan aikaa oli ollut tyhjä ikään kuin kuollut, samoin kuin Valmarien kolleegio, jonka laajat rakennukset

ja komea puisto pian myytäisiin, häviäisivät myös viimeiset munkkikunnat, niiden oppilaitokset, työpajat, kaikenlaiset tehtaot ja ruhtinaalliset alueet, kaikki nuo miljaardit, jotka ihmisten typeryyksellä tuottanut heille ja joiden avulla ihmislaumaa koetettiin pitää sokeassa orjuudessa teurastajan puukon alla.

Mutta Mailleboisissa, lähellä synkkää veljienkoulua, suljettuine akkunaluukkuineen ja autioine saleineen, joissa hämähäkit kutoivat verkkojaan, toimittivat kapusiinit yhä jumalanpalvelusta pyhälle Antoniukselle pyhitetyssä kappelissaan, missä pyhimyksen maalattu ja kullattu kuva yhä oli pystyssä. Sangen iäkäs isä Theodosius oli niitä harvoja, jotka olivat eläneet sankariajalla, silloin kuin pyhimys ihmetöillään ansaitsi suuria summia. Mutta turhaan hänen hedelmällinen finanssineronsa keksi yhä kummallisempia suunnitelmia, pani Jumalan köyhimpienkin saataviin; into oli kuollut, ani harvoin joku uskovainen nainen pisti muutamia kolikoita pölyisiin rahalaatikoihin. Huhu tiesi kertoa että pyhimys oli kadottanut voimansa. Se ei löytänyt enää edes hävinneitä esineitä. Muuan vanha vaimo nousi eräänä päivänä tuolille ja antoi sille korvapuustin, se kun ei ollut parantanut hänen toista vuottaan, vaan sen sijaan antanut kumpaisenkin kuolla. Törkeä taikausko päättyi ivalliseen välinpitämättömyyteen ja siitä oli kiittäminen yleisön tervettä järkeä, jonka oikea opetus vihdoin oli herättänyt. Ja vanhassa, kunnianarvoisassa Saint-Martinin seurakunnan kirkossa sai apotti Coquard kokea samaa kuin apotti Cognasse Jonvillessä; hän tunsu itsensä yhä hyljätymmäksi, näytti siltä kuin hän pian saisi toimittaa jumalanpalveluksen autiossa ja pimeässä hautakappelissa. Hän oli jäykkä, äänetön ja alakuloinen, eikä tehnyt itseään syypääksi kiukkuisuuteen, vaan näytti synkkänä ja taipumattomana viettävän uskonnon hautajaisia, antamatta pienintäkään myönnytystä jumalattomalle ajalle. Hän oli hakenut lohdutusta innokkaassa Pyhän Sydämmen palveluksessa, oli ripustanut kirkkoonsa kaikki liput, joita naapurikunnat eivät enää huolineet, suuret, sinipunavalkeat liput, kullalla ja punaisella silkillä ommeltuneine, verisine sydämineen. Eräs alttari oli lisäksi aivan täynnä kultaisia, hopeisia, porsliinisia, kankaasta tehtyjä, nahkaisia, pahvisia sydämiä, kaiken kokoisia ja laatuksia sydämiä, rinnasta revittyjä, vielä lämpimiä ja sykähteleviä, ikäänkuin puukolla halkaistuja, niin että lihansyyt näkyivät ja haavoista tippui verikyyneleitä, se oli oikea teurastusnäyttely. Mutta tämä törkeä Jesuksen lihaksituleminen ei vaikuttanut enää kansanjoukkoihin, jotka jo alkoivat käsittää että onnettomuuksien sortama kansa voi nousta ainoastaan oman työnsä ja järkensä avulla, eikä suinkaan kautta katumuksen eriskummallisten epäjumalien jalkain juuressa. Sitä mukaa kuin uskonnot vanhentuvat, vaipuvat aineelliseen ja alhaiseen epäjumalan palvelukseen, näyttävät ne lahoavan itsestään, muuttuvat vähitellen tomuksi ja tuhaksi. Ja syynä siihen että katolinen kirkko nyt oli kuolemaisillaan oli, apotti Quandieu sanojen mukaan, että se oli tehnyt itsemurhan, asettuessaan vääryyden ja valheen puolelle, vaikka se sanoi palvelevansa iankaikkisen totuuden ja oikeuden Jumalaa. Kuinka se ei ollut aavistanut yhtyessään valehtelijoihin ja väärentäjiin että sen täytyisi hukkaa heidän häpeäänsä sinä päivänä, jona viaton pääsisi voitolle? Sen oikea herra ei enää ollut viattomuuden, lempeyden ja armahtavaisuuden Jesus, jonka se niin julkisesti oli kieltänyt ja karkoittanut temppelistään; sillä oli hänestä jällellä ainoastaan tuo aineellinen sydän, tuo pakannallinen fetishi, jonka se taistelu-iltana oli korjannut kuolevan Jumalansa hajallaan olevien jäsenten joukosta, toivoen sillä voivansa vaikuttaa yksinkertaisten heikkoihin hermoihin. Apotti Quandieu oli ijän ja katkeruuden rasittamana äskettäin kuollut yksinäisyydessään ja hänen viimeiset sanansa olivat: "He ovat tuominneet ja ristiinnaulinneet Jesuksen toistamiseen, se tuo kirkolle kuoleman." Ja se toi kirkolle kuoleman.

Mutta se ei hukkunut yksin, myöskin aatelisto ja porvaristo, joihin se oli turhaan koettanut turvautua, kukistuvat ja veivät sen mukanaan. Koko vanha ylimys- ja sotilassääty, sekä myös kaikki raharuhtinaat hajosivat tomuksi, hävittivät toisensa, voimattoman raivon valtaamina, kun uudestaan järjestetty työ jakoi oikein kansallisomaisuuden. Désiradessa oli sattunut kuvaavia tapauksia, jotka osoittivat kuinka kurjan lopun saivat nuo rikkaat ja mahtavat, joidenka raukeiden sormien lävitse miljoonat olivat virranneet niinkuin kirkas vesi. Ensiksi Hector de Sangleboeuf kadotti sijansa kamarissa, kun koulun valistama ja jalostuttama valitsijakunta hylkäsi kaikki vanhoilliset ehdokkaat. Mutta suurin onnettomuus Désiraden omistajille oli markiisitar de Boisen kuolema, tuon erinomaisen ja älykkään naisen, joka niin kauan oli ylläpitänyt sopua ja rauhaa perheessä, pysymällä edeskinpäin miehen rakastajattarena ja tulemalla samalla vaimon helläksi ystävättäreksi. Hänen kuolemansa jälkeen alkoi typerä ja turhamainen Sangleboeuf viettää hurjaa elämää, kadotti pelissä suuria summia ja antautui häpeällisiin rakkausseikkailuihin, niin että hän kerran kannettiin kotiin pahoin piestynä, koko ruumis ruhjoutuneena; hän kuoli kolmen päivän kuluttua, ilman että uskallettiin ilmoittaa asiasta poliisille, sillä peljättiin häpeällisiä paljastuksia. Hänen vaimonsa, entinen kaunis ja veltto Lea, nykyinen hurskas ja uninen Marie, eli siitä saakka yksin loistavassa linnassaan. Hänen isänsä paroni Nathan, juutalainen raharuhtinas, joka halvattuna asui komeassa palatsissaan Champs-Elyséessä ja oli uudestaan tullut lapseksi, ei enää pitkään aikaan ollut käynyt tyttärtään katsomassa, kun hän äkkiä kuoli, jättäen hänelle ainoastaan pienen osan miljoonistaan; hän oli lahjoittanut niitä kaikenlaisiin ylimyksellisiin tarkoituksiin sekä myöskin korkeasukuisille naisille, jotka hänen viimeisinä vuosinaan olivat saaneet hänet uskomaan, että hän vihdoin kuului heihin ja oli kokonaan puhdistunut juutalaisuudestaan. Väsynyt Lea, joka koskaan ei ollut tuntenut intohimoa, ei edes rahaa kohtaan, kunnioitti siitä huolimatta kuolleen isänsä muistoa, antoi lukea messuja hänen puolestaan, tahtoen siten pakoittaa taivaan portteja

aukenemaan hänelle. Hän oli, niin kuin tytär usein sanoi, tehnyt siksi suuria palveluksia katoliselle kirkolle että hän ansaitsi paikan Jumalan oikealla puolella. Lea itse jäi asumaan Désiradeen, välinpitämättömänä kuin koristettu epäjumalankuva; hän ei liikkunut enää mihinkään lepotuoliltaan ja kaikki näytti kuolevan tuossa ihanassa linnassa, jonka muurit ja ristikkoportit eroittivat muusta maailmasta niin kuin kielletyn paratiisin. Huhu tiesi kuitenkin kertoa että hän, Valmarien sulkemisen jälkeen, oli ottanut luokseen vanhan isä Crabotin. Jesuiittaisä oli vain muuttanut toiseen kammioon, hänen kerrottiin asuvan pienessä ullakkokamarissa, joka ennen oli ollut palvelijan huone ja jossa huonekaluina oli rautasänky, maalaamaton pöytä ja olkituoli. Mutta siitä huolimatta hän hallitsi itsevaltiaasti koko linnaa; ja ainoat vieraat, mitkä siellä oli huomattu, olivat munkkeja tai pappeja, joiden kaaput ja kauhtanat varovasti hiipivät pitkin pensasaitoja, sivu valkeiden marmoriallasten. Yhdeksänkymmenvuotias naisten lumooja toimitti täällä uudestaan saman nerotyön, jonka hän oli tehnyt nuoruudessaan. Joskin hän oli menettänyt Valmarien, rakastuneen kreivitär de Quédevillen kuninkaallisen lahjan, saisi hän nyt pian Désiraden kauniilta Lealta, jota hän intohimoisesti kutsui "sisarekseen Jesuksessa Kristuksessa." Emäntänsä almujenjakajana oli hän jo pannut suuren osan tämän omaisuudesta uskonnollisiin tarkoituksiin ja lahjoittanut etenkin suuria summia vanhoillisen puolueen rahankeräyksiin, joiden avulla ylläpidettiin raivokasta taistelua tasavaltaa ja sen laitoksia vastaan. Ja kun kreivitär eräänä iltana tavattiin kuolleena lepotuoliltaan, oli hän kaikki menettänyt, hänen miljoonansa olivat joutuneet mustiin kassakirstuihin, jälellä oli ainoastaan Désirade. jonka isä Crabot yksin sai periä, sillä ehdolla että perustaisi sinne jonkun kristillisen laitoksen.

Mutta ne olivat vanhan maailman viimeisiä kuolonkouristuksia, ja Maillebois joutui kokonaan noille sosialisteille, joita hurskaat naiset muinoin pitivät roistoina, taskuvarkaina ja maantienrosvoina. Entisessä pienessä klerikaalisessa kaupungissa vallitsi nyt vapaa-aatteisuus ja järki, siihen määrin että sen kunnallisneuvostossa ei enää ollut ainoatakaan vanhoillista jäsentä. Kaukana oli se aika, jolloin Darras valitti ettei hänellä ollut edes tasavaltalaista enemmistöä, eikä yksin pappien pormestari Philis unhoitettuna levännyt hautausmaalla, vaan myöskin Darras, lahjottujen ja isänmaattomien pormestari oli kuollut, jättäen jälkeensä muiston epäröivästä ja omituisen pelkurimaisesta miehestä. Hänen sijaansa oli pormestariksi valittu erinomaisen selväjärkinen ja työkykyinen mies, Léon Savin, kaksoispoikien Achillen ja Philippen nuorin veli. Naituaan tavallisen talonpoikaistyön, Rosalie Boninin, hän oli rohkeasti ryhtynyt työhön, oli viidessätoista vuodessa luonut maatilastaan oivallisen mallitilan, joka teki täydellisen mullistuksen koko seudun maanviljelyksessä ja enensi sen varallisuuden kymmenkertaiseksi.

Vaikka hän oli vasta neljäkymmenvuotias oli hänellä suuri vaikutusvalta kaupungissa, mutta hän oli hiukan itsepäinen ja antoi myöten ainoastaan pätevistä syistä. Hänen ollessa puheenjohtajana sai kunnallisneuvosto jälleen harkittavakseen Simonille ajottua, julkista hyvitystä koskevan ehdotuksen; kysymys siitä oli jonkun aikaa levännyt, mutta heräsi nyt uudella voimalla.

Useita kertoja, oli jo Markukselta kysytty neuvoa ja joka kerran kun hän tuli Mailleboisiin, puhuivat ihmiset hänelle suuresta aikeesta. Eräs yhtymys teki häneen erityisen vaikutuksen, se oli Adrien Doloirin, Auguste Doloirin ja Angèle Bongardin pojan tapaaminen. Tämä oli suurella menestyksellä käynyt Julicin koulun läpi ja oli nyt sangen taitava arkkitehti. Kahdenkymmenvuotiaana oli hänet valittu kunnallisneuvostoon, jonka nuorin jäsen hän oli; ihmiset sanoivat tosin että hänen mielipiteensä olivat hiukan rohkeat, mutta hän oli kuitenkin käytännöllinen mies.

— Kas, herra Froment, sepä hauskaa että teidät tapasin! Olin juuri aikonut jonakuna aamuna tulla Jonvilleen keskustelemaan kanssanne.

Hän seisoి hymyilevänä ja kunnioittavana Markuksen edessä, jota kaikki nuoret rakastivat ja kunnioittivat niinkuin patriarkkaa, sankariaikojen suurta totuuden ja oikeuden työmiestä. Itse hän oli ollut Markuksen oppilaana ainoastaan varhaisemmassa lapsuudessaan, mutta hänen veljensä ja hänen setänsä olivat kaikki kasvaneet hänen koulunsa penkeillä.

— Mitä haluatte sitten, poikani? kysyi Markus iloisena ja liikuttettuna, niin kuin ainakin kun hän tapasi entisiä oppilaitaan.

— Onko totta että Simonin perhe pian palaa Mailleboisiin? Kerrotaan että Simon ja hänen veljensä ovat päättäneet vihdoin jättää Pyreneiden laakson ja muuttaa takaisin tänne... Te kyllä tiedätte asian oikean laidan.

Markus hymyili yhä hyväntahtoisesti.

— Se on todella heidän aikomuksensa. En kuitenkaan luule että voimme odottaa heitä ennen kuin vuoden kuluttua; sillä vaikka he ovatkin myyneet marrnorikaivoksensa, ovat he sitoutuneet jatkamaan työtä siellä siihen saakka. Lisäksi on kaikenlaisia asioita järjestettävä, eivätkä edes vielä tiedä mihin muuttavat asumaan.

— Jos meillä on vaan vuosi aikaa, huudahti Adrien innokkaasti, ehdimme tuskin toteuttaa ajettani... Tahdon ensin esittää sen teille, minä päivänä voin tulla luoksenne Jonvilleen?

Markus, joka aikoi viettää koko päivän Mailleboisissa, tyttärensä Louisen luona, sanoi että oli parasta puhua samana päivänä; ja hän tahtoi välttämättömästi käydä Adrieniä tervehtimässä iltapäivällä, ja niin päätettiin.

Adrien Doloir asui Mailleboisin ulkopuolella, Désiraden tiellä, pienessä, sievässä talossa, jonka hän itse oli rakentanut heidän isovanhempiensa Bongardien entiselle maatilalle. Nämä olivat kauan aikaa sitten kuolleet ja tila oli jäänyt heidän poikansa Fernandin, Clairen isän käsiin.

Mitkä tunteet heräsivätään Markuksen mielessä kun hän soitti pienen talon porttikelloa, reippaasti kuljettuaan vanhojen rakennusten sivu! Siellähän hän neljäkymmentä vuotta sitten oli käynyt Simonin vangitsemispäivänä, tapaamassa maanviljelijä Bongardia, koettaessaan kerätä suotuisia todistuksia ystävälleen! Hänen mieleensä muistui hartiakas ja ahdasjärkinen talonpoika sekä hänen laiha ja epäluuloinen vaimonsa, jotka eivät tahtoneet mitään sanoa hänelle peläten joutuvansa vaaraan, hän näki heidän takanaan koko tuon äärettömän joukon vaipuneena törkeään tietämättömyyden uneen. Ja hän muisti että ei hän ollut saanut mitään tietää noilta kurjilta olennoilta, jotka eivät kyenneet olemaan oikeuden mukaisia, koska eivät tienneet mitään eivätkä tahtoneet mitään tietää.

Adrien odotti häntä vanhan omenapuun alla, jonka tuuheat, hedelmistä notkuvat oksat varjostivat pöytää ja muutamia puutarhatuoleja.

— Oi, rakas opettajani, kuinka suuren kunnian teettekään minulle tullessanne luokseni! Teidän täytyy suudella pikku Georgetteani, se tuottaa hänelle onnea.

Hänen vaimonsa Claire, joka oli tuskin kahdenkymmenen neljän vuotias, vaalea ja iloisen näköinen, älykkäine ja ystävällisine silmineen, oli myöskin siinä. Hän talutti Markuksen luo suloisen tyttösen, joka oli vaaleakiharainen niinkuin hänkin ja sangen viisas viiden vuotiaaksi.

— Kultaseni, sinun tulee aina muistaa että herra Froment on suudellut sinua ja että saat olla ylpeä siitä koko ikäsi.

— Kyllä tiedän äiti, minä olen usein kuullut sinun puhuvan hänestä. Tuntuu siltä kuin aurinko paistaisi ja katselisi minua.

Kaikki nauroivat. Samassa saapuivat Clairen isä ja äiti Fernand Bongard ja Lucile Doloir; he olivat saaneet kuulla että Mailleboisin entinen opettaja oli siellä ja he tahtoivat osoittaa kohteliaisuutta hänelle. Vaikka Fernand oppilaana ei ollut tuottanut suurta iloa Markukselle oli hän kuitenkin iloinen tavatessaan hänet.

— Nyt olette varmaan tyytyväinen, Fernand. On ollut hyvä viljavuosi.

— Niin, herra Froment, mutta oikein hyvää vuotta ei ole koskaan. Jos käy hyvin toisella taholla niin toisella käy huonosti. Sitä paitse tiedättehän että ei minulla koskaan ole ollut onnea.

Hänen vaimonsa Lucile, joka oli paljon heränneempi, puuttui puheeseen:

— Hän sanoo näin, herra Froment, siksi että hän aina oli viimeinen luokallanne, ja hän luulee olevansa loihdittu, sillä eräs mustalaisvaimo oli muka hänen pienenä ollessaan heittänyt häntä kivillä. Loihdittu, kaikkea vielä! Jos hän edes uskoisi paholaiseen, niin kuin minä teen! Neiti Rouzair, jonka paras oppilas olin, näytti minulle sen kerran, ennenkuin olin käynyt ripillä.

Claire nauroi ja pikku Georgettekin hymyili nenäkkäästi paholaiselle.

— Niin, tyttäreni, sinä et usko mihinkään, nykyajan nuorisolla ei ole mitään uskontoa, neiti Mazeline on tehnyt teistä kaikista vapaa-ajattelijoita. Siitä huolimatta näytti neiti Rouzair meille varjon seinällä, sanoen että se oli paholainen. Ja se oli hän.

Adrien keskeytti hiukan hämillään anoppinsa ja alkoi puhua asiasta, jonka tähden Markus oli tullut.

Kaikki istuutuivat, Claire otti Georgetten polvilleen, hänen isänsä ja äitinsä pysyivät hiukan syrjemmällä, toinen polttaen piippuaan, toinen kutoen sukkaa.

— Monet meistä nuorista ovat sitä mieltä että suuri häpeä painaa Mailleboisia, niin kauan kun se ei parhaansa mukaan ole korvannut hirveätä vääryyttä, jonka se salli tapahtua ja johon se teki itsensä syytäksikin myöntyessään Simonin tuomioon. Laillinen viattomaksi julistaminen ei riitä, meidän, hänen teloittajiensa lasten ja lastenlasten velvollisuus on tunnustaa ja korjata isiemme erehdys... Eilen illalla isäni luona, jossa olivat myös isoisäni ja setäni, sanoin heille taas: "Kuinka voittekaan tehdä

itsenne osalliseksi moiseen, yhtä typerään kuin hirvittävään halpamaisuuteen, kun pieni määrä tervettä järkeä olisi varmaan voinut ehkäistä sen?" Ja he vastasivat minulle, niinkuin ennenkin, etteivät he mitään tieneet, eivät voineet mitään tietää.

Syntyi hiljaisuus, kaikkien silmät kääntyivät Fernandiin, joka kuului rikolliseen sukupolveen. Hän näytti olevan hämillään, otti piipun suustaan ja teki epävän liikkeen.

— Tietysti emme tieneet mitään, kuinka olisimme voineetkaan tietää? Isäni ja äitini osasivat tuskin kirjoittaa nimensä, eivätkä olleet niin varomattomia että olisivat sekaantuneet naapurien asioihin, josta olisivat voineet saada rangaistuksen. Minä olin tosin saanut oppia enemmän, mutta en ollut minäkään juuri terävä, ja olin lisäksi epäluuloinen, ainahan sitä on levoton omasta nahastaan ja rahoistaan, kun tuntee olevansa tietämätön raukka... Niin, teistä on helppoa olla rohkea ja järkevä nyt kun teistä on kaikista tehty oppineita. Mutta olisinpa tahtonut nähdä kuinka olisitte käyttäytyneet, jos ei teillä olisi ollut keinoa millä saada selkoa asiasta, kun jokainen selitti sen erilailla, eikä kukaan tiennyt mikä oli totta, mikä valhetta.

— Niin se on, vahvasti hänen vaimonsa Lucile. En ole koskaan pitänyt itseäni typeränä, mutta en kuitenkaan paljon ymmärtänyt tuosta asiasta, päätinpä olla sitä ajattelemattakin, sillä äitini sanoi aina että köyhien ihmisten ei pidä milloinkaan sekaantua rikkaiden asioihin, elleivät tahdo saattaa itseään vielä suurempaan köyhyYTEEN.

Markus kuunteli äänettömänä ja vakavana. Koko menneisyys heräsi hänen muistossaan, hän luuli kuulevansa vanhan Bongardin vaimoineen kieltäytyvän vastaamasta hänelle, sillä noiden oppimattomien talonpoikien ainoana huolena oli unisen leponsa säilyttäminen; hän muisti kuinka heidän poikansa Fernand, joka kuitenkin oli hiukan enemmän vapautunut, vielä Rozanin oikeudenkäynnin jälkeen kohautti vain olkapäitään, itsepintaisesti pysyen tietämättömyydessään. Ja kuinka monta vuotta olikaan tarvittu, kuinka kauan olikaan täytynyt kasvattaa ihmisiä selväjärkisyyteen ja kansalaisrohkeuteen, ennen kun uusi polvi vihdoinkin aukaisi silmänsä näkemään totuutta ja uskalsi tunnustaa sen! Hän nyökäytti päätään ikäänkuin osoittaakseen että hänestä oikeastaan Fernandin selitykset olivat päteviä, hän oli jo valmis suomaan anteeksi entisille kiusaajille, joiden rikoksena etupäässä oli tietämättömyys. Ja hän hymyili pikku Georgettelille, kukkivalle tulevaisuudelle, joka aukasi selälleen kauniit silmänsä, odottaen varmaankin jotain hauskaa satua.

Minun ehdotukseni on aivan yksinkertainen, jatkoi Adrien. Niinkuin tiedätte, on tehty paljon työtä, jotta saataisiin Mailleboisin vanha kaupunginosa terveelliseksi. Leveä puistokatu on poistanut nuo kaksi likaviemäriä, Plaisir-kadun ja Fauche-kadun; ja sille paikalle, missä ennen oli roskainen Trou-katu, istutetaan paraikaa puistoa, jonka kaupunginosan pienokaiset jo täyttävät naurullaan ja leikeillään... Vastapäätä tätä puistoa on rakennustonttien joukossa sekin, jolla ennen sijaitsi Lehmannien kurja talo, tuo sureva talo, jota vanhempamme kivittivät ja joka ikäänkuin musertui heidän kiroustensa alle. Minä tahtoisin siis ehdoittaa kunnallisneuvostolle, että se rakennuttaisi paikalle toisen talon — ei mitään palatsia, ainoastaan vaatimattoman, valoisan ja kodikkaan asunnon — ja lahjoittaisi sen Simonille kaupungin nimessä, jotta hän päättäisi siellä päivänsä, kansalaistensa kunnioittamana ja rakastamana... Lahja ei olisi kallisarvoinen, mutta se olisi kuitenkin hienotunteisin ja veljellisin kunnianosoitus.

Kyyneleet olivat nousseet Markuksen silmiin, niin syvästi liikutti häntä tämä ystävällinen aije hänen toverinsa, viattoman uhrin iloksi.

— Hyväksyttekö tuumani? kysyi Adrien, joka itsekin tuli liikutetuksi nähdessään Markuksen kyyneleet.

Markus nousi ja syleili häntä.

— Kyllä, poikani, minä hyväksyn sen, ja te tuotatte minulle tässä yhden elämäni suurimmista iloista.

— Kiitos, opettajani, mutta siinä ei ole kaikki... Odottakaa, näytän teille talon piirustukset, jotka jo olen tehnyt, minä olisin nimittäin sängen onnellinen jos saisin johtaa töitä maksutta ja olen varma että urakoitsijat ja työmiehet suostuvat auttamaan minua niin huokealla kuin voivat.

Hän poistui hetkeksi ja palasi sitten kädessä piirustukset, jotka hän levitti puutarhapöydälle, vanhan omenapuun varjoon. Kaikki tulivat lähemmäksi ja kumartuivat katsomaan. Se oli todella aivan yksinkertainen, mutta kodikas, kaksikerroksinen talo, jossa oli valkea katuseinä ja ympärillä puutarha. Oven yläpuolella oli marmorilevy.

— Tuleeko tuohon joku kirjoitus? kysyi Markus.

— Tietysti, koko talo on rakennettu kirjoituksen tähden... Näin kuuluvan aion minä ehdoittaa kunnallisneuvostolle: "Mailleboisin kaupungilta opettaja Simonille, totuuden ja oikeuden nimessä, korvauksena hänen kärsimyksistään." Ja alle kirjoitetaan: "Hänen teloittajiensa lapsenlapset."

Fernand ja Lucile tekivät levottoman ja vastustavan liikkeen ja katselivat tytärtään Clairea. Se oli todella liikaa: hän ei voinut sallia miehensä antautuvan moiseen vaaraan. Mutta Claire hymyili ja nojautui hellästi Adrienin olkapäätä vastaan. Hän vastasi epäsuorasti isänsä ja äitinsä hämmästyneeseen äännettömyyteen:

— Herra Froment, minä olen auttanut kirjoituksen kokoonpanossa, tahdon että se tulee tiedoksi.

— Kyllä sen kerron kaikille, huudahti Markus iloisena. Mutta tuo kirjoitus täytyy tulla hyväksytyksi. Ja talo ensin, vai kuinka?

— Tietysti, sanoi Adrien. Tahdoin näyttää teille suunnitelmani, saadakseni ensin teidän hyväksymisenne ja pyytääkseni sitten teitä auttamaan minua sen toteuttamisessa. Menot eivät tule huolestuttamaan kunnallisneuvostoa, pelkään enemmän kohtaavani jonkunlaisia epäilyksiä, entisen hengen viimeisiä vastustuksia. Se ei auta että kaikki neuvostossa olemme vakuutetut Simonin viattomuudesta, siellä on kuitenkin heikkoja luonteita, jotka taipuvat ainoastaan yleisen mielipiteen painosta. Ja pormestari Léon Savin, jolle olen uskonut tuumani, sanoi minulle heti että meidän täytyy saada yksimielinen hyväksyminen, kun panemme asian äänestyksen alaiseksi, ja siinä hän onkin oikeassa.

Hän lisäsi, ikäänkuin äkkiä olisi keksinyt jotain:

— Kuulkaa, opettajani, koska olitte niin ystävällinen että tulitte tänne saakka, ettekö tahtoisi tehdä vielä enemmän ja tulla kanssani nyt heti Léon Savinin luo. Hänkin on ollut teidän oppilaanne ja minä olen varma siitä, että asiamme edistyisi suuresti, jos te keskustelisitte siitä hetken hänen kanssaan.

— Sen teen mielelläni, vastasi Markus. Lähtekäämme, menen minne vain tahdotte.

Fernand ja Lucile eivät enää vastustaneet; Fernand etenkin oli vaipunut ahdasjärkiseen välinpitämättömyyteen, käsittämättä vähääkään uusia aikoja. Mutta Clairen täytyi pelastaa piirustukset pikku Georgetten käsistä, joka tahtoi anastaa itselleen kauniin kuvan. Hänen isänsä oli kertonut että se oli leikkitalo, jossa kiltit lapset saisivat palkkansa. Sitten Markus ja Adrien sanoivat sydämmelliset jäähyväiset ja poistuivat yhdessä.

Amettesin kartano, jossa Léon Savin asui, sijaitsi toisella puolella Mailleboisia ja heidän täytyi kulkea uuden kaupunginosan kautta, vasta istutetun puiston läpi. He pysähtyivät hetkeksi tarkastamaan arkkitehdin valitsemaa tonttia, johon hän tahtoi rakentaa aiotun talon.

— Se täyttää, niinkuin näette, kaikki ehdot... Hän keskeytti puheensa nähdessään erään kookkaan miehen lähestyvän hymy huulillaan.

— Kas, Charles setä... Eikö niin, setä? kun rakennamme tähän talon, josta olen puhunut, Simonille, marttyyrille, otat sinä tehtäväksesi sepäntyöt, ilman mitään voittoa.

— Sen teen, poikani, jos se sinua ilahuttaa... Ja teen sen myös teidän tähtenne, herra Froment, sillä minulla on paha omatunto, kun niin usein kouluajalla suututin teidät.

Charles, joka oli nainut mestarinsa tyttären Marthe Dupuisin, oli jo kauan aikaa hoitanut appensa liikettä. Hänellä oli Adrienin ikäinen poika Marcel, joka oli nainut erään puusepän tyttären Laure Dumentin ja oli itse rakennusmestari.

— Minä menen isäsi luokse, jatkoi hän kääntyen veljensäpojan puoleen. Marcel ja minä olemme päättäneet siellä tavata toisemme puhuaksemme töistä. Tule sinäkin mukaan, koska sinullakin on työtä annettava heille... Ja tulkaa tekin, herra Froment, teistähän on aina hauska tavata entisiä oppilaitanne.

Hän puhui leikillisesti ja huudahti nauraen:

— Se on todella suurin iloni. Tehkäämme siellä kustannusarvio.

— Oh, kustannusarvio, sanoi Adrien, niin pitkällä emme vielä ole. Ja minun isäni sitä paitse ei ole innokkaimpia... Se ei tee mitään, tulen mielelläni häntä tervehtimään.

Entisen pormestari Darrasin avulla oli Auguste Doloir myöskin tullut muurausurakoitsijaksi. Isänsä kuoleman jälkeen hän oli ottanut äitinsä luokseen ja he asuivat nyt, kun Plaisir-katua ei enää ollut, uuden puistokadun varrella, yksinkertaisessa talossa, jonka edessä oli laaja piha, missä hän säilytti varastonsa. Asunto oli sangen siisti, terveellinen ja aurinkoinen.

Kun Markus astui sisään valoisaan ruokahuoneeseen, jossa hän tapasi vanhan rouva Doloirin, heräsi hänessä taas vanhoja muistoja. Rouva Doloir oli kuudenkymmenenyhdeksän vuoden vanha ja näytti niinkuin ennenkin järkevältä ja hyvältä talon emännältä, joka vaistomaisesti on vanhoillinen eikä salli

miehensä ja lastensa sekaantuvan politiikkaan. Markus muisti myös muurari Doloirin, oppimattoman työmiehen, joka oikeastaan oli kunnan mies, mutta jonka kasarmielämä oli turmellut ja joka uskoi kaikenlaisia järjettömiä juttuja, niinkuin esimerkiksi että isänmaan petturit tahtoivat hajoittaa sotajoukon ja että juutalaiset olivat myyneet Ranskan ulkomaalaisille. Eräänä päivänä oli hänet kuolleen kannettu kotiin, hän oli pudonnut rakennustelineiltä; sinä päivänä oli hän varmaankin ollut päissään, mutta rouva Doloir ei koskaan tahtonut myöntää sitä, sillä hän oli niitä ihmisiä, jotka eivät tunnusta omaistensa virheitä. Nähdessään Markuksen, hän sanoi heti:

— Oh, herra Froment, me emme enää ole nuoria, olemme vanhoja tuttuja... Auguste ja Charles olivat ainoastaan kahdeksan ja kuudenvuotiaita, kun ensi kerran näin teidät.

— Aivan niin, rouva... Olin tullut pyytämään teiltä toverini Simonin nimessä että antaisitte lastenne sanoa totuuden, jos heiltä kysyttäisiin.

Vielä niin monen vuoden kuluttua tuli rouva Doloir äkkiä totiseksi ja epäluuloiseksi ja vastasi:

— Tuo juttu ei meitä liikuttanut ja minä tein oikein kun en antanut lasteni sekaantua siihen, sehän on tuottanut kaikille onnettomuutta.

Mutta Charles huusi veljeään Augustea, huomattessaan hänet pihalla Marcelen kanssa.

— Tule sisään, minä olen tuonut erään tuttavan luoksesi ja sitä paitse poikasi Adrien tahtoo antaa meille tilauksen.

Auguste, joka oli suuri ja vahva niinkuin isänsä, puristi voimakkaasti Markuksen kättä.

— Oh, herra Froment... Charles ja minä puhumme usein teistä kun muistelemme koulu-aikaa. Minä olin hyvin huono oppilas ja sitä olen joskus jälkeinpäin katunut. Nyt en kuitenkaan ole teille varsin suureksi häpeäksi, vai kuinka? Ja poikani Adrien alkaa varmaankin olla mielenne mukainen.

Sitten hän lisäsi nauraen:

— Niin, Adrienin tilaus, sen kyllä tunnen! Hän tahtoo rakentaa talon Simonillenne... Se on sentään vähän liikaa: talo entiselle rangaistusvangille.

Äänen hyvänsävyisestä leikillisyydestä huolimatta teki muistutus Markukseen tuskallisen vaikutuksen.

— Vieläkö uskotte Simonia syylliseksi? Yhteen aikaan olitte vakuutettu hänen viattomuudestaan. Rozanissa annetun hirveän päätöksen jälkeen aloitte taas epäillä sitä.

— Tuhat tulimaista, herra Froment, kun mies tuomitaan kahteen kertaan tekee se vaikutuksen kehen tahansa, etenkin kun on muuta ajattelemista... Ei, ei, en sano enää että hän on syyllinen; ja oikeastaan se onkin meille yhden tekevää onko hän syyllinen vai eikö, me suostumme siihenkin että hänelle annetaan lahja, kunhan siitä sitten kerran tulee loppu eikä meitä enää vaivata tuolla vanhalla jutulla, vai kuinka, veli?

— Niin se on, myönsi Charles. Jos uskomme omia poikiamme, niin olemme me oikeat ja ainoat syylliset, me, jotka muka suostuimme vääryyteen. Se alkaa jo suuttuttaa minua. Tulkoon siitä vihdoinkin loppu!

Serkukset Adrien ja Marcel, jotka kumpikin olivat yhtä innostuneet asiasta, riemuitsivat.

— Se on siis päätetty, isä, huudahti Marcel taputtaen isänsä olalle. Sinä otat huoleksesi sepäntyöt, Auguste setä muuraustyöt, minä puusepäntyöt ja silloin tulee teidän osanne rikokseen, niinkuin sinä sanot, korvatuksi. Me emme enää puhu teille siitä, sen voimme vanhoa.

Adrien nauroi myöskin ja nyykäytti päätään, mutta silloin isoäiti rouva Doloir, joka koko ajan oli seisonut ääneti ja vakavana, puuttui puheeseen.

— Augustella ja Charlesilla ei ole mitään korvattavana, me emme koskaan saa tietää oliko Simon syyllinen vaiko ei, köyhien ihmisten, sellaisten kuin meidän, ei tarvitse sekaantua hallituksen asioihin... Ja minä säälin teitä, pienokaiseni, niin teitä, Adrien ja Marcel, jotka luulette voivanne siirtää vaikka Jumalan paikaltansa. Te luulette nyt tietävänne kaikki, ettekä tiedä niin mitään. Kuollut miesraukkani, teidän isoisännehän tiesi että juutalaiset miljoonan omistajat joka lauantai pitävät yleisen kokouksen Pariisissa eräässä maanalaisessa salissa lähellä linnoituksia, joissa kokouksissa he päättivät kuinka suuria summia annettaisiin kavaltaajille, myydäkseen Ranskan Saksalle. Ja hän oli aivan varma jutusta,

sillä hänen kapteeninsa oli kertonut sen hänelle ja vannonut että se oli tosi.

Markus katsoi häneen kummastuneena, hänestä tuntui kuin olisi hän äkkiä palannut neljäkymmentä vuotta takaperin. Hän tunsi tuon eriskummallisen jutun, jonka muurari Doloir oli tuonut mukanaan sotaväestä, oltuaan kolme vuotta sotapalveluksessa. Auguste ja Charles olivat kuunnelleet äitiään vakavina ja joutumatta hämilleen, he kun olivat lapsuudesta saakka tottuneet noihin järjettömiin juttuihin. Mutta Adrien ja Marcel eivät voineet pidättää hymyilyä, kunnioittavasta rakkaudestaan huolimatta.

— Juutalaiskokous kellarissa, oi, isoäiti! sanoi Adrien lempeästi. Eihän juutalaisia ole ollut enää moneen aikaan, koska pian ei enää ole katolilaisiakaan... Kirkon häviäminen on kaikkien uskonsotien loppu.

Mutta nyt tuli hänen äitinsä sisään ja hän meni tervehtimään häntä. Angèle Bongard, ymmärtäväinen talonpoikaistyttö neiti Rouzairen entinen oppilas, oli suuresti vaikuttanut miehensä menestykseen, vaikka hän oli vain keskinkertaisen lahjakas. Hän kysyi kuinka jaksoivat hänen veljensä Fernand, kälynsä Lucile ja heidän tyttärensä Claire, josta oli tullut hänen miniänsä. Sitten koko perhe tiedusteli äsken syntyneen Célestinin vointia, jonka Marcelin vaimo kaksi viikkoa sitten oli synnyttänyt.

— Nyt olen toisen kerran isänisänäiti, herra Froment, huomautti rouva Doloir. Georgette, Célestin — niin se käy. Nuorimmallani Julesilla on myös kahdentoista vuotias poika Edmond, mutta hän on vaan pojanpoikani. Hän ei tee minua yhtä vanhaksi.

Hän puhui ystävällisesti, tahtoen hiukan parantaa äskeistä jyrkkyyttään.

— Niin, herra Froment, tuntuu siltä kuin emme koskaan voisi olla samaa mieltä ja kuitenkin täytyy minun kiittää teitä siitä että melkein pakotitte minut tekemään Julesista opettajan. Minä en tahtonut, sillä opettajan toimi ei siihen aikaan näyttänyt houkuttelevalta, ja silloin te uhrasitte aikanne ja annoitte Julesille opetusta, niin että hänellä nyt, ennen neljättäkymmenettä ikävuottaan, on oivallinen asema.

Hän oli sangen ylpeä tästä pojastaan, joka Sébastien Milhommen tultua nimitetyksi normaalikoulun johtajaksi, oli saanut hänen entisen johtajanvirkansa Beaumontissa. Hänen vaimonsa, opettajatar Juliette Hochard oli myös kutsuttu Beaumontiin, neiti Rouzairen sijalle. Heidän vanhin lapsensa Edmond kävi lyseossa ja edistyi siellä nopeasti.

Adrien suuteli äitiään, iloiten siitä että tämä tahtoi miellyttää hänen entistä opettajaansa. Hän sanoi leikkillisesti:

— Isoäiti, sepä hauskaa että olet samaa mieltä kuin herra Froment... Ja tiedäpäs, kun Simon palaa, niin valitsemme sinut antamaan hänelle kukkavihon asemalla.

Mutta rouva Doloir tuli heti vakavaksi ja epäluuloiseksi.

— Ei, siihen en suostu. En tahdo hankkia itselleni ikävyvyyksiä. Te olette kaikki hulluja, uusine aatteinenne.

Sanottiin jäähyväiset, nauraen ja leikkiä laskien ja Adrien ja Markus läksivät vihdoinkin pormestari Léon Savinin luo. Amettesin maatila, jota hän hoiti, oli yli kuudenkymmenen hehtaarin suuruinen ja sijaitsi Mailleboisin reunassa, uuden kaupunginosan toisella puolen. Äitinsä kuoleman jälkeen hän oli ottanut luokseen seitsemänkymmenen vuotiaan isänsä, entisen konttoristin; hänen vanhemmista veljistään, Achillesta ja Philippestä oli jälkimmäinen kuollut ja edellinen, joka myöskin oli ollut konttoristi ja saanut halvauksen kirjoituspöydän ääressä istuessaan, oli niin heikko terveydeltään ja niin köyhä että Julesin oli täytynyt antaa hänellekin pieni tila kodissaan. Markus oli muuten sukuakin perheelle, hänen poikansa Clément kun oli nainut Charlotten, Hortense Savinin tyttären. Mutta avioliitto oli solmittu vastoin hänen tahtoaan ja vaikka hän olikin antanut Clémentin seurata sydämensä ääntä, oli hän tahtonut pysyä loitomalla. Hän oli liian vapaamielinen syyttääkseen Charlottea hänen äitinsä kevytmielisyydestä, joka äiti oli tullut vietelleyksi kuudentoista vuotiaana, mennyt sitten naimisiin, kadonnut tietämättömiin ja kuollut jossain kaukana. Mutta hän tunsi kuitenkin jonkunmoista vastenmielisyyttä ja hänen oli täytynyt voittaa sisimmät tunteensa, kun Adrien oli pyytänyt häntä kanssansa Amettesiin. Léon ei ollut kotona, mutta hän palasi pian. He tapasivat vanhan Savinin, joka oli jäänyt hoitamaan poikaansa Achillea, sillä tämä ei itse päässyt liikkumaan, vaan vietti kaiken aikansa nojatuolissa, pienen salin akkunaa ääressä. Huone oli ahdas ja sijaitsi asuinrakennuksen pohjakerroksessa. Kun Savin huomasi Markuksen huudahti hän ihmeissään:

— Kas, herra Froment, luulin teidän olevan suuttunut meille! Se oli oikein että tulitte meitä tervehtimään.

Hän oli vielä yhtä laiha ja surkea ja yski niin että luuli hengen lähtevän; ja kuitenkin hän oli saattanut hautaan kauniin, lihavan ja kukoistavan vaimonsa. Hän, joka mustasukkaisuudessaan oli pitänyt uskontoa tarpeellisenä siveellisenä ojennusnuorana naisille, oli tappanut vaimonsa jokapäiväisillä riidoilla ja viittauksilla tavattuun hänet eräänä iltana hänen rippi-isänsä Theodosiuksen sylissä. Katkera muisto oli jäänyt hänelle tästä, ja se teki hänet vielä raivostuneemmaksi papeille, vaikka hän samalla pelkäsi heitä sitä enemmän.

— Suuttunut, toisti Markus tynnosti, miksi olisin teille suuttunut, herra Savin?

— Mieliteitteemme vuoksi, jotka eivät koskaan ole olleet samat kuin teidän... Teidän poikanne on nainut minun tyttärentyttäreni, mutta se ei todista että mielipiteemme sopivat yhteen... Se, esimerkiksi, on hyvin paha, että te karkoitatte papit ja munkit kaikkialta, siitä syntyy vielä suurempi kevytmielisyys. Jumala tietää etten minäkään rakasta heitä, minä vanha tasavaltalainen ja sosialisti, niin, herra Froment! Mutta naiset ja lapset tarvitsevat jotakin, joka estää heitä tekemästä väärin, sen olen aina tahtonut sanoa.

Markus hymyili tahtomattaan muistaessaan menneisyyttä.

— Uskonto poliisivoimana, tunnen teidän oppinne. Mutta kuinka saattaa uskonto olla voima, kun ei enää uskota ja kun ei enää tarvitse peljätä pappeja?

— Ei peljätä, hyvä Jumala kuinka erehdytte!... Minä olen aina ollut ja olen vieläkin heidän uhrinsa. Jos olisin ollut heidän puolellaan, luuletteko että silloin olisin saanut koko ikäni ahertaa mitättömänä konttoristina ja että nyt olisin poikani Léonin rasituksena, kadotettuani vaimoni, joka kuoli kaikellisista puutteista? Ja onneton poikani Achille tässä on myös pappien uhri. Minun olisi pitänyt panna hänet yliopistoon, hän olisi nyt prefekti tai tuomioistuimen presidentti, sen sijaan että on saanut kolmekymmentä vuotta ponnistella konttorissa, niin että hän nyt ei voi liikkua, eikä itse edes syödä ruokaansa. Eikö niin, Achille, papit ovat kirottua joukkoa, mutta on kuitenkin parempi olla heidän puolellaan kuin heitä vastaan.

Sairas oli tervehtinyt entistä opettajaansa ystävällisesti päätään nyökäyttäen, ja hän sanoi hitaasti ja hiukan kankeasti:

— Papit ovat tosin olleet kaikkivaltiaita, mutta nyt aletaan sentään tulla toimeen ilman heitä... Tästälähin onkin helppo tehdä heistä tilit ja ruveta tuomariksi.

Hän katseli Adrienia, joka oli pysynyt vaiti ja jota tämä viittaus varmaankin tarkoitti. Hänen ikävä asemansa, hänen vaimonsa Virginien kuolema ja riitaantuminen hänen tyttärensä Léontinen kanssa, joka oli nainut rautakauppiaan Beaumontista, tekivät hänet katkeraksi. Ja hän jatkoi, selittäen tarkemmin:

— Muistattehan, herra Froment, kun Simon toisen kerran tuomittiin Rozanissa, sanoin teille että aina olin ollut vakuutettu hänen viattomuudestaan. Mutta olisinko yksin voinut saada aikaan vallankumouksen? Parasta oli pysyä vaiti... Ja nyt kutsuu joukko nuoria herroja meitä pelkureiksi ja tahtoo antaa meille opetuksen; pystyttämällä kunniaportteja marttyyrille. Sepä vasta rohkea teko!

Adrien ymmärsi tästä, että Léon Savin varmaankin oli kotonaan puhunut suuresta tuumasta ja hän puhui ystävällisesti ja sovinnollisesti:

— Kaikki ihmiset ovat rohkeita kun he ovat oikeudenmukaisia... Tiedän kyllä että te aina olette kuulunut ymmärtäväisiin ja minun täytyy tunnustaa että muutamat oman perheeni jäsenistä ovat olleet ja ovat vieläkin paljon sokeampia ja itsepäisempiä. Tästä lähin tulee kaikkien pyrkiä liittymään yhteen ja kilpailla veljellisyydessä ja oikeudenmukaisuudessa.

Savin kuunteli hämmästyneenä, hän ymmärsi äkkiä, miksi Markus ja Adrien olivat tulleet ja miksi he odottivat hänen poikaansa Léonia. Ensin hän oli luullut että he olivat tulleet vain kohteliaisuudesta.

— Vai niin, teidän käyntinne tarkoittaa tuota typerää hyvitysjuuttua... Mutta minä en tahdo ottaa siihen osaa, yhtä vähän kuin teidän sukulaistenne, jotka äsken mainitsitte. Poikani Léon tekee tietysti niinkuin tahtoo, vaan se ei estä minua olemasta toista mieltä... Juutalaiset, herra, juutalaiset ja aina vaan juutalaiset!

Adrien vuorostaan katsoi häneen hämmästyneenä. Juutalaiset, miksi puhui hän vielä juutalaisista? Juutalaisviha oli kuollut niin täydellisesti, että uusi polvi ei voinut käsittää kun juutalaisia syytettiin kaikista rikoksista. Asia oli niinkuin hän äsken oli sanonut isoäidilleen, rouva Doloirille: juutalaisia ei enää ollut, koska tästedes oli ainoastaan opinlauseista vapautuneita kansalaisia. Katolinen kirkko oli käyttänyt hyväkseen typerää ja katkeraa juutalaisvihaa, saadakseen uudelleen valtoihinsa uskottoman kansan; ja juutalaisviha oli kadonnut samalla kuin katolilaisuus oli vaipunut kuolevien uskontojen

pimeyteen.

Markus seurasi jännityksellä kohtausta, menneisyyden muistot seurasivat häntä yhä ja hän vertasi entisiä aikoja nykyisyyteen, koetti muistaa jokaisen liikkeen, jokaisen sanan kuluneelta neljäntäkymmeneltä vuodelta, voidakseen ymmärtää nykyhetken liikkeiden ja sanojen merkityksen. Mutta Léon Savin saapui vihdoinkin suuren, kuudentoista vuotiaan poikansa Robertin seuraamana, jota hän jo alkoi totuttaa maatalon hoitoon. Kun hän sai kuulla heidän käytäntönsä tarkoituksen, tuli hän etenkin liikutetuksi Markuksen tulosta; hän kohteli entistä opettajaansa suurella kunnioituksella.

— Herra Froment, te tiedätte että mielelläni tahdon tuottaa teille iloa. Te olette nyt meille kaikille vanhurskas ja kunnianarvoisa mestari... Ja sitäpaitsi ystäväni Adrien on jo varmaankin sanonut teille, etten suinkaan vastusta hänen aiettaan, vaan että päinvastoin olen parhaani mukaan kannattava sitä, sillä olen aivan samaa mieltä kuin hän: Maillebois ei saa takaisin kunniaan ennenkun se on korjannut erehdyksensä... Sen vain tahdon vieläkin sanoa että meidän täytyy olla varmat neuvoston yksimielisestä suostumuksesta, sitä koetan saada aikaan ja pyydän teitä auttamaan minua siinä.

Huomatessaan että vanha Savin nauroi ivallisesti, hän sanoi hänelle hymyillen.

- No. älä nyt tee itseäsi itsepäisemmäksi kuin olet, joku päivä sittenhän myönsit Simonin syyttömäksi.

— Syytön ... sen kyllä uskon. Minä olen myös syytön, eikä kukaan rakenna minulle taloa.

Léon vastasi hiukan jyrkästi:

— Sinulla on minun taloni.

Enin kaikesta loukkasi vanhaa Savinia se, että hänen täytyi nauttia vieraanvaraisuutta poikansa luona, poikansa, joka omilla ponnistuksillaan oli hankkinut itselleen yhteiskunnallisen aseman ja osoittanut siten turhiksi hänen alituiset valituksensa siitä että ei hän ollut pitänyt pappien puolta, vaikka hän kiihkeästi vihasi heitä. Hän suuttui ja huusi:

— Rakentakaa minusta nähden vaikka tuomiokirkko Simonillenne. Minä pysyn ainakin erilläni.

Achille raukka ei voinut pidättää valitusta, sillä tuska hänen jaloissaan oli sietämätön.

— Oi! minunkin täytyy pysyä erilläni. Mutta jos en olisi sidottuna tähän nojatuoliin, seuraisin sinua rakas Léon, sillä minä kuulun sukupolveen, joka ehkä ei ole täyttänyt velvollisuuttaan, mutta joka kyllä tiesi sen ja on nyt valmis täyttämään sen.

Sitten Markus ja Adrien läksivät iloisina kotiinsa, varmoina menestyksestä. Kun Markus jäi yksin ja kulki pitkin uuden kaupunginosan leveitä katuja, eli hän uudelleen kaikki mitä oli nähnyt ja kuullut ja menneisyyden muistot auttoivat häntä tajuamaan kuinka paljon oli kuljettu eteenpäin. Koko hänen elämänsä, hänen ponnistuksensa, hänen voittonsa esiintyi hänelle. Ensin, neljäkymmentä vuotta sitten oli hän Bongardeissa Doloiressa ja Savineissä tavannut ainoastaan tietämättömyyttä, joka talonpojassa oli ollut aivan raaka, työmieheissä hiukan valistuneempi, mutta kaikissa kolmessa se oli synnyttänyt sokeaa itsekäisyyttä, tyhmyyttä ja raukkamaisuutta. Sitten oli seurannut toinen polvi, jonka järkipäiväinen opetus oli tehnyt järkevämmäksi ja rohkeammaksi, mutta joka ei vielä kyennyt ajattelemaan ja toimimaan terveesti. Sitten olivat lastenlapset, kehittyen yhä suurempaan johdonmukaisuuteen ja varmuuteen, astuneet ulos koulusta vapautuneina valheesta ja erehdyksistä, ja kyllin vahvoina ryhtyäkseen inhimillisen vapautuksen suureen työhön. Ja näiden lapset, jotka paraikaa kasvoivat, näyttivät muodostuvan yhä voimakkaammiksi ja tietoisemmiksi aseiksi tässä työssä. Hän oli siis selvästi tajunnut aseman sanoessaan Simonin jutun johdosta, että syynä siihen että Ranska ei yhtenä miehenä noussut vastustamaan vääryyttä oli, että kansa vielä oli vaipunut tietämättömyyteen, uskonnollisen hulluuden tylsyttämänä ja myrkyttämänä, epärehellisten ja rahanhimoisten sanomalehtien ylläpitäessä sen lapsellista taikauskoa. Hän oli myös selvästi oivaltanut ainoan lääkkeen, vapauttavan opetuksen, joka tappaisi valheen, hävittäisi erehdykset ja kukistaisi kirkon mahdolliset opinlauseet, sen helvetin sen paratiisin ja sen yhteiskunnalliseen kuolemaan johtavat opetukset ja joka kasvattaisi veljellisiä kansalaisia, varustettuina järkevällä elämänrohkeudella. Tätä hän oli toivonut, hänen työnsä se nyt oli täyttymäisillään, kansa vapautui alkeiskoulun kautta, kaikki kansalaiset tulivat vihdoinkin kykeneviksi totuutta ja oikeutta ymmärtämään.

Ja suuri rauha täytti Markuksen mielen. Hänen sydämissään asui ainoastaan anteeksiantavuus, suvaitsevaisuus ja hyvyys. Ennen hän oli paljon kärsinyt, oli usein kiivastunut ihmisille nähdessään heidät niin itsepäisesti pysyvän pahuudessaan. Fernand Bongardin ja Achille Savinin sanat eivät menneet hänen mielestään. He olivat tosin suvainneet vääryyttä, mutta sen he olivat tehneet tietämättömyydestä tai siksi että eivät olleet tunteneet itsellään voimaa sitä vastustamaan. Noita tietämättömiä raukkoja ei voinut tuomita siitä että heidän järkensä vielä nukkui. Ja hän antoi mielellään anteeksi heille kaikille, hän ei vihannut edes niitä, jotka itsepäisesti pysyivät tietämättömyydessään,

hän olisi tahtonut että Simonin takaisin tuloa vietettäisiin suurena sovintojuhlena, jossa koko Maillebois yhtyi veljesliittoon työskennelläkseen ainoastaan kaikkien onneksi.

Markuksen palatessa tyttärensä Louisen luo koululle, jossa hänen vaimonsa oli odottanut häntä ja jossa he aikoivat syödä päivällistä Clémentin, Charlotten ja Luciennen kanssa, tapasi hän siellä suureksi ilokseen Sébastienin ja Sarahin, jotka juuri olivat tulleet Beaumontista, päivällisille hekin. Koko perhe oli siis kokoontunut, ja pöytää täytyi pidentää. Siinä olivat ensin Markus ja Geneviève, sitten Clément ja Charlotte, sekä heidän seitsenvuotias tyttärensä Lucienne, sitten Josef Simon ja Louise, sitten Sébastien Milhomme ja Sarah, sitten François Simon ja Thérèse Milhomme, serkukset, jotka olivat menneet naimisiin ja joilla jo oli pieni lähes kahden vuotias tyttö Rose: kaikkiaan kaksitoista pöytäkumppania ja kaikilla oli hyvä terveys ja hyvä ruokahalu.

Kun Markus pöydässä kertoi iltapäivästään ja Adrienin ehdotuksesta ja sanoi olevansa varma sen menestyksestä, huudahtivat kaikki ilosta. Josef näytti kuitenkin epäilevältä, eikä pitänyt varmana pormestarin suostumusta. Silloin Charlotte puuttui puheeseen:

— Te erehdytte, Léon setä on täydellisesti meidän puolellamme. Hän on ainoa omaisistani, joka oli hyvä minua kohtaan.

Hänen äitinsä Hortensen paettua rakastajan kanssa, oli hän jäänyt isoisänsä elätettäväksi, sillä hänen isänsä oli viety erääseen juoppojen kotiin. Hän oli silloin saanut paljon kärsiä, sekä kovaa kohtelua että nälkääkin. Savin, joka ei näyttänyt muistavan neiti Rouzairin hurskasten opetusten surkuteltavia seurauksia hänen tyttärelleen Hortenselle, soimasi tyttärentytärtään Charlottea jumalankieltäjäksi, itsepäiseksi vastustajaksi, jonka neiti Mazelinen opetukset olivat tehneet epämiellyttävimmäksi olennoiksi. Charlotte oli kuitenkin ihastuttava, vapautunut väärästä ujoudesta, mutta terve, vahva ja rehellinen tyttö, sekä samalla järkevä ja helläluonteinen. Clément oli rakastunut häneen ja mennyt naimisiin hänen kanssaan kaikista vastuksista huolimatta, ja hän oli onnellinen tavatessaan hänessä oikean toverin, joka kokonaan antautui kodilleen; he viettivät onnellista elämää, auttaen pikku Lucienneä kasvamaan rakkaudessa ja vapaassa totuudessa.

Markus puolusti myös pormestari Léonia.

— Charlotte on oikeassa, hän on meidän puolellamme. Ja tiedätkö, kauneinta koko tuumassa on se että tuon talon, joka aiotaan lahjoittaa Simonille, ottavat rakentaakseen molemmat Doloirit, muurari Auguste ja seppä Charles, puhumattakaan siitä että Fernand Bongard ja Achille Savin sukulaisuuden kautta myöskin tulevat siihen osallisiksi. Rakas ystäväni Sébastien, kuka olisi uskonut tätä, silloin kun istuitte noiden poikaveitikoiden kanssa minun kouluni penkeillä.

Hän hymyili lempeästi ja Sébastien Milhomme purskahti nauruun. Mutta hänen mieltään painoi vielä eräs surullinen tapaus hänen perheessään. Edellisenä keväänä oli hänen tätinsä, rouva Edouard äkkiä kuollut, jättäen Courte-kadun paperikaupan kälylleen, rouva Alexandrelle. Sitten kun hänen poikansa oli kadonnut, oli hän alkanut riutua, eikä enää välittänyt edes kaupastaan, jota hän ennen oli niin innokkaasti hoitanut, sitäpaitsi tunsikin itsensä kuin eksyneeksi, ei ymmärtänyt ollenkaan uusia aikoja. Rouva Alexandre jatkoi, yksin jäätyään, liikettä, sillä hän ei tahtonut joutua poikansa Sébastienin rasiukseksi, vaikka tällä kyllä oli hyvä asema. Mutta äkkiä tuli Victor takaisin. Hän oli saanut tiedon äitinsä kuolemasta ja sukelsi heti esiin epäilyttävästä pimeydestä, jossa hän oli viettänyt irستاista elämää, hän ilmaantui kurjana ja likaisena, vaati jyrkästi että paperikauppa myytäisiin ja purki vanhan yhtiön, saadakseen sitten oman osansa. Näin tuli loppu Courte-kadun pienestä kaupasta, josta koulupoikasukupolvi toisensa jälkeen oli ostanut vihkonsa ja kynänsä. Jonkun aikaa nähtiin Victor Mailleboisin kaduilla, paremmin puettuna juhlia viettäen ja aina vanhan ystävänsä Polydor Souquetin seurassa, joka oli vaipunut lokaan. Eräänä iltana Markus tapasi heidät molemmat huonomaineisessa kaupunginosassa ja heidän mukanaan oli musta varjo, jossa hän luuli tuntevänsä veli Gorgiaan. Noin viikko sen jälkeen poliisi löysi erään epäiltävän talon edustalta miehen ruumiin, jonka pää oli halkaistu. Se oli Victor. Murhan alla piili varmaankin joku häpeällinen salaisuus, mutta se ei koskaan tullut julkisuuteen.

— Niin, niin, sanoi Sébastien hitaasti, minä näen vielä edessäni kaikki entiset toverit; ja muutamia onnettomia lukuun ottamatta, eivät he ole niinkään huonosti kehittyneet... Mutta elämässä on myrkkijä, joita ei voi välttää.

Asiasta ei puhuttu enempää, häneltä kysyttiin kuinka hänen äitinsä voi, jonka hän oli ottanut luokseen Beaumontin normaalikouluun ja joka korkeasta iästään huolimatta vielä oli sangen hyvissä voimissa. Hänen uusi johtajantoimensa antoi hänelle paljon tehtävää, sillä hän tahtoi jatkaa kunnioitetun opettajansa työtä ja valmistaa yhä laajenevaa alkeisopetusta varten opettajia, jotka kykenivät suureen tehtäväänsä.

— Oi! sanoi hän vielä, julkinen hyvitys Simonille, tuo halvan alkeisopettajan kirkastaminen on oleva

suuri ilo meille kaikille. Minä tahdon että oppilaani viettävät sitä ja hankin heille luvan siksi päiväksi.

Markus, joka oli iloinnut hänen johtajaksinimityksestään aivan kuin omasta voitostaan, hyväksyi hänen aikeensa.

— Niin, ja me tuomme mukamme vanhukset, Salvanin, neiti Mazelinen ja Mignotin. Me kutsumme esiin Férou raukankin, jotta hänen muistonsa olisi läsnä... Jos lasketaan ainoastaan meidät, jotka olemme tässä, niin mekin olemme jo suuri joukko.

Kaikki nauroivat, pöydässä istui todella pelkkiä opettajia ja opettajattaria. Clément ja Charlotte johtivat yhä Jonvillen koulua. Josef ja Louise olivat päättäneet koko iäkseen jäädä Mailleboisin kouluun. Sébastien ja Sarah, jotka rouva Alexandren kanssa olivat asettuneet Salvanin entiseen asuntoon, eivät aikoneet muuttaa sieltä ennenkuin Sébastien ottaisi eron. Ja nuori pari taas, serkkuset François ja Thérèse, olivat äskettäin nimitetyt Dherbecourtin kouluun, missä heidän vanhempansa muinoin olivat alkaneet. François, joka oli sekä Josefin että Louisen näköinen, oli myös perinyt isoisältään Markukselta korkean otsan ja kirkkaat silmät, mutta niissä paloi intohimoinen tuli, Thérèsessä oli hänen äitinsä Sarahin suuri kauneus tullut ikäänkuin lämpimämmäksi ja vienommaksi Sébastienin älykkään hienouden kautta, ja heidän tyttärensä Rose, viimeksi syntynyt, jota koko perhe jumaloi, oli kuin tulevaisuus nupussaan.

Päivällisillä vallitsi herttainen ja hilpeä mieliala. Kuinka suuren ilon tuottikaan Josefille ja Sarahille, hirveätä vääryyttä kärsineen viattoman lapsille, tuo hyvitysjuhla, jota valmistettiin! Ja tässä kunnianosoituksessa olisivat läsnä myöskin heidän lapsensa, ja heidän lapsenlapsensakin, kaikki tuo veri, johon oli sekaantunut Markuksen, marttyyrin uljaimman puolustajan veri. Neljä sukupolvea viettivät yhdessä totuuden voittojuhlaa ja kulkueen muodostaisivat kaikki hyvät työmiehet, jotka olivat kärsineet sen puolesta ja jotka nyt saisivat riemuita sen kanssa.

Yhä vielä naurettiin. Geneviève, isoäidinäiti, oli ottanut Rosen viereensä pitääkseen huolta hänestä ja kutsui nyt avukseen Louisen ja Thérèsen, sillä tyttönen pisti kätensä kaikkiin jälkiruokiin.

— Tulkaa auttamaan, minä en enää tule toimeen tytön kanssa, semmoinen pieni herkkusuu!

Hänen poikansa tytär Lucienne, pieni ymmärtäväinen seitsenvuotias auttoi häntä pitämään silmällä Rosea, sillä hän leikki mielellään emäntää ja kohteli jo sangen äidillisesti nukkejaan. Juotiin malja Simonin pikaiselle kotiin tulolle ja kello löi kymmenen, mutta onnellinen perhe ei ilossaan sitä huomannut, unohtaen junat, joiden tuli kuljettaa toiset Beaumontiin, toiset Jonvilleen.

Siitä alkaen onnelliset tapahtumat kehittyivät odottamattoman nopeasti. Adriennen ehdotus hyväksyttiin kunnallisneuvostossa yksimielisesti, niin kuin pormestari Léon Savin oli toivonut. Kaunista kirjoitusta, jonka tuli ilmaista lahjoittajien tarkoituksen ei kukaan vastustanut. Ja tämä nopea tulos saatiin tavattoman helposti, tuuman alkuunpanijoiden ei tarvinnut ryhtyä mihinkään suuriin ponnistuksiin, niin kuin ensin olivat luulleet. Ajatus, jolle he olivat antaneet muodon, iti jo kaikkien mielessä kalvavana omantunnon vaivana, levottomuutena muinoisen suuren vääryyden tähden ja vastustamattomana tarpeena parantaa haava kansan kunnian tähden. Kaikki tunsivat nyt että oli mahdoton elää onnellisena ellei ollut yhteistunnetta kansalaisten välillä, sillä kansalla voi olla kestävä onni ainoastaan jos se on oikeuden mukainen. Keräyslistat täyttyivätkin muutamissa viikoissa. Kun tarvittava summa oli verrattain pieni, kolmisenkymmentätuhatta markkaa, sillä kunta oli antanut tontin, merkitsivät ihmiset tahallaan vain kaksi, kolme, korkeintaan viisi markkaa, jotta saataisiin niin paljon nimiä kuin mahdollista. Etukaupunkien työmiehet ja lähiseutujen talonpojat panivat viisikymmentä penniä tai markan. Työt alkoivat heti, maaliskuun lopussa. Tahdottiin että kaikki olisi valmista ja maalaukset kuivaneet syyskuun puoliväliin, sillä silloin piti Simonin palata. Ja niin kävi siis että muurari Auguste ja lukkoseppä Charles poikansa ja veljenpoikansa Adrienin piirustusten mukaan ja puuseppä Marcelinin avulla, kaikki Doloirein ja Bongardien sukulaisia, rakensivat lahjatalon opettaja Simonille, pormestari Léon Savinin valvonnan alla.

Syyskuussa kohosi yksinkertainen ja hauska talo keskellä puutarhaa, jonka puistosta eroitti rauta-aita. Hartaasti odotettu isäntä saattoi tulla milloin tahansa. Siitä ei puuttunut mitään. Marmorilevy oven päällä vain oli peitetty vaatteella ikäänkuin se ei olisi ollut valmis. Se paljastettaisiin vasta viime hetkellä. Adrien oli matkustanut Pyreneihin, Simonin ja Davidin luo, järjestääkseen kaikki edeltä käsin. Oli päätetty että rouva Simon, joka vielä eli, vaikka sangen heikkona ja sairaana, muuttaisi ensiksi lastensa Josefin ja Sarahin avulla. Määrättynä päivänä saapuisi sitten Simon sekä hänen veljensä David, otettaisiin julkisesti vastaan asemalla ja saatettaisiin sitten asuntoonsa, jonka hänen kansalaisensa olivat lahjoittaneet hänelle ja jossa hänen vaimonsa ja lapsensa häntä odottaisivat. Kahdentenkymmentenä päivänä syyskuuta, lämpimänä ja raikkaana sunnuntaina, säteilevän auringon heloittaessa tapahtui juhlallisuus. Mailleboisin kadut olivat lipuilla koristetut, kesän viimeiset kukat oli levitetty juhlakulkueen tielle. Junan piti saapua vasta kello kolme, mutta kansa oli aamusta varhain liikkeellä, kuljeskeli pitkin katuja laulaen ja nauraen, ja onnellinen juhlapukuinen joukko kasvoi

lakkaamatta naapurikunnista rientävien katsojien tulvasta. Puolipäivän aikaan ei enää voinut liikkua talon edessä suurella uudella torilla, jonka keskellä oli puisto. Kaupunginosan työmiesperheet olivat valloittaneet tuon puiston. Kaikki läheiset akkunat olivat täynnä, ajotienkin sulki intohimoisten katsojien joukko, joka tahtoi nähdä ja huutaa julki oikeudenintonsa. Ei voi kuvailla mielessään mitään liikuttavampaa ja suuremmoisempaa.

Varhain aamulla olivat Markus ja Geneviève tulleet Jonvillestä, poikansa Clémentin, Charlotten ja pikku Luciennen kanssa. Heidän kaikkien piti odottaa Simonia puutarhassa, kerääntyneinä rouva Simonin, hänen lastensa Josefin ja Sarahin, hänen lastenlastensa Françoisin ja Thérèsen sekä hänen lapsenlapsenlapsensa Rosen ympärille. Louise seisoi tietysti miehensä Josefin ja Sébastien vaimonsa Sarahin vieressä. Siinä oli neljä polvea, kaikki mitä oli versonut viattoman ja oikeudenpuolustajan verestä. Paikkaa oli varattu myöskin niille, jotka vielä elivät sankariajoilta, ensimmäisille puolustajille Salvanille, neiti Mazelinelle ja Mignotille, samoin kuin niille, jotka innokkaasti olivat edistäneet hyvityshanketta, Bongardin, Doloirin ja Savinin perheiden jäsenille. Huhu kertoi että Delbos, entinen asianajaja, molempien oikeusjuttujen sankari, joka neljä vuotta oli ollut sisäasiainministerinä, oli matkustanut Simonia ja Davidia vastaan. Pormestari ja kunnallisneuvoston lähetystö vastaanottaisivat veljekset asemalla ja saattaisivat heidät sitten lipuilla ja köynnöksillä koristettuun taloon, jossa koko juhla vietettäisiin. Tätä ohjelmaa noudattaen Markus siis perheineen jäi häntä puutarhaan odottamaan, vaikka hän kärsimättömästi odotti hetkeä, jolloin saisi syleillä voittajaa.

Kello löi kaksi, vielä kokonainen tunti odotettavana. Ihmisjoukko lisääntyi yhä. Markus oli lähtenyt puutarhasta ja sekaantunut joukkoon, tahtoen kuulla mitä sanottiin. Puhuttiin ainoastaan tuosta kummallisesta jutusta, joka sukelsi esiin hämärästä menneisyydestä, viattoman tuomitsemisesta, joka uusista sukupolvista tuntui käsittämättömältä ja hirveältä. Nuoret lausuivat kauhistuneina ilmi hämmästyksensä ja vanhat, jotka olivat suostuneet vääryyteen, koettivat häpeissään puolustaa itseään epämääräisillä liikkeillä ja noloilla selityksillä. Nyt kun totuus ilmeni päivän selvänä, voittamattoman varmana, eivät lapset ja lapsenlapset voineet ymmärtää kuinka isät ja isoisät olivat voineet mennä niin pitkälle typerässä sokeudessa ja ilkeässä itsekkäisyydessä etteivät olleet niin selvää asiaa käsittäneet. Moni heistä itsestäänkin ihmetteli sitä nyt, ei voinut selittää omaa herkkäuskoisuuttaan. Ja heidän paras vastauksensa oli että oli täytyntä elää näinä aikoina voidakseen käsittää kuinka valhe voi vaikuttaa tietämättömyyteen. Eräs vanhus pyysi anteeksi, eräs toinen kertoi kuinka hän oli viheltänyt Simonille tämän vangitsemispäivänä, ja kuinka hän nyt kaksi tuntia oli odottanut syytöntä, tervehtiäkseen häntä riemuhuudoilla, sillä hän ei tahtonut kuolla sellainen rikos omallatunnollaan; ja eräs nuori poika, hänen pojanpoikansa, heittäysi hänen kaulaansa ja syleili häntä nauraen ja itkien yhtäaikaa. Markus kulki edelleen syvästi liikuttettuna katsellen ja kuunnellen yhä.

Mutta äkkiä hän pysähtyi. Hän oli tuntenut Polydorin ryysyihin puettuna, kasvot kuluneina ja vielä päässään yöllisten retkiensä jälkeen. Markus hämmästyi vielä enemmän huomattessaan hänen vieressään veli Gorgiaan mustassa, tahraisessa takissaan, ilman paitaa. Mutta äänetön ja synkkä Gorgias ei ollut juovuksissa, hän seisoi siinä suorana, katsellen joukkoa palavilla silmillään. Markus kuuli Polydorin juopuneen typerällä itsepäisyydellä laskevan hänen kanssaan leikkiä tuosta jutusta, josta kaikki puhuivat heidän ympärillään. Sylki valui hänen suustaan, hän sammalsi:

— Sano, vanha veli, kirjoituskaava... Tiedäthän? kirjoituskaava... Minähän sen olin ottanut, se oli minulla ja minä olin niin typerä että annoin sen sinulle kun olit minua saattamassa... Kirottu kirjoituskaava!

Äkkiä selvesi Markukselle kaikki. Nyt tunsikin hän koko totuuden. Ainoa aukko, joka vielä joskus oli kiusannut häntä, oli nyt täytetty. Tämä kirjoituskaava, jonka Gorgias oli samana iltana ottanut Polydorilta, oli ollut hänen taskussaan ja sen hän oli saanut käteensä "Petit Beaumontais"-lehden kanssa, kun hän kauhistuksissaan uhrinsa huudoista oli etsinyt nenäliinaa tai jotain muuta, millä tukkia lapsen suu.

— Mutta, vanha veli, sopersi Polydor vielä, sitä oltiin hyviä ystäviä, ei hiiskuttu asiasta kellekään... Jos olisin lörpötellyt, mitä luulet että Pélagie täti olisi sanonut!

Hän nauroi tylsästi, inhoittavasti, huomaamatta edes että ihmisiä oli hänen ympärillään, ja veli Gorgias viitsi tuskin kääntyä häneen päin, luodakseen häneen halveksivan katseen, jossa kuitenkin oli ikäänkuin hyväilevää hellyyttä. Mutta hän ymmärsi varmaankin että Markus oli kuullut juopon tunnustuksen ja hän käski tämän vaikenemaan ankaralla ja matalalla äänellä.

— Ole vaiti, juoppolalli! ole vaiti, raato! Sinä syökset minut kadotukseen puhumalla noista asioista! Ole vaiti, minä tahdon itse puhua, niin, minä huudan julki rikokseni, jotta Jumala antaisi minulle anteeksi!

Sitten hän kääntyi Markuksen puoleen, joka yhä kuunteli äänettömänä ja hämmästyneenä:

— Te kuulitte, vai kuinka, herra Froment, ja kaikkien täytyy kuulla. Kauan aikaa on minua jo kalvanut halu tunnustaa ihmisille, niinkuin jo olen tunnustanut Jumalalle, ansaitakseni vielä paremmin autuuteni. Sitäpaitsi tämä ihmisjoukko saattaa minut raivoon, se ei tiedä mitään ihmisistä eikä tapauksista, se lausuu nimeni inhoten, aivan kuin minä olisin ainoa syyllinen; mutta se saa nähdä ettei asia ole niin, minä kerron kaikki!

Seitsemästäkymmenestä ikävuodestaan huolimatta hän hyppäsi ristikkoaidan kivialustalle lahjatalon eteen, jonka kynnyksellä viaton pian viettäisi riemujuhlaa. Pitäen toisella kädellä kiinni ristikkoaidasta, hän kääntyi äärettömään kuulijakuntaansa päin. Hän oli todellakin kuljeskellessaan ihmisjoukossa kuullut nimensä kaikkialla mainittavan kirottuna ja inhottuna. Hänet valtasi vähitellen synkkä kiihtymys, tuollainen hurjan pahantekijän rohkeus, pahantekijän, joka ei kiellä ainoatakaan teoistaan, joka tahtois huutaa ne julki kaikille ihmisille, mielettömänä ylpeillen siitä että on uskaltanut tehdä ne. Mutta enin kaikesta suututti häntä se että hän kaikkialla kuuli vain oman nimensä, että hän yksin sai kantaa yleisen kirouksen, samalla kun toiset, hänen rikostoverinsa näyttivät jo aivan unohtuneen. Edellisenä iltana oli hän, kaikki rahansa menetettyään, tahtonut tunkeutua isä Crabotin luo Désiradeen ja hänet oli heitetty ulos, saatuaan kahdenkymmenen markan rahan, viimeisen, niin oli hänelle sanottu. Kukaan ei huutanut isä Crabotin nimeä. Miksi ei isä Crabotin täytynyt sovittaa syntejään, koska hänkin oli valmis sovittamaan omansa? Jos hän kertoisi kaikki ei hän tosin enää saisi rahaa tuolta raukalta; mutta hänen vihansa oli oikeastaan suurempi kuin hänen rahanhimosensa ja hän syöksisi vihamiehensä helvetin liekkiin ja voittaisi itselleen paratiisin autuuden tämän julkisen tunnustuksen kautta, jota hän jonkun aikaa oli hautonut mielessään.

Silloin alkoi odottamaton ja omituinen näytelmä. Veli Gorgias näytti raivokkaalla liikkeellä tahtovan vetää huomion puoleensa. Sitten hän huusi kimeällä, vielä voimakkaalla äänellä:

— Kuulkaa minua, kuulkaa minua, minä kerron teille kaikki!

Mutta ensin ei kukaan kuunnellut häntä. Hänen täytyi toistaa sama huuto kaksi, kolme, kymmenen kertaa, kasvavalla voimalla, väsymättömästi. Vähitellen huomattiin hänet ja tultiin levottomaksi ja kun vanhat olivat tunteneet hänet, kun hänen nimensä oli kiertänyt suusta suuhun, valtasi kauhun väristys koko joukon ja kuolemanhiljaisuus levisi avaran torin yli.

— Kuulkaa minua, kuulkaa minua, minä kerron teille kaikki!

Hän seiso siinä auringon valaisemana, kaikkien nähtävissä, pitäen toisella kädellä kiinni aidasta ja teki yhä toisella hurjia liikkeitä ikäänkuin heiluttaen ilmassa miekkaa. Tuo kuluneeseen takkiin puettu, kuivettunut ja laiha mies mustanpuhuvine kasvoineen ja suurine petolinnun nenineen oli kamalan näköinen, aivan kuin haamu menneisyydestä, jonka silmissä paloi inhoittavien muistojen tuli.

— Te puhutte totuudesta ja oikeudesta, vaikka ette tiedä mitään, ettekä ole oikeudenmukaisia... Te kirootte kaikki minua, te pidätte minua ainoana syyllisenä, vaikka muut ovat tehneet enemmän syntiä. Minä olen ehkä rikollinen, mutta toiset ovat tahtoneet minua tekemään rikokseni, ovat salanneet sen ja jatkaneet sitä... Ja nyt saatte nähdä että rohkeasti tunnustan syntini, niin kuin rippituolissa. Mutta miksi olen täällä yksin tunnustamassa syntejäni? Miksi ei tuo toinen, herrani ja mestarini, kaikkivaltias isä Crabot tule tänne nöyryyttämään itsensä ja kertomaan kaikki? Saapukoon hänkin, mentäköön häntä etsimään tavallisesta piilopaikasta, jossa hän lymyy, tunnustakoon hänkin ihmisille ja tehköön parannusta minun kanssani!... Muutoin puhun minä, huudan julki hänen syntinsä samoin kuin omanikin, sillä Jumala asuu minussa, joka olen halvin ja kurjin syntisistä ja Jumala vaatii minua ja häntä katumuksen tekoon!

Hän jatkoi katkerasti syyttäen kaikkia esimiehiään ja etenkin isä Crabotia, kutsuen heitä turmeltuneiksi katolilaisiksi, nautinnonorjiksi ja pelkureiksi. He tappoivat kirkon raukkamaisuudellaan, tinkimällä maailman velttouden ja turhamaisuuden kanssa. Hänen mielilauseensa oli että oikea uskonnollinen henki oli hävinnyt munkeista, papeista ja piispoista, joiden olisi tullut yllä pitää Jesuksen valtaa tulella ja miekalla. Maa ja ihmiset kuuluivat yksin Jumalalle, ja Jumala oli antanut ne kirkolleen, kaikkivaltiaalle käskynhaltijalleen. Sillä oli siis myöskin omistusoikeus kaikkeen, täydellinen valta kaikkien olentojen ja kaikkien esineiden yli. Se omisti rikkaudet, rikkaita voi olla ainoastaan sen suostumuksella. Se oli itse elämänkin herra, jokainen elävä ihminen oli sen alamainen, jonka se antoi elää, tai jonka se uhrasi, sen mukaan mitä taivaan etu vaati. Sellainen oli oppi, josta oikeat pyhät eivät koskaan olleet poikenneet. Hän, halpa munkki oli aina saarnannut ja noudattanut sitä, ja hänen esimiehensä, jotka muuten olivat tehneet niin paljon vääryyttä häntä kohtaan, tunnustivat vielä hänet yhdeksi niistä harvoista, joilla vielä oli oikea uskonnollinen henki; kun taas he itse, Crabotit, Philibinit, Fulgentiukset olivat kadottaneet uskontonsa tahtoessaan viekastella vapaa-ajattelijoiden, juutalaisten, protestanttien ja vapaamuurarien kanssa. Vähitellen he, tahtoen miellyttää kaikkia, hylkäsivät opinlauseet, peittivät opin ankaruuden, silloin kun heidän olisi täytynyt julkisesti taistella jumalattomuutta vastaan, kuristaa ja polttaa luopiot. Hän itse olisi tahtonut rakentaa keskelle Pariisia äärettömän polttorovion ja heittää siihen koko synnillisen kansan, jotta liekit ja löyhkä miljoonista

ruumiista nousisi punaiselle taivaalle saakka, huvittamaan ja lepyttämään Jumalan.

Hän huusi:

— Heti kun syntinen on tunnustanut ja tehnyt katumuksen, ei hän enää ole syyllinen, hän saa armon taivaalliselta herraltaan!... Kuka ihminen ei tee syntiä? Kaikki liha on heikko, munkin, jonka eläimellinen luonto saattaa tekemään rikoksen, tarvitsee ainoastaan tunnustaa samoin kuin maallikonkin; ja jos hän saa synninpäästön, jos hän sovittaa rikoksensa todellisella katumuksella, on hän taas lunastettu, hän on lumivalkea ja oikeutettu pääsemään taivaaseen, neitsyt Marian ruusujen ja liljojen joukkoon... Minä olin tunnustanut rikokseni isä Theodosiukselle, joka oli antanut minulle synninpäästön, enkä ollut enää kellenkään velkaa, koska kaikkivaltias ja kaikkietävä Jumala oli antanut minulle anteeksi palvelijansa kautta. Ja siitä päivästä alkaen olen aina kun olen valehdellut, aina kun esimieheni ovat pakoittaneet minua valehtelemaan, taas mennyt rippituoliin ja puhdistanut sieluni kaikesta saastasta, jolla inhimillinen heikkous oli tahrannut sen... Oi! olen paljon, olen usein syntiä tehnyt, sillä Jumala on koetellakseen minua antanut saatanan kiusata minua kaikilla helvettinsä liekeillä. Mutta minä olen nyrkeilläni lyönyt rintaani, olen verille saakka kuluttanut polveni kappalien kivillillä. Olen maksanut, sanon vielä kerran etten ole mitään velkaa, parvi arkkienkeleitä kuljettaisi minut paratiisiin jos tällä hetkellä kuolisin, ennen kuin olen uudelleen ehtinyt langeta syntiin... En ainakaan ihmisille ole mitään velkaa, enkä koskaan ole ollut heille velkaa, rikokseni ei voi liikuttaa muita kun minua ja Jumalaa, jonka palvelija olen. Hän on antanut minulle anteeksi, ja että nyt puhun, tulee siitä että itse tahdon puhua, että tahdon lisätä taivaalliseen armoon vielä marttyyrin nöyryytyksen astuakseni voittajana paratiisiin, jossa katumustöitteni tähden saan nauttia taivaallista iloa kurjuudestani huolimatta, ja johon te ette koskaan pääse, te uskottomat ja Jumalan pilkkaajat, jotka kaikki olette tuomitut helvettiin!

Gorgias teki vielä pilaakin synkässä raivossaan, hurjassa uskoninnossaan, joka saattoi hänet yksin ja häpeämättä seisomaan kaikkea kansaa vastaan. Ja hänen huulensa vääntyivät samalla kertaa ivalliseen ja julmaan irvistykseen, niin että hampaat hiukan näkyivät vasemmalta puolelta. Polydor oli hetken peljästyneenä katsonut häneen pyöreillä, sameilla silmillään, sitten hän vaipui aidan viereen nukuksiin ja kuorsasi jo. Joukko, joka kärsivällisenä odotti luvattua tunnustusta, oli tähän saakka pysynyt ääneti. Mutta se alkoi väsyä tuohon sanatulvaan, missä se tunsu kirkonmiehen lannistumattoman ylpeyden ja röyhkeyden, kirkonmiehen, joka luulee olevansa kaikkivaltias ja loukkaamaton, kun hänellä on Jumala puolellaan. Mitä hän tahtoi sanoa? miksi ei hän suoraan kertonut kaikkea? mitä hyödyttivät nuo pitkät valmistukset, kun kymmenen sanaa olisi ollut kylliksi? Nurinaa kuului ja Gorgias olisi varmaankin vedetty alas korkealta paikaltaan, ellei Markus, joka koko ajan oli kuunnellut tyynenä ja tarkkaavaisena, olisi näyttäytynyt ja viittauksella hillinnyt kansan enenevää kärsimättömyyttä ja vihaa. Mutta Gorgias huusi yhä järkähtämättömänä, keskeytyksistä huolimatta, kimakalla äänellään, että hän oli ainoa pelkäämätön, ainoa oikea Jumalan lapsi, mutta että nuo muut, nuo raukkamaiset pelkurit, saisivat myöskin kärsiä rangaistuksensa, sillä Jumala oli kutsunut hänet, jotta kaikkien syntisten tunnustus tapahtuisi julkisesti viimeisenä sovituksena, josta kelvottomien johtajien vaaraan saattama kirkko kohoaisi nuortuneena ja iankaikkisena voittajana.

Äkkiä muuttui hänen äänensä valittavaksi ja itkuiseksi, hän löi nyrkeillään hurjasti rintaansa, ikään kuin kauheimpien tunnonvaivojen valtaamana.

— Oi, Jumalani, minä olen tehnyt syntiä! oi Jumalani, anna minulle anteeksi! oi Jumalani, pelasta minut saatanan kynsistä, siunatakseni sinun pyhää nimeäsi!... Minun Jumalani tahtoo että sen teen! kuulkaa minua, kuulkaa minua, minä kerron teille kaikki!

Ja hän paljasti itsensä kokoontuneen kansan edessä, kertoi mitään salaamatta pohjattomista himoistaan, millainen syömäri ja juomari hän oli ja kuinka hän lapsuudesta saakka oli ollut saastaisten halujen vallassa. Lapsena ollessaan ei hän tehnyt työtä, vaikka oli terävä järjeltään, vaan kierteli mieluummin ympäri seutua kaikellisilla seikkailuilla, varastellen ja hätyyttellen jo pieniä talonpoikaistyttöjä. Hänen isänsä Jean Plumet oli entinen salametsästäjä, josta kreivitär de Quèdeville oli tehnyt metsänvartijan. Hänen, Georges Plumetin äiti oli ollut maankuljeksija, joka sitten taas oli kadonnut ja jättänyt jälkeensä lapsen. Hän muisti vielä aivan selvästi kuinka hänen isänsä kuolleena kannettiin Valmarien kartanolle, rinnassa kaksi luotia, jotka oli ampunut eräs salametsästäjä, vainajan entinen toveri. Senjälkeen hän oli kasvanut yhdessä kreivittären vallattoman pojanpojan Gastonin kanssa, joka myöskin mieluummin haki seikkailuja pienten tyttöjen kanssa, kiipesi korkeisiin poppeleihin särkemään harakan pesiä ja kahlasi aivan alastomana joen pohjassa krapuja etsimässä, kuin luki läksyjä kotonaan. Silloin hän oli tutustunut isä Philibiniin, Gastonin opettajaan ja isä Crabotiin, joka siihen aikaan oli voimansa ja loistonsa kukkuloilla, kreivitär de Quèdevillen jumaloima ja silloin jo Valmarien itsevaltiainen isäntä. Ja sitten hän äkkiä, raoin sanoin kertoi Gastonin, Valmarien ainoan perijän kuolemasta; hän oli kaukaa nähnyt koko tapauksen, lapsi oli tyrkätty jokeen hänen ollessa kävelemässä, hukkunut ikäänkuin tapaturmaisesti: ja muutamia kuukausia myöhemmin oli kreivitär määrännyt Isä Crabotin laajan alueen perijäksi.

Gorgias löi rintaansa vielä hurjemmasti ja jatkoi katumuksen kyynelten sortamalla äänellä:

— Olen tehnyt syntiä, olen tehnyt syntiä, oi Jumalani!... Ja esimieheni ovat tehneet syntiä vielä kauheammin, oi Jumalani! antamalla minulle huonoa esimerkkiä... Mutta, oi Jumalani! koska minä nyt teen parannusta heidän puolestaan ja omasta puolestani, tunnustamalla kaikki, niin sinä annat heillekin anteeksi, oi Jumalani! äärettömässä hyvydessäsi, niin kuin sinä minullekin anteeksi annat.

Joukon läpi kulki ikäänkuin suuttumuksen ja inhon laine. Nyrkit kohosivat, kostonhuutoja kuului, mutta Gorgias jatkoi puhettaan, kertoi kuinka isä Crabot ja isä Philibin siitä saakka olivat pitäneet huolta hänestä, sillä heidät satoi häneen rikos, he luottivat häneen, samoin kuin hän heihin. Se oli tuo vanha liitto, jonka Markus oli aavistanut: Gorgias oli annettu kirkolle, hänestä oli tullut munkki, Jumalan hirveä lapsi, jonka syntisessä ruumiissa palava, oikea kristillinen henki sekä kauhistutti että ihastutti hänen esimiehiään. Hänen ruumistaan tärisytti katkera nyyhkytys, hän tuli nyt inhoittavaan rikokseensa.

— Oi Jumalani! pieni enkeli oli siinä... Se on puhdas totuus, minä olin saattanut toisen oppilaan kotiin ja kuljin juuri pilkkopimeän torin poikki, kun huomasin tuon pienen enkelin avonaisen akkunan ääressä, valaistussa huoneessaan... Sinä, oi Jumalani, joka silloin näit sydämmeeni, tiedät ettei minulla mennessäni lähemmäksi ollut mitään saastaisia aikomuksia, olin vain utelias ja tahdoin isällisesti nuhdella lasta siitä että oli jättänyt akkunan auki. Sinä tiedät myöskin että hetken aikaa keskustelin ystävällisesti ja pyysin nähdäkseni pyhimyskuvia, jotka olivat levällään pöydällä, kauniita ja hurskaita kuvia, vielä aivan tuoksuvia pyhästä savusta... Mutta miksi, oi Jumalani, annoit silloin satanan kiusata minua, miksi jätit minut kiusaajan valtaan, joka saattoi minut hyppäämään huoneeseen, katsoakseni muka lähempää pyhiä kuvia, sydän jo sykkivänä, veri kiehuvana kuin kaikki helvetin liekit olisivat polttaneet suoniani... Oi Jumalani, oi Jumalani! sinun tiesi ovat tutkimattomat ja hirveät.

Nyt vallitsi taas kuolonhiljaisuus torilla, kansanjoukon jännitys kasvoi sitä mukaa kuin kammottava kertomus edistyi. Ei kuulunut enää henkäystääkään, ääretön kauhu painoi liikkumatonta joukkoa, joka kammolla odotti, mitä se aavisti tulevan. Ja Markus seisoj kalpeana ja hämmästyneenä tuntiessaan totuuden vihdoinkin tulevan ilmi, niin monien valheellisten selitysten jälkeen. Hän kuvaili mielessään kohtausta sellaisena kun hän jo oli sen aavistanut ja katseli tuijottaen luonnotonta rikoksenteijää, joka entisen raivonsa valtaamana teki hurjia liikkeitä, suonenvetoisten nyyhkytysten kouristaessa hänen ruumistaan.

— Oi Jumalani, sinä olit luonut niin suloiseksi tuon lapsen, vaaleakiharaisine enkelinpäineen. Ja hänellä näytti olevan aivan kuin kerubeilla uskonnollisissa tauluissa, ainoastaan tuo enkelinpää ja kaksi siipeä, niin hieno ja hento oli hänen pieni, vaivainen ruumiinsa, pienen paidan alla... Tappaa hänet, oi Jumalani! eihän minulla ollut niin julmaa aikomusta? Sano se, sinä, joka näet sydämmeeni. Hän oli niin kaunis, minä rakastin häntä niin, että en olisi tahtonut hiuskarvaakaan hänen päässään vahingoittaa... Mutta silloin tuli synti, himo poltti minua ja minä tahdoin hyväillä häntä, aivan hiljaa, epäilevin sanoin ja liikkein, jotka tuskin uskalsivat... Minä istuuduin pöydän ääreen ja katselin pyhiä kuvia. Minä vedin hänet luokseni, panin hänet polvelleni, katsellaksemme niitä yhdessä. Hän oli ensin aivan tyyni ja taipuisa; mutta kun saatana sai minut valtoihinsa, sokaisi minut, peljästyi hän ja alkoi huutaa, huutaa, huutaa... Oi Jumalani! nuo huudot kaikuvat vielä korvissani, ne tekevät minut hulluksi!

Hän sai jonkummoisen kohtauksen, hänen silmänsä paloivat, hänen kasvonsa vääntyivät ja suunpielissä näkyi vaahtoa. Suonenvetoiset kouristukset tärisyttivät hänen laihaa ja koukkuista ruumistaan. Silloin valtasi hänet viimeinen raivo ja hän ulvoi kuin tuomittu, jota saatana haarukallaan kohentaa helvetin liekeissä:

— Ei, ei, se ei vielä ole puhdas totuus, se on väärennetty ja kaunistettu... Tahdon sanoa kaikki, tahdon sanoa kaikki, sillä hinnalla vasta saan nauttia paratiisin iankaikkista autuutta.

Nyt seurasi saastainen ja kauhistuttava kuvaus. Hän kertoi kaikki raaoin, inhoittavin sanoin, tehden liikkeitä, jotka selvästi kuvasivat kamalan kohtauksen. Hän kertoi kuinka hän oli paiskannut maahan pikku Zéphirinin; raiskannut hänet, repinyt rikki hänen paitansa ja koettanut kääriä sen hänen päänsä ympäri, estääkseen häntä huutamasta. Hän kertoi koko tapauksen salaamatta ainoatakaan pikkuseikkaa, siitä syntyi kauhistuttava kuvaus, jossa ilmeni luostarien pimeydessä kasvaneiden ja turmeltuneiden intohimojen koko luonnoton saastaisuus. Hän kuvaili raukkamaisen pelkonsa, kuullessaan lapsen huudot, kertoi kuinka hän tahtoi salata rikosta ja kuinka hänen päänsä meni sekaisin, ja surisevissa korvissaan jo luuli kuulevansa santarmien kiiruhtavan häntä kiinniottamaan. Hän kertoi kuinka hän hämmennyksissään oli etsinyt jotain esinettä, koettanut taskujaan, saanut käsiinsä jotakin paperia ja työntänyt ne vaikeroivan uhrinsa suuhun, ajattelematta ollenkaan mitä teki, haluten vain tukahuttaa nuo hirveät huudot. Ja lopuksi hän kuvasi murhan, kuristuksen, kuinka hänen suurten, kuivien, karvaisten käsiensä kymmenen sormeaa olivat puristuneet niinkuin rautaköydet hennon kaulan ympärille, tunkeutuneet lihan sisään ja jättäneet siihen syviä, mustia juovia.

— Oi Jumalani! minä olen sika, minä olen verenhimoinen peto, jonka jäsenet ovat veren ja loan tahraamat... Ja minä pakenin niinkuin kurja pelkuri, kykenemättä ajattelemaan, tylsänä ja kauhistuneena, minä jätin akkunan auki, mikä todistaa kuinka yksinkertainen olin ja kuinka viaton olisin ollut, ellei saatana odottamatta olisi hyökännyt kimppuuni... Nyt olen kertonut kaikki ihmisille, oi Jumalani, aukaiskoon sinun hyvyytesi parannustyöni tähden minulle taivaan ovet!

Mutta nyt oli kauhistuneen joukon kärsivällisyys lopussa. Sen jähmettynyttä ja mykkää hämmästyttä seurasi vastustamaton raivo. Pitkä sadatusten pauhu vyöryi torin toisesta laidasta toiseen, se paisui kuin ääretön aalto, syöksyi eteenpäin ja uhkasi aittaa vastaan musertaa häpeämättömän konnan, luonnottoman katumuksentekijän, joka uskonnollisessa mielettömyydessään uskalsi asettaa rikoksensa kaikkien nähtäväksi. Ihmisjoukko huusi: "Kuolema raiskaajalle! kuolema murhaajalle! kuolema, kuolema lasten tappajalle ja häväisijälle!" Markus huomasi hirveän vaaran, joukko repisi kappaleiksi tuon miehen, tuntien luonnollisen tarpeen heti tuomita syyllisen ja koko hyvyyden ja veljellisuuden juhlan totuuden ja oikeuden voiton tahraisi ja synkistäisi tuo rikollisen rankaiseminen, jonka rikollisen jäsenet hajautuisivat kaikkiin ilmansuuntiin. Hän riensi Gorgiaan luo ja tahtoi riistää hänet alas aidalta, mutta hän sai taistella tätäkin vastaan, joka itsepäisesti ja hurjasti väitti että hänellä vielä oli puhuttavaa. Vihdoin sai hän muutamien voimakkaiden miesten avulla hänet irti aidasta ja kannetuksi puutarhaan, jonka portti suljettiin. Olikin aika, sillä raivostunut joukko hyökkäsi jo aittaa vastaan, mutta se oli onneksi uusi ja vahva. Gorgias oli nyt turvassa, tuossa talossa, mikä oli lahjoitettu viattomalle, jolle hän oli tuottanut onnettomuuden. Mutta heti kun kantajat päästivät hänet irti, luullen että hän jo oli masentunut, hyppäsi hän pystyyn, kiipesi aidalle ja alkoi taas puhua turvassa rautatankojen takana, joita vastaan kansan vimmastuneet hyökylaineet murtuivat.

— Oi Jumalani! sinä näit ensimmäisen synninsovitukseni, kun yhtä typerät kuin raukkamaisetkin esimieheni hylkäsivät minut maanpaossa. Sinä näit kuinka kurjiin ammatteihin he pakoittivat minut, mihin inhoittaviin rikoksiin he johtivat minut. Sinä tunnet myös heidän halpamaisen itaruutensa, tiedät että he kielsivät ja vieläkin kieltävät minulta kurjan leipäpalasen, vaikka koko elämäni ovat olleet minun neuvonantajiani ja rikostovereitani... Sillä sinä olit aina läsnä, oi Jumalani, he olivat tehneet liiton kanssani, rikoksen jälkeen olen ainoastaan totellut heitä, ainoastaan heidän kautta ja heidän tähtensä olen pahentanut sitä toisilla rikoksilla. Tarkoituksena oli tosin sinun pyhän kirkkosi pelastaminen häväistyksestä, ja minä olisin antanut vereni, henkeni. Mutta he tahtoivat ennen kaikkea pelastaa oman nahkansa ja se saattoi minut raivoon ja tunnustamaan kaikki... Ja nyt, oi Jumalani, kun minä olen ollut sinun oikeutesi sanansaattaja, kosta huutava suu, jonka olet aukaissut julistamaan julki heidän salaiset ja rankaisemattomat rikoksensa, katso nyt itse tahdotko antaa heille anteeksi, vaiko vihallasi musertaa heidät tämän sikalauman edessä, joka teeskentelee unohtaneensa sinun nimesi, jonka kirottuja ruumiita helvetin liekit iankaikkisesti ovat korventavat.

Hirvittävä räihinä keskeytti hänet joka lauseelta, kiviä kulki kädestä käteen ja alkoi jo lennellä hänen päänsä ympärillä. Aita ei varmaankaan olisi voinut kauempaa vastustaa, viimeinen jättiläisponnistus oli vähällä kaataa sen, mutta silloin saivat Markus ja hänen apulaisensa Gorgiaan uudelleen käsiinsä ja veivät hänet talon taakse. Siellä oli toinen portti autiolle syrjäkadulle päin ja hetken kuluttua talutettiin konna ulos ja ajettiin pois.

Mutta nurisevan ja suuttuneen joukon rauhoittivat äkkiä riemuisat ilohuudot, jotka pian voittivat vihaisen räyhänän, tullessaan yhä lähemmäksi pitkin uutta, aurinkoista puistokatua. Simon, jota rautatiellä oli vastaanottanut kunnallisneuvoston lähetystö, saapui suurissa vaunuissa, hän ja hänen veljensä David istuivat peräistuimella ja heitä vastapäätä asianajaja Delbos ynnä pormestari Léon Savin. Vaunujen hitaasti vierieessä eteenpäin täyteenahdettuja katuja pitkin, tervehtivät häntä kaikkialla suuremμοiset mielenosoitukset, Äskeinen inhoittava näytelmä, jonka vaikutuksesta kaikki vielä vapisivat, teki innostuksen ylenpalttiseksi, riemuja eläköönhuudoista uhrille ei tahtonut loppua tulla, sillä hänen viattomuutensa, kärsimyksensä ja sankarillisuutensa ilmaantuivat monin verroin loistavimpina nyt kun syyllinen, inhoittavana ja mielettömänä jylhässä suuruudessaan oli tehnyt julkisen tunnustuksen. Naiset itkivät ja nostivat ylös lapsensa näyttääkseen heille sankarin. Miehet tahtoivat riisua hevoset valjaista; ja he riisuivat ne ja voimakkaat kädet vetivät vaunut lahjatalolle saakka, Pitkin tietä oli maa kukilla peitetty ja toisia kukkia heitettiin vielä akkunoista, joissa nenäliinat ja liput liehuivat. Eräs nuori, sangen kaunis tyttö nousi vaunun astinlaudalle ja seisoi siinä kuin elävä kuva nuoruudesta, lisäten kauneudellaan marttyyrin voittokulun loistoa. Suudelmia lenteli ilmassa, rakkauden ja kunnioituksen sanoja sateli kaikkialta vaunuihin kukkavihkojen mukana. Syvempi liikutus ei koskaan ole täyttänyt kansan mieltä, kaikkien sydämmet hehkuivat kun he ajattelivat tuota ääretöntä vääryyttä, ja koettaessaan etsiä jotain hyvitystä huomasivat he voivansa ainoastaan lahjoittaa hänelle sydämensä ja rakkautensa kokonaan, ehdottomasti. Kunnia viattomalle, jonka kansa oli saattamaisillaan kuolemaan, ja jolle kansa ei koskaan voi tuottaa kylliksi iloa! Kunnia marttyyrille, joka on niin paljon kärsinyt väärin ymmärretyn, kuristetun totuuden tähden ja jonka voitto on samalla valheesta ja erehdyksestä vapautuneen ihmishengen voitto! Kunnia opettajalle, jonka tointa on koetettu vahingoittaa, joka on saanut kärsiä siksi että koetti levittää valoa ja jonka kunnia nyt on sitä suurempi

kun hän tuskalla on maksanut jokaisen köyhille ja tietämättömille jakamansa totuuden kipinä!

Markus seiso siinä hurmaantuneena onnesta nähdessään voittokulun lähestyvän kansan riemuhuutojen vastaanottamana ja hän ajatteli Simonin vangitsemista tuona hirveänä päivänä, jolloin hänet oli kuljetettu Mailleboisista samaan aikaan kun pikku Zéphiriniä haudattiin. Raivostunut kansanjoukko ryntäsi onnetonta kohden, anastaakseen hänet ja raastaakseen hänet kappaleiksi. Hurjia huutoja kuului: "Kuolema, kuolema murhaajalle, häväisijälle! kuolema juutalaiselle!" Ja rähisevä joukko juoksi vaunujen jäljessä, ei tahtonut päästää saalistaan, samalla kun Simon, kalpeana ja jähmettyneenä vastasi alituisella huudollaan: "Olen viaton! olen viaton! olen viaton!" Ja nyt kun hänen viattomuutensa näin monien vuosien kuluttua tuli ilmi, mikä ääretön muutos olikaan tapahtunut! Kansa oli nuortunut ja ikäänkuin kirkastunut, entisten sokeiden häväisijäin lapset ja lastenlapset olivat vähitellen kasvaneet totuudessa, muuttuneet innokkaiksi ystäviksi ja sovittivat nyt isiensä rikoksen vilpittömällä rakkaudellaan.

Mutta vaunut pysähtyivät ristikkoportin eteen ja kansan mielenliikutus kasvoi vielä kun se näki Simonin astuvan alas niistä nojautuen veljeensä Davidiin, joka oli vahvempi ja reippaampi. Simon oli laihtunut ja heikontunut, ikä oli tehnyt lempeämmiksi hänen kasvonsa, joita hienot lumivalkeat hiukset ympäröivät. Hän hymyili Davidille kiitokseksi avusta, ja kansan myrskyiset riemuhuudot kaikuivat uudelleen kun se näki nuo kaksi veljestä, jotka niin ihmeellinen sankarillisuus oli yhdistänyt, onnettoman veljen, joka ei koskaan ollut epäillyt veljensä uhraavaisuutta ja ihailtavan veljen, joka kokonaan oli uhrautunut veljensä kunnian ja elämän puolesta. Riemuhuudot jatkuivat kun Delbos vuorostaan astui alas pormestari Léon Savinin kanssa, suuri Delbos, niinkuin häntä kansan joukossa kutsuttiin. Beaumontin ja Rozanin sankari, joka oli uskaltanut huutaa julki totuuden, silloin kun sen tunnustaminen saattoi jokaisen hirvittävään vaaraan ja joka sittemmin niin uljaasti oli taistellut tulevaisuuden yhteiskunnan puolesta. Markus oli sillä aikaa rientänyt Simonia, Davidia ja Delbosia vastaan ja nuo neljä miestä seisoivat hetken talon kynnyksellä. Innostus nousi korkeimmilleen, ihmiset valtasi oikea riemun huumaus kun he näkivät kaikki neljä vierekkäin, kolme sankarillista puolustajaa ja viattoman, jonka he olivat pelastaneet kauheimmista kärsimyksistä.

Syvästi liikuttettuna Simon heittäytyi Markuksen kaulaan ja tämä puristi häntä rintaansa vasten. Molemmat itkivät. He saivat sanotuksi ainoastaan muutamia katkonaisia sanoja, melkein samat, jotka he olivat lausuneet hirveän eron hetkenä.

— Kiitos, kiitos, toverini. Sinä olet ollut toinen veljeni, sinä ja David olette pelastaneet minun ja lasteni kunnian!

— Niin, toverini, minä olen ainoastaan auttanut Davidia ja totuus yksin on voittanut... Katso, tuossa ovat lapsesi, he ovat omasta voimastaan kasvaneet järkeviksi ja vahvoiksi.

Koko perhe seiso viheriöivässä puutarhassa, neljä sukupolvea odotti kunnianarvoisaa isää, joka niin monta vuotta kärsittyään vihdoin oli saanut voiton. Rachel, puoliso ja Geneviève, ystävän vaimo, pysyttelivät vierekkäin. Sitten seurasivat heidän yhdistyneet lapsensa Josef ja Louise, Sarah ja Sébastien, ja heidän vieressään François ja Thérèse perheen nuorimman jäsenen, pikku Rosen kanssa. Clément ja Charlotte ynnä Lucienne olivat myöskin siellä. Kaikkien silmät olivat kyynelissä ja suudelmia vaihdettiin loppumattomiin.

Mutta nyt kuului raikas, sulosointuinen laulu. Molempien koulujen lapset, Josefin ja Louisen oppilaat, tervehtivät laululla Mailleboisin entistä opettajaa. Se oli herttaista ja liikuttavaa, tuo pieni, lapsellinen laulu, joka kertoi lämpimästä hellyydestä ja myös hiukan hymyilevästä tulevaisuudesta, suloisinta ja puhtainta lääkettä vanhan maailman haavoille. Sitten astui pieni poikanen esiin ja tarjosi Simonille kukkavihon poikakoulun nimessä.

— Kiitos, pieni ystäväni. Voi kuinka olet kaunis!... Kuka sinä olet?

— Minä olen Edmond Doloir, opettaja Jules Doloirin poika. Isäni on tuolla herra Salvanin vieressä.

Sitten tuli pieni tyttö antamaan vihon tyttökoulun puolesta.

— Oi pikku kultaseni! Kiitos, kiitos... Kuka sitten olet?

— Minä olen Georgette Doloir, Adrien Doloirin ja Claire Bongardin tytär ja tuolla ovat isä ja äiti isoisän ja isoäidin ja setien ja tätien kanssa.

Mutta Lucienne Froment toi vielä vihon Rose Simonin puolesta, jota hän kantoi sylissään.

— Minä olen Lucienne Froment, Clément Fromentin ja Charlotte Savinin tytär ja tämä on Rose Simon, teidän pojanpoikanne Françoisin tytär, teidän poikanne Josefin pojantytär, teidän pojanpoikanne tytär, samoin kun hän on ystäväanne Markus Fromentin tyttärenpojan tytär, isoäitinsä Louisen kautta.

Simon otti vapiseviin käsiinsä pienen, suloisen olennon, joka ei vielä osannut puhua.

— Oi, kallehin aarteeni, liha minun lihastani, sinä olet kuin liitonarkki, koko sovitus on sinussa toteutunut!... Kuinka hyvä ja voimakas elämä onkaan ollut, kuinka väsymättömällä rohkeudella se onkaan tehnyt työtä, koska se meistä on antanut kasvaa näin paljon vahvoja ja viehättäviä olentoja! Ja kuinka suuresti edistyykään jokainen sukupolvi, kuinka paljon totuutta, oikeutta ja rauhaa elämä tuokaan ikuisessa työssään!

Kaikki tunkeilivat hänen ympärillään, esittelivät itsensä, puristivat hänen käsiään, syleilivät häntä. Siinä olivat Savinit, Léon ja hänen poikansa Robert, pormestari, joka niin innokkaasti oli puuhannut hyvitystä ja joka koko Mailleboisin nimessä oli ottanut hänet vastaan rautatiellä. Siinä olivat Doloirit, Auguste, joka oli rakentanut talon, Adrien, joka oli tehnyt piirustukset, Charles, joka oli ottanut huolekseen sepäntyöt ja Marcel, joka oli toimittanut puusepäntyöt. Siinä olivat Bongardit, Fernand ja hänen vaimonsa Lucile, sekä heidän tyttärensä Claire, kaikki nyt naimisten kautta sukua toisilleen, niin että he muodostivat yhden ainoan perheen; ja Simonin oli vaikea tuntea kaikkia. Mutta hänen entiset oppilaansa sanoivat nimensä, hän huomasi heidän vanhentuneissa kasvoissaan entisten lasten puhtaat piirteet ja syleilyä jatkui, niistä ei tahtonut tulla loppua mielenliikutuksen yhä kasvaessa. Äkkiä hän joutui vanhan, mutta yhä vielä hymyilevän Salvanin eteen. Hän heittäytyi vanhuksen syliin.

— Oi mestarini, teitä saan kiittää kaikesta, teidän työnne se on päässyt voitolle, uljaiden työmiesten kautta, jotka te olette kasvattaneet ja lähettäneet maailmaan.

Sitten hän suuteli iloisesti neiti Mazelinea molemmille poskille. Mignot purskahti itkuun kun hän häntäkin syleili.

— Oletteko antaneet minulle anteeksi, herra Simon?

— Teille anteeksi, vanha Mignot! Te olette ollut jalo ja rohkea. Kuinka hauskaa tavata näin!

Mutta yksinkertainen ja suuremoinen juhlallisuus läheni loppuaan. Ystävällinen lahjatalo, joka kohosi Trou-kadun entisen kurjan hökkelin sijalla, seisoi auringonpaisteessa hymyilevänä ja iloisen näköisenä, kukka- ja lehtiköynnöksillä koristettuna. Äkkiä poistettiin vaate, joka vielä peitti kirjoituksen oven päällä, marmorilevy tuli näkyviin ja kultaisin kirjaimin loistivat siinä sanat: "Mailleboisin kaupunki opettaja Simonille, totuuden ja oikeuden tähden, hänen kärsimystensä korvaukseksi." Sitten seurasi allekirjoitus, vielä korkeampana ja silmiinpistävämpänä: "Hänen teloittajiensa lastenlapset." Ja avaralta torilta, läheiseltä puistokadulta, akkunoista ja katoilta kohosi vielä viimeinen, ääretön riemuhuuto, jyristen kuin ukkonen, ja siihen vihdoin yhdistyi kaikki kansa, ei yksikään ihminen uskaltanut nousta vastustamaan voittavaa totuutta ja oikeutta.

Seuraavana päivänä oli "Petit Beaumontais"-lehdessä innokas selonteko juhlasta. Kauan aikaa sitten oli inhoittava lehti muuttunut uuden hengen vaikutuksesta, joka kohotti sen lukijoiden siveellisen ja henkisen katsantokannan. Oli täytynyt laasta ja puhdistaa sen toimitus niinkuin likaviemäri, siihen määrin oli sinne vuosien kuluessa kerääntynyt kaikellaista myrkyä. Sanomalehdistöstä tulee varmaankin erinomainen sivistysvälikappale, kun se ei enää ole valtiolisten ja finanssiroistojen käsissä, jotka sen avulla tyydyttävät ja ryöstävät tilaajiaan. Uudistettu ja nuortunut "Petit Beaumontais"-lehti teki jo suuria palveluksia, levitti joka päivä enemmän valoa, järkeä ja hyvyttä.

Muutamia päiviä myöhemmin hävitti hirveä rajuilma kapusiinien kappelin, tuollainen syyskuun rajuilma, joka murskaa kaikki mitä eteen sattuu. Kappeli oli ainoa, joka vielä oli auki ja siellä kävi melkoinen joukko uskovaisia naisia. Jonvillen kirkkoherra, apotti Cognasse oli äskettäin löydetty kuolleena sakastista, hän oli saanut aivohalvauksen hirveän vihanpuuskan johdosta; ja kirkko, joka kauan aikaa oli ollut tyhjänä, suljettiin kokonaan. Mailleboisissa apotti Coquard ei enää edes aukaissut Saint-Martin kirkon ovia, vaan toimitti yksinään jumalanpalveluksen, saamatta kuoripoikaakaan avukseen. Ja pieni kapusiinien kappeli riitti siis niille harvoille, jotka vielä kävivät kirkossa, ja sai loppuun saakka pitää maineensa ihmekauppana, suurine pyhän Antonius padualaisen kuvineen, joka seisoi siellä kullattuna ja maalattuna keinotekoisien kukkien ja vahakynttilöiden ympäröimänä.

Sinä päivänä vietettiin juhlaa pyhimyksen kunniaksi ja se oli houkutellut kirkkoon satakunnan uskovaisia. Isä Theodosiuksen hartaasta pyynnöstä oli isä Crabot, joka ei enää koskaan jättänyt Désiradea, minne hänen piti perustaa hengellinen laitos, suostunut kunnioittamaan juhlaa läsnäolollaan; ja he olivat molemmat kappelissa, toinen toimitti jumalanpalveluksen, toinen istui samettinojatuolissa suuren pyhimyskuvan juurella, ja sitä rukoiltiin ihmeitätekevällä voimallaan taivuttamaan Jumalaa lähettämään jonkun suuren mullistuksen, joka yhdellä iskulla hävittäisi jumalattoman ja häpeällisen uuden yhteiskunnan. Silloin oli rajuilma puhjennut, kammottava, pikimusta pilvi peitti Mailleboisin, salamat näyttivät aukaisevan helvetin tulikidat, ukkosenjyrinä, kova kuin jättiläistykytön ampuminen, pommitti maata. Isä Theodosius oli käskenyt soittaa kelloja ja ne kaikuivat koko ajan ikäänkuin osoittaakseen Jumalalle hänen huoneensa, jotta hän suojelisi sitä. Mutta se juuri

sai aikaan hävityksen, hirvittävä salama iski kelloon, seurasi nuuraa ja räjähti kappelissa semmoisella jyrällä kuin taivas olisi haljennut. Isä Theodosius syttyi tuleen alttarilla ja paloi kuin tulisoihu. Messupaita, pyhät astiat, itse tabernaakeli sulivat, muuttuivat tomuksi. Mutta suuri pyhä Antonius kukistui ja peitti pirstoillaan isä Crabotin, josta ei jäänyt jällelle muuta kuin mustunut ja vääristynyt luuranko kaiken tuhan alle. Ja ikään kuin nuo kaksi herranpalvelijaa eivät olisi riittäneet, kuoli vielä viisi jumalista naista, mutta muut pakenivat parkuen, etteivät musertuisi holvin alle, joka ryski ja kukistui äärettömäksi soraläjäksi.

Koko Mailleboisin valtasi hämmästys. Kuinka saattoi katolisten Jumala erehtyä näin? Se oli tuo huolestuttava kysymys, joka muinoin heräsi joka kerran kun salama iski kirkkoon ja torni syöksyi papin ja polvistuvan seurakunnan päälle. Tahtoiko Jumala sitten tehdä lopun uskonnostaan? Vai johtuiko se, niinkuin järkevämmät uskoivat, siitä ettei mikään jumalallinen käsi ohjannut ukkosta, luonnonvoimaa, joka tuottaisi onnea ihmisille kun he oppivat sitä käyttämään palveluksessaan? Mutta silloin ilmestyi veli Gorgias ja hänet nähtiin juoksevan pitkin Mailleboisin katuja huutaen että Jumala ei tällä kertaa ollut erehtynyt. Jumala oli kuullut häntä, oli musertanut hänen tyhmät ja raukkamaiset esimiehensä, antaakseen opetuksen kirkolleen, joka voi kohota kukoistukseen ainoastaan tulen ja miekan kautta. Kuukautta myöhemmin löydettiin veli Gorgias itse pää halkaistuna, ruumiissa jälkiä inhoittavasta pahoinpitelystä, pahamaineisen talon edustalta, mistä Victor Milhommekin oli tavattu.

IV.

Vuosia kului vielä ja elämä näytti tahtovan palkita Markusta siitä että hän oli niin paljon rakastanut ja niin paljon hyödyttänyt, antamalla hänen ja hänen Genevièvensä pysyä täysissä voimissaan voittoisina katsojina, niin että hän kahdeksankymmenen vuotiaana sai kokea sen suuren ilon että sai nähdä unelmansa yhä enemmän toteutuvan.

Sukupolvet seurasivat toisiaan yhä valistuneempina, vapautuneempina ja puhdistuneempina. Ennen oli ollut kaksi Ranskaa, jotka kumpikin olivat saaneet erilaisen opetuksen, olivat kasvatetut erikseen eivätkä siis tunteneet toisiaan, vaan inhosivat ja vastustivat toisiaan. Kansan syviä rivejä, maalaisväestön äänetöntä enemmistöä varten oli olemassa ainoastaan alkeisopetus, se sai oppia lukemaan, kirjoittamaan, hiukan laskemaan, ensimmäiset alkeet, niin että ihminen hiukan saattoi kohota eläintä ylemmäksi. Porvaristolle, pienelle, valitulle vähemmistölle, joka oli päässyt mahtavuuteen ryöstämällä itselleen rahat ja vallan, olivat avoinna ylemmät oppilaitokset ja yliopistot, kaikki tiet sivistykseen ja valtaan. Tällainen oli hirveä yhteiskunnallinen vääryys, raskas kahle sitoi köyhät ja halvat tietämättömyyteen, heitä oli kielletty oppimasta, hankkimasta itselleen tietoja, tulemasta oppineiksi, mahtaviksi, hallitseviksi. Välistä pääsi joku heistä vapaaksi ja kohosi korkeimpaan arvoon. Mutta se oli vain poikkeus, joka suvaittiin ja jota ulkokullatusta mainittiin esimerkkinä, kaikki ihmiset olivat yhdenvertaisia, sanottiin, ja voivat siis kohota oman ansionsa mukaan. Ja kuitenkin kiellettiin suurimmalta osalta välttämätön opetus, järjen selvittäminen, joka oli kaikille kansan lapsille tuleva, sillä pelättiin suurta totuuden ja oikeuden liikettä, joka siitä olisi seurauksena ja joka riistäisi porvaristolta väärän vallan ja ottaisi ryöväreiltä pois varastetun kansallisomaisuuden, perustaakseen vihdoin oikean työnjaon kautta veljellisyuden ja rauhan yhteiskunnan.

Nyt oli yhtenäinen Ranska muodostumaisillaan, pian ei enää olisi yläluokkaa ja alaluokkaa, sivistyneet eivät enää sortaisi ja väärinkäyttäisi sivistymättömiä veljessodassa, joka välistä tuli niin raivokkaaksi että veri punasi katukivet. Samallinen opetus kaikille oli jo saatu aikaan, kaikkien Ranskan lasten täytyi käydä läpi maksuttoman ja pakollisen alkeiskoulun, jossa kokeisiin perustuvat tosiasiat kieliopillisten sääntöjen sijaan olivat kaiken opetuksen perustana. Tietojen hankkiminen ei sitä paitsi riittänyt, täytyi myös oppia rakastamaan, sillä ainoastaan rakkaus tekee totuuden hedelmätäkantavaksi. Sitten tapahtui luonnollinen valinta oppilasten halun, taipumusten ja lahjakkaisuuden mukaan; alkeiskoulusta siirtyivät he erikoiskouluihin, jotka olivat järjestetyt tarpeen mukaan, käsittivät kaikki käytännölliset alat ja ulottuivat ihmishengen syvimpiin mietteihin. Laki sääsi ettei kansassa ollut ketään etuoikeutettua, että jokainen syntyvä olento oli otettava vastaan mahdollisena voimana, jonka kehittämisen kansalliset vaati. Tämä ei ollut ainoastaan yhdenvertaisuutta ja oikeudenmukaisuutta, se oli myös yhteisen omaisuuden viisasta käyttämistä, käytännöllinen menettelytapa, jotta ei häviäisi mitään siitä, josta voisi koitua maalle suuruutta ja valtaa. Ja kuinka nopeasti heräsivätkään kerääntyneet voimat, jotka uinuivat maaseutujen ja tehdaskaupunkien äärettömissä varastoissa! Ne saivat aikaan henkisen kukoistuksen, syntyi aivan uusi sukupolvi, joka kykeni ajattelemaan ja toimimaan, ja uudisti vallan väärinkäytöstä kuluneiden, hallitsevien luokkien kuivuneen elämänneesten. Neroja verso joka päivä tästä vihdoinkin raivatusta, hedelmällisestä maasta, suuri aika oli tulossa,

ihmiskunnan uudestasntyminen. Tämä kaikille yhdenmukainen opetus, jota hallitseva porvaristo niin kauan oli vastustanut, tuntien että se hävittäisi entisen yhteiskuntajärjestyksen, oli todella hävittämäsilläään sen, mutta pannakseen sen sijaan kaikkien henkisten ja siveellisten voimien järkevimmän ja ihanimman kehityksen, joka on tekevä Ranskasta maailman vapauttajan.

Näin katosi tuo kahtiajaettu Ranska, jossa oli kaksi luokkaa, kaksi vihamielistä rotua alituisessa taistelussa keskenään, kasvatettuina kahdessa eri maailmassa, ikäänkuin heidän ei koskaan tarvitsisi yhtyä ja ymmärtää toisiaan. Opettajatkaan eivät enää olleet jakautuneet kahteen melkein vihamieliseen ryhmään, joista toista halveksittiin, ja toinen halveksi, toisella puolella köyhät vähätietoiset alkeisopettajat, jotka usein olivat vain nimeksi vapautuneet synnynnäisestä raakuudesta, ja toisella puolella opista ja kirjallisesta sivistyksestä loistavat lyseoiden ja erikoiskoulujen opettajat. Nyt annettiin alkeiskoulujen oppilaille samat opettajat, jotka sitten seurasivat heitä kaikilla opetuksen asteilla. Käsitettiin että tarvittiin yhtä älykkäitä ja yhtä hyvän kasvatuksen saaneita opettajia herättämään lapsen sielua, antamaan sille ensimmäisen säännönmukaisuuden, johtamaan sen oikealle tielle, kuin pysyttämään sitä sillä ja kehittämään sitä. Virkavuorottelemine oli pantu toimeen, henkilökunta oli helppo hankkia ja se oli erinomaisen innokas toimessaan, nyt kun opettajanvirka pidettiin ensimmäisinä ammatteina maassa, oli hyväpalkkainen ja sangen kunnioitettu ja arvossa pidetty. Kansa oli tullut ymmärtämään kaikilla asteilla maksuttoman ja kaikille yhteisen opetuksen edut ja välttämättömyyden; kuinka suuriksi kustannukset tulivatkin, eivät ne olleet miljoardeja, jotka kulutettiin valheen ja murhan ylläpitämiseksi, ne olivat miljoardeja, jotka synnyttivät taistelijoita rauhan ja onnellisuuden saavuttamiseksi. Runsaampaa satoa ei voinut kuvitellakaan, jokainen kulutettu penni teki kansan älykkäämmäksi ja vahvemmaksi, tulevaisuuden vallaksi. Suurin moite tätä opetuksen yleistä leviamistä vastaan oli ollut se, että se muka kasvatti säädystään eronneita kapinoitsijoita entisen yhteiskunnan ahtaan rajoituksen sisäpuolella, mutta sen mitättömyys näkyi selvästi nyt kun tämä luokkarajoitus oli hävitetty ja sijaan astunut uusi yhteiskunta. Porvaristo kukistui samoin kuin kirkkokin, heti kun se ei enää yksin ollut oikeutettu saamaan oppia. Mutta joskin jokainen talonpojan tai työmiehen poika, joka äkkiä oli kohonnut sivistykseen ja oppiin, ilman rahaa, mutta kymmenkertaisesti nautinnonhimoisena, ennen oli tuottanut häiriötä ja vaaraa yhteiskunnalle, koska hänen täytyi hankkia itselleen asema ja nautintoja muiden ihmisten kustannuksella, oli tämä vaara nyt kokonaan kadonnut, nyt ei enää voinut olla säädystään eronneita, koska ei enää ollut säätyjä, ei kapinoitsijoita, koska normaalin tila nyt oli siinä että jokainen kohoaisi niin korkeaan sivistykseen kuin hänelle on mahdollista, voidakseen tehdä suurinta hyötyä kansalaisena. Opetus oli täyttänyt vallankumouksellisen tehtävänsä ja se oli tästälähin kansan voima ja järjestys, valta, joka samalla kertaa oli laajentanut ja sitonut lujemmin veljessiteen, kaikki olivat kutsutut tekemään työtä kaikkien onneksi, eikä ainoakaan voima voinut unhottua tai joutua hukkaan.

Mutta tämä yleinen opetus, tämä koko kansan sivistyttäminen, joka antoi niin runsaan sadon, oli käynyt mahdolliseksi vasta sitten kun kirkko oli karkoitettu opetuksesta. Kirkon eroittaminen valtiosta ja siitä seuraava kirkollisveron lakkauttaminen oli tosin vapauttanut maan ja tehnyt mahdolliseksi pitää parempaa huolta kouluista. Pappi lakkasi olemasta virkamies, katolinen usko ei enää ollut lain säätämä, ainoastaan se, joka tahtoi ja maksoi, kävi kirkossa aivan niinkuin teatterissa; ja kirkot olivat vähitellen tyhjenneet. Mutta syynä niiden tyhjentymiseen oli ennen kaikkea se että ne eivät enää itse muodostaneet itselleen seurakuntaa, noita kurjia, tylsistyneitä olentoja, joita ne tarvitsivat täyttääkseen heillä penkkinsä. Monta kovaa vuotta oli kulunut ennekuin lapsi oli saatu riistetyksi kirkolta, ikivanhalta myrkyttäjältä, joka oli vallinnut valheen ja pelon kautta. Se oli heti käsittänyt että sen täytyi tappaa totuus, ellei se itse tahtonut tulla tapetuksi; ja kuinka hurjasti se olikaan taistellut, kuinka itsepäisesti vastustanut, viivyttääkseen välttämätöntä tappiotaan, valon lopullista voittoa! Sitä täytyi kohdella niinkuin tori-akkaa, joka myy myrkyllisiä ravintoaineita ja jonka kauppaa poliisi lähetetään sulkemaan. Se, joka oli hallinnut opinlauseiden ja auktoriteetin avulla ja ylläpitänyt valtaansa tulella ja miekalla Jumalansa esimerkkiä noudattaen, se uskalsi vedota vapauteen saadakseen rauhassa jatkaa orjuutustyötään. Silloin olivat yhteiskuntaa suojelevat lait tulleet välttämättömiksi, kirkko piti laillisella tavalla tehdä kykenemättömäksi, kieltämällä sen jäseniä, pappeja ja munkkeja, opettamasta. Ja mikä melu siitä syntyikään! Koetettiin saada aikaan kansalaissota, vanhempia kiihoitettiin ja kun veljeskunnat ajettiin ulos ovesta, tunkeutuivat ne sisään akkunasta sitkeällä itsepäisyydellä, luottaen iankaikkiseen herkkäuskoisuuteen, jonka he luulivat kylväneensä ihmiseen. Eivätkö he olleet itse inhimillinen erehdys, taikausko ja kurja raukkamaisuus ja eikö heillä siis ollut iankaikkinen valta? Mutta sitä varten täytyi heidän saada edeskinpäin pitää lapsi hallussaan ja pimittää tulevaisuus, mutta vähitellen tulevaisuus luikui heidän käsistään lapsen kanssa; se aika oli tullut, jolloin kirkko virui kuolemalsillaan järjettömien, tieteen kukistamien opinlauseittensa raunioissa. Totuus oli voittanut, kaikille yhteinen koulu kasvatti miehiä, joilla oli tietoja ja tahtoa.

Joka päivä Markus huomasi uusia voittoja, järjen ja onnen lisääntymistä. Hän yksin oli vielä elossa sankarillisesta polvesta, joka oli niin paljon taistellut ja kärsinyt. Kunnon Salvan oli kuollut ensiksi, neiti Mazeline ja Mignot olivat seuranneet häntä. Mutta kaikista näistä kuolemantapauksista oli Markukseen syvimmin koskenut Simonin ja Davidin kuolema; tuoni oli korjannut heidät melkein samaan aikaan ja

rouva Simon oli lähtenyt hiukan ennen. Kaikki hirveän jutun osanottajat lepäsivät nyt maan povessa vierekkäin, hyvät ja pahat, sankarit ja rikolliset iankaikkisessa hiljaisuudessa. Monet lapsista ja lapsenlapsistakin olivat kuolleet ennen isiä, sillä kuolema jatkoi väsymättä salaperäistä tointa, niitti ihmisiä ikäänkuin tehdäkseen hedelmälliseksi maan, josta toisia ihmisiä kasvaisi. Markus oli muuttanut Jonvillestä ja asettunut Genevièven kanssa asumaan Mailleboisiin ensimmäiseen kerrokseen lahjatalossa, joka oli joutunut Simonin lasten, Josefin ja Sarahin käsiin. Sarah ja hänen miehensä Sébastien asuivat yhä Beaumontissa, missä jälkimmäinen vielä johti normaalikoulua. Mutta Josefin, joka oli melkein rampa jaloistaan, oli täytynyt luopua toimestansa: hänen vaimonsa Louise oli yhtäaikaan eronnut Mailleboisin koulusta ja molemmat olivat muuttaneet lahjatalon toiseen kerrokseen, joten perhe jakoi sen keskenään, iloiten siitä että sai yhdessä viettää vanhuuden hiljaiset hetket, Heistä tuntui kuin eivät he kokonaan olisi eronneet opetuksesta, he jatkoivat hyvää tehtävää jälkeläistensä kautta, sillä François ja Thérèse olivat nimitetyt opettajaksi ja opettajattareksi Mailleboisin kouluun, jossa siis kolme polvea oli seurannut toisiaan, lastenlapset vanhempien ja isovanhempien jälkeen.

Kaksi vuotta oli tätä onnellista elämää keskinäisessä rakkaudessa kestänyt, kun onneton tapaus tuotti surua perheelle. François, joka tähän saakka oli ollut niin hellä vaimolleen Thérèselle, rakastui kolmenkymmenen neljän vuotiaana hurjasti erääseen kauniiseen tyttöön, se oli tuollainen mieletön intohimo, joka hävittää miehen elämän. Colette Roudille oli jo kahdenkymmenen kahdeksan vuotias ja äskettäin kuolleen sangen jumalisen lesken tytär; ja hänen sanottiin tulleen maailmaan isä Theodosiuksen, hänen äitinsä entisen rippi-isän toimesta, jota hän paljon muistutti; hänellä oli munkin kaunismuotoinen pää, veripunainen suu ja säihkyvät silmät. Leski eli pienestä pääomasta, jota hänen vanhin poikansa Faustin, kaksitoista vuotta vanhempi kuin sisarensa, oli suuresti kuluttanut niin että sisar nyt tuli vain niukasti toimeen. Pieni jäännös mahtavasta klerikaalisesta puolueesta, joka ennen oli ollut maan herrana, olikin ottanut hänet huolenpitoonsa, ja viimein hankkinut hänelle paikan Désiraden alueen hoitajana. Isä Crabotin kuoleman jälkeen oli siitä käyty alinomaan oikeutta ja naapurikunnat aikoivat nyt ostaa sen ja tehdä siitä Kansantalon, lepopuiston paraneville sairaille, samallaisen kuin Valmarie, entinen jesuiittakollegio, joka jo oli muutettu ihanaksi turvapaikaksi, missä seudun työmiehevaimot saivat levätä vaikeiden synnytysten jälkeen. Colette asui siis yksin Mailleboisissa melkein vastapäätä koulua ja hän oli hyvin vapaa käytökseltään; hänen silmiensä säihky ja hänen punaisten huultensa hymy olivat varmaankin paljon vaikuttaneet intohimon puuskaan, joka riehui Françoisissa.

Kerran sai Thérèse hänet kiinni. Tuskallinen suuttumus valtasi hänet, sillä isku ei koskenut yksin häntä; eikö isän mielettömyys vahingoittaisi myös heidän tyttärtään Rosea, joka pian täytti kaksitoista vuotta? Ensin aikoi hän vedota isäänsä ja äitiinsä, Sébastieniin ja Sarahiin, antaakseen heidän päättää, mitä hänen oli tehtävä. Hän puhui erosta, hän tahtoi mieluummin antaa vapauden miehelleen, joka ei enää rakastanut häntä, vaan valehteli hänelle. Mutta hän oli koko ajan aivan tyyni, lujamielinen ja järkevä ja hän ymmärsi että tällä kertaa oli viisainta antaa anteeksi. Markus ja Geneviève puolestaan olivat, epätoivoissaan tästä epäsovusta, kauan puhuneet Françoisille. Hän osoitti suurta surua, tunnusti kaikki virheensä ja otti vastaan ankarimpia nuhteita; mutta kaikessa tässä oli surkeinta hänen hämmennyksensä ja toivoton ulkonäkönsä, hän pelkäsi silmännähtävästi joutuvansa uudelleen intohimon valtaan. Markus ei ollut koskaan tuskallisemmin tuntenut ihmisonnen katoavaisuutta. Ei siis ollut kylliksi että ihmiset saivat oppia, että heidät johdettiin oikeudenmukaisuuteen totuuden tien kautta, koska intohimot siitä huolimatta raastoivat heitä, kiihoittivat heitä toisiaan vastaan niinkuin kurjia mielettömiä. Koko elämänsä hän oli taistellut pelastaakseen lapset valistuksen avulla pimeästä vankilasta, jossa isät olivat kituneet, ja hän luuli antaneensa omaisilleen enemmän onnea antaessaan sitä muille; ja nyt kohtasi hänen tyttärenpoikansa perhettä toinen kärsimys: rakkauden ikuinen autuus ja ikuinen tuska! Ihminen ei saanut ylpeillä opistaan eikä pitää sitä ainoana voimanaan. Täytyi vielä olla valmis kärsimään, karaista sydämensä aina uhkaavia suruja vastaan, eikä saanut uskoa että hyvän tekeminen suojelee pahan haavoista. Turhaan Markus puhui näin itselleen, ajatteli nöyrästi täytettyä tehtävänsä, hän oli siitä huolimatta syvästi suruissaan nähdessänsä kurjan ihmiskunnan vapaaehtoisesti haavoittavan itsensä kaikkiin okaisiin tien varrella.

Lupa alkoi ja äkkiä François katosi. Hän näytti odottaneen että pääsisi irti koulusta ja oli heti lähtenyt Coletten kanssa, jonka akkunat Isollekadulle päin olivat suljetut. Perhe tahtoi välttää häväistystä ja kertoi että François, joka oli hiukan heikko, oli erään ystävän kanssa matkustanut ulkomaille erääseen ilmaparantolaan. Mailleboisissa olivat kaikki kuin äänettömästi sopimuksesta uskovinaan tähän selitykseen, myötätuntoisuudesta Thérèseä, hyljättyä vaimoa kohtaan, josta paljon pidettiin; mutta kaikki tiesivät oikean syyn hänen puolisonsa lähtöön. Hän oli ihailtava vaikeassa asemassaan, hän ei koskaan ilmaissut suuttumustaan, salasi kyyneleensä ja pysyi koko ajan arvokkaana. Hän oli ennen kaikkea hellä ja lohduttava tyttarelleen Roselle, jolta hän ei pahaksi onneksi voinut salata mitään, mutta jota hän koetti rakastaa kahden edestä ja jota hän opetti rakastamaan isäänsä tämän vioista huolimatta.

Kuukausi kului ja onneton Markus kävi häntä joka päivä katsomassa. Silloin eräänä iltana tapahtui onnettomuus. Rose oli mennyt iltapäiväksi erään toverinsa luo ja Markus tapasi siis Thérèsen yksin

kyyneleitä vuodattaen. Markus puhui hänelle kauan aikaa koettaen herättää hänessä toivoa. Oli raskas, rajuilmaa uhkaava ilta ja kun pimeä tuli täytyi Markuksen lähteä tapaamaan Rosea, joka viipyi pienen toverinsa luona. Kun hän, kiiruhtaen Genevièvensä luo, koulun takana kulki poikki pienen pimeän torin, jonka varrella oli Zéphirinin entisen huoneen akkuna, kuuli hän kumeeaa melua, askeleita ja huutoja.

— Mitä se on? Mitä se on? kysyi hän, kiiruhtaen eteenpäin.

Hänen verensä hyytyi, eikä hän tiennyt mistä syystä. Se oli kuin kaukaa tuleva kauhu. Vihdoin hän huomasi pimeässä miehen, jonka hän tunsu Marsoullier nimiseksi, entisen pormestari Philisin serkuksi, joka oli kirkonvartijana Saint-Martinissa, missä muutamat uskovaiset vielä elättivät kirkkoherraa.

— Mitä se on? kysyi hän vielä kerran, kummastuneena kun näki miehen tekevän liikkeitä ja puhuvan yksinään.

Marsoullier tunsu hänet vuorostaan.

— En tiedä, herra Froment, änkytti hän itsekin kauhistuneen näköisenä. Kuljin tästä sivu, tulin Kapusiinitorilta ja silloin kuulin lapsen puoleksi tukahtuneita huutoja; ja kun kiiruhdin paikalle näin vilaukselta erään miehen, joka juoksi pakoon ja maassa makasi tämä pieni tyttö... Silloin huusin minäkin.

Markus erotti todella maassa vaalean ja liikkumattoman olennon. Hänessä heräsi epäluulo: eikö Marsoullier itse ollut aikonut tehdä pahaa lapselle? Etenkin kun hän miehen kädessä huomasi jotain valkeaa, nenäliinan.

— Mikä nenäliina teillä on kädessä? kysyi hän vielä.

— Löysin sen uhrin vierestä. Mies tahtoi varmaankin tukahuttaa lapsen huudot ja pudotti sen sitten paetessaan.

Markus ei kuunnellut enää. Hän oli nopeasti kumartunut tarkastamaan pientä olentoa ja äkkiä huudahti hän kauhean tuskan valtaamana.

— Rose! meidän pieni Rosemme!

Uhri oli sama suloinen tyttö, joka kymmenen vuotta sitten Luciennen kantamana oli ojentanut kukkavihon Simonille. Hän oli tullut vielä kauniimmaksi ja suloisemmaksi, hänellä oli kuultavan valkeat, hymyilevät kasvot, pienet kuoppaset poskissa ja hienot, vaaleat, vallattomat kiharat. Oli helppo arvata kuinka rikos oli tapahtunut: lapsi oli pimeän tultua palannut kotiin aution torin kautta: joku ilkiö oli hyökännyt hänen päälleen, mutta kuullessaan jonkun tulevan, pelästynyt ja jättänyt uhrinsa siihen. Rose makasi siinä pyörtyneenä, liikkumattomana kuin kuollut, puettuna valkeaan, vaaleanpunakukkaiseen juhlahaleniinkin, jonka äiti oli antanut hänen panna päälleen, kun hän meni pientä toveriaan tervehtimään.

— Rose, Rose! huusi Markus epätoivoissaan. Miksi et vastaa minulle, kultaseni? Yksi sana, sano minulle yksi ainoa sana!

Hän hyväili lasta varovaisesti, peläten että hän alkaisi taas huutaa, uskaltamatta vielä nostaa häntä. Hän puhui itseksensä:

Hän on vaan pyörtynyt, minä kuulen hänen hengittävän. Mutta luulen että joku jäsen on katkennut... Oh, onnettomuus seuraa meitä, meitä on taas kohdannut hirveä kärsimys.

Sanomaton kauhu valtasi hänet, hänestä tuntui kuin hirveä menneisyys olisi alkanut uudelleen. Tässä, lähellä tuota huonetta, jossa hurja Gorgias oli raiskannut ja tappanut pikku Zéphirinin, tapasi hän tyttärenpoikansa tyttären, rakkaan Rosensa, lumoavan kahdentoista vuotiaan pienen naisen samoin rääkättynä, haavoitettuna ja hänet oli pelastanut ainoastaan sattumalta saapunut ohikulkija. Kuka oli nyt tehnyt tämän kamalan rikoksen ja mitä uusia kärsimyksiä siitä seuraisi? Ikäänkuin häikäisevän salaman valossa näki hän tällä kauhealla hetkellä koko elämänsä, hän eli uudelleen kaikki taistelunsa ja kärsimyksensä.

Marsoullier seiso i sillä välin paikallaan nenäliina kädessä. Hän pisti sen vihdoin taskuunsa hyvin hämmentyneen näköisenä, ikäänkuin hän ei olisi sanonut kaikkea ja toivonut hartaasti ettei olisi sinä iltana kulkenut torin yli.

— On parasta että emme jätä häntä tähän kauemmaksi, herra Froment, sanoi hän vihdoin. Te ette ole kyllin vahva, mutta jos tahdotte niin kannan hänet äitinsä luo, joka asuu muutaman askeleen päässä.

Markuksen täytyi suostua. Hän seurasi kirkonvartijaa, joka oli hiljaa nostanut Rosen vahvoilla

käsillään, herättämättä häntä tainnoksista. Näin saavuttiin äiti raukan luo; se oli sydäntä särkevää kun hänen rakas Rosensa, hänen ainoa ilonsa kannettiin kotiin tunnettoman, kalmankalpeana ja kauniit hiukset valloillaan. Vaalea puku oli repaleina, ja irtirevittyjä hiussuortuvia oli jäänyt pitsikaulukseen. Taistelu oli varmaankin ollut hirveä, sillä nyrkkiin puristetuissa käsissä oli mustelmia ja oikea käsivarsi riippui hervotonna kuin katkennut.

Thérèse oli pois suunniltaan ja toisti lakkaamatta kyynelten tukahuttamalla äänellä:

— Rose, oma pieni Roseni! he ovat tappaneet pienen Roseni!

Turhaan Markus huomautti hänelle että lapsi hengitti, ettei hänen päällään ollut ainoatakaan veripisaraa. Marsoullier oli pannut tyttösen vuoteelle. Yhtäkkiä hän aukaisi silmänsä ja katsoi ympärilleen sanomattoman kauhun ilme silmissään. Sitten hän sopersi, väristen:

— Oi, äiti, äiti, ota minut, kätke minut, minä pelkään.

Thérèse vaipui istumaan vuoteen reunalle nähdessään hänen jälleen heräävän, kietoi kätensä hänen ympärilleen ja painoi hänet rintaansa vasten, niin liikutettuna ettei kyennyt sanaakaan lausumaan. Markus pyysi paikalla olevan apuopettajattaren menemään lääkäriä noutamaan ja alkoi sitten kysellä lapselta tahtoen heti päästä selville asiasta:

— Kultaseni, mitä sinulle on tapahtunut, voitko kertoa sen meille?

Rose katsoi häneen hetken ikäänkuin tunteakseen ja sitten hänen peljästyneet silmänsä taas kääntyivät tarkastamaan huoneen pimeitä nurkkia.

— Minä pelkään, minä pelkään, isoisä!

Markus alkoi uudestaan varovasti kysellä, rauhoitettuaan häntä ensin.

— Eikö kukaan tullut saattamaan sinua palatessasi ystäväsi luota?

— Minä itse en antanut kenenkään tulla. Heidän talonsa oli niin lähellä, minulla oli vain muutama askel kuljettavana, sitäpaitsi olimme leikkineet liian kauan, enkä tahtonut enää viivyttellä.

— Sinä siis juoksit kotiinpäin, kun joku hyökkäsi päällesi. Niinhän se oli, kultaseni?

Mutta lapsi alkoi taas kauhistuneena vapista, eikä vastannut enää. Markuksen täytyi toistaa kysymys.

— Joku hyökkäsi päällesi?

— Niin, niin, joku, sopersi hän vihdoin.

Markus salli hänen hetken rauhoittua, silitti kevyesti hänen hiuksiaan ja suuteli häntä otsalle.

— Ymmärräthän että sinun tulee kertoa meille kaikki... Sinä tietysti huusit ja ponnistit vastaan. Mies tahtoi sulkea suusi ja paiskasi sinut sitten maahan.

— Oi, isoisä, kaikki tapahtui niin nopeasti! Hän tarttui minun käsivarsiini ja puristi niitä. Hän tahtoi varmaankin saada minut aivan pyörryksiin, viedäkseen minut pois selässään. Se koski niin että luulin kuolevani ja sitten kaaduin maahan, enkä muista enempää.

Markus tunsu suurta huojennusta, hän oli nyt vakuutettu että lasta ei oltu häväisty, koska Marsoullier sanoi rientäneensä paikalle huudot kuullessaan. Hän teki vielä viimeisen kysymyksen:

— Tuntisitko miehen, jos näkisit hänet?

Väristys valtasi taas Rosen ruumiin, hänen silmiinsä tuli kauhistunut ilme, ikäänkuin hirveä näky olisi pienimmästäkin muistosta kohonnut hänen eteensä. Sitten hän peitti kasvot käsillään ja vaipui itsepäiseen äänettömyyteensä. Koska hän ei huutanut vaikka hänen katseensa olivat kiintyneet Marsoullieriin, sai Markus ainakin varmuuden siitä että oli erehtynyt, luullessaan häntä syylliseksi. Mutta hän tahtoi kuitenkin kuulustella tätä vuorostaan, sillä jos hän oli puhunut totta, jos hän oli vain sattumalta kulkenut ohi ja rientänyt paikalle, tiesi hän ehkä vielä jotain.

— Te näitte siis miehen pakenevan. Ehkä tuntisitte hänet jos näkisitte?

— Oh, herra Froment, sitä en luule. Hän juoksi ohitseni, mutta oli jo pimeä. Ja sitäpaitsi olin niin hämmäntynyt.

Mutta kirkonvartija, joka vielä ei ollut oikein tointunut, puhui hiukan liikaa.

— Luulen sentään että hän ohikulkiessaan sanoi jotakin... "Pöllö!"

— Mitä? "Pöllö!" kysyi Markus suuresti kummastuneena. Miksi olisi hän sanonut teille niin?

Mutta Marsoullier, suutuksissaan siitä että oli maininnut tämän yksityisseikan ja ymmärtäen kuinka vaarallinen pieninkin tunnustus saattoi olla, kiirehti ottamaan takaisin sanansa.

— En tiedä mitään varmasti, hän vain mutisi itsekseen... Ei, ei, en minä häntä tuntisi.

Kun Markus tahtoi häneltä nenäliinaa, otti hän sen hiukan vastahakoisesti taskustaan ja pani sen pöydälle. Se oli sangen tavallinen nenäliina, tuollaisia, joissa on koneella kirjailtu punainen nimikirjain. Kysymyksenalaisessa oli kirjain F. ja tieto oli jotakuinkin merkityksetön sillä samallaisia käytettiin tusinoittain ja niitä myytiin kaikissa kaupoissa.

Thérèse kietoi taas kätensä Rosen ympäri ja syleili häntä sydämmellisen hellästi.

— Lääkäri saapuu pian, aarteeni, en tahdo liikuttaa sinua ennenkuin hän on täällä... Ei se ole vaarallista. Koskeeko sinuun kovin, sano?

— Ei kovasti, äiti... Käsivartta vain polttaa ja olkapäätä painaa niin raskaasti.

Thérèse kyseli yhä häneltä matalalla äänellä, sillä tuo salaperäinen väkivallanteko oli saattanut hänet pois suunniltaan. Mitä oli tuo mies tahtonut, mitä oli hän tehnyt, minkä vuoksi oli hän hyökännyt lapsen kimppuun. Mutta joka kysymyksestä joutui Rose yhä enemmän hämilleen, sulki silmänsä ja painoi päänsä syvemmälle patjoihin, ikäänkuin olisi tahtonut päästä näkemästä ja kuulemasta. Erittäinkin vapisi hän, kun hänen äitinsä itsepintaisesti kysyi häneltä, eikö hän tiennyt kuka mies oli, eikö hän voisi tuntea häntä. Ja yht'äkkiä purskahti hän suonenedontapaiseen itkuun, ja hän tunnusti kaikki, puoleksi pois suunniltaan huusi hän korkealla läpitukevalla äänellä, vaikka hän luuli kuiskaavansa sitä äitinsä korvaan:

— Oh, äiti, äiti, minä olen niin onneton! Minä tunsin hyvin hänen, se oli isä, joka odotti minua ja syöksyi minun päälleni.

Thérèse nousi hämmästyneenä.

— Sinun isäsi! Mitä sanot sinä onneton lapsi?

Markus oli kuullut sen, sekä myöskin Marsoullier.

Hän lähestyi lasta osoittaen suurinta epäilystä.

— Sinun isäsi! Se on mahdotonta... Kas niin, kultaseni, sen sinä olet uneksunut.

— Ei, ei, isä odotti minua koulun takana, minä tunsin hänet aivan hyvin parrasta ja lakista... Hän koetti ottaa minut, ja kun minä en antanut hänen viedä pois itseäni, heitti hän minut maahan ja väänsi poikki käsivarteni.

Hän pysyi itsepäisesti kiinni kertomuksessaan, todistusten mitättömyydestä huolimatta. Mies ei ollut virkkanut sanaakaan, Rose puhui koko ajan vain parrasta ja lakista, sillä hän ei muistanut mitään muuta, ei edes kasvoja, jotka pimeys oli kätkenyt. Mutta se oli hänen isänsä. Tämä ajatus näkyi painajaisen tavoin vaivaavan häntä ja oli ehkä saanut alkunsa siitä että hän näki äitinsä niin paljon kärsivän uskottoman miehensä lähdettyä.

— Se on mahdotonta, se on mieletöntä! toisti Markus sillä koko hänen järkensä nousi tuota selitystä vastaan. Jos François olisi tahtonut viedä tytön mukanaan, miksi hän olisi rääkännyt, melkein tapanut häntä. Thérèsekin oli aivan tyyni ja varma.

— François ei kykene sellaiseen tekoon. Hän on voinut tuottaa minulle paljon surua, mutta minä tunnen hänet ja olen puolustava häntä jos tarvitaan... Sinä olet erehtynyt, Rose raukkani.

Hän otti nenäliinan, joka oli jäänyt pöydälle ja alkoi tarkastaa sitä, eikä voinut pidättää tuskallista vavahdusta, sillä hän tunsu nenäliinan, hän oli itse ostanut tusinan sellaisia, isolla F-kirjaimella varustettuja, Landois sisarusten kaupasta Isonkadun varrella. Hän aukaisi heti piironginlaatikon, siellä oli vielä kymmenen samallaista nenäliinaa, François oli saattanut ottaa kaksi niistä mukaansa paetessaan. Mutta hän hillitsi kauhun, joka oli vallannut hänet ja sanoi yhtä varmasti ja tyynesti:

— Nenäliina saattaisi todella olla hänen... Mutta vähät siitä, se ei ole hän, en koskaan usko että hän on syyllinen.

Tämä tapaus näytti saattaneen Marsoullierin aivan ymmälle. Hän pysyi syrjemmällä, eikä näyttänyt

tietävän kuinka poistua niiden murheellisten ihmisten luota; kuullessaan lapsen kertomuksen jäi hän seisomaan silmät selällään ja nenäliinan tunteminen nosti silminnähtävästi hänen hämmästyksensä korkeimmilleen. Kun lääkäri vihdoin saapui apuopettajattaren mukana, käytti hän tilaisuutta pujahtaakseen huoneesta. Markus meni ruokahuoneeseen odottamaan lääkärin tutkimuksen tulosta. Rosen oikea käsi oli todella poikki, mutta luunmurto ei osoittanut mitään huolestuttavia oireita ja paitsi mustelmia ranteissa sekä muutamia ruhjevammoja, ei hänessä näkynyt mitään muita väkivallan merkkejä. Enin peljättävä oli se hermotäristys, joka hänen ikäisillään työillä oli niin ankara. Lääkäri läksi vasta tunnin kuluttua, asetettuaan paikalleen taittuneen jäsenen ja nähdessään lapsen vaipuneen syvään uneen.

Markus oli sillävälän lähettänyt sanan vaimolleen ja tyttärelleen, Genevièveille ja Louiselle että eivät tulisi levottomaksi kun hän ei palannut. He saapuivat heti kauhistuneina ja epätoivoissaan tapahtumasta, joka muistutti heillekin tuosta vanhasta hirveästä jutusta. Thérèse tuli heidän luokseen ja pidettiin pieni perheneuvottelu, samalla kun kaikki kolme tarkasti kuuntelivat avonaisella ovella heräisikö pieni sairas. Markus puhui kauan ja kuumeentapaisesti. Miksi olisi François ryhtynyt moiseen tekoon? Hän oli saattanut antautua mielettömän intohimon valtaan, paetessaan Coletten kanssa, mutta hän oli aina ollut hellä isä, hänen vaimollansakaan ei ollut mitään valittamista miehensä käytöksestä häntä kohtaan, se oli aina ollut arvokas, melkein kunnioittava. Mikä vaikutin olisi sitten saanut hänet siihen? Ei voinut ajatellakaan että hänet, yksinäisessä piilopaikassaan, missä hän eli rakastajattaren kanssa, olisi äkkiä vallannut halu saada takaisin tyttärensä; ja minne hän olisi sitten pannut lapsen? Ja jos otaksuikin että vaikuttimena oli saattanut olla julma halu tuottaa lisää surua vaimolle riistämällä häneltä tämän ainoan lohdutuksen, niin oli mahdotonta ajatella että isä, sen sijaan että aivan yksinkertaisesti olisi vienyt tytön mukanaan, olisi pahoinpidellyt ja haavoittanut häntä ja sitten heittänyt hänet pyörtyneenä paikalle! Ei, ei! Rosen väitöksistä ja nenäliinan tuntemisesta huolimatta, François ei ollut syyllinen, se oli siveellisesti mahdotonta, järki sanoi sen varmemmin kuin todistukset. Mutta ajatellessaan tätä uutta, vaikeaa arvoitusta, tätä totuutta, joka taas oli esiinurkittava ja tiedoksi annettava, sitten kun se ensin oli vapautettu salaperäisestä hämärästä, Markus ei salannut levottomuuttaan ja pelkoaan, sillä hän ymmärsi hyvin että koko Maillebois jo seuraavana päivänä innokkaasti puhuisi asiasta, josta Marsoullier tietysti kertoisi kaikille. Kaikki tosiasiat näyttivät syyttävän Françoisia, kääntyisikö yleinen mielipide häntä vastaan, niinkuin muinoin hänen isoisänsä Simonia, juutalaista vastaan? Ja kuinka häntä siinä tapauksessa oli puolustettava, kuinka oli ehkäistävä entinen hirveä vääryys uudistumasta?

— Se minua kuitenkin rauhoittaa, sanoi hän vihdoin, että ajat ovat muuttuneet. Meillä on nyt edessämme uusi valistunut ja vapautunut kansa, ja pettyisin suuresti elleivät kaikki auttaisi meitä totuuden etsimisessä.

Syntyi hiljaisuus. Thérèse sanoi päättäväisesti, vaikka vielä hiukan vapisevalla äänellä:

— Olette oikeassa, isoisä, meidän täytyy ennen kaikkea saada todistetuksi Françoisin viattomuus, jota en epäile pahimmista syytöksistä huolimatta. Minä unohdan, että hän on tuottanut minulle paljon surua, ja luottakaa minuun, minä autan teitä kaikin voimin.

Geneviève ja Louise nyökäyttivät myöntävästi.

— Oi lapsiraukka! mumisi jälkimmäinen. Seitsemän vuotiaana hän heittäisi kaulaani ja huudahti: "Pikku äiti, minä pidän sinusta niin kovasti!" Hän on hellä ja intohimoinen luonne, jolle täytyy antaa paljon anteeksi.

— Niin, sanoi Geneviève vuorostaan, ei pidä koskaan olla toivotonna helläluonteisten ihmisten suhteen. Heillä saattaa olla suuria vikoja, mutta rakkaus tasoittaa ne.

Seuraavana päivänä oli, kuten Markus oli aavistanut, suuri hämminki Mailleboisissa. Ei puhuttu muusta kuin lapsenryöstön yrityksestä, haavoitetusta työstä, joka syytti isäänsä ja ohikulkijan löytämästä nenäliinasta, jonka äiti oli tuntenut. Marsoullier kertoi jutun jokaiselle, joka vaan tahtoi kuulla — koristellen sitä hiukan, hän kun oli nähnyt kaikki. Marsoullier ei ollut mikään ilkeä ihminen, vaan turhamainen ja pelkuri, joka nautti siitä että oli tullut yhtäkkiä kuuluisaksi henkilöksi, mutta salaa pelkäsi ikävyyksiä jos juttu kääntyisi pahaan päin. Hän oli uskonnollisen Philisin sisarenpoika ja eli kirkonvartijan toimesta, josta nyt oli sangen pieni palkka, kun yhä pienempi uskovaisten joukko ylläpiti St. Martinin kirkkoa; sanottiin hänen olevan vapaa-ajattelijan vaan syövän ulkokultaisuuden leipää, kun ei muuten voinut ansaita sitä itselleen. Mutta viimeiset kirkollismieliset, jotka maksoivat hänelle palkan, tappiostaan ja kirkon rappiotilasta katkeroituneet katolilaiset valtasivat heti hänen juttunsa, tahtoivat panna sen kiertämään, käyttääkseen hyväkseen tuota sopivaan aikaan sattunutta häväistystä, jonka Jumala varmaankin oli lähettänyt. He eivät olleet uskaltaneet toivoakaan näin hyvää tilaisuutta uuden taistelun alkamiseksi, nyt oli otettava vaari tästä sallimuksen lahjasta ja tehtävä viimeinen ponnistus. Taas nähtiin mustien kaapujen hiipivän pitkin katuja, vanhain naisten kuljettavan kaikkialle eriskummallisia juttuja. Eräs tuntematon henkilö sanoi tavanneensa Françoisin kysymyksessä olevana

iltana kahden muun naamioidun miehen, luultavasti vapaamuurarin, seurassa. Vapaamuurarit tarvitsivat, niinkuin kaikki tiesivät, "mustaa messuaan" varten nuoren tytön verta, ja nyt oli François arvanheitolla pakoitettu uhraamaan oman tyttärensä veren. Eikö tämä selittänyt kaikkea, lahkolaisen raakaa julmuutta, luonnotonta murhaa? Mutta järjettömän jutun keksijät eivät saaneet mitään sanomalehteä painattamaan sitä, niin että heidän täytyi itsensä levittää sitä rahvaan keskuudessa. Samana iltana oli se jo kiertänyt koko kaupungin, siitä puhuttiin jo Jonvillessä, Moreuxissa ja kaikissa naapurikunnissa. Valhe oli kylvetty, nyt tarvitsi ainoastaan odottaa myrkytettyä satoa, joka kasvaisi kansan tietämättömydestä.

Mutta Markus oli ollut oikeassa, ajat olivat muuttuneet. Kaikkialla vastattiin typerään juttuun ivallisilla olkapäänkohautuksilla. Siihen aikaan, jolloin ihmiset olivat kuin pieniä lapsia ja halusivat kuulla satuja, saattoi sellainen käydä laatuun. Nyt tiedettiin enemmän eikä umpimähkään uskottu enää moista juttua. Kaikkein ensiksi saatiin tietää ettei François ollut vapaamuurari. Toiseksi kukaan ei ollut nähnyt häntä, tuntui varmalta että hän oli jossain kaukana tuon Coletten kanssa, joka oli kadonnut Mailleboisista samaan aikaan kuin hänkin. Kaikenlaiset muutkin syyt puhuivat hänen viattomuutensa puolesta ja koko seutu oli samaa mieltä hänestä kuin omaisetkin: intohimoinen mies, joka oli saattanut tulla mielettömän rakkauden saaliiksi, mutta hellä isä, joka ei voinut pahoinpidellä tyttärtään. Kaikki ihmiset antoivat hänestä edullisia lausuntoja, hänen oppilastensa vanhemmat kertoivat hänen lempeydestään, naapurit todistivat kuinka hellä hän oli vaimolleen, hairahduksensakin aikana. Ja kuitenkin olisi yleinen mielipide voinut saada tukea Rosen nimenomaisesta syytöksestä, nenäliinasta ja Marsoullierin lukemattomia kertoja toistamasta kertomuksesta; se oli kiihoittava salaisuus, jännittävä kysymys, joka vaati ratkaisua jokaiselta, joka kykeni ajattelemaan ja arvostelevaan. Jos François ei ollut oikea syyllinen, vaikka siltä näytti, niin oli se joku toinen, ja kuka se oli, kuinka oli hänet löydettävä?

Sillaikaa kun oikeus teki tehtävänsä ja tutki asiaa, saatiin nähdä uusi ilmiö, kansa itse auttoi sitä, koetti sanoa kaikki mitä se tiesi, kaikki mitä se oli nähnyt, kuullut ja ymmärtänyt. Ihmisillä, jotka nyt olivat saaneet sivistystä, oli ikäänkuin yleinen oikeuden tarve, he pelkäsivät että joku erehdys taas saattaisi tapahtua. Eräs Bongard tuli itsestään todistamaan että hän samana iltana, jona ilkityö tapahtui, oli nähnyt pormestarinviraston edustalla pelästyneen näköisen miehen, joka näytti tulevan Kapusiinitorilta, eikä se ainakaan ollut François. Eräs Doloir toi piipunnysän, jonka hän oli löytänyt kahden katukiven välistä koulun takapuolelta, huomauttaen samalla että se oli voinut pudota lapsenryöstäjän taskusta ja että François ei polttanut. Eräs Savin kertoi kuulleen kahden vanhan rouvan keskustelun, josta hän oli päättänyt että syyllinen oli etsittävä Marsoullierin tuttavien joukosta, sillä tämä oli puhunut liikaa muutamille uskovaisille ystävättäriilleen. Mutta etenkin Landoisin sisarukset, joilla oli kauppa Isonkadun varrella olivat erittäin ymmärtäväisiä ja toimeliaita. He olivat neiti Mazelinen entisiä oppilaita, samoin kuin kaikki muutkin totuutta harrastavat vapaaehtoiset todistajat olivat maallikko-opettajien, Markuksen, Joulicin tai Josefin kasvattamia. Landoisin sisarukset katsoivat kirjoistaan kelle he olivat myyneet samanlaisia nenäliinoja kuin se, jota mies turhaan oli koittanut käyttää sukapulana. He löysivät sieltä aivan oikein Françoisin nimen; mutta vähän alempana, kaksi päivää myöhemmin oli merkitty Faustin Roudillen, Coletten veljen nimi. Ja se oli pieni viittaus, ensimmäinen säde, josta valo oli syntyvä.

Faustin oli juuri kaksi viikkoa sitten jäänyt paikatta. Maillebois oli, sovittuaan naapurikuntien kanssa, vihdoinkin ostanut komean Désiraden maatilan, perustaakseen sinne Kansantalon, äärettömän kävelypuiston, johon pääsisivät kaikki lähiseutujen työmiehet. Sen sijaan että joku veljeskunta, niinkuin isä Crabot oli toivonut, olisi muuttanut tähän ihanaan paikkaan, näiden kuninkaallisten puiden varjoon, näiden lorisevien suihkulähteiden ja valkeitten marmorikuvapatsaitten joukkoon, saivatkin rahvaaseen kuuluvat kihlautuneet parit, nuoret äidit lapsineen ja lepoa kaipaavat vanhukset nauttia niiden ihanuudesta ja loistosta. Entinen vartija Faustin, viimeisten klerikaalisten käskyläinen, oli siis lähtenyt pois linnasta ja hänet nähtiin katkerana ja kiukkuisena kiertelevän Mailleboisin katuja, puhuen etenkin kovin kiukkuisesti sisarestaan Colettesta, jonka harha-askel muka tuotti hänelle häpeää. Tätä äkillistä ankaruutta ihmeteltiin hiukan, sillä kaikki tiesivät että sisar ja veli tähän saakka olivat olleet erinomaisessa sovussa ja että jälkimmäinen oli lainannut edelliseltä aina kun tällä oli rahoja. Olivatko he todella joutuneet riitaan, oliko Faustin ehkä suuttunut siitä että Colette oli kadonnut juuri hänen jäädessään ilman paikkaa? Vai teeskentelikö hän vain, oliko hän yhä sovussa sisarensa kanssa, tunti hänen lymyapaikkansa, teki salaa työtä hänen hyväkseen? Nämä seikat olivat vielä aivan hämärät, mutta Landoisin sisarusten keksintö, joka johti huomion Faustiniin, asetti kuitenkin kaikki hänen tekonsa ja sanansa päivänvaloon. Yhdessä viikossa oli tutkinto huomattavasti edistynyt.

Ensiksikin oli Bongardin todistus tullut vahvistetuksi, useat henkilöt muistivat nyt nähneensä hänet Isollakadulla ja levottomana kääntyvän taakseen katsomaan ikäänkuin tahtoen tietää mitä koulun luona tapahtui; ja se oli todella hän, vastaantulijat sanoivat tunteneensa hänet. Sitten Doloirin löytämä piipunnysä näytti olevan hänen, useat ihmiset sanoivat nähneensä sen hänellä. Ja vihdoin keskustelu, jonka Savin oli kuullut, tuo otaksuminen että miehen ja Marsoullierin välillä oli joku yhdysside, olisi

toteutunut siinä tapauksessa että Faustin ja mies olisivat olleet sama henkilö sillä kirkonpalvelija ja Désiraden entinen vartija olivat sangen läheisiä tuttuja. Se oli ratkaiseva tosiasia, seurattava jälki, joka varmaankin johtaisi totuuteen. Markus, joka jännityksellä seurasi tutkintoa, ymmärsi sen heti. Hän ottikin toimekseen Marsoullierin kuulustelemisen; häntä kummastutti nyt suuresti viimemainitun käytös silloin kun hän oli tavannut hänet uhrin vieressä miehen paettua. Hän muisti kuinka hämillään ja levoton hän oli ollut ja kuinka vastahakoisesti hän antoi nenäliinan: hän muisti kuinka hän hämmästytti kun Rose oli syyttänyt isäänsä ja kun Thérèse oli ottanut laatikosta samanlaisia nenäliinoja. Sitten hänen mieleensä muistui etenkin sana: "Pöllö!" jonka mies oli ärjäissyt kirkonvartijalle ja jonka tämä hämmennyksissään oli kertonut. Kaikki selvisi äkkiä, se oli ystävän haukkumasana ystävälle, jonka sopimaton tulo pilasi kaikki. Ja Markus meni Marsoullierin luo.

— Tiedättehän, ystäväni, että mitä raskauttavimpia todistuksia on kerääntynyt Faustinia vastaan, hänet vangitaan epäilemättä tänä iltana. Ettekö pelkää sekaantuvan juttuun?

Kirkonvartija kuunteli äänettömänä ja pää kumarassa kun Markus luetteli kaikki todistukset.

— Kas niin, myöntäkää pois että tunsitte hänet?

— Kuinka olisin voinut hänet tuntea, herra Froment, hänellä ei ole partaa ja hän käyttää lakkia, mutta tuo mies oli parrakas ja hänellä oli pieni, pyöreä huopahattu.

Samat huomiot oli Rosekin tehnyt, eikä niitä vielä voitu selittää.

— Oh, hän oli voinut hankkia itselleen valeparran ja hatun. Hän puhui sitä paitsi, senhän olette itse sanoneet minulle. Te tunsitte hänet aivan varmaan äänestä kun hän huusi teille: "Pöllö!"

Marsoullier nosti jo kätensä väittääkseen vastaan ja vannaokseen ettei mies ollut sanonut sanaakaan. Mutta hän ei voinut tehdä sitä, kun Markuksen kirkas katse oli niin tutkivasti kiintynyt häneen. Ja kunnan mies, joka hän oikeastaan oli, alkoi joutua hämilleen eikä uskaltanut enää tehdä huonoa tekoa typerästä turhamaisuudesta.

— Minä olen tietysti, jatkoi Markus, ottanut selkoa teidän suhteistanne häneen, minä tiedän että usein tapasitte toisenne ja että hänen oli tapana kutsua teitä pöllöksi kun teidän epäilyksenne suututtivat häntä.

— Se on totta, myönsi Marsoullier, hän kutsui minua pöllöksi eikä se ollut ollenkaan hauskaa.

Ja kun Markus enemmän ahdisti häntä, pyysi häntä oman etunsa vuoksi huojentamaan omaatuntoaan, ellei hän tahtonut saattaa oikeutta siihen luuloon että hänkin oli syyllinen, antoi hän vihdoin myöten yhtä paljon pelosta kun totuudenrakkaudesta.

— Olkoon menneeksi, herra Froment, minä tunsin hänet... Kukaan muu kuin hän ei voi huutaa minulle "pöllö" sellaisella äänellä. Hän on sanonut sen minulle siksi monta kertaa että en voi erehtyä... Hänellä oli aivan varmaan valeparta, jonka hän juostessaan otti pois ja pisti taskuunsa koska ihmiset, jotka sitten tapasivat hänet Isonkadun kulmassa, näkivät hänet sellaisena kuin hän tavallisesti on, ilman partaa, mutta huopahattu päässä.

— Tiesinhän että te olette kunnan mies.

— Kunnan mies kuinkas muuten... Nähkääs, herra Froment, minä olen herra Joulicin entinen oppilas; ja kun opettaja on sanonut että pitää rakastaa totuutta, ei se koskaan mene mielestä. Jos tahtoo valehdella niin koko olento nousee vastustamaan. Ja kun osaa vähänkin käyttää järkeään on mahdotonta uskoa kaikkia niitä tyhmyyksiä, jotka kaupungilla liikkuvat... Sentähden minä olinkin aivan levoton, aivan onneton tuon ikävän jutun tähden. Mutta minähän olen kurja raukka, minulla on vain tuo kirkonvartijan paikka, josta saan elatukseni, asemani pakoitti minut sanomaan niinkuin enoni Philisin entiset ystävät.

Hän keskeytti puheensa, tehden toivottoman liikkeen ja suuret kyöneleet täyttivät hänen silmänsä.

— Nyt olen mennyttä miestä, he ajavat minut ulos kuolemaan nälkään kadulle.

Markus rauhoitti häntä luvaten hankkia hänelle jonkun paikan. Sitten hän kiiruhti kotiin ilmoittamaan Thérèselle käyntinsä tuloksen, tuon ratkaisevan todistuksen, joka täydellisesti osoitti Françoisin viattomuuden. Kaksi viikkoa oli Thérèse istunut Rosen vuoteen vieressä, yhä vahvasti vakuutettuna miehensä viattomuudesta, mutta suruissaan siitä että ei ollut saanut mitään tietoja hänestä, vaikka kaikissa sanomalehdissä puhuttiin huomiota herättävästä ilkityöstä; nyt kun lapsi jo alkoi olla terveempi ja nousta vuoteestaan, näytti hän tulevan yhä alakuloisemmaksi ja liikkui äänettömänä ja surumielisenä autiossa kodissaan. Mutta samana iltana, juuri kun Markus iloisesti kertoi hänelle keskustelusta Marsoullierin kanssa, säpsähti hän äkkiä, hän näki Françoisin astuvan sisään. Nyt seurasi liikuttava

kohtaus, vaikka sanat, jotka lausuttiin, olivat yksinkertaiset.

— Etkö ole luullut minua syylliseksi, Thérèse?

— En François, sen vannon sinulle.

— Tänä aamuna en vielä tiennyt mistään synkässä yksinäisyydessäni, mutta silloin satuin katsomaan erääseen vanhaan sanomalehteen... Riensin heti tänne. Kuinka voi Rose?

— Hän voi hyvin, hän on tuolla huoneessa.

François ei ollut uskaltanut syleillä Thérèsea. Tämä seiso i hänen edessään suorana ja vakavana, syvästä mielenliikutuksesta huolimatta. Silloin Markus nousi ja tarttui tyttärenpoikansa käsiin, lukien surullisen tarinan hänen kalpeista ja kyynelten uurtamista kasvoistaan.

— Kas niin, poika raukkani, sano minulle kaikki.

Ja François kertoi avomielisesti ja muutam i vapisevin sanoin mielettömyydestään. Hän kuvasi äkillisen lähtönsä Mailleboisista Coletten seurassa, joka teki hänet hulluksi; heidän piilopaikkansa Beaumontissa, eräässä kaukaisessa kaupunginosassa, pienen huoneen, josta he tuskin hetkeksikään poistuivat; kuinka he olivat eläneet kaksi viikkoa sulkeutuneina tuohon huoneeseen, alituisten raivokkaiden kohtausten, tuon vallattoman raivottaren hurjien päähänpistojen, nuhteiden, kyynelten ja lyöntienkin seuratussa toisiaan. Sitten oli Colette äkkiä paennut viimeisen kohtausten jälkeen, jolloin hän oli heittänyt huonekaluja Françoisin päälle. Siitä oli nyt kolme viikkoa, hän oli ensin odottanut ja sitten hän oli ikäänkuin hautautunut tähän yksinäiseen huoneeseen, epätoivon ja tunnonvaivojen valtaamana, uskaltamatta ajatella kuinka hän palaisi Mailleboisiin, vaimonsa luo, jota hän sanoi koko ajan rakastaneensa, silloinkin kun mieletön intohimo raivosi hänessä.

Hänen puhuessaan oli Thérèse kääntänyt pois päänsä, seisoen yhä liikkumattomana; kun François vaiken i virkkoi hän:

— En tahdo tietää mitään siitä... Minä ymmärrän ainoastaan että olet tullut takaisin vastataksesi syytöksiin, joita on tehty sinua vastaan.

— Oh, huomautti Markus lempeästi, niitä syytöksiä ei enää ole olemassa.

— Olen tullut katsomaan Rosea, selitti François, ja sanon vielä kerran että olisin tullut seuraavana päivänä, jos olisin tietänyt asiasta.

— Se on hyvä, sanoi Thérèse. En estä sinua menemästä tyttäresi katsomaan, hän on tuolla, astu sisään.

Silloin syntyi omituinen kohtaus, jota Markus seurasi henkeään pidätellen. Rose istui nojatuolissa, käsi sidottuna, lukien jotain kirjaa. Oven auetessa hän nosti päänsä ja hänen huuliltaan kuului vapiseva huudahdus, johon sekaantui sekä pelkoa että iloa.

— Oi! isä!

Hän oli noussut ylös. Sitten hänet äkkiä näky i valtaavan hämmästy s.

— Ethän se ollutkaan sinä, sano, isä, tuona iltana?... Mies oli pienempi ja hänellä oli erilainen parta.

Kummastuksessaan hän yhä tuijotti isäänsä, ikäänkuin tämä hänestä olisi ollut erilainen kuin miksi hän oli häntä kuvailut hänen lähtönsä jälkeen ja kun hän oli nähnyt äitinsä niin paljon itkevän yksinään. Oliko hän sitten luullut että hänen isänsä olisi tullut paksummaksi ja että hänellä olisi häijyt ihmissyöjän kasvot? Nyt hän tuns i isänsä kauniin hymyn, jota hän niin rakasti; ja hän oli nyt varmaankin tullut kotiin ettei äidin enää tarvitsisi itkeä. Sitten hän alkoi vavista, hän ymmärsi erehdyksensä hirveät seuraukset.

— Ja minä olen syyttänyt sinua, isä, olen niin itsepäisesti väittänyt että sinä olit tuo mies!... Ei, ei, sinä se et ollut, minä olen valehtelija, minä huudan sen santarmeille, jos he tulevat sinua ottamaan!

Hän vaipui takaisin nojatuoliin, ja purskahti suonenvetoiseen itkuun; isän täyty i ottaa hänet syliinsä, suudella häntä hellästi, ja vakuuttaa että nyt oli onnettomuus loppuva. Hän itsekään ei tahtonut voida puhua mielenliikutuksensa tähden. Hän oli siis ollut kovin sydämmetön, koska hänen kuvansa niin oli voinut muuttua hänen tyttärensä mielessä ja koska tämä oli voinut uskoa että isä voisi olla niin julma lastaan kohtaan?

Thérèse oli kuunnellut, koettaen pysyä tyynenä. Hän ei sanonut sanaakaan, François katseli häntä tuskaisena, ikäänkuin tahtoen tietää ottaisiko hän hänet takaisin tähän kotiin, jonka hän oli hävittänyt.

Kun Markus näki että hän oli niin ankara, niin taipumaton antamaan anteeksi, piti hän parempana viedä tyttärensä kotiin odottamaan sopivampaa hetkeä.

Samana iltana haki poliisi Faustinia, jota syytettiin lapsenryöstön yrityksestä ja väkivallasta pikku Rosea vastaan. Mutta häntä ei löydetty, asunto oli suljettu ja mies oli kadonnut; kaikki etsiminen oli turha, häntä ei koskaan saatu kiinni ja vihdoinkin tultiin siihen päätökseen että hän oli matkustanut Amerikkaan. Hänen sisarensa Colette, jota myöskin turhaan etsittiin, oli varmaankin seurannut veljeään, sillä häntä ei koskaan enää nähty Beaumontissa eikä Mailleboisissa. Juttu pysyi hämäränä, täytyi tyytyä arveluihin. Olivatko veli ja sisar rikostovereita? Oliko Colette pannut toimeen jonkun salajuonen viedessään pois Françoisin, vai oliko Faustin vain käyttänyt hyväkseen tämän pakoa? Mutta ennen kaikkea oliko hänen takanaan joku korkeampi järki ja tahto, joka oli kaikki suunnitellut ja valmistanut koettaakseen vielä viimeisen kerran vahingoittaa maallikkokoulua panemalla toimeen uuden Simonin jutun? Näitä saattoi otaksua, mutta tosiasiat pitivät paikkansa, eikä kukaan epäillyt etteikö pohjalla ollut kavalaalahanketta.

Kuinka suurta huojennusta Markus tunsikaan kun juttu raukesi, eikä enää voinut tuottaa vahinkoa! Tämä vanhojen konnamaisuuksien uudistuminen, tämä viimeinen hyökkäys maallikkokoulua vastaan oli ensin suuresti huolestuttanut häntä. Eikä hän voinut kyllin ihmetellä sitä nopeutta, millä kansan terve järki oli tehnyt tehtävänsä, saattanut totuuden ilmi. Todistukset Françoisia vastaan olivat paljon raskauttavampia kuin muinoin Simonia vastaan. Hänen tyttärensä syytti häntä, ja vaikka Rose olisikin ottanut takaisin sanansa, olisi sanottu että hän teki sen perheensä vaikutuksesta. Ennen ei ainoakaan todistaja, ei kukaan Bongard, Doloir eikä Savin olisi uskaltanut sanoa mitä oli nähnyt tai kuullut, peläten joutuvansa ikävyyksiin. Ennen ei Marsoullier olisi huojentanut omaatuntoaan, koska hän ensiksikään ei olisi tuntenut siihen tarvetta ja koska toiseksi kokonainen mahtava puolue olisi kannattanut häntä ja ylistänyt hänen valhettaan. Silloin oli olemassa munkkikunta, joka myrkytti kaikki ja korotti erehdyksen opinlauseeksi, uskonnoksi. Auttaakseen Roomaa taistelussa vapaa-aatteisuutta vastaan, se käytti tunnottomasti hyväkseen valtiollisia puolueita, yllytti niitä, kiihoitti niitä toisiaan vastaan, siinä toivossa että syntyisi kansalaissota, joka jakaisi kansan kahteen osaan ja tekisi sen enemmistön, köyhien ja tietämättömien, herraksi. Nyt kun Rooma oli voitettu, kun veljeskunnat olivat katoamisillaan, kun ei yksikään jesuiitta saisi hämmentää ihmisten järkeä eikä turmella heidän tahtoaan, toimi ihmisjärki yhä itsetietoisemmin ja vapaammin. Siinä oli selitys selvään ymmärrykseen ja johdonmukaisuuteen, jota jutun aikana oli osoitettu; valistunut ja vuosisataisista erehdyksistä vapautunut kansa kykeni vihdoinkin olemaan totuuden- ja oikeudenmukainen.

Mutta yksi huoli oli vielä Markuksella keskellä voitonriemuaan, se oli Françoisin ja Thérèsen epäsopeus, tuo kysymys miehen ja naisen onnesta, jonka he voivat saavuttaa ainoastaan täydellisessä sovussa. Hän ei ollut niin mieletön että toivoi voivansa hävittää intohimot, estää onnetonta ihmiskuntaa verta vuotamasta himojen ruoskan alla; aina tulisi olemaan särkyneitä sydämiä ja mustasukkaisuuden kiduttamia ihmisiä. Mutta eikö saattaisi toivoa että vapautunut nainen, kohottuaan miehen vertaiseksi, tekisi sukupuolisodan vähemmän katkeraksi, toisi siihen hiukan tyyntä arvokkaisuutta. Jo äskeisessä häväistyksessä oli nähty kuinka totuutta rakastavaisia naiset olivat ja kuinka he kaikin voimin olivat koettaneet saada sitä ilmi! He olivat vapautuneet kirkosta, ei ollut enää halpamaista taikauskkoa, ei helvetinkauhua, ei teeskentelevää nöyryyttä papin edessä, nainen ei ollut enää halpa palvelija, joka tomuun ja tuhkaan polvistuen näyttää tunnustavan saastaisuutensa ja joka kosta nöyryytöksensä turmelemalla ja hävittämällä kaikki. He olivat lakanneet olemasta hirveä hekuman ansa, johon he rippisien salaisesta neuvosta koettivat pyydystä miehet, niin että uskonto pääsisi voitolle. He olivat nyt oikeita puolisoja ja äitejä, kun heiltä oli riistetty turmiota tuottava taivaallinen puoliso Jesus, joka oli hämmäntänyt niin monen vaimoraukan järjen. Eivätkö he nyt veisi työtä loppuunsa, käyttämällä viisaudella ja hyvydellä saavuttamiaan oikeuksia ja sivistystä, joka teki heistä vapaita yksilöitä?

Silloin Markus päätti kutsua koko perheen koululle, tuohon suureen saliin, jossa hän itse oli opettanut, ja jossa Josef ja François olivat opettaneet hänen jälkeensä. Tämä kokous vietettiin jonkunmoisella juhlallisuudella eräänä iltapäivänä syyskuun lopulla, kirkkaan auringon valaistessa lämpimillä säteillään opettajapöydän, koulupenkit, taulut ja seinille ripustetut kuvat. Sébastien ja Sarah tulivat Beaumontista, Clément ja Charlotte saapuivat Jonvillestä, mukanaan tyttärensä Lucienne. Ja Josef, jolle muutama päivä sitten oli lähetetty sana, palasi eräältä matkalta, syvästi liikutettuna kaikesta mitä hänen poissaollessaan oli tapahtunut. Markus ja Geneviève menivät kokouspaikkaan yhdessä Louisen ja Josefin kanssa ja ottivat mukaansa Françoisin, jota hänen vaimonsa Thérèse ja tyttärensä Rose odottivat luokassa. Heitä oli kaikkiaan kaksitoista, ja ensin vallitsi syvä hiljaisuus.

— Rakas Thérèseni, sanoi Markus vihdoinkin, me emme tahdo mitenkään pakottaa sinua, me olemme tulleet vain keskustelemaan asiasta kaikessa sovussa. Sinulla on tosin sydämmensuru. Mutta sinä et ole koskaan tuntenut sitä polttavaa tuskaa, kun mies ja vaimo näyttivät kuuluvan kahteen eri maailmaan ja kun he eräänä päivänä huomasivat että heidät eroitti toisistaan kuilu, jonka yli he eivät koskaan luulleet pääsevänsä. Kirkon käsissä oli vielä orjuutettu vaimo, hirveä kidutusase jo vapautuneelle miehelle. Kuinka paljon kyyneleitä onkaan vuotanut, kuinka monta kotia hävitetty!

Hiljaisuus alkoi uudelleen, sitten Geneviève sanoi vuorostaan, syvästi liikuttuna:

— Niin, rakas Markukseni, minä tunsin sinut väärin, minä tuotin sinulle paljon tuskaa, ja sinä teet oikein muistuttaessasi noista pahoista päivistä, se ei loukkaa minua nyt, koska olen kyennyt vapautumaan myrkyistä. Mutta kuinka monta vaimoa onkaan jäänyt kuolemaan tuohon vanhaan vankilaan ja kuinka monta kotia onkaan sortunut suruun! Itsekään en koskaan ole kokonaan parantunut, olen aina pelännyt sairastuvani uudestaan, niin suuren vallan tunnen perinnöllisyydellä ja ensimmäisen kasvatuksen turmiollisilla vaikutuksilla olevan itseäni; ja sinua, sinun selvää järkeäsi ja valpasta rakkauttasi saan kiittää siitä että olen pysynyt pystyssä... Kiitän sinua, rakas Markukseni.

Ilokyyneleet täyttivät hänen silmänsä, hän jatkoi enenevällä mielenliikutuksella:

— Voi, onnetonta isoäitiäni, voi äiti raukkaani!... Niin, minä säälin heitä, minä näin kuinka onnettomat he olivat, hävittävän myrkyin runtelemina, ikäänkuin eksyneinä naisen kutsumuksesta, vapaaehtoisina marttyyreina. Isoäiti raukkani oli hirveä, mutta hän ei ollut saanut kokea ainoatakaan iloa, hän eli alituisessa tyhjyydessä, miksi ei hän olisi koettanut pakoittaa muita samaan tuskalliseen kieltäymiseen? Ja äiti raukkani, hänen elämänsähän oli vain pitkä kuolonkamppaus, kun hän ensin oli saanut nauttia rakkauden onnea ja sitten vaipui takaisin tähän valheen ja kuoleman uskontoon, joka kieltää kaikki elämän voimat ja ilot!

Oli kuin kaksi varjoa olisi kulkenut ohi, rouva Duparquen ja rouva Berthereaun kadonneet haamut, toisen ajan surkuteltavat jumaliset naiset, joista toinen vielä kokonaan vanhan julman ja verenhimoisen kirkon orjuudessa, toinen jo lempeämpi, kuollen epätoivoissaan siitä ettei ollut koettanut katkaista kahletaan. Geneviève näytti katseellaan seuraavan heitä, hän, tyttärentytär ja tytär, jossa hirveä taistelu oli puhjennut ilmi; hän oli vielä väsynyt taistelusta, mutta niin onnellinen kun tunsii olevansa vapaa, palanneensa elämään ja terveyteen. Sitten hänen katseensa kiintyi Louiseen. hänen tyttärensä, joka hymyili hänelle hellästi, kumartuen suutelemaan häntä.

— Äiti, sinun on suurin ansio, sillä sinä olet taistellut ja kärsinyt. Sinua saamme kiittää voitosta, joka on maksanut niin paljon kyyneleitä... Kyllä muistan sen. Minulla, joka tulin sinun jälkeesi, ei ole suurta ansiota siihen että vapauduin kokonaan menneisyydestä, ja jos olen ollut tyyni ja järkevä, jos vanhat erehdykset eivät milloinkaan ole vaivanneet minua, tulee se siitä että käytin hyväkseni hirveätä opetusta, jonka kaikki saimme kokea surun kohtaamassa kodissamme.

— Ole vaiti, imartelija! sanoi Geneviève, nauraen ja syleillen häntä vuorostaan. Sinä itse pelastit meidät, sinä selvä- ja teräväjärkinen lapsi, joka hellällä välitykselläsi voitit kaikki vastukset, Sinua on meidän kiittäminen rauhastamme, sinä olet ensimmäinen, pieni vapautunut nainen, joka päätti hakea onneansa tästä maailmasta.

Sitten Markus taas puuttui puheeseen, kääntyen Thérèsen puoleen:

— Rakas lapseni, sinä et silloin vielä ollut syntynyt, etkä tunne näitä asioita. Sinä, joka tulit Louisen jälkeen ja olet vielä vapautuneempi, vapautunut kasteesta, ripistä ja herranehtoisesta, sinusta tuntuu aivan luonnolliselta elää vapaana, itsenäisenä ihmisenä, ilman muita siteitä kuin uskonnollisista valheista ja yhteiskunnallisista ennakkoluuloista riippumaton järki ja omatunto. Mutta ennenkuin sinä olet päässyt näin pitkälle, ovat äidit ja isoäidit saaneet kokea hirveitä kärsimyksiä, pahimpia mielettömyyksiä ja ahdistuksia... Opetus oli ainoa ratkaisu tässä asiassa, samoin kuin kaikissa muissakin yhteiskunnallisissa kysymyksissä. Naisen on täytynyt sivistyä, jotta hänelle voitaisiin antaa oikea paikkansa miehen vertaisena ja toverina. Se oli ensimmäinen välttämättömyys, inhimillisen onnen ehto, sillä vapautunut nainen yksin voi vapauttaa miehen. Niin kauan kun hän oli papin orja ja rikostoveri, taantumuksen ja vakoilemisen välikappale, joka sai aikaan riitoja ja eripuraisuutta perheessä, oli mieskin kahlehdittu, kykenemätön toimimaan miehekkäästi ja ratkaisevasti. Voima, joka voi luoda paremman tulevaisuuden, on aviopuolisoiden täydellinen yksimielisyys... Ymmärrät siis kuinka suuri on surumme, rakas lapseni, kun näemme onnettomuuden taas palaavan tänne. Sinun ja Françoisin välillä ei ole mitään kuilua, ei erilaista uskoa.. Te kuulutte samaan maailmaan ja teillä on samat tiedot. Hän ei enää ole sinun herrasi lakien ja tapojen voimasta, etkä sinä enää ole hänen mateleva orjansa, aina valmiina kostamaan. Sinulla on samat oikeudet ja saat itse määrätä elämäsi. Teidän sopunne perustuu ainoastaan järkeen, johdonmukaisuuteen ja itse elämään, joka tahtoo että ihmiset elävät avioliitossa, voidakseen elää eheästi ja terveesti. Ja nyt on tämä sopu taas särkynyt, ihmisen ainaisen heikkouden tähden, ellei hyvyys auta teitä rakentamaan sitä uudelleen!

Thérèse oli kuunnellut tyynenä ja arvokkaana, syvän kunnioituksen ilme kasvoillaan.

— Tiedän kaiken tämän, isoisä, ja te erehdytte jos luulette minun sen unohtaneen... Mutta miksi on François asunut teillä viime päivät? Hän olisi voinut aivan hyvin jäädä tänne. Täällä on kaksi asuntoa, opettajan ja opettajattaren, en estä häntä asettumasta edelliseen, minä sen sijaan asun jälkimmäisessä. Näin voi hän hoitaa tointaan, kun koulu muutamien päivien kuluttua alkaa. Me olemme, niinkuin

sanoitte, vapaita ja minä tahdon pysyä vapaana. Hänen isänsä ja äitinsä, Sébastien ja Sarah tahtoivat hellästi välittää, Louise ja Charlotte, kaikki läsnäolevat naiset hymyilivät hänelle, rukoilivat häntä silmillään. Hän ei tahtonut kuulla mitään, hän kieltäytyi päättäväisesti, mutta kiivastumatta.

— François on julmasti loukannut minua, luulin etten enää rakastaisi häntä, enkä puhuisi totta jos sanoisin tällä hetkellä olevani varma rakkaudestani... Ettehän tahdo että valehtelen, että suostun yhdyselämään, joka olisi halpamainen ja epäsiiveellinen.

Tähän saakka oli François kuunnellut äänettömänä, huomattavasti levottomana. Nyt hän ei voinut pidättää huudahdusta:

— Mutta minä, Thérèse, minä rakastan sinua yhä, rakastan sinua niinkuin en vielä koskaan ole sinua rakastanut, sinä olet tietysti kärsinyt, mutta minä luulen tällä haavaa kärsiväni vielä enemmän!

Thérèse kääntyi hänen puoleensa ja puhui hänelle lempeästi.

— Sinä olet oikeassa luullakseni... Että rakastat minua, hulluuden puuskasta huolimatta, on hyvin mahdollista, sillä vaikka kuinka kaipaamme järkevyyttä, on ihmissydän raukka aina pysyvä parantumattomana. Ja jos kärsit niin paljon, niin kärsimme kumpikin hirveästi... Mutta minä en voi ruveta elämään kanssasi, jos en enää rakasta sinua. Se olisi alentavaa meille kummallekin, meidän onnettomuutemme tulisi siitä suuremmaksi eikä päinvastoin. Parasta on elää hyvinä naapureina ja hyvinä ystävinä, jotka ovat jälleen tulleet vapaiksi ja täyttävät kumpikin tehtävänsä.

— Entä minä, äiti! huudahti pikku Rose, silmät täynnä kyneleitä.

— Sinä, rakkaani, rakastat vatedeskin meitä molempia, niinkuin olet tähänkin saakka rakastanut... Eläkö ole levoton, ne ovat asioita, joita lapset ymmärtävät vasta myöhemmin.

Markus kutsui Rosen hellästi luokseen, nosti hänet polvilleen ja aikoi taas ruveta puhumaan Françoisin puolesta, mutta Thérèse ehätti ennen:

— Ei, isoisä, minä pyydän teitä, älkää enää puhuko siitä. Teidän sydämmenne puhuu nyt, eikä teidän järkenne. Jos saisitte minut taipumaan, saattaisitte katua sitä myöhemmin. Antakaa minun olla viisas ja luja... Tiedän kyllä että tahdotte säästää meiltä kärsimyksiä. Oi, tunnustakaamme että kärsimys on iankaikkinen. Se on meissä itsessämme, elämä käyttää sitä ehkä johonkin tarkoitukseen, jota emme tunne. Aina meidän sydänraukkamme tulevat verta vuotamaan, me tulemme aina runtelemaan niitä sokean intohimon hetkinä, huolimatta kaikesta terveydestä ja selvästä järjestä, jonka olemme saavuttaneet. Se on ehkä välttämätöntä, voidaksemme olla onnellisia.

Kylmä väristys tuntui ikäänkuin kalventavan auringonvalon, kaikki tunsivat sydämessään tämän tunnustuksen surullisen suuruuden.

— Mutta vähät siitä, jatkoi hän. Älkää peljätkö, isoisä, me kannamme sen arvokkaasti ja rohkeasti. Kärsimys ei ole mitään, kun se vain ei tee meitä sokeiksi ja ilkeiksi. Kukaan ei saa tietää että me kärsimme ja me koetamme tulla siitä paremmiksikin, lempeämmiksi muita kohtaan, halukkaammiksi lakkaamatta vähentämään maailmassa olevia surun syitä... Ja sitten, isoisä, älkää surko, ajatelkaa, että olette tehnyt voitavanne, toimittanut ihailtavan työn, joka antaa meille niin paljon inhimillistä onnea, kuin järki voi sitä vaatia. Kaikesta muusta tunne-elämästä pitää jokaisen yksilön rakkaus huolta hänen omalle osalleen, vaikka se joskus vaatii kyneleitäkin. Antakaa meidän, Françoisin ja minun elää ja kärsiäkin niinkuin itse tahdomme; sillä se koskee ainoastaan meitä. Siinä on kylliksi että olette vapauttanut meidät molemmat, tehnyt meidät itsetietoisiksi olennoiksi maailmassa, jossa on mahdollisimman paljon totuutta ja oikeutta... Ja koska olette meidät kutsunut tänne, isoisä, ei se saa olla tapahtunut siksi että estäisitte eron, josta ainoastaan aviopuolisot itse voivat päättää, vaan siksi että me kaikki saisimme osoittaa teille kunnioitustamme, kertoa teille ihailumme ja kiitollisuutemme suuren työnne tähden.

Silloin koko perhe taputti käsiään ilon valtaamana, ja tuntui siltä kuin aurinko taas olisi saanut takaisin loistonsa ja virrannut kirkkaimpina kultalaineina suurista akkunoista. Niin, niin, se oli isoisän riemujuhla tässä salissa, jossa hän oli tulevaisuuden kansalle antanut mitä parasta oli hänen sydämessään ja ymmärryksessään. Kaikki olivat he hänen oppilaitaan, lapset, lapsenlapset ja lastenlastenlapset, ja kaikki keräytyivät hänen ympärilleen kuin kunnianarvoisen ja mahtavan patriarkan ympärille, joka oli luonut onnellisen tulevaisuuden. Hänellä oli vielä sylissään pikku Rose, kukoistava neljäs sukupolvi, joka oli kietonut kätensä hänen kaulalleen ja suuteli häntä keskelle suuta. Hänen poikansa tytär Lucienne syleili häntä takaapäin, puhtailla nuoren tytön käsivarsilla. Hänen tyttärensä, Louise, ja poikansa Clément olivat asettuneet hänen kummallekin puolelleen, samoin kuin Josef ja Charlotte. Sébastien ja Sarah hymyilivät hänelle ja ojensivat hänelle kätensä, samalla kuin Thérèse ja François, ikäänkuin tuo yhteinen hellyys jaloa vanhusta kohtaan olisi lähentänyt heitä toisiinsa, istuivat hänen jalkainsa juuressa. Ja Markus, joka oli syvästi liikutettu kaikesta tästä

rakkaudesta, koetti laskea leikkiä ja sanoi naurahtaan:

— Lapset, lapset, älkää tehkö minusta jumalaa. Tiedättehän että kirkot suljetaan... Minä olen vain ahkera työmies, joka on lopettanut päivätyönsä. Enkä minä tahdo riemuita ilman hyvää Genevièveäni.

Hän veti hänet luokseen, otti hänen kätensä omaansa, ja kaikki syleilivät häntäkin; ja niin kunnioitettiin tässä koulusalissa sopusointuista avioparia, tulevaisuuden onnen luoja, koulusalissa, jonka penkeillä tulisivat istumaan vielä lapsien lapset, onnellista yhteiskuntaa kohden kulkevat sukupolvet.

Tämä oli Markuksen palkinto kaikesta hänen rohkeudestaan ja taisteluistaan. Hän näki työnsä. Rooma oli joutunut tappiolle, Ranska oli pelastettu suuresta kuolemanvaarasta, rappiutilasta, johon katoliset kansat toinen toisensa jälkeen vaipuivat. Se oli vapautettu klerikaalisesta puolueesta, joka oli hävittänyt sen vainiot, myrkyttänyt sen kansan, koettanut luoda pimeyttä, saadakseen maailman uudelleen valtaansa. Ranska ei enää ollut vaarassa hautautua kuolleen uskonnon raunioiden alle, se oli jälleen oma herransa, se voi kulkea vapauttajan ja oikeuden sanansaattajan kutsumusta kohden. Ja se oli voittanut ainoastaan alkeisopetuksen kautta, joka oli kohottanut halvat kansanlapset ajallisesta tietämättömyydestä ja kuolettavasta typeryydestä, jossa katolisuus vuosisatoja oli antanut heidän kitua. Oli olemassa kauhea lause: "Autuaat ovat hengellisesti vaivaiset!" ja kahdentuhannen vuoden kurjuus oli syntynyt tästä kuolemaa tuottavasta erehdyksestä. Tarina tietämättömyyden hyvistä töistä oli nyt näyttäytynyt yhteiskunnalliseksi rikokseksi. Köyhyys, likaisuus, vääräys, taikausko, valhe, hirmuvalta, naisen sorto ja halveksittu asema, miehen tylsyttäminen ja polkeminen, kaikki henkinen ja ruumiillinen kurjuus, oli seuraus tuosta tietämättömyydestä, joka tahallisesti oli pantu järjestelmäksi ja kaiken hallituksen politiikan ja uskonnollisen poliisivoiman perustaksi. Ainoastaan tieto saattoi kukistaa valheelliset opinlauseet, hajoittaa ne, jotka niistä elivät, olla suurien rikkauksien lähde, yhtä hyvin maan runsaiden satojen kuin yleisen hengen kukoistuksen. Ei! onni ei ollut koskaan ollut tietämättömyydessä, se oli tiedossa, joka muuttaisi henkisen ja aineellisen kurjuuden surkeat suot laajaksi, hedelmälliseksi pelloksi, jonka viljeleminen vuosi vuodelta tekisi rikkauden kymmenkertaiseksi.

Näin sai Markus, vuosien ja kunnian painamana, sen suuren palkinnon että sai elää kyllin kauan nähdäkseen työnsä. Ainoastaan totuudessa on oikeutta, ainoastaan oikeudessa on onnea. Sitten kun perheet olivat tulleet lapsirikkaiksi ja uusi yhteiskunta syntynyt, tunsu kansa itsensä uudestaan perustetuksi, sen kautta että kaikki kansalaiset yhtäläisen harrastuksen kautta olivat tulleet kelpoiksi totuuteen ja oikeuteen.

Loppu.

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK TOTUUS ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase "Project Gutenberg"), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you

have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, "Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation."
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain "Defects," such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the "Right of Replacement or Refund" described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you 'AS-IS', WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic

works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™'s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to

the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.